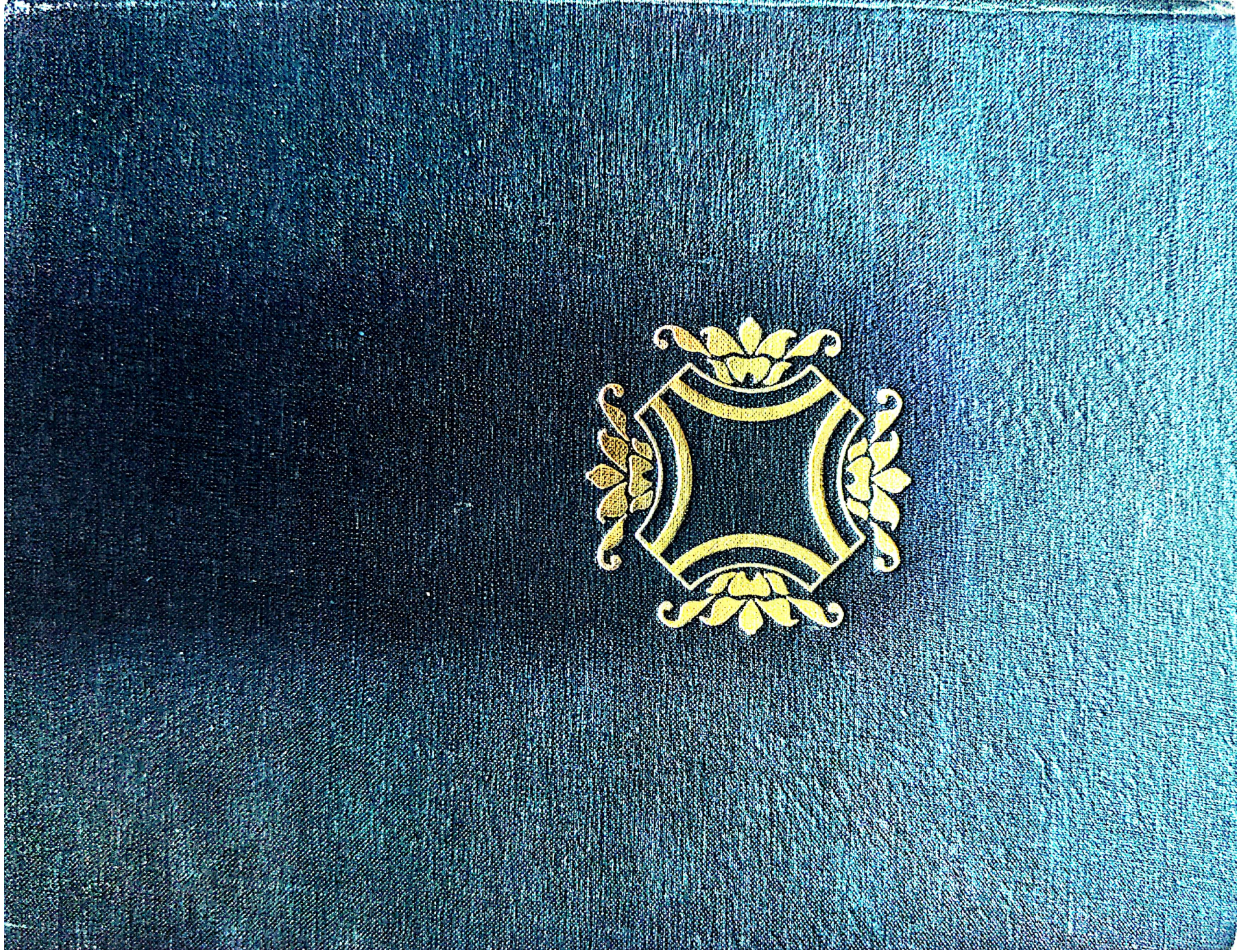

Scanned with OKEN Scanner

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA BUCUREȘTI

AL. PIRU

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE

II
EPOCA PREMODERNĂ

EDIȚIA A DOUA REVĂZUTĂ

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI – 1970

Scanned with OKEN Scanner

REFERENȚI:

prof. dr. doc. **ȘERBAN CIOCULESCU**
membru al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România

prof. dr. doc. **CONSTANTIN CIOPRAGA**
membru al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România

---

Redactor: ARETIA DICU

Tehnoredactor: SENA STĂNESCU

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Lucrarea de față studiază fenomenul literar românesc din faza de tranziție spre literatura modernă, mai precis din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele trei decenii ale secolului al nouăsprezecelea, cînd înregistrăm ultimele manifestări ale spiritului vechi, alături de primele afirmări ale spiritului nou, modern.

Ca și în cazul cercetării anterioare, delimitarea materiei nu s-a făcut arbitrar, ci conform criteriilor obișnuite de periodizare istorică. Deoarece ni s-au adus însă obiecții că am încălcat granițele perioadelor, socotim necesar a da unele lămuriri.

După părerea noastră, periodizarea literaturii trebuie să aibă la bază criterii specifice. În introducerea la *Contribuții la critica economiei politice,* Marx a arătat că diferitele forme de cultură, printre care și arta, se dezvoltă inegal. „În artă este știut, scrie Marx, că anumite epoci de înflorire ale acesteia nu au nici un raport cu dezvoltarea generală a socie-

tăţii, deci nici cu a bazei materiale, cu alte cuvinte, a scheletului organizării sale. De exemplu, grecii sau chiar Shakespeare în raport cu modernii." În mai multe rînduri (scrisoare către J. Bloch din 1890, scrisoare către Hans Starkenburg din 1894), Engels a arătat de asemenea că a socoti factorul economic singurul hotărîtor în istorie înseamnă a vulgariza marxismul. „Situaţia economică, scrie Engels, este baza, dar diferitele elemente ale suprastructurii — formele politice ale luptei de clasă şi rezultatele ei — constituţiile date de clasa biruitoare după cîştigarea luptei etc. —, formele juridice, fără a mai vorbi de oglindirea tuturor acestor lupte reale în minţile participanţilor: teoriile politice, juridice, filozofice, concepţiile religioase şi dezvoltarea lor ulterioară în sisteme dogmatice, îşi exercită de asemenea o influenţă asupra desfăşurării luptelor istorice şi determină în multe cazuri, în special, forma lor. Există aici o interacţiune a tuturor acestor factori, în cadrul căreia mişcarea economică creîndu-şi drum prin mulţimea nesfîrşită de întîmplări (adică de lucruri şi de evenimente a căror legătură internă e atît de îndepărtată sau atît de greu de stabilit, încît o putem considera ca inexistentă şi deci ignora), se impune în cele din urmă ca ceva necesar. Altminteri, aplicarea teoriei la o perioadă istorică oarecare ar fi mai uşoară decît rezolvarea unei ecuaţii simple de gradul întîi."[1]

Ţinînd seama de aceste principii, noi am periodizat literatura română veche într-o singură etapă, care coincide aproximativ cu perioada numită în istorie a feudalismului dezvoltat (de la formarea statelor româneşti feudale pînă la războiul ruso-turc terminat prin pacea de la Kuciuk-Kainargi). Dar, precum o literatură românească pare a fi existat şi înainte de începutul secolului al XV-lea, de cînd datează primele texte scrise (în limba slavonă) şi nu putem fixa cu preciziune data cînd a apărut cea dintîi operă literară orală în proză sau în versuri, tot aşa e cu neputinţă să găsim un an în care să susţinem că literatura română veche a încetat şi literatura română modernă începe.

Din motive de ordin mnemotehnic şi pentru că alte literaturi folosesc în mod curent (cu îndreptăţire ştiinţifică) periodizarea pe secole, în lucrarea anterioară am prezentat literatura română veche pe cei patru sute de ani ai dezvoltării ei istorice, oprindu-ne la 1780, numai semnalînd momentul aproximativ de ivire a fenomenelor literare noi, în acest din urmă secol. Volumul şi titlul său din prima ediţie nu puteau şi nu trebuiau

[1] K. Marx — F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a III-a, E.P., 1967, p. 459—460.

Scanned with OKEN Scanner

să fie confundate cu periodizarea. *Bibliografia românească veche* de Ion Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu înregistrează în cele patru tomuri ale ei (ultimul conținînd adăugiri și îndreptări) cărțile apărute între 1508 și 1830. N. Iorga tratează *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* sub acest titlu, în două volume, primul oprindu-se (în ediția a II-a) la 1780, iar al doilea (în ediția I și a II-a) la 1821. La fel procedează Giorge Pascu. Sextil Pușcariu închide *Epoca veche* cu cronica lui Dionisie Eclesiarhul din 1815 și cronica rimată a pitarului Hristache din 1817. N. Drăganu tratează istoria literaturii române din Transilvania de la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. G. Călinescu, în fine, cuprinde în *Epoca veche* secolele XVI—XVIII, incluzînd aici pe pitarul Hristache și *Jalnica tragodie* a lui Beldiman din 1822. Alți istorici analizează pe Ienăchiță și Alecu Văcărescu, care au murit în secolul al XVIII-lea (primul în 1797, celălalt în 1799), în veacul al XIX-lea, iar pe Micu, Șincai și Maior, ale căror opere principale au fost scrise după 1800, în veacul al XVIII-lea.

Respectînd în chip mai riguros cronologia, noi am mers în *Istoria literaturii române vechi* pînă la 1780, iar în volumul de față ne vom opri aproximativ la 1830. Am fi putut intitula acest nou volum, dacă ne-am lua după *Bibliografia românească veche,* tot *Perioada veche* sau, dacă ne-am lua după Ovid Densusianu, *Literatura română modernă,* materia prezentată acum fiind identică celei din primul volum al istoriei literaturii române de acest autor. Am preferat la ediția întîi titlul *Literatura română premodernă* pentru a marca mai exact literatura română din epoca de tranziție de la literatura veche la literatura nouă.

În *La littérature roumaine à l'époque des lumières,* Dimitrie Popovici cercetează literatura română dintre anii 1779 (cînd a apărut întîia lucrare în care se exprimă, încă timid, crezul Școlii ardelene: *Carte de rogacioni* a lui Samuil Micu) și 1829 (cînd a apărut traducerea lui Eliade din *Meditațiile* lui Lamartine). Fiind în general de acord cu delimitarea lui D. Popovici, trebuie să observăm că datele sale sînt, ca orice date fixe în cadrul unei periodizări, discutabile. Mai întîi sus-numita *Carte de rogacioni* nu este nici o operă literară și nici o operă în care se afirmă iluminismul, ci numai o tendință a culturii românești din Transilvania: introducerea alfabetului latin, tendință afirmată încă din secolul al XVI-lea, cînd s-a tipărit *Psaltirea* lui Tordasi (circa 1570). Cît privește traducerea *Meditațiilor* lui Lamartine, ea nu poate fi de asemenea considerată ca act de naștere a romantismului românesc, pentru simplul motiv că este o traducere, și nu creație originală. Mai valoroasă decît periodizarea este ideea lui D. Po-

Scanned with OKEN Scanner

povici, sugerată de cercetările anterioare ale lui G. Bogdan-Duică, de a prezenta literatura română din faza de tranziţie sub semnul înrîuririi filozofiei luminilor. În acest sens însă, fenomene de contact cu filozofia luminilor descoperim şi înainte de 1779, la reprezentanţii literaturii religioase şi laice din Moldova şi Ţara Românească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (în Moldova făcîndu-se şi primele traduceri din Voltaire), ori în scrieri de culturalizare a maselor, ca *Nacazul* Ecaterinei a doua, din 1773. În ceea ce priveşte anul 1829, el nu numai că nu reprezintă precis începutul romantismului românesc, dar nu înseamnă nici sfîrşitul literaturii de caracter iluminist şi clasic, continuată şi în cadrul noii mişcări literare din jurul *Daciei literare* din 1840 şi multă vreme după aceea, pînă prin 1880 (Simion Bărnuţiu, A. Odobescu, V. Alecsandri). Dar cu apariţia noilor scriitori, a lui Cîrlova, Alexandrescu şi alţii, de pe la 1830 intrăm în literatura română modernă.

Istoricul literar cu experienţă va conceda că literatura este un proces continuu, care nu se modifică structural într-un an şi că o bună periodizare trebuie să lase între epoci spaţii de cel puţin un deceniu pentru ca noile fenomene să se poată cristaliza. Un astfel de spaţiu există în literatura română între 1770 şi 1780 în secolul al XVIII-lea şi între 1830 şi 1840 în secolul al XIX-lea.

Literatura română din faza de tranziţie 1780—1830 se dezvoltă în perioada numită în istorie a destrămării feudalismului şi a formării relaţiilor capitaliste. Această perioadă, mai uşor de sesizat în Transilvania după reglementarea urbarială din 1767, iar în Ţara Românească şi Moldova după pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774, se caracterizează pe plan politic printr-un număr de măsuri menite să adapteze statul la dezvoltarea noii economii, ridicate din sînul economiei vechi, măsuri în genere corespunzătoare aşa-numitului absolutism luminat. Absolutismul luminat era duşmanul hotărît al răsturnărilor pe cale revoluţionară, fiind adeptul reformismului de sus în jos, considerat singurul raţional, capabil să înlesnească progresul. Cu unele nuanţe teoretice, absolutismul luminat urmărea pretutindeni consolidarea puterii centrale şi prelungirea regimului feudal ameninţat de noua clasă, în formare, burgheză, şi nemulţumirile ajunse la apogeu ale maselor exploatate.

Perioada de trecere de la feudalism la capitalism durează în ţările române pînă în preajma revoluţiei burghezo-democrate din 1848. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului

Scanned with OKEN Scanner

al XIX-lea, relaţiile de producţie feudale în destrămare se împletesc cu cele capitaliste incipiente. Pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea relaţiile feudale precumpănesc, în prima jumătate a secolului al XIX-lea relaţiile feudale încep să cedeze celor capitaliste. Raportul diferă între Transilvania şi ţările române. În Transilvania, supusă Imperiului habsburgic, procesul de înfiripare a relaţiilor capitaliste, ca şi naşterea clasei burgheze sînt întrucîtva favorizate, pe cînd în Ţara Românească şi Moldova stăpînirea otomană le împiedică, stăpînirea otomană, ca orice stăpînire orientală, fiind, după cum arată Marx şi Engels, „incompatibilă cu orînduirea capitalistă". Acesta este motivul pentru care, în epoca 1780—1830, literatura Transilvaniei face un salt care o situează înaintea celorlalte provincii româneşti. Mişcarea literară din Transilvania din această epocă, afirmată prin opere originale mai ales după 1800, are un caracter unitar şi trebuie studiată ca un curent, numit îndeobşte Şcoala ardeleană.

Şcoala ardeleană este mişcarea ideologică şi literară iluministă a românilor din Transilvania, subjugată Imperiului habsburgic, pentru eliberare socială şi naţională. Apariţia şi dezvoltarea ei coincide în general cu dezvoltarea forţelor de producţie în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi cu semnele tot mai vădite de criză a feudalismului din acelaşi timp.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deşi frînate de politica Curţii din Viena, care urmărea să-şi asigure produsele naturale ale Transilvaniei în condiţii avantajoase şi totodată să aibă un debuşeu pentru produsele industriale din provinciile ereditare, agricultura, manufactura şi industria extractivă au făcut însemnate progrese, ajungînd, în epoca războaielor napoleoniene de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea să intereseze ţările Imperiului.

Pe alodiile feudale ca şi în manufacturi şi în mine, proprietate a nobilimii şi de stat, începe să se folosească, pe lîngă robotă, munca salariată, se creează, mai ales în industria extractivă, societăţi pe acţiuni, la care participă preoţi şi negustori. Doctorul Ioan Piuariu-Molnar, fiu de preot, profesor la Academia din Cluj, înfiinţează o manufactură de postav la Sad, lîngă Sibiu. Negustorii organizează, făcînd schimb mai ales cu ţările române, adevărate companii comerciale.

Din cauza sistemului protecţionist aplicat de Curte în producţia manufacturieră şi a măsurilor restrictive în domeniul schimburilor comerciale (la graniţa dinspre ţările româneşti s-a înfiinţat la un moment dat un

Scanned with OKEN Scanner

cordon sanitar), procesul acumulării de capital este limitat și dezvoltarea burgheziei îngrădită. Îi rămîne acesteia posibilitatea, și ea restrînsă, de a pătrunde în aparatul de stat, în rîndurile armatei, școlii și clerului, spre a forma nu atît o clasă burgheză propriu-zisă, purtătoare de relații capitaliste, cît o subțire pătură intelectuală.

Absolutismul luminat al lui Iosif al II-lea a încercat să-și atragă simpatia maselor prin reforme inspirate de ideologia Aufklärung-ului. Adept al fiziocraților, îndeosebi al lui Puffendorf, teoretician german al dreptului natural, Iosif al II-lea pune în reformele sale greutate mai ales pe producția pămîntului și pe țăranul contribuabil. Reformele sale nu vor să schimbe ordinea socială, ele țintesc doar să facă din fiecare individ un cetățean util statului, sub lozinca *„totul pentru popor, dar nimic pentru* popor". În 1754, sub Maria Tereza, se deschisese școala de la Blaj. În 1767 un așezămînt special, urbariu, reglementează prerogativele nobilimii în

Scenă din răscoala iobagilor de la 1784.

Scanned with OKEN Scanner

spirit nou. În 1769 legiuirea cunoscută sub numele de *Certa puncta* fixează la 3 numărul zilelor de lucru cu vitele și la 4 numărul zilelor de lucru cu brațele, săptămînal, lăsînd la bunul plac al stăpînului întinderea de pămînt de atribuit iobagului. În sfîrșit, o reformă a justiției, crearea unor instituții de protecție socială și sanitară și o raționalizare a învățămîntului (*Ratio educationis*, 1775) tind să dea iobăgimii speranța unei îmbunătățiri a situației în prima etapă a monarhiei luminate.

La urcarea sa pe tron, în 1780, după moartea Mariei Tereza, Iosif al II-lea își continuă șirul reformelor de sus. În 1781 scoate cenzura presei și a cărților din competența clerului, încredințînd-o unei comisii civile, desființează o serie de mănăstiri și ordine călugărești și emite edictul de toleranță religioasă, deschizînd drumul către oraș, funcții și proprietate tuturor cetățenilor, fără deosebire de confesiune, face o nouă împărțire administrativă în scopul suprimării teritoriilor autonome, înlocuiește limba oficială, latina, cu germana, proiectează introducerea obligativității învățămîntului între 7 și 13 ani *(Norma regia)*, încearcă impunerea nobililor și desființarea dependenței personale (ordinul din 9 septembrie 1783).

Că iosefinismul nu avea de gînd să rupă pactul politic cu nobilimea, să răstoarne raporturile feudale a dovedit-o răscoala iobagilor condusă de Horia, Cloșca și Crișan din 1784, reprimată cu cruzime din ordinul împăratului însuși. E adevărat că, spre a nu se acoperi de oprobriu (în 1785 Jacques Pierre Brissot lua într-o scrisoare deschisă apărarea lui Horia și-a românilor răsculați), Iosif al II-lea dădea la 22 august 1785 patenta de desființare a iobăgiei sub raportul dependenței personale, dar în 1790, cu puțin înainte de a muri, la sfatul lui Kaunitz, revocă toate celelalte ordine ale programului său de reforme, exceptînd edictul de toleranță religioasă.

Acționînd încă de mai înainte în cadrul iosefinismului, viitorii reprezentanți ai Școlii ardelene, Samuil Micu, Ioan Piuariu-Molnar, George Șincai, Petru Maior și Ion Budai-Deleanu, aparținînd micii nobilimi sau păturii intelectuale, reiau în chip organizat lupta de emancipare socială și națională a românilor, pe cale de astă dată legală.

După încoronarea noului împărat, Leopold al II-lea, în dieta de la Cluj din 21 decembrie 1790, nobilimea ceru restituirea integrală *(Restitutio in integrum)* a situației dinainte de 1767, acceptînd numai patenta dreptului de strămutare a iobăgimii din 1785. Deoarece dieta se compunea în proporție de 85% din nobili, se înțelege că aceștia nu puteau să nu aibă

Scanned with OKEN Scanner

cîştig de cauză, împăratul intervenind doar spre a atenua tendinţele separatiste faţă de autoritatea centrală. Atunci românii, socotiţi numai toleraţi, fără drepturi politice, prezentară dietei un memoriu cunoscut sub numele de *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae,* după ediţia lui I. C. Eder din 1791, dar în ediţia originală publicată de Ioan Piuariu-Molnar, cu indicaţia fictivă a localităţii Iaşi, intitulat *Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania Valachicae Nationis se pro regnicolari natione qualis fuit, authoritate regia declarari, seque ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege, non iure, sed temporum duntaxat inuria cum initio praesertim superioris saeculi exlusa est, reponi de genu supplicantis* (martie, 1791).

Memoriul, redactat de Iosif Meheşi, de la cancelaria aulică, era opera colectivă a lui Samuil Micu, Ioan Piuariu-Molnar, George Şincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu şi alţii, fiind semnat de „cler, nobilime, starea militară şi cetăţenească a întregii naţiuni române din Transilvania", aşadar de categoriile libere, inclusiv de grănicerime şi ţărănimea liberă. Inspirat din programul susţinut cu o jumătate de secol în urmă de episcopul Ioan Inochentie Micu, el reflecta şi schimbările petrecute în acest interval de timp, cerînd: să se şteargă numirile jignitoare de toleraţi şi admişi date românilor; naţiunea română să fie reaşezată în toate drepturile civile şi politice; să i se redea locul pe care l-a avut înainte de conventul de la Cluj-Mînăştur, cînd a luat fiinţă uniunea celor trei naţii *(unio trium nationum);* clerul unit şi neunit, nobilimea şi plebea să se bucure de drepturi egale cu ale categoriilor similare aparţinînd celorlalte trei naţii; să se acorde românilor reprezentanţi în dietă şi locuri în funcţii proporţional cu numărul lor; unităţile administrative în care românii sînt majoritari să poarte nume româneşti, celelalte urmînd a purta nume mixte sau să-şi ia numele după rîuri sau cetăţi; toţi locuitorii să aibă aceleaşi libertăţi şi beneficii, indiferent de naţie sau confesiune; dacă dieta se opune cererilor drepte, să se acorde românilor dreptul de a se întruni într-o adunare naţională spre a-şi alege deputaţi care să le apere cauza oriunde ar fi nevoie.

Memoriul respins de dietă şi criticat de reprezentanţii celor trei naţiuni (maghiarul Martin Bolla, sasul I. C. Eder etc.) a fost apărat în lucrări polemice speciale de Samuil Micu şi Gheorghe Şincai şi de o întreagă literatură istorică şi filologică a tuturor colaboratorilor din 1791.

Modul în care se pune problema socială şi naţională în *Supplex* lămureşte esenţa de clasă a Şcolii ardelene şi a ideologiei sale în general. Au-

Scanned with OKEN Scanner

torii memoriului sînt exponenţi ai păturii intelectuale formate în şcolile Apusului şi în mediul absolutismului luminat. Atitudinea lor faţă de masa poporului este iluministă, parţial iosefinistă, nu concep calea revoluţionară în ceea ce-i priveşte şi nu înţeleg nici ridicarea celor de jos, mulţumindu-se în mod strict cu reformele înfăptuite de sus. Iosefinismul Şcolii ardelene, depăşit categoric doar de Budai-Deleanu, adept al iluminismului revoluţionar francez, nu este totuşi decît un mijloc pentru traducerea în faptă a unor aspiraţii precise. Iosefinismul era un despotism luminat, un autocratism, adică o negaţie a sistemelor constituţionale sau reprezentative, Iosif al II-lea nu era interesat de egalitatea naţiunilor din imperiu, ci de unitatea lor. Bazîndu-şi cererile pe principiul egalităţii în drepturi a tuturor neamurilor şi reprezentarea lor proporţională în viaţa publică, memoriul din 1791 a fost nu numai un act progresist, dar şi contrariu tendinţelor iosefiniste.

SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.
CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSSILVANI.
CLAVDIOPOLI

Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae, ed. I. C. Eder, Cluj, 1791.

În programul *Supplexului,* marea masă a ţărănimii, care dădea importanţă numerică poporului român şi purta cele mai grele sarcini, nu era trecută printre beneficiarii drepturilor şi libertăţilor, pretinse pentru conducători şi păturile libere. Abolirea privilegiilor nobiliare, desfiinţarea şerbiei, împroprietărirea ţăranilor rămîn ţeluri încă mult îndepărtate la această dată.

Ieşită din astfel de condiţii, literatura Şcolii ardelene are un pronunţat şi statornic caracter militant.

Reluînd ideile cronicarilor despre romanitatea poporului român, latinitatea limbii şi continuitatea elementului roman în Dacia, istoricii Şcolii ardelene (Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Budai-Deleanu şi alţii) fac din ele instrumente ale demonstraţiei drepturilor politice ale neamului românesc din Transilvania, justificate de prioritatea existenţei lor pe acest pămînt, de originea nobilă, de limba capabilă a exprima cuceririle culturii universale şi proprii. Deşi proiectate ca opere ştiinţifice, lucrările istorice române şi latine ale învăţaţilor Şcolii ardelene dobîndesc

Scanned with OKEN Scanner

prin căldura argumentării și spirit patriotic, ca și prin concepția lor democratică, prin opoziția față de feudalitate și asuprire, prin bogăția și originalitatea expresiei însemnate însușiri literare.

Operele lingvistice, gramaticile, manualele de retorică, dicționarele au avut un rol important în adoptarea alfabetului latin și în fixarea unor norme ortografice, în impunerea unor norme ale limbii literare, în afirmarea limbii române dincolo de hotarele ei, în progresul romanisticii europene.

Traducerile și prelucrările de lucrări filozofice și de știință popularizată au contribuit la progresul gîndirii, culturalizarea maselor și formarea unei terminologii științifice românești.

Contribuția cea mai importantă la dezvoltarea literaturii române o are însă în cadrul Școlii ardelene Ion Budai-Deleanu. Gramatica sa publicată în limba latină la Lwow în 1812 este prima gramatică românească modernă, superioară gramaticii lui Micu-Șincai din 1780 și celor care au urmat în Transilvania, Moldova și Țara Românească pînă la 1800. Proiectata lucrare istorică în limba latină despre originile popoarelor din Transilvania, neterminată și rămasă în manuscris, ar fi adus noi dovezi asupra drepturilor națiunii române în această provincie. Cît despre epopeea eroi-comică *Țiganiada*, o capodoperă, numai publicarea ei tîrzie a împiedicat ca întreaga literatură română să ia un alt curs. Pe lîngă critica ascuțită de pe pozițiile radicale ale iluminismului francez a claselor exploatatoare și a tuturor instituțiilor feudale, *Țiganiada* este, după *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, cea mai izbutită creație epică și satirică de mari proporții, operă clasică rămasă neîntrecută pînă astăzi în genul ei. Om de Renaștere prin cultură și preocupări, Budai-Deleanu este întemeietorul clasicismului românesc, curent care, dacă n-a fost teoretizat la noi, are în prima jumătate a secolului al XIX-lea și mai tîrziu destui reprezentanți (în Transilvania la Budai-Deleanu se adaugă Vasile Aaron, Ion Barac, D. Țichindeal). Direct sau indirect, scriitorii Școlii ardelene în frunte cu Budai-Deleanu consultă pe antici (Homer, Anacreon, Virgil, Ovid) și fac literatură de moraliști în dorința perfecționării speței umane. Evident, în doctrina literară a lui Budai-Deleanu intră totodată idei din filozofia contemporană, ceva din *Spiritul legilor* de Montesquieu, *Contractul social* și *Eseul despre inegalitate printre oameni* de Rousseau și *Omul monden* de Voltaire. Clasicismul lui Budai-Deleanu e modern. Precum Voltaire, evocînd în poemul eroi-comic *La Pucelle d'Orléans* pe Jeanne d'Arc, satirizează clericalismul contemporan, tot așa Budai-Deleanu, evocînd în *Țiganiada* vremea lui Vlad-Țepeș, biciuiește moravurile secolului al XVIII-lea.

Scanned with OKEN Scanner

Literatura Școlii ardelene nu a beneficiat în întregime de înlesnirea tiparului spre a fi difuzată și a trezi un ecou imediat. Cenzura chesaro-crăiască a considerat operele istoricilor, filologilor și literaților români periculoase pentru siguranța internă a statului și a împiedicat în mare parte imprimarea lor. Răsunetul nu s-a produs nici în Transilvania, nici în Țara Românească și Moldova simultan. S-a produs totuși în unele cazuri, ca în cel al *Istoriei* lui Petru Maior din 1812, rapid. Mărturiile lui I. Eliade-Rădulescu (n. 1802) și C. Negruzzi (n. 1808), care o citise încă în fragedă copilărie, sînt edificatoare.

Ideologia Școlii ardelene nu e scutită de limite și chiar erori, explicabile istoricește și scuzabile. S-a susținut că românii sînt romani puri, că limba română, derivată din latina clasică, a fost coruptă de influențe și trebuie purificată. De fapt, purismul și etimologismul extrem caracterizează etapa tîrzie a Școlii ardelene, așa-numitul curent latinist, care nu mai avea justificarea primei etape și care a fost pe drept cuvînt combătut de scriitori ca și de filologi la momentul potrivit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Pacea de la Kuciuk-Kainargi, prin care s-a încheiat războiul ruso-turc dintre 1768—1774, în favoarea Rusiei, cum s-au încheiat și războaiele dintre 1787—1792 și 1806—1812, deschide în istoria țărilor române o perioadă nouă, caracterizată de tendința din ce în ce mai accentuată de emancipare de sub dominația otomană, tendință încurajată de Rusia, Austria și Franța, plină de consecințe pentru dezvoltarea culturii și literaturii.

Cu unele deosebiri în momentul 1821, cînd în Țara Românească se produce mișcarea revoluționară sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, situația politică și socială din cele două principate este aceeași. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, ca și tratatele de la Iași (1792) și București (1812), fixează pentru Țara Românească și Moldova un statut juridic egal. Domnitorii (Alexandru Ipsilanti, Mihai Șuțu, Alexandru Moruzi, Alexandru Șuțu, Constantin Ipsilanti, Scarlat Callimachi) ocupă alternativ tronul în ambele țări, unii (de exemplu Constantin Ipsilanti) avînd chiar intenția de a le stăpîni în același timp pe amîndouă, cu titlul de rege al Daciei. Înființarea consulatelor străine, a celor rusești în 1782, austriece în 1783, franceze în 1798 și engleze în 1803, ca și trecerea și stagiul diverselor armate pun țările române în contact cu practica civilizației și ideilor europene și contribuie la îngrădirea monopolului otoman, aducînd comerțul român în orbita comerțului internațional, prin licențe acordate negustorilor sudiți de Poartă și de unii domnitori. Diplomația rusă a reușit să impună Porții așa-numitele hatișerifuri de privilegii, ca cel din 1802, în care

Scanned with OKEN Scanner

Poarta însăşi era obligată să-şi plătească aprovizionările la un preţ din ce în ce mai apropiat de cel al pieţei.

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, precum şi tratatele ulterioare de la Iaşi şi Bucureşti au avut un rol însemnat în adîncirea procesului de destrămare a feudalismului.

Prin dezvoltarea forţelor de producţie şi orientarea economiei spre producţia valorilor de schimb, acumularea primitivă, stimulată de formarea capitalului comercial, singurul existent în această perioadă, înregistrează unele progrese, înlesnind apariţia noului mod de producţie capitalist. Marii exploatatori de moşii, boierii, absorb cea mai mare parte a mărfurilor coloniale şi industriale, se ocupă ei înşişi cu afaceri de comerţ şi de credit. Împrumuturile cu dobîndă către vistieria statului, arendarea ocnelor şi vămilor, vînzarea funcţiilor publice, cămătăria constituie sursele principale ale acumulării primitive, fenomen specific destrămării feudalismului. Din cauza dominaţiei otomane, a slabelor investiţii industriale, a separării aglomeraţiilor urbane de sat, a posibilităţii de a întrebuinţa în manufacturi, pe lîngă munca salariată, munca servilă, formarea clasei burgheze e anevoioasă în perioada 1774—1829. Stăpînii de moşii dispun de cea mai mare putere în stat. Rezistenţa ţărănimii împotriva exploatării, diferitele forme ale luptei de clasă, fuga la oraşe nu au dus la schimbarea ordinii vechi, totuşi au subminat-o. Cît despre împotrivirea meşteşugarilor şi negustorilor la stăpînirea boierilor în aşezările urbane, ea a dus, pe de o parte, la înmulţirea oraşelor, pe de alta, la consolidarea lor economică.

Încercarea boierilor de a înlocui după 1774, cu sprijinul Rusiei, pe domnitorii fanarioţi cu domni pămînteni, aleşi de ei, n-a izbutit. Atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, turcii au restabilit domniile fanariote, numind pe Grigore al III-lea Alexandru Ghica, pentru a doua oară, domn în Moldova, după ce domnise o vreme şi în Ţara Românească, şi pe Alexandru Ipsilanti, pentru prima dată în Ţara Românească. Uciderea în 1777 a lui Grigore Ghica, bănuit de trădare, la Iaşi, ca şi guvernarea relativ blîndă a lui Alexandru Ipsilanti, a făcut pe boierii care aderaseră în timpul războiului la mişcarea de emancipare de sub dominaţia otomană să se resemneze la menţinerea vechiului regim.

Criza feudalismului în agricultură e determinată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de creşterea producţiei agricole pentru piaţă, dezvoltarea pieţei interne şi transformarea domeniului feudal într-o între-

Scanned with OKEN Scanner

prindere agricolă organizată în scopul producerii de cereale-marfă. Îngrădită și întîrziată de monopolul turcesc, trecerea de la exploatarea domenială la producția de cereale-marfă rămîne însă în perioada 1774—1829 un fenomen limitat, conservînd și caracterul feudal înapoiat al regimului, reglementat de altfel prin culegerile de legi contemporane.

Pravilniceasca condică, promulgată în 1780 de Alexandru Ipsilanti în Țara Românească, confirmă obligația țăranilor de a presta 12 zile de clacă pe an, iar *Legiuirea Caragea*, promulgată în 1818, cu unele influențe ale codului civil francez, consacră regimul feudal, sporind chiar cele 12 zile de clacă cu o zi de plug și una de transport. În Moldova, urbariul din 1777 hotărăște să adauge două zile „peste cuprinderea ponturilor" (cele 12 zile de clacă), iar în 1805 boierii se plîng că slujba celor 12 zile e o „rămășiță de la o epocă necunoscută, cînd moșiile erau fără preț, țara nelocuită și cheltuielile micșorate . . ."

Practic, stăpînii de moșii n-au izbutit să impună pretutindeni țăranilor 12 zile de clacă, nici să le sporească în această perioadă, ceea ce înseamnă că rezerva era încă neînsemnată și că vînzarea cerealelor nu era principalul venit al moșiei. Forma principală a rentei feudale a fost în tot acest timp dijma, nu claca. Cea mai mare cantitate de cereale pe care o vindeau boierii provenea din dijmă.

În orice caz, principalele venituri ale boierimii rezultau din exploatarea moșiilor, exportul de vite, vînzarea de băuturi și de cereale. Veniturile au stîrnit uimirea străinilor. Călătorul englez Wilkinson spune că Grigore Brîncoveanu avea un venit anual de 200 000 piaștri. Aga Dumitrache Ghica în Moldova aduna de pe moșiile lui 20 000 de galbeni pe an. Vornicul Manolache, fost caimacam al Craiovei, a murit de inimă rea pentru că pierduse în 1811 la cărți 20 000 de ducați. G. Samurcaș, un an mai tîrziu, a pierdut la cărți 30 000 de ducați.

Rentabilitatea moșiilor nu depășea însă pe aceea a slujbelor scoase la mezat de domnitorul însuși și apoi de marii dregători, care le vindeau subalternilor lor. În afară de salarii, dregătorii puteau încasa fără teamă plocoane sub denumirea de havaeturi. Unitățile de contribuabili, liudele, plăteau capitația în patru sămi sau sferturi, care au crescut apoi la șase diminii. La impozitul direct sau bir se adăugau dările suplimentare (ajutorința de vară, ajutorința de iarnă, banii fînului și ai menzilului, lipsa liudelor, năpasta) și impozitele indirecte (huzmeturi sau rusumaturi): dijmăritul (desetina), oieritul (goștina), vinăritul (vădrăritul).

Povara grea a acestor impozite, reținute de scriitorii vremii, era bineînțeles pe umerii clăcașilor. Boierii, chiar în timpul războaielor, cînd n-au

Scanned with OKEN Scanner

fugit peste hotare, au avut mult mai puțin de suferit. În contact cu ofițerii ruși și austrieci, ei au adoptat costumul, moda, obiceiurile, distracțiile europene, balurile, dansul, jocul de cărți, occidentalizîndu-se, desigur, fără a părăsi cu totul moravurile orientale.

În vreme de pace, piața străină furniza toate articolele necesare boierilor pentru confortul și luxul lor. Din Austria se importau mobile, mătăsuri, bijuterii, articole de toaletă, carete aurite, șei. Din Germania veneau țesături de lînă, ceasornice, manufacturi, coloniale; din Franța stofe fine, din Olanda pînzeturi, din Anglia muselină, percale și indiene, din Veneția cristaluri, hîrtie și lumînări, din Rusia blănuri fine, votcă și ceai, din Turcia șaluri de caşmir, tutun fin și coloniale.

Nemulțumirea țărănimii exploatate, se manifestă în forme din ce în ce mai viguroase pe măsură ce înaintăn în noul secol, o dată cu anii de criză următori ultimului război, sub domnia lui Ioan Caragea în Țara Românească (1812—1818) și a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1812—1819). În călătoria sa făcută în această vreme în principate, un străin, W. Wilkinson, observa că situația era prevestitoare de furtună. „Nu există, scria el, popor mai asuprit de un guvern despotic și mai strivit de biruri și de angarale decît țăranii din Moldova și din Țara Românească; nici un alt popor n-ar suferi cu aceeași răbdare și resemnare jumătate din sarcinile ce-l copleșesc."[1] Evident, nici poporul român n-avea să sufere asuprirea la infinit. Steagul răscoalei îl ridica, în 1821, fiul unui moșnean (țăran liber) din Oltenia, fost comandir al unui corp de voluntari panduri în ultimul război ruso-turc, în care calitate dobîndise gradul de porucic (locotenent) și mai multe distincții militare. Aparținînd clasei mijlocii în formare, interesată în abolirea relațiilor feudale, în proclamația sa lansată în satul oltenesc de moșneni, Padeș, Tudor Vladimirescu, socotit nu fără dreptate de Bolintineanu „un mare poet", își îndreaptă focul împotriva tiranilor asupritori indiferent din ce tagmă:

„Fraților lăcuitori ai Țării Românești, veri de ce neam veți fi! nici o pravilă nu oprește pre om de a întîmpina răul cu rău! Șarpele, cînd îți iese înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața, care mai de multe ori ni se primejduiește din muşcarea lui!...

Dar pre balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre zic, atît cele bisericești cît și cele politicești, pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi? *Pînă cînd să le fim robi?...*

Veniți, dar, fraților, cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, să ne fie nouă bine..."

---

[1] W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, p. 155.

Scanned with OKEN Scanner

Formulînd limpede condiţiile necesare progresului economic, social şi politic, revoluţia din 1821 a întărit spiritul de nesupunere şi tradiţia revoluţionară, însufleţind poporul în luptele lui viitoare.

„O jună partidă naţională se întocmeşte, scrie mai tîrziu N. Bălcescu, şi îşi ia de misie de a continua programa revoluţiei din 1821 şi de a realiza întru tot dorinţele şi trebuinţele poporului."

Sub noii domnitori pămînteni, Grigore al IV-lea Ghica în Ţara Românească şi Ioniţă Sandu Sturza în Moldova, frămîntările n-au încetat. În ambele ţări, grupuri şi pături ale boierimii au întreprins acţiuni de opoziţie, mergînd uneori pînă la complot.

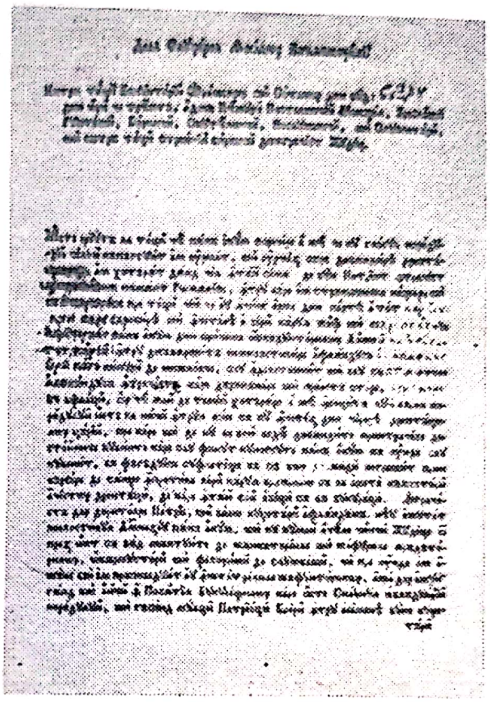

Proclamaţia lui Tudor Vladimirescu.

În Ţara Românească boierii se constituie în facţiuni alături de domn, împotriva lui sau favorabile răsturnării fanarioţilor. Facţiunile potrivnice domnitorului îşi raliază mica boierime dornică de slujbe pe care putea să le obţină în cazul ascensiunii şefului şi critică abuzurile camarilei. De îndată însă ce domnitorul cheamă în dregătorii pe opozanţi, aceştia încetează campania. Între 1823 şi 1824 circulă pamflete îndreptate împotriva favoriţilor domnului, dar în 1825 pamfletele atacă pe membrii cei mai marcanţi ai opoziţiei, Mihai Filipescu şi Constantin Bălăceanu.

Manifestări separate cu caracter revendicativ întîlnim la mica boierime mai ales în Moldova, deşi ele n-au lipsit nici în Ţara Românească (în *Cugetul adevăratului român către fraţii săi români* . . . şi în *Înscrisul propus de boierii mici pentru unirea ţării* se revendică egalitatea politică a micii boierimi cu marea boierime). În aprilie 1822 reprezentanţii micii boierimi moldovene în frunte cu Ionică Tăutu redactează un memoriu zis al „cărvunarilor", cerînd egalitate în drepturi cu marii boieri prin instituirea în sfatul obştesc a unui al doilea divan, al departamentului pricinilor străine şi al departamentului criminalicesc, respectul absolut al proprietăţii, garanţia libertăţii şi inviolabilităţii persoanei, abolirea sistemului moştenirii funcţiilor, înlăturarea piedicilor şi restricţiilor puse dezvoltării economiei,

comerțului și culturii. Proiectul de constituție al cărvunarilor nu atingea privilegiile boierești, nici raporturile feudale dintre stăpînii de moșii și clăcași, nici practica schimbării anuale a dregătoriilor, nici obiceiul havaeturilor, nici robia țiganilor, totuși, pus în aplicare, ar fi contribuit la slăbirea pozițiilor feudalismului și ar fi favorizat măcar în parte dezvoltarea forțelor de producție și relațiilor de producție caracteristice orînduirii capitaliste. Semnificativ este că marea boierime emigrată i-a opus un categoric veto, declarînd că „singur numele de constituție este un atentat față de autoritate". Domnitorul s-a arătat favorabil proiectului cărvunarilor, dar n-a avut curajul să-l sancționeze, nici să ceară confirmarea Porții. Spre a da totuși satisfacție micii boierimi, pe care se sprijinea, a sporit rîndurile ei cu noi elemente și a promovat alte elemente în rîndul marii boierimi. Numai în decursul anului 1823 Ioniță Sandu Sturza a vîndut 296 de caftane de boierie.

În rezumat, clasa mijlocie se dezvoltă în perioada 1774—1829 lent, incapabilă să învingă în întregime în lupta cu reprezentanții feudalității, care continuă prin urmare să-și pună pecetea mentalității lor pe creația spirituală a țărilor românești, nu însă cu totul în afara tendințelor de renovare ale noii clase în curs de constituire. Reflectînd interesele de clasă ale păturilor progresiste din societatea aflată în trecere de la feudalism la capitalism, cultura românească din perioada 1774—1829 tinde să se afirme ca o cultură de sine stătătoare printr-un efort continuu de integrare în cultura europeană.

Instituția care joacă rolul cel mai important în difuzarea culturii este școala.

În perioada pe care o cercetăm, învățămîntul în Moldova și Țara Românească, în formă străină la început, mai apoi în formă națională, se află sub înrîurirea aceluiași curent al filozofiei luminilor care predomină și în Transilvania.

În Moldova, cea mai importantă instituție de învățămînt, Academia domnească din Iași, înființată în 1714, se orientează din 1765 cu precădere spre științele exacte (matematici și fizică) și filozofie, folosind direct sau indirect operele lui Chr. Wolff și Condillac. Din ianuarie 1814, Gh. Asachi predă cursul de matematici în limba franceză, iar din toamna aceluiași an va preda, timp de cinci ani, în limba română, în 1818 scoțînd prima promoție de ingineri români. Tot Gh. Asachi reorganizează în 1828 Seminarul de la Socola, înființat în 1803 de mitropolitul Veniamin Costachi, aducînd din Transilvania patru profesori: pe Vasile Popp, bibliograful, pe Vasile Bob-Fabian, poetul, pe Ion Manffi, pentru gramatica

Scanned with OKEN Scanner

latină, şi pe Ion Costea pentru retorică şi poetică, profesori care urmau să întărească sensibil caracterul laic şi naţional al învăţămîntului din Moldova. Dar atît Academia domnească (grecească), cît şi Seminarul de la Socola întrerupîndu-şi cursurile în 1821, învăţămîntul superior moldovean trece printr-o eclipsă pînă în 1828, cînd, în sfîrşit, va lua fiinţă Şcoala Vasiliană de la Trei Ierarhi, cu un ciclu elementar de trei clase, altul normal de doi ani şi altul gimnazial de patru ani, avînd ca limbă de predare la toate materiile limba română. Efectele acestei şcoli se vor simţi însă în faza următoare a culturii şi literaturii române.

În Ţara Românească, Şcoala domnească, similară Academiei din Iaşi, cunoaşte o reformă radicală în 1776, datorită domnitorului Alexandru Ipsilanti. Mutată în noul local de la Sf. Sava, terminat în 1799, şcoala se organizează pe patru cicluri de cîte trei ani. În primele trei cicluri, tinerii dobîndesc o educaţie enciclopedică şi se acordă importanţă limbii latine şi limbilor franceză şi italiană, astfel ca dascălii care nu ştiu limba elină să poată preda în ultimul ciclu într-o limbă modernă. Elevii sînt însă recrutaţi numai din rîndul nobililor, iar limba română nu este folosită ca limbă de predare.

Meritul creării învăţămîntului superior în limba română revine în Ţara Românească domnitorului Ioan Gheorghe Caragea, semnatarul anaforalei Eforiei şcoalelor din 6 martie 1818, prin care „un Lazăr, inginer, ce a venit acum de curînd din părţile Transilvaniei, aici într-acest pămînt“ este propus să predea „aritmetica cu geografia istoricească pe harte, şi apoi geometria teoretică şi geometria practică, dimpreună cu geodezia practică“.

Despărţită de Academia grecească, mutată între timp pe lîngă metohul Măgureanu, şcoala lui Gheorghe Lazăr se deschide în vechiul local de la Sfîntul Sava pentru a funcţiona, cu o întrerupere în 1821, cinci ani.

Într-o *Înştiinţare către tinerime* din 1818, Lazăr arată că „academia românească“ are deocamdată trei „tagme“ (grade) de învăţămînt şi că ulterior se va trece şi la a patra tagmă, în care se vor preda filozofia şi dreptul.

Lazăr a fost doborît prematur de o boală necruţătoare în 1823 (se născuse în 1779). Şcoala înfiinţată de el a continuat însă să funcţioneze pînă în 1828, condusă de elevii săi, Ladislas Erdeli, Ion Eliade-Rădulescu, Eufrosin Poteca (profesor de filozofie), Constantin Moroiu (profesor de drept) şi Ioan Pandeli, inginer.

Rolul jucat de Gh. Asachi şi Gh. Lazăr în dezvoltarea învăţămîntului şi culturii naţionale este de o importanţă covîrşitoare. Demonstrînd posibili-

Scanned with OKEN Scanner

tatea predării științelor în limba română, ei au pus bazele renașterii culturii românești, a unei culturi naționale, eliberată de mentalitatea mistică, înapoiată, feudală.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se traduc prin intermediar grecesc sau direct, din franțuzește mai ales, dar și din italienește, cîteva cărți care denotă o creștere sensibilă a gustului de citit, precum și curiozitatea, mereu accentuată, pentru literatură, filozofie, știință a publicului românesc din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Mai ales în ultimele două decenii ale secolului, traducerile sînt semnul unei înnoiri culturale vizibile, sub înrîurirea filozofiei luminilor. Ne vom referi aici la o parte din aceste traduceri mai mult sau mai puțin de circulație și care au lăsat oarecare urme în literatura română contemporană și de mai tîrziu.

În primul loc se cade să așezăm pe Gabriel Thureson, conte de Oxenstiern, cu ale sale *Pensées sur divers sujets avec des réflexions morales,* traduse în Moldova pe la 1750 de un anonim (se cunosc copii fragmentare din 1779—1780, 1785 și 1803). Traducerea cugetărilor contelui de Oxenstiern prezintă interesul de a fi fost consultată de Eminescu, care și-a și extras două pasaje, *Pentru pustietate sau singurătate* și *Pentru vin.* Oarecare precepte din cugetarea pentru singurătate au trecut în *Glossa,* judecînd după rîndurile de mai jos:

„Fericit acela ce se depărtează de învăluirile cele turburătoare ale lumii, pentru că se bucură cu desfătările unei dorite singurătăți și a căruia cea mai aleasă tovărășie este o dulce întîlnire cu sine numai. Mărturia unei sinidis bune îl face a privi cu urîciune nebuniile și deșertăciunile lumii; el n-are poftă la alte, făr numai la liniștea sufletului, nu se teme nici ca cum de nestatornicia norodului, defaimă bogățiile și batjocorește acele mai mari averi ale pămîntului; mulțămit de cele de față, este cu odihnă pentru cele viitoare . . .“

Formula din unele articole politice ale lui Eminescu: Lumea vrea să se înșele, înșele-se dar! este luată din aceleași cugetări, unde apare în latinește: mundus vult decipi, ergo decipiat. După toate aparențele, traducerea s-a făcut printr-un intermediar grecesc.

Tot din grecește s-a tradus la Iași *Zăbava* (sau *Batjocura*) *fanteziei* (*Degli scherzi geniali* de Francesco Loredano), păstrată în două copii incomplete din 1786 și 1788. Tălmăcirea aparține cămărașului Constantin Vîrnav și s-a copiat cu cheltuiala ecliziarhului (atunci) mitropoliei Veniamin Costache. Este o „cărțulie cu istorii“ (Agripina pîrîtă — Agrippina calunniata, Antoninul Caracala libovnic — Antonino Caracalla amante, Chichero întristat cu durere — Cicerone dolente, Inoni temătoare cu zavis-

Scanned with OKEN Scanner

tie — Ennone gelosa, Lucreţia silită — Lucretia violata, Marcul Antonie liubitnic — M. Antonio eloquente, Marcul Antonie mai mort — M. Antonio moribondo, Poppia rugătoare — Poppea supplichevole, Seian nenorocit — Seiano disfavorito) de nobilul veneţian Francesco Loredano, autor de novelle amorose, de lettere şi chiar de „respiri poetici" — canzonette diverze per musica.

Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei de Vincent Voiture este primul roman tradus în literatura noastră direct din limba franceză în 1783 de paharnicul Iordache Darie Dărmănescu. Romanul conceput de Julie d'Angennes, fiica marchizei de Rambouillet, prelucrat de Voiture, rămas neterminat şi continuat de Des Barres, este din speţa erotic-picarescă a *Etiopicei* lui Eliodor. Alţidalis, regele Aragonului, căsătorit a doua oară cu Rozalva, contesă de Barcelona, are un fiu din prima căsătorie, numit tot Alţidalis. Rozalva, la rîndul ei, are o fată pe care ar dori s-o mărite cu fiul vitreg, acesta însă iubeşte pe Zelida, fiica principelui de Tanara, mort în Aragon. Rozalva pune la cale căsătoria Zelidei în Italia cu ducele Tarentului, dar Zelida trimite în locul ei pe Erminia, o nepoată, iar ea pleacă în Sardinia. Ca să scape de nişte corsari pe mare, se îmbracă bărbăteşte şi astfel ajunge sub ascultarea şefului tripolitan Arcant, sub numele de Zelidan. Alţidalis, sosit şi el la Tarent, pătrunde în iatacul Erminiei şi e surprins de soţul acesteia. Aici se termină romanul în versiunea Voiture. Traducerea românească are însă şi continuarea, presupusă originală, căci se deosebeşte de aceea cunoscută a lui Des Barres. Alţidalis rănit este îngrijit de o femeie, care-l roagă să înmîneze ducesei o scrisoare. Desfăcînd din gelozie scrisoarea, Alţidalis află că Zelida e în Africa. După alte peripeţii, navale, Alţidalis şi Zelida se regăsesc şi întorşi în Spania se căsătoresc la Saragossa. Ca şi *Etiopica, Alţidalis şi Zelida* va fi plăcut desigur prin conţinutul epic, de aventuri, şi prin zugrăvirea unor regiuni necunoscute, exotice.

Manuscrisul academic 2235 conţine traducerea lui C. Conachi nedatată, în grafie caracteristică secolului al XVIII-lea, a romanului parenetic *Velisarii, Bélisaire* de Marmontel, tălmăcit în 1782 şi de Samuel Micu, care voia probabil să-l ofere ca pe un manual de consultat pentru oamenii de stat, scrierea fiind asemănătoare cu *Viaţa lui Marc Aureliu* de Guevara şi cu *Principele* lui Machiavelli. Traducerea lui Samuel Micu s-a pierdut, dar va fi reluată de cel puţin două ori în secolul al XIX-lea, dovadă de ce preţ se punea pe această carte cu totul ignorată de istoricii literari francezi (Bélisaire e bineînţeles cunoscutul general virtuos al lui Justinian).

Scanned with OKEN Scanner

În aceeași ordine de idei, trebuie amintit romanul cavalerului Florian *Numa Pompilius*, tradus de cneazul Ioan Cantacuzino în 1796. Materia este de epopee. Numa, crescut într-o pădure din țara Sabinelor, vine la curtea regelui Tatius, în Roma. Romulus, al doilea rege, îi oferă de soție pe fiica sa, Hersilie, o amazoană cruntă, de care Numa scapă fugind în Apenini. Aici eroul dă de o păstoriță, Anaïs, fata magului Zoroastru, lîngă care ar rămîne bucuros, refuzînd chiar tronul Romei, dacă umbra lui Tatius nu l-ar conjura să primească.

Rafinatul epos silvestru în ramă de aur stil secolul XVIII al cavalerului Florian a plăcut traducătorului român, care s-a silit să-l împărtășească și „simpatrioților" săi:

„Eu am citit pă Florian, sau pă Numa al său. Placul mult ce am aflat au deșteptat mie o nespusă voință doritoare ca și simpatrioții mei a să împărtăși cu mine la această citanie și trufie aleasă a iconitilor cucernicii. Și cum aceasta să se împlinească? Alt nu era mijloc de cît a mă pune a tălmăci...

Am tălmăcit după putința mea, în limba mea. Și mai ales după nebogata noastră ajutorință ce un scriitor află pe rumânie scriind, căci el, dreptul grăind, nu găsește mulți alți mai vechi ostenitori ce ar înlesni lui drumul la asemenea trude".

Tot de cavalerul de Florian este *Istoria lui Sofronim (Sophronyme)*, tradusă de paharnicul Iordache Slătineanu în 1797, de data aceasta indirect, prin intermediar grecesc. Subiectul nuvelei e ingenios. Sophronyme, discipol al sculptorului grec Praxitel, iubește pe Carite, fiica întîiului magistrat al Miletului. Din pricina dragostei, eroul este exilat într-o insulă, de unde trebuie să fie adus înapoi, fiindcă piratii au furat din cetate statua Venerei și nimeni, afară de el, nu poate s-o refacă. Evident, Sophronyme își alege drept model pe Carite (Vasile Aaron a tratat motivul în versuri în *Istoria lui Sofronim și a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef, mai marelui din Milet*, apărută la Sibiu în 1821).

O scriere curioasă este cea fără titlu din manuscrisul B.A. R.S.R. nr. 4246, datînd din 1799. După mențiunea cu care se încheie manuscrisul: „Sfîrșitul aventurilor lui Ismin și Ismeniei" se deduce că avem de-a face cu *Întîmplările lui Ismin și ale Ismeniei*, roman pastoral grecesc de Eumathios Macrembolites, tradus în 1729 în franțuzește de P. Fr. de Beauchamps sub titlul *Amours d'Ismène et d'Isménias*, scriere intruvabilă în bibliotecile noastre. Astfel de povestiri din medii exotice erau foarte la modă la noi în secolul al XVIII-lea, de vreme ce s-a tradus (în 1788) prin intermediar rusesc faimoasa carte *Le voyageur français ou la connaissance de l'ancien et du nouveau monde mis au jour par* M. l'Abbé

Scanned with OKEN Scanner

Delaporte (1772), compilație istorico-geografică presărată cu numeroase narațiuni epice, sub titlul *A toată lumea călătorie* (ms. 2992) și, prin intermediar grecesc, *Istoria Americii de* W. Robertson (ms. 40 din 1795).

Întîiul teatru tradus în limba română este cel melodramatic, al arcadicului Pietro Metastasio, chesaricescul poet, adică poetul de curte al împăratului Carol al VI-lea, foarte cunoscut Văcărești lor și învățaților Școlii ardelene.

Traducerile s-au făcut prin intermediul limbii grecești, mai mult pentru lectură decît pentru reprezentație, spectacolul scenei nefiind uzitat la noi în secolul al XVIII-lea decît rar.

Cea mai veche traducere pare a fi, după limba împestrițată de grecisme, aceea a tragediei *Artaxerxu*, copiată în 1807 de serdarul Ioan Gorovei (ms. B.A. R.S.R., nr. 445). Aici actul se cheamă faptă și scena cort, iar personajele părăsesc scena, după indicația traducătorului, fugind. Îndrăgostiții nu-și spun numai *lumina mea* și *sufletul meu*, ci mai ales *mandani mu* și *kira mu*. Artavan, prefăcîndu-se a afla cu spaimă de uciderea lui Xerx, exclamă: „O, blestemată pohtă a scaunului, și cine poate să te paligorisească acum, și să numere durerile tale", ceea ce e departe de textul italian în versuri:

Oh, insana, o, scellerata,
Sete di regno! E qual pietà, qual santo
Vincolo di natura é mai bastante,
A frener le tue furie?

Megabise spune Semirei: „Cu neputință, sufletul meu, să te văz și să nu te iubescu", iar Semira îi răspunde: „Și cine te strînge de gît să mă vezi?" Cîntecele sînt transpuse în proză greoaie. Astfel, aria *Vo solcando un mar crudele* devine:

„Sînt într-o mari a cărie valuri să adaug, vîntul ei să înmulțăști și ceriul ei să înviorează; fără funii, fără pînze, fără catarguri și fără meșteșug, mă sîlesc să urmez voie norocului mieu. Toț m-au lăsat, nu am pe nime lîngă mini, numai negreșala me au rămas; dar și aceasta mă împotrivești, fiindcă din pricina ei ca o corabie mă rîsîpesc".

Ms. B.A. R.S.R., nr. 181 din 1784 conține traducerea altor două piese de Metastasio: *Milosîrdia lui Tit (La clemenza di Tito)* și *Hosrois (Siroe)*. Traducerea, ceva mai evoluată, dar tot cu grecisme, se datorește lui Alexandru Beldiman, care poate fi și traducătorul lui *Artaxerxu*, fiindcă este totodată și traducătorul tragediei lui Regnard *Sapor*, alt rege din dinastia Sasanizilor, alcătuind cu *Artaxerxe* și *Siroe* o trilogie. La Beldiman actele se numesc faceri, iar scena schini. Personajele din *Milosîrdia*

Scanned with OKEN Scanner

lui Tit sînt oarecum localizate. Senatorii formează adunarea „sîngliților", legații provinciali sînt niște „boieri din eparhiile supusă", blajinul Titus umblă cu un cortegiu de „zapcii". Un erou se plînge: „nu numai că-m pierdu mințile, ce încă îm perdu și eleftheria m[illegible]", iar Vitelia, înspăimîntată că Sist va fi ucis după îndemnul ei pe [illegible]ito, se răstește la el cu aceste cuvinte:

„Ce umbli greșala ta s-o arunci asupra mea? Dar nu știi, dobitocule, că nu trebuia să te potrivești uniia ci era orbită de mînia amoriului? Tu, ticălosule, te-ai făcut numai pentru păcatele mele; mai bine ași fi poftit să-mi fii vrăjmaș decît prieten, căci acum ași fi mai fericită".

Și traducerea melodramei *Siroe* abundă în intolerabile familiarități. Hosrois întrebat de Medarsăs: „Părintele meu, împăratul meu, ci s-au întîmplat?" răspunde caragialește: „Să vezi, fiul meu, și să nebunești". Sărois se indignează de „budalîcul" lui Medarsăs, iar Emira se adresează lui Sărois cu invective: „Obraznicule! Blestematule! Fiindcă nu ai putut să-ți săvîrșești gîndul cel spurcat, acum te silești a mă amăgi?" Fratele Laodiceei vorbește în stilul conului Leonida: „Unde te-ai prăpădit, soro, că este atîta vremi de cînd te caut!" Iată și o arie tradusă în proză:

„Aaah! Și pardosul cînd vede pre puiul său în primejdii cunoaște dragoste ce părintească, și să sălește a-l apăra de vînătoriu; dar tu, biruindu-te de mînia ce neînfrînată, ești mai rău decît fiarele cele sălbatice, și nici amoriul, nici dragoste ce părintească te poate înfrîna".

Aceleași piese, *Milostivirea lui Tit, Siroiu* și în plus *Caton (Catone in Utica),* au mai fost traduse o dată în preajma anului 1800 de un anonim muntean (ms. 3454), nu mai fericit.

Melodrama lui Metastasio *Achille in Sciro* s-a bucurat de două traduceri, una din porunca banului Gheorghe Beldiman la Cornești-Iași, în anul 1783, de Vasile diacul, sub titlul *Ahileu la ostrovul Sirului,* păstrată în trei copii, și alta de paharnicul Iordache Slătineanu, tipărită la Sibiu în 1797, sub titlul *Ahilefs la Schiro.* Deși amîndouă versiunile pornesc de la traducerea grecească, totuși conțin versuri notabile. Din cea dintîi se remarcă aria cîntată de „toată adunarea" în onoarea lui Bacus:

La sunetul cel cu cale,
Ce facem la ale tale
Daruri, și spre eglengeli
Te scoboară, c-acu-i vreme;
Vachule, vin să cuprinză
Astăzi, și ca să aprinză
Inimile noastre toate,
Erosul tău cel sfînt foarte.

Scanned with OKEN Scanner

„O parte a adunării" cîntă refrenul:

O, izvor de disfătare,
De ticăloșii uitare,
De iaste moarte în lumi,
Niciodată gînd ne vini,
Ci zicim că-i veșnicie
Tot cel ce să-nchină ție.

Într-o laudă către Eros, Jupiter, îndrăgostit de Leda și de nimfa Io, nu se preface în lebădă, ca în original, și în taur, ci în vultur și (pe moldovenește) în buhai:

Tu ești pricinuitoriu
De ai făcut zburătoriu
Pe Zefs, dumnezeu prea mare,
Și au cîntat cu glas mare,
Tot gîndul ce au avut,
Dacă vultur s-au făcut.
Și iar cu-a ta îndemnare,
Umbla cu patru picioare
Și l-ai făcut ca să ragă,
Cu buhaii în cireadă;
Tu ești pricina, știu bine,
Nu să îndoiești nime.

Originalul sună:

Se in bianche piume
De'numi il nume
Canori accenti
Spiego talor;
Se fra gli armenti
Muggi negletto,
Fu solo effetto
Del tuo rigor.

De observat că și la paharnicul Slătineanu, desigur din vina versiunii grecești, lebăda este tot vultur, înzestrat cu facultăți vocale:

Însuși dumnezeu Zina,
iar din tine fu pricina
de ajunse zburător,
și cu viers să glăsuiască,
gîndul său să-și tălmăcească,
prefăcut fiind vultor.
Să se facă-apoi și vită
între turme năpustită
și să zbiere cu amar,
iarăși tu-i dedeși pricină,
și acii tu ești de vină,
nici tu singur ai alt dar.

Scanned with OKEN Scanner

O traducere din *Temistocle* de Pietro Metastasio, direct din italieneşte, începuse, nu se ştie exact cînd, I. Budai-Deleanu, oprindu-se după a treia scenă din actul I.

Legăturile cu Rusia în timpul războiului dintre 1768 şi 1774 au facilitat răspîndirea în ţările române a cîtorva din ideile enciclopediştilor, a unora din cărţile acestora, ori ale precursorilor şi urmaşilor lor.

Prin 1772 s-au tradus şi răspîndit în Moldova şi Ţara Românească două opuscule de Voltaire, *Traduction du poème de Jean Plokof, conseiller de Holstein, sur les affaires présents* (1770), şi *Le Tocsin des rois aux souverains de l'Europe* (1772), sub titlul *Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokov, sfetnicul lui Olsteinii la pricinile cestea de acum*, şi *Toaca împăraţilor*.

În poemul atribuit consilierului Jean Plokof, Voltaire exprimă toată ura sa împotriva turcilor uzurpatori ai tronului lui Constantin şi îndeamnă pe creştini să-şi unească forţele cu armele victorioase ale ruşilor spre a extermina pe barbarii invadatori ai Europei în frunte cu Sardanapalul Istambulului:

„Aux armes contre les ennemis de l'Europe! Les usurpateurs du trône des Constantins vous appelent eux-même à leur ruine; ils vous crient en tombant sous le fer victorieux des Russes: Venez, achevez de nous exterminer..."

„La arme împotriva vrăjmaşului Europei. Răpitorul scaunului Ţarigradului vă chiamă însuşi spre pierzarea lui; vă deşteaptă căzînd supt fierul cel biruitor al Rusiei, viniţi de săvîrşiţi ca să mă pierdeţi cu totul."

În *Toaca împăraţilor*, vestejind asasinatul pus la cale împotriva regelui Poloniei Stanislas, Voltaire adresează, la îndemnul împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei, un apel tuturor împăraţilor creştini ca să se unească şi să elibereze popoarele asuprite de tirania otomană.

Sînt, cum vedem, două manifeste care interesau pe români, manifeste care încercau o explicare a caracterului şi scopului războiului pornit de ruşi în 1768. La data cînd redacta aceste scrisori, Voltaire era încă un partizan al absolutismului „luminat" şi elogia pe Ecaterina a II-a, numind-o „Semiramida Nordului" şi Notre-Dame de Pétersbourg.

Carra, în *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* (Iaşi, 1777), afirmă că operele lui Voltaire erau citite de unii tineri boieri români. O dovadă peremptorie este traducerea celebrei cărţi a filozofului francez *Histoire de Charles XII*, făcută direct din franţuzeşte şi păstrată în trei copii, cea mai veche purtînd titlul: *Istoria craiului Sfeziei Carol al XII-lea, acum întîi tălmăcită după al nostru dialect, prin silinţa şi osteneala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iaşului, 1792*. Această carte interesa

Scanned with OKEN Scanner

pe români, atît prin relaţiile despre aventurosul rege suedez ce stătuse într-o vreme la noi, cît şi mai ales pentru informaţiile despre războiul ruso-româno-turc din 1711, în care Dimitrie Cantemir fusese aliatul lui Petru cel Mare. Se ştie că Voltaire a fost unul din popularizatorii în Europa nu numai a figurii lui Petru cel Mare, dar şi a unor idei nepreconcepute despre poporul rus, despre ştiinţa, literatura şi cultura rusă. Cartea sa *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand* (1759—1763) a fost cunoscută la noi, căci o citează Ienăchiţă Văcărescu în *Istoria preaputernicilor împăraţi otomani.* Unele idei din aceeaşi lucrare a poetului român sînt împrumutate din vasta operă voltairiană *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* (1753—1758).

Prin *Les Aventures de Télémaque* (1699) abatele Fénelon este un precursor al gîndirii iluministe din veacul al XVIII-lea. Romanul, promovînd ideea de toleranţă şi de umanitate, a făcut ca autorul său să fie îndepărtat de la curtea despotică a lui Ludovic al XIV-lea. La sfîrşitul cărţii a noua, Mentor, educatorul lui Télémaque, combate tirania şi ambiţiile monarhice, susţinînd că „toate popoarele sînt fraţi şi, ca atare, trebuie să se unească". Fénelon preconizează un monarh ideal, antirăzboinic şi potrivnic gloriei personale, aşa cum îl vor concepe mai tîrziu şi iluminiştii, dar în vreme ce pentru episcopul de la Cambrai despoţii îşi vor lua pedeapsa pentru relele lor abia în imperiul umbrelor, iluminiştii proclamă că acţiunile rele ale suveranilor trebuie sancţionate pe pămînt. *Întîmplările lui Telemac* au fost traduse în româneşte încă din 1772, „cu osîrdia şi cheltuiala" lui Iordache Darie (Dărmănescu), ispravnicul ţinutului Neamţ, unul din promotorii influenţei franceze la noi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (ms. B.A. R.S.R., nr. 342).

Opera de bază a filozofiei iluministe franceze *Enciclopedia,* apărută între 1751 şi 1780, a fost cunoscută la noi, pentru că la 15 iunie 1778 Chesarie Rîmniceanu cerea de la Sibiu, sau, dacă nu se va găsi acolo, de la Viena, „o carte ce se numeşte franţozeşte *Dictionnaire Encyclopédique,* adică lexicon, care este despărţit în multe tomuri, unde se cuprind toate învăţăturile şi toate ştiinţele cu alfaviton". Acelaşi era abonat la *Journal encyclopédique de libre propagande philosophique,* de unde putea să-şi însuşească ideile asupra măririi şi decăderii romanilor (*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains,* 1734). Fapt este că, în prefaţa la *Mineiul pe ianuarie* din 1779, el face confesiuni foarte în spiritul lui Montesquieu:

„O, veacuri, veacuri, ce învecheşti lucrurile şi prefaci stările! Pravilă veche dintîi iaste dată în toate lume ca să nască şi să moară, ca să ia începere şi sfîrşit

toate lucrurile. Stăpînul a tuturor n-au voit să fie nici un lucru stătătoriu. Toate cîte vezi și te minunezi prin prefacere au că se duc la pierzare sau la oareșicare schimbare."

Dacă aceste rînduri puteau să-i fie inspirate de cărțile sfinte, cele care urmează poartă — fără doar și poate — urmele filozofiei laice a lui Montesquieu:

„Însuși și pămîntul, de vei căuta, care îl dovedesc nemișcat și întru sine statornic? În unele locuri și de duh ascuns să cutremură, în alte locuri de ape să cufundă, sau de foc să arde. Deci, cînd aceste mari trupuri și veșnice careși cum după vederea noastră sînt orînduite spre prefacere și pierzare, ce socotești pentru cetăți, stăpîniri și împărății, carele atîta sînt de muritoare și stricăcioase, încît sînt și aceia carii le-au întocmit? Și precum la oameni sînt tinerețe, urmează vîrsta bărbătească, bătrînețele și moarte, așa și aceste au începere, creștere, stare, înnălțare, și toate le are pentru aceasta ca să și cază".

Ideea caducității este ilustrată cu căderea Anatoliei, Asiriei, Iudeii, Egiptului, trecute toate prin perioade de dezvoltare, dar ajungînd în mod ineluctabil la declin.

Cincisprezece ani mai tîrziu, în prefața la traducerea romanului *Critil și Andronius* (*El criticón* de Baltasar Gracián), mitropolitul Moldovei Iacov Stamati atrăgea atenția, în spiritul filozofiei iluministe, asupra caracterului natural al legilor, stabilit de Montesquieu, asupra valorii simbolice a celor doi eroi, Critil reprezentînd judecata (criteriul) și Andronius reprezentînd curajul.

Romanul lui Baltasar Gracián a apărut în trei volume între 1651 și 1657. Subiectul este alegoric. Un naufragiat, Critilo, dă în Insula Sf. Elena peste Andrenio, „omul naturii", pe care, dezvoltîndu-i rațiunea, îl învață să vorbească. După ce Andronius și Critil își povestesc unul altuia viața, luați de o corabie în Spania, cutreieră lumea, experimentînd și discutînd problemele însemnate ale existenței. La prima etapă a vieții, Andronius bea din fîntîna cetății iluziilor. Îmbătat de amăgiri, trece prin ulița vicleniei, unde politicienii își cumpără blăni de vulpe, iar femeile măritate ochelari, care le fac invizibile pentru soții geloși. Se îndrăgostește de o vrăjitoare Falsirena și scapă cu mare greutate din mrejele ei, cu ajutorul lui Critil și al Artemiei, zeița culturii. La a doua etapă, Critil și Andronius cercetează (în Franța) palatul aurului și al avariției, vizitează pe nimfa artelor și a literelor, pătrund în templul soartei și în mănăstirea Hipocrinda, fac cunoștință cu zeița reputației. Din Germania, coboară apoi în Italia, trecînd, în drum spre Roma, prin casa nebunilor lumii întregi. În sfîrșit, la a treia etapă, în Italia, călăuza, Descifrador, le dezleagă, în Templul Adevărului, enigma lumii. Într-o

Scanned with OKEN Scanner

casă le apare moartea, lui Androniu îngrozitoare, îmbrăcată în negru, lui Critil, surîzătoare, înveşmîntată în verde. Moartea dă ordin Decrepitudinii să-i suprime, întrucît călătoriile lor au plictisit lumea, dar călăuza îi conduce în insula nemuririi, în marea de cerneală, unde pînă la urmă sînt admişi. Romanul pledează pentru progresul raţiunii umane şi recomandă calea virtuţii, care oferă nemurirea.

Călătoriile lui Critil şi Androniu au de scop să demonstreze că societatea e coruptă şi că starea naturală (după legile naturii) este preferabilă.

După 1800, în următoarele trei decenii se fac în Ţara Românească şi în Moldova alte tălmăciri, care marchează nu mai puţin pătrunderea şi răspîndirea spiritului nou. Înregistrăm totdeodată traduceri de opere reprezentînd reacţiuni ale lumii ortodoxe faţă de anticlericalismul enciclopediştilor, ca *Învăţătura ortodoxă* a lui Platon Levşin din Twer (tr. de Gheorghe Lazăr) ori *Apologie sau răspuns afirmaţiilor ateilor şi probă dată de preasfîntul nostru Ioan Crisostom ebreilor şi grecilor, la care trebuie să adăugăm pe actualii voltairieni, că domnul nostru Isus Hristos este Dumnezeu adevărat* de Athanasie din Paros (traducere din 1816, reeditată în 1819).

La începutul secolului al XIX-lea, un anonim traduce celebrele cuvîntări pentru mulţimea lumilor *(Entretiens sur la pluralité des mondes)* de Fontenelle, iar între 1815 şi 1819 s-a tradus şi tipărit la Iaşi *Atîrnare în loc de scrisoare asupra tarafului occelliştilor pentru firea a toată lumea,* care nu-i decît comentariul grecesc al lui Evghenie Vulgaris la cartea clucerului Ioan Geanet *Réfutation du traité d'Ocellus de la nature de l'univers* (Viena, 1787), dedicată lui Nicolae Mavrogheni (traducerea românească aparţine lui Petru Stamatiadi).

Moldoveanul Vasile Vîrnav (mort în 1824) prefăcea în româneşte, după versiunea grecească a lui Coray, faimosul tratat *Pentru greşeli şi pedepse* al lui

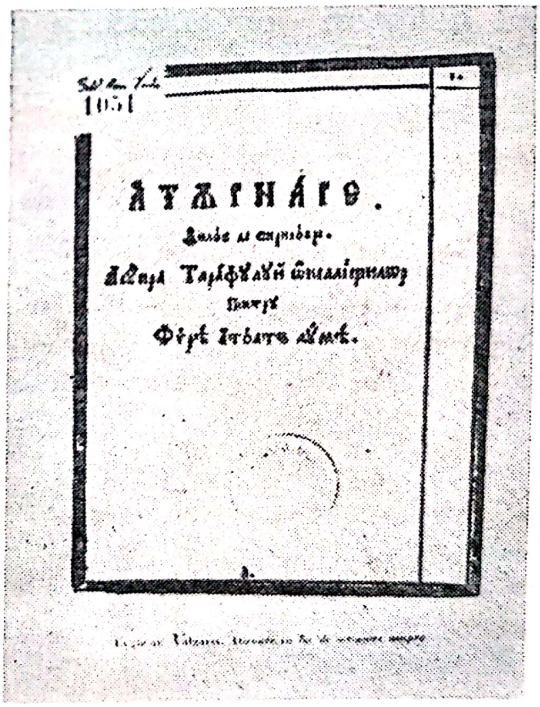

Evghenie Vulgaris, *Atîrnare în loc de scrisoare asupra tarafului occelliştilor pentru firea a toată lumea,* trad. de Petru Stamatiade, Iaşi, 1819.

Beccaria *(Dei delitti e delle pene)*, pe care l-au comentat Voltaire şi Diderot. Acelaşi Vîrnav a tradus *Filozofia moralicească* a lui Muratori, *Histoire ancienne* de Charles Rollin şi, ceea ce e mai important, *Logica* lui Condillac. Acesta din urmă era, în versiunea grecească a lui Daniel Philippide, manualul Academiei domneşti din Iaşi. La şcoala lui Gheorghe Lazăr din Bucureşti, filozofia raţionalistă a lui Condillac se preda de către Ladislas Erdeli, prin intermediul operei unui discipol, Destutt de Tracy, intitulată *Eléments d'idéologie*. La stăruinţa lui Grigore Băleanu s-a tradus în limba română — în 1829 — şi *Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme* de Condillac.

Abia spre sfîrşitul perioadei s-au publicat sau aşteptau să fie publicate operele marilor filozofi iluminişti, Montesquieu *(Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains)* şi Rousseau *(Le Contrat social)* în traducerea dascălului craiovean Stanciu Căpăţîneanu. O dată cu *Mărirea romanilor*, tipărită în 1830, Stanciu Căpăţîneanu mai avea tradus şi eseul lui Volney, *Les Ruines ou méditations sur les révolutions des empires*, tălmăcit şi mai înainte de Ionică Tăutu. În *Biblioteca desfătătoare şi plină de învăţătură* (1830) publică *Janot şi Colen* de Voltaire, *Şcoala părinţilor* de Montesquieu, *În ce chip trebuie să se poarte cei mari şi bogaţi* de Pascal şi *Nebuneasca mîndrie pentru*

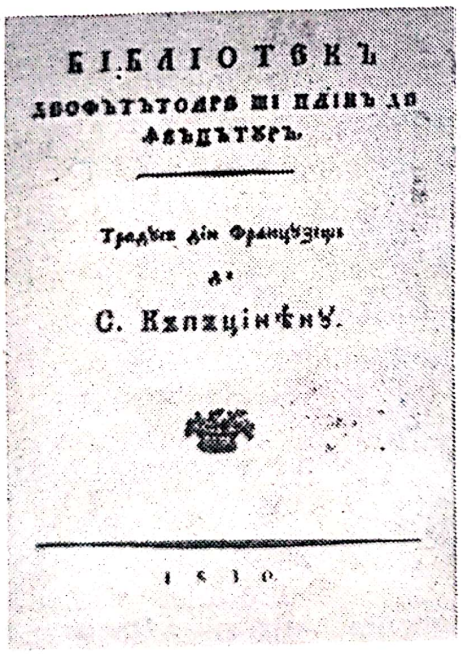
БІБЛІОТЕКЪ
ДЕСФЪТЪТОАРЕ ШІ ПЛІНЪ ДЕ
ДЕВЪЦЪТУРЪ.
Традъсъ дін Францъзещ
де
С. Кърцуінтъ.
1830.

Biblioteca desfătătoare şi plină de învăţătură, tr. de L. Căpăţîneanu, 1830.

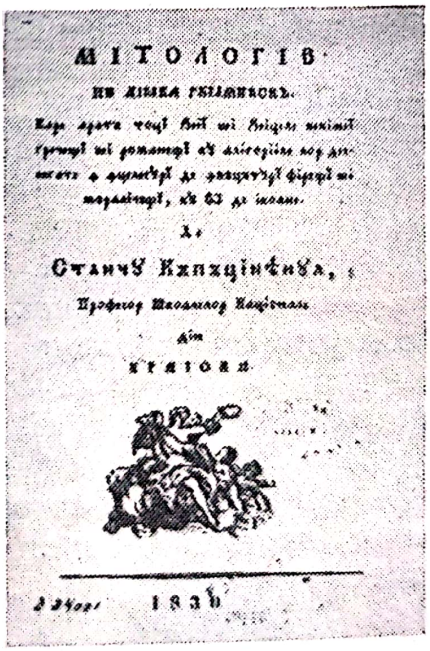
МІТОЛОГІЕ
ПЕ ЛІМБА РЪШЕАСКЪ.
Кареле ареце тоцъ бъні ші ліпсіці ші
пріпсъ ші фоломсъ ші ачіреціїле ноастре
ші фрумсъцъ ші фрумсъцъ фіреі ші
мерцъторі, ші ші де ініоаре.
де
Станіу Кърцуінтъ,
Професор Школіей Кърцоаие
дін
КРАЙОВА.
1830

Stanciu Căpăţîneanu *Mitologhie*, 1830.

Scanned with OKEN Scanner

neam, noblețe și evghenie de Boileau. De aici aflăm că Stanciu Căpățîneanu mai avea tălmăcite: o *Mitologhie* (apărută în 1830), o *Aritmetică*, o *Istorie universală*, niște *Idei definitive a toate științele și meșteșugurile cele mai de căpetenie și mai de folos în societate, Iconomia vieții*, un „romanț", *Nimfele de la Diotima*, altul, *Casnicul cel bun* (*Le bon mari* de Marmontel), precum și *Zadic sau Ursitoarea* (*Zadig ou la Destinée*) de Voltaire, publicat acesta din urmă în 1831.

Din povestirile filozofice ale lui Voltaire mai traduce C. Negruzzi *Memnon* în 1823, iar un „Român neaoș", *Istoria călătoriilor lui Scarmenpado* (sic) *scrisă de el însuși* (*Histoire des voyages de Scarmentado écrite par lui-même*), în 1831 (ms. B.A. R.S.R., nr. 4191). Scarlat Tîmpeanul intercalează în fine în *Geografia Țării Românești* (București, 1840) traducerea povestirii *Jeannot et Colin*, probabil mai veche, pentru că între 1823 și 1826 tradusese din franțuzește și celebrul roman picaresc spaniol *Întîmplările lui Lăzărilă Torma*.

Curioasă este tălmăcirea cărții contelui de Chesterfield *The Oeconomy of Life*, care circula în manuscris (B.A. R.S.R., nr. 1496) înainte de a fi publicată (în 1833 în versiunea lui D. Jianu și în 1834 în versiunea lui I. Buznea sub titlul *Filozoful indian sau chipul de a trăi cineva fericit în soțietate*, după traducerea franceză a lui Joseph de Baumlister, *Le philosophe indien ou l'art de vivre heureux dans la société*, 1782. Printr-un intermediar grecesc, al lui Evghenie Vulgaris, a tradus și publicat la Iași în 1831 mitropolitul Veniamin Costache cartea lui Samuel Tennyson, *Funie sau frînghie întreită*. Veniamin Costache mai tradusese la Iași, între 1815 și 1819, din Evghenie Vulgaris *Adoleshia filotheos, adecă îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu*, iar în 1845 va publica din același *Îndeletnicire despre buna murire*. A tradus și publicat la Iași în 1835 catehismul lui Platon Levșin *Drept slăvitoare învățătură* (tălmăcit înainte de Gheorghe Lazăr și Eufrosin Poteca).

Veniamin Costache.

La modă sînt idilele, nuvelele și romanțurile pastorale citite în original, în traduceri grecești și în tălmăciri românești. Costache Stamati traduce din cavalerul Florian de două ori nuvela *Galatée*, imitată după Cervantes, o dată la Iași, în 1808, din grecește (*Galatia*, tragodii pastorească a domnului Floriianu), și altădată

în 1813 din franţuzeşte (*Galatie,* fapta a domnului Floriian). Un anonim traducea în 1819 la Iaşi „pastoralul" *Mirtil şi Hloe* (ms. 2364), pe care G. Asachi îl prelucrase după „nemuritorii idilişti Gessner şi Florian" cu trei ani în urmă. Din Gessner a tradus şi publicat în 1818, la Buda, Alexandru Beldiman, *Moartea lui Avel,* prin intermediar francez, şi în 1827 serdăreasa Zoiţa Grigoriu, *Erast,* prin intermediarul grecesc al Roxanei Samurcaş. La această din urmă traducere pare a se referi Mumuleanu cînd în *Muerile* critică lecturile vremii:

Ori citind iar ce cetesc?
Romanţuri ce le smintesc,
Nu citesc lucru moral,
Ci vr-un romanţ pastoral.

Mumuleanu era prea puritan. Cuviosul arhimandrit al mitropoliei Iaşului, Leon Asachi, tatăl lui Gheorghe Asachi, găsea însă că o scriere ca *Bordeiul indienesc (La chaumière indienne)* de Bernardin de Saint-Pierre răspundea problemelor locale şi publica o traducere la Iaşi în 1821. Acelaşi tradusese în 1816 şi publicase cu o dedicaţie către mitropolitul Veniamin Costache *Jucăreaua norocului sau istoria pentru prinţipul Menşcicov carele pe vremea lui Petru cel Mare au fost slăvit în toată Europa,* şi, prin intermediar francez, în 1819, *Gîndurile cele de noapte (Night Thoughts)* ale lui Young *(o Culegere din cele mai frumoase nopţi ale lui Young* va da în 1831 şi Simion Marcovici). Preromanticul Young va fi cultivat mai tîrziu. Poeţii luaţi ca model în epocă sînt Anacreon, Ovidiu, Voltaire, Metastasio şi mica poezie a secolului al XVIII-lea francez (Parny, Léonard etc.). Din Bernardin de Saint-Pierre traducea în greceşte *Paul et Virginie* vornicul Iordache Golescu şi în limba română Iancu Nicola în 1827, la Iaşi (acelaşi a tradus din franţuzeşte şi publicat în 1829 un *Manual de patriotism*).

Un scriitor foarte citit e Marmontel, vulgarizatorul *Enciclopediei* franceze şi autorul unor apreciate *Contes moraux.* Din acestea traducea, în afară de Conachi, tînărul Costache Negruzzi *Pirostia Elenei (Le trépied d'Hélène)* în 1824, Ienache Papazoglu *Trei cuvinte din cele moralicesti* în greceşte şi româneşte (publicate douăzeci de ani mai tîrziu, la Bucureşti, în 1846) şi Grigore Pleşoianu *Anette et Lubin* în 1829 şi *Palemon* (din *Nouveaux contes moraux*) în 1831.

Cîteva traduceri şi prelucrări de piese de teatru au precedat primele reprezentaţii teatrale româneşti ivite o dată cu începuturile şcolii în

Scanned with OKEN Scanner

limba națională. Cel mai vechi text dramatic original cunoscut are titlu latinesc, *Occisio Gregorii Vodae in Moldaviae tragediae expressa,* e scris în mai multe limbi (românește, latinește, ungurește, nemțește și țigănește) și s-a jucat probabil la Blaj între 1777 (anul uciderii domnitorului moldovean Grigore Ghica) și 1780 (anul morții Mariei Tereza), ovaționat cu vivat la sfîrșit. Piesa are caracter de improvizație și e presărată cu divertismente grotești. În final, un bețiv își citește în fața publicului testamentul:

„Iacă-tă dar, fiilor, și care mă cinstiți, tuturor, vă las în scris testament, sub păcat și jurămînt, ca toate ale mele așa să le dați, precum minten vă învăț: foalele mele, care-i sufletul meu, îl mîncați și în pomana mea vă ospătați, iar de-l veți împărți, mai la mulți va prisosi. Faceți dară din mațe cîrnațe, din cele mărunte la ceteră coarde, din vine strune, din măruntaie tăieței, din plămîne bucate bune și în rînză puneți brînză".

Însă teatrul transilvan din Blaj se inaugura abia în 1826 cu *Ecloga* pastorală a lui Timotei Cipariu (personaje: Thyrsis, care oferă cel mai de preț lucru al său, inima, creatorului; Damon, Aminta, Philetas).

În Moldova se cunosc mici compuneri dramatice, destinate teatrului de păpuși, din 1806, scrise de Conachi, Nicolae Dimachi și Dumitrache Beldiman. Alecsandri a descoperit un fragment dintr-o piesă în versuri anonimă, datînd din 1811, intitulată *Serdarul din Orhei,* satiră împotriva unui parvenit pătruns ca ginere în familia unor evghenișți, atribuită lui C. Conachi. Urmează în decembrie 1816 reprezentația dată de elevii lui Asachi în casele hatmanului Costache Ghica cu prelucrarea *Mirtil și Hloe.* Inițiativa lui Asachi, continuată, după cît se pretinde, cu reprezentarea altor trei piese (*Alzira* de Voltaire, *Saul* de Alfieri și *Mihai-vodă Viteazul,* originală), a trebuit să fie abandonată curînd, spre a fi reluată abia în 1834 cu *Sărbătoarea păstorilor moldoveni.* S-au scris

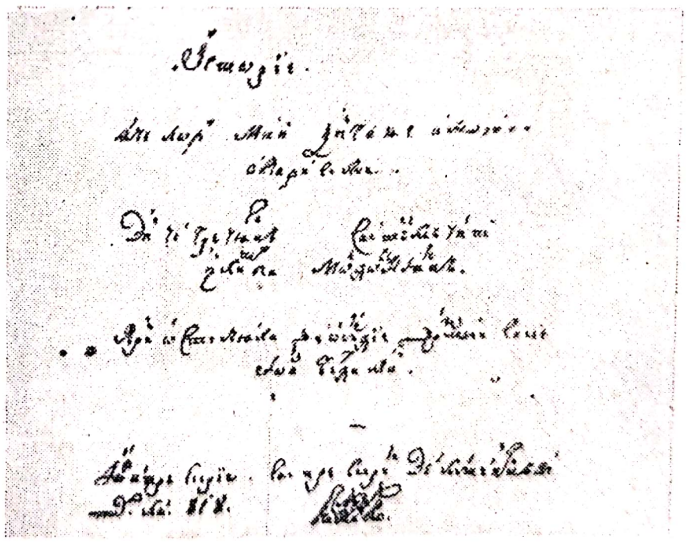

Istoria a celor mai gingașe amoruri a Parisului (mss. rom. 126 din 1818).

Scanned with OKEN Scanner

însă între timp unele piese originale, ca *Sfatul familiei* de N. Dimachi, şi s-au tradus pentru lectură altele, din Voltaire: *Tragedia lui Orest* (de Alexandru Beldiman şi Conachi), *Brutus* (de Daniil Scavinschi), *Zaira* şi *Tragedia lui Don Pedro* (de Vasile Pogor); din Regnard: *Menehmii sau fraţii cei de gemene* şi *Sapor* (de Alexandru Beldiman), *Democrit* (de Daniil Scavinschi).

În Ţara Românească primele spectacole în limba română, precedate de spectacole în limba greacă în teatrul zis de la Cişmeaua Roşie, înfiinţat de domniţa Ralu Caragea, o femeie cultă, care citea în original pe Goethe şi Schiller (de altfel şi tatăl ei, domnitorul Ioan Caragea, a tradus în greceşte piese de Carlo Goldoni), au fost date de elevii şcolii lui Gheorghe Lazăr, între noiembrie 1818 şi noiembrie 1819, cînd efor al teatrului grecesc era Iancu Văcărescu. S-ar fi reprezentat întîi *Avarul* de Molière, în traducerea lui Ladislas Erdely (traducător şi al tragediei *Pompée* de Corneille), apoi, în 1819, *Ecuba* de Euripide, în traducerea lui A. Nănescu. Iancu Văcărescu a tradus în 1827 *Britannicus* de J. Racine, I. Eliade-Rădulescu, tot atunci, la îndemnul lui Dinicu Golescu, *Amfitrion* de Molière. Şi aici, ca şi în Moldova, traducerile sînt făcute mai mult pentru lectură decît pentru a fi jucate. Un dramaturg foarte gustat în epocă a fost în toate provinciile româneşti August von Kotzebue, epigon al lui Schiller. S-a tradus întîi în Ţara Românească, din greceşte, de un anonim, în 1816, melodrama *Menschenhaß und Reue (Urîrea de oameni şi pocăinţa),* care în noua tălmăcire a lui Voinescu II, *Mizantropia şi pocăinţa,* scălda încă parterul în lacrimi prin 1836. Totuşi, *Ceasul de seară (Die Abendstunde),* reprezentat în traducerea lui Iancu Văcărescu în 1830, a fost fluierat, ceea ce n-a împiedicat să fie reluat 20 de ani mai tîrziu. Numeroase traduceri din Kotzebue, datorite lui Iancu Văcărescu, Samuil Botezat, Gheorghe Asachi, Costache Negruzzi, Iancu Gane Ioan Barac, Anica Rasti etc., sînt posterioare anului 1835.

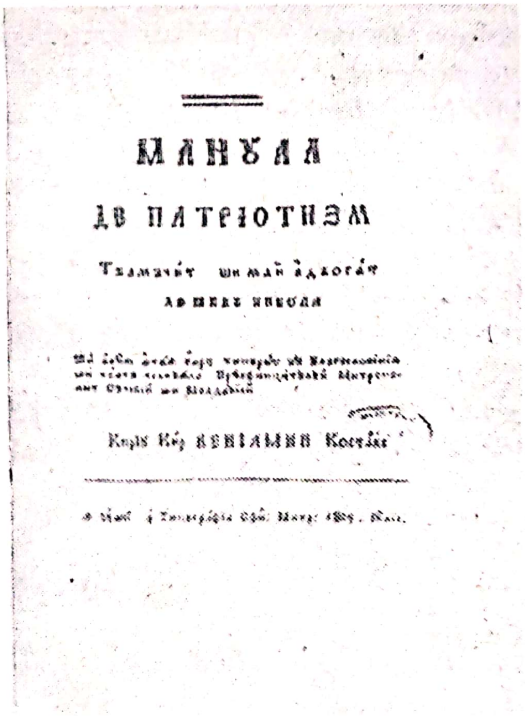
МАНУАЛ
ДЕ ПАТРІОТИЗМ

Manual de patriotism tălmăcit şi mai adăogat de Iancu Nicola, Iaşi, 1829.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru lectură au fost compuse dialogurile satirice-pamflet ale lui Iordache Golescu sub titlul general de *Istoria Țării Rumânești — Starea Țării Rumânești pe vremea străinilor și a pământenilor*, cel mai important dintre ele fiind *Comedia ce să numește Barbul Văcărescu, vînzătorul țării, izvodită de Dîrzeanul ce-i zic și Slăbănogul* (1828).

Începuturile presei și ale publicațiilor periodice sînt asemănătoare celor ale teatrului. Precum primele reprezentații teatrale le-au dat trupele străine în limbi străine, primele jurnale citite la noi au fost jurnalele străine, care circulau într-un număr redus. Din inițiativa cneazului Potemkin a apărut la Iași un *Courier de Moldavie*, săptămînal din care se cunosc numai cinci numere (nr. 1 din 18 februarie 1790, 2, 3, 4 și 7), cu știri îndeosebi despre revoluția din Franța.

Încercările Societății oamenilor de litere din Sibiu (în frunte cu doctorul Piuariu-Molnar) și ale Societății filozofești a neamului românesc în mare Principatul Ardealului (din care făceau parte același Piuariu-Molnar, Radu Tempea, Aron Budai, Vasile Aaron și Ienăchiță Văcărescu) de a scoate un ziar eșuează în 1789, 1793 și 1794. Un prospect, anunțînd în 1795 apariția ziarului *Vestiri filosofești și moralicești*, a rămas fără urmare. N-a apărut foaia *Novele*, anunțată de Alexie Lazarŭ în 1814, la sfîrșitul broșurii *Întîmplările războiului franțujilor*.

Întîiul periodic românesc este *Chrestomaticul românesc* scos de Toader Racoce la Cernăuți, în 1820, proiectat la îndemnul lui Budai-Deleanu încă din 1817. *Chrestomaticul* e un magazin, o „Adunare de tot felul de istorii și alte făptorii scoase din autorii di pe osebite limbi". Cuprinsul, inactual, e mai mult literar: *Zuma sau descoperire a scorțișoarei vindicătorii de friguri adecă a hinei* (de M-me de Genlis); *Sofronim, greaca noao. S-au tălmăcit de pe grecie de cătră dumnealui Iordachie Slătineanu, vel paharnic în București: Socratis; Nainomenos sau dialogii a lui Diogen de la Sinope; Din*

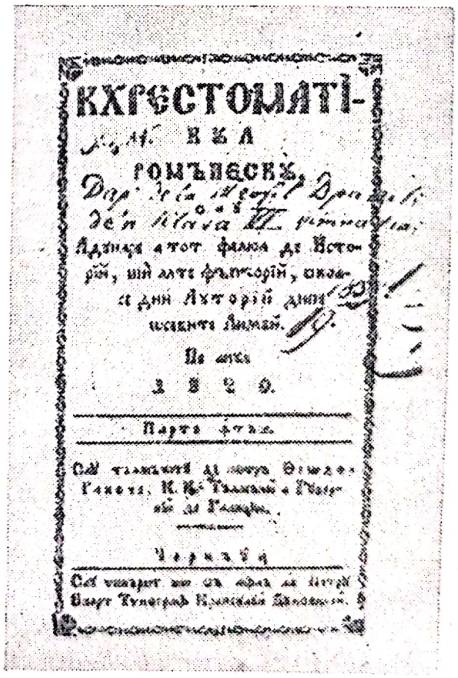
КХРЄСТОМАТІ-
РОМЪНЄСКѢ,

Toader Racoce, *Crestomaticul românescu*, Cernăuți, 1820.

Scanned with OKEN Scanner

Wieland; Poveşti din Eliian; Cum au smerit Socratis trufia ucenicului său Alchibiad; Filosofu Antistenes şi ucenicul Dioghenes; Liniştea filosofului Anaxagoras la moartea fiilor săi; Asemenea pilda lui Xenofon; Mare sufleţia lui Fokion; Din Laerţius; Din Plutarh; Din un grădinariu să face crai; Baba cea dîrză; Limba; Din Afteneu; Din Stobeu; Îngropăciunea persianilor şi a eghiptenilor; Galactofaghia sau mîncătorii de lapte; Din Diodor din Sichiliia; Din Poliian (Muţius Ştevola); Din Luchian; Din Şelin, Poveşti despre Petru cel Mare, împăratul Rosiei; Din Maimer; Văduva de la Zara, Califul Hakem şi Soliman Evens Başi, Eţelin.

Zaharia Karcaleki, „ferlegherul crăieştii tipografii" din Buda, voise să editeze în 1817 o *Kazeta românească*, fără a izbuti. În 1821 scoase însă publicaţia *Bibliotecă românească sau adunări de multe lucruri folositoare*, întocmită în 12 părţi, proiectată să apară lunar şi care a ieşit neregulat, în 1829 cu două părţi, în 1830 iar cu două părţi, în fine în 1834 cu nouă părţi (total au apărut 14 părţi). Conţinutul e variat, literar *(Lauzus şi Lydia, Istoria de Sandford şi Merton)*, ştiinţific *(Despre muşte şi furnici)*, anecdotic, istoric. La partea istorică întîlnim colaborarea lui Damaschin Bojinca şi a lui Ioan Trifu (Maiorescu). Revista publică biografii de domni vestiţi (Ioan Corvin, Mihai Viteazul, *Viaţa principelui şi eroului Moldaviei Ştefan cel Mare, Viaţa lui Dimitrie Cantemir*, compilate şi ilustrate acestea din urmă de pictorul Leca).

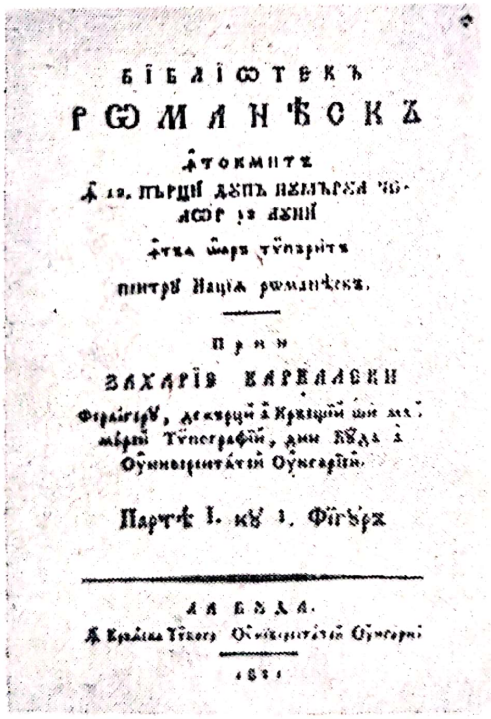
БІБЛІОТЕКЪ
РОМАНЪСКЪ
ЗАХАРІЯ КАРКАЛЕСКІ
Партѣ I. кѫ 1. Фѣврь
ВЪ БУДА.
1821

Zaharia Carcalechi, *Biblioteca românească*, Buda, 1821.

În 1827, I. M. C. Rosetti din Valahia şi Anast. I. Lascar din Moldova au scos la Leipzig o gazetă lunară *Fama Lipscăi*, din care se cunoaşte numai nr. 7 din noiembrie 1828.

Primele gazete româneşti propriu-zise apar către sfîrşitul perioadei de care ne ocupăm. Eliade Rădulescu publică la 8 aprilie 1829 primul număr din *Curierul rumânesc*, gazetă săptămînală, care va apare neîntrerupt pînă în 1834. În Moldova, Gheorghe Asachi tipăreşte mai întîi la 6, 10 şi 17 mai nişte *Novitale de la*

Scanned with OKEN Scanner

armie (Nouvelles de l'armée), iar de la 1 iunie 1829 *Albina românească, gazetă bisăptămînală* „politico-literară", neîntrerupt, pînă în 1835.

Influența gazetelor lui Eliade și Asachi și mai ales a suplimentelor lor, apărute ulterior, se exercită mai ales în epoca următoare a literaturii române.

Literatura Moldovei și a Țării Românești din epoca 1780—1830 se însumează, ca și cea contemporană din Transilvania, iluminismului și clasicismului.

Pînă la 1800 reprezentanți mai de seamă ai literaturii sînt în Țara Românească Ienăchiță Văcărescu, Alecu Văcărescu și Ioan Cantacuzino, iar în Moldova, Matei Milu. Ienăchiță Văcărescu are aspirații de universalitate, se îndeletnicește cu istoria, filologia, poezia, scrie, după Cantemir, o nouă istorie a Imperiului otoman, în același timp cu Micu și Șincai o gramatică, dicționare, compune versuri serioase, tinzînd a fi un moralist, după modelul lui Voltaire, și versuri mai puțin serioase, dar nu triviale, în maniera anacreonticilor (de fapt Voltaire însuși e de foarte multe ori anacreontic, precum anacreontic e și Petrarca, pe care Ienăchiță îl citează de asemenea). Alecu Văcărescu, poet erotic, e anacreontic pur, cunoscător și el al lui Voltaire, galantul; Ioan Cantacuzino evocă veacul de aur și cîntă plăcerile vinului ca același Anacreon, Matei Milu e satiric iluminist voltairian.

După 1800, sub înrîurirea *Henriadei,* cunoscută prin intermediar grecesc sau direct, se fac noi încercări de epopee, care în unele cazuri iau aspect de satiră sau pamflet (Alexandru Beldiman, Vasile Pogor, în parte pitarul Hristache și Zilot Românul).

Dascălii și clericii, cultivați cu filozofi hedoniști, dar și cu romanele lui Jean-Jacques Rousseau și abatele Prévost, cu povestirile morale ale lui Marmontel și Schmid, experimentează sentimentalismul (Eufrosin Poteca, Grigore Pleșoianu), boierii filozofează asupra dreptului natural și a legilor, căindu-se de asuprirea semenului (Iordache Golescu și Dinicu Golescu), reanalizează înțelepciunea populară concentrată în proverbe (Iordache Golescu).

În stilul lor bătrînesc, vetust, dar adesea de rezonanță, poeții, mai ales cei moldoveni, în frunte cu Costache Conachi, petrarchizează conștient sau nu, dedicîndu-se egal Erosului sacru și celui profan, fără a ignora visul și ironia de esență romantică. Ei practică adesea alegoria ca și Budai-Deleanu (Vasile Pogor mai ales) și critică viciile societății contemporane în satire vehemente, care altă dată iau forma comediei de mora-

Scanned with OKEN Scanner

vuri și de caracter (N. Dimachi). Poeții munteni de după 1800 anacreontizează mai departe, în frunte cu Nicolae și Iancu Văcărescu, ultimul experimentînd toate modurile lirice, elegia, oda, cantoneta, imnul, idila, epigrama, proverbul, epigraful, epitaful, impromptu-ul. Iancu Văcărescu scrie de asemenea balade, epistole, sonete, utilizînd diverse metre și ritmuri, supunînd adică limba română la toate subtilitățile exprimării poetice. Modelele sale sînt: Anacreon, Teocrit, Petrarca, Metastasio, Goethe, Bürger, Parny, Lebrun, Gentil-Bernard, toată mica poezie a secolului al XVIII-lea dezvoltată din Voltaire și Delille, preromanticii și chiar romanticii (Byron, Lamartine), opera sa păstrînd însă în esență formula clasică. În sfîrșit, la Mumuleanu ca și la alți poeți munteni și moldoveni, sînt începuturi de observație caracterologică, după metoda clasică a lui Teofrast și La Bruyère.

Epoca luminilor se continuă în Țara Românească cu Eliade, iar în Moldova cu Asachi și Kogălniceanu. Dar după 1830 faza de tranziție de la literatura veche la literatura română modernă poate fi considerată încheiată.

Pentru perioada de care ne ocupăm mai sînt de făcut două importante precizări.

Se știe că iluminismul secolului al XVIII-lea a fost o ideologie revoluționară. „Marii bărbați care în Franța au luminat mințile pentru revoluția ce avea să vină, scrie Engels în *Anti-Dühring*, au avut ei înșiși o atitudine cît se poate de revoluționară. Nici o autoritate exterioară, de orice fel ar fi fost, nu era recunoscută de ei. Religia, concepția despre natură, societatea, ordinea de stat, toate au fost supuse celei mai necruțătoare critici; toate trebuiau să-și justifice existența în fața scaunului de judecată al rațiunii sau să renunțe la existență.[1]“ Dar, adaugă Engels, raționalismul iluminist nu era fundat pe o analiză solidă a relațiilor sociale și avea pretenția să impună realității niște principii descoperite unilateral cu ajutorul exclusiv al gîndirii. Rațiunea și-a ajuns ei însăși și, treptat, iluminismul revoluționar s-a prefăcut în reformism. Datorită faptului că pînă la 1830 burghezia română era o clasă încă în formare, iluminismul s-a manifestat la noi, cu rare excepții (ca aceea a lui Budai-Deleanu), mai ales în varianta caracterizată de Engels drept pur rațională, reformistă.

În articolul *La ce moștenire renunțăm?* Lenin a arătat că în Franța din 1789, cînd era vorba de răsturnarea absolutismului și a nobilimii, bur-

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. III, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 23—24.

Scanned with OKEN Scanner

ghezia credea în armonia intereselor, nu avea temeri în ceea ce privește trăinicia dominației sale și s-a aliat cu țărănimea, ceea ce a asigurat revoluției o victorie deplină. „Ideologii burgheziei, adaugă Lenin, nu dădeau dovadă de nici un fel de egoism; dimpotrivă... ei erau absolut sinceri cînd spuneau că cred într-o prosperitate generală și că doresc o asemenea prosperitate..."[1] Iarăși cu unele excepții (Budai-Deleanu în Transilvania, Dinicu Golescu în Țara Românească, Ionică Tăutu în Moldova), la noi solidaritatea aripii înaintate a boierimii și a clasei de mijloc cu țărănimea nu s-a putut realiza și n-a constituit un deziderat al gînditorilor iluminiști din perioada 1780—1830.

A doua precizare e în legătură cu literartura română clasică din perioada 1780—1830. Iluminismul n-a avut o concepție estetică proprie, principiile sale literare sînt preluate de la clasici. În aceste condiții, scriitorii români iluminiști din faza de tranziție spre literatura modernă sînt de obicei de concepție clasică. Desigur avem a face cu un clasicism „întîrziat", după expresia lui G. Călinescu, pentru că întîrziat este la noi și iluminismul care l-a antrenat. Clasicismul românesc, reprezentat în chip remarcabil, cum vom avea prilejul să vedem, prin Ion Budai-Deleanu, Iancu Văcărescu, Costache Conachi și alții, a fost pe nedrept desconsiderat sau măcar diminuat prin reducerea la un așa-numit clasicism epigonic de influență franceză sau neogreacă. Adevărul e că poeții anacreontici din această fază merg foarte adesea direct la clasicul Anacreon, iar voltairienii direct la clasicul Voltaire, care nu e epigonul nimănui.

Intenția noastră nu este, firește, să exaltăm nici pe iluminiști, nici pe clasicii români din perioada premodernă. A descoperi tendințele de înnoire ale fiecărei epoci este însă una din principalele obligații ale istoriei literare.

BIBLIOGRAFIE

§ F. von Zieglauer, *Die politischen Reformbewegungen in Siebenbürgen in der Zeit Ioseph's II und Leopold's II*, Wien, 1881; Ovid Densusianu, *Școala latinistă în limba și literatura română*, București, 1900; Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, București, 1923;

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 2, Ed. politică, 1960, p. 514.

Scanned with OKEN Scanner

Giorge Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea, III, Epoca lui Clain, Șincai și Maior*, Iași, 1927; *Cronicari și istorici români din Transilvania, Școala ardeleană*, I, ediție comentată, cu un studiu introductiv de I. Lupaș, Craiova, 1934; ed. a II-a, 1941; D. Popovici, *La littérature roumaine de Transylvanie au dixneuvième siècle*, Bucarest, 1938; M. Ruffini, *La Scuola Latinista Romena (1780—1871). Studio storico-filologico*, Roma, 1941; D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Cluj, 1948; N. David, *Școala ardeleană*, București, Colecția Contemporanul, 1949; Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 1, p. 87—106; Ion Lungu, *Iluminismul românesc și Școala ardeleană*, în *Tribuna*, 1958, nr. 9; Emil Boldan, *Școala ardeleană*, antologie, București, 1959 (Biblioteca școlarului); I. Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului*, Cluj, 1960; Ion Lungu, *Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării școlii ardelene*, în *Tribuna*, IV, din 25. VIII. 1960, p. 8; Același, *Școala ardeleană, mișcare ideologică iluministă*, I-II, în *Tribuna*, IV, din 1. IX și 8. IX. 1960, p. 9 și 6; Șt. Pascu, *Perioada destrămării feudalismului și începuturile capitalismului*, în C. Daicovici și colaboratori, *Din Istoria Transilvaniei*, I, București, 1960; Romul Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962; Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de George Ivașcu, Buc., E.Ș., 1966; Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821). Studii și texte*. București, E.P.L., 1968.

§ I. C. Filotti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești 1821—1822*, București, 1945; A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1960, IV.

§ V. A. Urechiă, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, I—IV, București, 1894—1904; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928; Stanciu Stoian, *Un aspect al dezvoltării învățămîntului românesc în perioada lui de început*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1954; Ștefan Bîrsănescu, *Academia domnească din Iași*, 1714—1821, București, 1962; N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi — organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962.

§ Al. Lambrior, *Limba română veche și nouă (Tălmăcirea românească a scrierilor lui Oxenstiern)*, în *Convorbiri literare* VII, 1873, p. 325—334; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898; D. Russo, *Elenismul în România*, București, 1912; N. Iorga, *Histoire des rélations russo-roumaines*, Iași, 1917; Același, *Histoire des rélations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918; Același, *Traducerile din limba franceză în literatura românească*, Vălenii-de-Munte, 1936; N. N. Condeescu, *Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei*, Buc., Acad. Rom., Mem. Secț. lit., s. III, tom. V, m. 5, 1931; N. Camariano, *Influența franceză în Principatele Române prin filiera neogreacă*, în Revista Fundațiilor, 1942, nr. 2; G. Călinescu, *Viața la țară*, în *Vremea* din 13. II. 1944; G. Călinescu, *Cavalerul de Florian, Salomon Gessner, Bernardin de Saint-Pierre*, în *Jurnalul literar*, 1948, nr. 3, p. 16—43;

Scanned with OKEN Scanner

Al. Piru, *August von Kotzebue*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV, 1955, p. 587—596; A. Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă și română a Nacazului Ecaterina II*, în *Studii*, 1958, nr. 2; Aceeași, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, Buc., 1946; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962.

§ D. C. Ollănescu, *Teatrul la români. Teatrul în Țara Românească, 1798—1898*, București, 1899; T. T. Burada, *Istoria Teatrului în Moldova*, I—II, Iași, 1915—1922; A. Camariano, *Le théatre grec à Bukarest au début du XIX-e siècle*, în *Balcania*, VI, 1943, p. 381—416; I. Breazu, *Contribuțiuni la istoria teatrului românesc din Transilvania*, în *Buletinul Universităților V. Babeș și Bolyai*, Cluj, Seria științelor sociale, I, 1956, nr. 1—2, p. 299—329; G. Antonescu, *Adevăratul autor al piesei «Mirtil și Hloe»*, în *Tribuna* din 19. I. 1961; I. Massoff, *Teatrul românesc — privire istorică*, I, București, 1961; Tiberiu Avramescu, *Începuturile teatrului românesc*, antologie, București, 1963.

§ Iakab Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1849-ig*, Budapest, 1882; Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre (1789—1795)*, Orăștie, 1900; N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice românești. Descriere bibliografică* cu o introducere de I. Bianu, București, 1913; I. Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, I, 1921, p. 120—127; N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922; I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelene*, Sibiu, 1926; Teodor Racoce, *Crestomaticul românesc*, ed. critică de T. Bălan, Cernăuți, 1930; H. Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, 1935; S. Vianu, *Quelques aspects de l'influence exercée par la pensée progresiste russe sur la société roumaine de la fin du XVIII-ème siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955; I. Pervain, *Courrier de Moldavie, primul ziar apărut la noi*, în *Steaua*, 1955, nr. 10; D. Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pămîntul țării noastre*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956; C. Ciuchindel, *Despre începuturile presei românești, Courier de Moldavie*, în *Limbă și literatură*, II, 1956, p. 349—366; N. Deleanu, *Contribuții la istoria presei*, în *Presa noastră*, nr. 2, 3, 4, 5, 6, 8, din 1956; Mircea Tomescu, *Calendarele românești (1733—1830)*, București, 1957; Paul Cornea, *O gazetă acum 130 ani*, în *Gazeta literară* din 19 și 26 martie 1959; Marina Cristea, *Primul ziar românesc: Fama Lipschii*, în *Gazeta literară* din 3 februarie 1966, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

Şcoala ardeleană

Scanned with OKEN Scanner

SAMUIL MICU

Importantă îndeosebi pentru istoria gîndirii social-politice române, personalitatea multilaterală a istoricului și filologului Samuil Micu nu poate lipsi nici din istoria literaturii, deși preocupările lui literare au fost de mai mică însemnătate.

Originar din Sad, regiunea Sibiu, Maniu Micu (Klein) era fiul unui protopop și nepotul episcopului Ioan Inochentie Micu, nobil, descendent, pretindea el, din familia principilor moldoveni Movilă. Mama, Ana, era fiica protopopului Maniu Neagoe din Broșteni. S-a născut în septembrie 1745 și a învățat mai întîi în satul natal, pe urmă la seminarul episcopului Petru Pavel Aaron din Blaj. La 16 ani, după îndemnul unchiului Ioan Inochentie, aflat atunci la Roma, sfătuit și de vlădica Aaron și de părintele Atanasie Rednic, se făcu călugăr la mănăstirea Sfînta Troiță și, „fiindcă nici vin, nici vinars, nici bere, nici o beutură afară de apă nu

beam, că nicicum nu poci suferi, nici nu-mi place orice beutură beţivă, afară de apă, mi-au pus numele Samoil, fiindcă sfîntul Samoil prorocul încă n-a beut beutură beţivă".

Episcopul Aaron, obișnuit el însuși cu un regim extrem de dur (mînca o dată în zi și dormea numai patru ceasuri, încît ajunsese „slab și uscat ca toaca"), impuse și ucenicilor un trai sever, obligîndu-i ca „nicidecum cu unt, cu lapte, cu oao și cu carne nimic niciodată să nu mănînce, încă și vin și cină numai atunci să aibă, cînd în ceaslovul cel mare se pune dezlegare de vin". Doi din colegii neofitului muriră, alţi doi se anemiară, iar el se debilită în așa hal, „cît nici la școale nu era să mă mai dea, temîndu-să că voi muri, pentru adesele bolnăviri".

La douăzeci de ani, Samuil Micu obţinu unul din cele două locuri rezervate de Maria Tereza preoţilor greco-catolici la Colegiul Pazmanyan din Viena, internat al Universităţii, „în care șese ani au fost și au săvîrșit filosofia și theologhia".

Numit la întoarcerea în ţară (1772) profesor de matematici și etică la Blaj, Micu a însoţit pe episcopul Grigore Maior, urmașul lui Atanasie Rednic, la sinodul convocat de împărătească la Viena pentru a mai reduce numărul sărbătorilor și a asistat la sfinţirea lui Grigore Maior în prezenţa Mariei Tereza și a lui Iosif, revenind la Blaj abia în aprilie 1773. Vreme de șase ani a deţinut aici în continuare funcţia de profesor de filozofie și teologie dogmatică, predînd după manualele lui Baumeister și Schanza, în spiritul „luminilor" germane.

La Colegiul Sfînta Barbara din Viena era duhovnic în 1779, „ephemerius" în 1780, și „praefectus" (director de studii) în 1781—1782. De aici stăruia pentru numirea ca episcop de Făgăraș a lui Ignatie Darabant, punîndu-se rău cu concurentul acestuia, Ioan Bob, ales în ciuda faptului că obţinuse numai 37 de voturi, aproape jumătate cît Darabant.

Întors la Blaj în 1783, Micu încercă să părăsească tagma monahală în 1784 și, neizbutind, ceru parohia din Sibiu, care i se refuză și ea. Fără nici o ocupaţie, călugărul va duce de acum încolo o viaţă de peregrinări și mari privaţiuni, persecutat de meschinul și veninosul episcop Bob, deși nu i se putea găsi nici o vină reală. Rătăcind de la Sibiu la Blaj, de la Blaj la Bălgrad, de la Bălgrad la Oradea Mare, de aici iar la Blaj și înapoi la Sibiu, Micu lucra cu o mare putere de muncă și o repeziciune uimitoare la traduceri de cărţi religioase și laice, înspăimîntînd prin proporţiile lor masive. În 1791 primea suma de 600 de florini pentru tălmăcirea *Bibliei,* gata într-o primă versiune încă din 1785, pe care nu o putu tipări fără cuvînt de laudă la adresa vanitosului Bob. Trebui de asemenea să înlocuiască prefaţa la traducerea *Teologiei moralicești* de

Scanned with OKEN Scanner

Venceslau Schanza, dedicată lui Ignatie Darabant, cu o precuvîntare de măgulire a aceluiași Bob, „prealuminatul și preasfințitul nostru arhipăstoriu", și fiindcă închinase tălmăcirea *Istoriei bisericești* (cinci volume) a lui Claude Fleury arhiepiscopului neunit de Karlowitz (Micu era în căutare de protectori), Bob ceru organelor guvernului la 29 septembrie 1797 exilarea clericului neascultător la Muncaci, sub motiv că ar fi trădat unirea intrînd în legături cu sîrbii, ar fi propovăduit schisma lui Fotie, ar fi umblat să se facă episcop al neuniților la Sibiu, ar fi citit cărți oprite la Viena, ar fi refuzat să traducă *Ermeneutica Vechiului Testament* și ar fi predicat la Turda în fața unei adunări de credincioși ai bisericii rebele.

La 27 ianuarie 1798 se fixă lui Micu domiciliu obligator la Blaj, dar, în același an, la 24 mai, acuzatul se dezvinovățea printr-un memoriu, arătînd că toată activitatea sa fusese pusă în slujba întăririi unației, că n-avusese nici un amestec cu sîrbii neuniți (producea în acest sens și un atestat eliberat de consistoriul clerului neunit) și că, spre a spulbera orice suspiciune, dorește să treacă la ritul bisericii latine (catolice).

Capitlul nu permise trecerea lui Micu la catolicism, dar puse capăt înscenării lui Bob la 21 august 1798. Consacrat după 1800 mai mult studiilor de istorie și lingvistică (lucra împreună cu învățații Halitzki și Virago la dicționarul latin-valah-german-maghiar), Micu fu numit, prin stăruințele episcopului Ignatie Darabant de la Oradea Mare, în noiembrie 1804, cenzor al cărților românești la tipografia Universității din Buda, cu salariu de 500 de florini lunar. Voia să tipărească aici niște *Conții, Conciones* (cuvîntări, predici), dar nu găsi destui subscriitori. În 1806 lansa Calendarul românesc cu un adaos de 40 de pagini conținînd *Scurta cunoștință a istoriei românilor* și tot atunci prospectul *Dicționarului.* Cîteva luni mai tîrziu, la 13 mai 1806, închidea ochii, în etate de 61 de ani, înainte de a-și fi văzut tipărite operele pentru care ostenise o viață.

Au rămas de la Micu un număr de peste 60 de cărți, 47 teologice, 5 istorice, 5 filozofice, 3 filologice și nici una din cele 4 literare. Din toate numai 13 au văzut complet lumina tiparului în timpul vieții lui.

Dintre scrierile teologice numai două sînt originale, dizertațiile în limba latină despre căsătorie și despre posturi la greco-catolici, restul fiind toate traduceri (de semnalat printre acestea *Rînduielile pentru pustnici* ale lui Vasile cel Mare, *Învățăturile* lui Dorotei, *Instructio poenitentis* a lui Paul Segnerus, *Catihisele* lui Chiril, *Cuvinte* ale lui Grigore Teologul, *Synodicon, sive Pandectae Canonum Apostolorum et conciliorum ab ecclesia graeca receptorum* a lui Beveridge, *De imitatione Christi* a lui Thomas

Scanned with OKEN Scanner

a Kempis, *Învăţăturile aschiticeşti* ale lui Efrem Sirul, Ioan Scărarul, Teodor Studitul şi alţii, *Omiliile* lui Ioan Zlataust, Andrei Criteanul, Ioan Damaschinul şi alţii).

Micu traducea din nou *Biblia*, nu numai pentru că aceea de la Bucureşti, publicată cu peste un secol în urmă, era de mult epuizată, dar şi pentru că găsise într-însa, după cum susţine într-o prefaţă, „o foarte întunecată şi încurcată aşezare şi întocmire a graiului românesc". În noua sa tălmăcire, Micu a pus la contribuţie încercări ale altora, în special pe acelea ale lui Petru Pavel Aaron:

„Deci, ca stilul şi aşezarea graiului întru aceaşi Biblie să nu fie osibit, puindu-se unele dintru ace tălmăcire, altele dintru a altuia, s-au socotit că toată Biblia de unul cu asemene stil şi aşezare a graiului să se tălmăcească. Deci, avînd eu îndeletnicire, m-am îndemnat să mă apuc de atîta lucru şi să îndreptez graiul Bibliei cei mai dinainte românesti tipărită".

După părerea insuficient argumentată pînă în prezent a filologilor şi literaţilor, traducerea lui Samuil Micu este superioară celei a fraţilor Greceanu.

Nu s-au păstrat traducerea romanului *Bélisaire* de Marmontel, a romanului popular *Varlaam şi Ioasaf* (tălmăcit după ediţia şcolară a lui Leonardo Salviati), a *Vieţii şi fabulelor lui Esop* şi a operei lui Lucian *Despre povestirile adevărate (De veris narrationibus).*

În unele manuscrise dăm de cîte un poem religios în versuri, precum cel intitulat *În sfînta şi marea sîmbătă,* după cum în *Acatistul* tipărit în 1801 cu litere latine găsim traducerea faimosului *Stabat* atribuit lui Iacopone da Todi:

Stabat Mater dolorosa	Sta Maica cu jele plîngînd
Juxta Crucem lachrymosa	Lîngă cruce mult lăcrămînd
Dum pendebat Filius	Quand Fiul se restignea
Cujus animam gementem	Sufletul ei cel superat
Contristantem et dolentem	Şi cu durere întristat
Pertransivit gladius...	L-au pătruns sabiea...

Opera lui Micu, importantă pentru evoluţia gîndirii social-politice româneşti, în parte şi pentru literatură, este opera istorică. A redactat mai întîi sub iniţialele D.T. prin 1775—1776 un opuscul în limba latină *De ortu, progressu, conversione Valachorum Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitis eorum,* unde este citat *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* de Dimitrie Cantemir, manuscris cumpărat prin 1734—1735

Scanned with OKEN Scanner

de Ioan Inochentie Micu din Viena și copiat între 1756 și 1757 de dascălul Constantin Dimitrievici în Blaj. Aici se afirmă pentru prima dată originea romană a românilor pe criteriul limbii, moravurilor, caracterului și firii lor („lingua ipsa, mores, genius et ingenium"), se arată vechimea creștinismului la români, se amintește de existența familiilor nobile românești și se expune pe scurt unirea.

Argumentele le-a folosit Micu întîi în *Refutatio notarum in libellum nationis valachicae editarum* (1791), rămasă în manuscris, și în *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae*, terminată în 1778. Această lucrare s-a pierdut, dar avem un rezumat al ei, scris între 1792 și 1796, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, care este punctul de plecare al marii sinteze *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, terminată în 1805. *Istoria . . .*, inedită pînă în prezent, are 10 părți, repartizate în patru tomuri mari. Primul tom, *Istoria românilor în Dacia*, în patru părți, se ocupă de problema originilor, avînd ca izvor principal pe Dimitrie Cantemir (De unde și cum s-au început și s-au înălțat neamul romanilor; Bătăile romanilor cu dachii, descălecătura și așezarea romanilor în Dachia; Despre partea acea a Dachiei care acum să zice Ardeal; De partea acea a Dachiei care acuma să zice Țara Românească și Moldovenească și de stăpînitorii ei). Acest prim tom ar fi fost redactat și în latinește, căci în prefața gramaticii din 1780 Șincai citează lucrarea manuscrisă a lui Micu *De origine Daco-Romanorum*. Al doilea tom are drept titlu *Istoria domnilor Țării Românești* și cuprinde istoria Țării Românești de la întemeiere pînă la a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1290—1724). Al treilea tom poartă titlul *Istoria domnilor Țării Moldovei* și merge de la întemeiere (1359) pînă la sfîrșitul cronicii lui Ureche (1595), cu adaosuri sumare pînă la 1795. În fine, tomul al patrulea se intitulează *Istoria besericească a episcopiei românești din Ardeal* și conține patru părți (Despre creștinătatea românilor; De arhiepiscopii românilor din Ardeal; Unirea românilor din Ardeal; Episcopia și episcopii Făgărașului din Ardeal, adică materia din *De ortu, progressu, conversione Valachorum Episcopis . . .*). Primele două părți ale tomului I au apărut cu unele mici deosebiri în *Calendarul de la Buda* pe 1806, tipărit în august 1805.

Nu mai erudit decît Dimitrie Cantemir (Șerban Cioculescu posedă un exemplar din *Beschreibung der Moldau*, 1771, cu semnătura lui în latinește și românește), Nicolae Costin și Constantin Cantacuzino, pe care i-a folosit (s-a servit în plus de istorici ca Fridwalsky, Pejacsevich, Köleser, Emeric Tököly și alții), Samuil Micu este superior predecesorilor

Scanned with OKEN Scanner

prin concepția sa istorică înrîurită de filozofia luminilor. Ca traducător a lui Baumeister, el își însușea din gîndirea acestuia principiul leibnizian al rațiunii suficiente, temeiul politicii reformiste, nu revoluționare, a burgheziei ardelene în formare. După acest principiu, o instituție perimată, neavînd rațiune suficientă, trebuie înlăturată, iar o reformă rațională trebuie admisă. În acest sens, demonstrația romanității poporului român și a continuității elementului roman în Dacia nu mai sînt o simplă chestiune de orgoliu, ci au de scop trezirea conștiinței naționale și înlăturarea dominației străine. Ca și Cantemir, Micu crede că românii sînt romani puri, deoarece dacii ar fi fost exterminați de romani, că la plecarea lui Aurelian coloniștii, „plugarii și alții carii începuse economia și lucrul cel de casă acolo au rămas", că amintirea lui Aurelian s-a păstrat în colindele cu „Alerom Doamne" și în ruinele de pe Olt, aproape de Dunăre, ale curților lui „Ler împărat". Dar pentru Micu semnificația tuturor acestor lucruri este alta. D'Holbach susținea că fiecare popor și-a avut un Moise al său. Pentru Micu acesta n-a putut să fie altul decît Traian.

„Acesta, exclamă el, au fost săditoriul și părintele românilor, celor ce și astăzi sînt în Dachia, adecă în Moldova, în Țara Românească, în Ardeal..."

Originea romană este adusă de Micu în sprijinul, pe de o parte, al dovedirii nobleței neamului, pe de alta, în scopul deșteptării bărbăției poporului asuprit:

„O de ar căuta mai cu de-adinsul românii la mai-marii săi și ar lăpăda nebunia și prostia, ca cum cu numele, așea și cu virtutea să fie adevărați romani, că cu adevărat din sînge românesc a să naște mult este!"

Ca „Aufklärer", Micu era convins că, trezit din ignoranță, poporul român va dobîndi fericirea (citește libertatea):

„Cel mai de jos neam, scrie el în *Scurtă cunoștință,* o durere, slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit. Și dintru aceasta socoteală să-și deschiză ochii minții și măcar și puțintel, ca printr-o crepătură, să zărească statul său și privind la cei de demult ai neamului său de părinți, să nu facă de ocară mărirea acelora carii era oameni învățați, oameni războinici, oameni viteji, oameni care sus căuta, nu să lăsa proști, robi..."

Ca nobil intrat în rîndurile burgheziei, Micu n-a înțeles însă lupta de eliberare a iobagilor, el fiind pentru calea pașnică a reformelor, nu pentru violență.

„În anul 1784, *scrie el, în chip cu totul nedrept și regretabil,* toamna, s-au ridicat în mocănime de la Crișu nește oameni blăstămați, anume Horea, Cloșca și

Scanned with OKEN Scanner

Giurgiu, care voia să strice nemeşugul, şi pe unii să zîce i-ar fi omorît, curţile domneşti le-au prădat şi le-au ars; pănă mai la Bălgrad, pe Murăşiu în sus au venit, dar mai pe urmă, într-aceeaşi toamnă, fiind prinşi, primăvara apoi, în anul viitoriu 1785, spînzuraţi şi rău chinuiţi, au perit în Bălgrad."

Se prea poate, de altfel, ca aceste rînduri, nefigurînd în prima redacţie a manuscrisului, să fi fost intercalate de autor nu numaidecît pentru a se desolidariza de răsculaţi, ci numai pentru a nu fi crezut un simpatizant. Altfel, deşi Micu consideră pe Iosif al II-lea „un împărat şi domn foarte milostiv şi drept, şi cu săracii bun părinte", ceea ce înseamnă că e un partizan al monarhiei luminate, în *Scurtă cunoştinţă* . . . nu se sfieşte să condamne pe boierii şi domnii din ţările româneşti care „de aud pe cineva că este putincios şi învăţat a face cele ce sînt pentru binele de obşte, îi pismuesc şi umblă să-l strice, temîndu-se ca să nu să deschiză ochii norodului şi să scoaţă pre trîntori din coşniţe". Firește însă că greşesc, adaugă autorul, căci „binele cel deosebi, de nu este întemeiat cu binele cel de obşte, este ca şi turnul cel făr' de temelie şi ca şi frunza pre apă şi pravul care-l poartă şi-l spulberă vîntul, curînd cade şi piere".

Micu nu scrie istoria unitară a românilor nici în lucrarea mare, nici în compendiu, în amîndouă expune faptele pe provincii, ţinîndu-se aproape de cronici, pe care adesea le transcrie pur şi simplu, după procedeul lui Nicolae Costin. Sub acest aspect, tomul al doilea şi al treilea al *Istoriei* trebuie socotite operă de compilaţie, dacă nu chiar plagiat. Al patrulea tom însă, *Istoria besericească a episcopiei românești din Ardeal*, conţine nu numai fapte noi, dar şi o povestire vie, pe ton memorialistic, ce trebuie considerată a doua cronică ardeleană valoroasă, asemenea marilor cronici moldovene şi muntene.

O evocare caldă este aici aceea a episcopului Ioan Inochentie Micu, acel vajnic apărător al românilor asupriţi.

„Odinioară, scrie nepotul său, la Sibiiu în dietă, la adunarea ţării fiind, episcopul Clain au oftat cu suspin, iar, fiind întrebat pentru ce oftează aşea, au răspuns vlădicul că oftează după dreptate, de vreme ce pentru neamul românesc pre nimene nu vede, nici aude, carele să grăiască sau măcar un cuvînt să pue spre uşurarea lui, şi rămîne fără dreptate asuprit. La acest răspuns al vlădicului au început unii din dietă a striga, zicînd: «Dar un Oprea român, păcurariu, să ne ocărască pe noi şi să ne înveaţă dreptate!» Şi de n-ar fi înpedecat cei înţelepţi, domnii din dietă pe fereastră era să-l arunce jos."

Exilat la Roma, episcopul Inochentie a ajuns în aşa de mare lipsă, încît a fost silit să-şi zălogească crucea pe care o purta la piept.

Scanned with OKEN Scanner

Un portret sugestiv are Petru Pavel Aaron care voia să facă din mănăstirea Blajului „pustia Eghiptului":

„Acesta au fost om foarte cu sfîntă viață, și cu mare înfrînare au trăit cu toată vremea episcopiei sale, nici carne, nici lapte, nici oao, nici pește nu au mîncat, la toți diacii din Blajiu, carii era la 300, au dat de la sine pîne de pomeană, afară de încălțăminte, care la mulți le da. Acesta au întemeiat la Blajiu seminarium, care se zice seminariumul dieţezului, și au făcut mănăstire la Bălgrad și beserică la Cut și la Mînăradie".

Despre Atanasie Rednic ni se spune că prigonea pe cei ce osteneau pentru neam, despre Grigore Maior că „umbla prin sate și aduna prunci la școală". Capitolul despre episcopul Bob, vreo 4—5 file, a fost tăiat din manuscris, poate chiar de autorul însuși, care a preferat să păstreze asupra lui tăcerea (deși mai mare decît el cu 6 ani, Bob avea să-i supraviețuiască 24 de ani, murind nonagenar în 1830).

Filozoful iluminist cultivat îndeosebi în Transilvania de filologii latinizanți a fost un elev al lui Leibniz, Christian Wolff. Opera acestuia era tradusă indirect de Samuil Micu prin prelucrările școlare ale lui Fr. Chr. Baumeister, rectorul gimnaziului din Goerlitz *(Institutiones philosophiae rationalis methodo Wolffi conscriptae,* 1736; *Elementa philosophiae recentioris usibus juventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisve ex veterum Romanorum monumentis illustrata,* 1747; altă ediție, Cluj, 1771).

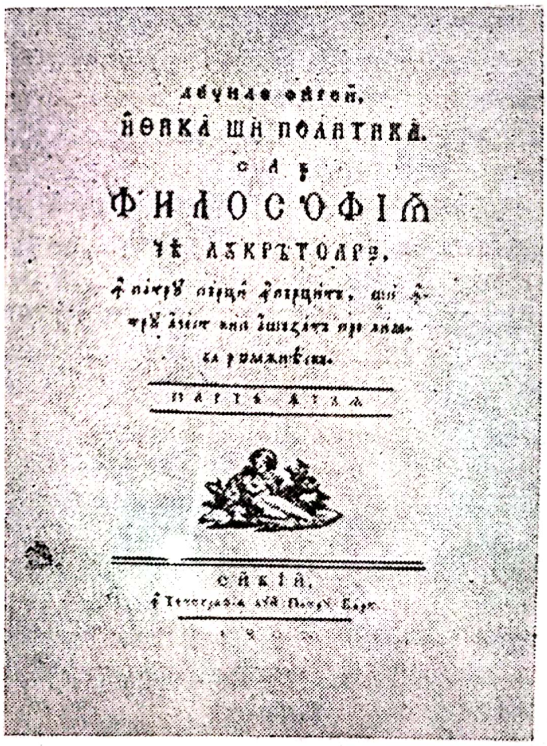
ΦΗΛΟΣΟΦΙΑ

Baumeister, *Legile firei, ithica și politica,* trad. de S. Micu, Sibii, 1800.

Elementele lui Baumeister se compun, întocmai ca și filozofia lui Wolff, din *Logică, Metafizică, Filozofie practică generală, Drept natural, Etică și Politică.*

Toate au fost traduse de Samuil Micu între 1781 și 1787, dar n-au fost tipărite în timpul vieții lui decît *Loghica adecă partea cea cuvîntătoare a filozofiei* (Buda, 1799), *Legile firei, ithica și politica sau filozofia cea lucrătoare în patru părți îm-*

părțită (partea I, Sibiu, 1800) și *Filozofia cea lucrătoare a rînduelilor dreptului firei* (partea II, Sibiu, 1800).

Au rămas în manuscris: *A filozofiei cei lucrătoare. Etica sau învățătura obiceiurilor* (partea III), *Învățătura politicească* (partea IV) și *Învățătura metafizicii.*

Logica este precedată de o introducere în filozofie. După Wolff, ca și după Baumeister, filozofia este știința tuturor lucrurilor și rațiunea posibilităților, mai exact învățătura despre lucrurile posibile care nu se contrazic între ele (legea supremă a realității și gîndirii este în filozofia lui Wolff legea noncontradicției din logica formală). Cunoștințele sînt de trei feluri: istorice (despre fapte), filozofice (despre pricini) și matematice (despre cîtățimi). Profanul cunoaște fapte, filozoful cercetează cauzele fenomenelor, matematicianul are în vedere cantitatea. Scopul principal al filozofiei este, după Wolff, de a face pe oameni fericiți, ceea ce se realizează prin contemplarea ideilor, deci prima și cea mai importantă parte a filozofiei este teoria. Filozofia teoretică este firească sau fizică, și metafizică, „știința adevărurilor spirituale" (ontologia, cosmologia, psihologia, teologia firească). Urmează filozofia lucrătoare, adică practică, a cărei destinație este să dea norme pentru realizarea fericirii, cu compartimentele: filozofie lucrătoare de obște (generală), dreptul firii (despre legile dreptății), etică (despre legile cuviinței) și politică (despre legile omeniei).

Luată în total, filozofia lui Wolff este departe de a fi o filozofie înaintată, redusă cum e la eclectism, la soluții mecaniciste (lumea e un ceasornic, o mașină), fideiste și la un finalism naiv, potrivit căruia, de exemplu, pisica a fost creată ca să prindă șoareci. Cu toate acestea, descoperim și unele ecouri ale filozofiei lui Bacon privind dărîmarea idolilor sau ale filozofiei lui Descartes relative la valoarea în cunoaștere a dubiului inițial.

De reținut în *Logică* sînt îndreptările (normele) privitoare la „stilul filozoficesc":

„a) Nimica să nu se zică cu cuvinte întunecate, ci mai înainte de toate filozoful să aibă grijă ca cît poate mai luminat și mai chiar așa să vorbească și să scrie, că nu se cade ca filozoful să zică vreun cuvînt de nu-l va tîlcui și hotărî mai înainte . . .

b) Oricărui cuvînt și grai înțelegere statornică trebuie a-i da, care totdeauna să rămîie . . .

c) Toată podoaba, care cu sila oarecum iaste vîrîtă în vorbă nu firește, după cum e firea vorbei, și care întunecă vorba, din vorba filozoficească trebuie a o scoate".

Scanned with OKEN Scanner

În general rămîne valabil în *Logică* spiritul raționalist, îndemnul de a cerceta cauzele lucrurilor, ducînd la progresul cunoașterii („... cînd cunoști pricinile lucrurilor, atunci mai sus se ridică conștiința ta...“). Leibnitz, și după el Wolff, au încercat o conciliere a raționalismului cu empirismul, la cunoscuta teză a senzualismului „nimic nu este în intelect care să nu fi fost mai întîi în simțuri“, adăugînd rectificarea: „în afară de intelectul însuși“. De aici îndatorirea în etică pentru cel ce dorește să facă fapte bune „cu mare luare-aminte să cugete și să privească cu mintea la cele ce speriința ne învață“.

În *Etica și politica sau filozofia cea lucrătoare* prelucrată de Micu după Baumeister și Carol Steinkellner (*Philosophia moralis institutionis ius naturae et politicam complexae* de Baumeister și *Institutionis philosophiae moralis in usum auditorum philosophiae conscriptae*, Viena, 1769, de Steinkellner) dăm peste o interesantă idee privitoare la raportul dintre putere și supunere:

„Puterea stăpînească și slujba nu din fire, cum socotesc unii, ci din pricini din afară au răsărit, că de vom socoti firea omenească, toți oamenii de la un părinte se trag și toți asemenea sînt fii părintelui celui dintîi. Toți sînt slobozi și asemene. Drept aceea, din firea omului nu se poate hotărî pentru ca acesta să fie supus și acela să poruncească“.

Desigur ar fi greșit să atribuim lui Samuil Micu gîndiri de care lua numai cunoștință traducînd cu mari împiedicări la terminologie (ins==entitate, unință=monadă, zisul=predicat, cuvîntarea=silogismul etc.).

O definiție a urîtului din *Învățătura metafizicii:*

„Uriciunea este nesăvîrșire care să prinde cu simțirile. Închipuește-ți o muiere roșie cu ochii mierii, cu gura mare căscată, cu nasul strîmb, cu trupul mic, cu capul mare, cu mînile și cu picioarele lungi, cu fața zbîrcită, cu urechile mari, cu dinții galbeni. Au nu vei zice că este urîtă? Au nu vei zice că este întru ea nesăvîrșire și neunire și necuviință întră părți și întră mădulari și nici o întocmire?“

Etica baumeisteriană (*Ethicae sive Philosophiae Moralis stricte sic dictae*) este bineînțeles riguroasă:

I. De toate laturile, stîrnirile și întărîtările spre pofta trupească te ferește.

II. Poftei cei de curvie oprește-i hrana, bucatele cele prea bine gătite și băutura care pot să aprinză focul curviei. Că fără de pîne și fără de vin să stînge patima care trage pe om să poftească a se împreuna trupește cu femeile“.

Și urmează încă trei reguli.

În fine, iată cîteva învățături politicești din *Institutiones Politicae*, care nu-i decît un manual de hristoitie:

Scanned with OKEN Scanner

„Cătră cei asemenea așa te poartă cît nici să se pară că te prea smerești, nici să te ții mai mare decît ei".

„Cătră cei ce sînt mai de jos decît tine fii vesel și blînd, ci te ferește să nu fii prea familiar, adecă prea prietin și prea mult cu ei să petreci și să vorbești ca cum ați fi prunci dintr-o casă..."

„A te mira de toate care vezi este semnul prostiei și a neștiinței, de a căria și de umbră cel înțelept să ferește".

Gramatica lui Micu și Șincai, apărută la Viena în 1780, *Elementa linguae daco-romanae sive valahicae,* fiind redactată în limba latină, nu are de învins dificultățile nomenclaturii. Atenția este îndreptată în primul rînd asupra ortografiei, autorii propunînd înlocuirea literelor chirilice cu cele latine și folosirea sistemului etimologic (lucrul fusese încercat și înainte de Samuil Micu, în *Carte de rogacioni*). Introducerea alfabetului latin, menită a dovedi latinitatea limbii române, ca și recomandarea scrierii după sistemul etimologic ar fi fost două măsuri bune (să nu uităm că limba franceză și alte limbi romanice respectă și astăzi principiul etimologic) dacă autorii, interesați să dovedească originea nobilă a poporului și limbii noastre, n-ar fi căzut în exagerări. Pornind de la convingerea greșită că limba română se trage din latina clasică, Micu și Șincai nu voiau să modifice prin etimologism pronunțarea cuvintelor, cereau însă purificarea limbii de elementele nelatine, lucru pe cît de imposibil, pe atît de arbitrar. Ei încercau de asemenea să demonstreze, împotriva realității, că limba română a menținut toate categoriile gramaticale ale latinei clasice, inclusiv ablativul, și susțineau că sintaxa verbului românesc este aceeași cu a verbului latinesc. Din punct de vedere ortografic, nu s-au căutat semne speciale pentru sunetele *ă* și *î*, înlocuite totdeauna cu vocalele corespunzătoare din limba latină (camp, pane, barbat, în loc de cîmp, pîne, bărbat). Tendința latinizării este și mai vizibilă la scrierea consoanelor și a grupurilor de consoane (gheață, cal,

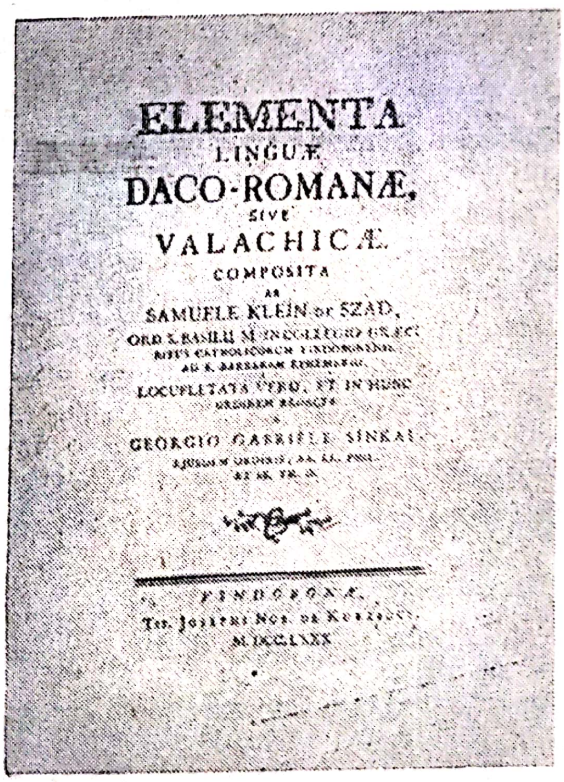
ELEMENTA
LINGUÆ
DACO-ROMANÆ,
SIVE
VALACHICÆ
COMPOSITA
AB
SAMUELE KLEIN de SZAD,
LOCUPLETATA VERO, ET IN HUNC
GEORGIO GABRIELE SINKAI

Gramatica lui S. Micu și Gh. Șincai (1780).

cheie sînt transcrise. etimologicește, glaçie, cauall, claue). Cu aceste erori, dintre care cea mai gravă rămîne în materie de lexic, gramatica lui Micu și Șincai, reeditată numai de Șincai în 1805, cu concesii în direcția etimologismului, și-a atins cu prisosință scopul pentru care a fost concepută și pe baza ei Fr. Diez a acordat limbii române locul cuvenit între celelalte limbi romanice.

BIBLIOGRAFIE

§ Samuil Micu, *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, Viena, 1779; *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (cu Gh. Șincai), Viena, 1780; *Disertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae*, Viena, 1781; *Disertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae*, Viena, 1782; *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784; ed. II, Sibiu, 1842; ed. III, Arad, 1907; *Biblia*, Blaj, 1795; *Theologhiia moraliceasca sau bogosloviia* [de Venceslau Schanza], traducere, Blaj, 1796; *Loghica, adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei*, Buda, 1799; *Legile firei, ithica și politica, sau filosofia cea lucrătoare*, I—II, Sibiu, 1800; *Acathist sau carte cu multe rugatsuni pentru evlavia fiesteqvarui crestin*, Sibiu, 1801; *Gramatica latină pentru români*, Blaj, 1803; *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, în *Calendarul de Buda*, 1806; *Dictionarium latino-valachico-germanico-hungaricum*, prospect, Buda, 1806; *Începutul unirei, extras din istoria părintelui Samuel Clain* (rezumat de Alexandru Gavra), în T. Cipariu, *Acte și fragmente latino-românești*, Blaj, 1855, p. 79—129; *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, în A. T. Laurian, *Instrucțiunea publică*, 1861, p. 67—118; Gáldi László, *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum*, Budapest, 1944; *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, cu o introducere de Cornel Cîmpeanu, București, 1963; *Scrieri filozofice, Studiu introductiv* și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, Buc., E.Ș., 1966 *(Metafizica, Etica, Politica)*.

I. M. Moldovan, *Documente pentru biografia lui S. Clain*, în *Archivu ...* (Cipariu), p. 675—679, 700, 715—720, 736—739; I. Bianu, *Viața și activitatea lui Maniu Samuel Micu, alias Clain de Sad*, București, 1876; Emilian Micu, *Calendarul lui Samuel Clain*, 1806 (notiță), în *Arhiva*, XVII, p. 252; Z. Pîclișanu, *Samuel Klein concurent la episcopia unită a Orăzii Mari, în Cultura creștină*, 1919, p. 194—197; Același, *Din istoria Dicționarului de la Buda*, în *Transilvania*, 1921, p. 260—269; Același, *Un vechi proces literar. Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior*, în Academia Română. *Memoriile Secției Istorice*, seria III, t.XVI (1935), p. 221—255, și în *Revista Fundațiilor*, II, 1935, nr. 7, p. 87—121; Același, *Contribuții la biografia lui Samuil Micu Klein*, în *Libertatea*, II, 1934, p. 232—234; Dr. Nicolae Lupu, *Scrisoarea lui Samoilă Clain către episcopul Bob*, în *Blajul*, I, 1934, p. 504—505; Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori: G. Șincai și S. Micu Klein*, București, 1924; N. Laslo, *Samuil Micu traducător din Lucian*, în *Gînd românesc*, V, 1937, nr. 5—7; Gh. Ciuhandu, *Note fugare în legătură cu opera lui Samuil Klein*, în

Scanned with OKEN Scanner

Revista teologică, 1939, p. 281—294; Dan Simonescu, *Proiecte de dicționare române: S. Micu și V. Kolosi, Iași*, 1945 (extras din *Ethos*); I. Gh. Moisescu, *Samuil Micu Clain — 150 de ani de la moartea sa*, în *Biserica ortodoxă română*, 1956, nr. 10—11; J. Byck, *Samuil Micu Klein — 150 de ani de la moartea învățatului ardelean*, în *Gazeta literară* din 17.V.1956; I. Verbină, *150 de ani de la moartea lui Samuil Micu (Clein)*, în *Steaua*, VII, 1956, nr. 6, p. 91—98; D. Macrea, *Samuil Micu*, în *Limba română*, an I, 1956, nr. 3, p. 5—15 (reprodus în *Lingviști și filologi români*, Buc., 1959); N. Mladin, I. Vlad și Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain teologul*, Sibiu, 1957; D. Panaitescu-Perpessicius, *Samuil Micu*, în *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, București, 1957, p. 502—524; Ion Lungu, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu*, în *Din istoria filozofiei în România*, 1957, p. 111—156; Teodor Pompiliu, *Ștefan cel Mare în opera istorică a lui Samuil Micu Clain*, în *Steaua*, VIII, 1957, nr. 8, p. 121—122; C. Cîmpianu, *O lucrare necunoscută a lui S. Micu*, în *Studii și cercetări de istorie*, Cluj, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 213—218; I. Verbină, *Paternitatea unui text atribuit lui Samuil Micu Clain*, în *Steaua*, XI, 1960, nr. 3, p. 79—80; Pompiliu Teodoru, *Izvoarele lucrărilor de filozofie traduse și prelucrate de Samuil Micu*, în *Academia R.P.R., filiala Iași, Studii și cercetări științifice, filologie*, XI, 1960, fascicula 2, p. 235—244; Iosif Pervain, *Date pentru o monografie despre Samuil Micu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series philologia, fasciculus 2, 1967, p. 9—24.

GHEORGHE ȘINCAI

Locul lui Gheorghe Șincai în istoria literaturii române este asigurat de opera filologică și mai ales istorică, în continuarea marilor cronicari din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

S-a născut, după cum arată singur în autobiografia în versuri latine *(Elegia nobilis Transilvani Georgii Sinkai)*, la 28 februarie 1754, în Rîciul de cîmpie lîngă satul Șamșud din ținutul Mureșului, cum însemna în 1803, ca fiu al lui Ioan Șincai și al Anei Ghereg. Numele adevărat al familiei ar fi fost Perș, iar originea, ca și a lui Micu, moldoveană. Porecla de Șincai vine de la satul Șinca Veche din ținutul Făgărașului, unde strămoșii săi aveau un mic domeniu. Tatăl lui Șincai fusese însă numai poslușnic (slujitor) al vlădicăi Ioan Patachi, om credincios, posesor al unei indulgențe cumpărate de la patriarhul Ierusalimului Dositei, în Brașov, cu suma de 40 de lei, pe care fiul a distrus-o, „bine știind că darul lui Dumnezeu nu se poate vinde pe bani". Mama era fiica unui căpitan de lobonți.

Scanned with OKEN Scanner

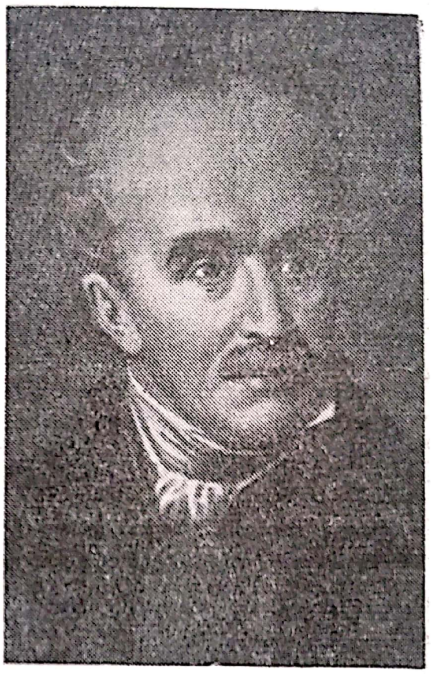

Gh. Șincai.

Gheorghe Șincai a făcut primele studii în ungurește în satul Sabed. A învățat apoi latinește la școala reformată din Tîrgu-Mureș, de unde, pe la 14 ani, trece ca bursier la seminarul iezuiților din Cluj pentru a urma timp de patru ani gramatica și poetica. Din cauza unei „năsărîmbe" (pozne), părăsește pe iezuiți și merge la părinții piariști în Cluj, unde învață limba germană și retorica, un an. În 1773, la 19 ani, era profesor de poetică și retorică la Blaj, și va fi avut pe Budai-Deleanu elev, dar numai pentru scurtă vreme, căci în 1774, ca să-și poată continua studiile, se călugărea, luînd numele de Gabriel, și, recomandat de episcopul Ignatie Darabant, pleca la Colegiul De propaganda fide din Roma. Apreciat pentru caracterul său ardent, inteligență și ținută („di ardente naturale, di ottimo ingenio, di buoni costumi"), tînărul cucerește pe secretarul congregației, Ștefan Borgia, care-l invită la masă, îl introduce în cercurile cele mai înalte ale oamenilor de litere și științe și-i dă acces la principalele biblioteci din Roma, a Vaticanului, Santa Maria sopra la Minerva, Biblioteca ad Aracelli, Biblioteca Benedictină și Biblioteca Colegiului De propaganda fide. Custode al acestei din urmă biblioteci, Șincai avu prilejul să citească regulile secrete ale ordinului iezuiților, din care află că în rîndurile acestora „nu se primea alții fără numa aceia care era au de mare talent, au de mare viță și bogat neam, au prea frumoși; cu care trei lucruri avea între sine pe cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbătea toate, cei de neam mare împlinea toate prin rudeniile sale, cei frumoși era văzuți la toți și mai ales la femei, prin care lucra apoi cum vrea". Perfidia iezuiților l-a dezgustat pe acest om totdeauna moral și auster, studiile l-au atras (în 1779, după cinci ani, obținea doctoratul în filozofie și teologie), iar orașul l-a încîntat. O spune el însuși în *Elegie:*

Timp de cinci ani petrecut-am la Roma, și-n vremea aceasta
Vrednic de laur fiind mi s-au dat diplome două.
Roma în studii mi-a fost de-ajutor, și-i aduc mulțumire,
Căci bibliotecile ei mi-au fost totdeauna deschise...

Scanned with OKEN Scanner

La întoarcerea în țară, Șincai fu oprit la Viena, din ordinul Mariei Tereza, pentru a studia la Colegiul Santa Barbara „metodul" conducerii școlilor naționale (normale) și, cu faimosul jurisconsult Pehem, dreptul (natural, public-universal al ginților și ecleziastic), studiu în care a obținut testimonii. În colaborare cu Samuil Micu, Șincai publică acum *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* dar, ca și la Roma, atenția sa principală se îndreaptă în direcția cercetării bibliotecilor. A conferit cu istoricii unguri Daniel Cornides și Iosif Benkö, iar arhiepiscopul Iosif Garampi i-a dat încuviințarea de a citi în Biblioteca nunciaturii apostolice „toate cărțile oprite de orice fel ale autorilor damnați și chiar eretici".

Și-am răsfoit, scrie Șincai, manuscrise-o mulțime,
Cărți tipărite-am citit așijderi acolo noian și ziua și noaptea,
Ca să pot scrie frumos istoria Daciei noastre.

În țară s-a întors în 1780, în 1781 preda poetica la Blaj, iar la 15 octombrie 1782 a fost numit directorul Școlii normale din Blaj, atunci înființată, și peste doi ani al tuturor școlilor care urmau să se înființeze după edictul dat de împăratul Iosif al II-lea în 1784. Socotind că una din cauzele asupririi românilor este scăzutul lor nivel cultural, Șincai pornește o muncă asiduă de luminare a maselor. A publicat în 1783 două abecedare, un catehism și o gramatică elementară în limba latină (*Prima principia latinae Grammatices*), iar în 1785 o aritmetică, după ce în 1784 părăsise pentru totdeauna tagma monahală (avea atunci 30 de ani), dedicîndu-se exclusiv carierei didactice. Prin silința lui, numărul școlilor românești s-a ridicat la 300.

Cît timp a trăit împăratul Iosif al II-lea, Șincai n-a avut de suferit. El însuși spune în *Hronică:* „eu atunci înflorind, mult puteam". Era plătit cu 300 de florini pe an și, obligat să inspecteze școlile una cîte una, primea diurne pentru deplasări. După moartea lui Iosif al II-lea (20 februarie 1790), condițiile pentru români înăsprindu-se, intelectualitatea adresează noului împărat Leopold al II-lea faimosul *Supplex libellus* (1791), cerînd drepturi politice egale cu ale celorlalte naționalități. Șincai a participat la redactarea memoriului și, ca și Micu, a dat și el un răspuns la „bîrfelile" lui Eder, directorul școlilor săsești din Transilvania (*Responsum ad crisim Caroli I. Eder in Supplicem libellum Valachorum Transilvaniae,* sau *Appendix* (la *Elemente*) *de natione daco-romana sive valachica dialogica concinnata . . .*, pe care însă cenzura l-a respins.

Scanned with OKEN Scanner

Deoarece trimisese în 1792 o scrisoare lui Bob, în care-l lua peste picior și-i reclama și niște pahare aduse de la Roma (satirizase de asemenea într-un „pasquillus" pe sora episcopului Bob, Agnita, și o bătuse cu spini), acesta își pusese în gînd să-l distrugă. Prilejul se ivi într-o adunare, cînd Șincai rostise, în mănăstirea Blajului, cuvinte imprudente, referindu-se desigur la Bob: „ego sum dux conjuratorum et auctor futurae rebellionis". Numaidecît Bob răspîndi vestea că se urzește o conspirație împotriva statului, autoritățile interveniră și Șincai fu arestat. Subprefectul anchetator l-a descins de sabie, i-a dat trei palme și l-a purtat 18 zile la interogator, pînă ce i-a încheiat actul de dare în judecată și l-a depus în lanțuri la închisoarea din Aiud. Alături de Șincai era închisă și menajera sa, sub învinuirea că avea moravuri ușoare. La 18 octombrie 1794 era concediat din postul de director al școlilor, după 12 ani de funcționare, astfel că, pus în libertate abia 10 luni mai tîrziu, Șincai se găsi într-o situație încă mai rea decît aceea a lui Micu.

Doi ani și mai bine a cerut zadarnic să fie reintegrat în postul de director (s-a dus în acest scop și la Viena), pînă ce văzînd că nu mai e nici o speranță (cheltuise între timp și moștenirea lăsată de fratele său mai mare), își oferi serviciile familiei contelui Daniel Vaș de Țeaga, originară din Moldova și înrudită cu familia Drăculeștilor din Țara Românească. Aici, ocupat cu instrucția celor trei fii ai lui Daniel Vaș și cu administrația moșiilor, a trăit din 1797 pînă în 1803 Șincai ca Cicero la Tusculanum, lucrînd prea puțin la cronică, pe care o duse pînă la anul 1660.

De la familia Vaș, ajutat de Ignatie Darabant, care l-a și găzduit trei luni la Oradea Mare, precum și de alți canonici și literați (poetul latin Tertina, poetul Nagy), Șincai pleacă la Pesta și Buda spre a cerceta bibliotecile Széchényi și Covacici și, după șapte luni de muncă pentru acest din urmă învățat ungur, prin intervenția episcopului Samoil Vulcan, obținu postul de corector la tipografia Universității din Buda (15 mai 1804). Salariat cu un singur florin pe zi, istoricul se așterne intens pe lucru.

„Mă scol, scrie el lui Ioan Corneli, în cartierul mieu din cetate, la Wiener Thor, desdedimineață, și după ce mă închin, la 4 mă așez la masă, cercetez, scriu sau cetesc pînă la 8 și jumătate. Apoi mă duc la Pesta, și la 9 intru în vreo bibliotecă și pînă la 12 lucrez, mai cu samă la manuscrise, unde foarte cu greu am pătruns. Mă întorc apoi în cetate să mănînc. După masă, pe la 2, mă odihnesc o jumătate de ceas, plimbîndu-mă cu unul și altul. La 2 și jumătate mă întorc la Pesta și stau în biblioteci de la 3 pîn la 6. După 6 mă întorc apoi la Buda, într-o jumătate de ceas,

Scanned with OKEN Scanner

și aici lucrez pîn la 8, dar asta nu totdeauna, căci adeseori mă duc să-mi văd cunoscuții ori vin ei la mine. La 8 ceasuri sara mă duc la plimbare și mănînc și beau dacă am ce. În sfîrșit la 10 mă duc la culcare."

Șincai a stat în postul de corector pînă la finele anului 1808, fără să fie înaintat cenzor și revizor, ceea ce-l determină să plece, în momentul ocupării acestui post de Petru Maior, la fiii contelui Vaș, foștii săi ucenici, în satul Sinea (Szinnye) din comitatul Abaui (Ungaria), unde va sta cu întreruperi pînă la sfîrșitul vieții. În 1811 e mai mult la Oradea Mare sub protecția lui Samoil Vulcan (cu a cărui soră, Măcinița, fiind rău de gură, se certă) și lucrează la versiunea latină a cronicii (*Chronicon Daco-Romanorum seu Valachorum*), din care supune cenzurii oradiene în 1812 partea pînă la 1183, obținînd permis de publicare. Peste un an prezenta cenzurii românești din Cluj *Hronica românilor* în trei volume, dar de data aceasta episcopul Martonfi opină că lucrarea nu e o istorie a valahilor, ci o cronică a Romei vechi, operă plină de conjecturi ridicule, idei subversive și îndemnuri la răscoală. Refuzul de imprimare se concretiză în învinuirea că autorul voia, ca în satira I de Juvenal, să se ilustreze făcînd ceva demn de exil sau de închisoare („Aude aliquid brevibus Gyparis et carcere dignum . . . ").

Tradiția a păstrat amintirea ultimilor ani ai lui Șincai, ani de deznădejde ai unui bătrîn rătăcitor, purtînd în niște desagi de lînă manuscrisele cărții lui de la care nu mai aștepta nimic. Murea la 2 noiembrie 1816 în vîrstă de 62 de ani pe drumul ce duce de la Oradea la Sinea, sărac și singur, omul dîrz care, cum atît de nimerit scria St. O. Iosif în 1906:

Cînd cei puternici l-agrăiau ironic,
El nu știu mînia să-și înfrîne.
Mișei, l-au prigonit, l-au scos din pîne,
Dar — n-au înfrînt curajul lui demonic.

Șincai, scria și Edgar Quinet în 1857 *(Les Roumains)*, „a făcut pentru România ceea ce Muratori a făcut pentru Italia, benedictinii pentru Franța și ceea ce lipsește încă multor națiuni mîndre de trecutul și prezentul lor".

Versurile latine și române ale lui Gheorghe Șincai sînt în genere prozaice și fără aripă, de o valoare strict documentară.

Elegia Nobilis Transilvani Georgii Sinkai data ad auctorem Orodiadis, Magno Varadino ipso festo die S. Michaelis Archangeli [8 noiembrie] a. 1803 a fost publicată întîi de poetul Ladislau Nagy în culegerea colectivă *Orodias*, la Oradea Mare, în 1804. Cipariu o reproduce cu note, în *Archivu pentru filologie și istorie*, Blaj, 1868, iar Papiu-Ilarianu în stu-

Scanned with OKEN Scanner

diul său *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai din Şinca*, Bucureşti, 1869. O traducere românească a dat T. Naum în *Gînd românesc*, 1940. Poema are 182 versuri şi conţine în prima parte o autobiografie, iar în partea a doua un elogiu adus poetului Mihail Tertina, „gloria ştiinţei regale", modelul lui Şincai, autor al unui poem despre Napoleon, prezentat de istoricul român ambasadorului francez.

O poezie românească cu litere latine de Gheorghe Şincai a apărut în *Onomasticon serenissimi hereditarii principis regii archiducis Austriae et regni Hungariae palatini Josephi, Pesthini, anno 1805*, şi a fost reprodusă de A. Bitáy în *Dacoromania*, 1923, nr. 3. Poezia are 122 de versuri şi celebrează, prin intermediul unui dialog între doi păstori, Oprea şi Bucur, pe arhiducele Iosif (1776—1847) şi familia sa:

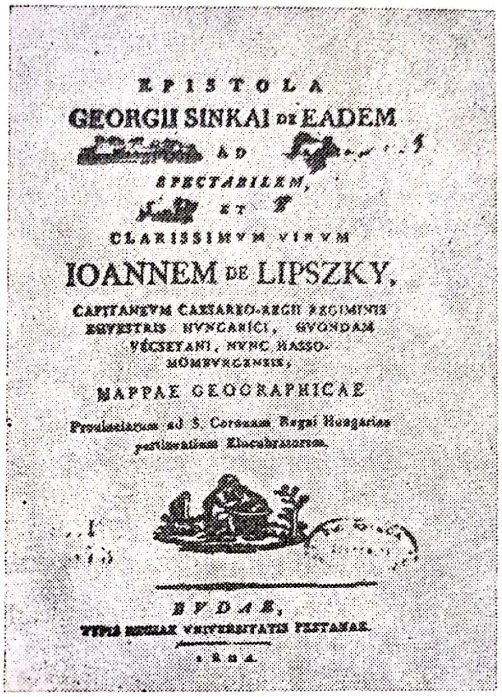
EPISTOLA
GEORGII SINKAI DE EADEM
AD
SPECTABILEM,
ET
CLARISSIMVM VIRVM
IOANNEM DE LIPSZKY,
CAPITANEVM CAESAREO-REGII REGIMINIS
EQVESTRIS HVNGARICI, OLIM DAM
VÉCSEYANI, NVNC HASSO-
MÖMPELGARDIS,
MAPPAE GEOGRAPHICAE
BVDAE,
TYPIS REGIAE VNIVERSITATIS PESTANAE.

Epistola latină a lui Gh. Şincai către Ioan de Lipsky, Buda, 1804.

Bucure, fratele meu!
Să te ţină Dumnezeu!
Foarte-mi place cum grăieşti
Şi pre min' mă dojeneşti.
Căci măcar că sînt pastoriu,
Prin cel de sus ajutoriu,
Toate cîte mi le-ai zis,
Nu le poci lua în rîs,
Ci-ntr-adins, iubite frate!
Zic că sînt adevărate.
Căci ştiu cum s-au mîntuit
De turci, şi s-au odicnit
Ţara cea Ardelenească
Încă şi cea Ungurească
Din 'ceput pînă-n sfîrşit,
Precum în fagi am găsit
De moşul Radul crestat,
Care aşa ne-au învăţat,
Că Leopold cel dintîi
Ne-au mîntuit mai întîi
Prin Iosif, Carl şi Maria
Ni s-au întărit domnia,
Prin Iosef al doilea
Neamul nostru ce robea,
Cum scăpă de iobăgie
Ş-ajunse la slobozie
Prin Leopold al doilea,
Care nu demult domnea,
Cît bine noi n-am avut
Al Ardealului ţinut?

Asemenea versuri encomiastice, false, vor provoca ironia lui Ion Budai-Deleanu. Nu mai bune sînt versurile româneşti omagiale, tipărite la Buda în 1806, *Ad Daco-Romanos* şi *Ad illustrissimum Dominum episcopum* [Samuel Vulcan].

Scanned with OKEN Scanner

Lucrarea de căpetenie a lui Șincai, terminată în 1811, poartă titlul *Hronica românilor și a mai multor neamuri în cît au fost ele așa de amestecate cu românii, cît lucrurile, întîmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culese . . .*

Fără o concepție asupra istoriei și sclav în mare măsură al documentelor, Șincai orînduiește povestirea evenimentelor pe ani și oferă de fapt niște anale, începînd cu anul 86, cînd Decheval, „craiul Dachiei cei vechi, care și Diurpaneu s-au numit", s-a sculat cu oaste asupra lui Domițian. Hronica era proiectată în trei mari tomuri și trebuia să se încheie în 1808, dar n-a putut fi dusă mai departe de anul 1739, cînd Ioan Inochentie Micu, episcopul Făgărașului, a ținut sobor la Blaj.

Ca și Samuil Micu, Șincai socotește că, în războaiele cu romanii, dacii au fost exterminați și că romanii cei din Dacia sînt „strămoșii noștri ai romanilor celor de acum", că românii sînt, cu alte cuvinte, romani puri. De asemenea, ca și Micu, Șincai apără ideea continuității romanilor în Dacia, neadmițînd că Aurelian „au scos leghioanele din Dachia veche". El nu tăinuiește că o parte a coloniei a fost așezată de-a dreapta Dunării, „dar îngădui încă nu pociu cum că toată colonia ar fi trecut în Dachia cea noao". Românii de pretutindeni sînt romani, au origine comună:

„Din partea coloniei care au rămas în Dachia veche s-au prăsit toți românii cîți sînt de-a stînga Dunării, cum cură în Marea Neagră, iară din partea coloniei care s-au trecut Dunărea și s-au așezat în Dachia cea noao, așișderea și din romanii pre care i-au adus Marele Constantin din Trachia, s-au prăsit românii cei ce sînt de-a dreapta Dunării, carii s-au numit după aceia amu vlahi, amu kotzo — sau kuzovlahi, iar mai pe urmă țințari; tocma cum s-au numit și cei ce au rămas de-a stînga Dunării, întîi romani, apoi abotriți, după aceia comani și paținachite, mai pre urmă munteni, moldoveni, mărgiteni, mocani, frătuți, ci oricum s-au numit sau se numesc acum, tot de o viță și porodiță sînt, adecă romani de sînge, precum firea și vîrtutea îi mărturisește . . ."

Scopul pentru care Șincai apără aceste idei este limpede. Ținta lui e să demonstreze că românii sînt egali în drepturi cu ungurii și că au fost egali cu aceștia pînă s-au „ijdănit approbata Ardealului".

Șincai e un istoric patriot, cu reprezentarea exactă a utilității operei sale și nu o dată îl vedem polemizînd cu cei care încîlcesc întîmplările, „trag jarul" la oala lor peste adevăr, se lipsesc de „bîrfelile neotericilor" și scriu „povești desfundate". Engel, de exemplu, „lingărește" pe unguri, din cauză că era „supt ocîrmuirea cancelariului ardelean Samuil Teleky".

Scanned with OKEN Scanner

Atitudinea patriotică, lipsită de șovinism, și antifeudală a lui Șincai se vede bine din chipul în care expune răscoala iobagilor din 1514. După ce citează pe Calvisius, analele de la Brașov ale protopopului Radu Tempea, pe Sommer, Hanner și alții, Șincai comentează:

„Ci oricum au fost curuțimea aceasta, românii și ungurii cei proști de supt sîntă coroana Ungariei o pot plînge pururea, pentru că aceștea mai nainte era oameni slobozi, adecă să putea muta de pre un loc pre altul, cînd vrea, deacă plătea domnilor, pre ale cărora locuri ședea, ce li se cuvenea, și-și plătea datoriile; dară în toamna din anul acesta 1514 (cînd s-au primit și tripartitul sau fundamentul legilor ungurești și ardelenești, cel din Ștefan Verbeuți alcătuit, din carele scriu acestea) s-au făcut iobagii deplin, adecă așa s-au legat locurilor pe care ședea, cît dintr-însele nu s-au putut după aceea mișca, sau de s-au mișcat nescine, s-au dus înapoi cu sila".

Șincai susține că la început obligațiile iobagilor n-au fost așa de grele (sub Vladislav II lucrau pentru domni o zi pe săptămînă, dădeau o găină pe lună, patru gîște și un porc gras „zece gazde împreună" pe an). Ele s-au înăsprit însă cînd s-a ivit rătăcirea tudumănitorilor (protestanților). Neprimind dogmele acestora, precum nu primiseră nici pe cele catolice, românii au devenit „numai suferiți" (tolerați):

„... Ba proștii, adaugă Șincai, la atîtea ajunsese pe vremea mea, de să vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe carele lăcuia împreună; afară de slujbele care le făcea domnilor pămîntești, începînd de luni pînă sîmbătă sara în toată săptămîna preste tot anul, dumineca, fiindcă alte nu se putea lucra, domnii cei pămîntești pre iobagii săi îi trimitea cu cărți pe la alți domni. Preoții românești trebuia să dea dăjdi domnilor pe an și să le crească și hrănească cîni; pre feciorii lor îi răpea de la învățături și făcîndu-i curteni îi silea să-și mute legea și credința, și altele mai multe făcea domnii aceia, carii să lăpădase de neamul, legea și credința românilor, din carii era prăsiți, numai ca să-și poată tăgădui neamul, și să se arate a fi de neamul unguresc..."

Șincai mărturisește că ar putea număra mulți dintre aceștia, de nu s-ar teme de cenzura unde va merge cartea înainte de a se tipări, „precum mi-ar fi voia". Credința lui e că unirea cu biserica romană a folosit numai popilor, care au dobîndit prin ea „puțină scutință", pe cînd nobilii „au rămas și rămîn cu buzele drîmboete pînă astăzi". Edictul dat de Iosif al II-lea în 1785 a fost după Șincai bine intenționat, dar n-a fost aplicat decît puțin timp, căci împăratul a murit curînd după aceea: „Barem de ar fi trăit împăratul Iosif pînă cînd ar fi ușurat și jugul beților proști, carii nu mult s-au ușurat prin stricarea iobăgiei".

Scanned with OKEN Scanner

Ca unul care făcuse timp de zece ani parte din tagma monahală, Șincai cunoștea bine „năravurile popești" și în cronică nu pierde niciodată prilejul de a le demasca:

„Vai, neamului românesc, și iarăși vai!" *exclamă el ca Neculce sub anul 1563.* „Vezi, socotește și judecă, ce vreu arhiereii aceștia? Să te învețe să-ți prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceriuri? Nu crede, o române! pentru că numai punga ta o voiesc ca să-și umple pungile lor, și tu să rămîi rob... Deșteaptă-te, drept aceea, o iubit neamul meu, și ai minte!"

Șincai ura îndeosebi pe renegații care, ridicați „din balegă", urgisesc pe cei vrednici și-i împiedică de la „sporirea înainte", ca episcopul Bob:

„Pilde vii, scrie Șincai în 1809, ț-aș putea aduce aici, dară acelea se vor tipări după răposarea mea, ca nu cumva să mă gonească iarăș taurii cei groși din cucuruz și să mă străpungă iarăș țapii cu coarnele sale cele ascuțite".

Altă dată, taurii și țapii sînt, închipuind pe același Bob, „limbile cele clevetitoare" și „crierii cei goli".

În curent cu dezvoltarea științelor (a tradus din Hellmuth lucrarea *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens. Învățătura firească spre stricarea superstiției norodului; Istoria naturii sau a firei*), Șincai nu mai explică faptele istorice prin factori supranaturali, cum făceau cronicarii, totuși el mai crede că istoria o fac personalitățile, și nu masele, că neamul își are părinții și stîlpii săi „diaoși". Așa cel puțin îi apar lui: Traian, „tatăl romanilor", deci și al românilor, Ioan Corvin de Huniadi, „decît carele mai viteaz corona Ungariei n-au avut supt sine", Ștefan cel Mare, pentru care sînt citați Dlugoș și Cromer, Mihai Viteazul, pentru care Șincai apelează la Ciro Spontoni, Istvanfi, Palatie, Bulenger, Piasețchi, Eneidi Pal, Gronzchi, Petru de Reva, Hevenși, Anonimul de la Belgrad și Borșai Pal.

Informația lui George Șincai este de-a dreptul uimitoare. Din cronicile interne cunoștea *Letopisețul de la zidirea lumii* de Nicolae Costin, *Istoria Imperiului otoman* și *Viața lui Constantin Cantemir* de Dimitrie Cantemir, o parte din *Letopisețul Bălenilor,* numit de el *Istoria Bălăcenească,* cronica lui Radu Greceanu în traducerea germană a lui Filstich, directorul gimnaziului luteran din Brașov, *Istoria Țării Românești* de Mihai Cantacuzino, un *Anonimus caroliensis* (din Alba Iulia), memoriile ardelenilor Mikó Ferencz, Bojti, Szálardi, Kemény János, Cserei. Șincai a utilizat unele izvoare franceze, precum Mignot (*Histoire de l'empire ottoman,* 1771), Peyssonnel (*Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Da-*

Scanned with OKEN Scanner

nube et du Pont-Euxin, Paris, 1765), *Mémoires du prince Rakoczi* și Moreri (*Dictionnaire historique et géographique*, Lyon, 1673, refondu par Drouet, 10 volume, Paris, 1759). Mai ales cu privire la origini, excerptele sînt bogate. Aici întîlnim *Sinopsis*-ul lui Katona, *Auraria romano-dacica* a lui Köleser, *Commentatiuncula de Valachia* a lui Petrus Albinus, diverși autori, precum Seth Calvisius, Carol Chanteclair (Cantoclarus), Fournier, Hoffmann, Panviniu, Sigoniu etc.

Hronica lui Șincai este după opinia istoricilor (N. Iorga) „un admirabil repertoriu" de documente, dar în ce privește construcția, o „greoaie piramidă funerară", „o zidire moartă și pustie", deși, în comparație cu Nicolae Costin, Șincai e un luceafăr, acela un medieval, acesta un modern, conștient de ce scrie și pentru ce scrie.

Hronica nu s-a publicat în timpul vieții autorului decît în parte, în *Calendarul de Buda* pe 1808 (anii 86—169, 40 p.) și 1809 (anii 174—264, 40 p.). Autorul adunase 27 de volume de izvoare.

Asupra lui Șincai ca filolog a atras atenția întîi M. Kogălniceanu în studiul său *Românische oder Walachische Sprache und Literatur*, publicat în *Magazin für die Literatur des In- und Auslandes* (ianuarie 1837), apoi ca istoric, în *Arhiva românească*, I, 1840. Cipariu analizează în 1841 în *Foaia pentru minte* nr. 42 mai ales *Elegia*. În 1842 Gavra anunța în aceeași revistă (suplimentul, nr. 14) *O veste mare și mult dorită! Domnilor! Șincai și Samuel Clain să tipărește!* ceea ce făcu să se suspende tipărirea cronicii începută la Iași de Gherman Vida în 1843. În locul cronicii, Gavra publică însă în 1844 un fel de mister teatral *Monumentul Șincai-Clainean*. Gherman Vida tipărise numai anii 86—999, iar Gavra numai anii 86—1383 (în 1844). Prima ediție completă a cronicii, după manuscrisul arhimandritului Gherman Vida, a apărut la Iași în 1853—54, prin stăruințele lui Mihail Kogălniceanu, sub îngrijirea lui August Treboniu Laurian (cu litere chirilice). Ediția îngrijită de Gr. Tocilescu (București, 1886, 3 vol.) nu este decît o retipărire, cu litere latine, a celei dintîi.

Învățătură firească spre surparea superstiții norodului (ms. nr. 39, fondul Oradea) este o scriere populară, de culturalizare a maselor, care se adresează în special țăranilor.

În prima parte a cărții se dă o definiție a fizicii, „știință sau meșteșug al firii" tratînd despre „proprietățile, puterile și lucrările trupurilor" (corpurilor) și despre „pricinile întîmplărilor celor din trupurile aceastea".

Fizica ne învață ce alcătuire au focul, aerul și apa, cum se formează ploaia, zăpada și grindina, ce este fulgerul și trăznetul, cum se mișcă luna, cum se produc eclipsele de lună și de soare.

Scanned with OKEN Scanner

Se arată în continuare ce foloase are fizica pentru economie (agricultură, horticultură, pomicultură) și igienă, combătîndu-se superstițiile, resturile de gîndire magică din mentalitatea omului modern:

„Știința fizicei și aceasta o lucrează, ca oamenii să fie odihniți și îndestulați; pentru că mîntuie pe fieștecarele de frica cea fără de lipsă, în carea din neștiință au căzut și-i dă deplinită învingere asupra rătăcirei cei păguboase, prin carea atîtea mii de oameni să țin în clește. Căci cine se va înfricoșa de zmeii cei înfocați, carii să iaptă prin văzduh, și de flacările ce zbugnesc din pămînt, de va ști ce sînt lucrurile acestea, cine se va spăria de ivirea cometelor, adică a stealelor cu coadă sau cu cutremur va întreba ce însămnează ivirea lor. De să va dovedi că stealele aceastea tocmai nimica însemnează, ci își țin cursul lor cel minunat? Cine va judeca despre fericirea sau nefericirea sa și a altora de pe stele (măcar că nebunia aceasta în unele cărindare s-au însemnat), de i se va adeveri că stealele n-au putere de a face pre oameni fericiți sau nefericiți?“

Învățătura firească face o critică serioasă misticismului răspîndit de textele astrologice, de prevestire și calendare religioase, de pe poziții științifice, laice. Un astfel de calendar a apărut în 1733 la Brașov, tipărit de dascălul Petcu Șoanul „de pe cel sîrbesc... ca întru 100 de ani să slujească... fiind de un mare astrolog la Kiev scos, de un mare dohtor muscal s-au tălmăcit“. În afară de calendarul pe 112 ani, tipărit la Iași în 1785 de Mihail Strilbițki, după *Biblie*, „cartea lui Florin“, „cartea lui Pedimontan doftorul“ și „calendariul lui Petru împăratul Moscovei“, se mai cunosc: un calendar „a doua oară tipărit în 1795 în Țara Românească“; un *Cărindariu rumânesc pe anul de la Hs. 1794... pe Ardeal și pe alte învecinate locuri întocmit...* și *Calendariu la anul 1794... făcut spre întrebuințarea norodului slavono-sîrbesc și românesc cari se află în ținuturile chesaro-crăești a leagii răsăritului...* Fizica lui Hellmuth, tradusă de Gh. Șincai, trece de la stadiul astrologic la cel astronomic, de la superstiție și ocultism la știință:

„Fiindcă planetele la învîrtiturile sale de lîngă soare acuși într-un loc, acuși într-altul se văd pre ceriu, prin aceea capătă dînsele osebite așezări și între sine și cătră soare. De se văd doaă sau mai multe planete într-același loc al ceriului, întîlnirea aceasta se chiamă coniuncția lor; iara de stau doao planete una împotriva alteia, împrotivirea aceasta se zice opoziția lor ș.c. Din osebite stările acestea ale planetelor, superștițiozii mai multe mirăzenii scornesc și le întorc în schimbarea vremii, în rodirea pămîntului, în mutarea împărățiilor și în norocirea sau nenorocirea fieștecăruia om. Pentru pildă, zic ei, că de se va întîlni luna cu Joia sau Vinerea, nașterea pruncului va fi norocită, iar de se va întîlni luna cu Saturnul, sau cu Marța, că pruncul carele se va naște atunci va fi nefericit. Ci aceasta este o trunchire, care numai din capurile cele bătucite răsare. Cine va socoti depărtarea planetelor de la sine însuși și de la pămînt, și cînd se întîlnesc, acela nu-și va băga în cap de acestea. Prea mare nebunie este drept aceea că în calendariuri de

Scanned with OKEN Scanner

pe planete pun cînd va fi frig, cald năduşeală, timp uscat, sau umed; cînd să-şi sloboadă oamenii sînge, să trăiască cu leacuri, să taie lemnele, să samene, să sădească, să-şi taie părul şi să înţearce pruncii."

Că toate prorociile, ce să fac din întîlnirea planetelor, sînt numai minciuni. În calendariul cel de pe o sută de ani nebuneşte se dă planetelor într-unii ani toată ocîrmuirea prin care să aibă dînsele înflux în mintea, norocirea şi nenorocirea celor atunci născuţi; căci ce nebunie nu este aceea ca despre norocire, sau nenorocire cuiva să judecăm din starea planetelor, cînd s-au născut el?..."

BIBLIOGRAFIE

§ Gh. Şincai, *ABC sau Alphavit pentru folosul şi procopsala şcoalelor celor normaleşti a neamului românesc*, Blaj, 1783; *Prima principia latinae gramatices*, Blaj, 1783; *ABC sau bucoavnă*, Sibiu, 1783; *Catechismul cel mare*, Blaj, 1783; (după Cristofor Migazzi); *Îndreptare către aritmetică, întîia parte*, Blaj, 1785; *Elegia Nobilis Transilvani, Goergii Sinkai, de Eadem, AA. LL. Philos — et SS. Theol. Doctoris Romani, in Magno Transilvaniae Principatu Scholarum Vernacularum Valachico—Catholicarum Emeriti Directoris, data ad Auctorem Orodiadis. Magno — Varadino ipso Festo die S. Michaelis Archangeli A. 1803, ex Episcopali Darabanthiano Tusculano* în *Ladislas Nagy de Peretsen, Orodias*, Oradea Mare, 1804; *Epistola Georgii Sinkai de eadem ad spectabilem et clarissimum virum Ioannem de Lipszky, capitaneum caesareo regii regiminis equestris hungarici, quondam Vécseyani, nunc Hasso-Hamburgensis, Mappae Geographicae provinciarum ad S. coronam regni Hungariae pertinentium elucubratorem*, Buda, 1804; Versuri în *Onomasticon serenissimi hereditarii principis regii archiducis Austriae et regni Hungariae Palatini Josephi*, Pesthini, 1805; *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, Buda, 1805 (ed. II, fără S. Micu); *Povăţuire către aritmetică sau învăţătura numerilor*, Buda, 1806 (anonim, după Felbiger); *Povăţuire către economia de cîmp*, Buda, 1806 (anonim din ungureşte); *Hronica românilor şi a mai multor neamuri*, fragmente, în *Calendarul de Buda* pe 1808—1809; *Cronica românilor*, I—III, Iaşi, 1853—1854; *Hronica românilor, I—III*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1886; *Opere, I, Hronica românilor*, tom. I, ed. Florea Fugariu cu prefaţă de Manole Neagoe., Buc., E.P.L., 1968; tom II şi tom III, 1969.

Al. Papiu Ilarian, *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai din Şinca*, Buc., 1869 (discurs de recepţie la Academie, cu răspunsul lui G. Bariţ); Ion Modrigan, *Înlăturarea lui Gheorghe Şincai din directoratul şcoalelor*, în *Lui N. Iorga. Omagiu*, Craiova, 1921, p. 207—215; Bitay Arpad, *O poezie românească a lui Gh. Şincai*, în *Dacoromania*, II, 1922, p. 680—681; Acelaşi, *Sprijinitorul lui Şincai în Roma, cardinalul de mai tîrziu Ştefano Borgia* (1731—1804), în *Dacoromania*, II, 1922, p. 681; Versurile din *Onomasticon* reproduse de Bitay A. în *Dacoromania*, III, p. 785—786; S. Puşcariu, *„Economia" din 1806 — de Şincai*. în *Dacoromania*, I, 1921, p. 348; Al. Borza, despre aceeaşi *Economie*, ibid., p. 559; Al. Borza, *Prima istorie naturală românească. Istoria naturei sau a firei de Gh. Şincai*, în *Transilvania*, LII, 1921, p. 825—836; Acelaşi, *Primul dicţionar de ştiinţe*

naturale românesc, „Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae" de Gh. Şincai, în *Dacoromania,* V, p. 553—562; N. Iorga, *Lucruri nouă despre Şincai,* în *Revista istorică,* 1924, p. 82—83; Z. Pîclişanu, *G. Şincai,* în *Adevărul literar şi artistic,* II, seria II, nr. 60—63 şi 64 (reprodus cu modificări în *Transilvania,* 1922, nr. 4, p. 295—310 sub titlul: *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai. Legăturile lui cu episcopul I. Bob);* Acelaşi, *Cenzura „Hronicii" lui Gh. Şincai,* în *Revista arhivelor,* 1924, nr. 1, p. 20—30; Acelaşi, *Locul morţii lui Gheorghe Şincai,* în *Cultura creştină,* XVI, 1936, p. 476—478; Tr. Popa, *Un capitol zbuciumat din viaţa lui Gheorghe Şincai lucrat după documente nouă,* Tîrgu-Mureş, 1924; Acelaşi, *Activitatea şcolară a lui Gheorghe Şincai,* în *Societatea de mîine,* I, 1924, p. 435—436; Acelaşi, *Dezbaterea procesului lui Gh. Şincai şi sentinţa de eliberare din închisoare,* în *Revista arhivelor,* II, nr. 3, p. 404—406; A. Veress, *Note şi scrisori şincaiene,* Bucureşti, 1927 (Ac. Rom., Mem. Sect. lit., s. III, tom. III, Mem. 10); Iacob Radu, *Foştii elevi români uniţi ai şcoalelor din Roma,* Beiuş, 1929; D. Găzdaru, *Contribuţie la relaţiile lui Grigore Maior, Gheorghe Şincai şi Petru Maior cu Roma,* Iaşi, 1933 (extras din *Revista critică*); Gáldi L., *XVIII, századi humanizmusunk és a románság,* Budapest, 1940; *Elegia lui George Şincai,* trad. de T. Naum, în *Gînd românesc,* VIII, 1940; D. Popa, *Gheorghe Şincai,* Blaj, 1944; I. Verbină, *De la Şincai la Gavra,* în *Studii literare,* 1948, p. 135—136 (şi extras); Romul Munteanu, *140 de ani de la moartea lui Gh. Şincai,* în *Tînărul scriitor,* V, 1956, nr. 11, p. 96—97; D. Macrea, *Gheorghe Şincai,* în *Lingvişti şi filologi români,* Buc., 1959, p. 34—46; Lucia Protopopescu, *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai,* în *Limbă şi literatură,* 6, 1962, p. 489—495; Ion Lungu, *Gheorghe Şincai învăţat şi gînditor iluminist,* în *Cercetări filozofice,* X, 1963, nr. 2 şi 4; Mircea Tomuş, *Gheorghe Şincai,* Bucureşti, 1965; Iosif Pervain, *Gheorghe Şincai,* în *Tribuna* din 3 noiembrie 1966.

PETRU MAIOR

Biografia celui de-al treilea învăţat din curentul Şcolii ardelene, nu cel mai doct, dar mintea cea mai organizată şi ale cărui opere au avut răsunetul cel mai puternic în epocă, Petru Maior, e mai puţin cunoscută ca a lui Micu şi Şincai.

Nu ştim precis nici data naşterii. Se crede că ar fi venit pe lume o dată cu Ion Budai-Deleanu în 1760 sau 1761, la Tg.-Mureş sau la Căpuşul de Cîmpie, în comitatul Turdei, ca fiu al protopopului Gheorghe Maior, şi nu al episcopului Grigore Maior, cum s-a susţinut. Aparţinea totuşi micii nobilimi, căci îşi însoţeşte numele cu predicatul „de Dicio Sînt Mărtin". Ar fi învăţat mai întîi la Tg.-Mureş, apoi la Sibiu şi la Blaj. De aici, călugărit foarte de tînăr, va pleca la vîrsta de 13 ani, îm-

Scanned with OKEN Scanner

preună cu Gheorghe Șincai, bursier la Colegiul De propaganda fide, în 1774. Legătura dintre cei doi studenți la Roma nu pare a fi fost strînsă (mai tîrziu Maior se asociază ironiilor lui Budai-Deleanu la adresa lui Șincai). Nu numai vîrsta, dar și temperamentele lor difereau. Șincai era arzător și de o curiozitate neastîmpărată, Maior mai degrabă flegmatic, pozitiv. După cinci ani, așadar prin 1779, va absolvi și el filozofia și teologia și tot împreună cu Șincai va studia în continuare, la Viena, pravila („ius canonicum"), un an.

Petru Maior.

Întors la Blaj în 1780, fu îndată rînduit profesor de logică, metafizică și legile firii, funcție în care a stat patru ani, trecînd în același timp și prin treptele ierarhiei clericale (ipodiacon, diacon și preot), pînă cînd, la 19 iunie 1784, primindu-i-se cererea de a ieși din cinul călugăriei, i se încredință la 15 august, același an, parohia Reghinului și administrația bisericească a provinciei Gurghiului. Era un exil ordonat de episcopul de curînd instalat Ioan Bob, la care însă onestul Maior, om cu conștiința datoriei, se supuse. Mulțumit cu salariul modest de 20 de florini pe lună, în vreme ce Bob, ca faimosul Caligula, se tăvălea „în pielea goală" pe grămezile cele de bani, Maior se apucă să lumineze poporul oropsit, ca un adevărat Aufklärer:

„Mergea, *scrie el într-un răspuns la o cîrtire scornită împotriva sa de episcopul Bob prin Dimitrie Vaida*, Petru Maior prin sate, unde, adunînd pruncii, făcea examen, pre cei ce știa îi lăuda, pre ceilalți părinteșce îi dojenea și rînduia mijlociri ca să învețe. Vara umbla prin cîmpuri, prin păduri, unde știa că sînt adunați pruncii a paște vitele, și văzîndu-i îi striga la dînsul, carii cunoscîndu-l, îndată alerga toți acolo, și el îi întreba de cele ce au învățat și de nou îi mai învăța și-i lumina, avînd osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit. Atîta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățătură, cît pruncii uitase jucăriile sale, ci cînd se întîlnea la uliță, tot de învățătură grăia și se întreba unul pe altul. Fetele cele mari încă adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii, despre învățătura lucrurilor celor sfinte povestea și întreba. Atîta au fost întru întîi prostia oamenilor acelora în treaba învățăturii aceștia, cît unii, ca cînd ar fi venit o nevoie mare pe sat, așa și pînă la domnii locurilor au ajuns cu plîngerea asupra protopopului, ca să-i scutească de învățătură. Iară după aceia, văzînd nu numai pre fiii săi, ci prin dînșii și pre sine însuși învățați în cele trebuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce-au făcut".

Scanned with OKEN Scanner

Cu condeiul și molitvenicul într-o mînă și sapa în alta, așa a trăit și s-a hrănit Maior la Reghin. Cînd seminarul din Lwow a fost desființat și elevii au trecut la Blaj, el n-a ezitat să vină și să le predea dreptul canonic cu abia 200 de forinți pe an, cheltuind din banii lui cu drumul și locuind într-o chiliuță, dar cînd în 1805 i s-a propus vicăreșia Hațegului, deși plata acestei dregătorii era „mai chivernisită" decît altele, nefiind „iubitor de stăpînire", a refuzat-o. Nu rîvnise nici să fie printre canonicii capitlului înființat de Bob, neplăcîndu-i demnitățile oficiale. La Reghin a făcut muncă de curat apostolat, luptînd din răsputeri cu adversarii culturalizării, de felul baronului Bornémisza din Gurghiu, care obținuse dărîmarea școlii și bisericii din Runcu. Din banii agonisiți cu trudă, Maior a ridicat o biserică românească în Sas-Reghin.

Recomandat de episcopul Samuil Vulcan, după ce asudase mult în acest scop, fu numit în 1808 cenzor și corector la tipografia Universității din Buda, unde se prezenta în martie 1809. Deși această funcție nu-i mai dădea răgazul să se ocupe de parohie și protopopiat, el pusese în vedere lui Bob că nu se lasă nici de ele, nici de dioceza Făgărașului. La Buda se ducea numai „să poată lucra cu peana pentru neamul românesc și să facă cărți de care au lipsă românii". Răspundea insinuării lui Bob c-ar fi părăsit misiunea clericală pentru una civilă, lucrativă, că acest lucru nu era decît o minciună „ca aceea, cît nici în coarnele boilor . . . n-ar încăpea".

Într-adevăr, primele cărți publicate de Petru Maior la Buda sînt semnate de el ca paroh și protopop și se adresează preoților, însă nu atît în sens bisericesc, religios, cît pedagogic, căci la această dată școala se afla încă sub îndrumarea clerului. Principiile educației preconizate de Petru Maior, severe, țintesc la înlăturarea obscurantismului:

„Dascălii și învățătorii, *scrie el în* Propovedanii, greșesc de nu vor îndrepta greșelile sholasticilor săi cînd pot. De nu se vor nevoi spre sporiul învățăturii și procopsala grămăticilor. De nu-i vor învăța naravuri bune. De-i vor învăța înadins basnuri și minciuni în chip de adevăr și care sînt împotrivitoare spăseniei sufletului. De nu se vor procopsi pe sine ca să fie destoinici a învăța pe grămătici. De vor pofti mai mare plată, de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa sholasticilor. De primesc la shoală sau de nu-i lapădă din shoală pre aceia carii sînt cu năravuri rele și aduc la rătăcire pre alții".

Om al interesului personal, de loc preocupat de progresul social și cultural al românilor, Bob nu privea cu ochi buni activitatea protopopului de la Buda. El voia ca școlarii să învețe după vechile metode medievale, pe dinafară, tratatul de *Theologhie dogmatică și moraliceasca*, tradus din latinește cu concursul docilului Samuil Micu și publicat în

Scanned with OKEN Scanner

8 volume la Blaj între 1801 şi 1802, despre care un profesor papistaş din Bălgrad emisese opinia „pe cît de şoadă pe atîta de dreaptă", arată Maior, „că în cîtă vreme au întors Ioan Bob pre Turneli în românie, mai bine ar fi făcut nişte roate".

Cînd în 1812 Maior tipări la Buda *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* cu un atac făţiş la adresa lui Bob, acesta interveni la palatinul Ungariei spre a împiedica difuzarea cărţii. Episcopul era prezentat ca „puţin iscusit între ştiinţe" chiar „puţin cunoscător" în teologie, fără seamă de avar (dădea invitaţilor la masă pîine mucigăită), „fur şi răpitor", lipsit de omenie, brutal şi vindicativ, vorbind cu dispreţ de propria sa tagmă (odată zisese: fumigo clerum). Încă din 1793, deoarece în genere Maior îi scria „cu prea ascuţit condei" sau discutînd cu el „deschidea gura prea tare", permiţîndu-şi să se deosebească în păreri, Bob îl ameninţase către alţii cu distrugerea: „dabo operam ut illum destruam". Palatinul Ungariei nu a luat în seamă plîngerea lui Bob, găsind dimpotrivă că lucrarea lui Maior se poate citi „cu folos", ceea ce irită şi mai mult pe reclamant. Spre a discuta pe istoric, Bob puse la cale o „cîrtire" cu prilejul tipăririi în 1813, la Blaj, în româneşte, a *Cuvîntărilor* latine *(Orationes)* alcătuite în lauda sa de canonicul Dimitrie Vaida. Între timp Maior scrisese, „în unsprezece săptămîni", *Istoria besericei românilor* şi începuse s-o tipărească, dar de data aceasta n-a mai izbutit să ducă lucrul pînă la capăt. Zadarnic îşi procurase el prima coală imprimată din cîrtire şi redactase pe loc replica *(Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior)* aprobată de cenzură încă din aprilie 1813, *Istoria besericei românilor* nu s-a putut tipări în întregime în 1813 şi a fost confiscată în forma ei neterminată spre a fi refăcută (ediţia, pusă în vînzare abia după moartea autorului, conţine exemplare cu pagini smulse sau transformate şi înlocuite). De altfel, Dimitrie Vaida însuşi şi patronul său, luînd cunoştinţă de *Răspunsul* lui Maior înainte de a se fi tipărit, au modificat textul *Cuvîntărilor* înainte de a-l publica. Ocupat în continuare cu altă polemică, de data aceasta cu slavistul Bartolomeu Kopitar, în chestiunea originii românilor, şi cu munca la *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemţesc,* preluat de la Samuil Micu, V. Coloşi şi I. Corneli, unde a stabilit etimologiile pînă la litera H (lexiconul va fi continuat de I. Theodorovici şi A. Theodori şi va apărea la Buda în 1825), Maior va lăsa în pace pe Bob. A murit la 14 februarie 1821 la Buda, testînd puţinele lui bunuri nepoţilor, iar cărţile ctitoriei din Reghin, mănăstirii din Blaj şi bibliotecii tipografiei din Buda. A creat de asemenea burse pentru săraci.

Scanned with OKEN Scanner

Opera lui Petru Maior pedagogică, istorică și filologică, adaptată, tradusă și originală reprezintă sub raportul ideilor apogeul Școlii latiniste în ce a avut pozitiv acest curent, desigur fără a fi scutită de unele exagerări și erori. Crezul limpede al Școlii el l-a formulat și lupta cea mai acerbă prin scris pentru cauza românilor asupriți în Transilvania el a dus-o. Fiind în bună parte tipărite și difuzate în timpul vieții lui, scrierile sale au avut cel mai mare efect practic imediat, contribuind sensibil la emanciparea națională și socială a românilor din Transilvania, firește, pe singura cale admisă de învățații latiniști: calea pașnică a reformelor în cadrul iluminismului de tip iosefinist.

Din punct de vedere literar, opera lui Maior stă aproape în întregime sub semnul polemicii.

Demonul polemic îl stăpînea pe autor încă din prima sa lucrare, *Procanon,* un tratat despre canoanele bisericești, adaptat în 1783, după opera gallicanului Justinus Febronius *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis, ad reuniendos, disidentes in religione christianos compositus* (1763), o compilație de autori și scrieri mai vechi, precum *De monarchia* de Dante, *Defensor pacis* de Marsilio de Padua și Ioan de Jandum, *De schismate* de Francesco Zabarella, *De concordantia catholica* de Nicolaus Cusanus etc. Discutînd despre împărățirea (imperiul) bisericii, primatul papal și supremația bisericii catolice, Maior adoptă un punct de vedere iluminist. Nici un document din scriptură sau tradiție nu arată că Sfîntul Petru, al cărui urmaș se dă Papa, a fost capul apostolilor, al bisericii sau al sinoadelor ecumenice. Darul „nesmîntniciei" (infailibilității) îl are biserica, nu papa, căci „de ar fi papa nesmîntnic la ce ne mai rumpem capetele cu atîtea învățături, la ce ne cheltuim bogățiile pentru cumpăratul cărților și cu primejdia vieții a ne slobozi pe mare, spre cîștigarea științei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo prin o epistolie, prin o bulă, să-ți vie toată știința dogmatică".

Puterea bisericii nu putea fi, după Maior, decît spirituală, cerească, preocupată de lucrurile veșnice, nu de cele vremelnice, pămîntești. Prototipul îl afla în biserica din epoca soboarelor ecumenice și a sfinților părinți, mai presus de catolicismul întemeiat pe statul lumesc papal, pe pretențiile de supremație universală și infailibilitate ale papei, într-un regim politic bisericesc ca acela inaugurat de împăratul Iosif al II-lea, ale cărui decrete Maior își propunea să le anexeze în traducere la *Procanon.* Cartea corespundea edictului de toleranță religioasă din 1781, singurul care s-a menținut după moartea împăratului; totuși, neimprimîndu-se la data cînd a fost întocmit, *Procanonul* nu mai putea spera

Scanned with OKEN Scanner

lumina tiparului în 1790. Dar el rămînea un document, în spirit iosefinist, iluminist, al revoltei unui cleric român unit împotriva aroganței și brutalității clerului dominant catolic, care, cu cuvinte ce nu s-ar putea suferi nici chiar în „gura unui rob osîndit", după cum se exprimă Maior:

„Fluturează, suduie, blastamă pe supuși, borăsc cuvinte ca acelea cît nici în gura unui rob osîndit n-ar fi de-a să suferi. Batîr înfricoșatul jărtăvnic de-ar rămînea scutit de acestea. Ba și prin beserici pălmuiesc pre preoți, îi scarmănă, îi lovesc cu toiagul, pren temniță cu furii și cu curvele îi bagă împreună..."

Cu indignare neacoperită dezvăluie Petru Maior viața plină de huzur și desfrînare a prelaților catolici și a călugărilor din mănăstiri:

„Surle la prînzurile lor ca la praznicul lui Nabucodonosor, bucatele dese, șărbii înaintea lor cu frică și cu cutremur în vîrful degetelor pipăind, nu călcînd, necurmați și nenumărați. Ba unii, care tocmai ar trebui să se arate cu pilda mai mici, la atîta i-au tras gîndul cel pămîntesc, cît neștiind cum s-ar putea arăta mai mari și mai cu vîlfă, poruncesc ca cîte doisprezece oameni, împodobiți pre umere cu tronul să-i poarte în beserecă. Oarecarii îi îngăduiesc să le sărute picioarele..."

Maior nu menajează nici pe clericii români care, învățînd la Roma, aduseseră și la noi astfel de obiceiuri. Pe aceștia îi apostrofează cu vehement sarcasm, încheind ca Cicero, cu: O tempora, o mores!

„O, de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și teologi, carii numai cu avtenția, cu tiful și cu vîlfa ce au în haine și în locul lăcașului său vrau să învingă pe toți. De spun ceva de la Roma, să taci, să înlemnești, să casti gura. De arăți din Sfinții Părinți, din soboară și din istoria cea veche a besericei asupra poveștilor lor, îndată ești shismatic și mai rău decît ereticii. Trăbue înaintea acestora toți să plece capetele, să-i chemi rabi, domnule, măria ta, și alte tituluri ce se împotrivesc cinului călugăresc. Și în aceasta lucrînd, li se pare că atunci țin mai tare canoanele besericești și aduc slujbă lui Dumnezeu. O vremi, o obiceiuri!"

Respingînd, deci, pretenția de dominație a bisericii catolice, Maior preconizează monarhia luminată a lui Iosif al doilea, care, într-o călătorie prin Transilvania în 1783, declarase pe față război clericilor catolici: „ich habe den Teufel mit Ihnen". În celebra carte a lui J. Lanjuinais, *Le monarque accompli ou prodige de bonté, de savoir et de sagesse qui font l'éloge de sa majesté impériale Joseph II et qui rendent cet auguste monarque si précieux à l'humanité...* Lausanne, 1774, se prevede nu mai puțin închiderea mănăstirilor și izgonirea din ele a călugărilor.

Scanned with OKEN Scanner

Cele trei volume de predici (*Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809; *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, Buda, 1809, și *Prediche sau învățători la toate duminecile și sărbătorile anului*, I-III, Buda, 1811) nu sînt lucrări originale, ci culegeri avînd ca model culegerea publicată de Samuil Micu în 1784, poate și vreun manuscris al *Didahiilor* lui Antim Ivireanu. Între modelele traduse sau adaptate se află Paul Segnerus (în *Lexiconul* de la Buda este pomenit la un moment dat și Ilie Miniat).

În *Propovedanii*, Maior explică de ce credea el, ca și Micu, că ocazia înmormîntării era potrivită pentru a predica:

„De multe ori mai mulți se adună la îngropăciune decît în sărbători la beserică, ba sînt unii, mai ales între proști, pre carii arareori are norocire preotul a-i vedea în beserică, iară la îngropăciune sau pentru una sau pentru altă vremelnică pricină, adeseori, de nu totdeauna, se află. Prea bun dară și sfînt obiceiu este prin besericile din țara noastră a face propovedanie norodului la îngropăciunea morților".

În *Didahiile* lui, Antim Ivireanu citase principiul fundamental al filozofiei socratice: „Să ne cunoaștem pre sine, adică să ne luăm seama". Este interesant că același principiu de etică laică apare și în *Propovedaniile* lui Maior:

„Se cade, scrie el, pururea și necurmat a se face poporului învățătură pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune și a-l deprinde cu măiestria de a se cunoaște pre sine".

Miron Costin, urmînd pe Aristot, punea, mai presus de toate senzațiile, văzul. La fel procedează și Petru Maior, repetînd principiul autocunoașterii:

„Aceste văd muritorii la îngropăciunea morților săi. Și de vreme ce cele ce se văd mai tare dișteaptă și pleacă simțirea, decît cele ce numai se aud, cine se poate îndoi cum că cele ce se propovăduiesc la îngropăciunea morților, pentru ca să se cunoască omul pe sine și să se abată de la calea cea largă ce duce la peire, și să pornească pre cea strîmtă, carea duce în viață, mai cu folos se propovăduiesc la îngropăciunea morților decît airea".

Socotind de asemenea că prilejul îngropăciunii pruncilor este potrivit cuvîntărilor educative („că fiind umiliți cu inima întru acest timp părinții, mai cu deadins auzind datoria carea o au ei, spre creșterea fiilor sau cu știința sau cu neștiința pînă aci făcute, și cu aceea se deșteaptă și se îmbărbătează spre datornica creștere a fiilor celor rămași în viață"),

Scanned with OKEN Scanner

Petru Maior îndeamnă în *Didahii* pe părinți să aibă grijă de copii și să-i trimită la școală:

„Că ce folos este împărații și stăpînii țărilor să țină școale prin țări, pentru învățătura tinerilor noștri, dacă voi îi țineți departe de shoală? Și dascălii cum îi vor face să iubească învățătura carea fericește pre tot omul, dacă voi nu arătați nevoință și nu vă pasă nemica".

Preocuparea de luminare a poporului este în *Didahiile* lui Maior predominantă:

„Aceasta este ceea ce mă doare mai tare că atîta neștiință stăpînește în lume".

În prefața la *Prediche,* autorul arată că înlocuiește cu acest titlu vechea denumire de *Cazanii,* pentru că sîrbii înșiși, de la care noi am împrumutat acest termen, le numesc astăzi așa, folosind cuvîntul strămoșilor noștri romani. Apoi cazaniile vechi, „măcar că multe frumoase cuvinte cuprind", nu sînt întocmite astfel încît să se poată scoate din ele „dese învățături", nici n-au „dovede" cu care să se poată „îndupleca cerbicea multor creștini de acum, întru carii nu numai s-au răcit dragostea, ci cu totul e înghețată și inima lor, ca stîlpul întru carele se prefăcu muierea lui Lot pentru neascultare". Observînd că poporul soarbe cuvintele predicatorului ca cerbul care-și potolește setea în adîncul unei fîntîni, Maior sfătuiește pe preoți să nu țină buzele închise cînd au prilejul să predice:

„Drept aceea, nu firește fără nevoită grijă către poporenii noștri: rugați, propovăduiți, dojeniți, amenințați, certați".

Aici fiii sînt consiliați să-și cinstească părinții („Fie tatăl tău cît de mînios, strige, facă larmă . . . cu aceea nu încetează a fi tată"; „Ochiul cel ce batjocorește pe tată și nu cinstește bătrînețele maicii, să-l scobească pe el corbii din văi"), dar, fiindcă pricina neascultării este mai totdeauna delăsarea părinților, Maior recomandă o creștere severă, neexcluzînd nici procedeul pe care, în genere, iluminiștii l-au condamnat: bătaia, însă, precizează el, bătaia cu mîna, nu cu limba.

În sfîrșit, ca și Antim Ivireanu în vremea sa, protopopul Maior osîndește în predicile lui pe acei care, stăpîniți de „nesațiul bucatelor", au grijă numai să le fie „scutită averea", nedînd mai multă atenție sufletului decît dau slujnicei, sau iubesc „beția întru care este curvia, dănțurile cele de noapte, mascherile etc.".

Scanned with OKEN Scanner

Lucrarea teologică *Consensio (perpetua) orientalis ecclesiae et occidentalis in dogmate de processione Spiritus Sancti,* datînd din 1808, n-a obţinut autorizaţie de tipărire.

Aici se cade amintită şi activitatea, de curînd pusă în lumină, de culturalizare a maselor, în domeniul pomiculturii, industriei alimentare şi medicinei veterinare, desfăşurată de Petru Maior prin traducerea anonimă şi publicarea unor lucrări ca: *Învăţătură pentru prăsirea pomilor* de Francisc Haintl, *Pentru facerea zahărului din mustureaţă de jugastru* (după rezumatul latin al lui Paul Kitaibel din Christian Mikan, *Über die Zuckererzeugung aus Ahornsaft), Disertaţie a lui Ioan Burgher M. D. despre zahăr, carele din must de tulei de cucuruz şi de jugastru se face, Învăţătură despre agonisirea viţei de vie şi despre măiestria de a face vin, vinars şi oţet* de Chaptal, Rosier, Parmentier şi Dussieux (după rezumatul lui Mitterpacher) şi *Învăţătură pentru ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin ţeară şi a celor ce se leagă şi a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor.*

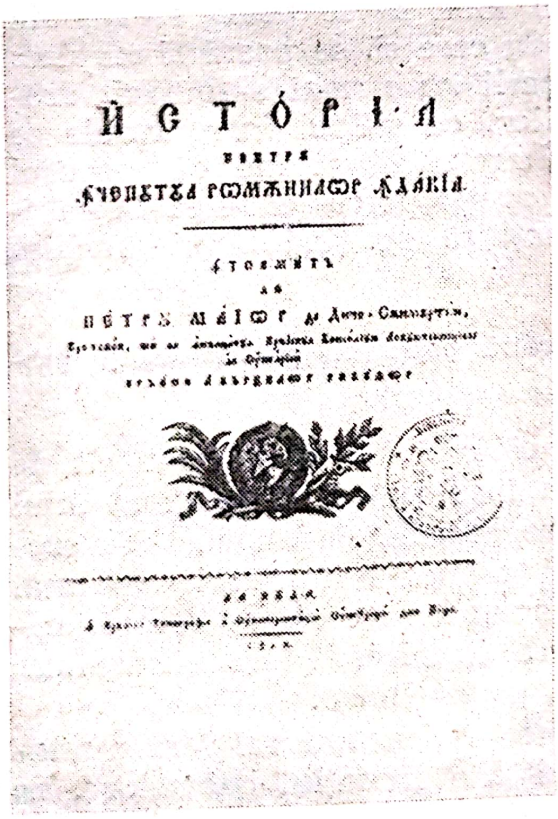

Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* Buda, 1812.

„Acum au sosit acel timp bine primit, scrie Maior în postfaţa la ultima traducere, ca românii, smulgîndu-se din grosul întunéric al urîtei neştiinţe, să se deştepte a-şi lămuri limba sa cea romană şi, lucrînd cu bunul său talant, să se procopsească întru ştiinţe, din care se naşte întregimea minţei şi urmare în tot feliul de fapte bune".

Opera originală capitală a lui Petru Maior, evanghelia Şcolii ardelene, este *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* lucrare desigur ştiinţifică, dar în acelaşi timp scriere alcătuită în scopuri politice bine meditate şi din punct de vedere literar viu exprimate, cu logica gîndului şi căldura sentimentului, cu pasiunea adevărului, ceea ce o aşază alături de cartea mai veche cu 120 de ani a lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor,* cunoscută şi pusă la

Scanned with OKEN Scanner

contribuție, de necunoscuta *Istorie a Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino și de iarăși necunoscutul *Hronic al vechimii romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir. Maior nu a cunoscut *Istoria* lui Micu, nici *Hronica* lui Șincai și în genere e cel mai puțin erudit dintre istoricii Școlii ardelene, uneori chiar mai puțin informat decît stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir. Cercetase, pare-se, pe principalii istorici latini și bizantini, dar stadiul problemei îl cunoștea din scrierile adversarilor, precum Sulzer, Engel și Eder, pe lîngă care se mai documenta cu: Petrus Katantsich *(De Istro)*, Daniel Cornides *(Vindiciae Anonymi Belae regis notarius)*, Carolus du Fresne *(Notis historicis et philologicis ad Historiam Cinnami)*, Lucius *(De Regno Dalmatiae et Croatiae)*, Otrocotsius *(Origine Hungarorum)*, Georgius Reychersdorff *(Chronographia Transilvaniae)*, Thuroczi *(Chronica Hungarorum)*, G. Pray *(Annales Hunnorum)*.

Pe Sulzer, autorul *Istoriei Daciei transalpine (Geschichte des transalpinischen Daciens*, I—III, Viena, 1781), l-a cunoscut personal:

„Cunoscut-am unul, carele mergînd în Țeara Românească cu nădejde că toți românii acolo i se vor închina ca unui nu știu ce; ci neștiind el limba românească, nu putu dobîndi nici o dregătorie. De unde ieșind mînios, n-au știut cu ce să strige mai tare românilor și să-i micșoreze, fără stîrni minciună neauzită pînă aici și o deade la stampă: cum că românii cei din Dachia lui Traian nu sînt prăsilă de romani ca acei carii în zilele lui Aurelian să fi rămas în Dachia, ci cătră mijlocul a treisprezecelea sută de la Hristos de preste Dunăre veniră aici".

La fel l-a cunoscut personal pe sasul Joseph Karl Eder, autorul diatribei *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium, cum notis historico-criticis*, Sibiu, 1791:

„Cunoscut-am iarăși altul carele, pentru că un român în mare deregătorie pus nu au părtinit ca să încapă fratele aceluia la o deregătorie, nu se îndoi nu numai el întîi a îmbrățoșa strîmba părere a celui ce scrisese că românii cătră mijlocul a treisprezecea sută au venit de preste Dunăre în Dachia, ci și în altele multe și cu peana și cu gura a vomi veninul urgiei sale asupra tuturor românilor pînă la moartea lui".

Subînțelegînd printre aceștia și pe austriacul Christian von Engel *(Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Viena, 1784, și *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804), Maior avea convingerea că „unii ca aceștia fieri sălbatece și urgie neamului omenesc sînt", cu atît mai mult cu cît defăimările circulă de la unul la altul, căci asinus asinum fricat, „măgariu pre măgariu scarpină".

Scanned with OKEN Scanner

În prefaţă, Petru Maior mărturiseşte că scrie această carte pentru ca „văzînd românii din ce viţă strălucită sînt prăsiţi, toţi să se îndemne strămoşilor săi întru omenie şi în buna-cuviinţă a le urma", mod de a privi istoria identic cu al cronicarilor, care-i atribuiau nu mai puţin acesteia un rol educativ. Era desigur un truc pentru a abate atenţia cenzurii, completat, în acelaşi scop, şi cu un act formal de obedienţă faţă de imperiu (Maior adăuga că face istorie pentru ca românii „pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoinţă să se deplinească, cît, precum de la buna maică firea au împărtăşit talent bun, aşa toţi să se facă cetăţeni patriei folositori"). În realitate, Petru Maior vroia să dovedească originea nobilă a românilor pentru a obţine egalitatea lor în drepturi cu naţiile privilegiate şi, dacă nu vedea decît calea legală a revendicărilor, el nu uita totuşi să amintească de dreptul natural, de vreme ce „maica firea" a înzestrat pe români cu „talent bun".

În expoziţia lui, Maior repeta, fără să ştie, tezele înaintaşilor, pe unele îndreptîndu-le, pe altele exagerîndu-le în sens greşit, şi într-un caz şi într-altul aducînd argumente noi. Şi el este de părere că bărbaţii daci au fost exterminaţi în războiul cu romanii şi că deci românii sînt romani puri, „romani adevăraţi din romani adevăraţi". Femeile dace, cum se vede şi pe columna lui Traian, au fugit cu pruncii la sarmaţi, nu s-au măritat cu coloniştii romani, pentru că la aceştia „era ocară a se căsători cu mueri de alt neam". Aurelian a retras din Dacia la anul 274 numai „coloniile nove", nu pe cele statornicite acolo de pe vremea lui Traian. Cuvintele lui Vopiscus referitoare la abandonarea Daciei provincialilor trebuie înţelese altfel: nu *sublato exercitu et provincialibus reliquit*, ci *cum sublatus fuisset exercitus et provinciales*, „fiindcă s-au fost rădicat de acolo oastea şi provincialii". Continuitatea romanilor în Dacia e o chestiune de bun simţ patriotic, Aurelian nu putea să-i scoată cu sila, iar că barbarii i-ar fi împins cu forţa peste Dunăre n-avem nici un document.

„Bold firesc este acesta carele deşteaptă pre oameni a-şi iubi patria sa şi bucuroşi a rămînea într-însa, precum şi Ovidius cîntă. Iară poruncă şi silă de la împăratul Aurelian să fi fost ca romanii toţi, sau cea mai mare parte, să iasă din Dachia şi să treacă preste Dunăre în Misia, precum şi aceea că vro ghintă varvară pre aceiaşi înadins să-i fi îmbulzit şi să-i fi strîmtorat a păşi afară din patria sa, nici într-un istoric nu se ceteşte."

După trecerea goţilor, hunilor, gepizilor şi avarilor, la anul 568, Dacia a devenit „volnică", iar românii s-au constituit în state sub condu-

Scanned with OKEN Scanner

cerea lui Gelu, Menumorut și Glad. Menumorut e un nume derivat din *minor Morut* sau *minus Morut* (etimologie fantastică!). Istoricul vorbește de moartea lui Gelu în luptele cu ungurii, de „statul" românilor sub Tuhutum și Sfîntul Ștefan, de „schimbarea" numelui romanilor din Dacia în români, valahi (aici respinge părerea lui Thunmann că numele derivă din slav. *vlecu* = nomad, pentru că după acest sistem de derivare și cuvîntul *ungur* ar putea fi extras din germ. *Hunger*=foame), apoi în daci, misi, paținațite, cumani, biseni, morlachi sau mavrovlahi și cuțovlahi sau țințiari (derivați iarăși fantastic din căpitanul roman Cincius). Ultimele capitole tratează despre numele altor ghinte cu care au viețuit sau viețuiesc românii (slavi, bulgari, sîrbi) și despre Imperiul româno-bulgar din Balcani.

În prima anexă la *Istorie*, intitulată *Disertație pentru începutul limbei românești*, Petru Maior arată pentru prima dată că limba română se trage din latina populară, nu clasică. Deoarece de la venirea romanilor în Dacia limba latină populară a suferit în Italia „cumplite schimbări", rezultă, după autorul nostru, că limba română e o latină mai curată decît a italienilor, „și mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi, decît din limba italienească cea de acum". Maior nu tăgăduiește că în limba română sînt cuvinte ale slavilor, cu care românii „au petrecut împreună". Dar, observă el cu justețe, influența slavă nu a schimbat structura gramaticală a limbii române, „slovenii de țesetura limbei românești cea din lontru nicecum nu s-au atins". „De s-ar învoi românii", adaugă de data aceasta, greșind, Maior, ar fi lesne a curăți limba de aceste elemente.

A doua anexă, *Disertație pentru literatura cea vechie a românilor*, se bazează pe *Descriptio Moldaviae* de D. Cantemir și susține, eronat firește, că literele chirilice au fost introduse la noi abia în secolul al XV-lea, după conciliul de la Florența. Pentru a se vedea mai bine originea latină a limbii române, Maior recomandă întoarcerea la alfabetul latin, admițînd slovele chirilice numai în cărțile bisericești.

Demnă de reținut este și concepția iluministă a lui Maior despre „noblețа" unei națiii și solidaritatea frățească dintre națiuni, întemeiată pe dreptul natural:

„... potrivit cu înțelepciunea este, *scrie el*, ca toți oamenii, neluîndu-se în seamă întîmplătoarea lor numire, să se iubească unul pre altul ca frații și o nație să alerge cu ajutor alteia spre înaintarea culturii, de la care depinde fericirea pre pămînt; aceasta dacă o face vreo nație arată că au ajuns la adevărată cultură (luminare) și că trebuie a se zice în adevărat nobilă, iar din contră, dacă cineva într-aceea se silește ca să pună piedici ori culturii sale, ori luminării altei națiii,

Scanned with OKEN Scanner

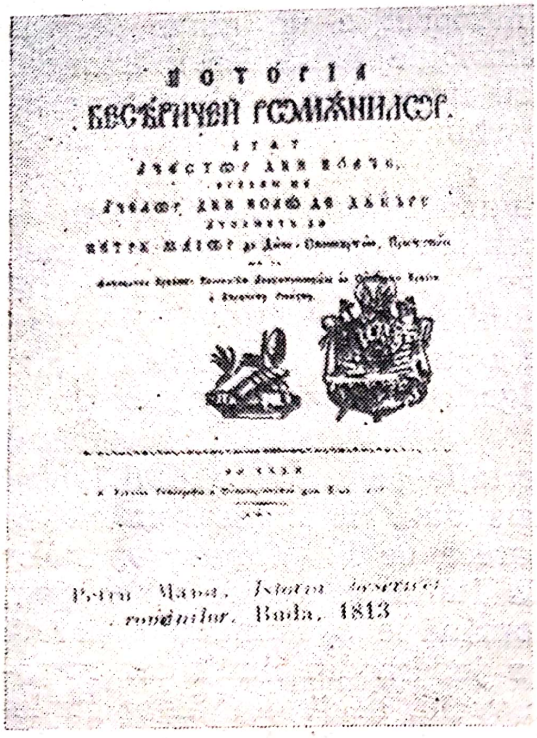

Petru Maior, *Istoria besericei românilor,* Buda, 1813.

lămurit arată că se află încă şi acum în vechea barbarie şi greu păcătuieşte împotriva naturii, mama tuturora, care porunceşte a se îndeplini înţelegerea şi voinţa fiecărui om".

Nu e greu de înţeles la ce naţie făcea apel Petru Maior ca să ajute, în vederea luminării, propria sa naţie.

Istoria besericei românilor atît a cestor din coace precum şi a celor din colo de Dunăre ieşea din aceleaşi intenţii politice.

Lucrarea e împărţită în două părţi. În prima parte se demonstrează originea latină a creştinismului la români („nu mă îndoiesc că strămoşii românilor, precum sîngele în vine, aşa credinţa lui Hristos în suflet de la Roma au adus cu sine în Dachia"). În partea a doua se face istoria unirii bisericii române din Transilvania cu biserica Romei şi istoria episcopiei unite de la Blaj din anul 1700 pînă în vremea lui Ioan Inochentie Micu (se dau referinţe şi despre episcopia unită de la Oradea Mare şi episcopia neunită de la Sibiu). Deşi unit, Petru Maior nu ascunde impopularitatea unaţiei printre români, desele mişcări împotriva ei. Folosind larg tradiţia orală, autorul raportează nu mai puţin luptele românilor cu „eresul" calvin, narînd, de pildă, suferinţele vlădicăi Sava Brancovici pe vremea principelui Mihai Apafi. Se zice că stînd odată la masă cu Apafi, mitropolitul mînca bucate de post. Ca să-i batjocorească legea, principele l-a pus să-i boteze un cîine. Vlădica s-a făcut că primeşte, dar a zis că trebuie să ispitească mai întîi de ce lege este cîinele. Apoi a luat de la el un blid cu fasole şi de la prinţ un blid cu carne. Cîinele alegînd blidul cu carne, mitropolitul a dovedit că nu era de legea lui şi că se cuvenea să fie botezat de preoţii de legea prinţului calvin.

Pe vremea răscoalei lui Sofronie, un preot din Sad, Ion Molnar, fratele mai mare al doctorului Ioan Molnar, poreclit Tunsu deoarece fusese tuns de vlădica Aaron, hirotonindu-se în Ţara Românească, a venit în satul Sînpietru din varmeghia Turdei şi, făcîndu-şi amvon înalt, „au început a

Scanned with OKEN Scanner

propovăduí neunirea şi a grăi cu batjocură încă în versuri nu numai de uniţi şi de catolici, ci şi de calvini". Doi protopopi uniţi l-au atacat noaptea cu cătanele şi, împuşcînd gazda, un nemeş român, l-au luat prizonier şi l-au dus cu picioarele legate pe sub foalele unui cal la Tg.-Mureş. În trecere prin Căpuşul de Cîmpie, mama lui Maior, a vrut să-i dea o sticlă cu vinars, să bea de osteneală, dar protopopul, care omorîse pe nemeş, i-a aruncat-o în uşă, spărgîndu-i-o. Dus la Viena, Ion Tunsu a fost absolvit de vină prin pledoaria unui consilier român şi i s-a dat şi o pensie de 13 creiţari pe lună, rămasă pe hîrtie, căci nu i s-a plătit în Transilvania, şi, pîrît de neuniţi, n-a putut-o redobîndi nici la Viena, de unde i s-a fixat domiciliu obligatoriu în Banat.

Cea mai de haz este păţania episcopului Atanasie Rednic. Acesta, propovăduind Unirea, zugrăvise pe o pînză un arbore mare închipuind conciliul de la Florenţa printre ramurile căruia pusese şi pe episcopul Petru Aaron. Cum preoţii neuniţi din auditor ştiau că sinodul de la Florenţa fusese în secolul al XV-lea, iar Aaron murise în 1764, propovăduitorul fu făcut de minciună, iar oamenii se îngreţoşară de argumentele lui. Autorul, copil încă, fusese martor ocular al scenei prin 1771—1772.

Am văzut că Bob a împiedicat tipărirea completă a manuscrisului acestei cărţi în 1813 şi a oprit difuzarea întregului tiraj pînă la moartea lui Petru Maior.

În decembrie 1813 un slav catolic din Carniolia, Bartolomeu Kopitar, publica în *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* o recenzie asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia,* cu unele obiecţii juste, dar şi cu învinuiri, sfaturi răuvoitoare şi afirmaţii nedrepte. De la început Kopitar se declara de acord că românii din Transilvania sînt datori să fie „stăpînilor şi şefilor lor cu ascultare", dar i se părea absurd ca ei, în prezent şerbi, „să se îndrepte după exemplul părinţilor lor romani (stăpînitorii lumii)". Românii, voia să zică recenzentul, au voie să fie şerbi, nu şi stăpîni! Aceasta era o răstălmăcire a cuvintelor lui Maior, care, pe o cale ocolită, e adevărat, ceruse pentru români doar drepturi egale cu ale celorlalte naţii din imperiu. Maior greşise fără îndoială socotind pe români romani puri, dar nici Kopitar nu nimerea mai bine susţinînd că numele de români indică pe supuşi ai împărăţiei „romane" de limbă grecească din Orient. Istoricul greşea iar derivînd numele vlah din Latium, dar avea dreptate cînd arăta în *Observaţiile* sale la recenzia lui Kopitar *(Animadversiones,* Buda, 1814) că valahii care se numesc aşa din Croaţia sînt români adevăraţi, nu „romei". Cuvîntul *colindă* nu vine din lat. *calendae*, cum crede Maior, dar etimologia polonă a lui Kopitar *Lelum Polelum* pentru *Ler* şi *Oilerum* nu-i mai bună

Scanned with OKEN Scanner

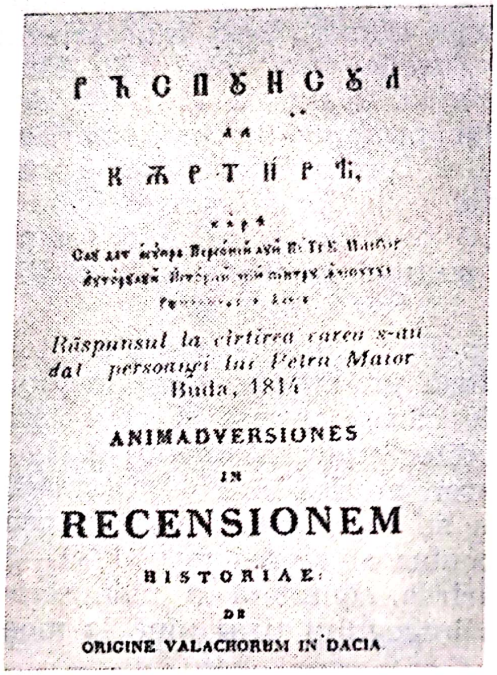
Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat persoanei lui Petru Maior
Buda, 1814
ANIMADVERSIONES
IN
RECENSIONEM
HISTORIAE
DE
ORIGINE VALACHORUM IN DACIA

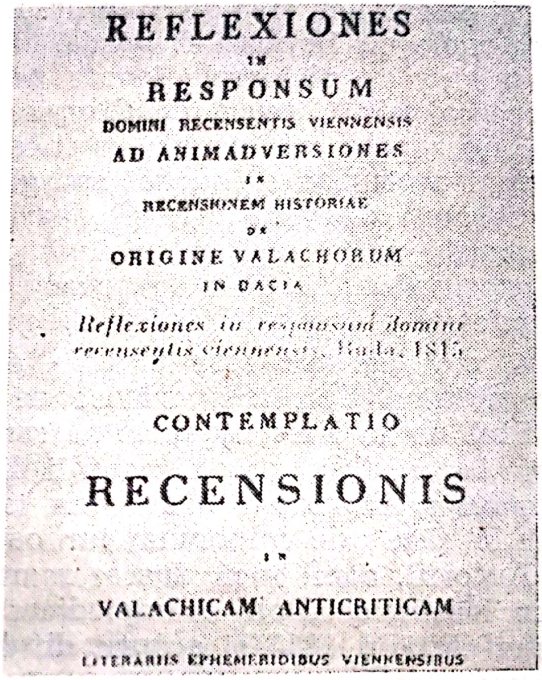
REFLEXIONES
IN
RESPONSUM
DOMINI RECENSENTIS VIENNENSIS
AD ANIMADVERSIONES
IN
RECENSIONEM HISTORIAE
DE
ORIGINE VALACHORUM
IN DACIA
CONTEMPLATIO
RECENSIONIS
IN
VALACHICAM ANTICRITICAM
LITERARIIS EPHEMERIDIBUS VIENNENSIBUS

Lucrări polemice de Petru Maior:

Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat persoanei lui Petru Maior, Buda, 1814.
Animadversiones in Recensionem Historiae De origine Valachorum in Dacia, Buda, 1814.
Reflexiones in responsum domini recensentis viennensis, Buda, 1815.
Contemplatio recensionis in valachicam anticriticam, Buda, 1816.

decît cea latină a lui Maior (acesta răspunde că schimbarea lui *l* în *r* are loc numai în cuvintele de origine latină). Interdicţia de a folosi alfabetul latin era cu totul nelalocul ei, iar cît despre vechile cărţi româneşti, Petru Maior aşeza în faţa recenzentului său nu numai pe cele citate în statistica maghiară a lui Schwartner Márton şi prefaţa la gramatica lui Radu Tempea, dar şi *Cartea cu învăţătură* tipărită de Coresi în 1580 (1581 !), o *Cazanie* din 1641 tipărită sub Gheorghe Rákóţi, *Noul Testament* de la Bălgrad (1648), *Psaltirea* lui Simion Ştefan din 1651, *Biblia de la Bucureşti* (1688). La acestea se adaugă: *Biblia de la Blaj* (1795), *Gramatica* lui Micu şi Şincai, apoi „multe cărţi catehetice, ascetice şi predici", „polemice, eczeghetice şi teologia, atît morală, precum şi cea dogmatică sistematicește ţesută, retorica, loghica, dreptul naturei, dreptul criminal, dreptul canonic şi ţivil şi însuş corpus dreptului canonic cu sholiile; cărţi economicești etc., etc. Ba încă nu sînt lipsiţi nici

Scanned with OKEN Scanner

de cărți poeticești, însuș și *Psalmii* lui David îi au tălmăciți în versuri. Și aceasta încă mai însămnez că prea aleasa carte a lui Simeon Tesalonicheanul, scrisă în limba grecească, pînă acum se află numai în limba românilor tălmăcită. Și alte cărți grecești au românii întoarse și tipărite în limba sa. Și cărticele poetice tălmăcite din limba italienească se văd la români."

La *Observațiile* lui Maior, Kopitar a răspuns printr-un memoriu personal, întîmpinat de istoricul român cu niște *Reflecții* (*Reflexiones*, Pesta, 1815), la care Kopitar a replicat în aceeași revistă vieneză cu articolul *O anticritică valahă* (1816), plîngîndu-se de procedeul de a i se dezvălui public o corespondență privată și afirmînd că unele idei ale preopinentului sînt de-a dreptul comice („de pildă că Cicero, Caesar și așa mai departe ori au trebuit să vorbească românește cu Cviriții... ori n-au putut de loc să se înțeleagă cu dînșii"). Polemica s-a încheiat cu o *Contemplare (Contemplatio,* Buda, 1816) din partea lui Petru Maior, în care, în loc să răspundă la acuzațiile lui Kopitar, extinse asupra întregului popor român, istoricul povestea o anecdotă cu tîlc:

„Cînd petreceam odată în Carniolia, din întîmplare am văzut doaă babe gîlcevindu-se în uliță, dintre care pre una o zicea a fi de neam carniolă, iar pre cealaltă nemțoaie, carea aceasta și din aceea lesne se cunoștea, căci amesteca mai multe vorbe nemțești în grăire decît acea carniolă. Și fiindcă baba nemțoaie foarte frumos știa să spună dreptul său, mai pe urmă cu temeinice cuvinte așa au strîmtorat pre baba carniolă, încît aceasta n-au știut ce să-i răspundă. Și așa baba carniolă, de mînia ce fierbea, slobozindu-se la cele mai urîte ocări, blăstămuri și sudălmi, toți privitorii se rumpeau de rîs, însăș baba nemțoaie rîzînd, s-au dus de acolo. Iar mie mi-au părut rău de atîta slăbiciune sufletească și de urmata din acea confuzie a babei carniole. Mai înțelepțește cu adevărat și-ar fi scutit cinstea sa baba carniolă, deacă ar fi tăcut sau dacă ar fi mărturisit curat din inimă a fi învinsă, decît a voame nește așa slăbiciuni. Ci au fost o babă, nu bărbat adică cu nume de învățat, pre carele doară mulți l-au crezut a fi înțelept".

Pulcinell, paiața, adaugă Maior, văzînd un om beat, a propus să se stîrpească toate viile, așa și homunculul critic, cînd e cenzurat de altul, se aprinde de ură nu numai asupra adversarului său, dar și asupra familiei și neamului acestuia.

Ultimele lucrări tipărite ale lui Petru Maior sînt: o traducere prin intermediar italian a romanului lui Fénelon, *Întîmplările lui Telemah* (I, Buda, 1818) și două scrieri filologice, *Ortografia romana sive latino-valachica una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur* și *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchiu*, apărute la Buda în 1819 și reproduse la începutul *Lexiconului românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* (Buda, 1825).

Scanned with OKEN Scanner

Etimologist moderat în scriere, Petru Maior își alegea drept model, ca și Ienăchiță Văcărescu și ca Eliade mai tîrziu, ortografia italiană. Unele din propunerile lui (*a* sau *e* cu semn diacritic deasupra pentru *ă* rezultat din *a* sau *e* latini; *i* cu semn diacritic pentru *î;* *é* și *ó* pentru *ea, oa;* *d* pentru *z* provenit din *d* latin) nu s-au putut menține, dar altele *(ce, ge, chi, ghi, ș, ț)* au rămas.

În *Dialog pentru începutul limbii române,* Maior aduce importante precizări în problema raportului dintre latina populară și cea clasică, insistînd asupra preexistenței celei dintîi, precum și asupra faptului că latina clasică era forma cea mai îngrijită, literară, a latinei populare. Latina populară era o limbă vorbită, pe cînd cea clasică „limbă gramaticească", savantă, deci Caesar vorbea soldaților în latina populară, dar și-a scris comentariile la războiul cu galii în latina clasică. În vremea lui Cicero, latina clasică s-a fixat. Romanitatea de răsărit fiind, prin împărțirea în două a Imperiului roman, de timpuriu izolată de cea din apus, influența latinei clasice asupra limbii române a încetat foarte curînd să se exercite, de unde importanța, admisă azi de toți romaniștii, a limbii române pentru stabilirea elementului popular latin din celelalte limbi romanice. De aici și legitimitatea introducerii în limba română a neologismelor din limbile romanice surori (italiană, franceză, spaniolă).

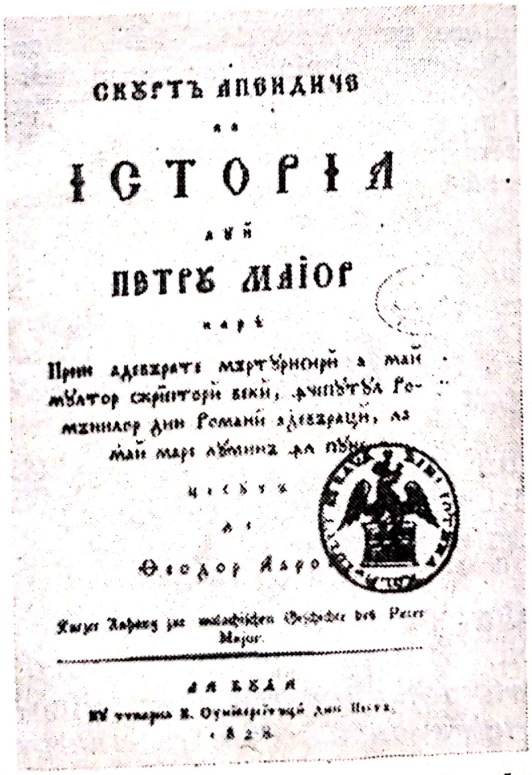
СКЪРТЪ АПЕНДИЧѢ
ЛА
ІСТОРІА
АЛЪІ
ПЕТРЪ МАІОР
ДЕ
Принт адевъратъ мартѹрнорій а маі
мѹлтор скрїіторій векій, ачнѣтѹра Ро-
мынілор дин Романій адевъраций, ас
маі маре лѹмінъ ла пѹ
ЧЕСЪТѢ
ДЕ
Ѳеодор Аарон
Кѹрс Латінеск пе скѹрцїмі Ѳеодор дин Петр
Маіор.
ЛА БѢДА
Ла тіпаріа К. Оніверсітацій дин Пеща.
1828.

Teodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior,* Buda, 1828.

Întrucît în vremea lui Maior latina populară era puțin cercetată, în *Lexiconul de la Buda* el a derivat cuvintele românești exclusiv din latina clasică, și, cum regulile fonetice nu erau încă bine cunoscute, unele etimologii sînt forțate: astfel *abur (scris abore)* e dedus din *vapor* „prin afereză și antiteză", *ban* din *pecunia, blană* din *planca, bîrfeală* din *fabella, brînză* din *prandium, cimilitură* din *similitura, clește* din *forceps, clopot* din *campana, coșă* din *cupa* etc. (și în *Ortografie, alduesc* provenea din *allaudo, bărău* din *vir, drag* din *diligo, plug* din *plaga, tîlhar* din *telifer,* „quia latrones tela ferunt").

Scanned with OKEN Scanner

Istoria pentru începutul românilor în Dachia a stîrnit în 1813 entuziasmul studentului Ioan Theodorovici-Nica, autorul poemei latino-române *Cîntare despre începutul și starea de astăzi a românilor*, în care se arată că romanilor le „era greață mulieri să levă dache". Aceeași carte era criticată, pe urmele lui Kopitar, de sîrbul Sava Tökölyi, în *Erweis dass die Valachen nicht Römischer Abkunft sind* (Halle, 1823), și apărată de Damaschin Bojinca în *Animadversio in Dissertationem Hallensem* (Pesta, 1827), tradusă și în românește sub titlul *Răspundere desgurzătoare la cîrtirea cea în Halle ... făcută* (Pesta, 1828). Argumente în favoarea lui Maior din izvoare bizantine și latine aducea tot atunci Teodor Aron într-un *Apendice la istoria lui Petru Maior, care prin adevărate mărturisiri a mai multor scriitori vechi începutul românilor din romani adevărați la mai multă lumină îl pune* (Buda, 1828) și Eftimie Murgu în *Widerlegung der Abhandlung, welche unter dem Titel vorkömmt: Erweiss das die Wallachen nicht römischer Abkunft sind* (Ofen, 1830; în 1827 apăruse la Buda ediția a doua a *Cîrtirii* lui Tökölyi, adaosă și însoțită de o traducere românească).

BIBLIOGRAFIE

§ Petru Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți culese de* ~, Buda, 1809; *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți culese de* ~, Buda, 1809; *Prediche sau învățături la toate duminecile și sărbătorile anului, culese de* ~, I—III, Buda, 1811; *Propovedanii-Prediche*, I—III, ed. I. Dăianu, Cluj, 1906; *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812 (cuprinde și *Disertație pentru începutul limbei românești; Disertație pentru literatura cea vechie a românilor);* ed. II, Buda, 1834 (cu traducerea celor trei articole polemice împotriva lui B. Kopitar de Damaschin Bojincă); ed. III, Budapest, 1883; *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc* (trad. anonimă), Buda, 1812; *Pentru facerea zahărului din mustureață de jugastru* (trad. anonimă după rezumatul latin a lui Paul Kitaibel din Christian Mikan, *Über die Zuckererzeugung aus Ahornsaft*), Buda, 1812; *Disertație a lui Ioan Burgher M. D. despre zahăr, carele din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face*, Buda, 1813; *„Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet", întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier și Dussieux și întru acest chip scurtată de abatul Ludovic Mitterpaher*, Buda, 1813; *Istoria besericei românilor atît a cestor din coace, precum și a celor din colo de Dunăre*, Buda, 1813 (vezi și părți inedite în Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 129—137, 145—188); *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior*, Buda, 1814; *Animadversiones in Recensionem Historiae De origine Valachorum in Dacia*, Buda, 1814; *Re-*

Scanned with OKEN Scanner

flexiones in responsum Domini recensentis viennensis ad Animadversiones, Pesta, 1815; *Contemplatio Recensionis in valachicam anticriticam Literariis Ephemeridibus Viennensibus*, Buda, 1816; *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor*, Buda, 1816; *Întîmplările lui Telemah, fiiului lui Ulise, întocmite de Fénelon*, I, Buda, 1818; *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat*, Buda, 1825 (la început: *Ortographia romana sive latino-valachica una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur* și *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchiu*, Buda, 1819). *Studii de gramatică și documente*, în Cipariu, *Archivu pentru filologia și istoria*, p. 27—33, 297—299, 338—343, 355—357, 380—384, 390—394, 518—519; *Protopapadichia*, ed. Gr. Silași, fragmente, în *Sionul românesc*, Viena, 1865—1866; *Procanon, ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțelesul cel deplin și desăvîrșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu samă a românilor*, ed. C. Erbiceanu, în *Biserica ortodoxă română*, XVIII, 1894—1895, p. 385—416, 481—515, 577—611 (și broșură); ed. Gr. Marcu, Sibiu, 1948; Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, ed. Nicolae Albu, București, E.P.L., 1968.

Dimitrie Vaida, *Cuvîntări în cinstea exelenții sale Ioan Bobb*, Blaj, 1813; Barth. Kopitar, *Geschichte des Urspungs der Römer von Peter Major*, în *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* din 7 dec. 1813, p. 1551—1565; Același, *Eine valachische Antikritik*, în *W.A.L.* din 7 febr. 1816; *Barth. Kopitars Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, etnographischen und rechthistorischen Inhalts*, herausgegeben von Fr. Miklosich, I, Wien, 1857, p. 230—243, 369—371, 12—13 *(Selbstbiographie)*; Atanasie Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior*, Buc., 1883; T. Roșu, *Cenzura și interdicțiunea operei lui P. Maior*, în *Unirea*, 1892, nr. 45; G. Bogdan-Duică, *Petru Maior. Un studiu biografic*, Cernăuți, 1893; E. Micu, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior (Răspuns la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior)*, în *Revista critică-literară*, II, Iași, 1894, p. 68—72, 123—140 (aceeași scriere a fost reprodusă de G. Bogdan-Duică în *Zece ani (1919—1929). Almanahul Societății academice „Petru Maior"*, Cluj, 1929, p. 311—330; N. Iorga, *La o sută de ani după moartea lui Petru Maior. Cuvîntare comemorativă ținută la Academia Română*, București, 1921; Al. Lapedatu, *Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, 1921, p. 79—86; I. Lupaș, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, id., p. 87—108; S. Pușcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limbă*, id. p. 109—119; T. Capidan, *Petru Maior și aromânii*, în *Junimea literară*, XII, 1923, p. 63—69; G. Bogdan-Duică, *Petru Maior și Iust. Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaș al Papei*, în *Renașterea*, 1933, nr. 15—27 (și broșură); N. Lupu, *Corespondență între Petru Maior și episcopul Bob la 1785*, în *Blajul* I, 1934, nr. 9, p. 407—410; Tr. Popa, *Contribuțiuni la viața lui Petru Maior*, în *Societatea de mîine*, V, p. 87—88; Același, *Locul nașterii lui Petru Maior*, în *Cultura creștină*, XVI (1936), nr. 6, 371—374; V. Netea, *Cîteva precizări în legătură cu Petru Maior*, în *Revista fundațiilor*, VIII, 1941, 6, p. 691—696; N. Albu, *Petru*

Scanned with OKEN Scanner

Maior în luptă cu nobilimea transilvană pentru salvarea unei şcoli româneşti, în *Tribuna* din 9 iunie 1957, p. 7; St. Cuciureanu, *Italienisme la Petru Maior,* în *Studii şi cercetări ştiinţifice,* filologie, Academia R.P.R., filiala Iaşi, X, fasc. 1—2, 1959, p. 53—67; D. Macrea, *Petru Maior,* în *Lingvişti şi filologi români,* Buc., 1959, p. 46—66; N. A. Ursu, *Cărţi de popularizare a ştiinţei traduse de Petru Maior,* în *Limba română,* X, 1961, nr. 2, p. 135—143; Maria Protase, *Petru Maior polemist,* în *Studii şi cercetări ştiinţifice,* filologie, Iaşi, 1961, fasc. 2, p. 149—170; N. Albu, *Petru Maior,* în *Mitropolia Ardealului,* IX, 1964, nr. 6—8; P. Teodor, *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior,* în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj,* IX, 1966.

§ Ioan Theodorovici Nica, *Cîntare despre începutul şi starea de astăzi a românilor,* Buda, 1813.

§ *Erweiss dass die Valachen nicht Römischer Abkunft sind, und diess nicht aus ihrer Italienisch-Slavischen Sprache folgt.* Vom. K. Rath v. *** Halle, in der Gebauerschen Buchhandlung, 1823.

§ *Animadversio in Dissertationem Hallensem sub titulo:* Erweiss dass die Walachen nicht Römischer — Abkunft sind vom K. Rath von *** 1823 editam. *Cui adnectitur fide dignis Scriptoribus fulta Probatio, Valachos esse veros Posteros Romanorum.* Authore Damasceno Th. Bozsinka, 1827, Pestini; *Răspundere desgurzătoare la cîrtirea cea în Halle în anul 1823 sub titulo:* Erweiss dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind *(adecă Arătare cum că românii nu sînt de viţă romani)* de *K. consiliar de *** făcută. La carea se adausă Arătarea cu scriptori vrednici de credinţă întărită, cum că românii sînt adevăraţi strănepoţi a romanilor.* Întîi latineşte ţesută, iar acuma în limba daco-romanească preîntoarsă, tot de acelaşi autor Damaschin Th. Bojincă în înalta tablă a Ungarii jurat notaroş, Buda, 1828.

§ Teodor Aron, *Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior,* Buda, 1828.

§ *Widerlegung der Abhandlung welche unter dem Titel vorkömmt:* Erweiss dass die Wallachen nicht römischer Abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. *Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die walachische Sprache übersetzt durch S. T. in Ofen, 1827; und Beweis dass die Wallachen der römer umbezweifelte Nachkömmlinge sind; wozu mehrere zweckmässige Kurze Abhandlungen; endlich eine Anmerkung über die in dem Anhange vorkommende Antikritik desselben S. T. beygefügt werden.,* Verfasst von E. Murgu. Ofen, gedruckt mit königl. und Universitäts-Schriften, 1830.

ION BUDAI-DELEANU

Familia lui Ion Budai-Deleanu, cel mai important scriitor al Şcolii ardelene, era originară din satul Cigmău, dependent de Geoagiu şi învecinat cu Orăştie. În antichitate, precum notează poetul însuşi în *Ţiganiada,* Cigmăul fusese cetatea romană Ceugma, fapt atestat de călători şi arheologi. La sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea,

Scanned with OKEN Scanner

Cigmăul și satul vecin Homorodul apar ca proprietăți ale domnilor Țării Românești Radu cel Mare și Neagoe Basarab, ceea ce a făcut pe unii să presupună o origine munteană a familiei Budai. Nu se poate face nici o legătură între diverșii purtători ai numelui Budai (printre care unul, Iosif Budai de Pischinți, originar din Moldova, fost arhiepiscop de Bălgrad pe la 1680 și urmaș în scaun al mitropolitului Sava Brancovici pe vremea lui Mihail Apafi; altul, Adam von Buday, general maior) și poet. Despre bunicul poetului știm numai că dovedise eroism civic cu ocazia unei epidemii de ciumă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Tatăl, Solomon Budai, născut în Cigmău, tînăr preot prin 1759—1761, oficia prin 1770—1782 în Homorod, iar din 1780 și în Cigmău, pînă la 1800, cînd i se pierde urma, probabil decedînd. Solomon Budai ar fi fost „om liber și avut în satul său", preot unit, cu simpatii printre iobagi, deoarece în timpul răscoalei împotriva „unației" conduse de Sofronie din Cioara (1759—1761) renunțase, în scopul cruțării contribuabililor vinovați, la o despăgubire ordonată de fisc pentru paguba pricinuită parohiei lui. La această dată în Cigmău locuiau 76 de familii române, dintre care numai 13 greco-catolice, iar în Homorod 147 de familii, dintre care numai 11 unite.

Ion Budai-Deleanu, întîiul fiu al lui Solomon din cei 10 copii cîți a avut (Ion, Aron, Anton, Petru, Nicolae, Iosif, Solomon, Maria, Sofia, Dina), s-a născut în Cigmău, în timpul răscoalei lui Sofronie, între 1760 și 1761 (fratele său Aron a murit la 29 martie 1847 în vîrstă de 84 de ani, se născuse deci în 1763).

Privind în zare spre miazăzi, în copilărie Ion vedea piscul Retezat din Munții Hațegului, pe care-l credea colindat noaptea de strigoaice încălecate pe mături. Pe pereții bisericii la care slujea tatăl său erau zugrăviți diavoli, așa cum îi va întîlni Parpangel în iad:

Văzui pe toți dracii în pielea goală,
Cu coarne în frunte, cu nas de cîne,
Păstă tot mîngîți cu neagră smoală,
Brînci dă urs avînd și coade spîne,
Ochi dă buhă, dă capre picioare
Ș-arepi dă liliac în spinare.

Imaginea munților fantastici care despărțeau ținutul de legendara țară a lui Negru-vodă, a popilor și călugărilor înveșmîntați în negru, a țiganilor din „murgească" prăsilă de la marginea satului, meșteșugari iscusiți, și a iobagilor săraci se va fixa de timpuriu în mintea poetului, dat la învățătură întîi la școala din Cigmău, apoi, în 1772, la seminarul din Blaj, în zilele episcopului Grigore Maior, sub părinți baziliți.

Scanned with OKEN Scanner

Ion Budai-Deleanu a urmat în continuare, din 1777, la Universitatea din Viena Facultatea de filozofie, iar din 1779 ca auditor (Gasthörer), în calitate de bursier al Colegiului Santa Barbara, și Facultatea catolică de teologie, pînă în 1783, cînd a absolvit. Probabil și-a trecut examenul de doctorat în 1784 la Erlau, unde se mutase Colegiul Santa Barbara. A fost psalt la biserica parohială a colegiului, ajutor de cantor și, din februarie 1785 pînă la sfîrșitul anului 1786, sacristan, tot acolo, cu salariu de 250 de florini. Contactul la Viena cu Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, cu ideile înaintate ale filozofiei luminilor, cu literatura latină clasică și cu cea contemporană italiană, franceză, engleză și austriacă (începuse să traducă *Temistocle* de Metastasio, citise epopeile și povestirile voltairiene și-i atrăsese îndeosebi atenția faimoasa „travestire" a lui Virgil întreprinsă în 1783 de iezuitul Aloys Blumauer în *Abenteuer des frommen Aeneas,* poate și procedeul similar utilizat în critică de Giuseppe Baretti în *Frusta Letteraria),* toate acestea au avut o puternică înrîurire asupra lui Ion Budai-Deleanu, care și-a format o cultură de tip umanist, în curent nu numai cu antichitatea, dar și cu frămîntările veacului său.

În 1785 mai lucra în timpul liber, ca Tagschreiber (copist cu ziua) și traducător, pe lîngă Basilius von Balș, care era Hoffconzepist la ministerul de război.

Reîntors în Transilvania prin 1787, este scurt timp profesor la seminarul din Blaj, evitînd să se hirotonească din cauza „împotrivelelor" și urgiilor episcopului Bob și ale altor oameni „nevrednici de nume românesc". „Cunoscutu-i-am — va scrie Budai lui Petru Maior mai tîrziu — eu atunci foarte bine cînd i-am părăsit și fugind mai bine am ales nemernicia decît sîmbra cu dînșii. Însă veni-va vremea, și doar nu e departe, cînd vor ieși la lumină toate răsfățatele rușinări ale Hierusalimului cestui nou."

În octombrie 1786 publicîndu-se un concurs de magistrați, Budai candidă și, reușind, în 1787 fu numit secretar de tribunal provincial (Landgerichtssekretär) la Lwow, în Galiția, unde va rămîne pînă la sfîrșitul vieții, 33 de ani. Bucovina fiind alipită în 1775 provinciei Galiția, în Lwow se aflau destui români. Funcționa aici o școală cu limba de predare română, iar tribunalul avea o secție românească. Faptul, de altă parte, că la Lwow se va stabili Colegiul vienez Santa Barbara face ca Budai-Deleanu să regăsească aici atmosfera românească înaintată din vremea studiilor (sub îndemnul lui, Teodor Racoce editează la Lwow mai tîrziu *Chrestomaticul românesc).*

Scanned with OKEN Scanner

În iunie 1790 Budai primi un concediu de cinci luni, pe care-l prelungi nemotivat cu încă şase, vestind o singură dată, la 15 octombrie 1790, că se afla bolnav. Suprema autoritate juridică informase la 10 noiembrie 1791 Consiliul de Stat despre absenţa secretarului şi ceruse sancţionarea. Se presupune că Budai ar fi fost în Transilvania în momentul redactării faimosului *Supplex libellus Valachorum* (1791), la care participase şi fratele său Aron. Din această vreme ar data scrierea germană manuscrisă anti-Eder, *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten,* şi poate că tot acum va fi trecut prin Sas-Reghin spre a cere de acolo lui Petru Maior „o cronică scrisă cu mîna" necesară pentru epopeea lui, a cărei geneză se aşază între 1792 şi 1795.

Prin 1793 s-a căsătorit în Lwow cu Mariana de Mikolaiewicze, de la care va avea un fiu şi două fiice (Suzana, născută în 1794, căsătorită cu Ludovic Lewandowski, şi Eufrosina, născută în 1795).

În 1796 era înaintat consilier, Landrath, „sfetnic la judeţul nemeşilor în Lwow", Consiliarius Fori Nobilium de Regno Galliciae.

În 1799 conducea o anchetă ordonată împotriva baronului Basilius von Balş, atunci Kreishauptmann în Galiţia. Balş s-a plîns de arbitrarietatea anchetei, dar la recercetare în 1803 a cerut scuze anchetatorului.

Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache încercase în 1815 să aducă pe Ion Budai profesor la seminarul de la Socola din Iaşi. De bună seamă că vîrsta înaintată nu a permis sfetnicului chesaro-crăesc o nouă strămutare din localitatea unde se stabilise de 28 de ani şi-şi crease o familie.

Pe baza devotamentului neclintit în serviciu, Ion Budai-Deleanu cerea în 1819 cancelariei aulice din Transilvania ridicarea sa, cu scutire de taxă, în rangul nobilimii „mit dem Predikate von Csikmo", spre a se numi Ion Budai de Cigmău. Cererea sa şi a fratelui său Aron, secretar de tezauriat cu vechime de 30 de ani, au fost rezolvate favorabil, altor patru fraţi, şi anume lui Anton, ofiţer la transporturile de sare, lui Nicolae, însoţitor la aceleaşi transporturi, lui Iosif, preot în Cigmău, şi lui Solomon, preot în Homorod, li se pretindea „să-şi cîştige mai mari şi mai însemnate merite", pentru moment refuzîndu-li-se chiar scutirea de taxă a locului de casă părintesc. Ion Budai însuşi nu s-a putut bucura de privilegiile titlului dobîndit (cererea a fost aprobată şi semnată de suveran la 9 iulie 1820) decît puţin timp, pentru că la 24 august 1820

Scanned with OKEN Scanner

murea, lăsînd în manuscris o cantitate impresionantă de lucrări (20 de volume), achiziţionate de la Ludovic Lewandowski, prin stăruinţele lui Gheorghe Asachi pe lîngă ministrul Instrucţiunii D. Gusti, în 1868, cu 400 de galbeni, de Biblioteca Centrală a Statului, de unde în 1903 au trecut în fondul Bibliotecii Academiei Române. Poetul mai lăsase la moarte o bibliotecă, un pupitru de muzică, o vioară şi un frac roşu (uniforma sa de gală).

Nu cunoaştem nici un portret al lui Ion Budai-Deleanu sau al vreunui membru al familiei sale. Tradiţia orală păstra, spre sfîrşitul veacului trecut, vagi amintiri despre Petru Budai, „fost maior la un batalion de grenadiri, picat ca om în toată virtutea, în una din bătăliile austro-franceze, nu se ştie în care, că nici atîta memoria nu i s-a conservat bravului ostaş"; Maria, soţia preotului din Balomiri, Sofia, soţia parohului Ilieş din Orăştie, şi Dina, soţia băieşului Borca din Hondod.

Activitatea lui Budai-Deleanu este variată. Pe cînd era copist la ministerul de război din Viena a transcris un *Îndreptătoriu al învăţătorilor întru a formarisi pe tinerii şcolari* sau *Carte trebuincioasă pentru dascăli* (1785), scriere de luminare a maselor, ca de altfel şi celelalte două traduceri, publicate la Viena între 1787 şi 1788, *Rînduiala judecătorească de obşte* şi *Pravila de obşte asupra faptelor răle şi a pedepsirii lor*. N. Iorga îi mai atribuie şi altă traducere, *Cartea de pravilă ce cuprinde legele asupra faptelor răle şi a călcărilor grele de politie*, apărută la Cernăuţi în 1807.

Studiul operei filologice a scos în vremea din urmă la lumină merite nebănuite ale învăţatului cărturar ardelean. S-a demonstrat în chip convingător că Ion Budai-Deleanu este cel mai important gramatic român înainte de Ion Eliade Rădulescu. Contrar ipotezelor mai vechi, s-a stabilit că Budai şi-a scris gramatica sa întîi în limba latină sub titlul: *Fundamenta gramatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata*, publicînd-o la Lwow în 1812, după care a prelucrat-o în limba română (după 1815), sub titlul *Temeiurile gramaticei româneşti* (operă rămasă în manuscris). *Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti* reprezintă un comentariu dialogat, neterminat, al *Temeiurilor*, întreprins în ultimii ani ai vieţii. La acestea se adaugă un *Lexicon românesc-nemţesc şi nemţesc-românesc*, proiectat în 10 volume şi realizat numai în parte (în 1818 obţinuse permis de imprimare), şi un *Lexicon pentru cărturari* (dicţionar de neologisme), efectuat numai la litera A.

Temeiurile lui Budai-Deleanu marchează un progres vădit faţă de gramaticile dinainte ale lui Micu-Şincai, Piuariu-Molnar şi Radu Tem-

Scanned with OKEN Scanner

pea (pe aceştia doi din urmă îi şi atacă), apropiindu-se în privinţa fixării terminologiei întrucîtva de Ienăchiţă Văcărescu, iar în privinţa soluţiei în problema neologismelor de Paul Iorgovici.

Caracterul modern al gramaticii lui Budai-Deleanu rezultă din împrejurarea că el n-a urmat modele slavoneşti (ca Eustatievici şi Macarie), nici greceşti şi italiene ca Ienăchiţă Văcărescu, ci un model latin, întocmit de el însuşi, *Fundamenta*.

Fireşte, o tendinţă latinizantă descoperim îndată şi la Budai-Deleanu. Părţile de vorbire sînt tratate în aşa fel încît, ca în limba latină, se reduc doar la opt. Declinările, clasificate după un criteriu arbitrar (terminaţia pluralului substantivelor), se înmulţesc, exact ca în limba latină, la cinci (de pildă forma regională de plural în *-ă* la un substantiv ca *vas* dă o nouă declinare, apropiată de cea latină în *-a*). Într-un mod asemănător a creat ablativul românesc. Paradigmele conjugării sînt refăcute după cele latineşti (siluirea se produce în privinţa conjunctivului şi optativului; la infinitiv, căruia i se descoperă un viitor; la timpurile participiului). Forme ca *an, anvară* şi *astăvară* sînt incluse în categoria adverbelor şi considerate ablative absolute. Genitivul pronumelui personal este *de mine* (cf. lat. *miserere mei=fie-ţi milă de mine*).

Pornind de la convingerea că limba română desăvîrşită e latina, Budai-Deleanu e un latinizant sui-generis, întrucît el nu încearcă să izgonească din limbă cuvintele de altă origine decît cea latină, propunînd numai înlocuirea lor cu sinonime de origine latină. Criteriul circulaţiei cuvintelor precumpăneşte asupra criteriului calităţii, şi în anumite cazuri Budai admite promovarea unor termeni regionali, dacă provin din limba latină. O poziţie similară înregistrăm faţă de arhaisme. Dacă etimologia acestora este latină, autorul caută să le reintroducă în uz. Astfel el descoperă vechi vocative ca *doamnăo* (de la *doamnă*) şi *oame* (de la *om), measă, feată,* un optativ de forma *adunare-aş,* un perfect simplu de forma *furet* (şi *supşi, rupşi*), forme ca *blem, bleţi* (<lat. *ambulo), vă* (< lat. *vade: vă în pace!).*

Trecînd peste aceste accidente, este cazul de a spune că Budai-Deleanu înţelegea necesitatea cultivării limbii şi a canonizării ei literare şi-l vedem ironizînd poezia fals populară a lui Şincai, în care vorbesc Oprea şi Bucur. El era de părere, ca şi Maior, că limba română fiind de origine latină trebuie exprimată în alfabet latin, alfabetul chirilic putînd fi conservat numai în scrierile bisericeşti. Încuviinţa introducerea neologismelor numai unde nevoia lor era într-adevăr simţită şi recomanda pentru aceasta împrumuturi din limba latină, franceză, italiană, chiar din greacă. Ca şi Radu Tempea, Budai cerea înlocuirea împrumu-

turilor inutile din limba turcă şi maghiară, precum şi părăsirea anumitor cuvinte arhaice slavone, fără a cădea într-un purism exagerat. S-a străduit să descopere elemente albaneze în limba română, lucru nemaiîncercat pînă la el, desigur, fără succes. Cu acelaşi eşec se soldează tentativa de a găsi în limba română elemente gotice (printre acestea sînt citate neogr. *cocoană*, alb. *mal* şi slav. *osteneală*). În sfîrşit, se cade să menţionăm că Budai-Deleanu a pledat pentru adoptarea denumirii de *român* în locul celei de *valah*.

Lucrările istorice ale lui Budai-Deleanu, cele mai multe neterminate, au fost parţial redactate şi au rămas sub forma unor fragmente, greu de pus în ordine.

Principala scriere trebuia să se ocupe de originile popoarelor din Transilvania şi titlul (păstrat într-una din redacţiile primului capitol) pare a fi fost *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-criticis*. Din prefaţă, redactată numai în parte, rezultă că autorul urma să dea şi o traducere românească a operei, pentru români, versiunea latină fiind destinată străinilor. Scopul lucrării era în primul rînd patriotic:

„Velim observet lector benevolus me non pro eruditis scripsisse, sed pro patriae meae fillis et concivibus meis."

„Ca să scriu de naţia şi tîmplările ţării aceştii, pricina întîia au fost trebuinţa, şi a doao folosul patrii mele; căci aflînd răgaz cuviincios, cuviinţa m-au îndemnat a lucra ceva, ca să nu se zică oarecînd că în zădar am pierdut vreme fără ispravă, cel mai mare dar ce s-au împărţit neamului omenesc."

Lucrarea ar fi avut două părţi: cea dintîi ar fi povestit întîmplările teritoriului românesc din cele mai vechi timpuri, cea de-a doua ar fi tratat problema originii neamurilor care l-au locuit. Un singur capitol (primul) a avut parte de o redactare mai îngrijită şi el narează vicisitudinile istorice ale Daciei de la potop, tracii fiind descinşi din Iafet, pînă la sciţi şi agatirşi. Printre izvoare sînt citate *Biblia*, *Theogonia* lui Hesiod, *Păsările* lui Aristofan, *Metamorfozele* lui Ovidiu privitoare la haosul primar, geneză şi vîrsta de aur a lumii, izvoare mai mult literare, etimologiile fanteziste slujind şi ele de soluţii la nevoie (numele geţilor e derivat dintr-un vechi germanic *het*=pustie, iar numele dacilor din sciticul *dag*, *tag*=munţi). Capitolele următoare, numai schiţate, cuprind evenimentele petrecute în Dacia de la expediţia lui Darius pînă la anul 1699 (expediţia lui Alexandru cel Mare, cucerirea lui Traian, Aurelian, năvălirea hunilor, avarilor, ungurilor, domnia Sfîntului Ştefan, năvăli-

Scanned with OKEN Scanner

rea tătarilor, Ion Zapolia). Ceva mai mult insistă autorul asupra lui Ion Corvin și asupra lui Vlad Țepeș, viitorul erou al *Țiganiadei*.

Partea a doua, constituind lucrarea propriu-zisă, se intitulează *De origine Dacorum, Valachorum, Gothorum, Hunorum, Bulgarorum, Slavorum et Ungrorum, tum Saxonum Transylvaniae incolarum*. Întemeiat pe lucrările anterioare ale lui Toppeltin, Valentin Franck (*Origines nationum et praecipue Saxonicae in Transilvania*, Helmstadiae, 1697) și Mihail Lebrecht (*Geschichte der aborigenen dazischen Völker*, Sibiu, 1791), Budai rediscută problema originii popoarelor din Transilvania, punînd la contribuție date noi și încercînd soluții noi. Dacii nu au fost exterminați de romani, ci împinși înspre nord, ei fiind strămoșii polonilor. În același spirit, Budai pune sufixul dac — *dava* în legătură cu numele orașelor Varsiava și Pultava, iar numele dacice Oroles și Corylus cu Orel și Kuryllo (=Chirilă). Numele Boerebista este derivat din cuvîntul *borba* (=luptă), iar numele Zalmoxis are ca etimon *zamolcik*=a tăcea. Întregul material relativ la originea slavilor e reluat într-o lucrare specială, redactată pare-se definitiv, sub titlul *De origine Slavorum*.

Capitolul următor al celei de-a doua părți din lucrarea despre origini este intitulat *De origine Valachorum* și aduce argumente în legătură cu latinitatea poporului român și continuitatea elementului latin în Dacia. Budai polemizează cu susținătorii tezelor pseudoștiințifice potrivit cărora: românii s-au născut din amestecul romanilor cu slavii din sudul Dunării după părăsirea Daciei de Aurelian (Sulzer); românii sînt urmașii dacilor care și-au însușit limba și obiceiurile cuceritorilor romani ai pămîntului lor (Eder); românii se trag din amestecul romanilor cu barbarii migrați ulterior peste ei (Stritter); în fine că românii sînt o populație romanică strămutată în nordul Dunării din Balcani abia în evul mediu (Engel). După părerea lui Budai-Deleanu, romanii n-au părăsit decît în parte (numai administrația civilă și armata) Dacia în 274, pentru că toți nici n-ar fi încăput în teritoriul din sudul Dunării, iar teritoriul din nord constituia pentru ei o patrie în care ar fi pierdut strămoșii, casele și moșia. În sprijinul latinității sînt invocate numele populare (latine!) ale lunilor anului, nume de persoane ca Barbu < Balbus, Maniu < Mannius, Muțiu < Mutius, Florea < Flora, nume de sărbători ca Rusaliile < Festum Rosariorum, nume de rîuri și orașe ca Mureșul, Argeșul, Jiul < Gillus, Prutul, Clujul < Clusius, Cigmău < Zeugma. Budai citează cronica lui Grigore Ureche și, deosebit, cronica lui Simion Dascălul, *De neamul moldovenilor* de Miron Costin, cronica lui Radu

Scanned with OKEN Scanner

Greceanu și un mare număr de izvoare externe (unele după *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* de Petru Maior), precum: Ioannes Cinnamus, Chalcocondylas, Notarul Anonim, *Itinerariul* lui Reichersdorfer, *Descrierea Bosforului tracic* a francezului Gilles, *Descrierea Sarmației* de Matei Miechowita, Felix Petancius, Ambrosius Simigianus, *Pandectele turcești* ale lui Leunclavius, scrisoarea către Lenormand a lui Iacob Bongars, Del Chiaro, Grisellini, d'Anville, Thunmann.

Alt capitol, *De origine Siculorum,* documentat cu lucrări ca: *Transilvania,* Viena, 1777—78, de Benkö, *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum,* Viena, 1761, de Pray, *Kritische Sammlung zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen,* Göttingen, 1797, de Schlötzer, consideră pe secui urmași ai sciților.

Capitolul *De originibus Saxonum in Transylvania* admite că sașii au fost aduși în Transilvania de regele Geiza, dar nu respinge ipoteza că ar putea fi și urmașii unui grup german semnalat în Dacia încă pe vremea cuceririi romane (varegii sînt identificați cu frigii, Odin e pus în legătură cu bitinii).

Capitolul *De origine Hungarorum* arată că ungurii sînt de neam hunic (nu fino-ugri), iar numele Panonia vine de la zeul Pan. Micile dizertații următoare nu sînt scrieri aparte, ci concepte ale altor capitole, nedezvoltate. Dizertațiile comentează diverse texte istorice, caracterizează tipuri de popoare sau dezbat amplu probleme în afara chestiunii de bază a originilor. Astfel, o dizertație comentează extrase din Constantin Porfirogenetul, Teofan, Menandru și Teofilact Simocata privitoare la avari și turci. Alta, cu titlul *Hungaros ita describerem,* se referă la firea ungurilor. Alta, purtînd titlul *Hungari vi armorum Transylvaniam non occuparunt,* ajunge la concluzia că Transilvania a fost cucerită de unguri abia sub domnia Sfîntului Ștefan.

Dizertația *De unione trium nationum et constitutiones approbatae Transylvaniae* are un motto scos din *Discorsi sopra Tito Livio* de Machiavelli, după care „o societate e cu atît mai nefericită cu cît instituțiile pe care se reazemă sînt mai departe de drumul cel drept". Pricina suferinței românilor o găsește Budai-Deleanu, pe de o parte, în asuprirea națională exercitată de cele trei națiii din „unio", pe de alta, în despărțirea religioasă efectuată la sinodul de la Florența. Autorul analizează apoi legile făcute de clasele dominante de altă naționalitate împotriva românilor și, călăuzindu-se după Montesquieu, proclamă inechitatea lor, cerînd restabilirea drepturilor uzurpate.

Unele izvoare, precum *Magyarország historiája* a lui Budai Eszaiás (primul volum din 1805) sau *Die Geschichten der Ungarn und ihrer*

Scanned with OKEN Scanner

Landsassen a lui Fessler (primul volum din 1812) ne ajută să fixăm aproximativ data întocmirii lucrării principale de istorie a lui Budai-Deleanu. Alte surse, precum *Histoire générale des Huns, des Mogols,* Paris, 1758, a lui Guignes, *Tableau historique et statistique de l'empire de Russie,* Leipzig, 1800, a lui H. Storch, și *Histoire primitive des peuples de Russie,* St. Petersburg, 1802, a lui J. Potocki, pot da o idee despre aria informației lui Budai-Deleanu, istoric de întinsă erudiție, întru nimic inferior celorlalți învățați ai Școlii ardelene, ba chiar în unele privințe superior lor. Departe de orice pedantism, autorul nu uită nici un moment scopul lucrărilor sale, care rămîne permanent militant pentru eliberarea națională și emanciparea socială a românilor din Transilvania.

Un memoriu alcătuit probabil la cererea autorităților habsburgice în limba germană, *Kurzgefaßte Bemerkungen über Bukowina* (publicat de Ion Nistor în *Românii și rutenii,* București, 1915; tradus în limba română și publicat în *Gazeta Bucovinei,* 1894, nr. 8 și urm. de G. Bogdan-Duică), se remarcă prin aceeași informație bogată și același spirit militant patriotic, ca și prin vederi înaintate, curajoase. Respingînd calomniile lui Sulzer și Carra asupra caracterului moldovenilor, Budai deplînge soarta nefericită a provinciei care are în fruntea sa „tot ce-i incapabil, imoral și egoist în monarhia întreagă". Critica principală privește justiția și administrația imperială, complice boierilor în exploatarea nemiloasă a țărănimii. Măsuri arbitrare au sporit cele 12 zile legiuite de clacă pe an la 100, iar prețul arendei a fost urcat în interval de 30 de ani de 10 ori, încît se poate spune că „cele mai bune și mai blînde legi ale guvernului austriac", în loc să ducă la prosperitate, servesc „la generala prăpădenie și apăsare a locuitorilor". Funcționar el însuși al monarhiei habsburgice, Budai n-a văzut mai adînc cauzele înrăutățirii situației (rezidînd în procesul obiectiv al dezvoltării relațiilor capitaliste) și socotea că tot răul se datorește doar împrejurării că „nimeni nu s-a găsit încă să aibă curajul a aduna faptele și să le supună preaînaltului tron". Dacă propunerile sale de îndreptare (o mai bună selecționare a slujbașilor și un control mai sever) sînt simple paleative, totuși dezvăluirea intolerabilei stări de lucruri denotă nu numai deplină onestitate și atașament pentru poporul asuprit, dar și îndrăzneală civică.

Țiganiada sau tabăra țiganilor, poemation eroi-comico-satiric, în douăsprezece cîntece, terminat într-o primă formă în anul 1800, reluat și definitivat înaintea invaziei lui Napoleon în Rusia (18 martie 1812), asemenea *Istoriei ieroglifice* de Dimitrie Cantemir, n-a putut fi tipărită în timpul vieții autorului și a rămas multă vreme în manuscris (ediția pri-

Scanned with OKEN Scanner

mei variante datează din 1875—1877, a celei de-a doua din 1925). Nu numai scopurile lui Budai sînt asemănătoare cu ale lui Cantemir, dar și unele modele și procedee. Amîndoi autorii invocă *Batrahomiomahia* lui Homer, amîndoi folosesc alegoria, unul punînd la contribuție *Bestiariile* medievale, altul fabula de mari proporții modernă și așa-numitele „travestiri" de felul lui *Virgile travesty* (1648) de Scarron. Amîndoi aplică tehnica cărților populare, a *Etiopicei* Cantemir, a *Alexandriei* Budai-Deleanu, amîndoi apelează la cîntecele populare, ajungînd la cu totul altceva, Cantemir la „eleghii traghicești", Budai la mai mult decît niște „viersuri" sau „cîntece de doru lelii și de frunză verde". În această privință ar fi de observat că Budai-Deleanu își caută modele noi întocmai ca și poeții contemporani din Țara Românească și Moldova, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino și Matei Milu, al căror dascăl este, prin Petrarca și Voltaire, clasicul Anacreon.

În prologul la *Țiganiada* semnat Leonachi Dianeu (anagramă din Ianachi Deleanu) și într-o epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cîntăreț (Petru Maer), Budai susține pe un ton glumeț că a izvodit această „jucăreauă, vrînd a forma ș-a introduce un gust nou de poesie românească... să să învețe tinerii cei de limbă iubitori a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desișuri a Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil". Ideea i-a venit din lectura epopeilor eroi-comice vestite, *Bătălia șoarecilor cu broaștele* de Homer, *Vadra răpită* de Tassoni, *Jivinile vorbitoare* de abatele Casti, dar, pentru a duce la capăt întreprinderea sa, a făcut apel, așa cum rezultă din notele textului, încă și la alte modele, precum: *Iliada și Odiseea* de Homer, *Eneida* de Virgiliu, *Orlando furioso* de Ariosto, *Gerusalemme liberata* de Tasso, *Raiul pierdut* de Milton, *Messiada* de Klopstock. Pentru anumite episoade au mai servit ca punct de plecare *Don Quijote* de Cervantes, poemul eroi-comic *La pucelle d'Orléans* de Voltaire, *Argirus historiája* de Albert Gyergyai (sec. XVI), *Monachologia* de Ignatius Born, poate chiar *Macaronea* (1517—1521) lui Merlin Cocai. Deoarece Budai știa ungurește, probabil că citise și satira ardeleanului Hermáni Dienes József (1699—1763) la adresa nemeșilor și clericilor prin opoziție cu țăranii și meșteșugarii *Nagyenyedi Siró Heracleus es hol mosolygó és hol kacago Demokritus (Heraclitul aiudan care plînge și Democritul care uneori zîmbește, alteori rîde)*, căci face o aluzie la cei doi filozofi greci, a căror atitudine o expune într-o notă la cîntul al XI-lea. În privința prozodiei s-a găsit un model strofic în *Prostak* de poetul iluminist polonez Ignacy Krasicki, autor și de alte epopei eroi-comice, ca *Monahomahia* și *Șoriciada*. În sfîrșit, după cum mărturisește singur, Budai-Deleanu și-a luat informațiile

Landsassen a lui Fessler (primul volum din 1812) ne ajută să fixăm aproximativ data întocmirii lucrării principale de istorie a lui Budai-Deleanu. Alte surse, precum *Histoire générale des Huns, des Mogols,* Paris, 1758, a lui Guignes, *Tableau historique et statistique de l'empire de Russie,* Leipzig, 1800, a lui H. Storch, și *Histoire primitive des peuples de Russie,* St. Petersburg, 1802, a lui J. Potocki, pot da o idee despre aria informației lui Budai-Deleanu, istoric de întinsă erudiție, întru nimic inferior celorlalți învățați ai Școlii ardelene, ba chiar în unele privințe superior lor. Departe de orice pedantism, autorul nu uită nici un moment scopul lucrărilor sale, care rămîne permanent militant pentru eliberarea națională și emanciparea socială a românilor din Transilvania.

Un memoriu alcătuit probabil la cererea autorităților habsburgice în limba germană, *Kurzgefaßte Bemerkungen über Bukowina* (publicat de Ion Nistor în *Românii și rutenii,* București, 1915; tradus în limba română și publicat în *Gazeta Bucovinei,* 1894, nr. 8 și urm. de G. Bogdan-Duică), se remarcă prin aceeași informație bogată și același spirit militant patriotic, ca și prin vederi înaintate, curajoase. Respingînd calomniile lui Sulzer și Carra asupra caracterului moldovenilor, Budai deplînge soarta nefericită a provinciei care are în fruntea sa „tot ce-i incapabil, imoral și egoist în monarhia întreagă". Critica principală privește justiția și administrația imperială, complice boierilor în exploatarea nemiloasă a țărănimii. Măsuri arbitrare au sporit cele 12 zile legiuite de clacă pe an la 100, iar prețul arendei a fost urcat în interval de 30 de ani de 10 ori, încît se poate spune că „cele mai bune și mai blînde legi ale guvernului austriac", în loc să ducă la prosperitate, servesc „la generala prăpădenie și apăsare a locuitorilor". Funcționar el însuși al monarhiei habsburgice, Budai n-a văzut mai adînc cauzele înrăutățirii situației (rezidînd în procesul obiectiv al dezvoltării relațiilor capitaliste) și socotea că tot răul se datorește doar împrejurării că „nimeni nu s-a găsit încă să aibă curajul a aduna faptele și să le supună preaînaltului tron". Dacă propunerile sale de îndreptare (o mai bună selecționare a slujbașilor și un control mai sever) sînt simple paleative, totuși dezvăluirea intolerabilei stări de lucruri denotă nu numai deplină onestitate și atașament pentru poporul asuprit, dar și îndrăzneală civică.

Țiganiada sau tabăra țiganilor, poemation eroi-comico-satiric, în douăsprezece cîntece, terminat într-o primă formă în anul 1800, reluat și definitivat înaintea invaziei lui Napoleon în Rusia (18 martie 1812), asemenea *Istoriei ieroglifice* de Dimitrie Cantemir, n-a putut fi tipărită în timpul vieții autorului și a rămas multă vreme în manuscris (ediția pri-

Scanned with OKEN Scanner

mei variante datează din 1875—1877, a celei de-a doua din 1925). Nu numai scopurile lui Budai sînt asemănătoare cu ale lui Cantemir, dar și unele modele și procedee. Amîndoi autorii invocă *Batrahomiomahia* lui Homer, amîndoi folosesc alegoria, unul punînd la contribuție *Bestiariile* medievale, altul fabula de mari proporții modernă și așa-numitele „travestiri" de felul lui *Virgile travesty* (1648) de Scarron. Amîndoi aplică tehnica cărților populare, a *Etiopicei* Cantemir, a *Alexandriei* Budai-Deleanu, amîndoi apelează la cîntecele populare, ajungînd la cu totul altceva, Cantemir la „eleghii traghicești", Budai la mai mult decît niște „viersuri" sau „cîntece de doru lelii și de frunză verde". În această privință ar fi de observat că Budai-Deleanu își caută modele noi întocmai ca și poeții contemporani din Țara Românească și Moldova, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino și Matei Milu, al căror dascăl este, prin Petrarca și Voltaire, clasicul Anacreon.

În prologul la *Țiganiada* semnat Leonachi Dianeu (anagramă din Ianachi Deleanu) și într-o epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cîntăreț (Petru Maer), Budai susține pe un ton glumeț că a izvodit această „jucăreauă, vrînd a forma ș-a introduce un gust nou de poesie românească... să să învețe tinerii cei de limbă iubitori a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desișuri a Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil". Ideea i-a venit din lectura epopeilor eroi-comice vestite, *Bătălia șoarecilor cu broaștele* de Homer, *Vadra răpită* de Tassoni, *Jivinile vorbitoare* de abatele Casti, dar, pentru a duce la capăt întreprinderea sa, a făcut apel, așa cum rezultă din notele textului, încă și la alte modele, precum: *Iliada și Odiseea* de Homer, *Eneida* de Virgiliu, *Orlando furioso* de Ariosto, *Gerusalemme liberata* de Tasso, *Raiul pierdut* de Milton, *Messiada* de Klopstock. Pentru anumite episoade au mai servit ca punct de plecare *Don Quijote* de Cervantes, poemul eroi-comic *La pucelle d'Orléans* de Voltaire, *Argirus historiája* de Albert Gyergyai (sec. XVI), *Monachologia* de Ignatius Born, poate chiar *Macaronea* (1517—1521) lui Merlin Cocai. Deoarece Budai știa ungurește, probabil că citise și satira ardeleanului Hermáni Dienes József (1699—1763) la adresa nemeșilor și clericilor prin opoziție cu țăranii și meșteșugarii *Nagyenyedi Siró Heracleus es hol mosolygó és hol kacago Demokritus (Heraclitul aiudan care plînge și Democritul care uneori zîmbește, alteori rîde),* căci face o aluzie la cei doi filozofi greci, a căror atitudine o expune într-o notă la cîntul al XI-lea. În privința prozodiei s-a găsit un model strofic în *Prostak* de poetul iluminist polonez Ignacy Krasicki, autor și de alte epopei eroi-comice, ca *Monahomahia* și *Șoriciada.* În sfîrșit, după cum mărturisește singur, Budai-Deleanu și-a luat informațiile

istorice trebuitoare din cronicarii bizantini Ducas Honiates și Laonic Chalcocondyl, din anecdotele germane despre Vlad Țepeș *(Geschichte Drakule Wajde)*, dintr-o cronică *„scrisă cu mîna"* a Țării Românești, „mai veche ca cea a lui Ureche", și din două texte apocrife (citește: tradiții populare): „pergamina" de la mănăstirea Cioara și „hîrțoaga" de la mănăstirea Zănoaga. În epistola de dedicație, autorul arată că a amestecat în epopee „întru adins lucruri de șagă, ca mai lesne să să înțeleagă și să placă", dar numaidecît previne că se află într-însa și critică și că toată povestea nu-i decît „o alegorie în multe locuri, unde prin țigani să înțăleg ș-alții, carii tocma așa au făcut și fac, ca și țiganii oarecînd". Budai-Deleanu insistă că opera sa „nu este furată, nici împrumutată de la vreo altă limbă", ci chiar „izvoditură noao și orighinală românească", și că, deși își dă seama că cele scrise „la mulți nu le va plăcea", a respectat adevărul conservat în memoria poporului:

„Greu era a vicleni cronica și a scrie într-alt chip, căci din fir în păr așa găsii scris la cele doao mai sus numite cronice; iar cele alalte am luat din gura Mîrzii".

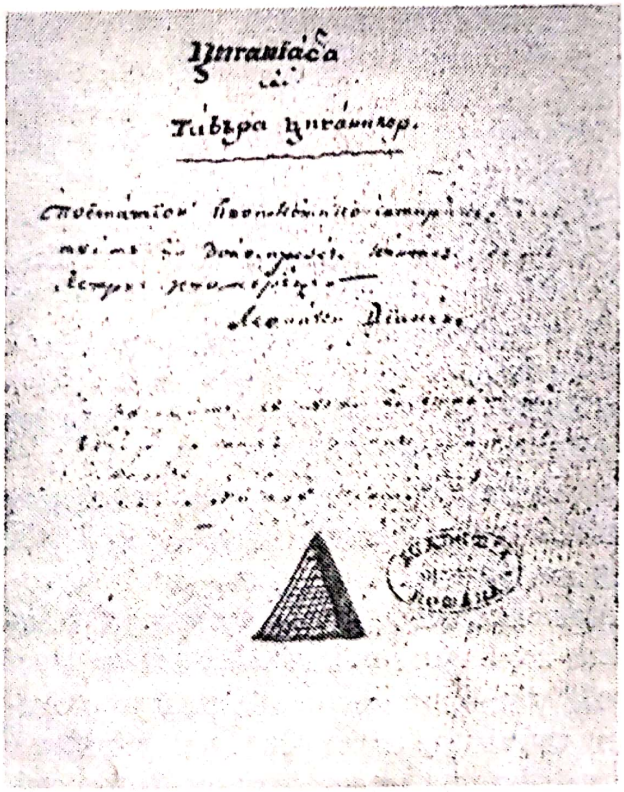

Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, întîia variantă (mss. rom. 2634).

Raportată la canoanele genului, *Țiganiada* a putut să apară spiritelor îngust-dogmatice „o lucrare slabă", operă a unui autor căruia „i-a lipsit talentul de a închega o acțiune epică și de a crea eroii necesari", cu cînturi întregi de prisos în economia povestirii, eliminabile într-o ediție „critică". Prejudecățile și tirania schemelor didactice nu s-au sfiit a reduce dimensiunile lui Homer însuși, sub pretextul somnului, *quandoque bonus dormitat Homerus*, dar în realitate din cauza somnolenței cititorului superficial.

Nu invenția epică sau acțiunea (cunoscută de mai înainte) interesează la Budai-Deleanu, cît viziunea sa satiric-caricaturală, enorma jovialitate, verva parodistică inepuizabilă, formidabila ironie, în fine capacita-

Scanned with OKEN Scanner

tea maximă de a zugrăvi autentic realitatea sub aparenţele cele mai bufone şi de a propune idei pe calea bunei dispoziţii continue.

Alegerea Ţării Româneşti şi a domniei lui Vlad Ţepeş ca loc şi timp al acţiunii epopeii şi a ţiganilor ca eroi nu este întîmplătoare. Încă Miron Costin în *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei,* discutînd numele de caravlahi, dat muntenilor de turci, şi numele legendarului întemeietor al ţării, Negru-vodă, era de părere că muntenii sînt într-adevăr mai oacheşi, şi-şi explica acest lucru prin aşezarea meridională a ţării, sub un soare mai puternic. Miron Costin considera glumă o altă explicaţie naivă, care circula pe vremea lui, aceea că muntenii sînt negri „pentru că la fiecare boier mai de seamă este întotdeauna obiceiul ca doicele să fie ţigănci". Vlad Ţepeş era fiul lui Vlad Dracul, numit aşa după unii din cauza firii sale, după alţii din cauza ordinului în care fusese primit (Draconul) prin intervenţia lui Sigismund. În portretul conservat la castelul Ambras din Tirol, cel mai bun portret al său, pe care nu-i exclus ca Budai-Deleanu să-l fi văzut, Vlad Ţepeş are faţa smeadă, ochii mari sfredelitori, gene lungi, sprîncene bine trase şi mustaţă lungă, neagră, trăsături care nu-i dezmint nici descendenţa, nici porecla, nici faima.

Spre a nu fi folosiţi de turci drept iscoade în caz de război, Vlad Ţepeş dă slobozie ţiganilor, „arme ş-olaturi de moşie", şi le fixează tabără la Spăteni, între Bărbăteşti şi Inimoasa (numele sînt semnificative). Ţiganii se adună între Alba şi Flămînda, şi vodă trece în revistă cetele lor compuse din ciurari, zlătari, căldărari, fierari, lingurari, aurari şi lăieţi, şi conduse fiecare de cîte un voievod. Marşul spre tabără este întrerupt de împotriviri şi discuţii asupra aprovizionării şi a viitoarelor primejdii. Ca să abată pe ţigani din drum, Satana fură pe Romica, logodnica lui Parpangel, şi o duce la curtea nălucită din codrul din Cetatea neagră, bîntuit de vîntoase. Luînd-o pe urmele ei, Parpangel, ca un alt Orlando, ajunge la palatul vrăjit (la Ariosto al Alcinei), unde căpătînd de mîncare şi de băut, cîntă „libovul" dintre Arghin şi Ileana cu ochii la o copilă cu faţa acoperită, Romica însăşi, care dispare de îndată ce-şi ia vălul. În vreme ce Florescul povesteşte luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii, Parpangel caută zadarnic pe Romica, apoi, necăjit că n-o găseşte, se culcă, pentru ca, spre surpriza lui, să se trezească dimineaţa cu ea în pat. Intervine Sîn Spiridon, protectorul fecioarelor, care preface curtea într-o baltă puturoasă plină de broaşte şi mistuie din nou pe Romica. Pornind în căutarea ei, Parpangel se întîlneşte cu voinicul Argineanu la locul unde curg două izvoare, unul care înflăcărează şi altul care moleşeşte. Argineanu, bînd din acesta din urmă, leapădă armele, iar Parpangel, bînd din apa vie, îmbracă armura voinicului şi, uitînd de Romica, stă gata să pornească la

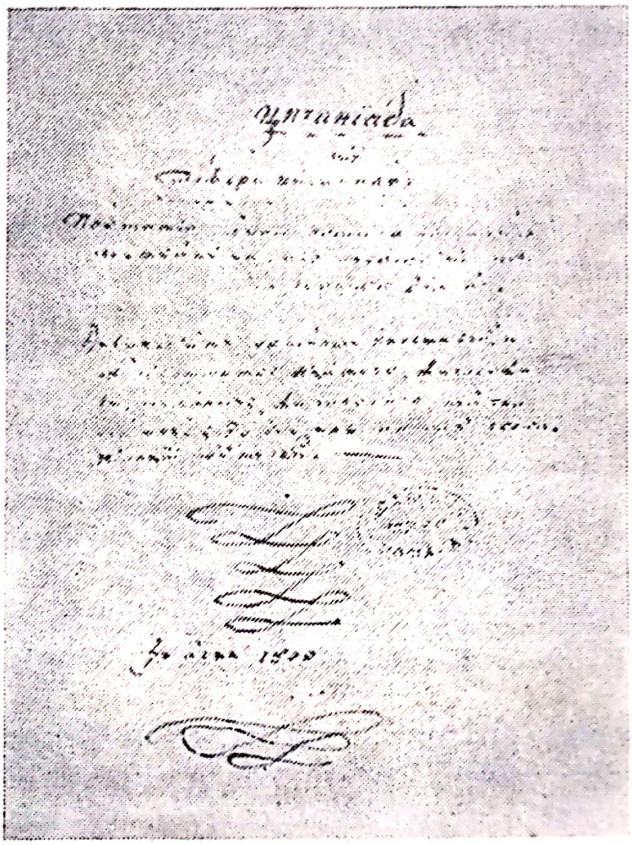

Ion Budai Deleanu, *Ţiganiada*, a doua variantă (mss. rom. nr. 2429).

luptă cu turcii. Spre nenorocul lui, rupînd o ramură, vede picurînd sînge şi aude glasul Romicăi care zăcea în tufar (episod din Virgil, citat ca atare de autorul însuşi). Parpangel e din nou doborît de tristeţe şi are impulsiunea de a-şi tăia gîtul cu sabia, dacă mama sa, Brînduşa, nu l-ar fi făcut, ca Thetis pe Achile, invulnerabil. Neputîndu-şi lua viaţa, eroul intră în furiile lui Orlando şi rătăceşte fără ţel, ca Rinaldo înamorat de Armida, prin pădurea vrăjită. Vlad Ţepeş, voind a încerca pe ţigani, vine asupra lor cu ostaşi îmbrăcaţi turceşte. Ţiganii, înspăimîntaţi, nu cutează să se lupte, dimpotrivă, cer milă presupuşilor duşmani, renegîndu-şi stăpînul, dar cînd domnitorul li se arată în adevărata lui înfăţişare, se roagă să-i ierte, făgăduindu-i în viitor credinţă. Într-adevăr, la sosirea turcilor, ţiganii se cred din nou amăgiţi şi se luptă vitejeşte, uşurînd, fără să ştie, acţiunea lui Vlad. Parpangel, nimerit tocmai pe cîmpul de bătaie, în armura lui Argineanu, bagă groaza în turci, care fug în dezordine, dar gonindu-i din urmă, cade de pe cal şi-şi frînge oasele. Îl scapă şi de data aceasta Brînduşa, în rol de Circe, care vine spre el în cotigă trasă de doi balauri şi, ridicîndu-l din tină, îl aduce în tabără, unde-l aşteaptă Romica. În iad, Satana pune la cale înfrîngerea creştinilor, dar sfinţii (miraculos creştin) hotărîseră şi ei mai dinainte pieirea păgînilor. Vlad Ţepeş, travestit în negustor grec, iscodea în tabăra turcilor, unde tocmai este adus Argineanu, prins pe cînd dormea, după ce, revenit în simţiri, omorîse cu o prăjină douăzeci de turci. Voinicul arată sultanului că a fost prins cu viclenie în somn şi cere calul şi armele ca să fie prins treaz. Sultanul se învoieşte, şi Argineanu, încălecînd, scapă, tăindu-şi drum printre păgîni. Vlad, strecurîndu-se şi el tiptil, îşi întocmeşte oştile şi, ajutat de cetele sfinţilor care se luptă cu demonii, risipeşte pe turci. Ţiganii se războiesc, sub comanda lui Tanda-

Scanned with OKEN Scanner

ler, cu o cireadă de boi, ținînd ochii închiși, pînă ce ajung chiar pe locul unde turcii, bătuți, părăsiseră proviziile, recompensă neașteptată. Vlad trage pe turci în țeapă, Satana se refugiază într-o mănăstire, unde în chip de fată ispitește pe călugări, care se încaieră, pînă ce Sîn Spiridon potolește vrajba (episod prelucrat după Voltaire). La nunta cu Romica, Parpangel povestește călătoria sa prin iad și rai. Țiganii vor să-și facă un stat al lor și discută asupra formelor de guvernămînt, fără să se înțeleagă asupra celei mai potrivite, drept care se iau la bătaie, se ucid pe capete și se împrăștie. Vlad este înlăturat de la domnie prin uneltirile boierilor trădători și ia drumul exilului. Mulțimea prin tînărul Romîndor exprimă însă voința ei neclintită de a continua lupta pentru libertate:

Du-ne... măcar în ce parte,
Ori la slobozie, sau la moarte!

Povestirea este, în varianta definitivă, bine articulată și unitară, cu toate inerentele peripeții. Dacă amatorul de desfășurare cu adevărat epică nu e totuși satisfăcut, asta vine din faptul că intențiile lui Budai-Deleanu n-au fost neapărat epice, intriga fiind la el numai un pretext pentru satiră. În prolog, autorul recunoaște că istoria noastră este bogată în eroi de epopee, și dă exemplul lui Ștefan cel Mare și al lui Mihai, dar arată că el nu s-a încumetat să și-i aleagă pe aceștia, pentru că poezia „ce să chiamă epicească" poftește, pe lîngă „o limbă bine lucrată", „un poet deplin", dotat cu însușiri speciale, iar el nu se încredințează „în putere". Budai-Deleanu ne previne indirect că el n-a vrut să scrie epopeea eroică a lui Vlad Țepeș, ci epopeea „eroi-comico-satirică" a țiganilor, prin care... „să înțăleg ș-alții".

În prima versiune a *Țiganiadei* figurează încă un erou, pornit, ca și Parpangel, în căutarea dulcineei lui. Este vorba de Beșcherec Iștoc de Uram Haza (Transilvania), alt Don Quijote, smintit în urma lecturii *Alexandriei*, din care aflase

Că Alexandru să bătu cu racii,
Care au fost mai răi decît însuși dracii.

Călare pe Ducipal, Beșcherec plecase împreună cu „frătuțul" Crăciun după Anghelina, luînd o mîță drept balaur și o păcurăriță drept zînă.

Este interesantă genealogia lui Beșcherec, cuprinsă și ea în hîrțoaga lui Sofronie de la Cioara. Strămoșii lui ar fi fost căpitanii țigani Golea și Streamță, un lăutar și un reparator de ciure, precum lămurește străbunicul

Beşcherec Gruia pe fiul său Mişca, folosind expresii caracteristice (stai, mă! taci, blestematule!):

„Hacimore!“ (bătrînul de-altă parte
Zicea) bine că lumea nu ştie
Că au fost cîrpitoriu de ciure sparte
Moşu-tău! ... acum de nemeşie
Te ţine şi taci, áz erdegäta!
Nu mai întreba cine-ţ e tata! ...

Pentru că toţi nemeşii voiau să fie de viţă împărătească şi Vintilă pretindea că purcede din craiul hunilor Balambir, Beşcherec Gruia l-a povăţuit şi el pe Mişca să susţină că neamul lor se trage din domnul Ţării Româneşti, Negru-vodă. Însurat cu fata unui olătaş, Mişca a avut la rîndul său un fiu, pe Mozeş, tatăl lui Iştoc. Satira la adresa pretinsei origini a nobilimii din Transilvania este evidentă. Poetul o duce şi mai departe, înfăţişînd disputa între Beşcherec Iştoc şi Haicu Crăciun. Cînd nemeşul face pe scutierul său „român plouat“ şi „iobag“ şi-i aminteşte dreptul de viaţă şi de moarte asupra lui, inclusiv dreptul de a-l vinde ca pe o vită, frătuţul protestează demn:

Fie toate măcar cum să fie
Eu ştiu că-s om asemenea ţie ...

Iştoc explică starea de iobăgie a românilor prin faptul că nu s-au supus de bunăvoie cînd strămoşii săi le-au atacat ţara, la care Haicu răspunde că chiar aşa fiind, nu înţelege de ce ar trebui să sufere pentru asta urmaşii:

Că cine văzu şi auzi vro dată
Să spînzure pre fiiu pentru tată!

Beşcherec pune nepriceperea lui Crăciun pe seama neştiinţei de carte, Crăciun însă, întruchipare ca şi Sancho Panza a bunului simţ popular, refuză mistificaţia cărţilor:

Dracu va ştie, zise,
Ce mai stă în cartea voastră scrisă.
Însă de-aş fi scris-o ieu, ştiu bine
Că într-alt feliu era.

În prima variantă, Beşcherec Iştoc are o scurtă ciocnire cu Parpangel îmbrăcat în hainele voinicului Argineanu, care-i despică chivăra în două

Scanned with OKEN Scanner

turiece și iese din scenă încunoștințat de o voce dintr-un fag umbros că Anghelina a trecut în împărăția morții.

În varianta definitivă, Budai a înlăturat complet episodul cu Beșcherec, întrucît l-a trecut în poemul neterminat *Trei viteji*, unde avea intenția să extindă în aceeași formă alegorică satira țiganilor, prin care „să înțeleg ș-alții", asupra tuturor țărilor românești. Într-adevăr, alături de Beșcherec Ișstoc din Uram Haza, figurează aici chiar Calos de Cucureaza din Muntenia și Născocor de Cîrlibaba din Moldova.

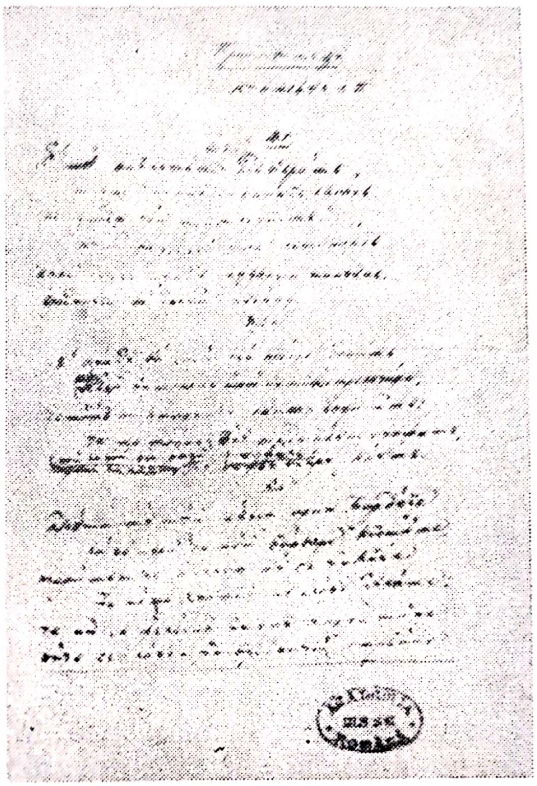

Ion Budai Deleanu, *Trei viteji* (mss. rom. nr. 2427).

Chir Calos de Cucureaza, aspirant la mîna prințesei Smaranda, reprezintă pe asupritorul fanariot, fost la Constantinopole vînzător de turte, covrigi, plăcinte, pescuți murați și cătărige (piftie), apoi băcan de roșcove, piper, lămîi, smochine, stafide, untdelemn, ciubucuri și măsline la Galați. Ajuns mare negustor la București și beneficiind de grațiile coconiței văduve Rusălina, chiar Calos și-a scornit hîrtii că s-ar trage din neamul împăratului Ioan Calău (Ioniță Caloian) și că strămoșul său a fost vistier la curtea Paleologilor. Arhonda Caloieni, Cîrcalos, Cîrcalău, Calu-nenii sau Calău-ieni, cum îl porecleau românii, avea nu mai puțin tenul brun și era tot așa de zăpăcit la cap ca și Beșcherec:

Era negricios ș-uscățiv la față,
Cu păr creț ș-ochi mari eșiți într-afară,
Nalt la stat și cu privire îndrăzneață,
Vărsăcios, nas cîrn și cu barbă rară,
Măreț, lăudăros de multe cuvinte,
Dar zbrevuiat cum trebue la minte.

Cel de-al treilea viteaz, Născocor de Cîrlibaba, e din cei care „dau cu toporu-n lună", măzilaș, pus căpitan de țigani pentru hatîrul unei jupînese, asupritor nemilos al robilor de pe „domeniul" lui:

Și măcar că avea el o moșioară
De un stîngin cu trii coți și jumătate,
Totuș gîndeai cum că are un corn de țară,
Sau doar vreun ținut cu triizăci de sate,
Așa era de fodul și gîmfat,
Ca cînd el ar fi fost Ler împărat.

Chir Calos e însoțit de Trandafir țînțariul, fricos ca și Crăciun, iar Născocor caută pe Chireana, o țigancă de care s-a îndrăgostit și care a fugit, lăsîndu-l de ocară.

Nu putem ști cum ar fi organizat poetul intriga noii epopei. În cele trei cînturi și jumătate cîte a compus, acțiunea este extrasă în mare parte din prima variantă a *Țiganiadei*. Merită a fi consemnată replica pe care o dă aici frățuțul stăpînului său în chestiunea diferenței de clasă. După părerea lui, oamenii sînt prin naștere egali:

Să știu că pe-a aierile în lume iese
Nemeșul și pe aieri mojicul prost,
Sau doară că pe-a voastre jupînese
Îngerii îngreacă și vă nasc pe rost,
Atunci aș crede cele ce-mi zici toate
Și bucuros te-am purta și pe spate.

Îndemnat de păcurărița-zînă, Beșcherec pătrunde cu forța într-o casă pe care o ia drept mănăstire, în speranța că va găsi acolo pe Anghelina, și e gata să fie sfîșiat de o grămadă de cîini. La o cîrciumă, unde cîntă vestitul Hriza (cîntece care figurează și în a doua variantă a *Țiganiadei*, de unde urmau probabil să fie eliminate), apare chir Calos, provocînd mînia lui Beșcherec. În urmărirea lui chir Calos, Beșcherec se întîlnește cu un arap, în brațele căruia i se pare a zări pe Anghelina. Nu e însă Anghelina, ci ibovnica lui Născocor, Chireana. Iștoc pune mîna pe prada arapului, dar o pierde în favoarea lui Născocor, alegîndu-se și cu o piatră în ceafă. Chireana și Născocor dispar pe Surana, iapa lui Crăciun, care el însuși e înturnat acasă, călare pe un băț, de mamă-sa Sînziana. Fragmentul se sfîrșește cu încăierarea dintre chir Calos și Născocor, Trandafir și Chireana (aceasta „pitică" cu unghiile toată fața țînțariului) și cu dialogul dintre chir Calos și Trandafir, care se acuză unul pe altul de lașitate. Trandafir vorbește țînțărește:

O! Hriste! (Trandafir cu nerăbdare
Strigă) și nu ț-am dat azutorință?
Să nu eram eu, aiți n-ai stare
Ți de mult ai fi făcut pocăință.
Nu știi că diavola de muliere
Era să-ți facă mlești din criere.

Veritabila creaţie a lui Budai-Deleanu nu trebuie căutată în direcţia tipurilor individuale. La fel cu scriitorii ardeleni de mai tîrziu, ca de pildă Rebreanu, Budai e un excelent observator şi pictor al aglomerărilor umane, al maselor văzute sub aspect colectiv.

Defilarea cetelor de ţigani prin faţa lui vodă la începutul epopeii prilejuieşte o expoziţie pitorească de tablouri realiste în tonuri groteşti. Ciurarii, înarmaţi cu furci şi rude ţintuite, au steag dintr-o piele de mînză cudalbă, aninată în vîrful unei prăjini prevăzute în acelaşi timp cu o veşcă de ciur, şi merg bătînd în tobe şi cîntînd din cimpoaie de capră. Zlătarii făcători de inele şi ţinte poartă buzdugane de aramă şi cuţite, un steag dintr-o cioară de argint cu aripile întinse, şi merg cîntînd din drîmbe şi clopoţei de cioaie. Căldărarii vin pe cai cu ciocane ferecate şi steag dintr-o tipsie de aramă, sunînd în trîmbiţe şi bătînd în căldări. Fierarii sînt înarmaţi cu baroase şi coase în chip de lănci, au steag dintr-o tigaie pusă în vîrful unei frigări şi fac muzică cu clopote şi chimvale. Lingurarii cu săcuri şi barde şi-au făcut steag dintr-o lopată şi merg suflînd în fluiere şi trişte, şi tocănind pe o covată. Aurarii cu săbii şi suliţe au steag dintr-o suliţă de aur, şi cîntă din alăute şi dible. În sfîrşit, vin lăieţii, goleţii, cu măciuci şi maie, steag dintr-o tearfă prinsă de un băţ, şi fanfară proprie:

Marşul suna în cornuri mugătoare,
Toţi lolăindu-se în gura mare.

Imaginile cele mai izbitoare sînt acustice. S-a observat că şi în distribuirea numelui eroilor tehnica este tot muzicală, poetul alegînd aproape totdeauna pe acela care sugerează şi noţional şi fonetic însuşirile fizice şi morale, precum Boroşmîndru (ung. *boroş* = ameţit), Butea (de la *but* = bucată de carne), Ciormoi (ţig. *cior* = hoţ, tîlhar sau *cioro-rom* = = nemernic), Ciuciu (de la *ciuci* = tăiţei, macaroane, om hîtru), Ciuntul, Cîrlig, Cocoloş, Colbei (de la *colb*), Covrig, Dondul (de la *a dondăni* = a spune vorbe fără şir), Ghiţu (= miţos), Gogu, Gogoman (= prost), Goleman (de la *gol*), Gurilă (de la *gură*), Neagu (=încăpăţînat), Sfîrcul, Şoldea, Sperlea (= nepieptănat), Titirez, Ţintea (de la *ţintă* = cui fără cap). Unele nume evocă elemente de faună, floră, obiecte, mîncări, îndeletniciri, precum Bălăban (o speţă de şoim), Bobul, Brînduşa, Bumbu, Ciurilă (de la *ciur*), Corbea, Cornei, Cucavel (de la *cuc*), Dîrloi (=ţeava prin care se suflă în cimpoi), Găvan, Hîrgău (cimpoi, personajul fiind socotit Stentor al ţiganilor), Mozoc (un fel de dulău), Păpară, Păpuc, Pepirig, Pleşca,

Scanned with OKEN Scanner

Şoşoi (= iepure), Zăgan (speţă de vultur), sau etatea, precum: Neicu (= om matur), Parnavel (prunc la ţigani), Parpangel (= ţigan tînăr), Purdea (copil de ţigan). Nu încape îndoială că unele nume sînt construite pe baze lexicale ţigăneşti: Baroreu vine de la ţig. *baro* = om mare, suspus; Corcodel denumeşte un pom şi, popular, crocodilul, dar poate deriva şi din ţig. *corco* = însuşi şi *del* = zeu, căci personajul care poartă acest nume se simte el însuşi zeul lui; Guladel provine din ţig. *gulo* = dulce şi *del* şi înseamnă dumnezeul ţiganilor; Janalău derivă de la ţig. *geanau* = a şti, a cunoaşte, ca şi ţig. *giundo,* de unde Jundadel, cel care cunoaşte pe Dumnezeu (este vorba de tatăl lui Tandaler, ajuns în rai); Romica e ţigăncuşa, iar Tandaler, în caz că nu vine de la ţig. *than* = rang sau loc pe care se poate ridica o construcţie, ar putea proveni din *a tîndăli*. Efectele cele mai izbutite se obţin în onomastică prin sufixe diminutivale (Aordel, Avel, Căcîcea, Corcodel, Cucavel, Gîrdea, Jundadel, Mugurel, Năsturel, Parnavel, Parpangel, Purdea, Şugurel, Şuvel, Viorel), sau augmentative (Bălăban, Călăban, Ciormoi, Dîrloi, Drăgan, Găvan, Ghiolban, Gogoman, Goleman, Gormoi, Hîrgău, Janalău, Răzvan, Slobozan, Zăgan).

În luptele dintre creştini şi păgîni intervin sfinţi (Sîn Giorgiu, Sîn Medru, Sîn Mihai, Sîn Nicoară, Sîn Spiridon) şi draci (Asmodeu, Mamona, Moloh, Val, Velfegor, Velial, Velzăvuv), iar opera este adnotată de diverşi comentatori, coconi ca: Eruditianu, Idiotiseanu, Politicos şi Simplitianu; părinţi ca: Apologios, Agnosie (=neştiutorul), Ascriteanu (=cîrcotaşul), Disdimon, Disdimonescul, Evlaviosul, Filologos, Ortodoxos, popa Ciuhurezu din Broşteni, popa Nătăroi din Tîndărînda, şi Sfîntoevici; de arhonzi: ca: Suflăvînt şi Suspusanul, precum şi de alte feţe cu nume elocvente, ca: Adevărovici, Căpitan Alazonios (= lăudărosul), Apistos (= neîncrezătorul), Căpitan Păţitul, Dubitanţius, Micromegas (om mic care face pe marele, Fontenelle într-o povestire filozofică de Voltaire), Mîndrilă, Musofilos, Mustrul ot Prundureni, Onochefalos (= cap de măgar), Răbdăceanu, Tălălău.

S-a remarcat, de data aceasta cu justeţe, că, în loc să acţioneze, eroii lui Budai-Deleanu mai mult vorbesc. Ceea ce epopeea pierde din punct de vedere eroic cîştigă sub raport sociologic şi psihologic, căci ţiganii sînt într-adevăr guralivi, mai dispuşi la vorbă, decît la treabă, şi a-i prezenta în primul rînd vorbind înseamnă a respecta realitatea. Poetul însuşi e nestăpînit, volubil, arguţios, cum însuşi se defineşte:

Cum sînt femeile totdeună,
Cînd ştiu ceva despre oarecine,
Ar crepa pe loc să nu o spună
Încai la pretenele vecine,

Scanned with OKEN Scanner

Așa-i musa mea: de minte ușoară,
Iar de gură tocma ca ș-o moară.

Dar să nu se creadă că locvacitatea lui Budai-Deleanu și a eroilor săi s-ar exercita în gol. Dimpotrivă, rareori elocvența a servit mai bine ca vehicul al ideilor, rareori s-a exprimat cu mai multă concreteță un conținut ideologic ca în *Țiganiada*. În vremea lui Budai-Deleanu, sub asuprirea habsburgică, nu era ușor pentru un român din Transilvania să vorbească de libertate; de aceea poetul a ales epoca de luptă împotriva dominației turcești a lui Vlad Țepeș și l-a pus să exprime ideea de slobozie pe Drăghici, căpetenia cetei fierarilor, care e un fel de Nestor țigan:

Noi țiganii să avem țărișoară!...
Unde să him numa noi dă noi!...
Să-avem sate, căși, grădini ș-ogoare
Și dă toate ca ș-alții mai apoi!
Zieu! privind la lucruri așa rare,
Ca cînd treaz fiind aș visa îm pare...

Tot Drăghici îndeamnă, ca Pier l'Ermita în *Gerusalemme liberata* („Ove un sol non impera... ivi errante il governo esser conviene"), la unire:

Voi tinerilor, luați aminte
Ce moșul Drăghici acum vă zice,
Faceți-vă bune așezămînte
Și lăcuiți dăpreună aice;
Fiți pururе într-o minte ș-o voie,
Mai vîrtos la vreme dă nevoie.

Sub influența filozofiei luminilor, Budai-Deleanu crede că vina pentru relele prezente o poartă nu atît timpul său, cît omul, căci omul are judecată și putere, și, dacă el n-ar fi vrut, nimeni nu l-ar fi putut oprima. Această constatare exprimată în versuri într-un comentar al lui Erudițian, care pomenește de Ercul, Persău și cavalerii rătăcitori spanioli, vine după o invocație a luptătorilor pentru libertate:

Unde sînt vitejii cei din zile,
Eroii cei cu vîrtute rară,
Care înlibovindu-să în copile,
Călătoria întins din țară în țară,
Luptîndu-să cu lei și gligani,
Curățind pămîntul de tirani.

Prefăcîndu-se mereu că vorbește de Țara Românească din vremea lui Vlad Țepeș, cu riscul de a-și vedea muza „cîrtitoare" „supt falangă",

poetul se face ecoul aspirațiilor de eliberare din robie națională și socială în Transilvania timpului său și îndeamnă pe față la luptă:

Un coif în cap, o sabie în dreaptă,
Inimă în piept și scutul în stîngă,
Cu vîrtute și minte deșteaptă.
Aceste sînt care pot să frîngă
Lanțul robiei tale cumplite
O, neamul mieu, de tot ovilite!

Budai-Deleanu a înțeles bine politica de centralizare a statului feudal din timpul lui Vlad, care în lupta sa împotriva turcilor s-a sprijinit îndeosebi pe masele de țărani și tîrgoveți, îngrădind privilegiile boierilor și amenințîndu-i cu șugubina decapitării pentru trădare:

Zicea că boierii sînt supuși
Așa domniei ca și țăranii;
Ba fiind în toate mai ajunși,
Nu numai cu sfatul și cu banii,
Ci însuși cu capul ar fi datori
A țării să fie ocrotitori.

Memorabil este discursul pe care poetul îl pune în gura domnitorului, cînd Catavolin, solul sultanului, vine să ceară haraciul și supunerea:

Spune celui care te trimeasă
Că într-acest chip Vlad vodă-i răspunde:
Haracii sînt gata, supt aleasă
Încuietoare; dar a pătrunde
Nu poate acolo poftă străină
Într-alt chip făr'cu sabia în mînă.

De sultanul de dînși îi pasă,
Vie să și-i ducă, de să încrede!
Dară nici tinerii vor de acasă
De voie bună a merge în obede,
Zicînd că cu patria împreună
Vreau s-aibă soartea: rea sau bună.

Iar în cît e despre a mea persoană,
Să merg să mă închin nălțatei Poarte,
Spune-i că atunci cînd iepurii în goană
Vor lua pe ogari, lupilor moarte
Mieii vor da, poate că atunci doară
M-oi închina; iar nu de astă oară!

Scanned with OKEN Scanner

Dar *Ţiganiada* nu este epopeea lui Vlad Ţepeş, ci a ţiganilor, şi sensul ei general nu este eroic, ci satiric. Aceasta în general. Căci există destule episoade în care figura lui Vlad Ţepeş prinde contur şi unde poetul îi laudă virtuţile, cu aceeaşi convingere cu care va satiriza viţiile ţiganilor. Acestea din urmă, putînd fi raportate şi la alţii şi avînd o semnificaţie mai largă, sînt împinse în primul plan. Ţiganii, cu toată îmbărbătarea lui Tandaler, iau pe munteni drept turci, şi Neicu dă o reprezentaţie comică de laşitate, trădînd pe Vlad Ţepeş şi milogindu-se de iertare într-un chip lamentabil (notat de autor cu o muşcătoare ironie):

Domnilor turci! deh, fie-vă milă
Dă ţigănia noastră săracă,
Că zieu! nu dă voie, ci dă silă,
Ca mai rău doară să nu petreacă
Au trebuit armele să îmbrace
Neavînd dă nevoie ce mai face!

★

O! iertaţi-ne, luna să vă ajute!
Mahomet mulţi ani să vă trăiască!
Hie uitate hele trecute!
Dumnezeu pe loc să ne treznească
Dă sîntem noi dă vină într-ahastă;
Dar iacă au fost pe noi o năpastă.

Călătoria lui Parpangel în vis, la iad şi rai, este narată după modele ilustre (Virgil, Dante), dar şi după apocalipsurile apocrife şi mai ales după *Viaţa sfîntului Vasile sau vămile văzduhului*. Imaginile eshatologice sînt spectaculoase. Gheena e o „văloaie“ mare, scufundată în beznă şi fum, pîrjolită de rîuri de foc şi pardosită cu jar şi spuză urît mirositoare. Aici se muncesc trădătorii, tîlharii şi ucigaşii, clevetitorii, nemilostivii, lacomii, cîrciumarii, negustorii necinstiţi şi, în primul rînd, asupritorii, răii judecători:

Tiranii crunţi şi făr'de omenire
Şed legaţi pe tronuri înfocate,
Bînd sînge fierbinte din potire;
Iar din maţele lor spintecate
Fac dracii cîrnaţi şi sîngereţi
Ş-alte mîncări pentru drăculeţi.

Aşijdere pă domni şi boieri,
Care jupesc pă bietul ţăran,

Iau la sine dracii măceleri
Făr-a da pentru dînșii vrun ban,
Hrănindu-i cu cătran și, în loc de apă,
Cu fiere mult amară îi adapă...

Judecătoriul ce luă mită
Pentru ca să facă strîmbătate,
Acolo slujește pentru pită
Și numa sîngur păntru bucate;
Dar a sa cuviincioasă plată
Nu o dobîndește niceodată.

După descinderea în infern, urmează ascensiunea la rai prin faimoasele vămi (Parpangel e însoțit de un duh ca Dante):

Așa trecurăm prin pămînt ș-ape
Pîn-ajunsăm la văzduhul rar;
Ne înălțarăm apoi păn-aproape
Colo de unde zodiile răsar,
Trecînd printre nește locuri puste,
Noao vămi și noao punți înguste.

După Budai-Deleanu iadul e și purgator, iar raiul e o grădină desfătată, cu alei de pietre scumpe și mărgele, păsărele, flori și vînturi line, sub un cer etern fără nori și un soare pururi primăvăratic. Nesfîrșite bunătăți așteaptă aici pe cei drepți, după spusa lui Parpangel, care, ca și ceilalți țigani, n-au prea avut parte pe pămînt de ele (imaginile sînt de pays de cocagne):

În locul de arburi și copace
Cresc rodii, năranciuri ș-alămîi,
Și tot feliu dă pom ce la gust place,
Cum și rodite cu struguri vii;
Iar în loc dă năsip și țărînă,
Tot grăunță dă aur iai în mînă.

Rîuri dă lapte dulce pă vale
Curg acolo și dă unt pîraie,
Țărmuri-s dă mămăligă moale,
Dă pogăci, dă pite și mălaie!
O, ce sîntă și bună tocmeală!
Mînci cît vrei și bei făr-osteneală.

Colea vezi un șipot dă rachie,
Ici dă proaspătă mursă un izvor,

Dincolea balta dă vin te îmbie,
Iară căuș, pahar sau urcior
Zăcînd afli îndată lîngă tine,
Oricînd chieful dă băut îți vine.

Dealurile și coastele toate
Sînt dă caș, dă brînză, dă slănină;
Iar munții și stînce gurguiate
Tot dă zahăr, stafide, smochine!
De pe ramurile dă copaci,
Spînzură covrigi, turte, colaci.

Gardurile acolo-s împletite
Tot cu fripți cîrnăciori lungi, aioși,
Cu plăcinte calde streșinite,
Iar în loc dă pari tot cîrtaboși;
Dară spetele, dragile mele,
Sînt la garduri în loc de proptele.

Aceste imagini pe care o stare economică mizerabilă le justifică și un umor robust le absolvă de vulgaritate par niște reflexe din filozofia senzualiștilor ateiști francezi, Helvetius și d'Holbach, fără îndoială cunoscuți lui Budai-Deleanu, orientat, spre deosebire de ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene, către „luminile" galice. El osîndește în altă parte comerțul nerușinat pe care capii celor două principale confesiuni, ai catolicismului și ai ortodoxiei, îl fac cu fericirea „de dincolo", vînzînd indulgențe:

Papa vinde darurile sfinte
Pentru gălbănași; iar patriarhul
Din Vizanț le cumpără înainte.
Din episcop pănă la eclesiarhul,
Toți își prevînd cele cumpărate
Ce trebuia să fie în dar date.

Cu aceeași virulență sînt denunțate mijloacele silnice de înavuțire ale celor care se închină la zeul aurului, Mamona:

Tîlhăria, furtul, votria,
Înșelarea, strîmba judecată.
Ucigării, vînzări, tirania
Fățăria, camăta cruntată.
Și pe rînd faptele rele toate,
Mai vîrtos ce trag spre bogătate.

Cea mai acerbă critică a instituțiilor feudale de pe poziția maselor asuprite și a burgheziei ardelene în formare o întreprinde Ion Budai în ultimele cînturi ale epopeii sale, unde pune pe țigani să discute în vederea

celei mai potrivite forme de guvernămînt pentru un stat al lor. Dezbaterile au loc în chip organizat, prin delegaţi de cete, ca în timpul Convenţiei la Paris (poetul face o aluzie la montagnarzi). Cel dintîi ia cuvîntul Baroreu, care, într-un lung discurs, proclamă superioritatea sistemului monarhic. Monarhia este, după Baroreu, singura formă de guvernare care înlătură atît lupta pentru „protimisire", cît şi anarhia, avînd în plus avantajul că o recomandă chiar natura:

Cea prea naltă vecinică fiinţă
Ne-au dat pildă în toate vederată,
De a cunoaşte sfînta sa voinţă.
Însuş mama natură ne arată
Că toată chivernisirea bună
Vine şi spînzură dintr-o mînă.

Nu de aceeaşi părere este Slobozan. S-ar putea ca un monarh să fie bun, dar dacă acceptăm principiul monarhiei ereditare, cine ne asigură că şi moştenitorul tronului va fi tot bun? Apoi pe lîngă monarh se creează totdeauna ciocoii de curţi, camarila, care, adesea, tutelează pe monarh, guvernînd după placul ei, cînd monarhul însuşi, prin abuz de putere, nu devine despot. Deci cea mai bună formă de guvernare nu-i monarhia, ci republica:

În republică omul să ridică
La vrednicia sa cea deplină,
Fie de viţă mare sau mică.
Aibă avuţie multă sau puţină,
Totuşi asemene drepturi are
Cu cela care este mai mare.

După părerea lui Janalău de la Roşava una şi aceeaşi formă de guvernare poate fi şi rea, şi bună. Depinde de poporul care şi-o alege şi de împrejurări. În vremuri de primejdie, lui i se pare potrivită monarhia, ca la romani dictatura, în stare să ia măsuri grabnice de salvare, pe cînd în alte cazuri norodul se poate conduce prin delegaţi cu unica datorie de a veghea la respectarea legilor. În sfîrşit, o comisie compusă din învăţaţi care „cetisă şi pe Platon cel mare" statorniceşte o formă de guvernare mixtă, „antibarorea":

Adecă puseră să nu fie
Stăpînia lor nici monarhică,
Nici orice feliu de aristocraţie,
Dar nici cu totul democratecă:
Ci demo-aristo-monarhicească
Să fie ş-aşa să se numească.

Scanned with OKEN Scanner

Această dispută, inspirată, zice-se, de un episod din *Gli animali parlanti* de abatele Casti și figurînd numai în cea de-a doua versiune a epopeii, a dat naștere și în istoria literară la o controversă. După unii (G. Bogdan-Duică, D. Popovici), Budai-Deleanu e partizanul sistemului monarhic (al monarhiei luminate de tip iosefinist); după alții (Ion Lungu, Paul Cornea), poetul e republican. Dacă așa ar sta lucrurile, Budai ar fi putut să se mulțumească a expune prin Baroreu și Slobozan numai opinia monarhistă și opinia republicană, și să lase pe cititor să aleagă, pe cînd, prin Janalău, vedem că el avansează o a treia părere, care, după credința noastră, reprezintă adevărata sa soluție în problema sistemului de guvernare.

Din ultimele versuri citate s-a văzut că, după sfatul lui Janalău, țiganii instaurează o formă specială de guvernămînt, nici „monarhică", nici „orice feliu de aristocrație", nici „cu totul democratică", o formă de guvernare mixtă „demo-aristo-monarhicească". („Janalău, explică autorul prin intermediul lui Erudițian în notă, purtă biruință, că toți să plecară după sfatul lui, adecă făcură o stăpînie unde precum norodul așa și cei aleși din norod să aibă cuvînt și sfat la trebile țării deobște; însă în sine să fie republică, cu putere la deosăbite împrejurări să poată alege ș-un dictator. Cu un cuvînt, au ales dintru toate chipurile de stăpînie cele ce sînt mai bune.")

Ideea care trebuie reținută din această notă este că în toate formele de guvernare există ceva bun. Dintr-o altă notă rezultă că alegerea celei mai bune forme de guvernare depinde de împrejurarea istorică. În „împrejurări afară de rînd", forma preferabilă este monarhia:

„Aici își deschide Janalău mintea mai chiar și zice că la stăpînia ce au să așeze țiganii este de trebuință ca în frunte să fie un feliu de monarhie, însă cu foarte înguste hotară și numai la împrejurări afară de rînd, cînd poftesc trebile țării ca curînd să să facă toate cuviincioasele orîndueli spre apărarea binelui deobște".

Mai departe Erudițian ne lămurește că în împrejurări excepționale și mai eficace este dictatura, instalată (la romani) în momentele grele ale republicii:

„Adecă precum înțeleg eu, Janalău vra să fie dictatură, ca și cum era la romani cînd să ivea vreo primejdie și cerea grabnică lucrare; căci atunci romanii văzînd că dacă lucru va merge la sfătuirea de obște, după rînduiala așezată va ține oarecîte zile pînă cînd să va face hotărîre de la sănat; iar într-acea vreme poate fi tîrziu sfatul".

Dacă republica romană a dăinuit, lucrul se explică, arată Politicos, prin aceea că a ştiut să se servească de sistemul dictaturii, care nu-i decît o monarhie de tip absolut:

„Eu tot am ascultat încătro va să meargă Janalău cu sfătuirea, dar acum văd că au fost mare politic, căci cei mai procopsiţi politici să ţin de această socotinţă, că republica romanilor pentru aceasta au treit atîte veacuri că au ştiut mesteca la democraţie şi monarhia, adecă dictatura, care este un feliu de monarhie *absolută;* însă numai la trebile precum s-au arătat mai sus . . . "

Soluţia formei mixte de guvernare la care se opreşte poetul este un reflex al ideologiei iluministe franceze din secolul al XVIII-lea. Montesquieu în *De l'esprit des lois* (cartea XI, cap. VI) concepe o combinaţie guvernamentală mixtă în scop de contrabalansare reciprocă a sistemelor; la fel d'Holbach în *Système social* (cartea II, cap. II) consideră că toate formele de guvernare au virtuţile şi cauzele lor de corupţie, şi preconizează de aceea soluţie mixtă, deşi mai mult în chip ideal, teoretic, iar Rousseau afirmă limpede în *Du contrat social* (cartea III, cap. VII), exact în spiritul lui Budai-Deleanu, că nici o formă de guvernămînt nu se potriveşte în orice ţară (numele Janalău duce şi el la Jean Jacques Rousseau).

Amestecul de diferite sisteme în scopul menţinerii unui echilibru a fost teoretizat în Franţa încă din secolul al XVII-lea, cum se poate deduce din acest text, aparţinînd lui Bernard de la Roche-Flavin, precursor al lui Montesquieu:

„Le Royaume et Monarchie de France est reglée et policée, et est composée et mixtionée de trois sortes de gouvernements ensemble, sçavoir de la Monarchie, Aristocratie et Republique, à fin que l'un servist de frein et contrepoids à l'autre."

E. Carcassone citează un alt text din 1721, foarte aproape de soluţia lui Janalău, care sfătuia în sensul alegerii „dintru toate chipurile de stăpînie cele ce sînt mai bune":

„La forme du gouvernement français rassemble tout ce qui est le plus parfait dans le Monarchique, l'Aristocratique et le Démocratique, sans renfermer aucun inconvénient."

Nu trebuie neglijat faptul că în 1802 apărea în Franţa un proiect de „guvernare mixtă, amestec de monarhie, aristocraţie şi democraţie", care a avut ecouri europene, de vreme ce logofătul Dumitrache I. Sturdza alcătuia tocmai acum în Moldova un *Plan sau o formă de oblăduire republiciască aristo-dimocraticească,* desigur după modelul consulatului napoleo-

Scanned with OKEN Scanner

nean. Soluția lui Budai-Deleanu, exprimată în *Țiganiada* de Janalău, este identică celei din proiectul francez de la 1802. Dar se știe că în 1804 Napoleon a prefăcut republica în imperiu. Concepția poetului, expusă direct, înainte de discursul lui Janalău, nu mai urmează drumul fostului consul. După el, datoria oamenilor este de a nu încredința puterea tiranilor care vor să cucerească lumea pentru glorie din ambiție nebunească, sete de avere sau fanatism religios. Sistemul de guvernare conceput de poet se opune vehement încercărilor de dominație prin războaie de cotropire:

Un tînăr machidonean să scoală
Și junghie o jumătate de lume.
Pentru ce? Pentru deșartă fală,
Vrînd a dobîndi slavă și nume!
Pentru triumf, a Romii cetate
Junghie ceialaltă jumătate.

Un Cinghișhan, un Tamerlan face
Tot aceiaș, din altă pricină;
Adecă sînge a vărsa le place
De alt neam, ce altor dumnezei să închină;
Iar spaniolii, pentru bolovani
Cu aur, taie pe mexicani.

Un arap cu sabia într-o mînă
Cu Alcoranul în ceaialaltă
Taie pe toți ș-apasă în țărînă
Ce nu cinstesc luna îngiumătată,
Nu-i primesc visurile și care
Nu-și taie împrejur mădulare.

Goleman ciurarul face critica monarhiei preocupată numai de „venituri grase", în rest ducînd o viață absolut parazitară:

Spuneți-mi, rogu-vă, ce greutate
Are un vodă? Eu v-oi dezvolbi-o;
Doarme ca noi pe dungă, pă spate,
Sau cum vra, păn' să face zio;
Apoi sculîndu-să bea și mîncă,
Sau își reazămă capul în brîncă.

G. Călinescu a spus, cu multă dreptate, că asemenea vorbe sună ca „un *Împărat și proletar* de șatră". Într-adevăr, Goleman („cel gol") se leagă mai departe de boieri:

Iar încît e pentru boierie,
Ei încă șed în pălaturi nalte
Toată zioa cu ciubuc în gură
Ș-a vorbi cîteodată să îndură.

Şi cuvintele lui Corcodel despre clerici sînt pe acelaşi ton. Avînd în vedere obligaţiile lor, nu-i aşa greu să faci episcopi şi preoţi din ţigani, lămureşte căpetenia lăieţilor:

Vlădici mai lesne s-or afla doară
Şi dintre noi, pentru că vlădica
Măcar nici însul nu să însoară,
Totuşi nu-i zice nime nimică
Cîndu-şi ţine o soară sau nepoată,
Ca şi cînd să înfruptă cîteodată.

Dă preoţi nu-i grije, că au preutese,
Ş-oaspătă la botez şi la nunte,
La zăifeturi, cumîndări şi mese;
Şi pururе şezînd ei la frunte,
Blagoslovesc vinul şi mîncare
Luîndu-şi tot partea ha mai mare.

Ţiganiada este întîia mare operă de creaţie românească în care toate relele regimului de exploatare feudal sînt demascate cu persistenţă şi satirizate cu necruţătoare ironie, egalată în literatura de mai tîrziu numai de un Creangă în proză şi de Caragiale în teatru.

Adept al filozofiei luminilor, Budai atacă nu numai instituţiile regimului feudal, dar şi baza lor ideologică, respingînd în spirit deist, voltairian, mentalitatea dogmatică şi obscurantistă produsă de hipertrofia în evul mediu a teologiei, cînd biserica a instituit monopolul asupra raţiunii omeneşti:

Înveţi dogme, care nice o minte
Le cuprinde, obiceiuri afară
De fire şi crezămînturi sfinte,
Însă nici o ştiinţă adevară,
Nice o precepere şi simţire
Potrivită cu omeneasca fire.

Tu înveţi pe om ca el să nu vază
Cînd vede, să nu ştie cînd ştie;
Iar cîndu-i de a crede, să nu crează,
Zicîndu-i că mintea-i nebunie,
Simţirea-i patimă ruşinată,
Firea-i totdeauna necurată.

Iar cînd apoi în tovărăşie
Unii de aceşti a descuvînta începe,
Vai de cel care vede şi ştie,

Scanned with OKEN Scanner

Vai de care zice că precepe,
De trei ori vai de cei ce grăiesc
Că mintea-i dar dumnezeiesc.

Căci numa Muftea din Coran vede,
Precepe și știe!... Celor alalți
Numa cît li să cuvine a crede!
Aceștea sînt oamenii cei nalți
Ce roagă pe Dumnezieu într-ună
Ca să ierte gloata cea nebună.

Fanatismul ține de esența obscurantismului religios. Rațiunea fiind înlocuită cu credința, nimeni nu mai știe unde e adevărul, și fiecare, punînd mai presus credința sa, devine intolerant față de credința altuia:

Jidovul pe toți goii urgisește
Și de ar putea i-ar strînge cu totul,
Ca pe filisteni; că socotește
Că așa-i porunci Savaotul!
Pe musulmani Coranul învață
A lipsi pe ghiauri de viață.

Creștinul pe necredincioși încă
Ardea, cum incviziția sfîntă
Îi arde acum. Toți vor ca să vincă
Ducînd pe cei ce nu cred, la țîntă,
Nu cu dovezi încredințătoare,
Ci cu măciuca și cu topoare.

Demn de subliniat este că poetul a intuit substratul material al fanatismului, exploatarea maselor, spolierea lor nerușinată:

Într-aceasta ierofanții strigă:
„Dați lui Dumnezieu ce aveți, din toate,
Plăcută jărtfă să i să facă
Pururе pentru a voastre păcate."
Ceia dau, ceștea iau, blagoslovesc
Și la toți raiul făgăduesc.

Talentul poetic al lui Budai-Deleanu se revelă în *Țiganiada* multilateral. În sestinele sale poetul se mișcă ușor pe toate registrele, nu numai în genul epic, dar și în cel liric. Mai ales în a doua variantă a epopeii, poetul se lasă nu o dată ispitit de lirica filozofică, în care dezvoltă idei

materialiste şi hedoniste, cu originea în Epicur şi Lucreţiu. Morala, ştiinţa şi arta nu se nasc în corpul supus postului:

Cîndu-s pîntece bine sătule,
Atunci e şi gura vorbitoare.
Sfaturi cîte vrei şi pre destule
Îţi dă şi te învaţă fiecare:
Popa întorcînd de la botejune
Toată de rost cazania spune.

Dară cînd e lipsă de bucate,
Nu ştiu cum şi mintea să tîmpeşte
Şi n-are sfaturi aşa curate,
Iară limba tace ca ş-un peşte.
Deci în pîntece pline stă toată
Filozofia cea lămurată.

Tu rîzi! . . . dar eu mai zic o dată
Că a ştiinţelor izvoditoare
Au fost hrana cu bună bucată!
Cum din locul sterp nimic răsare,
Aşa dintru mîrşavul ajun
Nu purcede nice un lucru bun.

Sihaştrii care retraşi de lume prin pustiuri se nutresc cu rădăcini de ierburi, mure, bureţi, alune şi poame, luptînd ziua cu tăunii şi ţînţarii, iar noaptea cu ispitele diavoleşti, n-au făcut decît să se transforme din oameni „cu buni crieri“ în fiare. Civilizaţia şi cultura nu s-au ivit în pustiuri, păduri sau peşteri, ci în oraşe, societatea oamenilor cu obiceiuri „gingaşe“, „cetăţi polite“, „palaturi“ şi „curţi desfătate“, cum arată şi Voltaire în *L'homme mondain:*

Omir Iliada minunată
N-o află prin codri, nice în munte,
Ci vesel fiindu-şi cîteodată,
Cîntînd la ospeţe şi la nunte;
Iar de vin cînd bea cîte un păhar
Să împlea îndată de a muselor dar.

Dumnezieiescul Platon şi el
Bea, mînca cum să cade, domneşte;
Nici iscusitul Aristotel
Trăia fără vin, carne şi peşte.
Pentr-acea de a lor cărţi învăţate
Şi acu ne mirăm; şi cu dreptate!

Scanned with OKEN Scanner

Sîntem departe de versurile de inspirație religioasă ale lui Miron Costin din *Viața lumii* sau *Asupra zavistiei!*

Rămîi surprins să dai, pe de altă parte, în cîntecele lui Parpangel, peste unul pe tema *carpe diem*, care sună ca o adevărată parafrază ronsardiană:

Să iubim pînă în tinere vine
Sîngele saltă și să răvarsă;
Să iubim păn-a iubi ne vine,
Răcorind inima de dor arsă,
Ca nu cumva apoi, odinioară
Cum că n-am iubit rău să ne pară.

Budai închină ca Anacreon o laudă bachică vinului „dulciu“:

Tu ești mirul sînt, dintru toate ales
Ce viață dai, mîngîind pre toți;
Fie fericit, care te-au cules!
A lui Dionis veniți, o preoți,
Să închinăm, să bem cu păharul plin;
Să trăiască toți cei care beau vin!

În 1798 un transilvănean anonim și-a strîns într-un caiet (ms. 373 al Bibliotecii centrale universitare din Cluj) în limba maghiară și română niște *Cîntece lumești ... din operele multora ce au inima duioasă* (Codicele Vuksics). Astfel de cîntece știa desigur și Budai-Deleanu, căci Parpangel face următoarea invocație înainte de a cînta povestea lui Arghir și a Ilenei:

Voi suflete simțite și bune,
Voi care aveți inimă duioasă,
O! cine cum se cuvine va spune
Patima voastră, o părechie aleasă!...

Tot Parpangel (în care poetul pare a se travesti) cîntă îngînat de „Iha, fata cea pădurănească“ (Eco) versuri elegiace în dorul Romicăi:

„... Cine-mi va spune năcazul greu
Ce sîmte acum sufletul mieu?“ Iha: „eu!“

„... Ieși la mine încoace și te arată,
O! spune-mi și mă desfată!“ Iha: „fată!“

„... Va fi ea petrecînd zile amare
Și de are vreo mîngîiare!“ Iha: „are!“

„... Și oh, amar! apoi cine mai știe
Cui va fi dragă soție!“ Iha: „ție!“

„... Deci de-i adevărat graiul tău,
Ian jură-te pe Dumnezieu!“ Iha: „zieu!“

Oraţia „în gustul lui Nason“ scornită de Mitrofan, pusă pe muzică psaltică de dascălul Chiriligordon şi cîntată „pe podobie“ şi pe ceteră cu strune de mătase de Neanes la nunta lui Parpangel, este cel mai frumos epitalam din literatura română. Alegoria populară a vînătorii, în care se strecoară obscenităţi convenite, răsună în prelucrarea savant metaforică a lui Budai-Deleanu ca o altă *Cîntare a Cîntărilor,* într-un inimitabil „vierş“ cu hăulituri:

Tînăr vînătoriu, demult fără sporiu
După un drăgălaş vîna sobolaş.
De-ar fi să şi moriu, — zisă vînătoriu, —
Drăguţ sobolaş, ţi-oi da de lăcaş.
Haida, hăi, căpăi; hai la la, hăi hăi!
Prin desiş pe căi, hai la la, căpăi!

Aşa din ziori cu multe sudori
Tînărul gonea, ca o săgeţea
Printr-un făgeţel, sobol mititel,
Ce încoace încolea fugea, să învîrtea,
Pîn'la un ţipiş, unde lăturiş
Sărind pe furiş, să bagă în desiş.

Atunci iar şi iar el strigă în zădar
Cătră soţii săi şi cătră căpăi,
Că ei merg şi sar tot peste hotar.
Haida hăi, căpăi! hai la la, hăi hăi!

Versul cu rime interioare, punctat de multe exclamaţii, interjecţii şi onomatopee, aşa de potrivit cu modul de exprimare al ţiganilor, este specialitatea lui Budai-Deleanu, maestru totodată al enumeraţiei, ca în episodul cărării proviziilor părăsite pe cîmpul de luptă de turcii înfrînţi:

Iha! prihuhu!... cu toţi deodată
Ei a striga şi-a juca începură,
Ş-a căra din tabără bucată,
Tot feliu de armă şi mundură.
Cai, boi, berbeci, cămile, fărine,
Urez, peşte, zahăr, orz cu pîne.

De aci la ţigănie acasă
Degrabă întoarsără, ducînd prada,
Voioşi de bătaia norocoasă
Dar chiotul pe cale şi sfada
Un mil de loc să auzia împregiur,
Căruţele răsunînd dur! dur!

Scanned with OKEN Scanner

În războiul lor cu demonii, îngerii transformă în arme toate lucrurile sfinte din împărăția lor:

Era de viață dătătoare
Cruci acolo și evanghelii sfinte;
Moaște, metanii cu sărindare,
Posturi cu rugăciune fierbinte,
Miruri, paraclise, liturghii,
Canoane, aghiazme și tămîi...,

Atuncea și din artilerie
Începură a împroșca sărindare,
Sfeștanii, paraclise, tămîie,
Moaște sfinte, ș-altele de care
Fug diavolii; iar apa sfințită
Ca puvoiu mergea pe dînșii stropită.

Budai-Deleanu este un neîntrecut pictor al scenelor de luptă, fie a muntenilor cu turcii, fie a îngerilor cu diavolii, fie a țiganilor cu boii și cu mistreții, fie a țiganilor între ei. Încăierarea finală a acestora, după spargerea dezbaterilor în legătură cu cea mai bună formă de guvernămînt, este zugrăvită cu o de-a dreptul uimitoare îndemînare a notării mișcărilor, cu o nu mai mică capacitate de invenție a tuturor modurilor de desfigurare și nimicire. Debutul îl face Tandaler ștergînd o palmă lui Sfîrcul, de-i scînteie ochii. Îi răspunde cu altă palmă Cîrlig și cineva din gloată cu un fuşt în ceafă, de-l bușește sîngele pe nări. Punînd ca Samson mîna pe un ciolan de vită, Tandaler sparge capul lui Lăpăduș, strîmbă o falcă lui Mugurel, șterge nasul lui Șoșoi și izbește pe Aordel în ureche. Mutu, sărindu-i cu ai săi în ajutor, provoacă ceata lui Goleman, care cu o furcă face capul „fleacă" lui Ganafir, rupe o mînă lui Băluț, zdrobește dinții lui Colbei, frînge cioarsa Mutului în teacă și doboară cu o lovitură în tîmplă pe Bratul. Tandaler învîrtind ciolanul îi dă drumul în Goleman „pe unde mustața-i crește", omorîndu-l pe loc. „Cioroborul" se înteține și capetele se sparg ca nucile. Parpangel, amenințat cu măciuca de Corcodel, îi zvîrle în cap buzduganul de aramă, făcîndu-i zeamă creierii. Luat de lăieți cu pietre, Parpangel zboară cu sabia o sută de urechi, nasuri și mîini pe minut. Tovarășii lui taie așijderi în goleți ca-n cucute, combătuți de femei care se apără de lovituri ținîndu-și drept scut pruncii. Una, aruncîndu-și copilul în obrazul lui Parpangel, îl prăvale la pămînt. Bătaia continuă furioasă, autorul enumerînd peripețiile vertiginos:

Într-aceea Găvan pe Ghițul omoară,
Cocoloș pe Titirez dăculă,

Coastea lui Zăgan capul zboară,
Iar Peperig a Dodii căciulă
Tae în doao și capu-i despică
Din creștet până în tufoasa piică.

Parnavel cu suliță ascuțită,
Străpunsă pe Corbea în gemănare,
Și de nu era punga încreștită
Pătrundea-i fierul până în spinare;
Dar totuși răsturnîndu-l pe o dungă
Îi zdrobi toată cremenea în pungă.

Mîndrea pe Ciuntul de barbă trage,
Năsturel pe Dondu flocăiește;
Iar ca ș-un juncan Dragosin rage
Și cu dinții beliți clențenește,
Căci Sperlea îi sburasă nasul în doao
Și mustețe cu buzele amîndoao.

Ghiolban încă dede să dee
În Căcîcea cu o bardă lată,
Iar acela aruncînd o bebee
Îl tocă tocma în gura căscată.
Ș-așa-i fu de crudă lovitură,
Cît îi zdrobi toți dinții din gură.

Poetul enumeră mai departe victimele lui Tandaler:

De furca lui năpraznică cade
Țintea, făcătoriu ales de inele,
Și Chifor, ce știa bine rade,
Cum și tu tinere Viorele,
Ce dulce cîntai cu viers măiestru;
Cad apoi și Gîrdea, Mircea, Sestru,

Șoldea, Iencuț, Barbu și cu Nuțul,
Covrig, Mozoc, Bambu și Ciurilă,
Corneiu, Cîrlig, Sperlea ș-apoi Huțul.

Crîncena harță se încheie cu moartea năprasnică a lui Tandaler însuși, răsturnat printr-o cumplită „berbecare" de Bumbul, tocat cu ciocanul în frunte de Purdea și lovit cu prăjini ferecate, pînă ce „capul lui mai mult nu să cunoaște". În zugrăvirea acestui măcel general, Budai-Deleanu a pus o imaginație homerică, o vervă sclipitoare și hohotitoare.

Lexicul *Țiganiadei,* bogat în elemente rurale hunedorene sau ardelenești (*a aiepta* = a azvîrli, *a aulma* = a adulmeca, *a bujdi* = a țîșni, *cărigă* = roată, *cioaie* = bronz, *ciopor* = ceată, *clisă* = slănină, *a dăcula* = a deșela,

a dezvolbi = a dezvălui, *dîrdală* = flecar, *fleacă* = piftie, *găvălie* = țeastă, *gligan* = mistreț, *hudă* = gaură, *a învolbi* = a holba, *lolot* = zarvă, *măcriu* = uscat, *a născocorî* = a se fuduli, *piscoaie* = fluier, *smîntă* = obstacol, *șozie* = poznă, *țipiș* = rîpă, *votrie* = meseria de proxenet, *zbeg* = învălmășeală), conține mult mai puține creații proprii decît s-a crezut, obținute prin derivare cu sufixe *(aios, cercură, crezătorie, cumpleție, ferică = fereală, întîieștime, jelos, mîncaci, moleț, obrăzui, ruptos, scîrbeț, șegaci, tineriu, ucigărie, vorbeț),* prefixe *(a înteca, înhemeiat, adumbră)* sau schimbarea genului *(culcușă, lață, soroacă, sprijană),* ori a conjugării *(a cîrma, a îmbărbăți, a șerba).* Deși exprimarea în acest mod este întrucîtva bizară, efectul ei nu se poate nega. În loc să zică: Brîndușa scoase din sîn un fluier vrăjit și țipă cît putu de trei ori, poetul versifică în stilul său astfel:

Scoase o vrăjită din sîn piscoaie
Și cît poate de trei ori țipoaie.

Din necesități prozodice, dar și în scopuri ironic-umoristice, la Budai-Deleanu dracul se preface uneori în *dracă,* boierii sînt plini de *bogătate,* țiganii *visă* să se *cîrmeze.* Poetul mînuiește însă în chip natural și totodată subtil sensurile determinative, cu maximum de precizie, fără a înlătura jocul sugestiei. Țiganii alcătuiesc astfel o gloată *murgie,* care merge în șiraguri *groase,* cu o larmă inedită din cimpoi *foite,* trîmbițe *răgitoare* și cornuri *mugătoare.* Ei sînt *groși* în ciolane, au părul *îmburzit,* barbe *sperlite,* haine *învrîstate,* pîntece *flămînd,* gură *mîncace* și iubesc *dragile* bucate, dragostele *zburătoare,* cîntările *unsuroase,* urăsc moartea *ticăită* și ca să scape de ea iau fuga *oarbă.* La sfatul lor cel *fierbinte,* le place să asculte *coapta la cap* bătrînime, voroavele *supțiri și-nvățate,* pentru ca săborul să fie *precinstit,* nu *gurguiat* sau *cornurat.* Un singur scriitor a mai întrebuințat în literatura română înaintea lui Budai-Deleanu un lexic atît de variat și un epitet atît de ingenios metaforic: Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică,* de care, indisolubil legată, *Țiganiada* va trebui mereu apropiată.

BIBLIOGRAFIE

§ *Rînduiala judecătorească de obște* (anonim), Viena, 1787; *Pravila de obște asupra faptelor răle și a pedepsirii lor* (anonim), Viena, 1788; *Cartea de pravilă ce cuprinde legele asupra faptelor răle și a călcărilor grele de politie,* I-II, Cernăuți, 1807 (anonim); *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum*

Scanned with OKEN Scanner

quam extraneorum accomodata, Lwow, 1812; Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada sau tabăra țiganilor*, în *Buciumul român*, Iași, I, 1875, și II, 1877 (prima variantă, ediția T. Codrescu); *Scurte observații asupra Bucovinei*, traducere din limba germană de G. Bogdan-Duică, în *Gazeta Bucovinei*, 1894, nr. 8 și urm.; *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, în Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bukowina*, București, 1915; *Țiganiada sau Alexandria ai țigănească*, Brașov, 1900 (ediție de popularizare de V. Oniț); *Țiganiada, poemă eroi-comică în 12 cînturi publicată în forma definitivă din 1800—1812* de Gh. Cardaș, ed. I, București, 1925; ed. II, București, 1928; *Țiganiada sau tabăra țiganilor, poemation eroi-comico-satiric alcătuit în doaosprezece cîntece de Leonachi Dianeu, îmbogățit cu multe însemnări și luări-aminte critece, filosofice, istorice, filologhice și gramatice de către Mitru Perea și alții mai mulți în anul 1800*, ediție îngrijită de J. Byck, cu un studiu introductiv de Ion Oană, București, E.S.P.L.A., 1953; ed. II, București, 1956; *Trei viteji*, poemă eroi-comică în patru cînturi, publicată pentru prima oară după ms. original de Gh. Cardaș, București, 1927; *Trei viteji*, ediție îngrijită de J. Byck, cu un studiu introductiv de Ion Oană, București, 1956; *Țiganiada*, ediția a III-a, și *Trei viteji*, ediția a II-a, îngrijite de J. Byck, cu un studiu introductiv de Paul Cornea, I—III, București, 1958 (Biblioteca pentru toți); *Țiganiada*, antologie, prefață și note finale de Romul Munteanu, București, 1962 (Biblioteca școlarului); Ion Budai-Deleanu, *Opere*, I—II, ediție critică de F. Fugaru, cu un studiu introductiv de Al. Piru.

Gh. Asachi, *Notiță despre Ion Budai-Deleanu*, în *Albina românească* din 20 februarie 1830; Al. Papiu-Ilarian, *Despre manuscriptele lui I. Budai aflătoare în Biblioteca Centrală din București*, în *Archivu* (Cipariu), 1870, p. 706—718; Același, *Relațiune prezentată în ședința plenară a Societății Academice Române din 9 septembrie 1870, despre manuscriptele lui Ioan Budai-Deleanu*, în *Analele Soc. Ac. Rom.*, S.I., T. III, p. 105—116; G. Sion despre *Țiganiada*, în *Columna lui Traian*, III, 1872, nr. 19, *Revista contemporană*, 1873, 1, și *Globul*, 1878, nr. 23—31; Aron Densusianu, *O musă cenușereasă*, în vol. *Cercetări literare*, Iași, 1881; Ovid Densusianu, *Un presupus manuscris al lui Budai-Deleanu*, în *Revista critică literară*, I, 1893, p. 349—365; Aron Densusianu, *Țiganiada și Trei viteji*, în *idem*, IV, 1896, nr. 1; G. Bogdan-Duică, *Despre Țiganiada lui Budai-Deleanu*, în *Convorbiri literare*, XXXV, 1901, p. 438—461, 483—498 *(Înrîuririle germane)*; Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916; C. C. Cristea, *Influența italiană în literatura română*, în *Adevărul literar și artistic*, 1924, nr. 166; C. Radu, *Influența italiană în Țiganiada lui Ion Budai Deleanu*, Focșani, 1925; G. Bogdan-Duică, *Ioan Budai-Deleanu. Cîteva precizări*, în *Propilee literare*, III, 1928, nr. 2—3; Teodor Bălan, *Data morții lui Ion Budai-Deleanu*, în *Făt-Frumos*, 1933, p. 41 și urm., 82 și urm.; Același, *O știre nouă despre Ion Budai*, în *Codrul Cosminului*, 1935, p. 285—286; Al. Ciorănescu, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în *Cercetări literare*, II, 1936, p. 102—128; Alexandru Marcu, *Dante în Țiganiada lui Budai-Deleanu?*, în *Convorbiri literare*, LXXI, 1938, nr. 1—5; Același, *Un motiv din Tasso în*

Scanned with OKEN Scanner

Țiganiada lui Budai-Deleanu, în *Studii italiene*, V, 1938; Ion Sîn Georgiu, *Lexiconul românesc-nemțesc al lui Ion Budai-Deleanu*, în *Revista fundațiilor*, XI, 1944, nr. 2, p. 391—412; D. Popovici, *Doctrina literară a Țiganiadei lui Ion Budai-Deleanu*, în *Studii literare*, IV, 1948; N. David, *Ion Budai-Deleanu*, Colecția Contemporanul, București, 1949; Ion Lungu, *Idei iluministe în Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu*, în *Din istoria filozofiei în România*, II, București, 1957, p. 157—181; F. Fugaru, *Despre lectura manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu*, în *Limba română*, VII, 1958, nr. 4, p. 11—42; Rosetta del Conte, *Limiti e caratteri dell'influenza italiana nella Țiganiada di I. Budai-Deleanu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 195—202; Ion Gheție, *Prima gramatică românească modernă*, în *idem*, p. 333—343; Același, *I. Budai-Deleanu teoretician al limbii literare*, în *Limba română*, VII, 1958, nr. 2, p. 23—38; L. Seche și M. Seche, *Creațiile lexicale personale la I. Budai-Deleanu*, în *Limba română*, 1958, nr. 3, p. 39—47; Lidia Sfîrlea, *Observații asupra limbii și stilului Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu*, în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, 1958, p. 130—182 (înglobează și articolul din *Limba română*, 1956, nr. 1, despre *Nume de persoane în Țiganiada lui I. Budai-Deleanu*); L. Gáldi, *Încă o dată despre metrul Țiganiadei*, în *Limba română*, VIII, 1959, nr. 2, p. 59—67; Erich Prokopovitsch, *Zu Ion Budai Deleanus Lebensgeschichte*, în *Südostforschungen, internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, München, 1960, Band XIX, p. 285—299; Lucia Protopopescu, *Date noi în legătură cu biografia lui Ion Budai-Deleanu*, în *Studii*, revistă de istorie, XIII, 1960, 4, p. 183—192; Aceeași, *Contribuții la biografia lui I. Budai-Deleanu. Familia Budai. Schiță biografică*, în *Limbă și literatură*, 1961, 5, p. 155—180; Ion Iliescu, *Elemente locale în creația lui Ion Budai-Deleanu*, în *idem*, p. 181—197; Paul Cornea, *I. Budai-Deleanu — un scriitor de renaștere timpurie într-o renaștere întîrziată*, în *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 5—78 (completează articolul *Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu*, din *Viața românească*, 1958, nr. 2—3, folosit și ca prefață la ediția J. Byck din același an). Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu*, în *Cercetări lingvistice*, Cluj, 1961, nr. 2; Al. Piru, *Date și interpretări noi*, în *Gazeta literară* din 19 septembrie 1963, p. 7; Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., E.A., 1966; Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*. Buc., E.A., 1967; Iosif Pervain, *O scriere necunoscută a lui Ion Budai-Deleanu*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1967, p. 273—286; Același, *Introducerea la Lexiconul românesc-nemțesc al lui I. Budai-Deleanu*, în *Cercetări de lingvistică*, XII, ian.—iunie 1967, p. 40—51.

§ E. Carcassonne, *Montesquieu et le problème de la constitution française au XVIII-e siècle*, Paris, 1927, p. 25—26.

§ Ed. Champion, *Esprit de la révolution française*, Paris, 1887, p. 34—35.

§ Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democratice*ști *în Moldova la 1802*, ed. II, Buc., 1947.

VASILE AARON

Pe cînd I. Budai-Deleanu ostenea la poema sa eroi-comică *Ţiganiada*, alţi doi poeţi, neuniţi, Vasile Aaron şi Ioan Barac, mai puţin învăţaţi, dar pentru vremea aceea destul de instruiţi, încercau, unul la Sibiu şi altul la Braşov, să popularizeze în mediul românesc operele Antichităţii, folosind schemele prozodice ale literaturii orale şi cultivînd astfel un clasicism întîrziat, în care se amestecă tendinţe mai noi din sfera iluminismului european, unele medievalităţi ce vor persista încă în epoca romantismului şi, în toate, dorinţa de afirmare a spiritului creator naţional.

Vasile Aaron s-a născut în satul Glogovăţ de lîngă Blaj prin 1770. Fiu de preot, fu îndrumat să studieze şi el teologia în cetatea lui Bob, dar urmînd în continuare dreptul la Cluj, deveni „fişc" consistorial la Sibiu, procurator şi jurat procurator (advocat) „în marele prinţipat al Ardealului". Relaţiile sale cu uniţii nu erau rele, de vreme ce în 1806 dedica nişte *Verşuri veselitoare la zioa numelui exţelenţiei sale domnului domnu Ioan Bob*, în 1807 alte *Verşuri veselitoare întru cinstea prealuminatului şi preasfinţitului domn Samoil Vulcan* (la întronarea sa ca episcop de Oradea), iar în 1809 o poezie latină de laudă a lui Dimitrie Vaida în volumul acestuia de *Orationes*. Nu cunoaştem data unui *Verş jalnic la îngropăciunea d. Teodor Miheşi*, nici al unui *Praxis al forumurilor bisericeşti*, rămas în manuscris. Însurat cu o femeie gîlcevitoare, Aaron şi-a căutat mîngîierea în opera literară, murind de 52 de ani, la Sibiu, în 1822.

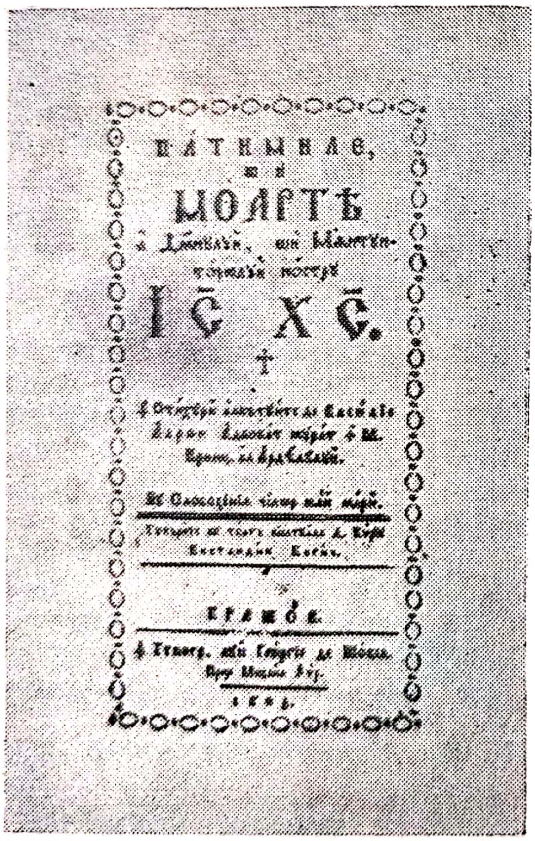
ПАТИМИЛЕ,
ши
МОАРТЕ
ІС ХС

Vasilie Aaron, *Patimile şi moartea Domnului şi Mîntuitorului nostru*, Braşov, 1805.

Debutul şi l-a făcut Vasile Aaron cu *Patimile şi moartea Domnului şi Mîntuitorului nostru Is. Hr.* (Braşov, 1805), prelucrare nemărturisită în 10 cînturi după *Der Messias*, cunoscuta epopee a lui F. G. Klopstock. Pentru a asigura circulaţia cărţii, Aaron declara în prefaţă că nu se găseşte în ea „ceva din poveşti prostatice adăogat",

Scanned with OKEN Scanner

totul fiind cules „din Sfînta Scriptură și din istorii sfinte“ de un autor „bine procopsit în măestria poeticească“.

Istoricii literari, cu excepția lui G. Călinescu, consideră în bloc *Mesiada* românească prozaică, prolixă, lamentabilă, chiar ridiculă pe alocuri, ceea ce e adevărat numai dacă socotim tot astfel originalul însuși. Klopstock, mult lăudat în vremea lui, nu era, cum știm dintr-o epigramă a lui Lessing, și citit în același timp, datorită tocmai conformismului său canonic și prozaismului versurilor. Adoptînd metrica alertă a versului popular și simplificînd colosala epopee nemțească, traducătorul român nu s-a putut menține totdeauna în limitele gravității și ale solemnității, dar sacrificiul acestora nu s-a făcut fără un cîștig în direcția poeziei mai puțin rigide. Astfel, transfigurarea lui Isus pe Muntele Măslinilor este surprinsă într-un fragment de frescă interesant prin alternarea imaginilor de văz și de auz:

În vîrf prea petros de munte
Se roagă cu lacrimi crunte,
Lucru negrăit de limbă;
Fața toată i se schimbă,
Și tot în foc se preface,
Isus de jos mai mort zace,
Iar ceata heruvimească
Ceata albă îngerească
Se apropie și cîntă
Cîntare frumoasă, sfîntă.

Ruga Mîntuitorului provoacă un imn care răsună din cer în tonul psalmilor lui Dosoftei ori al colindelor populare:

Bucură-te și săltează
Sioane! că mare rază
Preste tine strălucește,
Un luceafăr se ivește.

Arhanghelul Gabriel luminează cu zborul său întunericul iadului, precum Luceafărul lui Eminescu va sfîșia cu fulgerul lui văile negre ale haosului:

De grabă și iute zboară,
Zburînd, la limb se pogoară,
Îngerul cel minunat
Dacă în limb au intrat
Tot locul se luminară
De a strălucirii pară.

Stînjenește desigur dezacordul din „Tot locul se luminară“. Dacă poetul ar fi pus „Beznele se luminară“ versul ar fi cîștigat.

Scanned with OKEN Scanner

Ultimele clipe pe cruce ale lui Isus sînt narate de Klopstock aproape fără modificarea textului evangheliilor:

Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?
Și cerurile își acoperiră fața înaintea tainei.
Repede îl cuprinse, singur pentru cea din urmă oară,
dragostea
De omenirea întreagă. Cu limbă arsă strigă: „Mi-e sete!"
Strigă, bău, însetă, se cutremură, păli, sîngeră, strigă:
„Tată, în mînile tale îmi încredințez sufletul".
Apoi: (Sol al lui Dumnezeu, îndură-te de noi!) S-a sfîrșit;
Își lăsă capul în jos și muri.

Afară de mici umpluturi cerute de ritm și rimă, Aaron n-a pus, cum e acuzat, prea mult de la el:

. . . „Așa, Sfinte,
Mă lași cu totul, Părinte!"
Moartea se apropiase,
Durerea îl cuprinsese:
„Dați-mi să beau, că mi-e sete"
Zice foarte îndelete.
Mai pe urmă gălbinește,
Trupul tot i se răcește . . .
„Oh, oh", zice, ia aminte
În mîna ta dau, Părinte,
Dau trudit sufletul mieu
Și mîncat de necaz greu."
Și cînd acestea grăiește
Sufletul îl părăsește
Își lasă capul în jos
Moare stăpînul Hristos.

Firește, la distanță de un secol, un istoric literar ca Iorga putea să manifeste rezerve față de cîntarea crezută originală a lui Aaron, după cum Ovid Densusianu, ceva mai tîrziu, confruntînd-o cu Klopstock, nu se putea încă elibera de obsesia prolixității. Astăzi, incriminînd ceea ce e de incriminat, trebuie să recunoaștem lui Aaron măcar meritul de a fi vorbit poporului în forma care-i era accesibilă, ca în tînguirea Mariei, atît de asemănătoare bocetelor locale:

Oh, oh, fiule iubite,
Oh, fiul meu, mult dorite,
Oh, dulce lumina mea,
Cum lași mort a te vedea?
Oh, nădejdea mea cea vie,
Veșnica mea veselie,
Deschide-ți ochii odată

Scanned with OKEN Scanner

Și-ți vezi maica întristată
Cum plînge și cum suspină
De trudă, de necaz plină.
Deschide-ți rostul cel sfînt
Și cu dulcele cuvînt
Mîngîie pre maica ta
Și scîrbită n-o lăsa...

Alt merit al lui Aaron, pe care nu-l are în aceeași măsură Barac, este acela de a fi pornit în vulgarizările sale (cuvîntul nu trebuie luat numai-decît în sens peiorativ) de la textul autentic, nu de la un intermediar.

Printre manuscrisele lui se află și niște *Alese istorii din Cartea Mutărilor lui Ovidie Naso,* legendele lui Narcis, Dafne, Io, Cadmus, Acteon și Hiacint, traduse prin 1803—1804 direct din *Metamorphoseos libris* și din care în timpul vieții autorului n-au apărut decît *Perirea a doi iubiți, adecă jalnica întîmplare a lui Piram și Tisbe, cărora s-au adăogat mai pe urmă nepotrivita iubire a lui Echo cu Narțis* (Sibiu, 1807). Povestea înduioșătoare a celor doi tineri care se înjunghie din eroare unul pentru celălalt, sau povestea fetei respinse de cel care, admirîndu-se doar pe sine, va fi prefăcut într-o floare, au putut să devină populare printr-o ușoară prelucrare în metrica poeziei orale:

Piram tînăr ca o floare,
Ca el nimenea sub soare,
Tisbe fecioară aleasă
La făptură mai frumoasă
Decît oricîte fecioare
Frumosul Răsărit are.

Metamorfozele sînt presărate cu învățături extrase uneori din alte opere ale lui Ovidiu. Astfel versurile din *Triste* (I, 9, 5—6):

Donec eris felix, multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris

devin la *Aaron:*

Pînă vei fi fericit
De prieteni nu-i fi lipsit,
Iar cînd se înourează
Toți se duc, se depărtează.

Poetul preferat latin pare a fi fost însă pentru Aaron *Virgiliu.* O traducere a *Bucolicelor* nu a ajuns pînă la noi, în schimb a rămas în ma-

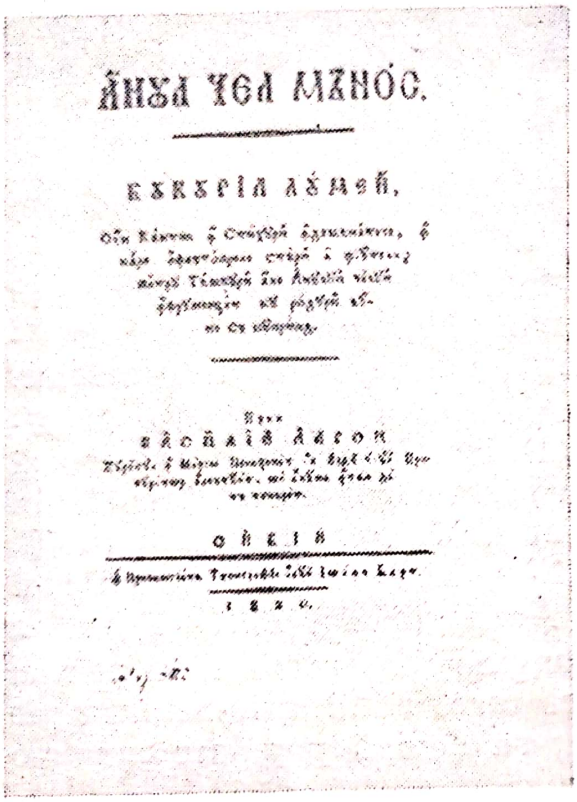

Vasilie Aaron, *Anul cel mănos,* Sibii, 1820.

nuscris versiunea primelor opt cînturi din *Eneida,* datînd din 1805, cu titlul *Istoria lui Virgiliu Maro despre stricarea Troiei prin greci și ridicarea neamului rîmlenesc după mergerea lui Eneas cu sociile sale în Italia.* Publicată fragmentar abia în 1877, *Eneida* lui Vasile Aaron nu a avut ecou în literatura română. Altă operă a lui Virgiliu, *Georgica,* a inspirat însă pe Aaron însuși în poema sa didactică *Anul cel mănos,* publicată la Sibiu în 1820. Scopul lui Aaron era, pe de o parte, practic, el voind a scrie un poem în care se cuprind „lucruri moralicești, atîrnătoare spre aţîţarea străduinţei în rîndul economiei", aşadar o operă iluministă de culturalizare a maselor, pe de alta, un poem de laudă a muncilor agricole, a florei și faunei. Vioiciunea versului popular ajută la notaţia cîteunui moment din viaţa cîmpenească, precum cel al însămînţărilor:

Soarele nici că răsare,
Toţi cu rîvnă foarte mare
Boii la plug înjugheză,
De au cai, îi înhămează,
Seamănă, ară și grapă,
Ce nu pot cu plugul, sapă,
Scot spinii de pe răzoare
Și fiece delușoare
Nu le lasă nelucrate,
Ci le umplu de bucate.

De reţinut și acest scurt tablou pastoral, pe care-l vom regăsi la Iancu Văcărescu:

Pe tot locul vaci și boi,
Capre și cîrduri de oi.
Mielușeii aci sug,
Aci într-o parte fug,
Și-ntorcîndu-se-napoi
Se amestecă-ntre oi.

Versificația prea lesnicioasă are uneori efecte umoristice, ca atunci cînd poetul ține să noteze pupupăitul pupezei („pasere ticăloasă") sau nechezatul armăsarului care-ți ridică părul măciucă, dar senzațiile fruste nu lipsesc din acest poem.

Nu s-a descoperit încă izvorul din care Aaron și-a scos a sa *Vorbire în versuri de glume între Leonat bețivul, om din Longobardia, și între Dorofata, muerea sa,* apărută la Sibiu în 1815. Probabil că a versificat vreuna din acele cărți de colportaj din care și Anton Pann a publicat în 1821 *Calendarul lui Bonifatie Setosul,* în 1832 *Îndreptătorul bețivilor,* în 1851 *Cîntătorul beției* și în 1852 *Triumful beției, sau diata ce o lasă un bețiv pocăit fiului său.* Disputa între Leonat și Dorofata se urmează fără rezultat, în replici vesele de acest fel:

Amar și durere mie,
A mea iubită soție...
Părăsește băutura,
Care întrece măsura...
Oh vai! ticăloasă minte,
O netrebnice cuvinte...
Ah, vinuț, leac dulce foarte,
Nu te las eu pîn la moarte,
Ah, vinuț, lumina mea,
Pîn la moarte te voi bea...

Unele versuri sînt din recuzita cîntecelor de lume, precum cele care dau pe față ultima dorință a bețivului:

Îngroapă-mă, puiul meu,
Aproape de făgădău,

sau filozofia lui hedonistă:

Mîncă, bea, te veselește
Cîntă, joacă și trăiește.

Alte versuri, ca de exemplu:

Cu nădragii de anglie,
Petece pe ei o mie

prezintă interesul de a fi citate prin gura lui Stan Pățitul („Ipate, care dă oca pe spate") de Ion Creangă.

Istoria lui Sofronim și a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef, mai marelui din Milet (Sibiu, 1821) repetă traducerea din grecește a nuvelei

cavalerului Florian *Sophronyme*, de paharnicul Iordache Slătineanu, tipărită la Sibiu în 1797 ca adaos la *Achilefs la Schiro* de Metastasio. Intermediarul grec introduce aici prin Rigas Velestinlis un cîntec din *Les Contemporaines* de Restif de la Bretonne:

Inimă, mă ia mirare
Cum mai poţi avea răbdare
Pururea în foc arzînd.

Neavînd nici mîngîiere,
Nici vreo milă la durere
De la nimeni aşteptînd.

În nevoi eşti cufundată,
Că nădejdea depărtată
De-a scăpa dintr-ast amar!

La Aaron:

Inima mea cea trudită,
Mă ia mirare cumplită
Cum mai poţi încă răbda?

Neavînd nici uşurare,
Nici milă la întristare
Aşteptînd de undeva.

În nevoi eşti noroită
Şi de nădejde lipsită
Să scapi cîndva de Amor.

O imitaţie greu de identificat este opera rămasă în manuscris cu titlul ciudat *Reporta din vis.* Avem a face cu un poem pe tema *fortuna labilis*, în care se preamăresc faptele bune şi se osîndesc viţiile, în încercări de caracterologie, pe care le va relua Mumuleanu. Lacomul e întîmpinat cu întrebarea:

Pe-a cui seamă trupul cu mîncări
îngraşi?

iar avarului i se face acest portret:

Pîntecele-i latră flămînd ziua toată;
În gînduri şi grijă necurmat înoată;
E rob la avere; averea îl poartă
Cum poartă pisica o pasăre moartă.

Unele versuri sînt ecouri din Ovidiu:

Norocul, „cu statornicie nu stă într-un loc" *(et manet nullo certa tenaxque loco")*

sau:

Cu paşi îndoiţi la altul grăbeşte
Acum e voios, acum supărat,
[*Passibus ambiguis fortuna volubilis erat...*
sed modo laeta manet, vultus modo acerbos.]

Se evocă Dacia şi cetatea ruinată Sarmis, comparată cu Troia, şi se enumeră gloriile prăbuşite, spulberate în vînt ca nisipurile mării şi nimicite ca fumul (Samson, David, Nabucodonosor, Cesar, Tit, Nero, Traian); apare chiar tema mormintelor. Moartea taie firul vieţii, mormîntul înghite corpul devorat de viermi, broaşte şi şerpi.

În prefaţa acestei scrieri, Aaron îşi exprimă convingerea că limba română e fiica limbii latine şi soră cu limba italiană, limba celor mai armonioase versuri şi singura limbă potrivită operelor muzicale (probabil că autorul o cunoştea deci). Mai departe el vorbeşte de metafore, pe care le numeşte „fictiones poeticae" şi le exemplifică prin vechile zeităţi. Fără „ficţiuni poetice", poezia, reîntoarsă aşadar la mitologie, e ca un brici de fier fără oţel, ca un zid fără var şi nisip, ca o fiertură sau o friptură fără sare.

BIBLIOGRAFIE

§ Vasile Aaron, *Patimile şi moartea Domnului şi Mîntuitorului nostru Is. Hr.*, Braşov, 1805; ed. II, Sibiu, 1808; ed. III, Sibiu, 1829; *Perirea a doi iubiţi, adecă jalnica întîmplare a lui Piram şi Tisbe, cărora s-au adăogat mai pe urmă nepotrivita iubire a lui Echo cu Narţis*, Sibiu, 1807; altă ediţie, 1830; *Vorbire în versuri de glume între Leonat beţivul, om din Longobardia, şi între Dorofata, muerea sa*, Sibiu, 1815; *Anul cel mănos*, Sibiu, 1820; ed. II, Sibiu, 1830, *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef, mai marelui din Milet*, Sibiu, 1821.

G. Sion, *Reporta din vis*, în *Informaţiile bucureştene*, 1870, numerele din 17 şi 27 septembrie, şi în broşură (conferinţă din 6. II. 1868); T. Roşu, *Eneida lui Virgiliu tradusă în versuri româneşti de Vasiliu Aronu*, în *Report despre gimnasiul superior greco-catolic de Beiuş pentru anul şcolar 1876—77*, Oradea Mare, 1877 (reprodus cu o notiţă despre *Vasile Aron şi operele sale* de G. Bariţiu, în *Transilvania*, X, 1877, nr. 24 şi urm.); D. Popovici-Barcianu, *Vasile Aron (1770—1822)*, în *A XV-a Programă a Institutului pedagogic-teologic al arhidiecesei ortodoxe române transilvane în Sibiu, pe anul şcolariu 1898—1899* şi *1899—1900* (publică legendele *Dafne, Io, Agenor, Acteon* şi *Narcis* din *Metamorfozele* lui Ovidiu, traduse de Aaron, şi poezia lui Aaron *Cătră Ovidie*

Scanned with OKEN Scanner

Naso, care le precede); I. Lupaș, *Un amănunt relativ la Vasile Aron*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, I, 1922, p. 401—402; O. Densusianu, *Vasile Barac* în *Revista universitară*, I, 1900, nr. 10, p. 277—278; G. Guțu, *O traducere în versuri din Eneida la 1805*, în *Orpheus*, IV, 1928, p. 82—88; G. Baiculescu, *Virgiliu în românește — Eneida*, în *Adevărul literar și artistic*, IX, seria II, 1930, nr. 516; N. Lascu, *Traduceri românești din Virgiliu*, în *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, vol. II, 1936, p. 35—36; Dan Simionescu, *O latură necunoscută din activitatea lui Vasile Aaron*, în *Arhiva românească*, V, 1940, p. 257—265; V. S. Lupaș, *V. Aron cel dintîi autor al unei lucrări juridice în limba română*, în *România nouă*, VIII, 1941, nr. 37; N. Lascu, *Vasile Aaron și Ovidiu*, în *Studii literare*, II, 1943, p. 26—66 și în vol. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 402—437; G. Călinescu, *Vasile Aaron*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 4, IX, 1960, p. 722 (completări la *Istoria literaturii române*); Mircea Anghelescu, *Din istoria unui motiv poetic* în *Limbă și literatură*, 20, 1969, p. 35—38.

IOAN BARAC

De o extraordinară popularitate în epocă, rîvnită de I. Budai-Deleanu, care-l tratează de sus în *Țiganiada*, s-a bucurat Ioan Barac.

Barac era fiul unui preot din satul Alămor (comitatul Alba-inferioară) și se născuse, după propria-i mărturisire, în 1776. Învățătura și-a făcut-o în gimnaziul reformaților de la Aiud și la Cluj, unde s-a specializat în „legile țării" (drept). La 25 de ani îl găsim dascăl „normalicesc-neunit" la Avrig, iar peste un an în aceeași funcție la școala de pe lîngă biserica Sf. Nicolae din Brașov. Era în același timp „procurator", iar din 1805 va fi și „translator magistral" la primărie, slujbă pe care a ținut-o pînă la moarte, întîmplată la 10 iulie 1848. Căsătorit în vremea cît era dascăl cu fata directorului de atunci al școalelor greco-orientale, Radu Tempea, autorul gramaticii, Barac a lăsat în urma sa cinci fii.

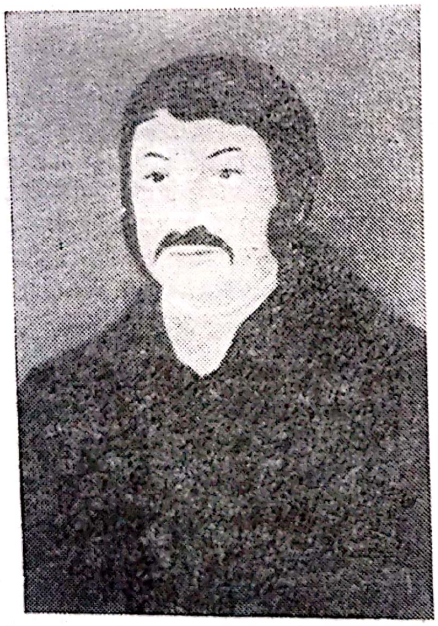

Ioan Barac.

În cei 72 de ani, cît a trăit, Ioan Barac a îmbogățit literatura română cu peste treizeci de opere, majoritatea prelucrări în versuri sau simple prelucrări din limbile pe care le cunoștea mai bine, maghiara și germana (limba latină, în care a versificat sporadic, o stăpînea mai puțin).

Scanned with OKEN Scanner

Debutul şi l-a făcut cu *Istoria despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă şi pustiită crăiasă, adecă o închipuire supt care se-nţelege luarea Ţării Ardealului prin Traian Chesariul Romaniei,* tipărită la Sibiu în 1801, prelucrare a poemului lui Gergey Albert *Arghirus historiája,* după ultima ediţie din 1794. Interpretarea alegorică a istoriei lui Arghir nu aparţine, cum s-ar putea crede, lui Barac, ci istoricului maghiar, J. Benkö, care vorbind în lucrarea sa *Transilvania* (1778) despre poemul lui Gergey arată că el este „istoria cuceririi Daciei de romani", fecioara Léany cea cu părul de aur reprezentînd belşugul minelor de aur ale provinciei („crines aurei virgini adfinguntur, quibus eximius auri proventus Daciae adumbratur").

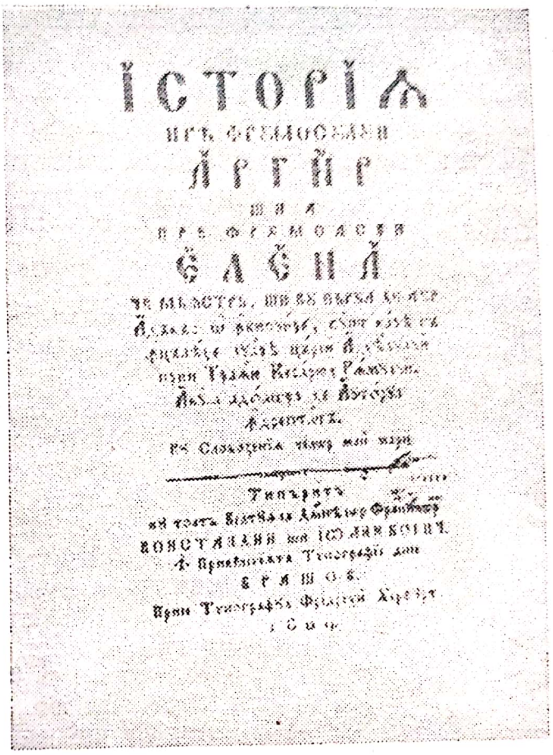

Ioan Barac, *Istoria prea frumosului Arghir şi a preafrumoasei Elena,* ed. II, Braşov, 1809.

Legenda lui Arghir are desfăşurarea simplă a basmului cu Făt-Frumos şi Cosînzeana, semănînd în parte şi cu *Prîslea cel voinic şi merele de aur* din colecţia lui Ispirescu. Craiul Acleton are o grădină în care o mînă nevăzută a sădit un pom miraculos, ce înfloreşte ziua şi rodeşte noaptea, fără să păstreze poamele, culese tainic în zori. Vrăjitorul Filaret dă lămurirea că roadele nu vor putea fi păzite decît de un fiu al craiului, pe care îl pîndesc însă mari nenorociri. Încercarea celor doi fii mai mari nu reuşeşte, şi craiul, crezîndu-se înşelat, decapitează pe Filaret. Arghir, fiul cel mai mic, instalat şi el de veghe, surprinde şapte păuni (în original lebede) şi, apucînd pe unul de un picior, acesta se preface în zînă. Tinerii adorm sub măr şi sînt găsiţi astfel de o babă trimisă de crai, care, tăind o şuviţă din părul de aur al zînei, provoacă plecarea acesteia şi a lui Arghir, însoţit de o slugă, în căutarea ei, la Cetatea Neagră. Pe drum, Arghir întîlneşte un ciclop mărinimos şi o văduvă rea care vrea să-l reţină ginere pentru fiica ei. Planul văduvei, pus la cale cu concursul servitorului lui Arghir, eşuează. Voinicul taie capul slugii şi pleacă mai departe, bîntuit o clipă de gîndul sinuciderii. Dar tocmai atunci dă peste trei

Scanned with OKEN Scanner

demoni învrăjbiți pentru trei lucruri fermecate, o plașcă, niște papuci și un bici. Arghir convinge pe demoni să se întreacă la fugă, își pune plașca și papucii și pleznind din bici cu formula „hip-hop" ajunge tocmai unde dorea, la Cetatea Neagră. Acolo găsește, după oarecare dificultăți, pe Elena și o ia de nevastă, nuntind cu ea timp de șase săptămîni.

Deși Budai-Deleanu susține că versurile lui Barac sînt „proaste", nu se poate nega farmecul lor naiv, datorit simplității, ritmului alunecos, popular. Dacă nu are fast în portrete și descrieri, Barac posedă în schimb darul narațiunii fluide, care, ocolind detaliile de decor, atîță curiozitatea și taie respirația de la primele rînduri:

Te visai mișcînd din buză,
O, prea drăgălașă muză!
Verși glas îngeresc din gură,
Care inimile fură,
Fură și le amăgește,
După ce le îndulcește.
Te rog, muză mîngîioasă,
Care cînți cîntări frumoasă,
Pică-mi puțintică miere
Din măeastra ta putere,
Să pot cînta cu simțire
A lui Arghir pribegire.

Arghir au fost crăișorul
Cel mai pedepsit cu dorul,
Fiul cel mai mic să știe
(În hronica firii scrie)
A lui Acleton anume,
Craiul cel bogat din lume,
Că încă n-am dat în cale
De numele țării sale.
Se zice dintru aflate
A fi avut o cetate
Tare și meșteșugită,
Și cu șanțuri întărită...

Episodul cu ciclopul e un mic fragment de *Odisee:*

Acest uriaș îndată
Cu o cină se arată,
În frigare vrînd să tragă
O căprioară întreagă.
Face cină boierească
Ca pre Arghir să cinstească.
Masa lîngă foc o pune,
La lumină de tăciune,
Și șăd toți pe lîngă vatră
Pre cîte un zghiab de piatră.

Arghir, pînă să îmbuce,
O ploscă de vin aduce
Dintr-ale sale merinde,
Care foarte bine prinde.
Uriașul dacă-l gustă
Cu stomah ca de lăcustă,
I-ar fi plăcut, ca să tragă
Pe gît o bute întreagă...

Elena apărută în visul lui Arghir adormit de filtrurile magice ale văduvei prefigurează imaginea femeii „galeșe" din poezia lui Eminescu:

Cînd încetișor să duce,
Păr în aur îi strălуce
Și pe spate și-l undează,
Din soare făcîndu-și rază,
Care la călcîie bate
Netezit în jos pe spate.
Clătea haine frumușele
Și trăgea boare cu ele.
În trup oablă și supțire,
Drăgălașă la jinbire.
Pre cap diamazi strălуce,
Cu soarele își aduce.
La toate-i strălucitoare,
De la cap pîn la picioare.

Scanned with OKEN Scanner

De altfel, Eminescu, cititor pasionat al lui Barac, începuse și el a versifica în stihuri populare *Basmul lui Arghir*, oprindu-se însă după descrierea grădinii craiului în care crește pomul cu mere de aur.

A doua operă a lui Barac, terminată într-o primă versiune în 1816 și rămasă în manuscris, poartă titlul *Paginile cele minunate ale vestitului și viteazului craiului celui grecesc din Itaki, Odiseus, scoase după istoriile cele vechi ale Troadei*, și este o prelucrare nu după Homer, ci după epopeea cu același titlu a maghiarului Dugonics András, apărută la Pesta în 1780.

Tot după o epopee maghiară (*A'Pártos Jerusálem*, Pesta, 1799, de Nagy Ferentz) a prelucrat Barac și a publicat la București în 1821 *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului carea s-a împlinit după cuvîntul ce s-a zis că nu va rămîne piatră pe piatră*, dînd-o ca „scoasă din cartea lui Iosif Flavie pe scurt și în 9 cînturi alcătuită", cu aceeași versificație lesnicioasă, nu fără unele imagini fericite :

Întîi s-au stricat Gadara,
Carea s-a topit ca ceara...
Tunul cel de lemn răsună,
Cît din cer pare că tună.

Amorul prin carele s-au alunecat și s-au ofticat Lucreția din cetatea Suna în Italia din care i-s-au tras și moartea, nuvelă în versuri, terminată înainte de 1826, are la bază scrierea latină a lui Aeneas Silvius Piccolomini *De duobus amantibus Eurialo et Lucretia*, pe care o tradusese în ungurește și o publicase la Cluj, în 1592, Balassi Balint.

Loreti, din aceeași epocă, este, după indicația autorului însuși, *Laurette* de Marmontel (din *Contes moraux*), prelucrată în versuri printr-un intermediar maghiar.

Întîiul corăbier carele au scornit corabia pe mare și cu îndrăzneală au trecut marea la Melida ce au iubit-o din vis, pre nevăzute, scrisă în 1828, nu-i altceva decît prefacerea în versuri a prozei lui Salomon Gessner, *Der erste Schiffer* (Zürich, 1762), iarăși indirect, prin traducerea maghiarului Kazinczy Ferenc, *Az első hajós* (1797).

Din *Magyar Ovid* (1802) a lui Viski T. Pal provin cele cîteva *Metamorfoze* (printre care *Deucalion* și *Pirrha*), numai în parte păstrate, unele publicate postum.

Nașterea, viața și pierirea lui Iuda Iscarioteanul (manuscris din 1830) este o prescurtare în versuri din scrierea predicatorului vienez Abraham a Santa Clara *Judas der Ertz-Schelm* (1692).

Scanned with OKEN Scanner

Bunătatea și înalta milostivire a craiului Chiru al perșilor (1838) narează în versuri, printr-un intermediar unguresc încă neidentificat, un episod din *Ciropedia* lui Xenofon sau din *Artamène ou Le grand Cyrus* (1649—53) în 10 vol. de M-elle de Scudéry (sinuciderea prizonierei Pantea, care dobîndește mai întîi învoirea de a-și vedea soțul, pe Adrabatos, mort apoi în luptă).

Barac este întîiul traducător în limba română a faimoasei cărți populare maghiare *Lúdas Matyi* de Fazekas Mihály, publicată sub titlul *Pepelea Gîscariul* la Arad abia în 1916. Se afirmă că la baza scrierii lui Fazekas, mort în 1828, se află o veche legendă franceză din secolul al XII-lea, pusă pe seama lui Douins de Lavesne, autorul unui fabliau, *Roman* de *Trubert,* pe care Fazekas l-ar fi putut cunoaște cînd se afla în Franța în război, prin intermediul unui episod din *Mon oncle Benjamin* de Claude Tillier. Povestea țăranului Mateji care, bătut de argații unui feudal, se răzbună, aplicînd, travestit, trei corecții zdravene asupritorului, are neîndoios un sîmbure revoluționar. Originalul maghiar e în versuri, asemenea și tălmăcirea lui Barac.

Lui Barac i se datorește traducerea vestitei cărți populare germane anonime din secolul al XV-lea (exact, din 1483) *Tyll Eulenspiegel,* despre care istoricul literar W. Menzel afirmă că scoate în evidență „mintea sănătoasă și dură a țăranului față cu mîndria și trufia claselor de sus; nu în sentințe, ci în pilde". Ediția întîi din *Tilu Buhoglindă* a apărut în 1840, la Brașov. Urma în 1842 *Nașterea și toată viața minunatului Piticot de un cot și cu barbă cu tot,* traducere în versuri de Barac a cărții populare germane *Der daumenlange Hansel mit dem ellenlangen Barte* (după ediția de la Linz, din 1815), prelucrată în basmele lor și de frații Grimm.

Reputația lui Barac crescuse considerabil între timp prin publicarea la Brașov a 8 volume (1836—1840) din *Halima, sau 1001 de nopți (istorii arabicești),* tradusă în proză presărată cu versuri după versiunea germană a lui Habicht, von der Hagen și Schall (*Tausenduneine Nacht, arabische Erzählungen, zum ersten Male aus einer tunesichen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt,* Breslau, 1825, 15 volume).

În 1844 Barac publică la Brașov o prelucrare, numai în versuri, a basmului din *1001 de zile,* după versiunea germană a lui Habicht, *Cei trei frați gheboși, sau trei bărbați și o muiere, o istorie comică.*

În același an cu *Piticot* (1842), productivul Barac mai tradusese în versuri, fără să poată tipări, *Vrednica de iubire europeană Constantina,* după romanul galant al lui August Bohse *Die liebeswürdige Europäerin Constantine* (Frankfurt und Leipzig, 1735), iar peste alți trei-patru ani va traduce tot în versuri *Patimile cele rari și minunate ale unei mademoai-*

Scanned with OKEN Scanner

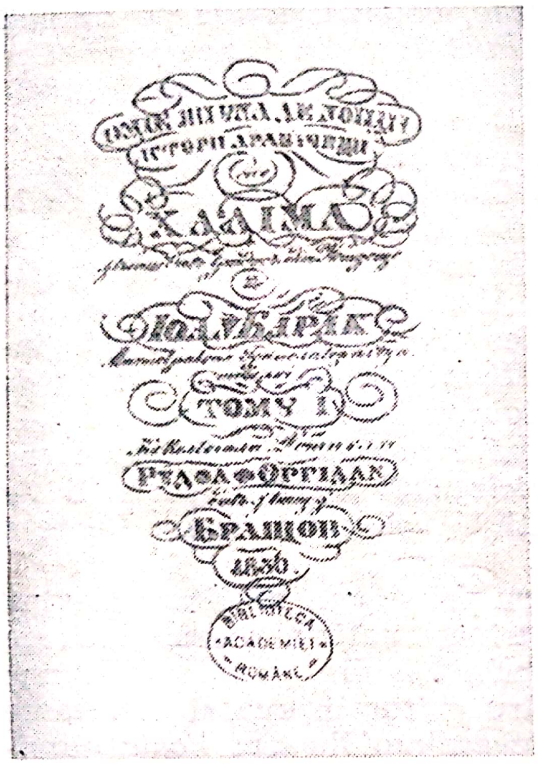

Ioan Barac, *O mie şi una de nopţi,* istorii aravicești sau Halima, I, Braşov, 1836.

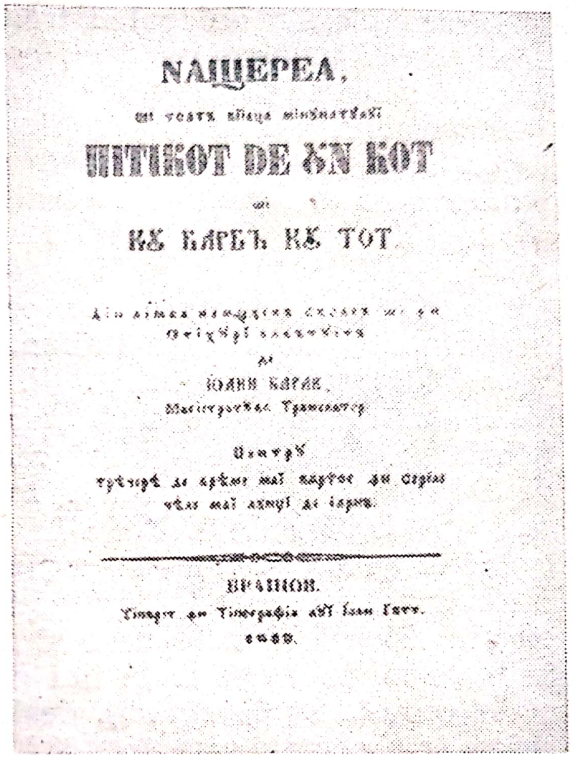

Ioan Barac, *Naşterea şi toată viaţa minunatului Piticot,* Braşov, 1842.

zelle cu numele Cartigam, care fusese fiica unui paşă turcesc, anume Ibrahim de la Anadol, şi ea căzuse în robia creştinilor cînd au bătut pre turci şi i-au scos din ţara ungurească, din Buda, capitala ţării, unde lăcuisă paşa turcesc mulţi ani, apoi fu botezată Hristina în Pariz şi făcută grofiţă. Lungul titlu analitic e în gustul lui Barac, iar traducerea e făcută după intermediarul maghiar în versuri, al lui Mészáros Ignacz, al romanului lui Meletaon (Leonhard Rost) *Die Türkische Helena* (1710), devenit în 1723 opera lui Menander (acelaşi Rost) *Der unvergleichlich schönen Türkin wundersame Lebens und Liebes-Geschichte.* Nu s-a descoperit încă originalul celui de-al treilea roman galant tradus în versuri de Barac în 1847, *Adelaida, arîndăşiţa cea mică de lîngă cetatea Hateau Tirri,* deosebit de nuvela lui Marmontel. De asemenea nu se cunoaşte originalul povestirii în versuri cu titlul *Vînătorul de la Matra, sau Cazimir şi Leonora,* al cărui subiect e germano-maghiar.

Dintre piesele de teatru traduse de Barac, două: *Cetăţuia pe drumul ţării (Das Landhaus an der Heerstraße)* şi *Pustnicul din Formentera (Der Eremit aus Formentera)* de August von Kotzebue, reprezentate în 1840, s-au pierdut. *Mirele cel umblat şi procopsit* traduce *A' jártos költes völegény, vig jaték, egy felvonásban*, comedie de Bartsai László, după versiunea germană a unei comedii franceze. *Constanţia, fiica regelui de la Portugalia* este *Constantia Portugáll-Király Leánya*, tradusă de Láng Adám după *Iohann von Calais oder Das Bild am Admiralsschiff* de Ignatz Frantz Castelli, care prelucra pe francezul Alexandre Duval. *Samson* este tragicomedia franceză a italianului Lodovico Riccoboni, tradusă prin intermediul german al lui F. W. Weiskern, *Samson der Starke; Amlet de la Dania* traduce versiunea germană (desfigurată) a lui *Hamlet* de Fr. L. Schröder, iar *Atala*, o piesă maghiară după romanul lui Chateaubriand de Bonyhádi Perczell Imre. În sfîrşit, *Vicleşugul femeesc* poate fi *Az asszonyi fortély* de Bodnár László (sub titlul *Vicleşugul fetesc*, Barac a tratat subiectul şi într-un poem).

Toate acestea le-a întreprins Barac pentru propria sa desfătare („avînd eu din tinereţele mele pînă şi acum la bătrîneţe patima poeziei, cu care în toate zilele vieţii mele îmi petreceam scriind multe asemenea", spune el în prefaţa la *Cartigam)*, desigur şi pentru culturalizarea şi delectarea cititorilor, pentru care în 1837 a scos şi magazinul ilustrat *Foaia duminicii*. Traducînd mereu şi prelucrînd scrieri ale altora, n-a mai avut vreme pentru o operă originală. A făcut totuşi şi sforţări de originalitate, şi, în afară de două poeme mai lungi, *Moartea Polixeniei Radak întîmplată în anul 1803* (despre o tînără care s-a otrăvit fiindcă i s-a interzis căsătoria cu un ofiţer de cavalerie) şi *Jalnice moraliteturi pentru boala cea înfricoşată, holera* (1831), au rămas de la el cîteva poezii mai scurte, din care merită reţinute *Adevărul* (temă de predilecţie în literatura iluministă), *Moaşa Eva* (în care se evocă veacul de aur cu viziunea progresului industrial modern), *Cercul timpului* (cu problema egalităţii dintre sexe), *Ce sînt dragostele?* (dizertaţie), *Filis doarme* (idilă) etc. Uşoarele prelucrări de teme populare sînt cele mai izbutite, de exemplu această doină de nevastă care s-a grăbit să se mărite:

Dorit-am de măritat
Ca să-mi capăt un bărbat;
Mai nimic nu mi-am fetit,
Bată-l piatra de iubit!
În braţă m-au aruncat,
Bată-l piatra de bărbat,
Pînă-n gît m-am îngropat.
Unde-s acum fetele

Scanned with OKEN Scanner

Să-mi jelească zilele?
În ce grijă m-am băgat,
Bată-l scîrba măritat!
Că mi-au dat dorul de cap;
De bărbat nu pot să scap.

Aici tonul e glumeţ. Barac se mişcă însă, inspirîndu-se din poezia populară sau numai transcriind un motiv, şi pe struna elegiacă:

O, dragă luniţă,
Varsă-mi luminiţă,
De sus peste mine
Caută cu bine,
Că-mi e săgetată
Inima mea, iată.
Eu mă rog de tine
Scapă-mă pe mine
Dintr-o zăpăceală,
Care cu greşală
Mi-au fermecat firea
Şi toată simţirea.

Lună strălucită,
Însă, cu oftare,
Te rog foarte tare
Să-mi iai o durere,
Dacă ai putere,
Ce mă bîntuieşte,
Inima-mi căzneşte
Şi trage să moară
D-un ochi de fecioară,
De care dodată
Fusă deochiată;
Însă ea nu ştie
Că ce-mi este mie.

BIBLIOGRAFIE

§ Ioan Barac, *Istorie despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă...*, Sibiu, 1801; *Istoriia pré frumosului Arghir şi a pré frumoasei Elena*, ed. II, Braşov, 1809; ed. III, Braşov, 1812; ed. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1923; ed. în B.p.t. nr. 696; ed. în Biblioteca şcolarului, cu o prefaţă de Lucia Ionescu, Buc., Ed. tineretului, 1954 (după ediţiile din 1842 şi 1844); *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului...*, Braşov, 1821; *O mie şi una de nopţi. Istorii arabiceşti sau Halima, întîiaşi dată tradusă din nemţeşte*, I—VIII, Braşov, 1836—1840; *Halima sau 1001 de nopţi (Istorii arabiceşti)*, reproducere după originalul din 1836, tom I—IV, Braşov, I. Ciurcu, 1897; *Foile dumineci spre îmulţirea cei de obşte folositoare cunoştinţe*. Alcătuite de o Soţietate de învăţaţi, Braşov, s-au tipărit în tipografia lui Ioann Gătt, 1837; *Toată viaţa, isteţiile şi faptele minunatului Tilubuhoglindă, cele de rîs şi minunate la cetire, spre trecere de vreme, în zilele sau ceasurile omului cele de odihnă, după limba nemţească tălmăcită şi acum a doa oră tipărită*, Braşov, Ioann Gătt, 1846 (ediţia I din 1840; ediţie de Dan Simonescu în *Cărţile populare în literatura românească*, I, Buc., 1963). *Naşterea şi toată viaţa minunatului Piticot de un cot şi cu barbă cu tot*, Braşov, 1842; *Cei trei fraţi gheboşi, sau trei bărbaţi şi o muiere, o istorie comică în stihuri alcătuită*, Braşov, 1843; *Traghedia lui Samson în 5 perdele, care odinioară s-au producăluit în Teatrul împărătesc din Viena în limba nemţească, tradusă şi în chipul acesta alcătuită*, Sibiu, 1859; *Rătăcirile şi întîmplările lui Odiseu* (fragmente), în *Albina Carpaţilor*, I, 1877

(ed. I. A. Lapedatu); *Moartea Polixenii Radak*, în *Transilvania*, 1893; *O paradigmă: Povestea leneşului Pipelea Giscariul mult curioasă, în stihuri alcătuită*. Biblioteca „Semănătorului", Arad, 1916.

Atanasie Marienescu, *Arghir şi Elena*, Pesta, 1872; B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, col. 1602—1606; Aron Densusianu, *Arghir ca mit şi tendinţă*, în *Revista critică-literară*, III, nr. 2, p. 33—44; I. Colan, *Viaţa şi opera lui Ioan Barac*, Bucureşti, 1928 (Acad. Rom., Mem. Secţ. lit., s. III, t. IV, m. 1); G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac. Studii*, Bucureşti, 1933; L. Gáldi, *Argirus historiája az oláh irodalomban*, în *Archivum Philologicum*, LXIII, 1939, p. 153—172; Acelaşi, *Contribuţie la cunoaşterea romantismului românesc*, în *Convorbiri literare*, LXXII, 1939, nr. 10—12, pp. 1866—1874; Em. Papp, En. Papp, şi L. Emandi, *Manuscrise necunoscute ale lui Ion Barac*, în *Tribuna* din 19 iulie 1958, p. 9; G. Călinescu, *Ioan Barac*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, IX, 4, 1960, p. 721—722 (completări la *Istoria literaturii române)*; Iosif Pervain, *Foaia duminicii (1837). Contribuţii la istoria presei româneşti din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series IV, fasciculus 2, 1961, Philologia, Cluj, p. 113—126 (şi „separatum").

ALŢI LUMINĂTORI AFILIAŢI ŞCOLII ARDELENE

Alături de reprezentanţii principali cercetaţi pînă acum, întîlnim în curentul Şcolii ardelene un număr de autori mărunţi, care prin activitatea lor au contribuit nu mai puţin la ridicarea politică şi socială a românilor din Transilvania, precum şi la renaşterea naţională a românilor de pretutindeni. Acţiunea de emancipare se făcea în primul rînd prin culturalizare sub influenţa filozofiei luminilor.

Preocuparea de cultivare a limbii prin stabilirea unor norme de scriere şi vorbire, adică prin alcătuirea unei gramatici, s-a născut din nevoi interne pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, precis în 1757, de cînd datează *Gramatica rumânească afierothisită prea blagocestivului, prea luminatului şi prea înălţatului domn şi oblăduitor a toată Ungrovlahia, domnului domn Io Constandin Nicolae voevod, acum întîi izvodită prin Dimitrie Eustatiev Braşoveanul, Methodos prea folositori şi prea trebuincios, întărit cu pilde prea folositoare, aşezat cu orînduială dreaptă şi izvodit în Bolgaria Braşovului*, rămasă în manuscris.

Gramatica lui Dimitrie Eustatievici (1730—1796), ca şi aceea mai tîrzie (cca. 1770) a călugărului Macarie din Iaşi, întocmite după modele latine, slave şi greceşti (a lui Eustatievici după *Elementa grammaticae latinae*, Cluj, 1556, de Gregorius Molnar), sînt simple curiozităţi, cu o terminologie care n-a putut rămîne. La Eustatievici, substantivul se zice *nume*, pronumele *în loc de nume*, verbul *grai*, prepoziţia *înainte punere*,

Scanned with OKEN Scanner

adverbul *spre grăire*, interjecția *în mijloc aruncare*. *Plecarea*, adică declinarea, are cazurile: *numitoarea* (nominativ), *născătoarea* (genitiv), *dătătoarea* (dativ), *pricinuitoarea* (acuzativ), *chemătoarea* (vocativ) și *luătoarea* (ablativ). Diatezele verbului sînt: *lucrătoare* (activ) și *pătimitoare* (pasiv). Formele impersonale se numesc *fără fețe*. Conjugarea este *înjugare* și timpurile *vremi*. Modurile sînt: *arătătoare* (indicativ), *poruncitoare* (imperativ), *poftitoare* (optativ), *încheietoare* (conjunctiv) și *nehotărîtoare* (infinitiv, participiu). Prezentul este *lucrarea de acum*, imperfectul *cea trecută*, prefectul *cea trecută săvîrșită*, mai-mult-ca-perfectul *cea trecută de mult săvîrșită* și viitorul *fiitoare*.

Partea pentru prozodie distinge douăsprezece feluri de picioare, nouăsprezece feluri de ritm și patrusprezece feluri de vers. Un exemplu de aliterație:

Cinstească-te cinstea cea prea cercetată,
Vicleșugul văpaie varsă veninată.

La Macarie avem douăzeci și două de declinări și treizeci și patru de conjugări. Timpurile, vremi sau ani, sînt: *acumnic* (prezent), *dăunăznic* (imperfect), *dăneoarnic* (perfectul simplu), *odinioarnic* (mai-mult-ca-perfectul), *nehotărît* (perfectul compus) și *fiitoriu* (viitor).

Puține inovații ortografice (*ae* pentru î, *dch* pentru g[e], *tsch* pentru ce) aduce gramatica limbii române de Ioan Molnar Piuariu, scrisă în limba germană după planul gramaticii lui Micu și Șincai, și publicată la Viena în 1788, sub titlul *Deutsch-walachische Sprachlehre*. Același tipărea la Buda în 1798 o *Retorică, adică învățătura și întocmirea frumoaselor cuvîntări*, compilație insuficient adaptată limbii române.

Autorul *Gramaticii germano-române* din 1788 și al *Retoricii* din 1798, medicul oculist Ioan Piuariu-Molnar de Millershaim, profesor la Academia din Cluj, făcea să apară în 1800 la Buda o traducere a primului volum din *Istorie universală, adecă de obște, care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi*, după Cl. Fr. Millot, *Eléments d'histoire générale ancienne et moderne* (1772—1783, în 9 volume), folosindu-se și de tălmăcirea germană a lui W. E. Christiani și J. Bertram Mielck, în scopuri educative, autorul francez fiind un adept al înfrățirii popoarelor prin cunoașterea reciprocă (el citează dictonul lui Terențiu: Homo sum, humani nihil a me alienum puto). Se afirmă că Ioan Piuariu ar mai fi alcătuit împreună cu Samuil Micu și *Hronologhiia împăraților turcești*. După *Economia stupilor*, apărută în 1785 la Viena, publica la Sibiu în 1808 o *Povățuire către sporirea stupilor*, lucrări practice de apicultură. Gramatica sa, destinată germanilor care voiau să învețe românește, era reeditată la Sibiu în 1810 și 1823. Probabil larga răspîndire a acestei cărți l-a deter-

Scanned with OKEN Scanner

minat să întocmească şi un *Wörterbüchlein Deutsch und Walachisches*, publicat de asemenea la Sibiu în 1822, postum (autorul a murit la 16 martie 1815 în vîrstă de 66 de ani, — se născuse în 1749, în acelaşi sat cu Samuil Micu).

Gramatica Românească a lui Radu Tempea, „directorul şcolilor neunite naţionaliceşti din marele prinţipat al Ardealului", tipărită la Sibiu în 1797, utilizează atît gramatica anterioară a lui Micu şi Şincai, cît şi pe aceea a lui Ienăchiţă Văcărescu. Tempea are chiar cuvinte de laudă pentru „aceia cari au adus şi aduc acuma roade şi mlădiţe limbii româneşti, curăţind prin multele cărţi, care le-au dat şi le dau la lumină, toată neghina ce cuprinsese limba noastră, silindu-să şi de acum înainte, din cît va fi putinţa a o apropia de orighinalul ei". Şi Tempea, ca şi Micu, Şincai şi Văcărescu, se arată îngrijorat de „dezrădăcinarea" limbii noastre prin influenţele străine, din care cauză, crede el, s-a pierdut „măiestria grăirii", şi este de acord cu acţiunea de purificare preconizată de Micu şi Şincai. Concepţia lui Radu Tempea este totuşi moderată, întrucît el nu propune înlocuirea tuturor cuvintelor nelatine, ci numai a celor absolut străine, de origine ungurească (ca tistaş, chedveş şi duhan, în loc de curat, voios şi tabac), nemţească (precum şlofmiţă şi haltbindel, pentru căciulă de noapte şi năframă de grumaz), grecească (a piraxi, a pliroforisi, ipolipsis, pentru a necăji, a afla, mare cinste) sau sîrbească (istina în loc de adevărat). Deşi autorul crede că vechii traducători de texte bisericeşti au greşit scriind vreme, slugă şi pricină în loc de timp, serv şi causă, totuşi recunoaşte că o întoarcere înapoi ar fi cu neputinţă şi n-ar aduce nici un folos:

„Cu greu este şi (de) va fi direpţ aceea a aduce limba aceasta în curăţenia şi orighinalul ei, adecă în limba veche romanească sau rîmlenească, căci de ar aduce-o cineva în curăţenie ar fi tocmai latinească şi italienească, şi cel ce va învăţa româneşte aşa limpede, care nu este român, cărţile bisericeşti nu le-ar putea înţelege, nici vorba obştească de acum obicinuită. Românul neînvăţat încă socotesc că ar zice că-i schimonoseşte limba părintească..."

Şi etimologismul lui Radu Tempea este moderat. El propune a se scrie *sore*, nu soare, ca să se vadă originea latină (sol), *omeni*, nu oameni, deoarece cuvîntul vine din lat. homines, *duo* (lat. duo), nu ca în ardeleneşte: doao.

În privinţa terminologiei, Tempea recurge la Văcărescu pentru *glasnice* (vocale), *neglasnice* (consoane), *căderi* (cazuri) etc., mergînd în sensul românizării, încercate şi de Eustatievici: singularul este la el *singuratec*, iar pluralul *multuratec*, declinarea *aplecare*, substantivul *starnic*, adjectivul *mutarnic*, gradul pozitiv *temeielnic*, comparativul *alăturător*, superlativul *covîrşitor*. Numele sînt împărţite în *făţeşti*, *stăpînitoare*, *arătătoare*, *între-*

Scanned with OKEN Scanner

bătoare, răducătoare și neînsușite, modul condițional e numit *chipul poftirei.* Se înțelege că această terminologie rebarbativă nu s-a impus.

În *Observații de limbă rumânească,* Buda, 1799, de Paul Iorgovici (1764—1808), ultima gramatică apărută în secolul al XVIII-lea, se combate purismul latinist, susținîndu-se, pe drept cuvînt, că „nu există limbă sau națiune care să se poată lăuda că au rămas curate" și se propune îmbogățirea limbii române cu neologisme luate dintr-o limbă de origine romanică (Iorgovici recomandă limba franceză). Alt mod de îmbogățire al limbii ar fi — după Iorgovici — derivarea, formarea unor cuvinte noi din rădăcini de cuvinte latine care n-au fost alterate de influențe. Astfel, din rădăcina roga am putea forma, în afară de rogacione, *rogator, arrogare, arrogante, aroganția* etc., iar din rădăcina veni, *venire, advenire, evenire.* Arhaismul ainte (înlocuit cu înainte) poate da cuvintele *aințare* și *aințement,* din vedea putem scoate *vezație,* din cădea *occaz* (aici punctul de plecare, ca și în alte cazuri de altfel, este chiar limba latină). Valabil în principiu, mijlocul de îmbogățire a lexicului propus de Paul Iorgovici este dus în practică prea departe. Greșeala mai tuturor autorilor de gramatici din secolul al XVIII-lea (ca și a celor de la începutul secolului al XIX-lea, pînă la I. Eliade-Rădulescu) este de a fi crezut în posibilitatea filologilor de a interveni în procesul de dezvoltare a limbii române și a-i imprima o anume cale, în sens raționalist. Paul Iorgovici se socotea nu numai un păstrător al limbii române, un custode al ei, dar și un artifex, un creator de limbă, rol pe care și-l poate aroga numai scriitorul, în marginile legilor obiective de dezvoltare ale limbii vii.

Încercările de normare a limbii române, inițiate conform ideilor curentului filozofic al luminilor în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, n-au dus la constituirea unui cod. Ele rămîn nu mai puțin tentative de a cultiva limba națională, în scopul de a o face capabilă să exprime mai adînc gîndirea și emoția artistică, acea creație care, după Paul Iorgovici, „trece preste puterile minții omenești".

Un *Dicționar român-latin-maghiar* de 10 000 de cuvinte voia să publice prin 1804, la Buda, profesorul de la Colegiul reformat din Cluj, Ștefan Crișan-Körösi. Lucrarea a fost respinsă de Samuil Micu pentru că inventa cuvinte noi de prisos *(făcăciune, făcămînt, fierbăciune, fierbămînt)* și folosea un sistem ortografic arbitrar *(exposa* și *extrico* trebuiau citite *spusa* și *stric).* Crișan reușea totuși să publice la Cluj în 1805 un proiect de ortografie proprie *Orthographia latino-valachica,* ilustrat cu *Luntre a de ante a* „intórsa dòpa Gesner" *(Der erste Schiffer* de S. Gessner), care, după Cipariu, era bună de vîndut băcanilor pentru a confecționa din ea cornete „de piper". De traducerea lui Crișan a rîs și Barac, ironizîndu-l

că și-a luat la bătrînețe „o soție tinerea" (Crișan s-a născut prin 1780, deci nu era bătrîn în 1805, și a murit tînăr, de 40 de ani, la 2 martie 1820).

Lexiconul de la Buda folosește între altele *Dicționarul român-latin-maghiar-german* al lui Vasile Colosi, paroh greco-catolic de Nagyág și vice-arhidiacon de Babolna, care, cumpărînd cu 180 de florini dicționarul lui Samuil Micu, îl contopi în lucrarea sa, rămasă la moartea lui (1819) în manuscris. Același apucase însă să tipărească la Buda în 1814 *Catehismul cel mic istoricesc, în carele pre scurt se cuprind sfintele întîmplări și învățătura creștinească, așezat de arhimandritul Clavdie Fleuri,* un précis din *Histoire ecclésiastique* de Claude Fleury, poate după manuscrisul traducerii lui Samuil Micu.

Și Ioan Corneli, alt colaborator al dicționarului de la Buda, recomanda publicarea unor compendii de geografie, istorie universală, istorie națională și medicină practică („catehism al sănătății", cu un adaos împotriva superstițiilor), fără să realizeze el însuși vreunul din ele.

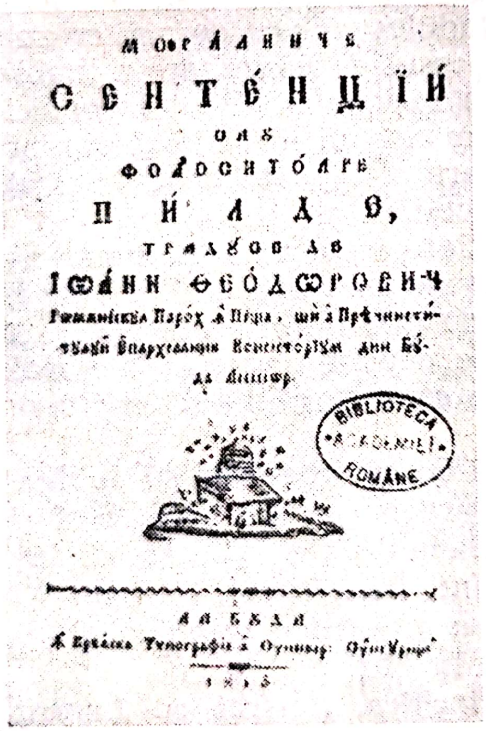

Ioan Teodorovici, *Moralnice sentenții sau folositoare pilde,* Buda, 1813.

Programul lui Corneli era pus în aplicare parțial de frații Ioan și Alexandru Teodorovici, mai ales de cel dintîi, paroh român din Pesta (Alexandru Teodorovici, colaborator la *Calendarul* lui Karcaleki se mai numea și Teodori). Lui Ioan Teodorovici îi datorăm *Moralnicele sentențîi, sau folositoare pilde* (Pesta, 1813), traduse nu știm din ce limbă, tălmăcirea tomului I din *Istoria universală sau a toată lumea, după întocmirea d. Pavel Chenghelaț, arhimandritul mănăstirei Sf. Gheorghe în Bănat,* apărută în 1824, *Doi prunci părăsiți* (Buda, 1830), traducere după *Die verlassenen Kinder* . de Leopold Schiemann, și *Adelaida, sau păstorița alpicească, istorie morală a lui Marmontel* (Buda, 1836).

Gramatica lui Șincai din 1805 a stimulat pe aromânii din Pesta și Viena în lupta lor cu fanaticii elenismului. Gheorghe Roja, „doftor în spitalul Universității ungurești din Pesta", a publicat în 1808, la Buda, în grecește și nemțește, niște *Cercetări*

asupra românilor sau așa-numiților vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre, în care, invocînd pe Thunmann, se pronunță asupra originii latine a macedoromânilor, traci romanizați, după el, și pledează pentru întrebuințarea literelor latine în transcrierea acestui dialect. Mai importantă e cea de a doua lucrare, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii din coace și ceii din colo de Dunăre* (Buda, 1809). Roja nu se ocupă aici numai de măiestria citirii (asta înseamnă *ghiovăsire*), ci de construirea unei limbi române noi, prin purificarea ei de elementele nelatine și prin valorificarea fondului originar existent în cele două dialecte din nordul și sudul Dunării (lucrul îl va încerca în parte și Petru Maior în *Lexiconul* de la Buda). Filologul aromân se îndoiește că numele *țînțar (țințar*), dat aromânilor, vine de la *sincarev* = fiu de împărat și, prin influența lui Maior, schimbă numele *romeos,* dat în prima lucrare românilor, a cărui semnificație este *grec,* cu *romanus.*

Gramatica macedonovlahă a lui Mihail Boiagi, publicată la Viena în limba greacă și germană, în 1815, este îndreptată îndeosebi împotriva „sicofantului" Neofit Duca, unul din cei care sfătuiesc pe aromâni să-și părăsească limba lor „barbară", în favoarea limbii grecești. Ca și Petru Maior, Boiagi introduce vocabularul macedoromân în cel dacoromân și recomandă îmbogățirea limbii române cu neologisme din limba latină și italiană. Profesor grecesc la școala națională din Viena, Mihail Boiagi era preocupat și de pedagogie, și la sfîrșitul gramaticii sale așază niște dialoguri, *Fabule icî paramithe shi istorii alepte.* Tot el se ostenea în 1821 să traducă o carte foarte folositoare pentru români, *Lumea închipuită,* adică *Orbis pictus* de Comenius.

Alt filolog latinizant, Ioan Alexi, adăuga la a sa *Grammatica dacoromana sive valachica* (Viena, 1826), alcătuită după principiile lui Petru Maior, *Fabulele lui Esopu quele mai alese.*

În sfîrșit, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor* (Buda, 1822) de Constantin Diaconovici-Loga, „director chesaro-crăiesc al școalelor naționale de graniță" și profesor al școlilor preparandale (normale) din Arad, urmează îndeosebi pe Radu Tempea și Paul Iorgovici, a căror terminologie o sporește cu născociri ale lui comice. Vocalele sînt pentru el *sunătoare* și se împart în *simple* și *alcătuite.* Cele *simple* pot fi *limpezi* (a, e, i, o, u) sau *năsoase* (ă, î). Cele compuse sînt *arătate* (deschise) și *ascunse* (surde), *îndoite sunătoare îmbinate* și *îndoite sunătoare dezbinate.* Consoanele sînt numite *nesunătoare* și se împart în *buzoase* (labiale), *dințoase* sau *limboase* (dentale) și *gîtoase* (gutu-

rale). Folosind procedeul derivării în spiritul lui Iorgovici, Diaconovici-Loga formează de la *scriu* cuvintele: *adscriu, descriu, înscriu, conscriu, proscriu, rescriu, subscriu, transcriu,* din care multe se folosesc și astăzi, în alte cazuri însă procedeul dă greș (de la tema *stare* autorul derivă formele: *adstare, distare, estare, instare, obstare, prostare,* care nu s-au putut impune). Vederile lui Diaconovici-Loga erau iluministe. În *Chemare la tipărirea cărților românești* (1821) el încearcă să stabilească un fel de program literar, recomandînd pe Plutarh (un *Plutarh nou* după Pierre Blanchard tradusese și publicase în 1819, la Buda, Nicola Nicolau) și Marmontel (cu al său *Bélisaire,* tradus în 1782 de Samuil Micu, dar netipărit).

„Spre luminarea neamului — scria Diaconovici-Loga — sînt de lipsă mai departe cărți: acestea trebuie tipărite, care cu cheltuială se face. Acum cine să dea cheltuiala? Zic: toți dimpreună să dăm, că toți laolaltă facem un neam; apoi vedem că neamului e de lipsă lumina: așa toți din puterile sale trebuie să dea daruri, ca să ajute neamul; toți acum să se apuce de lucru, că au sosit primăvara luminii neamului românesc..."

Alături de Paul Iorgovici și de C. Diaconovici-Loga (Caransebeș, 1 noiembrie 1770—1850), trebuie menționat Dimitrie Țichindeal, născut prin 1775 în Becicherecul-Mic, fiul preotului Zaharia și al Elenei. Țichindeal ajunse la 19 ani învățător în satul Belinți, de unde trecu la Berecseu, spre a fi curînd numit inspector. În 1801 era însă student în ultimul an la școala clericală de teologie din Timișoara și avea ca profesor între alții pe Pavel Chenghelaț. Din anul următor, 1802, funcționa ca „învățător național" la Becicherecul-Mic și tipărea la Buda întîia sa lucrare, *Sfaturile a înțelejerii cei sănătoase prin bine înțeleptul Dositheі Obradovici întocmite, iară acuma întîia dată întoarse de pre limba serbiască și întru acest chip în limba daco-romaniască așezate.* Devenit paroh în satul său natal, tipări, în 1808, tot la Buda, alte două traduceri, *Epitomul, sau scurte arătări pentru sînta biserică, pentru vesmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie, care se sevîrșaște într-însa, așijderea și pentru preotul și slujitoriul lui Dumnezeu, prin scurte întrebări și răspunsuri, de folos și de trebuințe*

Dimitrie Țichindeal.

Scanned with OKEN Scanner

slujitorilor de cele sfinte, preoților și diaconilor și tuturor celor ce gîndesc acestea deregătorii pre sine a lua, și partea întîi dintr-o *Adunare de lucrări moralicești prin Dosithei Obradovici întocmită,* cu o „înainte cuvîntare" în care e citat iluministul englez Addison. În 1812, înființîndu-se la Arad școala preparandală sau pedagogică, Țichindeal fu numit „profesor de învățătura legii sau cateheta", ocazie cu care a publicat o *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sîrbești și grecești* (Buda, 1813).

Multe veacuri au trecut
Și încă așa școală rumânii nu au avut...

scria în versuri catihetul, îndemnînd pe oblăduitori să completeze școala pedagogică cu un seminar cu convict, ca acel din Blaj, și o Academie, ca aceea din Beiuș:

De un Seminarium încă trebue gîndit
Și pre lîngă el un mare convict.
Ba și de o Academie
Care trebuie să fie...

Publicînd la Buda în 1814 culegerea *Filosofești și politicești prin fabule moralnice învățături,* deși în cea mai mare parte traducea pe același Dosithei Obradovici (103 fabule din 160 sînt traduse, 51 localizate și 6 omise), Țichindeal fu acuzat că s-a ridicat „împotriva constituției împărăției", cartea i se confiscă, iar directorul școlilor neunite din Ungaria, în urma unui ordin primit de la consiliul de locotenență, îl revocă din funcția de profesor în iunie 1814. A mai funcționat totuși pînă în iunie 1815, cînd, definitiv concediat, se retrase la Becicherecul-Mic. Murea peste doi ani și jumătate, la 19 ianuarie 1818, într-un spital din Timișoara, lăsînd în manuscris mai multe traduceri de cărți teologice, printre care o *Istorie bisericească, sau povești a besericii de mărturisirea ră-*

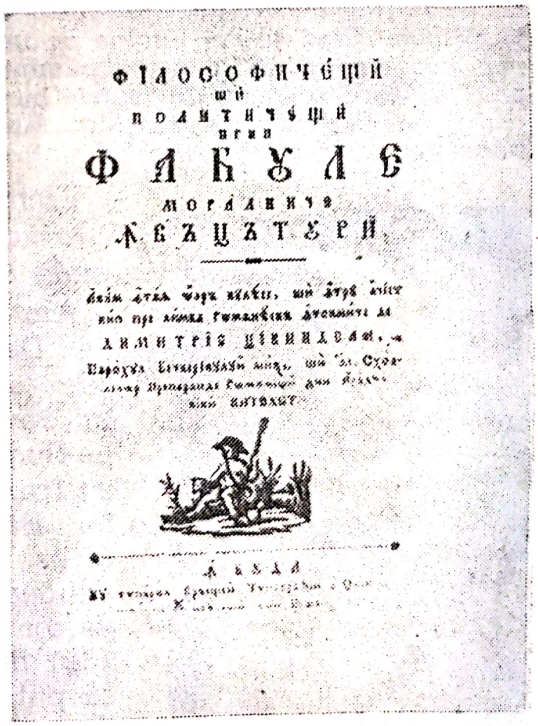
ФІЛОСОФИЧЕСКІЙ
ШІ
ПОЛИТИЧЕСКІЙ
ИГРЫ
ФАБУЛЕ
МОРАЛЬНИЯ
НАВЧАТЕЛЬНІЙ,

ДИМИТРІЄ ЂИЧИНДЕЙЛ.

D. Țichindeal, *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături,* Buda, 1814.

Scanned with OKEN Scanner

săritului (prefață la *Epitomul*) și *Despre sărbători* de I. Mușcatirovici. Fabulele lui Țichindeal au entuziasmat pe Eliade, care le-a republicat în 1838 cu observația că au constituit în 1814, cînd au apărut, adevărate „table ale legii în mijlocul pustiului". Faptul că erau traduse nu constituie cea mai mare vină, întrucît Dosithei Obradovici însuși nu era original (titlul fabulelor sale apărute la Leipzig în 1788 este: *Fabulele lui Esop și altor diferiți fabuliști, traduse din diferite limbi în slaveno-sîrbă, editate acum pentru prima dată cu folositoare explicări și adaosuri moralizatoare și închinate tinerimii sîrbe).* Țichindeal a adaptat învățăturile morale, adresîndu-se românilor, precum Obradovici se adresa sîrbilor. De pildă, la un moment dat, Obradovici scrie:

„Mintea! Slăvită nație slaveno-sîrbească, din Serbia, Bosnia, Dalmația și Herțegovina, cînd vei lumina mintea cu știința și vei uni-o cu virtutea strălucitoare, nu va exista pe pămînt o națiune mai aleasă decît tine! Virtutea este înnăscută în tine. Respectul, gloria, noblețea, bărbăția — acestea sînt virtuțile tale strămoșești, acestea sînt diamantele nestimate..."

Ceea ce la Țichindeal devine:

„Mintea! Cînd te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pămînt înaintea ta de cum te vei fi oculiruit în tulpina din care ai căzut. Că faptele bune sînt ție firească omenie. Mărirea, însuflețirea cea mare, bărbăția, acestea sînt faptele cele bune ale strămoșilor tăi, adecă ale romanilor celor bătrîni, acestea sînt diamanturile cele scumpe".

Damaschin Bojinca.

Țichindeal difuza ideile lui Petru Maior din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* unde de altfel e citat.

Am amintit în capitolul despre Petru Maior de Damaschin Bojinca, autorul răspunsului „dezgurzător" la cîrtirea cea din Halle a sîrbului Sava Tököly, publicată mai întîi în latinește la Buda, în 1827, cu argumente și uneori chiar cu fraze împrumutate din *Istoria* lui Petru Maior. Bănățeanul Bojinca se născuse în 1802 și făcuse studii de filozofie și drept la Timișoara, Oradea și Budapesta. Între 1829 și 1830 era redactor la *Biblioteca românească,* fundată în 1821 de Zaharia Karcaleki la Buda, și începea să publice aici o *Istorie a romanilor,* voind a da urmașilor lui Traian o „încurajare pentru prezent". În 1830 traducea și publica un manual de pedagogie, *Diregătoriul bunei-creștere*

Scanned with OKEN Scanner

pentru „bun folosul tinerimei române", iar în 1832—1833, tot la Buda, în două părți, *Anticele romanilor*, demonstrație a latinității datinilor și credințelor românești. Alte lucrări de istorie ale lui Damaschin Bojinca, precum *Descrierea nașterii și a eroicești fapte a multvestitului și de toată Europa minunatului erou Ioan Corvin de Huniad* (Buda, 1830), sau *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul principelui Țării Românești* (apărută în *Biblioteca românească*, partea III-IV din 1834), au stilul lui Gheorghe Șincai. Trecut în 1833 la Iași ca jurisconsultul principatului Moldovei, Bojinca a convins pe Iordache Mălinescu, secretarul Ahivei statului, să reediteze la Buda *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, în 1834, cu adaosul *Dialogului pentru începutul limbii române între nepot și unchiu* și a celor trei *Disputații* cu B. Kopitar, în traducerea sa. Discipolul bănățean al lui Petru Maior a fost profesor și rector al seminarului de la Socola și, după Unire, ministru al justiției. A murit în 1869.

Lucrarea de pedagogie a lui Damaschin Bojinca era anticipată de *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime, acum întîi de pre nemție pre românie întoarsă* de Moise Fulea, publicată la Sibiu în 1819 *(Sittenbüchlein für die Jugend in den Städten,* 1777, de Johann Heinrich Campe).

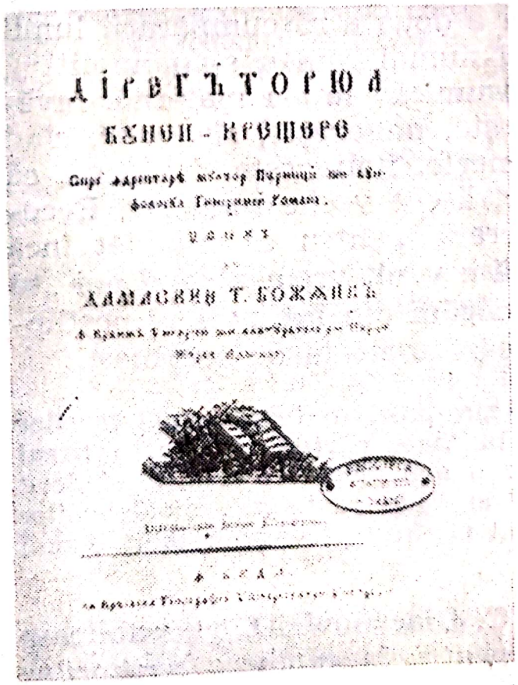

D. T. Bojincă, *Diregătoriul bunei-creșteri*, Buda, 1830.

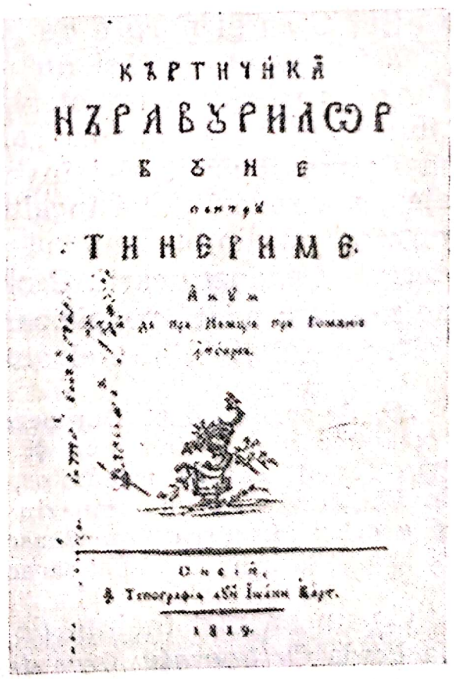

Moise Fulea, *Cărticica năravurilor bune*, Sibii, 1819.

Izvorul cărții lui V. Gergely de Csokotis „teolog absolut din dioceza Muncaciului în convictul împărătesc din Viena", *Omu de lume sau sontice regule cuvienției, grației, mai alesului mod a vieții și a adevăratelor blîndeție spre întribuințarea tenerimei romanești, acum întăi pe limba daco-romană tradus și adaus* (Viena, 1819), este *Der Mann von Welt* a lui G. I. Wenzel, un rezumat din cartea baronului Adolf Knigge, *Über den Umgang mit Menschen*. Traducătorul aplică și răspîndește în acest manual de bunăcuviință ideile Școlii ardelene, cunoscute din opera lui Petru Maior și din *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești* a lui Gheorghe Roja. Într-un cuvînt introductiv, el își exprimă entuziasmul pentru noua ortografie, cu alfabet latinesc:

„Io nu pot scrie bucuria și ușiorarea ce aflu acum, dedat cu ortografia aceasta nouă în limba românească, pe care io însumi singur mai dedinsu cu sudoarea zelului meu mi-o am agonisit. Amu cunosc, ca dintr-un somn greu deșteptat, alungînd din ochii minței ceața întunecimei, ce o pun în limba noastră slovele ciriliane, dulce asămănarea cuvintelor din rădăcină cu cuvintele din limba latinească, italienească ș.c.l."

Mîndru de originea neamului său („Au nu e cunoscut din Bănat pînă la Muntele Hemu, și de cel mai mic copil al nației noastre, de ce săminție să fie? Cînd el pururе de la începutul sutei a doua a răscumpărării lumii pînă în zioa de astăzi nu altmintrelea fără numai român s-au numit?"), Csokotis se ridică împotriva celor care „zdrumică" limba maternă, învățînd copiii să vorbească „alemanește, grecește, ungurește, sîrbește", cînd mai potrivit ar fi să-i învețe a vorbi „latinește, italienește, frîncește, că aiestea-s surori dulci încalte cu limba noastră cea veche romană". Recunoscînd că limba română e încă neprelucrată, pentru că n-a dat încă destule frumoase cărți, Csokotis socotește că a venit vremea ca și noi „să ne rădicăm odată pe picioare, să ieșim și scăpăm din întunericul neștiinței". Crezul iluminist al autorului îmbrățișează toate țările românești:

„O, de-ar da odată Dumnezeu să între învățătura mea în inimile mai marilor românilor mei și îndemne și diștepte poporul în toate părțile, din toată firea! Spre fericită cultura românilor, nu e mai bun loc și mai mare ocazie nicăieri decît în Blaj, unde au un gimnaziu românesc. Ma de ar cădè pe inimile moldovenilor și a celor din Țara Românească simțirea aceasta! Că acolo ei singuri sînt domni și împărțitori, nu ca și noi săracii prigoniților".

Cu un an mai înainte de *Omu de lume*, C. Diaconovici-Loga publicase la Buda *Orthografia, sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, cu un adaos de „Theoria periodurilor carea este mai îndemînatecă îndreptare către întocmirea stilului în tot feliul de scrisori".

Scanned with OKEN Scanner

Acest capitol, amplificat, a apărut la Buda abia în 1841, sub titlul *Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sînt în viața soțietății omenești la multe întîmplări de lipsă.* Interesant este că autorul a urmărit să învețe cum neștine devine „om cu orînduială bună în trebile cele casnice și ale economiei, iară mai vîrtos cum trebuie să se îndemne pe sine și pre alții cătră purtarea cea bună și a moralității, cătră dragostea patriei și a fericirii neamului său . . .“ Ca și Csokotis, Diaconovici-Loga își mărturisește crezul său iluminist:

„Păstrînd și eu tot ce este mai bun pentru neam și pentru binele patriei, am învățat pînă astăzi pre învățeceii mei prin școle și calea pe carea este de a se lumina neamul le-am arătat; iară cu această carte voi unele dintre acelea temeiuri și altora a le împărtăși, carii n-au auzit învățeturile mele; iară mai vîrtos următorilor: că eu, și cînd voi fi de ceelaltă parte de mormînt, din cărțile mele voi vorbi cu dînșii, și poftesc acela folos și îndreptare să le aducă, precum toți bunii patrioți doresc“.

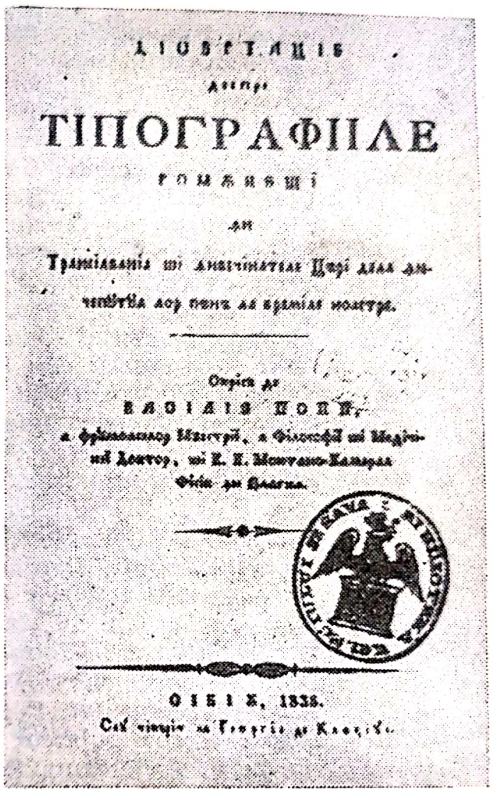
ΔΙΣΣΕΡΤΑΤΙΟ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΙΛΕ
ΡΟΜΑΝΕΣΤΙ
ΣΙΒΙΙ, 1838.

Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești,* Sibiu, 1838.

În fine, Școala ardeleană a dat pe întîiul istoric al literaturii române în persoana lui V. Popp, autorul *Dizertației despre tipografiile românești* (1838), traducător al *Bucolicelor* lui Virgiliu, care trecuse la Viena doctoratul în medicină cu lucrarea *Dissertatio inauguralis Historico-medica de funeribus plebeiis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum* (1817).

BIBLIOGRAFIE

§ Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească 1757,* ed. N.A. Ursu, Buc., E.Ș, 1969; Iosif Pervain, *Dimitrie Eustatievici,* în Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai, tom. III, nr. 6, s. IV, fasc. 1.

§ Ioan Piuariu-Molnar, *Economia stupilor,* Viena, 1785; *Deutsch-walachische Sprachlehre,* Viena, 1788; *Retorică, adică învățătura și întoc-*

mirea frumoaselor cuvîntări, Buda, 1798; *Istorie universală, adecă de obște... prin signor Millot*, tom. I, Buda, 1800; *Povățuire cu praxis către sporirea stupilor*, Sibiu, 1808; *Wörterbüchlein Deutsch und Walachisches*, Sibiu, 1822.

Iakab Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1849-ig*, Budapest, 1882; F. Zieglauer, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt*, 1767—1790, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N. F. XII și XIII; Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre, 1789—1795*, Orăștie, 1900; I. Lupaș, *Cum a obținut doctorul Ioan Piuariu din Sadu titlul de nobil la anul 1792*, în *Transilvania*, LI, 1920, p. 63—66; Același, *Informații privitoare la activitatea doctorului Ioan Molnar-Piuariu (1786)*, în *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, III, p. 567—569; V. Bologa, *Ioan Molnar-Piuariu, primul medic titrat român, ca autor medical*, Cluj, 1924; Același, *Date nouă pentru biografia lui Ioan Molnar-Piuariu*, Cluj, 1925 (extrase din *Clujul medical*); Același, *Date nouă despre Ioan Molnar-Piuariu ca medic și ca autor medical*, în *Transilvania*, LVII, 1926, p. 73—78; I. Lupaș, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar — Viața și opera lui*, București, 1939 (Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., S. III, T. XXI, p. 653—697); P. Berariu, *Ioan Piuariu-Molnar, studiu economic*, Cluj, 1939; Livia Grămadă, *Istoria lui Millot în tălmăcirea lui Ioan Piuariu-Molnar*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, s. IV, fasc. 2, 1960, filolog., p. 161—175; Al. Neamțu, *Date noi privitoare la Ioan Piuariu-Molnar*, în *Studii*, 1960, nr. 1, p. 87—90.

§ Tr. Topliceanu, *Paul Iorgovici. Viața și opera lui (1764—1808)*, în *Analele Banatului*, IV, 1931, nr. 2—3, fasc. 9; N. A. Ursu, *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în *Limba română*, XII, 1963, nr. 3; V. Ardeleanu, *Paul Iorgovici. Schiță biografică și cîteva probleme nerezolvate*, în *Orizont*, I, 1964, nr. 4.

§ St. Crișan-Körösi, *Orthographia latino-valachica*, Cluj, 1805.

Aron Densusianu, *Un dicționar vechi*, în *Revista critică-literară*, IV, p. 33—44; Coriolan Suciu, *Un filolog puțin cunoscut: Ștefan Körösi (Crișan)*, în *România literară*, Aiud, 1930, p. 45—51; G. Bledy, *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan — Körösi*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, s. IV, fasc. 2, 1960, filolog., p. 69—75.

§ E. Armeanca, *Vasile Colosi, colaborator la Dicționarul de Buda din 1812*, în *Societatea de mîine*, IX, 1932, p. 14.

§ Ioan Teodorovici, *Moralnicele sentențiĭ...*, Pesta, 1813; *Istoria universală... după întocmirea d. Pavel Chenghelaț*, Buda, 1824; *Doi prunci părăsiți*, Buda, 1830; *Adelaida, sau păstorița alpicească*, Buda, 1836.

§ G. Roja, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesta, 1808; traducere de Sergiu Hagiade: *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre*, Craiova, 1867; *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești...*, Buda, 1809.

§ Mihail Boiagi, *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Viena, 1815; ed. D. Bolintineanu, 1863; ed. P. Papahagi, *Gramatica română sau macedoromână*, București, 1915.

Arno Dunker, *Der Grammatiker Bojadzi*, Leipzig, 1895; P. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909; Același, *Din trecutul cultural al aromânilor*, București, 1912; T. Capidan, *Macedoro-*

Scanned with OKEN Scanner

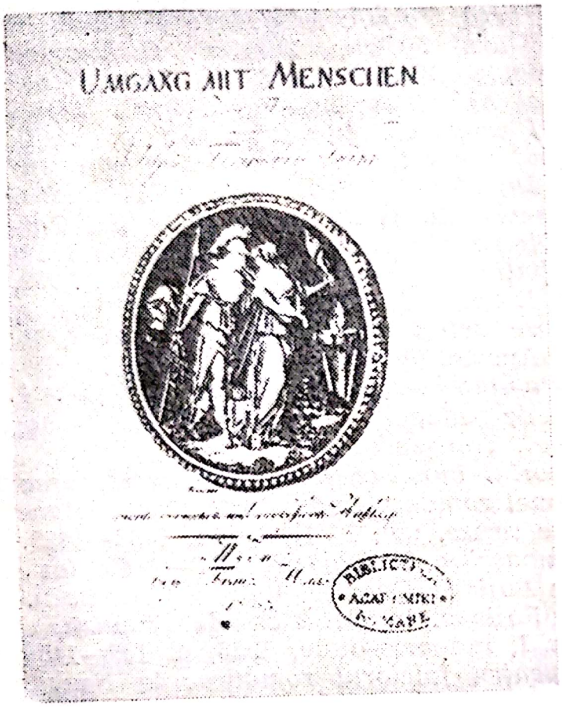

Adolf Freiherr Knigge, *Asupra purtării cu oamenii*, I. Viena, 1793.

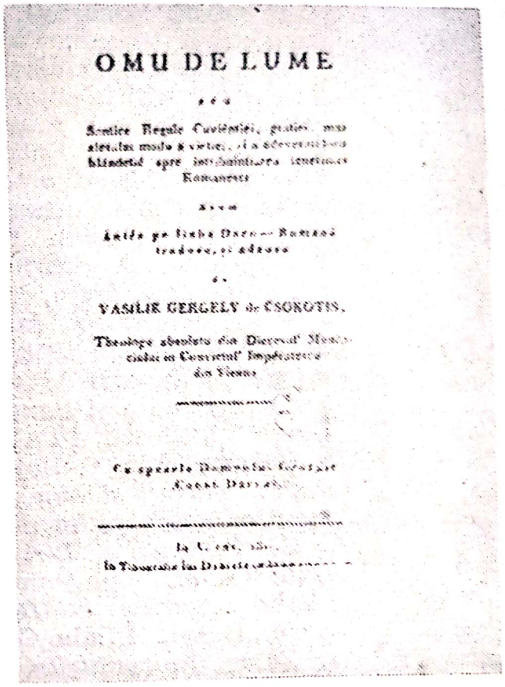

Vasilie Gergely de Csokotis, *Omu de lume*, Viena, 1819.

mânii. Etnografie, istorie, limbă, București, 1942; Același, *Limbă și cultură*, București, 1943.

§ Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, Viena, 1826.

§ C. Diaconovici-Loga, *Orthografia sau dreapta scrisoare...*, Buda, 1818; *Chemare la tipărirea cărților românești...*, Buda, 1821; *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, *Epistolariul românesc...*, Buda, 1841.

§ I. B. Mureșianu, *Un mare dascăl bănățean: Constantin Diaconovici-Loga*, în *Scrisul bănățean*, 1958, nr. 3, 4 și 5.

§ D. Țichindeal, *Sfaturile înțelejerii cei sănătoase prin... Dosithei Obradovici întocmite...* Buda, 1802; *Adunare de lucruri moralicești prin ...Dosithei Obradovici întocmită...*, Buda, 1808; *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi...*, Buda, 1813; *Filosofești și politicești prin fabule moralnice învățături*, Buda, 1814; ediție cu o prefață de I. Eliade, București, 1838; *Fabulele lui Demetru Cichindeal în traducerea nouă din originalul sîrbesc al lui Dosithei Obradovici*, ed. I. Rusu, Arad, 1885.

I. Eliade, *Țichindeal și Hanriada*, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 149—150; V. A. Urechiă, *Despre fabule în genere și în special despre*

Cichindeal, București, 1866; T. Speranță, *Fabula în genere și fabuliștii români în specie*, București, 1893; Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui*, București, 1893; I. Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul al XVIII-lea*, Orăștie, 1896; C. S. Negoescu, *Fabule și fabuliști. Istoricul genului și literatura lui*, București, 1905 (ed. III); T. Botiș, *Istoria școalei normale (preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922; I. Negrescu, *Influențele slave asupra fabulei românești în literatura cultă*, II, Chișinău, 1925; Traian Topliceanu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1932; C. Fierăscu, *D. Țichindeal, Contribuție documentară*, în *Familia*, 1933, nr. 4; Același, *idem*, în *Preocupări literare*, I, 1936, nr. 2, 3 și II, nr. 1, 4, 5; I. Mureșanu, *Însemnări despre activitatea lui D. Țichindeal*, în *Scrisul bănățean*, 1958, nr. 12; Ion Apostol Popescu, *Contribuția lui Dimitrie Țichindeal la dezvoltarea învățământului și gîndirii pedagogice în Transilvania și Banat*, în *Revista de pedagogie*, XI, 1962, 12, p. 55—64; Virgil Vintilescu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1965.

§ Damaschin T. Bojinca, *Diregătoriul bunei-creștere spre îndreptarea multor părinți și bun folosul tinerimei române*, Buda, 1830; *Anticele romanilor acum întîia oară românește scrise*, vol. I—II, Buda, 1832—1833.

G. Ungureanu, *Jurisconsultul Damaschin T. Bojîncă 1802—1869*, Iași, 1930; Traian Topliceanu, *Damaschin Bojîncă*, Oravița, 1933; I. Ghergariu, *Limba scrierilor lui Damaschin T. Bojinca*, în *Cercetări de lingvistică*, Acad. R.P.R., filiala Cluj, VIII, nr. 1, ianuarie-iunie, 1963, p. 125—145; I. Taloș, *Începuturile interesului pentru folclorul românesc în Banat*, în *Studii de istorie literară și folclor*, Cluj, 1964.

§ Moise Fulea, *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*. Sibiu, 1819.

§ V. Gergely de Csokotis, *Omu de lume...*, Viena, 1819.

§ Vasile Popp, *Dissertatio inauguralis Historico-medica de funeribus plebeiis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum*, Viena, 1817; *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuințarea acelorași în deschilinite patimi*, Brașov, 1821; *Dizertație despre tipografiile românești*, Brașov, 1838.

Ion Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasilie Popp (1789—1842)*, Cluj, 1928; *Același, Doctorul Vasilie Popp, La centenarul morții sale*, Sibiu, 1942.

CLERICI ILUMINIȘTI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

După Dosoftei și Antim Ivireanu, clerul n-a mai dat nici în Moldova, nici în Țara Românească personalități literare propriu-zise, dar în amîndouă principatele a dat cîteva figuri de care istoria mai largă a culturii nu poate face abstracție. Prin traducerea unor cărți de lectură religioasă

Scanned with OKEN Scanner

depășind sfera serviciului liturgic, ca și prin transpunerea în românește a unor scrieri laice de mare circulație, clericii au contribuit atît la satisfacerea nevoilor spirituale minime ale cititorilor, cît și la perfecționarea mijloacelor de exprimare a gîndului în limba națională, netezind drumul creatorilor de mai tîrziu. Ei au fost în același timp promotorii ideilor noi ale filozofiei luminilor, care în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea au cucerit tot mai mult teren, devenind ideologia caracteristică din perioada descompunerii orînduirii feudale și a formării relațiilor capitaliste. Observăm la reprezentanții literaturii religioase din această vreme (Iacov Putneanul, Vartolomei Măzăreanu, Iacov Stamati, Amfilohie Hotiniul și alții în Moldova, Chesarie Rîmniceanu și Filaret în Țara Românească, Samuil Micu și alții în Transilvania) o poziție critică față de instituțiile feudale și de dominația străină, precum și tendința de a introduce reforme de caracter cel puțin cultural, în spiritul gîndirii iluministe din Rusia, Franța și Germania.

§ Un cleric demn de laudă a fost *Iacov,* călugăr la mănăstirea Putna, întemeietor al unei tipografii la Rădăuți, unde în 1745 publică *Liturghia sfîntului Ioan Zlataust,* și mitropolit al Moldovei din 1750 pînă în 1760. În 1751 dădea la iveală în Iași un *Sinopsis sau adunarea celor șapte taine,* în 1752 o *Tîrnosanie* scoasă de pe elinie în limba românească și tot atunci un așezămînt sinodal prin care se oprea solemn alegerea unui arhipăstor grec (Iacov Putneanul concurase la scaunul mitropolitan cu un străin).

În timpul domnitorului Ion Teodor Callimachi a avut, împreună cu marele ecleziarh al bisericii celei mari din Țarigrad, sarcina de a controla școlile din Moldova. Prin grija lui se tipărea în 1755 un *Bucvariu,* iar în 1756 el însuși făcea să apară o *Cerească floare ori cărțulie,* îndemnînd „să-și dea fieștecare om feciorii la carte".

Merită pomenită în activitatea de luminător a lui Iacov Putneanul o *Adunare de multe învățături pentru preoți,* „ca doară s-ar putea dezvăța și de tot a sa părăsi de aceale obiceiuri rele și vechi închipuiri ai celor de demult închinători la idoli" (Iași, 1757). În sfîrșit, tot el a pus să se imprime în 1759 epistola împăratului bizantin Romanos și hatișeriful sultanului Selim pentru *Lemnul sfintei cruci* care ajunsese a se păstra în Moldova.

În 1760, răi sfătuitori cerură domnitorului Ion Teodor Callimachi, tutelat de reprezentantul său la Poartă Iordache Stavarache, să scoată darea văcăritului. Mitropolitul Iacov Putneanul protestă și, după cum ne spune cronica anonimă atribuită lui Enachi Kogălniceanu, depuse cîrja arhie-

Scanned with OKEN Scanner

rească. Domnitorul şi sfetnicii săi se mulţumiră cu „ajutorinţa", dar demisia mitropolitului fu primită. I se dădu o despăgubire de treizeci de pungi şi în locul său se instală mitropolitul Gavriil de Salonic, fratele domnului. Iacov se retrase la mănăstirea Putna, ale cărei ziduri le renovă, şi acolo duse pînă în primăvara anului 1778 „una din cele mai curate vieţi ce au fost trăite", după cum scrie un biograf al său.

§ Vrednicul urmaş al lui Iacov Putneanul în scaunul mitropolitan şi în activitatea de luminător a fost *Vartolomei Măzăreanu,* egumen al mănăstirii Putna în 1755 şi arhimandrit din 1757, cînd a fost trimis împreună cu stareţul Calistrat şi cu călugărul Mihai să aducă odoare de la Kiev.

În 1769, în calitate de egumen al mănăstirii Solca, făcea parte din deputăţia moldovenească împuternicită să trateze cu împărăteasa Ecaterina a II-a la Petersburg. A rămas o scurtă însemnare a acestei călătorii care a durat mai bine de două luni. Egumenul se uimeşte de „răngeria, adecă grădina de iarnă", de menajeria imperială cu „păpăgăi", „corbi din Anglia", canari şi „fazeni", şi de teatrul curţii, „fiind cîntări multe, franţuzeşti şi talieneşti cîntind fetele, iar mai ales o fată cu un minunat şi nespus glas". Se întoarce în ţară în vara anului 1770 cu o luxoasă evanghelie şi 37 de cărţi slavone.

Numit de Grigore al II-lea Alexandru Ghica „îndreptător al şcoalelor domneşti, episcopeşti şi mănăstireşti a Moldovei", a păstrat această funcţie şi după 1777, desfăşurînd o vie activitate educativă. În 1778 întemeiază la Putna o şcoală, unde împreună cu ieromonahul Ilarion, care studiase la Patmos, instruieşte pe tineri în (aşa rezultă dintr-un certificat) „ciaslov, psaltire, octoih, catehismul, moldoveneşte şi ruseşte, alcătuirea scrisorilor moldoveneşte, psaltichie după melodia grecească, gramatica, geografia cea tălmăcită de Amfilohie după Buffier, retorica, piatra evangheliei asupra despărţirii răsăritului de a apusului, epistolia episcopului Evghenie, istoria bisericii după Evsebie şi alţi istorici ... şi scurtata filozofie platonească".

Opera de traducător din slavoneşte şi ruseşte a lui Vartolomei Măzăreanu (era membru al Academiei Teologice din Kiev) este întinsă şi variată. Printre primele cărţi traduse se află *Apoftegmata,* o culegere de anecdote şi maxime, întrebări şi răspunsuri, biografii şi dialoguri ale diferiţilor filozofi vechi, atribuită lui Plutarh şi cunoscută şi lui Dimitrie Cantemir, care o citează în epistola către Golovkin, scriere foarte răspîndită în secolul al XVIII-lea în Rusia.

Urmează *Cuvinte din prologul moschicesc pe nouă luni* al lui Dimitrie de Rostov, *Canoane de la pavecerii pe opt glasuri, Crinii ţarinei, Leastviţa*

Scanned with OKEN Scanner

lui Ion Scăraşul, *Cuvîntul lui Ipolit* (Papa), *Dulce învăţătură, Viaţa prea cuviosului Macarie Egipteanul, Cartea Sfîntului Isichie, Viaţa Sfîntului Xenofont, Vedenia Sfîntului Grigore*, Efrem Sirul, *Cuvînt pentru răbdare, Itica sau ieropolitica* (după ediţia rusească apărută la Kiev în 1712), *Orînduiala chipului celui mare îngeresc*, tradusă din îndemnul lui Iacov Putneanul, în 1769, *Patimile sf. Gheorghe*, un *Panahidic sau slujba cea mare a parastasului* din ordinul episcopului de Rădăuţi Dosoftei, la 1778, *Trebnicul* lui Petru Movilă.

Vartolomei Măzăreanu a tradus şi cărţi profane, precum un *Calendar pe 112 ani*, un *Letopiseţ rusesc* (cronograf de „monahul Nicodim Grigorovski din ţara moschicească") şi o *Esopie* (1783) după *Cartea Ezop tipărită în Sanctipiterburg*.

Dintre operele originale ni s-au păstrat diverse catastihuri, pomelnici, condici şi istorii ale unor mănăstiri, de valoare pur documentară. Astfel sînt *Condica Voroneţului* din 1755, *Condica Solcăi*, scrisă în 1772, cu o prefaţă în care povesteşte călătoria la Petersburg, şi o viaţă a lui Ştefan-vodă Tomşevici, extrasă din letopiseţul Ţării Moldovei, un pomelnic al Moldoviţei din 1775 după unul din 1417 şi altul mai nou, o *Condică a mănăstirii Humor* şi o istorie a mănăstirii Putna, redactată în 1761, din îndemnul lui Iacov Putneanul. Pentru partea veche, Vartolomei Măzăreanu a utilizat una din acele *Povestiri în scurt despre domnii Moldovei*, căci ne-a rămas de la el şi o traducere a letopiseţului slavon zis de la Putna, conţinînd evenimentele dintre anii 1354 şi 1519.

Vartolomei Măzăreanu a murit în 1790. I s-a mai atribuit un *Panegiric al lui Ştefan cel Mare*, bănuit apocrif, şi *Cuvîntul unui ţăran către boieri* de Ionică Tăutu. A fost un militant pentru dezrobirea de sub jugul otoman (în *Condica Solcăi* se condamnă „stăpînirea cea cumplită a turcilor") şi pentru apropierea politică şi culturală de Rusia.

§ Mitropolitul Moldovei *Iacov Stamati* (1732—1803) a fost de asemenea un militant pentru progresul cultural prin apropierea de Rusia şi deschis luminilor care veneau din apus (citea pe Montesquieu). Din îndemnul şi cu cheltuiala lui s-au tipărit cărţi didactice de geografie şi aritmetică, s-a făcut o traducere nouă de nepotul său, Toma Stamate, din *Cer nou* de Ioanichie Galeatovschi şi o traducere prin intermediar grecesc a romanului spaniol *Critil şi Andronius* de Balthasar Gracián. Amîndouă aceste opere au avut o largă circulaţie, mai ales cea dintîi, conţinînd legendele minunilor Maicii Domnului în Rusia, Ucraina şi Moldova. Fecioara ar fi scăpat de exemplu cetatea rusească Măgura de invazia hanului tătar Bati şi cetatea Novgorodului, unde episcopul Ioan i-a adus icoana. Marco Landinschi din Rusia cea Mică a fost sfătuit în vis de ea să-i citească

Scanned with OKEN Scanner

paraclisul. La mănăstirea Neamț, „în ziua paștelor, cînd fac preoții litia și o poartă în mîini, fiind icoana Precistei în mîna preoților, se pogoară jos pînă la pămînt", iar pe vremea lui Ștefan, „purtînd-o la litanie și întrînd cu dînsa în biserică, s-a stupit și a sărit din mîinile oamenilor și a mers singură prin văzduh și a stătut pe amvon; de acolo a mers pe ușile împărătești, apoi în altar".

Traducerea lui Toma Stamati, transcrisă la episcopia Hușului în 1787 de Lupu Agurii, s-a contaminat în circulație cu legendele din *Mîntuirea păcătoșilor* de Agapie Landos, alcătuind un corp comun. Legenda cea mai populară din culegerea lui Ioanichie Galeatovschi este cea despre Ghenoviev, domnul Brabanției, și Siegfried, voievodul Romei, prelucrată de canonicul german Christoph von Schmid (desigur din altă sursă, locală) și tradusă în românește de unul din elevii lui Eliade Rădulescu, Grigore Pleșoianu. Este faimoasa carte populară *Genoveva de Brabant sau Triumful nevinovăției,* transformată de Mihail Sadoveanu în romanul *Măria-sa puiul pădurii* (1931).

Critil și Andronius (*El Criticón* de Balthasar Gracián) s-a tipărit cu cheltuiala mitropolitului Iacov în traducere românească, la Iași, în 1794.

§ Rusul *Mihail Strilbițki* (cca. 1730—cca. 1807), protopop al Moldovei și al Munteniei, cum se intitula prin 1789, a fost traducător, tipograf, gravor și a desfășurat o bogată activitate culturală, scoțînd mai multe cărți bisericești și laice la Iași, Dubăsari și Movilău, printre care *Calendariul pe 112 ani* (Iași, 1785), un manual de fiziognomonie (*Curioznica,* Iași, 1785), *Dialoguri casnice rusești și moldovenești cu complimente prietenești* (1789), un *Bucvar* (1792) și o *Alexandrie* la Movilău, în 1796.

§ Episcopul *Amfilohie Hotiniul,* care studiase în Italia și văzuse Napoli și Bari, a tradus și publicat la Iași primul manual de geografie după P. Cl. Buffier, *Geografia universală,* sub titlul *De obște gheografia.* Manualul era folosit în școala lui Vartolomei Măzăreanu de la Putna prin anii 1777—1778, probabil în manuscris. La sfîrșit, traducătorul a adăugat o „însemnare de domnii Moldovei, care au domnit și la ce ani au fost și cîți ani au domnit", prin urmare un supliment de istorie, sub forma unei tabele, și *Despre Moldova,* din *Geografia* lui „Franțesc Smideg" (Tîrnova, 1704).

§ *Chesarie Halepliu,* episcop de Rîmnic în 1773—1780, învățase grecește cu dascălul Turnavitu, și cu alții latinește, franțuzește și rusește, dobîndind temeinice cunoștințe istorice și filologice. Protosinghel al mitropoliei din București timp de 12 ani și vicar doi ani al scaunului episcopal din Rîmnic în timpul războiului ruso-turc, este ales în 1773 vlădică. Ar fi

Scanned with OKEN Scanner

cheltuit timp de şapte ani, cît a durat episcopatul său, cu reforma şi îmbunătăţirea şcolilor şi tipografiilor, precum şi ajutorarea celor cinstiţi, peste 150 de pungi de bani. Daponte ne spune că se distingea prin generozitate (lui însuşi i-a dat bani pentru a-şi tipări o carte la Veneţia), era cititor asiduu al literaturilor greacă şi franceză şi strălucea în arta elocvenţei. Ambrosie Pamperis, profesor grec din Iaşi, mărturiseşte că şi-a redactat istoria sa despre războiul ruso-turc dintre 1768 şi 1774 după o lucrare a lui Chesarie Rîmniceanu. Chesarie a murit la începutul anului 1780, otrăvit, zice-se, de urmaşul său în scaun, impus cu firman.

Opera principală a lui Chesarie, prin care şi-a făcut un loc în istoria literaturii române, se compune din traducerea şi tipărirea primelor 6 volume de *Minee*, reluare a traducerii mai vechi a lui Radu Greceanu, tipărită la Buzău de episcopul Mitrofan, şi a proloagelor mitropolitului Dosoftei.

Tipărirea s-a început la Rîmnic cu *Mineiul pe octombrie* în 1776, în amintirea tratatului de la Kuciuk-Kainargi, „fiindcă întru această lună au luat începere rînduialele ţării ceale ce prin pace s-au aşăzatu", după cum anunţă prefaţa.

Al doilea volum, *Mineiul pe noiembrie*, apărut în 1779, cuprinde în prefaţă o încercare de periodizare a istoriei românilor, împărţită în „trei epohas, adecă veacuri însămnate". Din lectura lui Dion, a lui Zonaras şi a letopiseţelor româneşti, Chesarie ştia de timpul „cînd ţara se numiia Dachiia şi lăcuitorii ei dachi şi gheti" (epoca întîi). A doua epocă începea, după el, cu Radu Negru, primul domnitor; a treia cu Matei Basarab, a cărui activitate — pe plan cultural — este urmată sub Şerban Cantacuzino, cînd se ajunge la „cea desăvîrşită podoabă", şi în vremea lui Brîncoveanu, prin silinţele predecesorului său, „chir Damaschin episcopul de Rîmnic".

În acelaşi an, 1779, se tipăresc *Mineele pe decembrie şi pe ianuarie*. În prefaţa la acesta din urmă, conştiinţa latinităţii îşi găseşte, în plin fanariotism, o afirmare la înălţimea curentului, care, un an mai tîrziu, se pornea în Transilvania cu gramatica latină a lui Micu şi Şincai:

„Eu, cînd văz prinţipaturile Ţării Româneşti că din vechime schimbă dregătoriile cu începere lui ianuarie, an nou numindu-l şi prăznuindu-l, întorc ochii înapoi la veacurile trecute şi debiia pomenite, crez cu gîndul ceea ce cetesc prin istorii, şi mai vîrtos pe istoricul Dion, pre carele îl întăreşte Meletie gheograful cap. 24, scriind pentru Misiia, unde curat vădeşte de Traian împăratul, după ce au supus pre dachi cu piiardere lui Dicheval, au trecut mulţime de rîmleni în părţile aceste, făcîndu-i pre unii proşti lăcuitori, pre alţii stăpîni lăcuitorilor. De unde să face nu fără de cuvînt simbreazna că prinţipaturile rumâneşti, ca nişte apichii ale rîmlenilor, urmează de la aducere şi ale lor obiceiuri. Iară cînd văz

și pre istoricul Bo, că arată pre marele Costandin împăratul că ar fi avut lucruri ostășești într-aceste locuri (e vorba de istoricul Lebeau), la care și Meletie gheograful scriind pentru Misiia de sus arată pre acest sfînt împărat tăbărît cu oștile aproape de Silistra, nu mă sfiesc a da socoteală că marele Costandin călcînd ale acestui loc părți, sau însuși întîi au adus rîmlenilor, sau le-au întărit găsindu-le, ca un împărat al Rîmului celui nou. Ci, ori de la Traian sau de la marele Costandin de să trag cu urmare aceste obiceiuri, nu fac filonichie. Însă eu, dintru aceste descoper lucruri minunate, aflu linia neamului rumânesc din vechiu trăgîndu-să din slăvit neam al romanilor (valahii numindu-să după slovenească), a cărora slavă au strălucit împreună unde și-au întins și soarele razele".

Chesarie susține că Țara Românească a fost supusă în 1454 sub Laiotă (de fapt atunci era domn Vladislav al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, dar Chesarie își ia informațiile din letopisețul cantacuzinesc). Atunci țara ar fi căpătat privilegii în schimbul tributului, din ce în ce micșorate în anii din urmă (aluziile sînt la epoca fanariotă de după Brîncoveanu). Însă, după pacea de la Kuciuk-Kainargi, „iarăși o suflare de vînt cu liniște, o prefacere a dreptei celui prea înalt au adus curgerea oblăduirii țării la matca sa, au oprit vînturile, au potolit valurile . . . Țara Românească s-au asămănat acum cu pasărea ce să numește finix . . .". „Pămîntenii, scrie Chesarie, să protimisesc după cuvîntul pravilii cei politicești, străinii să miluesc dupre datoria firii și a creștinității, neguțătoria să sporească, avînd curgerea sa slobodă, dajnicii să adaogă, nebănuindu-să de adăogiri de dăjdii, toți petrec în mulțămire, rugîndu-să ca să caute din ceriu domnul asupra țării aceștia, ce iaste ca o vie sădită de mîna sa cea dumnezeiască".

§ *Mineele pe februarie și martie*, pregătite de Chesarie Rîmniceanu, au fost tipărite de urmașul său în scaun, *Filaret*, în 1780. Se admite de altfel că Filaret și mitropolitul Ungrovlahiei Grigore au colaborat și la celelalte volume scoase de Chesarie, precum aflăm din prefața *Mineiului pe aprilie*, publicat de Filaret: „la acest lucru al tălmăcitului mineaelor și la îndemnarea tipăritului lor, nu numai la un sfat am fost din început, ci și la osîrdie cu asămeneași rîvnă, și mai vîrtos poftindu-ne fericitul și la ceale după urmă ceasuri ale sfîrșitului vieții prin însuși rostul său, ca să nu contenim lucrul". Aici Filaret cîntă în proză poetică minunile primăverii, cînd „pasările își gătesc firești le lor organe spre glasuri de veselie pentru auzul nostru, dobitoacele și toate jigăniile și jivinile să silesc spre înmulțire după cea dintîi dată lor poruncă pentru trebuința noastră", și tot aici se menționează „istoriia cea împistrată a lui Elian" și se aduce o laudă „luminătorului" apus (Chesarie), citîndu-se și *Enchyclopedia*, marea enciclopedie franceză din secolul al XVIII-lea.

Scanned with OKEN Scanner

În *Mineiul pe mai*, al optulea în serie, se elogiază domnia lui Alexandru Ipsilante, favorabilă pentru „dascăli și învățături", pentru tipărirea cărților, și se vorbește de sărbătorile de primăvară, cînd „unii își împodobesc casele lor cu flori și cu verdeață" și „ieșind la plimbări prin grădini, se tăvălesc pe iarbă", neuitîndu-se nici „sărbătoarea ce o numesc Ropotin, ce o zic încă și sărbătoarea dracului".

Filaret are, ca și înaintașul său, conștiința latinității limbii române și, dînd o etimologie, el afirmă că originea „să veade și la alte cuvinte în limba noastră românească, ce să trage din cea latinească". Ideea reapare în *Mineiul pe iunie*, într-o formă mai puțin certă: „Limba rumânească, care poate va fi fost oareșicînd rîmlenească".

În *Mineiul pe iulie* sînt citate *Iudaicile* lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul și *Eortologiul* lui Sevastos Chimenitul, ceea ce arată că aria lecturilor lui Filaret era totuși precumpănitor grecească.

Cu *Mineiul pe august* și *septembrie*, tipărite în același an, 1780, se încheie seria de 12 volume a acestei traduceri monumentale, impresionante atît sub raport tehnic (enorme volume in folio), cît și sub raport lingvistic. *Mineele* lui Chesarie și Filaret au fost corectate de episcopul Argeșului Iosif și retipărite cu rîvna și osîrdia doctorului de ochi și profesor la Academia Clujului, Ioan Molnar, în două ediții, la Buda, în 1804 și 1805.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Iorga, *Istoria bisericii române*, II, 1909, p. 150 (Chesarie Rîmniceanu, Filaret), p. 169 (Iacov Putneanul), p. 160; 194 (Iacov Stamati).

§ C. Erbiceanu, *Sinodul din Iași sub mitropolitul Iacov Putneanul*, în *Biserica ortodoxă română*, XXXI, 1907—1908, p. 175.

§ V. A. Urechia, *Arhimandritul Bartolomei Măzăreanul*, în *Analele Academiei Române*, tom. X, 1887—1888; S. Fl. Marian, *Condica mănăstirii Voroneț de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu*, Suceava, 1900; S. Fl. Marian, *Condica mănăstirii Solca*, Suceava, 1902; D. Dan, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu*, Buc., 1911; N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, I, p. 87—100 (despre relația de călătorie la Petersburg a lui Vartolomei Măzăreanu); N. Iorga, *Un jacobin moldave au XIX-ème siècle*, Paris, 1937 (revine asupra părerilor din *Istoria literaturii românești*, II, unde atribuise opere de Ionică Tăutu lui Vartolomei Măzăreanu); *Cuvînt de îngropare vechiului Ștefan voevod* (atribuit lui Vartolomei Măzăreanu), în *Arhiva românească*, ed II. Iași, 1860. p. 29.

§ I. M. Mihăilescu, *Mitropolitul Iacov II Stamati*, Buc., 1895; A. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară*, p. 190—198 (un proiect de reformă școlară elaborat în cercul mitropolitului Iacov Stamati); N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 139—143.

§ T. Mihăilescu, *Aportul lui Mihail Strilbițchi în orientarea laică a tiparului din Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare a Bibliotecii Acad. R.P.R.*, 1957, p. 152—158.

§ Andreas Wolff, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, II, Sibiu, 1805, p. X—XVI (reproduce din *De obște geografie* de Amfilohie Hotiniul tabloul cronologic al domnilor Moldovei, întocmit de mitropolitul Iacov Stamati și publicat întîia oară în *Psaltirea* apărută la Iași în 1794); Al. Papadopol-Calimah, *Amfilohie Hotiniul*, în *Revista pentru istorie, arheologie, filologie*, V, 1885, p. 31; N. Iorga, *Alte știri despre literatura românească în secolul al XVIII-lea*, în *Revista istorică*, VII, 1921, p. 112; Claudio Isopesco, *Il vescovo Amfilochie Hotiniul e l'Italia*, în *Europa Orientale*, 1933, p. 516—547, și extras, Roma, 1933.

§ I. Modrigan și Zenovie Pîclișanu, *Cum a apărut Biblia lui Clein pe bază de documente inedite*, în *Cultura creștină*, VIII (1919), p. 96—102.

Scanned with OKEN Scanner

Ultimii cronicari munteni

Scanned with OKEN Scanner

DIONISIE ECLESIARHUL

În fruntea cronicarilor memorialişti munteni de după 1800 trebuie aşezat Dionisie Eclesiarhul, continuatorul istoriei stolnicului Dumitrache, căruia îi seamănă în unele privinţe, dar pe care-l depăşeşte net în talent.

Despre Dionisie ştim puţine lucruri. Din prefaţa *Cronografului* său, datată 1814, unde anunţă că va istorisi ce s-a întîmplat Ţării Româneşti „în diastima vremii, de la 55 de ani încoace, cîte am auzit de la cei bătrîni şi cîte-mi sînt prin ştiinţă în zîlele stării vieţii mele", ar rezulta că s-a născut în anul 1759, fiind deci cam de o vîrstă cu Petru Maior şi cu moldoveanul Alexandru Beldiman. Deoarece un manuscris al cronografului a fost descoperit la Ion Pietraru din satul Pietrari, situat în nordul Vîlcei, s-a presupus că Dionisie era tot din Pietrari. Ştim că tatăl său se numea Alexie şi mama Aspazia, iar el purtase ca mirean numele de Dumitru, căci i-l aminteşte cîndva hramul mănăstirii oltene Jitia. S-ar mai putea deduce că numele de familie i-a fost tot Pietraru, pentru că ţinea la el şi-l vedem făcînd o apropiere între numele feldmareşalului rus Kamenski („care în limba românească va să zîcă al pietrii sau pietrariul") şi carac-

Scanned with OKEN Scanner

terul său („căci ca cu o piatră vîrtoasă a sfărîmat pe vrăjmaşi"). Călugărit la Tismana sau Cozia (un exemplar din *Divanul* lui Dimitrie Cantemir are însemnarea: „Din cărţile smeritului ieromonah Dionisie Cozăianul, eclesiar Mitropoliei Valahiei"), cronicarul urmă o şcoală de slovenie şi, ducîndu-i-se vestea de iscusit caligraf şi miniaturist fu chemat de episcopul Filaret la Rîmnic în funcţia de ecleziarh, mai mare peste cîntăreţi şi paracliseri, propriu-zis pentru a scrie condica episcopiei şi a metoacelor ei. Într-adevăr, s-a păstrat condica episcopiei Rîmnicului scrisă de Dionisie Eclesiarhul în 1786 în trei mari tomuri. Peste trei ani, austriecii ocupînd Ţara Românească, Filaret emigră împreună cu Dionisie Eclesiarhul şi celălalt om de casă, Naum Rîmniceanu, care în cronica sa pretinde însă că a fost luat captiv. Din această vreme sînt în orice caz impresiile lui Dionisie despre oraşele bănăţene din *Cronograf*. Văzuse Ruşava (Orşova) de pe Dunăre, Mehadia, „ţărmurile dealurilor ce sînt de singură piatră goală, vînătă, neagră, colţuroasă", Caravan-Sebeşul, „oraş mare slăvit, cam între dealuri", Logojul, „oraş mare cu mulţime de lăcuitori", în fine Temişvarul, aşezat pe un canal tăiat de nemţi din apa care dă numele cetăţii („pe această apă merge la cetate lemne de foc şi cherestea sau binale şi altele, şi curge de umple şanţurile cetăţii ce sînt împrejur, şi tot dintr-această apă este luată de curge pe urloae în cetate, în cinci locuri cişmele, apă bună de beut"). Dionisie ştia că Timişul merge din Timişoara „drept pe ochian" pînă la Dunăre, la cetatea Petru Varodin, unde se află şi oraşul sîrbesc Sabaţi (Sabac), „cu mulţime de case, foarte frumos, unde acolo sosesc şeicile şi luntrile cele mari ce vin pe Dunăre de la Viena şi de la Pesta cu mărfuri feliu de feliu, încă şi buţi cu vin bun roşu de la Buda, şi le îndreptează pe acel canal sau şanţ, de vin tot pe apă pînă la zidurile cetăţii Temişoarei, fiindcă sînt la Buda multe vii, şi aduc şi rachiu, spirt aduc, şi vasă de pămînt de cele bune din Viena, vin oale, urcioare, cratiţe". Se pare că fusese şi pe la Buda, fiindcă spune că a văzut cu ochii lui „pala-

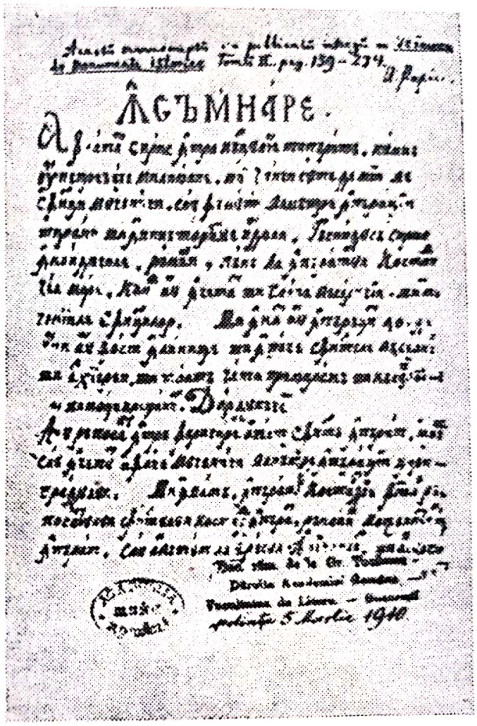

Dionisie Eclesiarhul, *Hronicul Ţării Româneşti* (mss. 3537).

turile lui Mateiaș Craiul, minunate ziduri, pe lîngă apa Dunării în lung, înalte, cu ferestre trei rînduri, în sus, spre Dunăre". Întors în țară după pacea de la Șiștov, Dionisie reveni la Rîmnic, unde întocmi condica mănăstirii Strehaia din Mehedinți (1791), condica mănăstirii Bistrița, în trei mari volume (1795—1796) și diferite pomelnice (al mănăstirii Titireciul din Ocnele Mari în 1799, al bisericii satului Urșani în 1804). În 1806 era în București, căci spune că a văzut cu ochii lui focul aprins de la o spițerie care a distrus cinci-șase sute de case și a prefăcut în cenușă chiar și „parii sau țepile podului de pe Dîmbovița... pînă în fața apei". A stat în București în 1807, cînd, la un an după incendiu, constată că ulițele fusese reclădite drepte, nu șovăite, cu „casele una mai afară, alta mai înlăuntru", și în 1808, cînd a trecut un sol francez spre Constantinopole, crezut fratele lui Napoleon, în realitate generalul Sébastiani, ambasadorul, în sfîrșit, cînd trupele generalului rus Prozorowski împreună cu „dragonii machedoni" (moldoveni) și mahalagii bucureșteni decimară turcii strînși în deal la mitropolie, „deși cum e cînepa". Cam din această vreme, Dionisie se retrase la Craiova, și aici, în 1814, începu să redacteze din inițiativă proprie *Cronograful Țării Rumânești,* îndeletnicindu-se în același timp cu întocmirea pomelnicilor (precum cel al bisericii Zăvideni-Vîlcea), copii de hrisoave și condici (condica mănăstirii Govora și Sadova, a schiturilor Micșani și Văleni, a mănăstirii Cotroceni cu miniaturile domnitorilor Al. Ipsilante și N. Caragea), transcrieri de cărți tipărite. În 1815 semna ecleziarh și dascăl slovelnic (slavonesc). A tradus din rusește *Calea împărătească a crucii Domnului* și a copiat *Înfruntarea* lui Neofit, tipărită la Iași în 1803 de mitropolitul Iacov Stamati, *Întîmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscova,* tradusă din nemțește și tipărită la Buda în 1814 de Alexie Lazaru, și *Semne de biruință (Vrednica de pomenire biruință ce în vremea noastră s-au făcut, sau piramida cea din tunuri înaltă în marea cetate Moscova; Înălțarea cinstitei cruci în cetatea Dresda la zioa nașterii măriei sale Alexandru I, împăratul a toată Rossia; Lucrurile lui Napoleon în Rossia; Cum au vorbit craiul din Neopol cu împărătescul rusescul anșef general Miloradovici),* Buda, 1815. În 1819 harnicul cronicar scria în proimionul condicii paharnicului Constantin Almăjeanu:

„Am îmbătrînit într-aceste lucruri cu condeiu în mînă. Și măcar că fireasca mea putere a slăbit în starea ce-am ajuns, după zisa proorocului David, și nu am fi poftit această îngreuiare, dar ce am vrut a face împotriva înțeleptului dascăl care cu dogmă scrie și poruncește, că cel ce lucrează să mănînce, iar cel ce nu lucrează să nu mănînce... și nevrînd m-au înduplecat pentru firească trebuință și am primit, nevoindu-mă cu luare-aminte de le-am scris pre toate și le-am făcut condică precum se vede".

Scanned with OKEN Scanner

A scris de asemenea condica mănăstirii Obedeanu. A murit pe la finele anului următor, 1820, în Craiova, unde în iulie avea odae pentru ședere și primea 10 taleri pe lună de la mănăstirea Jitianu și de la mănăstirile Sadova, Căluiul, Bucovățul și Motru cîte 5 taleri.

În *Cuvînt către iubitorii de cetire* din fruntea *Cronografului*, Dionisie afirmă că a scris din dragoste de țară („cu dulceață — zice el — este oareșicum a povesti cinevași de patria sa și a istori de cele ce s-au întîmplat neamului său"), fără să aibă „practica lăudaților istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoricești", numai cu „aplotita" (simplicitatea) sa. Ca model a luat cronica Țării Românești de la Negru-vodă pînă la sfîrșitul domniei lui Alexandru Scarlat Ghica (1768), probabil *Genealogia Cantacuzinilor* de cneazul Mihai Cantacuzino, care „povestește mai mult de războaiele ce a avut în acele vremi" rușii, se subînțelege de la 1768 înainte, cu turcii.

Într-o introducere, Dionisie reia povestirea războiului terminat prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, foarte apropiat de pomenita *Genealogie*, ca și de cronica stolnicului Dumitrache și *Istoria Bucureștilor săracii*, cu răscoala stupailor polcovnicului Ilie, înarmați cu „chiloame, lănci, giumege și cu cîte o pușcă ruginită, și la altul fără oțele, la altul cîte un pistol ca un picior de porc la brîu", amintind în treacăt de încercarea lui Manuil (Giani) Roset de a lua domnia în 1770 și fuga lui „numai cu fesu-n cap", de trista soartă a Lehiei, „cioplită și bărduită" în 1772, de alegerea în 1774, după încheierea păcii, a vornicului Ștefan Pîrscoveanu ca domnitor, neconfirmarea lui de turci și numirea în scaun „prin multă dare de sumă de pungi cu bani" a lui Alexandru Ipsilanti.

Cronica propriu-zisă, numită poate cronograf în amintirea operei primului cronicar, oltean și el, Mihail Moxa, se începe cu domnia de șapte ani și jumătate a lui Alexandru Ipsilanti, voievod i gospodar, expusă sumar, după date culese din tradiția orală, ori din propria memorie, dacă admitem că autorul avea la venirea domnitorului cincisprezece ani. Cum va face și altădată, Dionisie apreciază buna cîrmuire a țării din ieftinătatea vieții, înșirînd pe mai mult de o pagină prețurile animalelor, alimentelor, stofelor, mulțimea monedelor în circulație, turcești (galbeni, orți, leițe, zloți, caragroși, parale, lescăi) și nemțești (groșițe, zfantîci sau zeneri, taleri sau ruble, galbeni împărătești, olandezi și venetici, creițari). Era boul de jug ales 15 lei, vaca 6 lei, calul între 10 și 40 de lei, oaia cu miel 1 leu, capra cu ied 1 zlot, ocaua de carne o para, vadra de vin 10 parale, găina 2 parale, puiul o para, gîsca 8 parale, curcanul 15 parale, ouăle zece de o para, făina de grîu o para, mălaiul un ban sau o lescaie, ocaua de morun 8 parale, cea de somn sau de crap 4—5 parale, racii două-

Scanned with OKEN Scanner

zeci de o para, icrele tescuite de morun 30 de parale, fasolea, lintea şi mazărea 1—2 parale, zahărul 2 lei, cafeaua 2 zloţi, untdelemnul 20 de parale, untul 6—8 parale, postavul de Englitera 8 lei cotul, saita 7 lei, saiul de Angora 4,50 lei, postavul de Troppau 2,50 lei, siamalagiaoa 10—12 lei, ghermesutul de Alep 1 leu, nafelele de vulpe 22 lei perechea. „Un veac fericit era, scrie cronicarul, care pot zîce că nu va mai fi niciodată“:

„Şi era întru adevăr pe acea vreme darul şi mila lui Dumnezeu într-această ţară, cu linişte mare şi cu pace adîncă, deschizîndu-se toate schelile hotarelor împregiur, şi de către turci nici o supărare nu era, boerimea sporea întru slujbele lor, neguţătorii se lăţea cu alişverişurile lor la cîştig, meşteşugareţii sporea în lucrarea sa, ţăranii-şi lucra pămînturile lor, nesupăraţi cu greutate de dăjdi, toţi se bucura şi fără grije petrecea...“

Ca într-o adevărată Schlaraffenland, domnitorul a dat voie locuitorilor, crede cronicarul în concepţia sa idilică, să caute comori, încît, adaugă tot el cu imperceptibilă ironie, unii „şi-au rupt oasele răsturnînd pămîntul şi ziduri vechi“.

Domniile lui Nicolae Caragea şi a lui Mihai Şuţu, un răstimp de patru ani şi trei luni, în care ieftinătatea s-a menţinut, sînt notate stereotip; la domnia lui Nicolae Mavrogheni însă cronicarul se extinde cu detalii pitoreşti. Mavrogheni era „om înalt, uscăţiv la obraz şi strajnic“ şi umbla totdeauna „cu doi gelaţi îmbrăcaţi în cămăşi de zale“ după el. Ieşea şi ziua şi noaptea „diptil“, ca Harun al Raşid, să controleze vînzările, sau îmbrăcat „cu podcapet călugăreşte“, să inspecteze slujbele prin biserici. Pe furi îi spînzura în uliţă de o prăjină în furci, iar pe necredincioşi îi trăgea în ţeapă, în faţa locaşurilor de închinare. Era „cumplit“ mai ales cu boierii şi, ca să repare casele domneşti, fixase o satară de 5 pînă la 60 de pungi de bani, după rang, de la neguţător pînă la mitropolit. Pe vremea războiului ruso-turc început în 1787, Mavrogheni a fost seraschierul unei oşti de 100 000 de soldaţi. Tare în politica externă, Dionisie dă, aici şi în alte ocazii, cauzele care, după el, au declanşat „răzmeriţa“. Luînd în stăpînire Crîmul, Ecaterina a II-a a invitat la încoronarea ei ca împărăteasă a acestui ţinut, la Cherson, pe toţi craii Apusului şi Orientului. Toţi au venit, cum le şi şedea bine, cu plocoane, afară de sultanul Abdul Hamid I, care „crezîndu-se mai mare ca oricine“ a trimis doar un „reis-efendi“, tot cu plocon, însă cu şiretenie, „oareşicum ca cum nu ar şti“. Împărăteasa, jignită, n-a acceptat musafirul la sindrofie şi l-a întors, „ruşinat“, înapoi. Sultanul s-a înfuriat şi chemînd vizirul şi pe „căpitan paşa“ le-a poruncit să se pregătească de război. Ordinul a fost primit pe loc

Scanned with OKEN Scanner

și căpitan-pașa s-a lăudat înaintea sultanului că „va prinde pe împărăteasa Ecaterina și o va aduce vie la împăratul și va lua și Crîmul".

În mentalitatea naivă a cronicarului atotștiutor, războiul ruso-turc, în care au intrat și austriecii, s-a desfășurat într-un chip miraculos. Rușii, văzînd că sînt copleșiți de numărul cel mare al turcilor, au scos „secreturile", tunurile mari cît o bute, trase de cîte 40 de boi. Tunurile, ne explică Dionisie, sînt încărcate cu un săculeț de barut (praf explozibil) și umplute cu tot felul de ghiulele, întregi și sparte, schije și potcoave de cai tocite (așadar șrapnele); cît despre secreturi, acestea, încărcate cu „otrăvuri foarte iuți și scumpe foarte de pe la spițeriile împărătești de la Hindia, Franția, Englitera", amestecate „cu pravuri iuți, și cu alte materii veninoase" și transformate în barut, fac trăsnet mare și scot fum persistent, care ucide și oamenii, și dobitoacele. Dionisie auzise că tunarii de la secreturi sînt legați la gură și la nas sau bagă capul în niște „băști de sticlă cristal" încheiate cu meșteșug la gît. Mai aflase și de tunurile în-

Intrarea prințului de Saxa-Coburg în București la 10 noiembrie 1789 (gravură, germană).

cărcate cu barut şi smoală care dă foc oamenilor şi provoacă panică mai ales printre cai (bombe incendiare).

Partizan al ruşilor, cronicarul e ostil austriecilor şi ocupaţiei lor dintre 1789 şi 1791 şi explică mazilirea lui Mavrogheni prin faptul că ar fi vrut să treacă de partea nemţilor, al căror obicei de a merge la război „cu careta, ca muerile" îl luase. Alt obicei al nemţilor, ne spune călugărul Dionisie, este de a purta cu ei multe femei, care spală rufe la ostaşi şi „curvesc cu cine pofteşte", fiind acest lucru la ei „fără de nici o sfială". Ofiţerii duc cu ei „posadnice şi slujnice ţiitoare", precum şi vaci şi capre, ca să aibă lapte de băut cu cafea. Deoarece sosiţi în Bucureşti făcuse „tractir de baluri", turcii, surprinzîndu-i la petrecere, i-au tăiat o dată „ca pe verze". Noroc că a sosit apoi generalul Suvorov, cu mortierile lui cu şrapnele, care, îmbărbătînd pe prinţul Coburg („Frate, te temi de turci cu atîţia voinici ce ai?"), a risipit pe păgîni de parcă nici n-ar fi fost. Învingătorii s-au aşternut pe chef o lună încheiată, fraternizînd nemţii cu ruşii, bînd şi bătîndu-se între ei prieteneşte pe poduri („Şi muscalii răzbea pe nemţi, că-i lovea la fălci cu pumnii, şi-i da gios, pentru care s-au geluit nemţii la ofiţerii lor, şi ofiţerii au arătat prinţului, şi prinţipu a cuvîntat către Suvaro, iar Suvaro a zis, lasă-i să se lupte ca nişte voinici").

Darul de povestitor şi evocator al lui Dionisie Eclesiarhul se aseamănă cu acela al lui Neculce. Călugărul nu are filozofia, demnitatea şi pătrunderea psihologică a cronicarului moldovean, dar are ca şi el haz, volubilitate în expunere, farmecul stilului oral prevestind pe Caragiale, după cum oralitatea lui Neculce prevestea pe Creangă.

La atacul Ismailului, ruşii „poezise ca furnigile cînd se suie pe copaci primăvara", urcîndu-se pe ziduri pe scări din nuiele şi strigînd *stupai na pred, pomagai nam bog*, adică: *înainte să mergem, ajutîndu-ne Dumnezeu,* iar Suvorov „răcnea ca un leu" să ia cetatea din mîna turcilor, „măcar de ar pieri toţi". După ce a izbîndit, a împărţit soldaţilor galbeni luaţi de la turci „cu pumnii". Nemţii, în schimb, tăbărînd în porci, după ce mîncase oile şi vacile creştinilor, s-au îmbolnăvit, mîncînd slănină crudă, de lîngoare, de au pierit pe capete.

Domniile lui Mihai Şuţu şi Alexandru Moruzi, precum şi a doua domnie a lui Alexandru Ipsilanti, alt răstimp de aproape şapte ani, sînt prezentate iarăşi sumar, cu observaţia că Moruzi era „străcurînd ţîntariul şi înghiţînd cămila", „aspru cu boierii" şi „măestru a strînge bani", în vreme ce Ipsilanti, bătrîn, ajunsese „alb ca oaia". Domnia lui Constantin (denumit de cronicar Gheorghe) Hangerliu, deşi nu a ţinut decît un an şi două luni, se bucură însă de un lung capitol, în care i se arată fără

Scanned with OKEN Scanner

înconjur lăcomia de bani, dăjdiile grele și chinurile la care supusese prin taxindari și mumbașiri pe țărani:

„Iar slujbașii închidea oameni și muieri prin coșeri și-i îneca cu fumuri de gunoi și de ardei-i afuma și-i ținea închiși zioa și noaptea flămînzi să dea bani, pe alții-i lega cu mîinile dindărăt, și cu spatele de garduri, și-i bătea cu bicele, pre alții legați-i băga cu picioarele goale în zăpadă geroasă, așa chinuia pe creștini, o, amar de bieții creștini că plîngea și se văeta, și săracele văduve țîpa de ger, dar nu era milostivire la varvarii de slujbași că avea urechile astupate ca aspidele..."

O întîmplare comică povestește Dionisie în legătură cu vizita la București a lui Capudan-pașa Hassan, căruia i se năzărise să facă o orgie cu cocoanele boierilor. Vodă a ieșit din încurcătură aducînd la curte „podărese curve și cîrciumărese" chipeșe, pe care, gătite cu haine din recuzita curții, le-a înfățișat pașei și agalelor lui protocolar, prin postelnic, zicînd: „Iată aceasta e Brîncoveanca, aceasta Goleasca, aceasta e Cornească, aceasta e cutare și aceasta e cutare, Filipeasca", fără ca să stîrnească turcilor cea mai mică bănuială în timpul zaefetului sau a doua zi.

Uciderea lui Hangerliu din ordinul sultanului Selim al III-lea dă o pagină sîngeroasă de nuvelă. Execuția, ca de obicei, se încredința unui capigiu care sosise în acest scop în București însoțit de un călău harap:

„... Începînd a vorbi unul cu altul, întrebînd vodă pe capigiu de cele ce sînt la împărăție, capigiul i-a spus cele ce a știut, și înfiorîndu-se vodă de vederea harapului, vodă a făcut semn postelnicului să mai cheme chiohodari în casă grăindu-i franțuzește, și eșind postelnicul afară, harapul a sărit repede în spinarea lui vodă, puindu-i lațul în gît, capigiul a slobozit amîndouă pistoalele odată în pîntecele lui vodă; harapul îl sugrumă cu lațul, trăgîndu-l cu amîndouă mîinile gios din pat, și fiind și vodă cu virtute de se zvîrcolea, capigiul a înfipt hangerul în pîntece de i-a vărsat sîngele; harapul ședea pe el și-i frîngea grumazii, iar cebucciul și peșchergiul a început a țîpa, și cînd a slobozit pistoalele, au sărit ciohodarii și a sosit postelnicul cu ei, dar capigiu a strigat: dur bre, ferman, și au stătut toți, n-au îndrăznit să facă nimic, dacă au auzit ferman. Harapul a tăiat capul lui vodă încă izbindu-se vodă viu și tăvălindu-se în sînge; și puindu-i șireangul în picioare, i-a tras trupul pe scări gios la curte, și dezbrăcîndu-l a luat banii, ceasornicul și inelele harapu, și trupul l-a lăsat în mijlocul curții gol".

La domnia lui Hangerliu și a urmașilor săi (Alexandru Moruzi și Mihai — în cronică Constantin — Suțu în a doua domnie, Constantin Ipsilanti), Dionisie intercalează istoria de roman de aventuri a lui Pasvantoglu, fost mercenar și odobașă în oastea lui Mavrogheni, devenit prin uzurpare haian și pașă al Vidinului. Istoria e narată în stil de Halima, cu turcisme bine plasate și dialog potrivit. Capudan-pașa, trimis de sultan să cuce-

Scanned with OKEN Scanner

rească Vidinul, constată că pașalele au trecut de partea lui Pasvantoglu. Rumeli-valis întreabă pe Leu-pașa: „Bre haine, șezi aici de o jumătate de an de cînd ai venit, pentru ce nu mergi să bați cetatea cum ți s-a poruncit de la împăratul?“ Leu-pașa răspunde mîndru: „Bre, domuz, tu să-mi poruncești mie!“ Capudan-pașa cheamă pe Leu-pașa și-i zice: „Babalîc, ce să facem, că nimic nu isprăvim cu Diiul, după porunca ce o avem, și voi cădea în primejdie de viață de către împăratul“. Leu-pașa cere bani să dea lefi așcherliilor, apoi se preface că pornește război, dar în realitate previne pe Pasvantoglu, care nimicește oastea lui Capudan. Înțelegînd trădarea, Capudan-pașa poftește pe Leu-pașa la el, ca să se mai sfătuiască despre Dii, și Leu-pașa executîndu-se, Capudan pune patru ieniceri de-l omoară. Pasvantoglu, prinzînd curaj, începe să facă concurență sultanului, cerînd haraci din Țara Românească sau jefuind el însuși ținuturile de peste Dunăre spre a-și zugrăvi saraiurile și a le polei cu aur. Turcii, trimiși de sultan să apere „chelerul“ împărătesc, se dedau nu mai puțin la jafuri, sub numele de cîrjalii, în unire cu pasvangiii, iar domnitorii, ca să aibă liniște, plătesc tribut, pînă la urmă, ca Moruzi, părăsind țara.

Dionisie manifestă interes față de acțiunile de eliberare ale țării pornite de Constantin Ipsilanti, care a dat ajutor și sîrbilor răsculați la 1804 de Caragheorghe, și condamnă intrigile lui Alexandru (după el Constantin) Șuțu la Țarigrad. care au dus în 1806, cînd Constantin Ipsilanti a fugit în Rusia, la uciderea bătrînului Alexandru Ipsilanti, în groaznice chinuri:

„Apoi peste cîteva zile l-au scos (din edicula) la meidan, adică la locul de priveliște, și stînd vezirul de față, a poruncit la gelați de l-au început a tăia din toate încheieturile, adică de la degetele mîinilor și pînă la umere, care sînt șaptesprezece încheieturi la o mînă pînă la umere, asemenea și la altă mînă, iar șaptesprezece și la picioare, iar de la degete pînă la încheieturile armurilor la trup, 13 încheieturi la un picior și alte 13 la alt picior, care fac de toate încheieturi 60, și rămîindu-i numai trupul, tăvălindu-se în sînge, i-au tăiat pe urmă capul“.

Războiul ruso-turc dintre 1806 și 1812 este narat cu mari digresiuni asupra carierei lui Napoleon Bonaparte, — socotit de neamul lui „grecoromeos“ trecut în copilărie la papistași, fost întîi ofițer la nemți și ajuns apoi, prin isteția lui, „obîrster“ la francezi, — de asemenea asupra „tulburării“ francezilor, care la sugestia lui Napoleon, au cerut prin 12 judecătorii divaniți desființarea „rumâniei“ (singurul termen cunoscut cronicarului pentru denumirea șerbiei). Dacă asemenea referințe ale cro-

Scanned with OKEN Scanner

nicarului și încă multe altele extrase din cine știe ce surse de propagandă antifranceză provoacă zîmbete, amănuntele de istorie internă nu sînt de disprețuit. Așa, de exemplu, detaliile despre oastea lui Constantin Ipsilanti, compusă din cazaci înarmați cu mazdrace, purtîndu-i numele pe pantelire și pecetea pe piept, pedestrași panduri, dragoni cu stema Moldovei pe coifuri, români, greci, sîrbi, arnăuți, nemți și unguri.

Dionisie povestește din informații directe luptele căpitanului Isaiev peste Olt și la Giurgiu, izbînda lui Miloradovici asupra turcilor la Colentina (cînd le-a înțepat caii cu „panganeturile"), distrugerea raielii Brăila de către generalul Bagration, cucerirea sudului Dobrogei și a Rușciucului de către generalul Kamenski, care a trecut Dunărea pe un pod așezat peste foi de vite, boi, vaci și bivoli, în fine nu se poate opri să descrie pe calmucii care „mînca orice vedea și le ieșea înainte, și dobitoace necurate și jigănii, nu alegea nimic, încă și crud și gol fără pîine și mălai, încă și carne de om . . .", „. . . aducea disagi pe cai, fete și copii de turci și-i mînca, a oare friptură, a oare rasol, și bea horelcă de la marchitani, măcar să fi fost ocaoa un galbin".

Dionisie înseamnă cu satisfacție, cam în felul lui Radu Popescu, moartea lui Pasvantoglu („a crepat ca un cîine spurcat, scăpînd țara și domnii de acest balaur mare"), și cu durere moartea generalului Isaiev (otrăvit de turci cu o baclava), iar generalului Kamenski îi face un memorabil portret, demn de pana cronicarilor moldoveni:

„Fost-a Kamenski om înalt cu mintea și nu iubea desfătările, puțin mînca, puțin durmea, uneori răzîmat în scaun lua puțintel somn, chibzuit la război, grigiuliv foarte, pe generari i-a oprit de a mai goni balurile, poruncindu-le să stea de război, înfricoșindu-i cu pedeapsă împărătească, asemenea și pre boieri i-a oprit de la baluri, și muzicile le-a oprit de tot, cu butcile nimenea să nu umble pe poduri, fără numai generarii și boierii cei mari și bătrîni să meargă cu carîtele lor unde vor avea treabă, însă în pasul cailor, ca să nu se facă zgomot pe uliță. Porunicit-a și oștilor ca să nu supere pe lăcuitori mai mult decît le este porunca. Și a pururea umbla Kamenski pe gios pe ulițe cu unul sau doi soldați după el, de lua seama ce se face prin oraș, și mai mult pentru aceea oprise butcile ca să-i fie slobod umblarea pe poduri".

Amănunt interesant despre un congres de pace, servind și la caracterizarea feldmareșalului Prozorovski: Acesta a cerut turcilor să înapoieze avuția casei lui Alexandru Ipsilanti și să elibereze țările române, care urmau să devină regat dac sub Constantin Ipsilanti. Turcii, bineînțeles, au refuzat, reclamînd rușilor și Crîmul, ceea ce a făcut pe Prozorovski, scrie Dionisie, să înjure pe vizir fără sfială: „Crîmul ceri, ebitvoiu mater!"

Cronica se încheie cu rezumatul campaniei lui Napoleon în Rusia și descrierea piramidei zidite de ruși în urma victoriei, după cele două bro-

şuri apărute la Buda în 1814—1815, pe care Dionisie le-a şi copiat, cu povestirea răscoalei lui Caragheorghe, care a tăiat capul fratelui său pentru că divorţase, şi a primilor trei ani din domnia lui Ion Gheorghe Caragea, cu faimoasa lui ciumă. Tardivă sub raportul concepţiei faţă de lucrările istorice ale Şcolii ardelene, cronica lui Dionisie Eclesiarhul are însă însuşiri literare incontestabile, oferind şi astăzi o lectură plină de savoare.

BIBLIOGRAFIE

§ *Hronograful Ţării Româneşti* scris de Dionisie Eclesiarhul, în *Tesaur de monumente istorice*, II. 1863, p. 159—234 (ed. A. Papiu Ilarian); ed. C. S. Nicolăescu-Plopşor, Craiova — Rîmnicul-Vîlcea, 1934.

Giorge Pascu, *Dionisie Eclesiarhul? — 1820*, în *Convorbiri literare*, LVII, 1925, p. 768—777; I. C. Filitti, *Condica Poenarilor Almăjeni*, în *Arhivele Olteniei*, VIII, 1929, p. 1—16, 284—308; Ion Donat, *Dionisie Eclesiarhul. Un manuscris din 1816*, ibid., p. 208—219; Ion Donat, *Dionisie Eclesiarhul, Constatări şi observări noi*, ibid., XIII, 1934, p. 286 sq.; Aurelian Sacerdoţeanu, *De unde era Dionisie Eclesiarhul?* ibid., XIV, 1935, p. 517—518; Acelaşi, *Cronicarul Dionisie Eclesiarh al mănăstirii Bistriţa*, ibid., 1936; Ion Donat, *Despre Dionisie Eclesiarhul şi mănăstirea Bucovăţ*, ibid., XV, 1936, p. 22—29; T. Bălăşel, *Un manuscris din 1800 al lui Dionisie Eclesiarhul*, ibid., p. 364—372; I. Vîrtosu, *Date noi despre Dionisie Eclesiarhul*, în *Biserica ortodoxă română*, LV, 1937, p. 329—349; Ion Popescu-Cilieni, *Dionisie Eclesiarhul la mănăstirea Govora*, în *Arhivele Olteniei*, XX, 1941; T. G. Bulat, *Dionisie Eclesiarhul, artist plastic*, în *Revista de istorie bisericească*, 1943, 1/2; D. Bălaşa, *Pomelnicul mănăstirii dintr-un lemn scris de Dionisie Eclesiarhul, mitropoliei Bucureşti*, în *Mitropolia Olteniei*, VIII, 1956; Octavian Păun, *Dionisie Eclesiarhul — Cronograful Ţării Româneşti*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, filologie, nr. 15, 1959, p. 159—165 (şi extras); Gabriel Cocora, *Un manuscris al lui Dionisie Eclesiarhul*, în *Mitropolia Olteniei*, XVII, 1965; V. G. Paleolog, *Început despre artistul caligraf şi miniaturist Dionisie Eclesiarhul*, în *Ramuri*, nr. 3, martie 1966 (şi extras); Paul Păltănea, *Pe marginea unei ipoteze: Dionisie Eclesiarhul, caligraf şi miniaturist*, în *Ramuri*, nr. 13 din 15. XII. 1966, p. 23; V. G. Paleolog, *Din nou despre Dionisie Eclesiarhul*, în *Ramuri*, 1967, nr. 2, p. 18.

NAUM RÎMNICEANU

Viaţa şi opera lui Naum Rîmniceanu au încă multe taine care aşteaptă să fie lămurite.

Ştim sigur că s-a născut în satul Corbii de pe Rîul Doamnei din Muscel la 27 noiembrie 1764, ca fiu al unui protopop, originar din satul Jivna

Scanned with OKEN Scanner

de lîngă Sibiu, fugit peste munți din motive confesionale în timpul Mariei Tereza. Învățînd la București, în copilărie văzuse un lucru de mirare, cum „o țigancă au născut un copil cu capul ca de cocoși, cu obrazul ca de cîine și picioarele ca de hiară, și multe alte schimonosiri . . .“ La 15 ani era tuns rasofor și hirotonisit diacon de episcopul Filaret de la Rîmnic, protectorul său. Nemții ocupînd Țara Românească în 1789, sub domnia lui Mavrogheni, Naum fu luat prizonier de „volinții“ austrieci și dus la Kanija Mare (Nagy-Kanizsa), în sud-vestul Ungariei, unde în 1795 avu prilejul să vadă un alt lucru de mirare, „un talian de 14 palme voinicești înălțimea lui, care ședea închis într-o casă și cine plătea vedea . . .“ A stat desigur și în Transilvania, la mănăstirea Hodoș și la Lipova, pribegind ca Samuil Micu și trăind ca Șincai din lecții prin familii. La întoarcerea în Muntenia a revenit la Rîmnic, pe lîngă episcopii Dositei Filitis și Nectarie Moraitul, apoi s-a dus la Buzău, unde, cu sprijinul episcopului Constandie, ajunse protosinghel, vicar de vlădică, mai puțin decît arhimandrit, grad pe care nu l-a atins niciodată. În 1818 dădea lecții într-o școală din Ploiești, pentru ca la adînci bătrînețe, în vîrstă de aproape 70 de ani, să se călugărească la mănăstirea Cernica de lîngă București. A murit schimnic în etate de aproximativ 74 de ani.

De pe urma protosinghelului a rămas un morman de manuscrise grecești și românești, cu lucrări istorice, filologice, teologice și literare, originale, compilații, traduceri, cópii de mîna lui și de a altora, atribuite în întregime lui de C. Erbiceanu și contestate de alții.

O lucrare care-i aparține în mod sigur, fiindcă o iscălește, este *Adunarea hronologiei domnilor țării noastre,* cumpărată de Timotei Cipariu de la Gheorghe Conduratu din București și a cărei publicare o începuse în 1944 Ștefan Bezdechi. La sfîrșitul cuvîntului înainte (un cronograf de la facerea lumii pînă la întemeierea Țării Românești) citim numele lui Naum, atunci ierodiacon, și data alcătuirii: 9 iunie 1800. Aceasta este

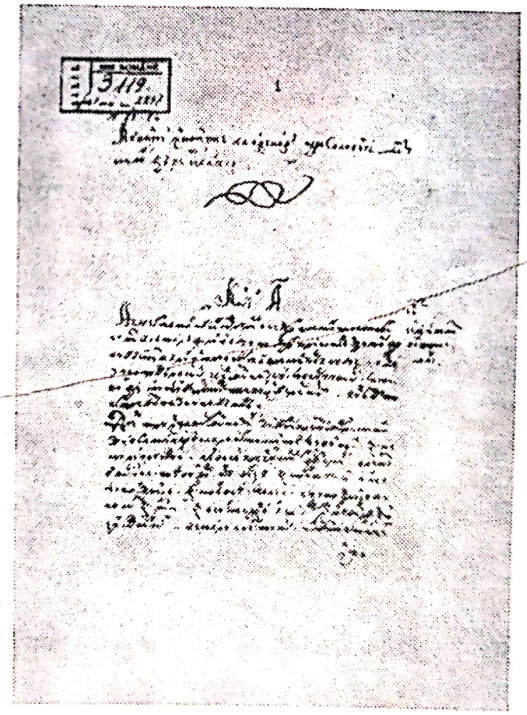

Naum Rîmniceanu, *Cuvînt înainte la Adunarea hrisologhii domnilor țării noastre* (mss. rom. 3119)

partea originală a cronicii, după care urmează „Hronologia domnilor Țării Românești dupre adunarea ce au făcut Pîrvu (recte: Mihai) Cantacuzino și clucer Dimitrachi“ (medelnicerul și stolnicul?), cu șirul domnitorilor de la Radu Negru (1290) pînă la Constantin Ipsilanti (1802), cronologia domnilor în continuare pînă la Alexandru Ghica (1834), un perilipsis al instituțiilor, finanțelor și economiei, și o statistică (geografie politico-administrativă) a Țării Românești (hotare, județe, ape, căi de comunicație) din aceeași istorie a lui Mihai Cantacuzino.

S-a păstrat între hîrtiile lui Naum un *Poemation* în versuri grecești despre originea românilor, un *Cronograf* grecesc în proză despre evenimentele Țării Românești de la 1768 pînă la 1810 și un *Istoric* (grecesc) *al Zaverei în Valahia,* ceea ce înseamnă că Naum a putut să ducă într-adevăr *Hronologia* pînă la anul 1834.

Interesantă pentru mentalitatea lui rămîne dizertația despre origini din fruntea *Hronologiei.* În multe privințe el e încă un Moxa, dar a suferit în mod cert și înrîurirea noilor idei ale veacului luminilor.

Izvoarele lui Naum sînt *Geografia veche și nouă* (Veneția, 1728) și *Istoria bisericească* ale mitropolitului Atenei Meletie (pe ultima a și tradus-o în românește), o *Hronologie* sîrbească ot Vîrșeț (poate de Gheorghe Brancovici), o *Cronologie* a Transilvaniei, *Anonimul Cantacuzinesc, Cronologia tabelară* a Țării Românești de medelnicerul Dumitrache, o adunare de hrisoave a „clucerului Dimitrache“ și un hrisov al Clococioștenilor (plăsmuit de autorul însuși).

Naum citează, probabil indirect, pe Strabon, Dio Cassius, Suidas, pe Nichefor Gregoras, Zonara, Nichita Honiatul, Carion, Bonfini, Toppeltin, Baronie, ultimul prin intermediul lui Nicolae Costin (el vorbește însă de Miron Costin, „istornicul Moldovei“).

În sprijinul originii latine a creștinismului în Dacia, Naum Rîmniceanu invocă pe „mult învățatul domn Ianache Văcărescu, vel-vist., la Gramatica cea românească, aducînd mărturie pre Volter la *Viiața lui Petru,* că marele și întîiul împărat al creștinilor, sfeti Constandin (carele au fost cu mulți ani în urma lui Auriliian) au botezat pe părinții noștri rîmleni, carei să află aici moștenitori acestui pămînt al Dachii“.

După Naum Rîmniceanu, ca și după Nicolae Costin (al cărui izvor este Strijkovski), românii se trag din seminția lui Iafeth. Fiul acestuia, Iovan, arheget al ionienilor (grecilor), este tatăl lui Chitios, din care coboară chitienii (= latinii), deci romanii sînt rude cu elinii. Ceea ce importă este că, aici cel puțin, Naum evită discriminările de rasă. Pomenind de țigani, pe care-i derivă din seminția lui Ham, cronicarul emite ideea că,

Scanned with OKEN Scanner

deşi robi, „dupre omeniie nimic nu sînt mai prejos decît noi", iar defăimarea lor este obiceiul „celor proşti şi neînvăţaţi".

Europa îi apare lui Naum ca o femeie cu capul în Spania şi braţele în Italia şi Anglia. Neamul românilor, ieşind dintr-un braţ, „s-au aşăzat pre îmbrăcămintea hainelor ei, unde pînă acum să umbrează de dumnezeescul dar".

Singura religie adevărată este, după Naum, religia pravoslavnică ortodoxă. Papistaşii, calvinii şi luteranii sînt eretici. Tot eretici sînt şi uniaţii, „care rea neghină a Uniaţiei s-au semănat întru o parte de rumâni ai Ardealului prin întunecaţii apostoli ai papei la leat 1701 de la Hr. în zilele lui Athanasie, celui de pre urmă mitropolit al pravoslavnicilor în Ardeal, al căruia scaun era Beligradul cel de la Mureş".

Pentru a dovedi latinitatea limbii române, Naum citează cîteva cuvinte precum: *acva, panis, vinus* (sic), *ştio* (sic), *bonus, sanus, amarus, dultis,* dar este conştient că alte cuvinte sînt de origine slavonă, din cauză că noi cu slavii am avut „din vechime cea mai multă petrecere şi de la dînşii am luat slovele cărţilor...". Cuvintele slavone *(milostiv, slăvit, blagoslovit* etc.), „fiind chiar sîrbeşti, le-am întors dupre limba noastră", le-am modificat, am zice astăzi, conform normelor fonetice ale limbii române.

În legătură cu războaiele lui Traian în Dacia, Naum afirmă că romanii au descălecat la Romanaţi, de unde şi numele judeţului, că Decebal a fost decapitat, capul trimiţîndu-i-se la Roma, că Traian a dat numele Transilvania ţinutului de peste munţi, nume „care să tîlcueşte: *încungiurat de păduri despre toate părţile*, sau *preste păduri*, iar ungurii îi zic Erdeli, acelaşi tîlc avînd". Dacii, deveniţi robi, au primit învoirea de a locui printre romani şi ei s-au amestecat cu romanii prin căsătorii mixte. Astfel, neamul dacilor s-a „rumânit", iar limba dacă, asemănătoare cu a tătarilor, „de tot s-au pierdut".

Despre cuţovlahi, denumiţi în chip bizar curfuziiaşi, Naum crede că sînt colonişti deplasaţi din Moldova în sudul Dunării, din pricina unor răzvrătiri, întîi de împăratul Antonin Pius şi a doua oară de Aurelian, la anul 276. Cronicarul se împotriveşte cu tărie defăimărilor străine în chestiunea continuităţii romanilor în Dacia şi susţine că „patrioţii" nu şi-au părăsit niciodată ţara, rîvnind mereu a reînnoi stăpînirea cea din început:

„O, exclamă Naum, patrioţii noştri niciodată n-au işit din hotarăle patriei noastre, Dachiei, carea din Marea Neagră începîndu-se, precum am arătat, şi pînă în apa Tisa întinzîndu-se, coprinde în mijlocul acestei părţi Transilvania, Ba-

natul, ținuturile Craiovei, Țara Românească și Moldova. Încît dintr-aceste hotare ale patriei noastre, Dachiei, niciodată fără numai cînd o parte a acestii patrie să călca și să strica de vrăjmași, să trăgea lăcuitorii în sus l-altă parte a patriei, unde putea să trăiască mai cu liniște, larg fiind pămîntul nostru, și munți în mijloc avînd și bun de scăpare în vremi de primejdie fiind".

Spre deosebire de cronicari, Naum nu face din latinitate și continuitate chestiuni de mîndrie, înfățișîndu-le doar ceea ce sînt: adevăruri evidente. Căci, adăugă el, românii n-au învățat limba lor la școală, ci de la strămoși, indiferent de clasa socială din care făceau parte. Coloniștii, amestecați cu dacii, nu erau numai de neam, ci și țărani, porcari, văcari, oieri, păcurari (nume de ocupații derivate din cuvinte latinești).

„... Rușineze-se dar și să se înfrunteze neînvățații și nepedepsiții bîrfitori de însuș cei mai proști români, carii, nici în școală vreodată, nici de la alte limbi dimprejur auzind limba latinească, fără numai de la părinți, vorbesc rîmlenește. Acestea sînt răspunsurile noastre pentru moștenirea patriei noastre și pentru limba neamului nostru celui romanicesc, carele priimind întru sine și împreunarea seminții dachicești, carea s-au rumânit — precum s-au zis —, n-au lipsit din strămoșasca noastră patriie stăpînindu-o, nici va lipsi de a sta împotriva tuturor vrăjmașilor pînă cînd va sta lumea..."

Naum dă, prin urmare, un avertisment cotropitorilor. În continuare, el pomenește cetățile rămase de la romani: Clujul (întemeiat de Flavie Claudie Chesar la anul 268), Alba-Iulia (numită astfel după numele mamei lui Marc Aurel), Iașul (în vechime Augustia, după numele lui August), povestește năvălirile (goții, ungurenii — recte hunii —, bulgarii) și amintește imperiul Asăneștilor, pentru a ajunge la a doua descălecare, a lui Radu Negru, întîmplată nu la 1215, cum susținea Mihai Cantacuzino, ci la 1290, cum arată Anonimul Cantacuzinesc. Radu Negru a coborît din Transilvania în Țara Românească, din cauza vrajbei și slăbiciunii domnilor ungurești (Craiul Vladislav nu avea trai bun cu crăiasa „și mai mult umbla cu curve").

Venirea romanilor în Dacia a fost, încheie pravoslavnicul Naum, o minune a proniei, căci, de n-am fi fost răpiți din focul eresurilor ce au răsărit mai pe urmă în pămîntul Italiei, am fi devenit cu toții papistași.

Hronologia domnilor Țării Românești de la 1290 pînă la 1834 nu mai poartă decît în parte amprenta lui Naum Rîmniceanu, fiind, chiar în cazul că ar fi fost în întregime alcătuită de el, o lucrare de compilație. Pînă la 1774, Naum transcrie, cu modificări și adaosuri din alte izvoare, *Istoria Țării Românești* de Mihai Cantacuzino. De la 1774 pînă la 1834 cronologia e fragmentară, scrisă în goană, telegrafic, cu mari neglijențe. Numai o

Scanned with OKEN Scanner

parte din aceasta a fost dezvoltată în *Cronograful grecesc de la 1768—1810* și în *Istoricul Zaverei în Valahia*.

Soarta banului Mihai Cantacuzino nu-l mai interesează după 1774 pe autor, preocupat acum cu fuga „bizdadelelor" lui Alexandru Ipsilanti peste graniță și tipărirea celor *12 Minee* ale lui Chesarie și Filaret.

În chip simpatic este prezentat domnitorul Nicolae Mavrogheni, care căuta să se elibereze, ne spune Naum, de tutela turcească, apropiindu-se de Rusia. În schimb, Constantin Hangerliu apare, cum îl descrie și Dionisie Eclesiarhul, ca un nemaipomenit tiran, pe vremea lui „țipa puiul în maică de grelele și îndeșitele dăjdii". Hangerliu era așa de devotat turcilor, încît, după ce ruinase pe țărani cu zaherelele, îi folosea și drept carne de tun, cum s-a întîmplat în lupta de la Vidin dintre Capudan-pașa și Pasvantoglu:

„Îi punea turcii ca pă niște oi înaintea războiului, fără arme, și cu toate că striga ostașii lui Pasvantoglu să se dea raiaoa la o parte, nelăsîndu-i turcii, îi făcea Pasvantoglu cu tunurile asemenea cu pămîntul, încît ceia, de care se temeau odinioară crăiile și împărățiile dimprejurul lor, au ajuns la atîta defăimare, ca cum s-ar socoti fără de gură, fără de mîini și fără de picioare".

Cronicarul deplînge abuzurile domnitorului Ioan Caragea, cu slujbele și excesele dregătorilor:

„Ce vedem și pe la noi? pe unii că-și cumpără caftanele, pe alții slujbele, pe alții protecția domnească și așa mai departe, isprăvnicaturile, polcovnicaturile, căpitănaturile, vătăjiile de plaiuri și zapciaturile de plăși. Ce urmează din acestea? Greutăți peste greutăți, poveri peste poveri, siluiri, nedreptăți, jafuri, pustiiri. Semnul cel adevărat al acestora sînt cei ce stau țintuiți în mijlocul pieții! O, nenorocire! O, nelegiuire! Din pricina aceasta sufere toată obștimea, tagma bisericească ca și cea politicească, districtele, mahalalele, localitățile, țara..."

Sub Alecu Șuțu (1818—1821), dăbilarii smulgeau birurile legînd copii de 11—12 ani la spate în toiul iernii și turnînd peste ei apă pînă ce înghețau și li se lipeau trupurile:

„Și era o jalnică privire, văzîndu-se pieile rupte și sîngerate cînd în silă se dezlipea trupurile și părinții lor erau siliți să-și vîndă tot, pînă și boul ce-i scotea hrana din pămînt ca să scape pe copiii lor de cumplite tiranii. Pe alții îi căznea cu bătăi, cu fumuri și cu groaznice închisori friguroase și puturoase, nemîncați și neadăpați".

Cronicile lui Naum Rîmniceanu conțin cîteva date interesante din istoria Europei și a Imperiului otoman, dar autorul nu are înțelegere pentru mișcările revoluționare, temîndu-se îndeosebi de ceea ce el consideră anarhie. Voltaire, deistul, este pentru el „mergătorul înainte al celui depre

Scanned with OKEN Scanner

urmă Antihrist, înşălătoriul de lume, cel cu totul varvar la cele dumnezeeşti, filozoful întunericului pierzării, văzutul diavol, urîciunea pustiirii". În *Istoricul Zaverei în Valahia* Naum se arată un înverşunat adversar al fanarioţilor, dar şi al lui Tudor Vladimirescu. I se părea nefiresc ca acesta să pretindă că „lui i se cade să stăpînească singur, cu deplină putere, toată Ţara Românească, fiindcă este pămîntean şi s-a străduit pentru dreptăţile patriei".

Nu-i exclus aşadar ca poema găsită de Erbiceanu printre hîrtiile lui, *Pentru eteriştii crai greci,* să fie de el (Emil Vîrtosu o atribuie, fără mai mult temei, lui Ioniţă Bilciurescu din Tîrgovişte). Ceata lui Ipsilanti îi apare autorului ca o adunătură pestriţă de neamuri şi stări:

Neamuri multe adunate,
Pribegiţi din altă parte,
Leimongii şi bragagii,
Arnăuţi şi simigii,
Slugile de la boieri,
Ţigani, meşteri cujniceri,
Copii de la cojocari
Şi slugi dă pă la brutari.
Popi, călugări rasofori,
Cu nume de mavrofori,
Mai în scurt cîtă crăime
Au fost răsipiţi în lume
Şi cîţi calici ticăloşi
Nevoiaşi şi păduchioşi,
Toţi aceştia venise
Cu Ipsilant se unise.

Nu sînt uitaţi nici dascălii famelici greci:

Terchea-berchea scurge-oale
Grămada două parale,
Şapte-opt la o para
D-aceia nu întreba;
Ce cu a lor procopseală,
Ce era din sfînta oală,
Cînd începea să-ţi arate
Ale lor vitejeşti fapte,
N-avea pace Odiseus,
Nici viteazul Achileus.

Stăpînit de xenofobie, autorul defineşte Zavera ca o mişcare pusă să prăpădească ţara prin jafuri, în care nu numai

Grecii cu elevtherie
Dezbrăca de anterie

dar şi „ai lui Tudor" despuiau de giubele şi şaluri.

Tînguirea ţării Valahiei asupra jafului şi dărăpănării ce i-au făcut străinii tîlhari greci, publicată anonim la Buda în 1825, sub titlul *Plîngerea şi tînguirea Valahiei asupra nemulţumirii streinilor ce au derăpă-*

nat-o, a fost atribuită de Eliade (şi după el de alţii) lui Barbu Paris Mumuleanu. Eminescu citind-o astfel în *Lepturariul* lui Aron Pumnul i-a dat lui Mumuleanu, în *Epigonii,* epitetul „glas cu durere". Poezia nu seamănă însă cu celelalte compuneri ale lui Mumuleanu şi are un ton bisericesc, care se potriveşte mai bine lui Naum. Pe de altă parte, e mai plauzibil ca Naum, descendent din ardeleni, corespondent al lui Ioan Piuariu-Molnar şi cititor al lui Petru Maior, să-şi fi tipărit poemul său la Buda, *Plîngerea* debutează cu expunerea nelegiuirilor la care s-au dedat „nemernicii barbari":

Au silit să se desparte
Mumă, tată de fecior,
Au înstreinat departe
Chiar pe frate de-a sa sor.
Au batjocorit fecioare
Şi femei între bărbaţi,
Au necinstit orice stare,
Lăsîndu-i goi, dezbrăcaţi.

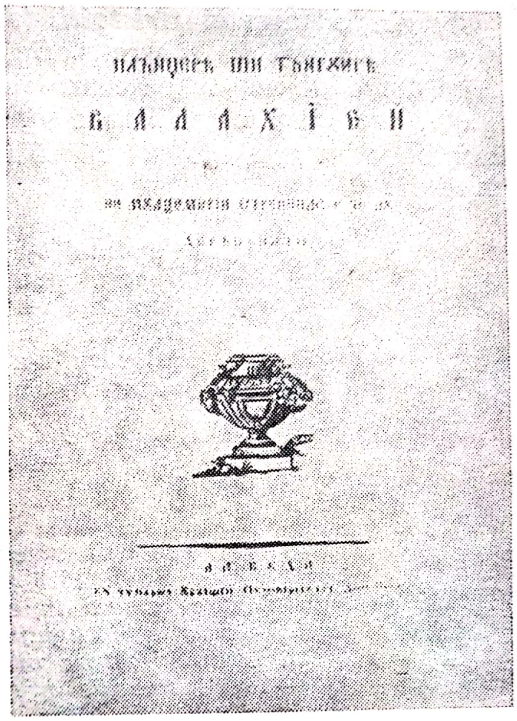

Plîngerea şi tînguirea Valahiei, Buda, 1825.

Deoarece au prădat şi bisericile, poetul cheamă asupra lor mînia cerească, el însuşi izbucnind în imprecaţii:

Nu-şi găsească un' să şadă
Cîtuşi de puţintel loc,
Fă ca cerul să nu-l vadă,
Şi să ploaie pe ei foc.

În fine, spre a evita repetarea nenorocirilor în viitor, Naum recomandă pămîntenilor să trăiască „moraliceşte", „laolaltă" şi „uniţi".

A tradus, pentru corectarea moravurilor, din greceşte, *Buna obicinuinţă noaoă,* cu sfaturi versificate liber:

Mustaţea nu-ţi răsuci
Des cu degitile tale,
Nici în palme să nu baţi
Fără nici o pricină.
Buzele nu ţi le roade,
Cum fac cei lipsiţi de minte.

Originalul acestei *Hristoitii* (al lui Antonie Vizantios) este imitat după o celebră operă de Erasmus, *De civilitate morum puerilum* (1526).

În afară de acestea, Naum Rîmniceanu a mai compus în versuri laude sacre, preamărind, ca Barac şi, ca mai tîrziu, Iancu Văcărescu, în spirit creştin, adevărul, nu totuşi fără atingere cu filozofia raţionalistă a luminilor:

Pămîntul s-au luminat
Şi cerul s-au minunat,
Capiştele s-au surpat
Biserici s-au ridicat,
Adevărul s-a ivit,
Şi idolii s-au sdrobit.

BIBLIOGRAFIE

§ *Plîngerea şi tînguirea Valahiei asupra nemulţumirii streinilor ce au derăpănat-o,* Buda, 1825 (anonim); C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă,* Bucureşti, 1888 (aici *Tînguirea ţării Valahiei asupra jafului şi dărăpănării ce i-au făcut străinii tîlhari greci,* poemul *Despre originea românilor* şi *Cronograful grecesc de la 1768—1810); Poeziile protosinghelului Naum Rîmniceanu,* ed. C. Erbiceanu, Bucureşti, 1890; *Istoricul Zaverei în Valahia, în Biserica ortodoxă română,* XXIII, 1899, nr. 5, p. 416—433, şi nr. 6, p. 547—557; *Tratat important,* în *Biserica ortodoxă română,* XXVII, 1903, nr. 1, p. 11—27: *Cronica inedită de la Blaj,* partea I, ed. Şt. Bezdechi, Cluj, 1944.

C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu,* Bucureşti, 1900; Şt. Bezdechi, *Protosinghelul Naum Rîmniceanu despre originea neamului şi limbii noastre,* în *Transilvania,* LXXIV, 1943, nr. 3—4, p. 231—237; G. Călinescu, *Naum Rîmniceanu,* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* IX, 1960, nr. 2, p. 335—337.

Scanned with OKEN Scanner

Cronici rimate muntene şi moldovene

Scanned with OKEN Scanner

Apariția povestirilor de evenimente istorice în versuri, a cronicilor rimate, chiar a epopeii, este un fenomen general caracteristic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În *Literatura română veche* ne-am ocupat de povestirile istorice în versuri, la Școala ardeleană am expus poemele și încercările de epopei ale lui Ion Budai-Deleanu, Vasile Aaron și Ion Barac. Am văzut că sub forma satirică mai scurtă speța îl preocupa în Țara Românească pe cronicarul Naum Rîmniceanu, ale cărui modele sînt grecești. Grecii însă urmau și ei prototipuri ale literaturii occidentale iluministe, îndeosebi pe Voltaire, care încercase o înnoire a genului prin *Henriada*, foarte răspîndită în această perioadă la noi prin intermediar grecesc, dar și direct: Ienăchiță Văcărescu o consemnă pentru dulceața ei în prefața gramaticii, Conachi și Vasile Pogor în Moldova o vor traduce fragmentar sau complet în românește.

Epopeea sau cronica rimată cere însă întîmplări și eroi care să se preteze la o astfel de tratare. În Țara Românească materia a fost oferită

Scanned with OKEN Scanner

întrucîtva de figura domnitorului Nicolae Mavrogheni, instalat de turci la 14 martie 1786 şi devenit seraschier al oştilor turceşti în războiul ruso-turc început în 1787, în care au intrat şi austriecii.

Trei din cronicile rimate relative la Mavrogheni sînt în greceşte. Cea dintîi, *Lauda sau viaţa celui prea-înălţat între domni prea cuvios şi prea măreţ Io Nicolae Petru Mavrogheni, la 1786, care a domnit cînd era împărat Hamid şi Capudan-paşa Hasan Gezaerli,* de un dascăl, Teodor, este o colachie. A doua, *Sinoptic perilipsis (scurtă expunere) a bunătăţilor eroice ale prea înălţatului, prea cucernicului şi triumfătorului domn al nostru şi stăpînitor a toată Ungro-vlahia Io Nicolae Petru Mavrogheni voevod,* tipărită în 1789, e un encomium şi aparţine căminarului medic Manolache Persiano (aici Mavrogheni apare ca un nou Alexandru, autorul tînguindu-se că n-are darul poetic al lui Homer spre a cînta cum se cuvine pe noul Ahile sau măcar talentul lui Voltaire din *Henriada).* În sfîrşit, cea de-a treia, anonimă, satiră violentă la adresa jafurilor lui Mavrogheni şi altor abuzuri pe seama boierilor, ar putea fi acea *Mavrogheniadă* pe care Alexandru Odobescu o atribuie socrului lui Ienăchiţă Văcărescu, Iacovache Rizu.

Importante pentru noi sînt istoriile româneşti în versuri despre Mavrogheni, din care una e anonimă, iar alta aparţine pitarului Hristache.

ISTORIA ANONIMĂ DESPRE MAVROGHENI

În 1911, N. Docan a descoperit şi publicat cu ample comentarii *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni,* după un manuscris de 21 de pagini, cu aproximativ 7 pagini de la început şi 6 pagini de la sfîrşit lipsă, din care Gr. Tocilescu dăduse în 1884 numai cîteva versuri privitoare la episodul intrării nemţilor în Bucureşti în noiembrie 1789.

Neglijat de istoricii literari, cu excepţia lui D. Popovici, acest fragment de cronică rimată, scris probabil pe la începutul secolului al XIX-lea, nu este inferior din punct de vedere literar istoriei pitarului Hristache, care s-a bucurat doar de o mai mare răspîndire.

Autorul e probabil un boier sau un cleric cărturar, căci ia apărarea boierilor năpăstuiţi de Nicolae Mavrogheni, printre care şi a lui Ienăchiţă Văcărescu, compătimeşte pe preoţi şi vorbeşte cu dispreţ despre ţăranii chemaţi la oaste de domnitor.

Scanned with OKEN Scanner

Nu s-ar putea nega anonimului darul portretizării, talentul de a zugrăvi figura ciudatului Mavrogheni, cu ușoare tendințe de caricaturizare:

Îl văzum domol la stare
Cu ghimpoasă căutare,
Cum și domnescu său tarz
Cu semne de om viteaz,
Vorba cam cu prelungire
Și graiul cu îngrozire,
Chipul lui îi era falnic,
Iar statul de voinic harnic,
La umblat foarte sprînțar,
Ușure ca un țînțar.

Mavrogheni se arătase la început mărinimos, se lăuda că are venituri de la flota turcească și făcea pe bisericosul, cerînd preoților să nu părăsească locașurile de închinare toată ziua, încît aceștia

Ședea cu ochii stîlpiți,
Uitîndu-se pe uliți.

Autorul asistase la judecățile domnitorului cînd stătea călare pe un tun și întreba de pricină, luînd de obicei partea țăranilor și certînd pe boieri cu mari ocări (hîrsîz = asupritor; hainlar = viclean; epdesîz = îndărătnic; chiorpec domuz = porc de cîine):

Țipa țara și divanu,
Știi, ca de Foca tiranu..
Că nu mai era de traiu
Să-l vezi ori să-i auzi graiu
Răcnind tocmai ca un leu,
Cu pleznete ca de zmeu.
Căci cînd zicea: bre hîrsîz,
Hainlar și epdesîz
Și d-al de chiorpec domuz,
Îți lua bietul auz.

Turcismele și grecismele nu sînt folosite pentru că autorul n-ar fi avut la îndemînă cuvinte românești. Ele servesc ca elemente de culoare acolo unde e necesar, pentru că în mod obișnuit anonimul se exprimă nu numai limpede românește, dar chiar în termeni specifici, bineînțeles neevitînd, ca toți cronicarii munteni, invectivele. Un prilej de violente izbucniri răutăcioase îi oferă cronicarului descrierea armatei improvizate de

Scanned with OKEN Scanner

Mavrogheni. Soldații ar fi fost ca vai de ei îmbrăcați, neînarmați și neinstruiți:

Atîta de nevoiași,
Cerșetori, iar nu ostași,
La trei-patru un pistol,
Fără cremene și gol,
Cu ciomege cei mai mulți,
Prea puțini vedeai cu pușci.
Avea unii cîte-un cal,
Dar de slab nu avea hal,
Cum și alții cîte-o iapă,
De nu plătea nici o ceapă,
Că-i da bețe și călcăe,
Și ea nici nu vrea să stee,
În treapăd nu ar fi dat
Măcar lupi s-o fi mîncat,
Auzeai acei sărdari
Zbierînd ca niște măgari
La ceauși, la căpitani
Și mai sus numiți gligani,
Ca să meargă fieșcare
Cu comanda lui ce-o are
Și să se pue de rînd
Halai să arate vrînd.

Atitudinea autorului e din nefericire vădit reacționară. Satira dezvăluie un poet ceva mai interesant atunci cînd pune în versuri ce spunea — producîndu-i lui un necaz mare — cutare soldat, țăran angajat la oaste (dar nu totul e comunicabil):

Iaca mă făcui ostaș
Ș-oi să-l omor... l-aș.
De l-aș prinde pe zapciu
Cu ochii la foc să-l țiu.
. . . . . de ciocoi
Oasele să i le moi
Căci că mă bătea de bir
Și eu n-aveam mălai fir.
Și-ncă stăpînul moșiii
. . . . . copiii.
Din nimic n-o să-i dau dijmă,
Că am de mult pă el pizmă.
Căci că mă tot lua la clacă,
Să-l văz acum ce-o să-mi facă.
Dar și pă cărciumăreasă
Iar n-oi s-o las . . . . .
Că dă beam vin în dator
Îmi lua zălog hodor.

Nu tot așa de interesantă este povestirea expediției oastei lui Mavrogheni în Moldova și la Brașov. Fragmentul păstrat se încheie cu sosirea austriecilor în București și fuga turcilor într-o clipă către Giurgiu.

PITARUL HRISTACHE

Istoria faptelor lui Mavrogheni-vodă și a răzmiriții din timpul lui pe la 1790, scrisă „pe la 1817" de obscurul pitar Hristache, a fost publicată întîia dată în 1863 de C. Bolliac în ziarul *Buciumul*, a doua oară de V. A. Urechiă în *Istoria Românilor*, tom III (1892), și a treia oară de Gheorghe Adamescu în Biblioteca pentru toți (seria editată de Carol Müller, nr. 125, 1896).

N. Mavrogheni în caleașcă trasă de cerbi.

Ceea ce face atractivă lectura istoriei acestui boiernaș este, în afară de ușurința versificației, intenția lui de a scrie „o poveste minunată", cu întîmplări „peste fire ciudate", „nepomenite" și „neauzite", aproape de basm, care-i vor fi stîrnit lui însuși mirarea, deci o operă ca și de fantezie, deși bizuită pe fapte reale.

Pitarul, boier de rangul al treilea, nu altceva decît brutarul curții, va fi trăit acele zile cînd se auzise de venirea la tron a unuia ce fusese dragoman pe Marea Albă, adică tălmaci al marinei otomane în Marmara, desigur și cînd, sosit în București, Mavrogheni uimise pe toți cu politeța („plecăciunea") și galantomia lui. Într-adevăr, aruncase pe drum cu lei, esindari și groși, împărțise tuturor fonduclii și stamboli pe tipsie și strecurase boierilor care-i sărutase mîna cîte-un pumn de galbeni. Dar îndată domnitorul se apucă să facă ordine, nizam, interzise să mai umble cineva în zariflicuri „și în alte desfrînări" și, nefiind ascultat, trecu fără întîrziere la pedepse înfricoșătoare, descrise fără vreo aluzie la Vlad Țepeș, de care pitarul parcă n-auzise:

Numai ce-l vedeai deodată
Prin tîrg trecînd fără gloată,
Cu vreo doi, trei dînpreună,
Cu cîte o sapă-n mînă
Și după ce se-ntorcea,
Vedeai colea și colea

Scanned with OKEN Scanner

Cite unul atîrnat,
De vreo şandrama legat,
Iar pe afară prin cîmpuri
Stau ţepele-nfipte pîlcuri,
Pe unii în ţepi căznind,
Iar pe alţii spînzurînd ...

Om simplu, Hristache nu ştia ce e o panoplie şi, intrînd în sala armelor, rămase la „aporie“:

Vedeai săbii ferecate,
Tot prin pereţi spînzurate,
Mai pistoale, buzdugane,
Mazdrace şi iatagane,
Suliţi, hangere, cuţite,
Ca acele ascuţite,
Măciuci, mai puşti ghintuite,
Toate prin pereţi lipite.

Dacă însă spătăria îl lăsă numai în încurcătură, figura domnitorului îl îngheţă:

Că-l vedeai c-un hîrz strein,
Nu-şi semăna a creştin.
Cînd îl auzeai vorbind,
Încremeneai tremurînd.
Din *damuit* şi din *chiafîr*
Şi din *as* şi din *caldîr*
Nu-l mai puteai potoli,
Nici a-l mai înconteni.

Mavrogheni, ne spune Ion Ghica, îngroşîndu-i trăsăturile, în *Băltăreţu,* era „un arap negru, cu buza de-o palmă şi cu colţii scoşi afară ca de mistreţ“, îi ieşise vorba că are „o gură la ceafă, pe unde scotea oasele cînd înghiţea mielul nemestecat“, şi că făcea praf cu dinţii saci de rubiele şi icusari. Mai probabil e că era tatuat, „scris pe mîni şi pe picioare cu slove turceşti pe sub piele, tipărite cu iarbă de puşcă, ca să nu se lipească glonţul de dînsul“, ca unul ce fusese şi pirat. Garda lui Mavrogheni miră pe naivul pitar, curios totuşi de imagini inedite, transcrise pitoresc:

Avea cîţiva spînzuraţi,
În port schimbat, îmbrăcaţi,
Cu nişte mintene scurte,
Numai pîn' la brîu făcute,
Cusute cu găitanuri
Şi la brîne iataganuri.
La cap cu şaluri legaţi,
Cu şalvari largi încălţaţi
Şi cuta pîn la genuche,
Cu găitanuri pe muche,
Cu iminei în picioare
Şi în genunchile goale,
Cu mînicile sumese
Şi prin mîini gloanţele dese,
Galeongii le zicea,
De lîngă el nu lipsea.

Detaliile despre plimbările domnitorului confirmă pe acelea din cronica lui Dionisie Eclesiarhul:

Cînd făcea vreo plimbare,
Nu mergea cu pompă mare,
Ci călare voinicește
Şi la cap legat turceşte,
Cu galeongii dimpreună
Şi mazdrac ţiind în mînă,

Şi pe unde nu gîndeai,
P-acolo îl întîlneai,
Tiptil, pe jos şi călare,
Prin tîrg şi prin mahalale,
Uneori în port turcesc,
Alteori călugăresc.

La Hristache găsim în plus amănuntul că Mavrogheni oprea circulaţia pe străzi seara şi orice „musaverea" cu un semnal dintr-un tun, controlînd el însuşi respectarea măsurii toată noaptea, incognito:

Turceşte, călugăreşte,
Schimbat ca doamne fereşte.

Alt amănunt e că dăduse preoţilor ordin să lepede căciula şi

Ca toţi să pue în cap
Cîte un grecesc potcap.

Între curiozităţile lui Mavrogheni era şi obiceiul lui de a povesti ce visase noaptea, fără ca cineva să-i poată tălmăci visurile:

Unele îl întrebai,
Alte răspunsuri luai.

Îi plăceau intrigile şi delaţiunea, şi cel care se îndeletnicea cu ele era favorizat:

Pe loc intrai la nazar
De te avea mai mandar.

Trebuia însă să cunoşti bine arta calomniei:

Să ştii să paradoseşti
Şi să catigoriseşti.

Altfel păţeai ca Deşliu, căftănit armaş mare, dar apoi aruncat pe scară, sau ca astrologul Perdicaru, demascat ca mincinos.

La leatul 1788, ieşind veste de răzmeriţă a turcilor cu ruşii, Mavrogheni. intră în sfatul ţării „ca un aslan" (leu) şi, scoţînd sabia, o atîrnă în spătărie pe jumătate trasă din teacă, semn că e război (în acelaşi scop aşează în curte sîngeacul, adică steagul şi tuiul).

Adună apoi oaste din condurati (pantofari), cizmari, precupeţi, cîrciumari şi ţărani, cu baerac (drapel) şi leafă şi-i puse să facă instrucţie:

Ca să-nveţe şi muştra,
Să ştie să dea cu puşca.

Scanned with OKEN Scanner

Pitarul are un nou prilej de a privi tablouri noi și, spre deosebire de anonim, se arată încîntat de soldații cu opinci:

Căci părea c-au fost cătane
De cînd au ieșit din foale,

cu toate că:

Grecii ca niște măgari
Se mira de opincari.

Străinii fură trecuți la catagrafii ca să nu facă ciașitlîcuri (să nu trădeze), iar unii boieri, bănuiți de hainie, ca Filipeștii, fură surghiuniți. Clucerului Cîmpineanu, care fugise călare la Viena, i se confiscă averea și i se trimise soția și copiii la Țarigrad. În fine, se anunță sosirea turcilor la București:

Ortale peste ortale,
Cu feluri de saltanale.

Pitarul Hristache n-are talent epic spre a povesti lupte, are însă darul de a relata fapte ca martor ocular, e patriot și dotat pe mici spații cu indignare sau ironie la adresa cotropitorilor otomani, cărora

Nimeni n-avea să le zică
Vreo vorbă cît de mică,
Că cum te-ar fi auzit
Punea mîna pe cuțit...

Atît avea semeție,
De nimeni nu vrea să știe
De *avrad* și de-*anasîna*,
Pe-atunci se-ngroșase gluma.

Observînd că turcii aveau frică de Mavrogheni, pitarul nu ezită să laude „grantul" domnitorului:

Brava, Mavrogheni, brava!
Altul ca tine mai sta-va?

și să-i scuze măsurile luate împotriva boierilor:

Adevăr spun că prăda,
Dar nevoia-l îndemna...
Vrei să zici că jefuia...
Jefuia unde știa.
Pe care știa că n-are
Nu-i mai făcea supărare.

De luptele turcilor cu austriecii pitarul nu auzise decît că:

Pe atunci trăznea tunurile,
De le mergea fumurile,
De trăznet mult şi de pleznet
Îţi zbura părul din creştet.

A văzut însă o ceată de prizonieri:

Unii vii, alţii răniţi,
Alţii prin mazdrace-nfipţi,

şi pe Mavrogheni răsplătind pe învingători cu echipament nou:

Celenchiuri, blane, capoate
N-avea cin-să le mai poarte.

Soldaţii, văzînd mărinimia domnitorului, făceau tot posibilul să ia prizonieri:

Găsea cîte-o caraulă,
Cum am zice, mură-n gură
Şi cînd le venea-ndemînă
Ştergea cîte-o căpăţînă
Şi la Bucureşti năvală
Ca să le dea vodă blană.

Nevoit să aprovizioneze oştile care mai mult leneveau, Mavrogheni născoci mijlocul de a strînge bani, oferind ranguri boiereşti:

Făcînd pe unii şetrari,
Pe alţii pitari, serdari.

Toţi alergară după caftan

Numai şi numai să fie
În rînd l-arhontologie,

chiar ţăranii dădură bani cu duiumul şi vodă se putu felicita că:

... cu mijlocul subţire
Îi spălase pe toţi bine.

Scanned with OKEN Scanner

În cele din urmă, trebuind să plece el însuşi la război, lăsă caimacam în Bucureşti pe omul său de încredere, Turnavitul:

Mojic, gros şi necioplit
Şi-un fudul deosebit.

Portretul caricatural al lui Dumitrache Turnavitul, figură grotescă de parvenit oriental indolent, dovedeşte că pitarul Hristache nu era lipsit de intuiţie plastică, şi poate fi considerat un bun exemplu de ipotipoză:

Un Dumitru Turnavitu,
Care n-ai mai fi gînditu!...
Venea la dînsul boieri
Pentru niscareva trebi
Ca la un stăpînitor,
Ţării oblăduitor;
Iar el ca un blestemat,
Şedea în pat răsturnat
Şi boierii în picioare
Stînd cu capetele goale.
Alteori sta prin pridvor,
Pînă se scula din somn.
În scurt se afla al vremii
Al doilea Mavrogheni.
Avea în cap o căciulă,
Ţuguiată ca o sulă,
Şi o ghebă în spinare
De nu făcea cinci parale,
De aba roşie ruptă,
Cu aţă albă cusută,
Cu poturi, cu iminei,
Se deprinsese cu ei.
Iar să-l fi văzut călare
Chiar vătaf de haimanale,
Cu-o grămadă de voinici,
Toţi arnăuţi, socarici.
Avîndu-i pe lîngă dînsul,
De nu puteai să-ţi ţii rîsul.

Interesant e că după ipotipoză, cronicarul trece la o apostrofă cu sarcasme şi moralităţi pe tema *fortuna labilis*, ceea ce înseamnă că poseda instinct poetic:

Aferim Dumitrăchiţă,
De-ar mai fi vreo răzmeriţă
Şi un Mavrogheni domn
Ştiu că tu te-ai face om!
Acum ia-ţi nădejdea, frate,
Că aia nu se mai poate.
Ce gîndeai? Că-a ta domnie
Pînă-n sfîrşit o să ţie?
De umblai aşa pe sus
Cît fu Mavrogheni dus?
Nu socoteai că e vînt
Asta ce umblai făcînd,
Care suflînd te-ngrozeşte,
Apoi iar se potoleşte?
Nu ştiai că lumea este
O roată ce se-nvîrteşte;
Care altă treabă n-are
De cît să sue, pogoare?

Încă o dată constatăm că motivul *vanitas mundi*, motivul din *Viaţa lumii* de Miron Costin, e motivul principal al povestirilor în versuri, al cronicilor rimate şi al începuturilor poeziei lirice româneşti.

Cronica pitarului Hristache se opreşte

La leatul optzeci şi nouă
Octombre douăzeci şi două

Scanned with OKEN Scanner

stil vechi, cînd au intrat austriecii în București, fără a mai povesti mazilirea lui Mavrogheni (15 noiembrie 1789) și uciderea lui în septembrie 1790.

Despre alte curiozități ale lui Mavrogheni, în parte atinse de Dionisie Eclesiarhul, vorbește în *Convorbiri economice,* partea a opta (*Bucureștiul industrial și politic,* 1876) Ion Ghica, în special de modul său original de a se plimba:

„După prînz, răsturnat într-o caleașcă poleită, trasă de patru cerbi cu coarnele de aur, ieșea la preumblare înconjurat de ciohodari cu fuste albe și cu işlice rotunde de samur în cap, de arnăuți și de soitarii cu căciuli lungi de postav pestriț, împodobite cu coade de vulpi și cu clopoței, care jucau chiocecurile pe lîngă trăsura domnească, se strîmbau la trecători și insultau femeile cu vorbe și cu gesturi nerușinate. Cu astfel de alai mergea de-și bea cafeaua și ciubucul lîngă havuzul din frumosul chioșc de la Izvorul Tămăduirei, în sunetul surlelor și tobelor, al meterhanelei și tumbelichiurilor".

Tot Ghica ne spune că Mavrogheni își boierise un cal, ca împăratul Caligula, dîndu-i rang de clucer mare, și că dimineața în zori de ziuă, cu picioarele goale în iminei roșii și cu mînecile suflecate pînă la subțioară, trecea în galop pe ulițele Bucureștilor strigînd turcește cît îl ținea gura: „Iangîn Vaar! !" (foc!).

CÎNTECUL LUI CONSTANTIN HANGERLI

Uciderea lui Constantin Hangerli la 1 martie 1799 în București, povestită amănunțit de Dionisie Eclesiarhul, a dat naștere, ca și omorîrea lui Grigore Ghica la Iași în 1777, și la povestiri în versuri, din care C. C. Giurescu cunoaște cinci versiuni. Una a fost descoperită și publicată în 1884 de Gr. G. Tocilescu, care însă o amestecă din eroare cu sfîrșitul cronicii versificate anonime despre Mavrogheni. Alta, fragmentară (conține numai începutul), i-a fost comunicată lui Gr. G. Tocilescu de C. D. Aricescu. Alta, *Domnia lui Constantin vodă Hangerliul, mazîlia și perderea sa, alcătuită pe scurt în stihuri de Ziloti Românul în copilăreasca vîrstă sa, din îndemnarea iubirii de patrie și afierosită la iubitorii de patrie, frații săi compatrioți în anul de la Cristos 1800,* în posesia lui Mihail Kogălniceanu, a fost semnalată în 1873 de Petru Grădișteanu. În fine, alta, din ms. miscelaneu academic nr. 4768, a fost publicată de C. C. Giurescu în 1926.

Scanned with OKEN Scanner

Mai toate povestirile debutează cu înșirarea birurilor instituite de Constantin Hangerli prin care acesta a ruinat „raiaua" și a cauzat mînia stăpînitorilor turci.

Textul publicat de Tocilescu moralizează pe hrăpărețul domnitor pentru jafurile lui, dar apoi, povestind scena omorului, are aerul de a-l compătimi:

Cînd vodă vru a se întoarce
Vorbă cu turcul a face,
Prea cu un sul subțire
Și cu o meșteșugire
I-au pus pistolul în piept,
Lovind prin țîță drept
Și iute cu un ajderu
Și lovi cu hangeru;
Apoi de grabu și harapu
Ca clipa îi taie capu
Și să săvîrși săracu.

Versurile s-ar putea să aparțină aceluiași anonim care a scris și cronica lui Mavrogheni, deoarece au fost găsite în același manuscris și au cam aceeași factură.

Fragmentul pe care-l avea Aricescu se referă numai la sosirea capugiului însoțit de arap și „alți trei", și chemarea domnitorului la visterie ca să nu intre la „vrun prepus":

N-a vrut să se urce sus,
Spre a nu-i da vrun prepus,
Ci ca un leu în mînie
A mers drept la visterie,
De unde a minisit
Pe vodă cum a venit.
Și d-o fi vreme să vie
Să-i dea răspuns ca să știe
Că e trimis de devlet
Să-i spuie un merhamet
Ca să nu mai aibă dest,
Sau vrun fel de casabert.

Varianta publicată de C. C. Giurescu, scrisă pe la începutul secolului al XIX-lea, tratează evenimentul ca pe un motiv de cîntec bătrînesc oral:

Frunză verde măr sălciu,
Cum au fost și Hangerliu...

Frunză verde colilie,
Au intrat în visterie...

La început, autorul pare a fi ostil domnitorului, fiindcă

Socotind că face bine,
Îmbrăca din prostime,
Din mojici și din rîtani,
Din care vrea să dea bani,
Fiind domn cu fudulie
Și pornit spre lăcomie.

Scanned with OKEN Scanner

Omorul îl înfăţişează totuşi cu oroare. Hangerliu, rănit de moarte, se tînguie ca o bocitoare:

Că să bătea leşinatu,
Ca un peşte pe uscatu.
Din ochi vărsa lăcrămioare
Şi plîngea cu glas de jale:
Ticăloasă doamnă-a mea,
Astăzi rămîi făr'de ea.
Am doamnă şi beizadele,
Astăzi rămîi făr'de ele.
Unde sînt ca să mă vază,
Ca să plîngă şi să-mi crează.
Că de astăzi înainte
Nu le mai grăiesc cuvinte.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni,* în *Analele Academiei Române,* Mem. Secţ. lit., s. 2, tom. XXXIII (1911), p. 417—516 (cu text).

§ *Istoria faptelor lui Mavrogheni vodă şi a răzmiriţii din timpul lui pe la 1790.* Scrisă la 1817 de pitarul Hristache, în *Buciumul,* I, 1863, nr. 7, 9, 10 (ed. C. Bolliac); ed. V. Alexandrescu-Urechiă, în *Istoria Românilor,* III (seria 1786—1800), Buc., 1892, p. 451—462; *Povestea Mavrogheneacă,* ed. Gheorghe Adamescu, Buc., Biblioteca pentru toţi, nr. 125, f. a.

§ *Cronica anonimă despre domnia lui Mavrogheni şi Istoria pitarului Hristache* şi *Cîntecul lui Hangerli,* în *Cronici şi povestiri româneşti versificate,* ed. Dan Simonescu, Buc., E.A., 1967.

§ Gr. G. Tocilescu, *Stihuri asupra venirii nemţilor în Bucureşti şi asupra peirii voevodului Hangerli, de un anonim,* în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie,* II, vol. 1, fasc. 1, 1884, p. 327—333; Constantin C. Giurescu, *Uciderea voevodului Constantin Hangerli. O povestire în versuri necunoscută,* Vălenii-de-Munte, 1926.

Octavian Păun, *Pitarul Hristache: „Cronica rimată",* în *Analele Universităţii Bucureşti,* Seria Şt. sociale, 1957, nr. 10, p. 65—76 (şi extras).

ZILOT ROMÂNUL

Descoperit zece ani după Pitarul Hristache, cronicarul care semnează Zilot Românul, adică Românul zelos, a rămas tot atît de obscur pînă astăzi.

Din cronică rezultă că ascendenţii fuseseră unii „clerici la scaunul mitropoliei ţării aleşi, alţii dascăli slovani şi rumâni, şi mai toţi adăpaţi oareşice şi de latinească şi de grecească". Tatăl îmbrăcase patru caftane şi slujise ţara „cu dreptate" patruzeci de ani, fără să strîngă avere, de vreme ce fiul intra, la vîrsta de 15 ani (se născuse prin 1780), „la mînă de stăpîn", în casa vel vistierului Nicolae Brîncoveanu, după Hasdeu, a

Scanned with OKEN Scanner

clucerului Ştefan Conduratu, după N. Iorga, unde servi treisprezece ani, pînă aproximativ în 1808.

Gîndul de a scrie cronici în versuri îi veni în tinereţe, din iubire de ţară, cum mărturiseşte singur: „În vîrstă tînără de optsprezece, nouăsprezece, douăzeci de ani, am simţit în inima mea o aprindere de dragoste către patrie-mi". Era, presupunea el, poet născut: „Poezia foarte mi-au fost lesne şi mi-au fost drag din firească pricină sau pornire".

Ştia greceşte şi citise cărţi de istorie: „hronograful ţării", despre Traian, ceva despre Napoleon şi nişte anale ale „vestiţilor stavrofori".

La 1802, cînd pazvangiii prădau Oltenia, Zilot se afla în Bucureşti şi văzînd cu ochii lui la nişte cărăuşi nasuri şi urechi mutilate, spînzurînd numai în piele, fugi, cuprins de groază, împreună cu alţi locuitori ai capitalei, la Braşov. Reveni însă în Bucureşti în acelaşi an sub Constantin Ipsilanti şi rămase tot aici în timpul războiului ruso-turc dintre 1806 şi 1812 şi în timpul domniei lui Ion Gheorghe Caragea, nu şi în timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu, cînd trecu din nou munţii pentru a se întoarce abia în toamna anului 1822. Se pare că oblăduirea lui Grigore al IV-lea Ghica nu l-a ridicat în vreun rang sau dregătorie boierească, după aşteptări, căci are cuvinte de nemulţumire asupra domniei pămîntene, ca şi asupra celor de mai înainte, fanariote. Abia în 1848, după căderea guvernului provizoriu revoluţionar, fu şi el chemat în rîndul boierimii şi „ales a spune a obştei bunul". Trăia încă prin mai 1850, dar alte ştiri despre el nu mai avem.

Întîia cronică a lui Zilot, despre *Domnia lui Costandin-vodă Hangerliul*, scrisă la 1800, în versuri de măsuri diferite, e greoaie şi prolixă, fără umbră de poezie, un răboj al birurilor instituite fără măsură de fanariotul distrugător al principatului

Care la toată Evropa e vestit şi lăudat.

Cronicarul relatează uciderea lui Hangerliu, într-o notă în proză, preocupat nu de senzaţionalul episodului, ca versificatorii anonimi, ci de lecţia morală a întîmplării, expusă însă cu o rară stîngăcie logică şi gramaticală:

Că cei mai mulţi viermi face
Ca mana se preface
Din dulce a puţi,
Şi vai celui ce pute!

După unele particularităţi ale frazei („Deci aceasta fu cum fuse, că fu Dumnezeu cu noi"; „Ele cestea fu cum fură, că făcură ce făcu"), poetul pare de origine oltenească.

Scanned with OKEN Scanner

A doua cronică, mai mult în proză, presărată ici-colo cu versuri, începe de la a doua domnie a lui Alexandru Ipsilanti (1796) și continuă pînă la întîia domnie a lui Alexandru Șuțu, cu peste o mie de versuri despre cea de-a doua incursiune a pazvangiilor, „din a cărora groază și spaimă s-au și risipit țara“ în 1802. Expunerea în proză a lui Zilot Românul este în comparație cu a lui Dionisie Eclesiarhul mult mai puțin captivantă, deși are detalii inedite privitoare la jafurile pazvangiilor și cîrjaliilor în Craiova și Tg. Jiu. Zilot e mai puțin talentat ca povestitor și își dă el însuși seama că e „polilog“, că înmulțește vorba și nu mai ajunge la capăt. Nici spiritul de observație nu e egal cu al lui Dionisie Eclesiarhul; aruncă uneori cîte o ironie la adresa domnitorilor, precum Alexandru Moruzi, care asuprea pe „goletățile de rumâni, mîncați de bir, fripți de greotățile ce purta“, sau Mihai Șuțu, ce, dîndu-și barba în mîinile fiului său Grigore, croia „jacmanul“ țării. Toată ura cronicarului se îndreaptă împotriva fanarioților, care cumpără tronul țării, mîncîndu-se ca niște ciini între ei:

Bată-i cîștigarea piinii
Cu grozavul foc de veci!

Altă parte a cronicii, de la Alexandru Dracache Suțu (1802) pînă la pacea de la București din 1812, o scrie Zilot în proză, cu scurte intervenții ale „poeticului“, la distanță de 12 ani, cu ceva mai multă grijă și, pretinde el, cu obiectivitate:

Dator aș fi s-acoper,
Iar nu să defăimez,
Pă cei de-un neam cu mine;
Dar greu, frate! ohtez,
Că n-am altfel cum face,
Silit sînt d-adevăr:
El îmi zice a scrie
Toate pîn' la un păr.

Rea este defăimarea
Mai rău e a minți:
La lucru ce-i de față
Rușine poți păți.
Istoric sînt, n-am frate,
N-am rudă, n-am vecin:
Stăpîn am p-adevărul,
Lui singur mă închin!

G. Călinescu a observat că ideea seamănă în chip izbitor cu definiția din dicționarul lui P. Bayle (art. *Usson,* Remarque F., t. IV), în care se spune că istoricul trebuie „să uite că aparține unei țări, că a fost educat într-anume credință, că datorește recunoștință unuia ori altuia, că unul sau altul sînt părinții, prietenii săi. Un istoric este ca atare ca Melhisedec, fără tată, fără mamă și fără coborîtori. Dacă e întrebat de unde vine, trebuie să răspundă: Nu sînt nici francez, nici german, nici englez, nici spaniol, sînt cosmopolit; nu sînt nici în serviciul împăratului, nici în serviciul Franței, ci exclusiv în slujba adevărului; acesta e unicul meu rege, căruia i-am jurat credință“.

Scanned with OKEN Scanner

În această parte a cronicii găsim amănunte prețioase despre perioada 1806—1812. Despre feldmareșalul Prozorovski, Zilot ne spune că era „aproape de o sută de ani", despre Bagration că era de neamul său „ghiurgiu" (georgian), despre Nicolae Kamenski că era foarte învățat și aspru, despre Kutuzov că, „deși ajuns de bătrînețe", era „întreg și desăvîrșit la toată treaba ostășească, cît și politicească".

Într-o compunere independentă, *Judecată, alegere și hotărîre pentru începutul Țării Rumânești și starea întru care este acum supt domnia grecilor fanarioți, leatul 1818,* după ce amintește vitejia dacilor care prin unire supusese chiar pe romani, în zilele lui Domițian, Zilot reia ideea din poemul *Viața lumii* de Miron Costin, scriind, pe tema gloriilor apuse *(fortuna labilis),* singura sa poezie acceptabilă, în versuri scurte, de cinci silabe:

Unde-s romanii,
Lumii tiranii?
Așa sînt toate:
Nasc, cresc, au moarte.
Vezi primăvara,
Urmează vara,
Apoi vezi toamna,
Iată și iarna:
Ca iarba, toate
Răsar, au moarte.
Vezi seminție
Astăzi să fie
Nepomenită,
Nesocotită,
Că-ncepe-a crește
Și biruește,
Pre-alte supune,
Supt bir le pune
Și le domnește,
Le stăpînește,
Le poruncește,
Le rînduiește,
Orcum voiește
Pravili croește;
Ș-așa vezi moarte
Pre cele nalte,
Și cele moarte
Cununi să poarte!
Unde-i Siria,
Und-Asiria?
Macedonia?
Karhidonia?
Și alte multe
Mari și mărunte?
Toate căzute,
Numai văzute
Prin cărți, oglindă
Lumii spre pildă...

Demn de subliniat este că, rememorînd trecutul, Zilot Românul nu trage o concluzie pesimistă, convins că starea nenorocită a țării, altădată în deplină slobozie, nu se poate perpetua.

Scanned with OKEN Scanner

Într-o cronică pe scurt în stihuri greceşti despre *Domnia lui Ion-vodă Caragea*, tălmăcită în versuri şi proză, Zilot pune toată dărăpănarea ţării pe seama stăpînirii fanariote, instalată în urma lichidării Cantacuzinilor, care ei înşişi pricinuiseră uciderea pămînteanului Brîncoveanu. Părerea lui e că „altă îndreptare nu încape decît să lipsească domnii greci şi să fie ohavnici rumânii". Şi într-un poem alegoric, intitulat *Dăslușire*, în care stau de vorbă Mistreţul (românul), Leul (turcul), Vulpea (grecul), Lupul (neamţul) şi Ursul (rusul), el atrage atenţia asupra necesităţii de a repune pe români în vechile lor drepturi.

„Veniţi dar toate neamurile, scrie într-o notă Zilot, ce vă făliţi astăzi de luminate, veniţi să citim istoria romanilor strămoşilor noştri, ca să aflăm adevărul. Aţi văzut cum ea ne spune că pă vremea cînd strămoşii noştri romani erau luminaţi cu tot felul de învăţături, avîndu-vă şi pre voi supuşi, vă da pravili? Şi voi le priimiiaţi, şi pentru căci era de la mai marii voştri şi pentru căci era bune întru adevăr. Că şi ei de la dascălii cei mai mari, adică de la elini, avîndu-le alese, le păziia şi le adăoga, cum să văd pînă în zioa de astăzi pe la cele mai multe neamuri, mai vîrtos ale Europei. Aţi văzut pre strămoşii noştri a cărora rămăşiţă ce poartă aceeaşi numire «român» sîntem noi românii dintr-aceste trei ţări, Românească, Moldova şi Transilvania? Ce ne ponosluiţi dar voi numitele astăzi luminate neamuri?"

Jalnica cîntare a lui Zilot, întru care să cuprind revoluţia românilor supt Tudor slugerul Vladimirescul, i zavera, supt Aleco beizadea Ipsilant, i stăpînirea turcească supt Chehaia bei şi oareşice din domnia românească întoarsă iar la români de la grecii fanarioţi supt domnul Grigorie Ghica voevod, scrisă în 1823, cuprinde, cum anunţă titlul, o lamentaţie şi nu, cum eram îndreptăţiţi să aşteptăm de la un om cu conştiinţă naţională, un elogiu al vremilor noi. Zilot descrie jafurile eteriştilor, care rup cărţile din bibliotecile boierilor şi mănăstirilor. Căminarul Sava e „un lup supt pele de oaie, un taler cu două feţe", iar slugerul Tudor un răzvrătit cu temeiuri, dar şi cu ambiţii nemăsurate:

„... Începu — scrie cronicarul — norodul a-i zice «Domnul Tudor», că-şi pusese asupră-şi un semn de stăpînitor, adică fund alb la căciulă, care numai domnitor este orînduiala aci a purta; nu mai puţin a şi porunci şi înlăuntru şi afară ca un stăpînitor, că şi ştia orînduielile ţării, căci s-au întîmplat de l-am cunoscut, şi cu adevărat avea omul şi duh firesc, şi vorba lui puţină, şi totdauna pe gîn-

Scanned with OKEN Scanner

duri; și cînd îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă, scăpa cîte o vorbă desperată asupra tiraniei, dar de unde să-mi plesnească în capu-mi că el hrănește duhul lui aceasta ce văzum".

Zilot vedea în Tudor un uzurpator, care prin răscoala sa „putea să ne aducă prăpădenia cea mai de pe urmă", și crede deci că înlăturarea lui a fost necesară, căci numai astfel „ni s-au întărit iarăși ale noastre privileghiuri, încă și cu întoarcerea domniei de la greci, iar la pămînteni, precum din vechi au fost".

Această mărginire se accentuează pe măsură ce cronicarul înaintează în vîrstă și probabil se căpătuiește, pînă la alunecarea cu totul în tabăra reacțiunii. În *Leatul 1848* zugrăvește revoluția ca pe o inenarabilă ridicare a norodului inconștient:

Aceste cete împreunate
Și supt obraze chip mai semnate
Din boierime, din negoțime,
i preoțime, călugărime,
i dăscălime, profesorime,
i ciocoime și calicime,
i sholărime ș-ucenicime
Și toată ceata de slugărime
Striga pe uliți: „jos ristocrații
Ei ne mănîncă, să punem p-alții".
Clopote urlă, sunet de glasuri,
Pe uliți, poduri, certuri și harțuri...

Nimic nu-i mai place zelosului „românomah" de altădată, depășit de evenimente, și totul i se pare o mascaradă absurdă, începînd cu înălțarea, în tradiția Revoluției franceze, a statuiei Dreptății:

Ba încă ș-alta, mai de mirare,
Că ardicară un idol mare,
În piața Curții, cu o formare
De muierească asemănare,
Dîndu-i numire fără sfială
„Dumnezioaea cu rînduială
Privighetoarea pentru dreptate
A păzi foarte la orice parte".

Zilot luase apărarea Regulamentului, singura „costuță" valabilă, dar „rebeliștii" o aruncară pe foc ca pe o „tîrcoață", sub ochii îngăduitori ai pașalei. Chiar și admirabila rezistență a pompierilor împotriva turcilor în

Dealul Spirei îl lasă acum rece pe cronicar, care descrie lupta aproape indiferent:

Turcii să intre, ei să nu-i lase,
Acii gîlceava cu foc se sparse,
Că ș-unii ș-alții se îndîrjiră,
Și mulți dintr-înșii se omorîră,
Iar militarii cîți mai scăpară,
Lăsînd cazarma, ieșir-afară
Cu pușculița lor la spinare,
S-au dus la satul lor fiescare.

Acesta e Zilot, un vanitos limbut, care ne asurzește cu recriminațiile și tînguirile sale, un ciocoi adesea cu sufletul înăcrit de invidie și nemulțumire și un cronicar cam guraliv, în mintea căruia aspirațiile naționale nu reușesc totdeauna să depășească exclusivismul față de alte neamuri, prozator și poet prolix, cu foarte rare realizări, într-un noian de elucubrații.

BIBLIOGRAFIE

§ *Înainte de Tudor Vladimirescu. O cronică inedită dintre 1800—1821, scrisă în versuri și proză sub pseudonimul de Zilot Românul*, ed. B. P. Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 266—303, 321—330, 490—518, 526—543; 1883, p. 89—94, 121—126, 348—368; *Ultima cronică română din epoca fanarioților, reprodusă după manuscriptul din Arhiva Statului din București* cu o introducere de B. P. Hasdeu, București, 1884; Gr. G. Tocilescu, *Scrierile inedite ale lui Zilot Românul: Domnia a treia a lui Alexandru vodă Șuțul, ce i se zicea și Dracache*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, V, 1885, p. 58—88; *Adunare de stihuri* și *Leatul 1848*, ibid., p. 331—358; *Jalnica cîntare a lui Zilot, întru care să cuprind revuluția românilor supt Tudor slugerul Vladimirescul, i zavera, supt Aleco beizadea Ipsilant, i stăpînirea turcească supt Chehaia bei și oarecîșice din domnia românească întoarsă iar la români de la grecii fanarioți, supt domnul Grigorie Ghica vvd. Alcătuită de un patriot român și afierosită fraților săi patrioți spre știință și spre povățuire, la anul de la Hristos 1823*, ibid, vol. VI, 1891, p. 89—115; Gh. T. Kirileanu, *Dăslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în *Revista istorică română*, XI—XII, 1941—1942, p. 288—308 (și extras); *Domnia lui Costandin-Vodă Hangerliul, maziliia și perderea sa*, în Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*, Buc., E.A.R.S.R., 1967.

§ Petru Grădișteanu, *O cronică inedită*, în *Revista contimporană*, I, 1873, p. 461—486; B. P. Hasdeu, *Zilot Românul. O privire sintetică asupra ultimei cronici române din epoca fanarioților*, în *Columna lui Traian*, 1883, p. 385—405; G. Călinescu, *Zilot Românul* (completare la *Istoria literaturii române*), în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX, 1960, nr. 4, p. 750.

Scanned with OKEN Scanner

UN MANIFEST ÎN VERSURI DE LA 1821

Poemul *Trîmbiţa românească,* datat greşit 1769 şi atribuit cînd lui Ienăchiţă Văcărescu, cînd lui Naum Rîmniceanu, este, cum s-a dovedit în vremea din urmă, o adaptare anonimă a marşului eterist publicat în 1821 de Adamantios Coray, *Trîmbiţare salvatoare a grecilor,* care debutează cu versurile:

Greci compatrioţi,
Pînă cînd vom fi robi
Ai ticăloşilor musulmani,
Tirani ai Greciei?
Glasul răzbunării
A sosit, prieteni, acum.

Începutul manifestului românesc este identic, cu deosebirea că în locul grecilor apar românii:

Rumâni ticăloşi şi vrednici
Pînă cînd aşa nemernici,
Să trăiţi şi chinuiţi?
Nu vă deşteptaţi odată
Să cunoaşteţi că în faptă,
Vai de voi, o să periţi?
Nu simţiţi ce otrăvită
Şi de tot nesuferită,
O robie peste voi?

Din faptul că în adaptarea românească domnitorul şi dregătorii sînt scuzaţi pentru exploatarea ţăranilor, deoarece, la rîndul lor, sînt jefuiţi de Poartă, deducem că autorul e un reprezentant al micii boierimi sau al burgheziei în formare, interesat de emanciparea naţională. După cum Coray evocă, spre a îmbărbăta pe eterişti, trecutul glorios al grecilor, el vorbeşte de vrednicia de altădată a neamului românesc, rememorează faptele măreţe ale lui Mircea, Laiot (Vlad Ţepeş) şi Mihai Viteazul, îndemnînd la luptă pentru alungarea turcilor:

Fraţi creştini, săriţi fierbinte,
Puneţi crucea înainte,
Pă vrăjmaşi să năvălim,
Sau balaurul să piară
Şi să scape astă ţară,
Sau toţi să ne omorîm.

Tudor Vladimirescu în anul 1821.

Însă pentru siguranța izbîndei este necesar ajutorul popoarelor creștine megieșe:

Stăpînirile vecine,
Nemți, muscali, fiind creștine,
Totdeauna-au cugetat,
Arătîndu-se cu milă,
Au făcut turcilor silă
Și țara au ajutat.
Și acum putem alege,
Cei ce sîntem într-o lege
Și-o biserică-ntre noi,
A le face rugăciune,
Din această-amărăciune
Să ne scape, și nevoi,
Dîndu-ne și-ajutorință
La ce-am avea trebuință.
Negreșit așa putem
Să sgornim din ceastă țară
Stăpînirea cea amară,
Piedicile să rumpem.

BIBLIOGRAFIE

§ *Trîmbița românească*, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, București, 1888, și *Poeziile protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1890.

§ Al. T. Dumitrescu, *Trîmbița românească, manifest public, patriotic și revoluționar, compus în versuri și tipărit în 1769 de Ienachiță Văcărescu*, în *Analele Academiei Române*, Secț. III, s. II, tom. XXXVII, București, 1914—1915; Ariadna Cioran-Camariano, *Despre poema patriotică antiotomană, Trîmbița Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 457—464.

GHEORGHE PEȘACOV

Manifestul *Trîmbița românească* nu amintește de Tudor Vladimirescu. În poezia populară *Visul lui Tudor* din colecția G. Dem. Teodorescu se deplînge moartea lui Bimbașa Sava, căpetenia arnăuților din armata lui Ipsilanti pe timpul Zaverei. Alt cîntec, ivit din rîndul celor apăsați, pune în vedere boierilor că

Domnul Tudor e cu noi,
Dumnezeu fie cu voi,

altul în fine arată că

De frica lui Tudorică
Nu vezi boerii prin sticlă...

Scanned with OKEN Scanner

Singurul poet cunoscut admirator al lui Tudor Vladimirescu e Gheorghe Hagi Toma Peşacov-Pedestrăşescul, care, în bejenia sa de la Linteni, de lîngă Craiova, îl întîmpină la 5 februarie 1821 cu aplauze:

Bravo, Tudore viteze,
Dumnezeu să te-nzileze,
Carele te-a însuflat
A te arăta în faptă
Cu ajutorinţă dreaptă
Patriot adevărat!

pentru ca la 15 august 1821, în *Jălirea necuviincioasei morţi a heroului României*, să-i aducă un omagiu postum:

Poci zice fără sfială,
După a mea socoteală,
Că el deşi a murit,
Îns-a lui prea mare nume
Rămîne pe veci în lume
Lăudat şi prea slăvit!

Apărînd pe „heroul României", Gheorghe Peşacov polemizează, din păcate în versuri cam obscure, cu „barbarii" care, şezînd seara la vatră, sub protecţia zeilor păgîni ai casei (dacă aşa trebuie să înţelegem cuvîntul *lari*, unit prin linioară cu *fari*, poate în sensul de *faruri*), se dedau, pomenind numele lui Tudor, la „mătuşeli" (vorbe de mătuşi, defăimări?) şi „unul la altul latră, închinînd la vinişor".

Peşacov admira pe Alecu Văcărescu şi certa pe Paris Mumuleanu care-şi permisese să-l „critizilueascâ", totuşi fără a-l defăima. Prin 1802—1804 era copil la Braşov. Cunoştea cărţile lui Eufrosin Poteca, Eliade şi Damaschin Bojinca şi-i plăcea „a scriptura şi a stihurghisi" în greceşte şi româneşte.

BIBLIOGRAFIE

§ G. Dem Teodorescu, *Poezii populare române*, Bucureşti, 1885; Emil Vîrtosu, *Versuri inedite despre 1821*, Bucureşti, 1939 (extras din *Revista arhivelor*, III, 1939, nr. 8).

§ Al. Ciorănescu, *O scrisoare literară a lui Gheorghe Peşacov*, în *Revista istorică*, XX, 1934, nr. 10—12, p. 370—381.

Scanned with OKEN Scanner

ALEXANDRU BELDIMAN

Cel mai vechi poet care avea să se ilustreze după 1800 în Moldova este Alexandru Beldiman, comparabil în parte cu Barac și cu Zilot Românul.

Din generația lui Budai-Deleanu, Beldiman s-a născut la Huși sau în Iași prin 1760 și era fiul marelui sulger Gheorghe Beldiman, ispravnic de Fălciu, apoi biv vel stolnic și ispravnic de Iași, în fine ban, și al Măriuței, fata vămeșoaiei lui Lefter, grec din Țarigrad, soră cu Frusinița, soția lui Enachi Kogălniceanu. Întîiul reprezentant cunoscut al familiei, un Nechifor Beldiman, logofăt, fusese decapitat de Ștefan al II-lea Tomșa, în 1615, după cum povestește în cronica lui Miron Costin. Andreas Wolff în *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau,* I (Sibiu, 1805) scria despre Alexandru Beldiman și fratele său mai mic, Dimitrie, pe care i-a cunoscut la Iași, că „sînt de un temperament ager, vesel; le place vînatul, distracțiile de societate și par în purtarea lor sinceri și credincioși".

Nu știm cu cine a învățat Alexandru Beldiman. Cunoștea în tot cazul limba greacă și limba franceză. La 25 ani era ceauș, la 29 ani serdar, la 34 paharnic, la 35 ispravnic de Neamț, la 40, în pragul noului secol, pîrcălab de Galați, la 55 agă la Hîrlău, la 58 mare postelnic și poate la 59 ispravnic de Iași.

Pe vremea tulburărilor provocate de Eterie (începînd de la 22 februarie 1821), acela care avea să devină cronicarul lor în versuri se refugie (la 15 martie) peste Prut și nu reveni în Iași decît în octombrie, chemat de caimacamul Ștefan Vogoride ca membru al divanului, în calitate de biv vel vornic, deoarece avea „praxis și știință". Pretinzînd că este bătrîn (avea 62 de ani), Beldiman refuză să plece în 1822 în deputăție la Poartă pentru cererea unui domnitor pămîntean, mulțumindu-se să rămînă „vechil de logofeție" în locul lui Ioniță Sandu Sturza, iar după numirea și instalarea acestuia se retrase din dregătorie. Voia să scrie, în proză, cronica de curte a lui Ioniță Sandu Sturza și se exercită în acest scop copiind la 65 de ani, pentru fiul său, Vasile, letopisețul lui Nicolae Costin. Dar la începutul anului următor, 1826, murea.

Om instruit și adept platonic al luminilor, Beldiman a făcut pentru „îndeletnicirea" patrioților și spre „podoaba limbii românești", cum se exprimă el însuși, spre „procopsirea neamului românesc", cum zice edi-

Scanned with OKEN Scanner

Alexandru Beldiman.

torul său de la Buda, Zaharia Karcaleki, un mare număr de traduceri din cele două limbi cunoscute lui, genurile sale predilecte fiind epopeea, tragedia şi romanul. El este primul traducător român, în proză, direct din greceşte, al *Odiseii* lui Homer (inainte de Barac, care tălmăcea prin intermediar maghiar). Am vorbit în introducere de traducerile lui Beldiman, prin intermediar grecesc, din teatrul lui Metastasio: *Milosîrdia lui Tit* din 1784 *(La clemenza di Tito), Artaxerxu* şi *Hosrois al doilea împărat al Persăi,* adică *Siroe.* La ultimele două se adaugă, spre a forma o trilogie, *Tragedia lui Sapor* (1820), care e însă de Regnard. Acţiunea se petrece în Palmira, capitala Siriei. Împăratul roman Aurelian a făcut, în urma luptelor, prizonieră pe regina Zénobie, pe fiica acesteia Ismène şi pe Sapor, fiul regelui Persiei, logodnic al Ismènei. Aurelian, îndrăgostit de Ismène, pune la cale asasinarea lui Sapor, dar, înştiinţată de moartea acestuia, Ismène se sinucide. Traducerea lui Beldiman, în versuri, a fost făcută direct din limba franceză:

Zénobie

Enfin nous voyons cette grande journée,
Qui de tout l'Orient règle la destinée;

Zenovia

Iată ziua acea mare o vedem că a sosit,
Întru carea Răsăritul ia cumplitul său sfîrşit.

Din acelaşi Regnard, Beldiman tradusese în 1803 *Menegmii sau fraţăi cei de gemine (Les Ménechmes ou les jumeaux),* comedie după Plaut. *Elisaveta, sau cei surguniţi în Siberia,* tradusă în 1815 pentru „zăbava" soţiei sale Elencu, născută Conachi, sora poetului, nu e romanul d-nei Cottin, *Elisabeth ou les Exilés de Sibérie* (istoria unei tinere fete din Siberia ce vine pe jos pînă la curtea ţarului pentru a cere graţierea tatălui său), ci piesa lui Guilbert de Pixérécourt după acest roman, *La Fille de l'exilé ou huit mois en deux heures. Tragodia lui Orest,* tipărită la Buda

Scanned with OKEN Scanner

între 1817 și 1820, e desigur de Voltaire, fără ca traducătorul să se simtă obligat a da numele autorului. În sfîrșit, nu știm de cine poate fi *Tragodia lui Lentor și a prea iubitei sale Arzili*, gata din 1819 și revizuită în 1825 (Lentor, fiul marelui consul al Romei, Arcas, iubește pe fata craiului Espiriei, Arzili, captivă, rîvnit de Sevili, văduva feldmareșalului Chentor, logodită cu tatăl său). Nici una din aceste traduceri nu s-au reprezentat pe scenă, deși, la Iași, Asachi deschisese spectacolele încă din 1816.

Greu de identificat este *Istoria lui Tarlo și a prietenilor lui*, povestire în proză cu acțiunea în Elveția, tradusă de Beldiman între 1786 și 1803, pentru „zăbava" primei sale soții, Elena, născută Costandachi, și tot așa *Istoria lui Raimond și a Mărinei, amorezați, și a maică-sa Ameliei*, cu acțiunea în Sicilia, despre care ni se spune că e „scoasă din Decameron a Franței" (tradusă între 1801 și 1802). *Istoria cavalerului de Griè și a iubitei sale Manon Lesco*, tălmăcită în 1815, este, firește, celebrul roman al abatelui Prévost, iar *Moartea lui Avel*, tipărită la Buda în 1818, pastorala în proză a lui Salomon Gessner *Der Tod Abels*, tradusă prin intermediul francez al lui Wille și Turgot din 1759, *La mort d'Abel*. Un roman pastoral este *Numa Pompilie, al doilea crai al Rîmului* de cavalerul de Florian, tipărit de Beldiman la Iași în două volume în 1820, după ce îl mai tradusese o dată în 1796, în București, cneazul Ioan Cantacuzino. În fine, la genul pastoral intră *Alexii, sau căsuța din codru*, „istoria ithicească și foarte interesantă întru care să va vedè încît este vrednic de tînguire omul sîmțitoriu", romanul lui François Guillaume Ducray-Duménil, *Alexis ou la maisonette dans le bois* (traducerea lui Beldiman, dintre 1819 și 1821, este probabil după a opta ediție a romanului francez, în patru volume, din 1818).

Alt scop aveau *Învățătura sau povățuirea pentru facerea pîinii cei de obște, mai neagră, pentru cea albă de casă, pentru făină, pentru hrisi și altele din cartofle, pentru sămănatul, lucrarea și păstrarea lor* de Cristian-Albert Rückert, tradusă din nemțește în grecește de doctorul Dimitrie Samurcaș și din grecește în românește de Alexandru Beldiman, apărută la Iași în 1818, și *Călătoria lui Cocs în Rusia (Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, 3 vol., London, 1784—1787, de William Coxe, tradusă de Beldiman prin intermediul versiunii franceze a lui P. H. Mallet, *Voyage en Pologne, Russie* ... etc., Génève, 1786). Dacă *Învățătura* ... lui Rückert era un simplu îndreptar economic, similar celor apărute în cadrul Școlii ardelene (în 1829 s-a publicat la Iași, dovadă că era necesară, a doua ediție), *Călătoria* lui Coxe, tradusă în 1824, năzuia să pună

Scanned with OKEN Scanner

pe moldoveni în cunoştinţă cu tot ceea ce misionarul şi istoricul englez văzuse în imperiul rus, sub Ecaterina a II-a, privitor la învăţămînt, finanţe, comerţ şi stare socială, în principalele oraşe şi la sate (Coxe nu omite să vorbească despre răscoala lui Emelian Pugaciov, decapitat la Moscova în 1775, numai cu trei ani înainte de prima sa călătorie în Rusia).

Opera originală a lui Alexandru Beldiman, păstrată în 23 de manuscrise şi tipărită la Iaşi abia în 1861 de Alexandru Balica, cu titlul *Eterie, sau jalnicile scene prilejite în Moldavia din răzvrătirile grecilor, prin şeful lor Alexandru Ipsilanti, venit din Rusia la anul 1821*, se intitulează în original şi în ediţia a doua, publicată de Kogălniceanu în *Cronicele României, sau letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, tomul al treilea (Bucureşti, 1874), *Tragodiea, sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor, 1821*, şi sufere de o neîncredere totală: în puterea românilor de a scutura jugul turcesc, în sinceritatea şi elanul luptei de eliberare a grecilor, în orice mişcare care tinde să înlăture prin violenţă o stare de lucruri. Legat prin apartenenţa de clasă de aceasta, Beldiman nu vede posibilă o schimbare decît pe calea înceată a evoluţiei normale şi prin intervenţia factorului divin. Un provincialism îngust îl împiedică să se gîndească la o solidarizare a Moldovei cu Ţara Românească, şi xenofobia îl face să aprecieze greşit Eteria drept o sinistră mascaradă, pricinuitoare de jale, pentru povestirea căreia ar trebui concursul filozofului pesimist Heraclit şi al poetului melancolic Young:

Ce necaz, ce osîndire, vai mie! ce foc amar,
Ce trăznet şi ce lovire, ce otrăvitoriu pahar.
Cine-au socotit vreodată, cine-au putut pune-n gînd,
Jalnica ţării stricare s-o vază aşa curînd?
. . . . . .
Aice am trebuinţă pe Iraclit să aduc,
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie Iung.

Tragedia conţine o mare cantitate de lamentaţii, cu efect contrar astăzi celui scontat, şi care ar transforma într-o penibilă poliloghie lunga cronică rimată a evghenistului cu işlic cucurbitaceu, dacă, prin înrîurirea lui Voltaire, autorul n-ar adopta, sub imperiul ciudei, tonul satiric, ocărîtor, viziunea portretistică răutăcios caricaturală. „Caţaonii" prevăzuţi cu cocarde sînt hoţi care te dezbracă zîmbind, „varvari, nelegiuiţi", „lupi însetaţi", „crai" de uliţi, „haidăi de pe la vite, bozagii, plăcintari", „dulăi turbaţi", urmaşi nedemni ai lui Hanibal şi Temistocle, angajaţi într-un pretins război pentru credinţă, de talia acelui fiu al lui Iacovachi Rizu,

„pruncariu" încins cu sabie și pornit la oaste în bocetele mamei, care roagă pe toți să-l cruțe:

Bocindu-se, ruga grecii, și pe mare și pe mic,
Să nu-l lase să se culce noaptea fără ghigilic,
Franzelă, pui de găină, ciorbă să-i dè de mîncat,
Și noaptea două saltele să-i aștearnă de culcat.

Caravia, başbulucbaşul, e un „cîine", Romadin pîrcălabul, un „giugè, un om pocit" și „o stîrpitură grecească", ieșită dintr-un „vas clocit", Bibica, ispravnicul de Piatra, un nebun bun de băgat la Golia, postelnicul Costachi, un „puturos". Clerul indolent grec nu e menajat de Beldiman, dacă e amestecat în Eterie:

Mai ales Trei-Sfetiteanul, călugărul cel puchios,
Care mai în toată vremea îți pare că-i mînios,
Mergînd la el dimineața, ș-amează-zi după somn,
Pînă nu și-ar dresa cheful, nu te socotè de om.
Cu doi eteriști la ușă, cu săbiile cruciș,
Trăgè de ciubuc cu sete, numai cu un ochi deschis.

Parada eteriștilor e privită de Beldiman cu dispreț, ca o procesiune carnavalescă:

Mai întîi trîmbacii curții, călări mergînd trîmbița,
După ei, călări doi preuți, falnici încît nici căta.
Amîndoi cu șișanele, greci, dar bine îmbrăcați,
Cît n-aveu deosebire din ostașii ceilalți.
Unul dintre doi cocardă avè și purta la cap,
Iar altul de fir o cruce o pusese la potcap.
După dînșii, într-o butcă, un arhiereu vinè,
Cu omofor peste rasă, și-n mînă cruce ținè.
Sîrb era arhiereul, cîrn la nas și rău făcut,
Un vînturătoriu de lume, fățarnic, mult prefăcut.
După ei începe oastea, arnăuții toți în rînd,
Îi privei cu mare fală, giucînd caii și mergînd.
Mai la urmă hiliarhul, îmbrăcat foarte curat,
De a sa ofițerime se afla încungiurat.
Muzică italienească după dînsul răsuna,
Îți părè pe pămînt Aris, și dînd pildă îndemna,
Și-ndată artileria cu șef și artileriști,
Și pentru mai mare fală, cinci-șese din eteriști.
Anastasi Pezodromul era întru acest hal,
Încît făcè mare silă, a putè să stè pe cal.

În genere, nimic nu e în stare să scoată pe acest boier comod din scepticismul său, nimic nu este în stare să-l entuziasmeze, nici accesul de patriotism al cneazului Gheorghe Cantacuzino, nici luptele eteriștilor în

Scanned with OKEN Scanner

retragere cu turcii, nici rezistența îndîrjită a „volintirilor" aliați cu eteriștii la mănăstirile Slatina și Secul, nimic. În schimb, motivele de supărare, de frîngerea mîinilor și de blestem îi ies la tot pasul în cale, începînd cu carantina, cu ocupația turcească, cu instalarea caimacamului Vogoride, „intrigant din cei de frunte" de la Țarigrad, sosit în țară „ca o mîță blîndă, politicos și supus", răzvrătirea tîlharilor, jafurile turcilor, nemaiauzitele fărădelegi ale ienicerilor, vînzarea odoarelor sfinte, îmbrăcarea în odăjdii, bețiile și obrăznicia lor asemănătoare cu aceea a seimenilor din *Anonimul Cantacuzinesc:*

Enicerii de mîndrie, îngîmfați cît nu s-au dat,
Vindè cu o fală mare acele ce au prădat;
Blane, strae și odoară, cît văzînd te minunai,
Iar aere, antimisuri erau harșele pe cai;
În stihare și-n feloane, mulți se primblau îmbrăcați;
Cu alte multe odăjdii, spre vînzare încărcați;
Prisne de fer și de sîrmă, grele în cît se putè,
Sfinte hărăziri de ctitori ce de rîvna lor ardè,
Evanghelii de preț mare, sfinte potire cum vrei,
Care de care să vîndă, se gîlcevè între ei...
. . . . . .
Iau obraz mult enicerii, de ustale n-ascultau,
Toți se tăvăleau prin crîșme, și precum vrè se purtau.
De-a lor răcnete cumplite, ulițele răsunau,
Butcă de trecè, trei-patru în coadă se aninau;
Răcnè și da din pistoale, cel dinuntru nu sufla,
Poți închipui cu mintea, în ce stare se afla;
Din pistoale, zi și noapte, slobozè neîncetat,
De fugei, dai peste dracul, unde nu l-ai căutat;
Mulți răniți din întîmplare, alții căzuți morți pe loc,
De făcei vr-o arătare, răspuns era: „zarar ioc".

Amănunțit sînt povestite călcările mănăstirilor de călugărițe Agapia și Văratic. De la Agapia a fost robită o călugăriță originară din Herța și predată hogechianului din Iași, care văzînd-o foarte frumoasă n-a vrut sub nici un preț s-o mai înapoieze părinților. Cît privește călugărițele de la Văratic, acestea, surprinse la liturghie, au scăpat cu fuga în munți, desculțe și dezbrăcate, deoarece ienicerii fuseseră impresionați de „strigarea lor cea mare" în biserică. Beldiman dă multe detalii și despre jafurile zapciilor și taingiilor, care ridicau, sub pretextul dărilor, tot avutul țăranilor, în folosul propriu:

Strașnice orînduele de ialoviți și de oi,
Nefiind vacile grase, alegè frunte de boi;
Curgeau oile pe drumuri, toate gata a făta,

Scanned with OKEN Scanner

Cinci oca nu trăgè una, și cine mai căuta;
Intra în Iași o mulțime, atît din jos și din sus,
Și peste trei-patru zile auzei cum că oi nu-s.

Vornicul văzuse toate acestea și se umpluse de revoltă, dar, precum el însuși mărturisește, închisese ochii, căci

În niște așa prilejuri, cînd pistoalele juca,
Cine îndrăznea o strună ca aceasta a călca?

Astfel urmează, în stil de reportaj monoton, cronica de 4 266 de versuri, prozaice, aproape un jurnal rimat, a lui Alexandru Beldiman. Dîndu-și seama că a scrie în stihuri e „zăbavnic și greu", autorul își propunea să redacteze cronica în continuare a lui Ioniță Sandu Sturza în proză, dar n-a mai apucat s-o facă. Un necunoscut fără talent a modificat unele pasaje din *Tragedia* ... lui, spre a pune în evidență persoana lui Teodor Balș, reprezentantul unei facțiuni boierești, supărat că nu i se acordase lui tronul țării.

Deși Beldiman considera că istoria evenimentelor de la 1821 din Țara Românească revine muntenilor, totuși dă și el unele referințe, elogiind pe caimacamul Costache Negri și, spre veșnica sa pată, negînd caracterul patriotic al răscoalei lui Tudor Vladimirescu.

Spirit „prepuelnic", cum însuși se zugrăvește, și cîrcotaș, Beldiman nu a izbutit să depășească concepția politică și socială a clasei feudale, la a cărei descompunere lentă asista uluit.

Din *Stihurile făcute în Tazlău în vremea închiderii mele acolo, anul 1824, aprilie 20* rezultă că viziunea sa era și după anul 1821 copleșită de pesimism și neîncredere în viitor. Starea țării, lipsită de orice perspectivă, i se părea și acum demnă de plînsul unui Heraclit:

Iraclid unde este? Moldova îl voiește,
Îl cheamă-nădușit;
Căci i-a apus puterea, au prisosit durerea;
Un pas, și s-au sfîrșit.
Acea falnică țară, la mari și mici comoară,
Tare au poticnit;
Nu crede rădicare, n-așteaptă îndreptare,
În halul ce-au venit.

Se pare că poetul criticase regimul nou, care, după părerea lui, buimăcise doar norodul, fără a aduce vreo înnoire, și că fusese pedepsit, căci face aluzii mai departe la astfel de întîmplări, obișnuite atunci:

Scanned with OKEN Scanner

N-oi pomeni nimică, cîți fără grijă, frică
Erau la monastiri
Surgun, să se smerească, să nu mai îndrăznească
A face iscodiri.

Unii închiși prin case, poronci ca să nu lase
Pe nime a veni;
Și alții pe afară pe la moșii în țară
Mai mult a nu crîcni.

Va să zică autorul *Tragodiei* crîcnise împotriva stăpînirii, el care voise să scrie cronica oficială a țării sub domnia pămînteanului Ioniță Sandu Sturza. Din închisoare, nu mai nădăjduia mîntuire pentru el și pentru țară decît de la pronia cerească.

BIBLIOGRAFIE

§ *Moartea lui Avel*, de cel cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului românesc prea învățatul și marele postelnic Alexandru Beldiman acum întîi tălmăcită din limba franțozească în cea românească, Buda, 1818; *Învățătură sau povățuire pentru facerea pînii cei de obște*, de Cr. A. Rückert, tr. din grecește de Al. Beldiman, Iași, 1818: ed. II, Iași, 1829; *Istoria lui Numa Pompiliu al doilea crai al Romii*. Tălmăcită din limba franțuzească de dumnealui postelnicul Alexandru Beldiman. Și dată și în tipariu cu a dumisale cheltuială spre podoaba limbii românești și îndeletnicirea patrioților. În zilele prea luminatului și prea înălțatului nostru domn al Moldaviei, Mihail Grigoriu Șuțul Voevod. Întru al doilea an a domniei Înălțimii sale, Iași, 1820; *Tragodia lui Orest*, de prea învățatul și cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului românesc marele postelnic Alexandru Beldiman. Acum întîi tălmăcită din limba franțozască în cea românească, Buda, 1820; *Eterie, sau jalnicile scene prilejite în Moldavia din răzvrătirile grecilor prin șeful lor Alexandru Ipsilanti, venit din Rusia la anul 1821*, de vornicul Alecu Beldiman, editată de banul și cavaleriul Alecu Balica, Iași, *Buciumul român*, 1861; Iancu M. Codrescu, *Tragedia Moldovei* de vornicul Alesandru Beldiman, în *Buciumul român*, I, 1875, p. 167—176, 213—218, 253—270, 315—320, 262—267, 403—415; *Tragodiea, sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare, după răzvrătirea grecilor, 1821, și Stihurile făcute în Tazlău* în M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopisețele Moldaviei si Valahiei*, ed. II, tom. III, București, 1874, p. 337—433 și 463—464; *Menegmii, sau frați cei de gemine*, în *Arhiva*, Iași, III, 1892, p. 279—296, 403—423, 519—541, 664—703.

§ G. Ionnescu-Gion, *Vornicul Alecu Beldiman* (biografie), în *Revista nouă*, II, 1889, nr. 2, p. 81 urm.; I. Tanoviceanu, *Manuscriptul Menegmii*, în *Archiva*, III, p. 297—299; A. Șuțu, *Studiu critic asupra piesei Les Ménechmes a lui Regnard și traducerii ei moldovenești*, în *Arhiva*, III,

Scanned with OKEN Scanner

p. 300—308; I. Tanoviceanu, *Traducătorul din 1803 al Menechmilor. Vornicul Alexandru Beldiman,* în *Arhiva,* IX, 1898, p. 165—181; Emil Gîrleanu, *Acrostihul lui Beldiman* (document), în *Arhiva,* XIII, 1902, p. 278; G. Bogdan-Duică, *Costache Conachi și Tragodia lui Lentor,* în *Viața românească,* 1906, vol. III, p. 333—339 (atribuie traducerea *Tragediei lui Lentor,* pe care o denumește *Tragedia lui Arcas,* lui C. Conachi); A. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România,* în *Studii italiene,* I, 1933, p. 130—133 (reprodus în vol. *Literatura comparată,* Buc., 1944); D. Murărașu, *Ecou cornelian în Tragodia lui Al. Beldiman,* în *Convorbiri literare,* nr. 1 din ianuarie 1939, p. 113; Emil Vîrtosu, *Despre „Tragodia" vornicului Alecu Beldiman,* în *Arhiva românească,* tom. IV, București, 1940 (și extras); N. Lascu, *Alecu Beldiman traducător al „Odiseii",* în *Studii literare,* I, 1942, p. 94—104; Al. Piru, *Al. Beldiman și Rusia,* în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor,* IV, 1955, p. 581—582; Al. Piru, *Identificări, „Tragodia" lui Sapor,* în *Limbă și literatură,* IV, 1960, p. 303—304 (și extras); G. Călinescu, *Material documentar* (completări la *Istoria literaturii române*), în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor,* IX, 1960, nr. 4, p. 718—719.

Scanned with OKEN Scanner

Un pamfletar

IONICĂ TĂUTU

Asupra lui Ionică Tăutu, presupusul autor al Constituţiei cărvunarilor de la 1822, a atras atenţia întîi Mihail Kogălniceanu, care în ultimul număr al revistei *Alăuta românească* din 1838 îl dădea drept traducătorul *Ruinelor* lui Volney şi autor al unui număr de poezii lirice, îndeosebi al unei colecţii „de sorţi în stihuri pentru Anul Nou".

Trimiţînd volumul lui Volney domnişoarei Louise de Mourouzi, îl însoţea de o epistolă cu această invocaţie:

„Viens encore au milieu de nous, illustre écrivain, qui amant solitaire de la liberté, as vu t'apparaître son génie à travers les ruines muettes des empires que la nature de l'homme a fondés et que son ignorance a détruits dans le cours des siècles. Viens et dís nous encore sur quels principes doivent s'établir la paix des sociétés et le bonheur des hommes".

Cita pe Sapho, Pindar, Homer, Socrate, Platon, Aristide şi Leibniz.

N. Bălcescu publica în ziarul revoluţionar *Popolul suveran* nr. 20 din 1848 un *Cuvînt al unui ţăran către boieri*, descoperit în Moldova şi atribuit de asemenea lui Ionică Tăutu, iar Alecu Russo, în ultimele patru

Scanned with OKEN Scanner

părți ale *Amintirilor* sale, publicate de V. Alecsandri în *România literară* (1855), dădea o scurtă biografie a lui Ionică Tăutu și o analiză cu cîteva extrase din scrierile lui inedite.

„Ionică Tăutu, comis de boierie, inginer de meșteșug, român de suflet, născut la 1793, scria Alecu Russo, era fiul lui Gheorghi Tăutu, nepot de fiu vornicului Tăutu bătrînul, și a murit la 1828, la Țarigrad. Ionică Tăutu e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol prin condei și stăruințî în politică, care îl giuca Vladimirescu cu pușca plăieșească ..."

Alecu Russo compară pamfletele lui Ionică Tăutu cu acelea ale lui Paul-Louis Courier și arată că amîndoi scriitorii au avut un destin comun. Paul-Louis Courier a murit împușcat, iar Tăutu a pierit de moarte silnică, „prin mrejele unei dragoste veninoase", pare-se în 1830 la Constantinopole, unde era din 1825 secretar de ambasadă. Ionică Tăutu a aspirat la un moment dat să ajungă domnitor. Exilat la Constantinopole, a fost răpus de tuberculoză.

Vorbea și scria curent franțuzește, citise pe Voltaire, Montesquieu, Condillac și Rousseau și începuse să traducă *Gramatica limbii franțozăști* după *Grammaire des grammaires ou analyse raisonnée des meilleurs traités sur la langue française* (1814) de Ch. P. Girault-Duvivier, folosind nomenclatura lui Constantin Diaconovici-Loga, dar oferind interesante glose de vocabular (*parasite*=dalcauc, *baragouin*=limbă proastă, *cravate*=batistă de gît).

Opera principală a lui Ionică Tăutu se compune din patru discursuri, și anume: *Strigarea norodului Moldovei către boierii pribegiți și către mitropolitul, Cuvînt al unui țăran către boieri, Cuvînt la înscăunarea domnitorului Ioniță Sandu Sturza* și un *Cuvînt către același domnitor de Anul Nou, 1823.*

Russo se oprește mai ales asupra *Strigării*, pe care o caracterizează drept „doprosul" (ancheta) și „giudecata" regimului fanariot, un fulminant rechizitoriu al abuzurilor comise de boierime în administrația țării, înainte de Eterie și în vremea ei:

„Iubirea de argint, scrie Tăutu, această maică de răutăți, neadormită în spiculații, căutînd prilej de a cîștiga supt stima vechilor voievozi din vremi, din mult în mai mult, au prefăcut ocîrmuirea în osîndă, slujbile patriei în negustătorii, cinurile în venit și toate în gioc; căci, de cîțiva ani, cari logofăt mari, vornic, vistiernic, ispravnic, samiș, ocolaș, vornicel și vătăman s-au rînduit fără să nu-ș cumperi el slujba? Și cari dintre aceștii au împlinit datoriile slujbii sale, fără să nu jăcuiască, ca să pui la loc banii ce au dat? Și cini s-au cinstit cu vre un cin fără dari di bani, s-au făcut a sluji ani întregi în beciurile și în cozile butcelor damnevoastră, sau fără a să cununa cu vreo slujnică din curte?

Scanned with OKEN Scanner

Răspundeți boieri, și, di esti vreunul, arătați-l, căci obștie nici pre unul nu cunoașteți!"

Autorul denunță corupția justiției, asemănînd judecățile divanului criminalicesc cu „treaba păianjenului, prin care mușțile celi mari mergînd, o rump și trec, iar esti mici să împletesc și mor", și condamnă disensiunile boierilor într-o vreme cînd primejdiile ce amenințau țara reclamau solidarizarea tuturor iubitorilor de patrie, nu certurile meschine:

„Au fost vremi", perorează prin gura obștiei autorul, „să lăsați pentru un minut tot feliul de interes particularnic și să vă țîntiți gîndirea și îngrijirea la folosul obștesc... să lăsați prigonirile și dihonia între dumneavoastră și cu mine să lucrați celi de folosul patriei! Să lăsați ura ce purtați către toți ceilanți mai mici (pe care îi socotiți și credeți că sînt înadins născuți ca pe spatili lor grămădind rîngle de lemn să le aprindeți și, arzînd foc, ei să le rabde fără a vă bănui) și să sădiți, în locul protivnicii urmări din partea dumneavoastră, dulcile sentiment al patriotizmului. Dar pentru că nici asăminea datorii a dumneavoastră n-ați urmat, fac pe obști ca să-și rădice glasul său acel amorțit de atîtea veacuri și strigînd către dumneavoastră să-l facă a răsuna pînă la înaltili tronuri".

Adept al luminilor, Ionică Tăutu deplînge înapoierea țării, provocată de lipsa școlilor, și, stabilind răspunderile, cheamă la judecată cele 20 de familii de latifundiari care poartă vina stării de acum: „Patrie! Patrie! Iată vrăjmașii ce-ai hrănit în sînul tău!"

Cuvîntul unui țăran către boieri aduce aminte prin ton de discursul țăranului de la Dunăre al lui Guevara. Vorbele se umplu de sfruntări rostite într-o cadență gradată:

„... Îmblați îmbrăcați, împodobiți ca niște mueri, sînteți fără de bune obiceiuri, în leftice primblați, pînă încît și a merge călare nu știți. Vorba voastră nu este altă fără numai ce-ți mînca mai bun și ce-ți bea. A cinstei pohtă, nici să află în inimile voastre, nici o știți ce este. Poftiți să suferiți orice, numai din casele voastre să nu ieșiți... Ați pierdut și voroava... Auziți glasurile noastre, plînsurile văduvilor, a nemernicilor suspinuri; nimic nu vă deșteaptă; dormiți neîntorși în sînul lenei și al trîndăviei..."

Autorul face tabloul sumbru al suferințelor norodului împilat:

„Ce am avut, am dat tot. Acei zlotași cumpliți vin de ne leagă muerile și copiii și pe noi în tot chipul ne ocărăsc, ne suduie și ne ustură în bătăi, cît ne-am supărat și cu viața. O, săracii de noi! Ce să facem? Pînă am avut am dat, acum am sfîrșit, dar nu ne cred, ne bat ca să dăm ce nu avem și de unde? La voi venim, nu ne ascultați; acasă, de aceste cazne nu putem trăi, sîntem învăluiți într-atîte necazuri, cît am perdut toată nădejdea. Iar voi nu numai că nu ne căutați, ci încă în tot feliul ne ocărîți și, socotindu-ne în rîndul dobitoacelor, ziceți: mojicii n-au minte, nu le trebuie nimica: ce au, să cade să li se ia".

Scanned with OKEN Scanner

Sfîrşitul, cu hotărîrea ţăranilor de a părăsi atitudinea pasivă spre a cîştiga dreptatea uzurpată de asupritori cu armele, vădeşte atitudinea radicală a acestui boiernaş moldovean asemănător în concepţia politică şi în energia verbului cu Tudor Vladimirescu:

„Şi măcar că sîntem mojici, cum ziceţi voi, fără minte, noi singuri ne vom apăra; că totdeauna noi putem mai mult, dar n-am socotit că trebuie să facem ce putem, ci ce să cade; adecă să vă ascultăm, să ne supunem voă, care am făcut-o. Dar voi orînduelilor celor bune nu vă supuneţi, pre noi nu ne apăraţi. De ce? Din spatele noastre să purtaţi? Şi cu sudoarea noastră să vă hrănim? Să ne trudim, ca să strîngeţi voi, mişeii?

Destul pînă aici, răbdarea mai mult nu poate. Ori ne faceţi dreptate, ori noi ne vom face! Că bătrînii noştri ne povestea că, nu ştiu, de mult oarecînd, asemenea s-au fost buecit boerii, au fost pierdut orînduielile cele bune; toate mergea după părerile lor în dreptate, şi ne zicea: «pînă n-am cruntat topoarele noastre în sîngele lor, nu ne-am pus la cale»".

Se explică preţuirea de care s-a bucurat Ionică Tăutu din partea lui Kogălniceanu, a lui Bălcescu şi a lui Alecu Russo, a generaţiei paşoptiste într-un cuvînt. El a fost, ca şi Tudor Vladimirescu, un precursor al viitoarei revoluţii, un luptător nu numai pentru interesele clasei sale, ci şi pentru interesele obştii, ale întregului popor asuprit.

Ionică Tăutu era, după cum s-a putut vedea din cele cîteva citate din opera lui, un artist al cuvîntului, dotat mai ales în arta elocvenţei şi a pamfletului, presărat cu sarcasme şi apostrofe, în tradiţia cronicarilor şi a cărţilor bisericeşti, de al căror spirit e impregnată încă literatura primelor decenii ale secolului al XIX-lea, cu toată influenţa filozofiei luminilor. O undă de melancolie amintind de Parny *(Vers sur la mort d'une jeune fille)*, dar şi de eterna temă biblică a deşertăciunii se desprinde din *Epitaful scris pe mormîntul unei fete*, publicat de M. Kogălniceanu:

Aşa-i la o floare,
Ce-a vîntului boare
Cu-a zorilor plîns
O fac să răsae;
Săcerea d-o tae,
Tot lustru i-au stîns...
Fericirea dusă,
Lumina-i apusă...

Alte versuri însă, descoperite în vremea din urmă, sînt trudnice şi împiedicate:

Pentru a-ţ face portretul
Deşi nu mă ghizuiesc,
Neputinţa me îm cere
Un condei mult mai cu putere
Dar unde poci să-l găsăsc?

Poetul pretinde a fi invadat ca Alecu Văcărescu de dragoste:

O văpaie arzătoare,
Ca o flacără pre mare,
În pieptul meu s-au aprins.

Dragostea află însă împotrivire în starea de veghe, fiind posibilă numai în vis, unde, îmbătat de fața iubitei, îndrăgostitul, „a face răbdare neavînd putere", cade peste obiectul pasiunii sale „neștiind ce fac". Altfel declară că preferă voluptatea suferinții:

Pre cît i-i mai mult necazul
Și mai aspră strîmtoare,
Pre atîta-i mai mare hazul
Și mai dulce fericire.

BIBLIOGRAFIE

§ Ionică Tăutu, *Epitaful scris pe mormîntul unei fete*, în *Alăuta românească*, 1838, nr. 5 (publicat de M. Kogălniceanu cu o notiță despre poet); *Cuvînt al unui țăran către boieri*, în *Popolul Suveran*, I. 1848, nr. 20 (publicat de N. Bălcescu; Kogălniceanu fusese împiedicat a-l publica în *Arhiva românească*, „din pricina unor stavili cam grele"; reprodus de C. Erbiceanu în *Arhiva societății științifice și filologice din Iași*, IV, 1893, p. 327—332, fără a-l atribui lui Tăutu); Emil Vîrtosu, *Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei (Strigarea norodului Moldovei)*, în *Viața românească*. XXII, 1930, nr. 4—5, p. 83—100; Emil Vîrtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutu* (cele două discursuri adresate domnitorului Ioniță Sandu Sturza), în *Viața românească*, XXXI, 1939, nr. 8, p. 60—70; Dan Mănucă, *Ionică Tăutu — Pagini inedite*, în *Revista de istorie și teorie literară*, I, 1966, tom, 15, p. 139—149.

§ A. Russo, *Amintiri*, cap. VI—IX, în *România literară*, 1855 (reprodus de M. Kogălniceanu în *Steaua Dunării*, 1855, nr. 25); G. Bogdan-Duică, *Tăutu — Beldiman — Negruzzi*, în *Făt-Frumos*, V, 1908, p. 156—157; G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909, passim; D. V. Barnoschi, *Originile democrației române: „Cărvunarii". Constituția Moldovei de la 1822*, Iași, 1922; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, *De la 1688 la 1780*, ediția a II-a revăzută și larg întregită, București, 1928, p. 606—609 (atribuie *Cuvîntul unui țăran către boieri* lui Vartolomeu Măzăreanu); N. Iorga, *Un jacobin moldave au XIX-ème siècle*, Paris, 1937 (revine asupra atribuției de mai sus); E. Georgescu, *Un vechi propovăduitor al democrației, comisul Ionică Tăutu*, București, 1945; Dan Mănucă, *Gramatica manuscrisă a comisului Ionică Tăutu*, în *Studii și cercetări științifice*, istorie-filologie, filologie, X, 1959, fasc. 1—2, p. 140—144 (Academia Republicii Populare Române, filiala Iași).

Scanned with OKEN Scanner

Goleştii

Scanned with OKEN Scanner

O contribuție valoroasă la dezvoltarea culturii și literaturii române în epoca 1800—1840 este aceea a fraților Iordache și Dinicu Golescu, fiii marelui ban Radu din Goleşti. Adepți ai filozofiei luminilor veacului al XVIII-lea, cei doi Golescu sînt, unul în încercările sale dramatice, celălalt în faimosul său memorial de călătorie, niște martori autentici și în același timp niște critici necruțători ai regimului fanariot din Țara Românească și ai societății feudale în descompunere din al treilea deceniu al secolului al XIX-lea.

IORDACHE GOLESCU

Al doilea fiu al marelui ban Radu, Iordache Golescu (primul fusese un Nicolae), s-a născut prin 1768, fiind deci cu patru ani mai mic decît Naum Rîmniceanu, cu doi ani mai mare decît Vasile Aaron și exact de

Scanned with OKEN Scanner

o vîrstă cu mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache, alături de care este un ctitor al şcolilor naţionale.

Iordache Golescu.

Iordache Golescu a învăţat la Şcoala Domnească (grecească) din Bucureşti şi acasă cu dascăli particulari, ajungînd să cunoască bine limba elină, latina, franceza şi italiana. Avea înclinare pentru matematici şi cunoştinţe de topometrie, şi în 1800 a publicat la Viena o lucrare cartografică cu un supliment relativ la Ţara Românească. Căsătorit întîi cu Marghiolita Manu (aceasta l-a părăsit îndată după nuntă, spre a se mărita cu logofătul Răducanu Rosetti) şi însurat a doua oară cu Maria Bălăceanu, care îi va dărui în total 23 de copii, Iordache Golescu va fi un partizan statornic al familiei Bălăcenilor, în conflict, la sfîrşitul domniilor fanariote şi sub întîii domnitori pămînteni, cu Barbu Văcărescu. Efor al şcolilor din 1814, lua parte în 1817 la redactarea regulamentului acestora, iar în 1818 la deschiderea cursului lui Gheorghe Lazăr, care-i numea „prea înţeleptul strașnic iubitor de muze, marele dvornic Georgiu Golescu“ (era vel vornic al Obştirilor, însărcinat cu decongestionarea uliţelor de tarabe).

Dvornicul intrase la 1821 în înţelegere cu eteriştii, trăgînd nădejde în constituirea unei confederaţii a statelor creştine în Balcani, după izgonirea turcilor, şi la început a sprijinit şi el mişcarea lui Tudor Vladimirescu, dar, cînd caracterul social antiboieresc al acesteia s-a văzut limpede, n-a mai susţinut-o. În drum spre Braşov, unde se îndrepta şi de frica turcilor, fu huiduit de ţărani (Uideo ciocoiule! — i se zisese) şi despuiat de „crai“ pînă la cămaşă, jefuit de bani, şaluri, ceasornic, scule de diamant şi relicve sfinte, purtate de soţia sa, cum povesteşte singur în *Preascurtă însemnare dă turburarea Ţării Româneşti.*

Întors din refugiu sub Grigore al IV-lea Ghica, fu însărcinat mai întîi să îngrijească de caldarîmul politiei Bucureşti. Arătă mult zel sub ocîrmuirea lui Pavel Kiselev în 1829, ceea ce-i aduse decorarea cu ordinul Sfînta Ana, clasa a II-a, şi primirea în „divanul săvîrşitor“. În 1831 deveni

membru al Obşteştii extraordinare adunări pentru alcătuirea Regulamentului organic şi mare logofăt al Dreptăţii, din 1836 prezident al sfatului consultativ, un soi de curte superioară de justiţie, iar din 1844 membru la secţia a doua a Înaltului Divan, de unde G. Bibescu îl concedia în 1845 pentru o tălmăcire „silită" a pravilei, dar îl reintegra în 1847. Murea la Orşova, în drum spre Mehadia, în august 1848, în toiul revoluţiei burghezo-democrate, la care fiul său Alexandru-Arăpilă (1819—1881) participa ca reprezentant al aripii stîngi, radicale, conduse de N. Bălcescu. Moartea vornicului octogenar, depăşit de vremi, a trecut ca şi neobservată în vîltoarea evenimentelor de atunci.

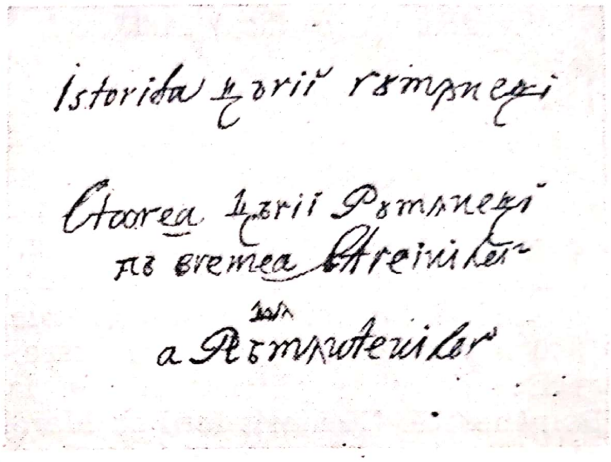

Iordache Golescu, *Istoriia Ţării Româneşti. Starea Ţării Româneşti pă vremea streinilor şi a pămîntenilor.*

Cariera literară şi-a început-o Iordache Golescu tîrziu, pe la 50 de ani, cu nişte pamflete, scrise în formă dialogată, sub titlul general de *Istoriia Ţării Româneşti*. Primul se intitulează *Starea Ţării Româneşti acum în zilele măriei-sale lui Ioan Caragea voievod pe vremea asidosiei* şi e însoţit de *Povestea huzmetarilor sau Ce vă străduiţi şi vă încărcaţi sufletele pentru alţii!* şi de *Obşteasca anafora a boierilor pentru pravilele măriei-sale lui vodă ce au orînduit în ţară*. Pamfletele sînt date ca fiind „scrise de un prea iubit al măriei-sale la leat 1818, septembrie 29, cînd a fugit măria-sa din scaun", şi au rămas în manuscris în timpul vieţii autorului, deşi primul e prezentat ca „tipărit cu cheltuiala săracilor din ceea ce le-au rămas".

În *Starea Ţării Româneşti ... pe vremea asidosiei* asistăm, ca într-un dialog al morţilor de Lucian, la patru „arătări" ale cinci „obraze" din lumea spiritelor în legătură cu întîmplările domniei lui Caragea, cînd Poarta iertase ţara pentru un timp de impozite. Spiritul sindiei, adică agentului fiscal, Ionică, trimis pe pămînt să vadă efectele asidosiei, vine cu răspunsul că în realitate nu s-a produs nici o schimbare.

„Bine ştii, moşicule, vorbeşte sindia către pîrcălabul moş Stan, dacă nu ţi-ai uitat, că bătrînii curînd uită, că (să venim tot la vorba dintîi) pentru acea răsură şi oarece ajutor ce eşise ne puseseră în fiară, ne băgaseră în obezi, ca pe nişte tîlhari, ne închiseseră în coteneţă, ne afuma cu pucioasă, ne căznea zioa şi

noaptea, ca pe niște mucenici, pînă cînd am și perit ca vai de noi, nespovediți și necumenicați. Acum n-am apucat să intru bine în sat, ci ca un ceas de departe auzii chiote, răcnete, strigări, alergături, plesnituri — eu gîndeam că de mare bucurie și de mare veselie nu mai știu oamenii ce fac. Dar, ce să vezi!... Și ce să auzi! Bărbații legați cot la cot, nevestele închise pîn coșare, slujitorii cu bicele asupra lor..."

Voicu zapciul dă informații cum erau înmulțite dajdiile pe una, două, trei sau patru luni (monominii, diminii, triminii și tetraminii) prin încălcarea lunilor, iar Dincă logofețelul povestește cum o dată, băgînd capul prin crăpătura ușii la vistierie, a văzut cum veliții boieri și arhiereii împărțeau între ei zecile de mii de taleri, percepuți în șase luni (100 000 de taleri erau trecuți la „cheltuieli mărunte").

În *Povestea huzmetarilor*, doi strîngători de biruri, un vinăricer și un oier, își împărtășesc experiența. Vinăricerul, deși a stat la închisoare pentru furtișaguri, nu se sfiește, cum el însuși spune, să se apuce iar de hoții, „că văz că numai hoții și tîlharii petrec bine, în zilele de acum, avînd voie pe deplin de la spătărie și de la armășie să facă ce vor vrea (cum dă voie papa de la Roma, prin indulgențe, să facă omul cîte păcate va voi), numai să-i împărtășeze și pe ei din ceea ce fură". Oierul, la rîndul său, abia scăpase din ghearele logofătului Belu, pentru că nu meditase bine la vorbele celor ce-l sfătuise: „Unge osia bine, ca să nu scîrțîie carul" și „Dă pînă în cămașă, ca să poți lua și tu pînă în piele" (oierul făcuse toate oile, inclusiv berbecii, producătoare de miei gemeni, ceea ce a provocat și mirarea, și mînia logofătului Belu, care i-a zis: „Plătește dar aceste gemene îndoite, că și de au fătat oile toate cîte doi mei, dar nu i-au fătat pentru obrazul tău, nici berbecii și-au schimbat firea lor pentru unul ca tine"). Autorul intervine cu observații proprii:

„Peste cîtă vreme, scăpînd de la închisoare, galben, slab, prăpădit, ca vai de el, fără sînge în obraz întocmai ca cînd ar fi văzut moartea scrisă în obrazul lui, și întîlnindu-se cu toții în Curtea Veche, unde se strîngea toată crăimea Bucureștilor, jurămînt mare îmi făcea că cu totul s-au stins, încît a rămas să ceară milă cu talerul pîn biserici.

Aferum Capooglu, aferum sacà (zisei către ei cum zic turcii). Cum știți să umpleți punga altuia! Cum vă puneți sufletele voastre pentru alții! Cum despuiați lumea, fără a vă folosi cîtuși de puțin!"

De Iordache Golescu este desigur comedia în trei fapte *Tarafurile cele ce așează domnia*, descoperită de C. Aricescu și publicată întîia oară de Hasdeu în 1872. O însemnare arată că sceneta-pamflet „s-a scris în anul 1821, ghenarie, în 21".

Scanned with OKEN Scanner

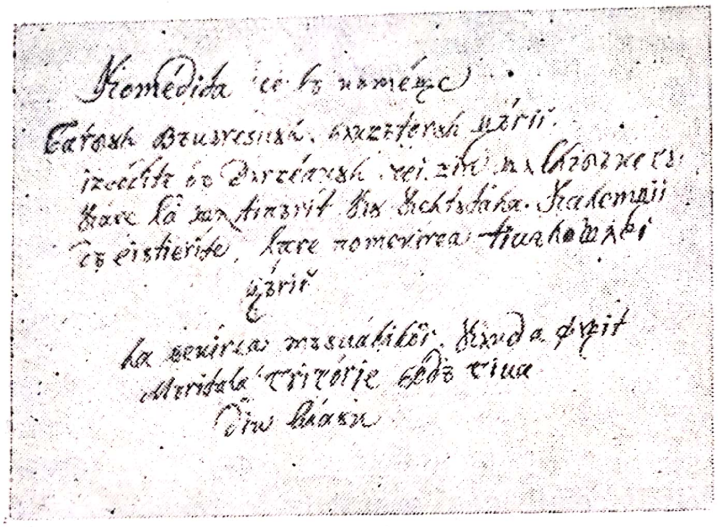

Iordache Golescu, *Comedia ce se numește Barbul Văcărescul.*

Este vorba de conflictul dintre partizanii pretendentului Alexandru Hangerliu și sprijinitorii lui Mihai Șuțu, atunci domnitor în Moldova, rezolvat de turci în favoarea unui al treilea, Scarlat Callimachi. Din primul taraf fac parte mitropolitul Dionisie Lupu, viitorul domn Grigore Ghica (cumnat cu Alexandru Hangerliu), viitorul mare vornic Pană Costescu, căminarul Iancu Cocorăscu, clucerul Mihăiță Filipescu și Marghiolița Rosetti, fosta soție a scriitorului. În al doilea taraf figurează marele vornic Iordache Florescu, Iordache Comăneanu, vel căminarul Costache Vlădoianu și vel vistierul Alecu Nenciulescu. Toți deplîng lipsa lor de înlesnire sub domnia defunctului Alexandru Șuțu:

„*Banul Grigore Ghica:* Dar eu! Doi ani fără visterie! Puțin era să-mi iasă feciorul Bălăceanului înainte!

Mihai Filipescu: Dacă trăia vodă, negreșit îl vedeai și vistier, și noi rămîneam pe după casă. Dacă am vrut să vorbesc ceva, mă înfundară în Mărgineni.

Iancu Cocorăscu: Ba ți-ai auzit și ponoase, unii ți-au zis că ai furat imomele de la Nicolopulo, alții șaluri de la clucer, și le-ai ascuns în ceacșiri, și alții că ești varvar, mojic, gros în cervice, că pe unde mergi la județe te strici cu pămîntenii și te bați cu tovarășii ca orbeții".

În *Comedia ce să numește Barbul Văcărescu, vînzătorul țării, izvodită dă Dîrzeanul, ce-i zic și Slăbănogul, care s-a și tipărit cu cheltuiala calemgiilor dă vistierie, spre pomenirea ticăloșiiei țării, la venirea muscalilor, cînd a fugit măria-sa Grigorie vodă Ghica din scaun* (1828), sînt de asemenea două tarafuri sau partide, unul al vistierului Barbu Văcărescu și al logofătului Ștefan Belu, altul al vornicului Constantin Bălăceanu și al Goleștilor. Piesa are șapte perdele (scene) și se începe în satul Bezdead cu manifestarea de veselie a țăranilor la venirea domnitorului Grigore Ghica, exceptînd un măscărici hilar și un ciompoiaș sceptic:

„*Ora:* Săltați și chiuiți! Că domn pămîntean ne-a venit.
Măscăriciul: Aolică!
Cimpoiașul: Lasă, lasă, să vedem.

Ora: Domn ales dintre boieri, Grigorie vodă Ghica.
Măscăriciul (cu oala în mînă): Vivat! Vivat!
Cimpoiaşul: Lasă, lasă, să vedem".

Barbu Văcărescu convinge pe vodă să cheme în slujbă, alături de el, pe cuscrul său, logofătul Belu, care prin „tertipurile" lui a umplut pe Caragea şi pe Şuţu cu „sute, mii şi milioane dă bani". Belu, sosit la curte, dă domnitorului sfatul să-şi aleagă dregători de încredere, care iscălesc orice, ca Barbu Văcărescu, banul Dinu Creţulescu, vornicul Matacu Racoviţă şi vornicul Istrate Creţulescu, sau persoane uşor de ademenit cu cîte o boierie, ca Ioniţă Fălcoianu, Ioniţă Drăgănescu, Scarlat Mihăilescu şi Scarlat Grădişteanu, şi să ţie la distanţă numai pe Bălăceanu şi pe Goleşti. Urmează un sfat nelegiuit al dregătorilor „aleşi" pentru accelerarea adunării birurilor, nu numai prin obişnuiţii sindii şi mumbaşiri, dar şi prin noi perceptori de bani, mai cu zor şi peşin, zoralii şi peşingii, cu mijloace care le-ar încuviinţa şi denumirea de belelii şi frigelii. Bălăceanu, şeful partidului patrioţilor, înaintează domnitorului o anafora cerînd desfiinţarea havaeturilor, dar „patrioţii" Văcărescu şi Belu (povesteşte un mumbaşir) „peşin au intrat la vodă în casă şi găsindu-l cu totul uşurel la minte, fiind şi turburat într-acea zi (căci nu-l primise Pavelica, pentru că n-a încălţat pe bărbatu-său în mai mare boierie), cu feluri de feluri de vorbe l-au amăgit şi l-au înduplecat a da poruncă a se face altă anafora, în care să arate că ruşfeturile şi havaeturile să nu lipsească, fiind canonisite din vechime după obicei". Prevaricatorii se năpustesc asupra ţării „ca cîinii la leşuri", stîrnind mînia poporului, care-i blestemă să-i înghită pămîntul, să le piară sămînţa, şi praful şi ţărna să se aleagă de tot neamul lor.

Iordache Golescu nu ştie să absoarbă materialul documentar în ficţiune, să creeze situaţii dramatice şi tipuri, dar asemenea lui Ion Ghica de mai tîrziu e un bun evocator de tablouri, dotat cu sensul ironiei şi cu reproducerea unor cuvinte memorabile, ca acelea ale lui Matacu Racoviţă, luate în deriziune de măscărici:

„Matacu Racoviţă: Auzi minune! Şi tocmai dintr-aceşti bani zicea măria-sa vodă că o să-mi dea şi mie o samă bună ca să-mi pui la loc căluşeii mei, oişoarele mele, iepuşoarele mele şi celelalte vite, ce mi le-au luat păgînii de turci şi hoţii de zavergii.
Măscăriciul: Şi hăinişoarele mele cele de parangol, c-am rămas cu c... gol".

O lucrare dramatică diferită este *Mavrodiniada, sau divanul nevinovat şi defăimat, sau Copiii sărmani nevîrstnici şi năpăstuiţi,* în care apar numeroase personaje alegorice, ca Zavistnicul, Făţarnicul, Mila, Dreptatea, autorul luînd apărarea cauzei unei familii apăsate de un cămătar.

Scanned with OKEN Scanner

Alte dialoguri, de pildă *Vorbă între doi inși pentru rușine,* tratează probleme de etică. Discutînd despre ideea de bine, Dumitru și Gheorghe ajung la încheierea că acesta are un înțeles relativ, în funcție de loc și timp, și unul absolut. Astfel, a umbla gol e rușinos la noi și firesc la ecuator, dar bunătatea „toți de obște o numesc de bună și astăzi și mîine și totdeauna".

În micul eseu *Către ocîrmuitorii noroadelor* din *Cărticică coprinzătoare de cuvintele ce am auzit de la însuș cugetul meu,* Iordache Golescu susține, în spirit iluminist, că buna ocîrmuire a popoarelor „nu izvorăște nici din cinste, nici din bogăție, ci numai însuși din cugetul cel bun" (rațiune). După o stare de confuzie primitivă, în care a predominat forța brutală, oamenii au hotărît să se divizeze între ei: „Fiecare să-și stăpînească al său. Și d-aci au început prăvilele a se orîndui". Progresul moral nu poate fi înfăptuit prin constrîngere sau credință în viața de dincolo, ci numai prin exercitarea conștiinței:

„După această dar arătare zisei, zicînd bun cuget, înțelegem o plecare și o rîvnă, de bună voia noastră, către un bine. Fără nici o îndoială, îmi zise, și mai ales cînd nici de vreo frică, nici de vreo nădejde avem acest bun cuget (căci amintirea nu mai este nici se mai numește cuget, și chiar acea frică și acea nădejde) și însuși noi, de sine-ne, cunoscînd că binele este bun și răul este rău, ne depărtăm de cel rău, și, îmbrățișînd binele, urmăm aceasta de bună voința noastră".

Iordache Golescu parafrazează *Spiritul legilor* de Montesquieu, din care a tradus, în greceşte, *Le temple de Gnide, Céphise et l'Amour, Arsace et Isménie* și *Lettres persanes.* Convingerea lui era că morala trebuie întemeiată pe dreptul natural (concepție ilustrată și în romanul lui Bernardin de Saint Pierre, *Paul et Virginie,* pe care l-a tradus de asemenea în greceşte). Influențat nu mai puțin de concepții religioase (a mai tradus și *Engolpion de aur, sau Icoana lui Chevit Tebanul,* de astă-dată în româneşte), el credea, în chip naiv, că împărțirea în clase își are originea în trîndăvia unei părți din omenire, care, nefiind capabilă a-și agonisi singură bunurile, s-a băgat slugă la cealaltă parte.

Iordache Golescu începuse a tălmăci în limba română, greoi, *Iliada,* fără să găsească un corespondent acceptabil pentru cuvîntul *muză:*

Spune-a mea iubită doamnă, spune, tu stăpîna mea...
Spune puică, spune dragă, spune domnețic'a mea...

și oprindu-se la al două sute-lea vers, după ce pusese pe Ahile să caute a îmblînzi mînia lui Apolon cu „vin roșu de Pitești".

Scanned with OKEN Scanner

În 1828 avea în pregătire o gramatică, pe care o termină în 1832, dar o publică abia în 1840, cu titlul *Băgări-de-seamă asupra canoanelor gramăticești*. Eliade o citează în gramatica sa din 1828. Tributar în privința terminologiei lui Ienăchiță Văcărescu, Golescu descrie unele fenomene fonetice și dă o bună analiză a părților de cuvînt, făcînd apel la limba vorbită și străduindu-se să stabilească norme unitare de exprimare. În general însă, gramatica lui Golescu, schematică și formalistă, e inferioară gramaticii lui Eliade. De remarcat capitolul despre stilistică. Metafora e definită după Quintilian (metaphora brevior est similitudo) astfel:

„Metafora, adecă după asemănare, să zice cînd vrem să arătăm un obraz sau altceva, asemănăm înțelegerea acelui nume (cu care facem arătare) cu altă înțelegere. Cum cînd zicem: *Înțelepciunea este comoara faptelor bune:* la această vorbă înțelegerea numelui comoară (ce se dă numai la avere) o asemănăm cu dobîndirea faptelor bune, ca și cînd am zice: dobîndirea faptelor bune este înțelepciunea".

O dată cu gramatica, Iordache Golescu a mai întocmit și un „dicsioner", *Condica limbii românești*, în 7 mari volume in folio (circa 4 700 de pagini), un lexicon enciclopedic, cam în felul celui al lui Henri Estienne *(Thesaurus graecae linguae)*. Aici vedem cunoștințele întinse ale vornicului, de filozofie, istorie și literatură (citează pe Platon, Ateneus, Herodot, Xenofon, Diodor Sikeliotul, Ioan Hrisostom, Eschil, Euripid, Hesiod etc.). Condica încetățenește la noi un mare număr de neologisme, atestate pentru prima oară, explică termeni speciali de folclor și vechi instituții, precum și un număr important de cuvinte regionale. Autorul încearcă și unele formații proprii, mai ales prin derivare, mai puțin fericite (de la psalm — *psălmime*, de la pildă — *pildime* etc.).

Un alt dicționar, elin-român, în 9 volume, in folio, însumează vreo 5 000 de pagini, în fine, dicționarul român-grecesc e de proporții mai mici (un volum in folio de 177 file).

De o incontestabilă valoare este culegerea de folclor a lui Iordache Golescu intitulată: *Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești*, 854 de pagini de manuscris, publicate (cam 9/10) de Iuliu Zanne în colecția sa *Proverbele românilor* (vol. VIII și IX). Zanne a publicat numai proverbele, ghicitorile și strigăturile culese de Golescu, lăsînd la o parte povestirile și așa-numitele *Vorbe și răspunsuri potrivite*.

Citățm, după G. Călinescu, cîteva povețe cu lămuririle lor:

„Eu botez și miruesc, el va ști de va trăi. (Se zice pentru cei ce nu le pasă d-ale altora.)"

„Unde masă și pahare, acolo și Stan călare. (Se zice pentru lingăii ce aleargă după mese d-a gata.)"

Scanned with OKEN Scanner

„Păunul să tacă, dacă va să placă. (Adecă cel ce nu ştie să grăiască, mai bine să tacă, fie şi de cel mai mare neam.)"

„Aş spune un vis, dar nu pot dă rîs. (Să zice cînd va să spuie oarecine oarece, dar nu ştie dă unde să înceapă.)"

„Unde lipseşte păunul, cioara să pare pasărea cea mai frumoasă. (Adică unde ne lipsesc cei mai dă cinste, acolo şi cei mai proşti prind locul cel mai bun şi unde ne lipsesc cele frumoase, acolo şi cele mucoase ni să par frumoase.)"

„Cine-şi împarte averea pînă a nu muri să se gătească mult a suferi, că nimeni dă el nu va îngriji."

„Zis-au unul: «Cutare te ocărăşte». Iar acela îi răspunse: «Cînd nu sînt de faţă, poate să mă şi bată»."

G. Călinescu remarcă pe drept cuvînt că se află aici un început de plăcere paremiologică, ca, ceva mai tîrziu, la C. Negruzzi şi Anton Pann, în care se include „satisfacţia de esenţă clasică, a observaţiei morale". Perpessicius, care a descoperit sursa clasică a unor „cuvinte adevărate" (de exemplu, „Pentru critică. Lesne a critica, dar anevoie a alcătui" este versul lui Destouches din *Le glorieux:* „La critique est aisée et l'art est difficile"), oferă sugestia întocmirii unui „divertisment de competiţie horală" din zicalele lui Golescu:

— Valea-i tot aceea, dar lelea nu-i aceea.
— Ferice de cel mai nalt, că dă gura peste gard.
— Sub poale de iie nouă, nici mă ninge, nici mă plouă.
— Mare rană ne dăschide dragostea cînd să închide.

Vornicul însuşi îşi clasase cuvintele adevărate pe categorii, alfabetic: *Pentru adevăr, Pentru cîntece, cîntări şi cîntăreţi, Pentru dohtori şi dohtorii, Pentru duel, Pentru duh, Pentru dragoste, Pentru iubire, Pentru iubire de oameni, Pentru iubire de sine sau siniubire, Pentru muiere* (cu vreo 30 de subdiviziuni: muiere urîtă, muiere vicleană, muiere leneşă, muiere rea, muiere cicală, muiere frumoasă, muiere dulce etc.), *Pentru ţărani, Pentru vin* etc. Eminescu frecventase atent culegerea lui Iordache Golescu, şi nişte *Strigături* transcriu aproape identic pilde din capitolul *Pentru cîntece, cîntări şi cîntăreţi,* mai puţin lecţia didactică (La Golescu: „Cel ce cîntă dezmiardă şi pe el şi pe ceilalţi, d-aceea şi plata lui îndoită se-nţelege"; la Eminescu: „Cel ce cîntă se dezmiardă şi pe el şi pe ceilalţi").

BIBLIOGRAFIE

§ Iordache Golescu, *Băgări-de-seamă asupra canoanelor gramaticeşti,* Bucureşti, 1840; *O farsă din 1821* (anonim, ed. B. P. Hasdeu), în *Columna lui Traian,* an. III, nr. 7 (117) din 14 februarie 1872 *(Tarafurile*

Scanned with OKEN Scanner

cele ce așează domnia); Tarafurile ..., ed. V. A. Ureche, în *Istoria românilor*, tom. VI, București, 1894, p. 157—158; Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, VIII, București, 1900, și IX, București, 1901, p. 7—211; *Viața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu ...*, tipărite de N. Bănescu, Vălenii-de-munte, 1910; *Preascurtă însemnare dă turburarea Țării Românești*, în cadrul articolului lui Emil Vîrtosu, *Iordache Golescu și întîmplările anului 1821*, din *Viața românească*, XXII, 1930, nr. 9—10, p. 251—264; *Starea Țării Românești, pe vremea asidosiei* și *Povestea huzmetarilor*, în volumul *Satire și pamflete din preajma lui 1848*, culegere cu un studiu introductiv de Gh. I. Georgescu-Buzău, București, 1950 (Bibl. pentru toți); *Comedia ce să numește Barbul Văcărescu, vînzătorul țării*, în volumul *Primii noștri dramaturgi*, ediție îngrijită de Al. Niculescu, cu un studiu introductiv de Florin Tornea, București, 1956.

Al. Lambrior, *Un manuscript al vornicului Iordache Golescu (Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești)*, în *Convorbiri literare*, VIII, 1874, p. 66—83; L. Șăineanu, *Doi gramatici munteni: Ianachi Văcărescu și Iordache Golescu*, în *Revista nouă*, IV, 1891, nr. 2; G. T. Kirileanu, *Cuvinte poporane din dicționarul manuscript al marelui vornic Iordache Golescu*, în *Șezătoarea*, XVIII, 1922, p. 105—108, 161—164, 744—746; Georges Bengesco, *Une famille de boyards lettrés roumains aux dix-neuvième siècle. Les Golesco*, Paris, 1922; George Bengescu, *Despre activitatea literară a unor membri ai familiei Golescu în cursul secolului al XIX-lea*, București, 1923; N. Bănescu, *Marele vornic Iordache Golescu*, București, 1935; D. Panaitescu-Perpessicius, *Iordache Golescu, lexicolog, folclorist și scriitor*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, III, 1954, p. 27—38; Același, *Teatrul lui Iordache Golescu*, în *Scrisul bănățean*, 1957, nr. 5, p. 63—67 (ambele articole reproduse în *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, București, 1957, p. 199—268); G. Călinescu, *Iordache Golescu*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX, 1960, nr. 4, p. 740—742 (publicat mai întîi în ziarul *Națiunea*, în 1947); T. Avramescu, *În legătură cu începuturile dramaturgiei românești*, în *Viața românească*, XIV, 1961, nr. 3, p. 157—160.

DINICU GOLESCU

Fratele mai mic al lui Iordache Golescu, Constantin (Dinicu), s-a născut la 7 februarie 1777, cu un an mai tîrziu decît Ion Barac și un an mai devreme decît Costache Conachi. Învățătura a primit-o de la dascălul grec Ștefan Comită. A ocupat diferite funcții administrative, între care isprăvnicia de Muscel, ajungînd pînă la demnitatea de mare logofăt. Viața i se scurge fără evenimente de seamă, afară de cele patru călătorii efectuate în curs de 24 de ani (între 1802—1826) în Rusia, Austria, Italia imperială, Bavaria și Elveția. În Bavaria își aducea la „școala ce-i zis Institutul“ pe fiii săi Radu și Alexandru, iar în Elveția, la Geneva, la Univer-

Scanned with OKEN Scanner

Dinicu Golescu.

sitate, pe alţi doi fii, Ştefan şi Nicolae, toţi patru viitori factori activi în revoluţia burghezo-democrată de la 1848.

Ca şi fratele său Iordache, Dinicu se bejeni la 1821, după ce la Cîmpina arnăuţii şi neferii îi jefuiră de arme, haine şi bani, la Braşov, unde luă parte la viaţa culturală pe care se străduiau s-o înjghebe Nicolae şi Iancu Văcărescu.

Pe baza unor planuri mai vechi şi a experienţei cîştigate în voiajuri, Dinicu Golescu îşi propune să înfiinţeze la moşia sa Belvedere, din apropierea Bucureştiului, un institut de educaţie pentru fete, şi în 1826 fundează la Goleşti o şcoală accesibilă tuturor, fără discriminare de clasă ori de naţionalitate, cu două cursuri, unul „ghimnasticesc" şi altul „filosoficesc". Pe lîngă limba română se mai învăţau latina, greaca, germana şi italiana. Elevii trebuiau să se îngrijească numai de hrană, internatul fiind pus la dispoziţie gratuit. Primii dascăli au fost Aaron Florian şi I. Eliade-Rădulescu. Pentru trebuinţele didactice, Dinicu Golescu oferea în 1826 o *Adunare de pilde bisericeşti şi filosoficeşti de întîmplări vrednice de mirare, de bune gîndiri şi bune neravuri, de fapte istoriceşti şi anecdote, tălmăcite de pre limba grecească în cea românească . . . deosebită în trei părţi şi dată în tipar la Buda, în crăiască tipografie a universităţii ungure*, un amestec din *Pildele filozofeşti*, tipărite întîia oară la Rîmnic în 1783, retraduse din greceşte, şi cartea francezului M. H. Lemaire, *Luminoasă pildă sau noao adunare de fapte istoriceşti şi anecdote*, tradusă prin intermediar grecesc de Alexandru Racoviţă, ginerele lui Dinicu Golescu. În aceleaşi scopuri publica, tot în 1826, la Buda, şi o *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternica împărăţie a Russii şi nalta Poartă, însă acelea numai care sînt pe seama Prinţipaturilor Valahii şi Moldavii începute de la pacea ce s-au săvîrşit la Kainargic în anul 1774 şi pînă la cea de acum de la Ackerman, 1826.*

Se atribuie lui Dinicu Golescu şi o traducere fragmentară, prin intermediar francez (dar se pare că nu cunoştea această limbă), a lucrării englezului Thomas Thornton, *The present Stat of Turkey* (Londra, 1807), apărută în 1826, la Buda, sub titlul *Starea de acum din oblăduirea gheograficească, orăşenească şi politicească a prinţipaturilor Valahiei şi a Molda-*

viei. În sfîrşit, a tradus şi tipărit la Bucureşti, în 1827, cartea lui Neofit Vamva, *Elementuri de filosofie morală* (expunere a sistemelor morale de la Zoroastru la Ioan Crisostom, trecînd prin Confucius, Esop, Socrate, Platon, Aristotel, Teofrast, Cicero, Seneca, Pliniu cel tînăr, Epictet, Plutarh, Marc Aureliu, Grigore şi Vasile cel Mare, Nicole, Pascal, Malebranche).

În 1827 Dinicu Golescu patronează apariţia mensualului *Fama Lipscăi*, iar în 1829 obţine autorizaţia pentru apariţia *Curierului românesc* al lui Eliade. Şcoala de la Goleşti funcţiona încă în martie 1830 cu Aaron Florian singur şi se dădea examen de catichism, gramatică, retorică, geografie, istorie, istorie naturală şi mitologie. Fondatorul ei însă murea în toamna anului 1830 de ciumă, în vîrstă de numai 53 de ani, deplîns de Eliade în *Curierul românesc* din 5 octombrie 1830 („Numele tău va fi drag învăţăturii şi celor ce se adapă din dînsa").

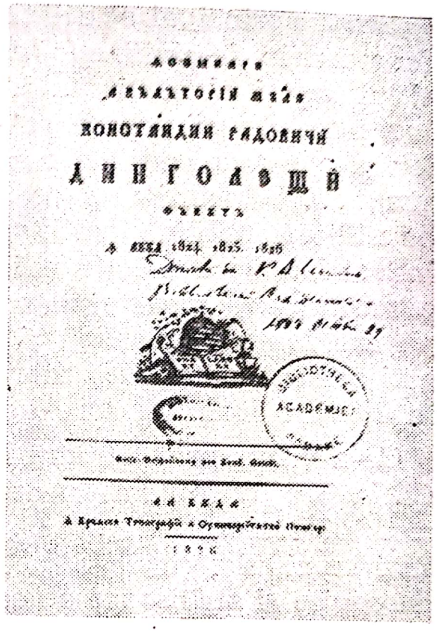

Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, Buda, 1826

Opera originală a lui Dinicu Golescu sau Constantin Radovici din Goleşti, cum mai semnează, *Însemnare a călătorii mele făcută în anul 1824, 1825, 1826* este prima relaţiune de călătorie a unui român în apusul Europei, scrisă în limba română. Semnificaţia ei e multiplă. Pornit la drum din plăcerea de a vedea şi alte ţări decît pe aceea a sa, Dinicu Golescu e nu numai un spirit curios, însetat de a cunoaşte, dar şi un cuget luminat, care, sub influenţa Aufklärung-ului, tinde la deşteptarea şi îndreptarea naţiei sale, la emanciparea ei socială şi politică, un poet nu de puţine ori cu retină sensibilă la frumos, chiar dacă elementele de apercepţie îi lipsesc, un moralist în fine de esenţă clasică, tentat la tot pasul să-şi analizeze conştiinţa, şi să îndemne şi pe alţii la acest lucru. Patriot activ totdeodată, Dinicu Golescu e un călător care trage din tot ce vede o învăţătură pentru ţara lui, deplîngînd starea de înapoiere şi căindu-se de a fi contribuit, el şi clasa lui, la mizeria şi umilinţele poporului. Schimbarea lui la faţă, conversiunea sufletească pe care o produce Europa asupra lui, este şi urmarea înnoirilor deschise în Ţara Românească de frămîntările ce au dus la răscoala lui Tudor Vladimirescu.

Scanned with OKEN Scanner

Scopul principal al călătoriei Golescului a fost mai cu seamă să observe fenomenele de civilizație, economice și administrative, cum se deduce din titlul însuși al cărții, unde arată că a însemnat orice lucru vrednic de luare-aminte prin orașe, sate și drumuri, „așijderea și deosebirea neamurilor și a semănăturilor, cum și apele, și poștele, și orice faptă bună am văzut...“ Curiozitatea se îndreaptă așadar mai mult înspre instituțiile de utilitate publică (școli, spitaluri, aziluri, muzee, teatre), înspre edificiile industriale și lucrările edilitare (grădini, poduri, șosele), înspre cultura pământului și mai puțin asupra aspectului estetic al peisajului. Autorul nu are fantazia plastică și coloristică a peisagiștilor romantici, apreciază mai ales cu criteriul confortului și al utilului, dar nu rămîne neemoționat în fața inéditului pe care-l comentează cu ochi ingenuu.

Ce-a văzut prin urmare Dinicu Golescu în Transilvania și în Occident? Că la Brașov nimeni nu umbla cu piciorul gol, că la Avrig, pe moșia baronului Brukenthal, este o „alee de copaci foarte mulți și tunși drept, întocmai ca zidul“, că, la Sibiu, același Brukenthal are „o vivliotecă cu cărți deosebite și strînsoare de cadre vrednice de vedere“. Pusta e „groaznică“, avînd „locul tot nisipos, unde carul abia se mișcă, aibă măcar douăzeci de cai“. La Pesta reține teatrul și baia „cu canapele și scaune îmbrăcate cu stofă, oglinzi mari din tavan pînă în pardoseală“, în mijlocul unei grădini cu havuz și șadîrvan (jet d'eau). La Buda, „pre un munte înalt este o casă de observație astronomicească, unde lăcuește profesor“. La Pressburg (Bratislava) a asistat la 25 septembrie 1825 la încoronarea împăratului Francisc al II-lea și l-a impresionat manifestările de simpatie, cu totul deosebite de atitudinea poporului nostru la urcarea în scaun a domnitorului, cînd „unii înjură, alții scuipă și muerile blestemă“. La Beci (Viena) l-au uimit casele cu cîte șapte-opt etaje, „unde sînt ulițele foarte strîmpte, nici că văd soare în veci. La acest feliu de locuri lucrează și zioa cu lumînarea“. Dintre curiozitățile muzeului militar i-a plăcut (naivitate!) zgripsorul bicefal întrunchipat din săbii și cuțite. Călătorul însemnă conștiincios școlile și spitalele și se oprește îndelung la casa de nașteri secrete, înființată de Iosif al II-lea, și la spitalul de nebuni, unde directorul nu i-a dat voie să intre, temîndu-se ca veșmintele lui turcești să nu tulbure pe locatari. Mulțimea școlilor îl duce la amare constatări:

„...Învederat lucru este că noi am rămas în urma tuturor neamurilor, în vreme ce în anii cei vechi au fost începere de deșteptare prin mulți care au dus la lumină, alții tălmăcind cărți, cum și grămatica, tipografia, școale, spitaluri, care să coprind

la întîiaş cuvîntare. Şi în loc să să înmulţească cu cursul anilor, nu numai nu s-au înmulţit, ci nici acelea nu au stat în fiinţa lor, şi mai vîrtos cea spre mai mare pagubă şi ruşine este, căci s-au împuţinat".

Golescu îşi face autocritica („mă dojenesc pentru cea pînă acum necuviincioasă vieţuire şi nedrepte luări de bani din patrie") şi lăcrimează la gîndul că „în anii cei mai vechi au fost în trupurile moşilor noştri sînge romanesc, au avut fapte virtoasă; iar de la o vreme s-au aţiţat luxul şi scîrboasa diplomatică".

Privind cum vienezii salută pe împărat fără umilinţă, Golescu se gîndeşte cu scîrbă şi obidă la temenelile în pulbere ale românilor şi la îngîmfarea feudală a domnilor care se uită la supuşi numai cu coada ochiului, „căci trupurile nu le mişcă, parcă sînt de ceară, şi le tem să nu se frîngă". Eleganţa simplă a vienezilor de pe promenada Klasi (Glacis, azi Ringstrasse) îi aduce aminte de luxul deşucheat al bucureştencelor, care pun „cutia lui Bucur" pe ele şi sînt mai bucuroase „acasă să le moară copiii de foame, decît să iasă la plimbare fără a avea pe rochie alte o sută de bucăţele în feliurimi cusute, ce le zic garnituri". De altfel şi boierii noştri se fălesc cu „pielea samurului şi a rîsului, pentru care şi de rîs au rămas", comite Golescu un calambur. Era atent în localuri să nu calce regulile şi-şi notează la Klasi „ciubucile slobode", la Volksgarten „ciubucile nu sînt slobode", iar la Paradiesgarten „ciubucul iar este slobod".

Dinicu Golescu apreciază piesele de muzeu şi operele de artă cu criterii mai curînd economice, după dimensiuni, cantitativ, sau după ceea ce reprezintă, nu după cum exprimă. Pentru o armură socoteşte că „ar trebui o bunicică căruţă ca să să încarce". La Belvedere a văzut o icoană în mozaic, lungă de cinci stînjeni şi lată de trei stînjeni, a cărei scumpătate „lesne poate a să socoti; în vreme ce asemenea lucru este lucrat pe tabacheri, sau cîte o istorie, sau cîte un chip de om sau dobitoc, şi să vînd cîte una mie sau doaă de lei". În muzeul de pictură, la vederea icoanei Mironosiţii, „tot omul rămîne înlemnit". Portretele părinţilor unui zugrav „zmintesc ochii". Plecarea unui fiu la război dintr-o cadră stoarce lacrimi, întoarcerea fiului de la război, reprezentată într-o altă cadră, bucură. Un tablou reprezentînd un cap scos pe fereastra „cu fofezele deşchise" e preţuit pentru extraordinara lui asemănare cu realitatea, deci pentru reproducerea exactă a faptului, pentru iluzia de adevăr:

„Această cadră, de nu ar fi în odae unde sînt mulţime de cadre, ci ar fi potrivită la o fereastră de casă, nu numai orice trecător îl va socoti de viu şi i să va închina, ci adevărat, chiar zugravii ar păţi această înşelăciune. Căci cu toate că fieşcare vede cadra cu pervazuri de lemn, şi tot unii întreabă să nu cumva să fie cap adevărat bălsămuit şi dinadins cu vreun mijloc potrivit acolo, şi de le-ar fi slobod, ar şi pipăi cu mîna".

Scanned with OKEN Scanner

Considerațiile lui Golescu seamănă aici cu aprecierile acelor spectatori care plîng la teatru, ori, privind un tablou ce reprezintă marea, vor să se scalde în apa de pe pînză.

Descrierea castelului și a grădinii Schönbrunn fac totuși dovada unui ochi capabil de a distinge intervenția mîinii omului în vegetalul iregular (spre a folosi expresia lui Baudelaire). În castel încap, crede Golescu, 10 000 de ostași. Grădina, lungă de 20 de stînjeni și lată de 10 stînjeni, e fără copaci, numai cu loze (sălcii) și flori. La capătul perspectivei se află un havuz împrejmuit cu un zid lung de 50 de stînjeni și lat de 30 de stînjeni, în apa căruia înoată pești argintii și roșii. Din sus, la marginea havuzului, vezi o zidire de piatră cu doi cai de mare și două nereide călări, iar pe dealul din fund, un foișor cu coloane și scări laterale, străjuite de cîte patru statui, nelipsind fiarele sălbatece și leul „tocmai în mărimea lui". Foișorul are ascensor („un pat cu meșteșug, pe care șăzînd omul, cu repeziciune îl sue deasupra învălișului") și oferă un spectacol global grandios. La dreapta și la stînga grădinii urmează alte statui, iar, în spatele acestora, două ziduri de copaci foarte înalți, tunși. În fine, la dreapta grădinii, intri într-o pădure cu alei „întunecoasă ca noaptea".

Golescu se lasă mișcat de tot ce-i iese în cale, chiar de jucăriile de iarmaroc. La Luxemburg a văzut în firida unui turn cu 170 de trepte un „ticălos" legat cu lanțuri de mîini și de picioare, pregătit pentru execuție, care-și trîntea mînios mîinile legate, și care l-ar fi „cutremurat", de nu i se arăta că nu-i decît un simulacru, de lemn.

Pretutindeni Dinicu Golescu laudă hărnicia oamenilor, munca în condiții umane, fără silnicie. La Graz, lucrătorii cîmpului erau „așa de frumos îmbrăcați, încît putea zice cinevaș că sînt gata de bal, iar nu de muncă; căci toți aveau în cap pălării mari legate cu o panglică lată și cu colțurile atîrnate, îmbrăcați cu șpențuri de postav roșu, cu pantaloni negri, numai pînă în genunche, din îngenunche pînă jos, ciorapi de bumbac și cizme scurte puțin mai sus de glesne, legate ca cele soldățești". Un cărbunar din Baden și-a făcut numai din venitul lui o casă cu 5—6 camere, parter și etaj, și și-a cumpărat o moară. Autorul se umple prin contrast de năduh și indignare pentru chipul în care e silit să-și ducă traiul țăranul român, întocmai acelor viețuitoare troglodite din *Caracterele* lui La Bruyère *(De l'homme,* 128), „negre, livide și arse de soare, legate de pămîntul pe care-l scormonesc și-l frămîntă cu o îndărătnică încăpățînare", retrase noaptea în vizuinele lor, „unde se hrănesc cu o coajă de pîine, apă și rădăcini".

Scanned with OKEN Scanner

Boierul nu se sfieşte să dea în vileag faptul că fraţii săi au fost ţinuţi pentru bir cu ochii în soare, aşternuţi la pămînt cu o bîrnă mare şi grea pusă pe pîntece, spînzuraţi cu capul în jos, închişi şi afumaţi în coşare de vite, şi că dajdiile i-au adus în starea de a locui în bordeie subterestre „unde intrînd cinevaş nu are a vedea alt decît o gaură numai în pămînt, încît poate încăpea cu nevasta şi copiii împrejurul vetrii", fără măcar căldare de făcut mămăliga. Cu o sinceritate demnă de toată admiraţia, logofătul îşi mărturiseşte propria vinovăţie pentru starea deplorabilă a poporului său:

„O! cum îmi aduc aminte şi cum sînt silit să mă spovedesc, că sînt foarte greşit. Căci eu nu numai nu am făcut nici un bine cît de mic patrii spre mulţumire, căci au hrănit, căci au îmbogăţit, căci au cinstit pe părinţii mei, moşi şi strămoşi, — ci, de la cea dintîi dregătorie şi pînă la cea din urmă, n-am contenit luînd luări neprăvilnicite de la acest norod, care nu-şi are nici hrana din toate zilele".

De la Viena, Golescu o ia înspre Triest cu diligenţa, sau cum îi zice el „ailvagenul" (Eilwagen), şezînd pe lîngă conductor, ca să vadă mai bine pe unde trece, iar din Triest înspre Veneţia cu vaporul, „corabie cu meşteşug de foc" mişcată cu abur printr-o osie şi două roţi, după cum a putut înţelege călătorul plîngînd „ca un copil mic" din cauza răului de mare. S-a înviorat puţin privind cum se descarcă portocalele şi lămîile în port, ca fînul dintr-o şiră.

La Veneţia l-a surprins maşinăria ceasornicului din piaţa San Marco cu cei doi draci (mauri) care bat orele, clopotniţa (campanila) înaltă de 25 de stînjeni şi „cadrele" din palatul dogilor, mari de cîte 3 şi 4 stînjeni, oraşul în genere i s-a părut însă dărăpănat, interesant sub aspect arheologic, nu şi împodobit (culmea lipsei de gust!), „după obiceiul arhitectonicesc de acuma". La Vicenza şi-a adus aminte, văzînd cele trei teatre, că la noi se joacă piese în limba nemţească, pe care abia zece din 100 de spectatori o pricep; la Verona l-a impresionat vechiul amfiteatru; la Milano, supranumit „Parisul cel Nou", celebrul dom, „pentru că e mai mare" (240 stînjeni) şi mai cu „meşteşug" lucrat ca Stephanskirche din Viena. Italienii nobili şi negustorii, fiind slobozi şi galantomi (Miron Costin zicea gentilomi), sînt vrednici de simpatie, dar „cei proşti sînt rău nărăviţi, cam cerşitori şi nemulţumitori . . ."

Prima călătorie a lui Dinicu Golescu s-a sfîrşit la Mantua. A doua oară a mers din Braşov la Mehadia, iar a treia oară din Braşov spre Bavaria şi Elveţia, în 1826. Interesat de condiţiile de învăţătură ale fiilor săi, a vizitat la München biblioteca de 400 000 de tomuri, „din care 1060 sînt numai tomuri ale lui Aristotel". Golescu a luat în mînă *Iliada* lui Homer,

Scanned with OKEN Scanner

în copie manuscrisă după „originalul" din Milano, *Idilele* lui Teocrit, într-un manuscris din 1395, un lexicon latinesc manuscris pe pergament din 1158, un manuscris din vremea descoperirii Herculanumului și Pompeiului, o istorie naturală, o hartă de la Bologna dinainte de anul 1385, o Biblie latinească manuscrisă pe pergament. La țară (dovadă de prosperitate economică) a văzut la un țăran 50 de năstrăpi de apă, din care 30 erau de sticlă și restul de pământ alb cu fundul și capacele de cositor. În Elveția o fetiță de 10 ani a unui birtaș i-a cîntat cu clavirul și cu glasul, la Berna a făcut noaptea o plimbare „romanticească", pe cel mai înalt loc, luminat de felinare și s-a înfiorat de sunetele clopotelor catedralei, care fac „o armonie foarte plăcută urechilor, dimpreună jalnică și grozavnică". Peste tot, în cantoanele elvețiene, Golescu a fost însoțit de spiritul lui Wilhelm Tell, „carele a desrobit pe acest neam și i-au dat o așa începere de bună otcîrmuire", încît, de nu va fi fost sfînt, „iar într-acei mai mari făcători de lume trebuie a să număra". A văzut la Geneva casa celuilalt mare spirit al Elveției, Ioan Iacov Russo (Jean Jacques Rousseau), cercetată de orice turist, ca să-și noteze scrisele de pe tabla memorială cu litere de aur.

Mai mult chiar decît în Bavaria, unde a putut să constate că progresul vine din folosirea tehnicii (Golescu însuși a mișcat cu ușurință patru cărucioare încărcate cu bolovani, puse pe șine), în Elveția autorul și-a dat seama că prosperitatea economică a unei țări e în funcție de dezvoltarea industriei și a comerțului:

„Mare pagubă este la o țară de a-și scoate tot materialu nefabricarisit, vînzîndu-l în alte țări cu un prost preț, și apoi să-l cumpere iarăș cu preț de 30 ori mai mult. Mare pagubă este cînd o țară în veci cumpără toate lucrurile duprin alte țări, și acele nu cumpără nici un lucru fabricarisit — dintr-aceasta — cum este în ticăloasa patria noastră, care are în lung 2 hotare, unul despre meazăzi, și altul despre meazănoapte, și pe amîndoao în veci să exportarisește monedă, neimportarisindu-să pe nici un hotar măcar un ban. Și prin cel despre meazănoapte exportarisesc neguțătorii prin mărfurile de la Lipsia și Paris, iar prin cel despre meazăzi, milostivii domni, prin arendele domniilor".

În aceste rînduri sînt just intuite adevăratele cauze ale înapoierii în care se găsea Țara Românească în preajma convenției de la Ackerman (7 octombrie 1827), cînd s-a extins libertatea comerțului, au fost scutite pe doi ani Principatele de tributul către Poartă și s-a instituit o comisie pentru propunerea măsurilor necesare în vederea îmbunătățirii stării lor economice și financiare. În *Însemnarea* sa, Golescu arată că boierii erau „datori pe la neguțitori" și trăiau toți „pe răboj". Cartea lui este un do-

Scanned with OKEN Scanner

cument social și de conștiință de o importanță capitală. Dar ea rămîne în același timp o autentică operă literară, de bogate resurse poetice, ca în acest tablou al căderii Rinului, pe care îl va relua Vasile Alecsandri:

„Cale ca de un ceas departe începe a să auzi un zgomot cu o oareșcare duduială, ce să pricinuește din răpedea aruncătură a Rinului; dar aceasta este nimic, pe lîngă mirarea și sfiala cu plăcere ce coprinde pe om, cînd vine lîngă aruncătură-i și împotrivă-i, și vede că dintr-o nălțime de 10 st. și lățime de 35 să aruncă apa jos, fiind strîmtorată din partea dreaptă de un munte de piatră asupra căruia este zidită o cetățue, și în veci toată zidirea să cutremură; și din stînga de alt munte mare, pe care sînt 4 fabrici de tabac, arpăcaș, făină și de fer, unde aruncînd acea piatră din care să face fierul și fierbînd mai cu mult zor decît la fabrica de sticlă, să face un material curgător, în care torn și lucrează orice felurimi voesc. Printr-acești 2 munți curgînd gîrla Rinului în lățimea ce am zis, și avînd tocmai la muchea mărginii, unde cade apa, alte două colțuri de piatră ce ies din lumina apii ca de 3 st., — să desparte curgerea în trei limbi, tocmai în locul repeziciunii și căderii, unde strîmtorîndu-se curgerea apei ia o iuțeală grozavnică și necrezută la cel ce n-au văzut-o; aciia să pricinuești acel înfricoșat sgomot, și jos în căderea apii, ne mai văzîndu-să curgere de gîrlă, ci în toată lățimea o albă spumă ca zăpada umflată și prin repeziciune aruncată foarte departe. Și de jos, iară din pricina loviturii în apă cu așa iuțeală, să rădică un nor întrupat de acele mărunte stropituri peste toată acea lățime, stînd în veci acel nor în văzduh, prididind alte stropituri pe cele ce cad...“

Opera lui Dinicu Golescu, începută în grecește, dar redactată în forma finală în limba română, este și o contribuție de seamă la îmbogățirea lexicului nostru, autorul punînd în circulație într-o formă puțin deosebită de cea de astăzi un număr de peste 240 de neologisme. Sub raportul ideilor, memorialul e comparabil în parte cu *Călătoria de la Petersburg la Moscova* (1790) de A. N. Radișcev.

BIBLIOGRAFIE

§ *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Goleşti...* Buda, 1826; ed. Nerva Hodoș, București, 1910; ed. P. V. Haneș, București, 1915; ed. Panaitescu-Perpessicius, Buc., 1952 (Bibl. pt. toți); *Adunare de pilde...* Buda, 1826; *Adunare de Tractaturile... Prințipaturilor Valahii și Moldavii...* Buda, 1826; *Starea de acum... a Prințipaturilor Valahii și Moldavii...* de Thomas Thornton englezul, sol fiind în Țarigrad, tipărită în Paris în anul 1812, iar acum tălmăcită în limba românească și dată în tipariu spre conștiința neamurilor acestor doao Prințipaturi de un român poftitoriu de îndreptarea neravurilor neamului românesc și a sa luminare, spre mărire și buna fericire, Buda, 1826; *Elementuri de filosofie morală* alcătuite de Neofit Vamva, București, 1827.

C. Șărcăleanu, *„Europa“ pentru un călător român în 1825*, în *Viața românească*, 1910, nr. 1, p. 23—38 (repr. în vol. C. Stere, *În literatură*,

Iași, 1921); P. Haneș, *Un călător englez despre români. O scriere englezească despre Principatele Române, tradusă în românește de Constantin Golescu*, București, 1920; Perpessicius, *La centenarul călătoriei lui Dinicu Golescu*, în *Mențiuni critice*, I, București, 1928, p. 54—62; Același, *Ailvagen și vapor la Dinicu Golescu*, în *Mențiuni critice*, III, București, 1936, p. 328—334; Același, *Însemnarea călătoriei lui Dinicu Golescu — proiect de prefață*, în *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, București, 1957, p. 167—198; A. Nicolescu, *Observații asupra neologismelor din „Însemnarea călătoriei mele" a lui Dinicu Golescu*, în *Contribuții la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea*, II, București 1958; W. Draeger, *Bemerkungen zu den Ländernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 255—261; G. Călinescu, *Dinicu Golescu*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX, 1960, nr. 4, p. 727 (completări la *Istoria literaturii române*).

Scanned with OKEN Scanner

Trei dascăli iluminişti

Scanned with OKEN Scanner

Prin activitatea desfășurată pe teren didactic, ideologic și literar se cuvine să includem în istoria literaturii din Țara Românească pe Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca și Grigore Pleșoianu, autori de manuale didactice, de discursuri cu caracter filozofic, de traduceri mai ales de opere morale în spirit laic, ca și de unele însemnări originale, memorialistice sau satirice.

GHEORGHE LAZĂR

Viața lui Gheorghe Lazăr, asemănătoare cu a corifeilor Școlii ardelene, a făcut pînă nu demult obiectul hagiografiilor. Înlăturînd aura de legendă, desprindem figura unui om însuflețit de idealuri pozitive, pe care, cu toate obstacolele întîmpinate, le-a realizat.

Scanned with OKEN Scanner

Gheorghe Lazăr (1779—1823), întemeietorul învățămîntului superior în limba română la Sf. Sava (Portret în ulei-Muzeul Brukenthal din Sibiu).

S-a născut în satul Avrig din apropiere de Sibiu la 5 iunie 1779, din părinți țărani. A urmat primele învățături în satul natal, iar liceul la Cluj, începînd de la vîrsta de 19 ani, și la Sibiu (ultimele două clase). Absolvind în 1805, se înscrie la Cluj pentru studii juridice, dar peste un an, obținînd o bursă anuală de 200 de florini, sporită curînd la 300 și 400 de florini, pleacă la Viena pentru studii teologice, pe care le termină în 1811, fără să-și treacă doctoratul. Deoarece absolvise o Academie catolică, nu a putut ocupa postul de episcop de Sibiu, nici pe cel de episcop de Arad. Devenit profesor la Academia teologică înființată la Sibiu de noul episcop, Vasile Moga, Lazăr intră în conflict cu autoritatea școlară, care-l acuză că ridicase într-un local public paharul în onoarea lui Napoleon, întors din Insula Elba (1815). Concediat, se văzu nevoit să treacă munții după o scurtă ședere la Brașov, unde dădu lecții particulare în familia boierului Bărcănescu, în 1816, în Țara Românească.

Am arătat în introducerea lucrării de față împrejurările deschiderii școlii românești de la Sf. Sava. Aici vom examina numai scrierile lui Gheorghe Lazăr, filozofice și didactice, traduse și originale, care, neîndoios, au avut ecou printre elevii săi.

Încă de pe cînd era la Viena, între 1806 și 1811, a tradus în limba română, a doua oară după Moise Fulea și independent, cartea lui J. H. Campe, *Învățături morale ale lui Gottlieb Ehrenweich pentru băieți, o Geografie, Istoria lui Ion Mortiz și a copiilor săi, Învățătura ortodoxă a mitropolitului Platon din Twer, Istoria împăratului Octavian și a soției sale* (carte populară franceză prelucrată în nemțește de Gustav Schwab) și, parțial, un tratat de pedagogie. Din toate acestea merită relevate, pentru ideile ei iluministe, *Învățăturile morale . . .* și *Învățătura* (doctrina) *mitropolitului Platon Levșin din Twer*, teolog liberal. Toate aceste traduceri au rămas în manuscris. Singura operă tipărită (la Viena, în 1808) sînt niște *Versuri de laudă în limba daco-românească la logodirea prea înălțatului nostru milostiv împărat, stăpîn și taică Frantz I cu Ludovica prea înălțata, milostiva împărătească, stăpînă și maica noastră.*

Scanned with OKEN Scanner

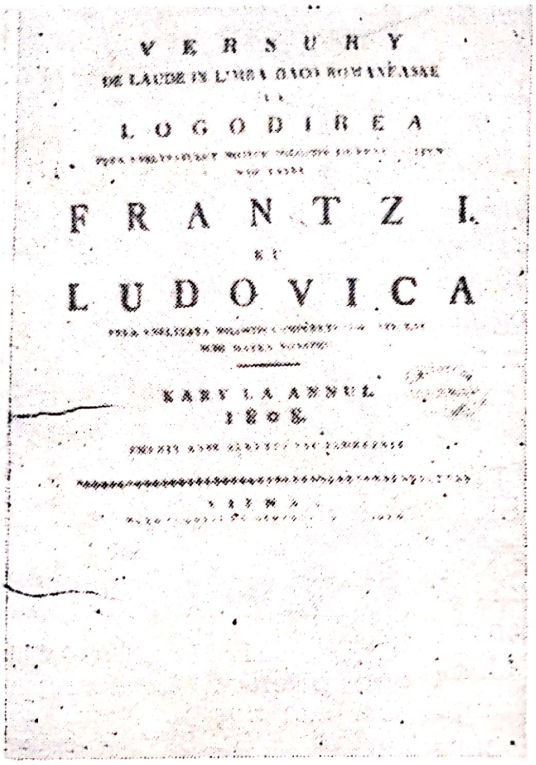
VERSURY
LOGODIREA
FRANTZ I.
LUDOVICA
KARY LA ANNUL
1808

Versuri omagiale de Gheorghe Lazăr, Viena, 1808.

Ca toate odele de acest fel, nici stihurile lui Gheorghe Lazăr n-au vreun merit literar. Ele atrag atenţia prin faptul că nu se exprimă numai în limba română, ci şi în limba latină, germană şi maghiară.

La Sibiu, între 1811 şi 1816 Lazăr a întocmit un *Compendiu de geografia Transilvaniei* şi *Grammatica română-germană*, desigur manuale de uz didactic, iar la Bucureşti, manuale de matematică după Chr. Wolff *(Aritmetica matematicească, Geometria* şi *Trigonometria cea dreaptă)* şi manuale de filozofie *(Logica* şi *Metafizica)*, al căror manuscris nu ni s-a păstrat. Un tratat de istorie universală, anunţat în 1822, s-a pierdut de asemenea. *Povăţuitorul tinerimii către adevărata şi dreapta cetire*, apărut în 1826 (postum) la Buda pe numele lui Gheorghe Lazăr („întru acest chip acum întîia oară lucrat de G. Lazăr"), este o mistificaţie a tipografului Zaharia Karcaleki.

Importante pentru definirea ideilor lui Lazăr sînt cele două discursuri pronunţate de el, şi anume *Cuvînt al lui Gh. Lazăr la înscăunarea mitropolitului Dionisie* (1819) *şi Cuvînt compus de profesorul Lazăr, învăţătorul şi directorul şcoalelor româneşti din Bucureşti, 30 iulie anul 1822* (la instalarea domnitorului Grigore Ghica).

În primul *Cuvînt*, reamintind, ca un veritabil discipol al lui Petru Maior, care de altfel mai trăia, originea nobilă a românilor, Lazăr se ridica împotriva stării lor de sclavie şi cerea cu curaj scuturarea jugului, redeşteptarea şi emanciparea naţională. Discursul anunţă răscoala izbucnită doi ani mai tîrziu a lui Tudor Vladimirescu, la care Lazăr a luat efectiv parte, învăţînd pe panduri să tragă cu tunul şi ochind el însuşi în turnul unei biserici în care se închiseseră boierii. Eteriştii traseră şi ei cu puşca în el, fără să-l ochească.

Al doilea *Cuvînt*, mai puţin energic în formă, conţine o interesantă concepţie de filozofie a istoriei, inspirată, după cum s-a dovedit, de *Philo-*

sophie der Religion (Viena, 1807) a lui Sigmund von Storchenau, unde istoria este văzută ca un proces dialectic al termenilor antinomici bine—rău.

Alte izvoare posibile ar fi opera lui Cicero *De finibus bonorum et malorum* și scrierea lui Kant *Die Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft,* de unde provine poate expresia *an sich,* răul și binele fiind pentru Lazăr categorii în sine, însă nu independente, ci reciproc convertibile.

„Dar pentru că răul este în sine rău, de aceea cît putem ne ferim de el, și binele pentru că în sine este bun, ne silim a-l căpăta, însă de multe ori răul se schimbă în bun, și bunul în rău... Tot cel ce se înalță acela poate cădea, că cel de jos n-are unde să cază, șicu cît suișul mai înalt este, cu atît mai vătămătoare, mai cu durere, și vindecarea mai tîrziu, căderea..."

Evoluția omenirii este ciclică, o succesiune de suiri și prăbușiri.

„...Sărăcia este muma păcii, după aceea iar începe pacea și aduce odihnă, odihna chiverniseală, aceasta averi și bogății, pînă cînd iar ajunge acolo de unde a început, care lucru s-a văzut și se vede nu numai la numitele stăpîniri, ci și l-alte case mai de jos. Și aceasta este roata lumii, roata veacurilor, roata sorții omenești".

Cum vedem, concepția lui Lazăr se emancipează de teologie, excluzînd din explicarea fenomenului istoric factorul divin, dar rămîne încă tributară spiritualismului, admițînd fatalitatea antinomiei rău—bine și necesitatea răului ca factor determinant al progresului social. Concepția lui Lazăr nu e evdemonistă, ci pesimistă. Totuși, faptul că acordă printre cei dintîi la noi importanță factorilor economici în explicarea fenomenului istoric reprezintă un pas însemnat în dezvoltarea gîndirii noastre filozofice.

Cel de-al doilea discurs al lui Gheorghe Lazăr are înțelesuri alegorice. Unele pasaje elogiază, după o sugestie din cartea lui J. H. Campe *Descoperirea Americii,* pe barbarul Adario, bunul american, omul naturii, cotropit de spanioli, pretinși soli ai civilizației. Adario e românul, iar spaniolii sînt fanarioții.

Cuvîntul la înscăunarea lui Grigore Ghica e scris într-un stil profetic, biblic, care anunță proza lui Eliade și a lui Alecu Russo. Nu talentul i-a lipsit acestui dascăl, care se stinse în satul său natal, la vîrsta de 44 de ani, ros de tuberculoză, în septembrie 1823. El avea însă conștiința că înainte de literatură altele erau de făcut la noi, și în primul rînd a risipi întunericul prin lumina culturii.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ I. Eliade, *Georgie Lazăr*, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 64, 66 (repr. în *Foaia pentru minte*, 1840, nr. 6—7 și, corectat, în *Binele public*, 1880, nr. 136—138; în *Curierul românesc* nr. 66: *Cuvînt al lui Gh. Lazăr la înscăunarea mitropolitului Dionisie*); P. Poenaru, *Georgiu Lazăru și școala română*, București, 1871 (*Analele Societății Academiei Române, S.I.T.* IV); Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889 (Versurile lui G. Lazăr la p. 31—34); Vasile Pîrvan, *O importantă scrisoare despre G. Lazăr*, în *Convorbiri literare*, 1902, p. 1145—1147; I. Bianu, *„Academia" lui Lazăr la 1818*, în *Convorbiri literare*, XXXVIII, 1904, p. 399—403; Horia Petra-Petrescu, *Două documente privitoare la G. Lazăr*, în *Conv. lit.*, 1906, p. 1130—1132; Avram Sădean, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914; Traian Lalescu, *Trigonometria lui G. Lazăr*, București, 1919; *„Iluminarea" românească: Gheorghe Lazăr*, în *Patria*, V, 1923, nr. 211; D. Caracostea, *Gheorghe Lazăr văzut la un secol după moartea lui*, în *Adevărul*, XXXVI, 1923, nr. 12.172; G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1923; Același, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924 (Ac. Rom., Mem. Secț. lit., s. III, tom. 1, mem. 6); G. Bogdan-Duică și Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924; G. Popa-Lisseanu, *Un manuscris al gramaticei românești a lui I. Eliade Rădulescu*, București, 1925 (Ac. Rom., Mem. Secț. lit., s. III, tom. III, mem. 5); N. Bănescu, *Academia grecească din București și școala lui Gheorghe Lazăr*, Cluj, 1925; I. Matei, *Gheorghe Lazăr. Pagini de pomenire*, Cluj, 1936; Gh. M. Stancu, *Gheorghe Lazăr, pedagog național*, Brașov, 1936; D. Prodan, *Trei scrisori de la Gheorghe Lazăr*, în *Gînd românesc*, V, 1937, nr. 11—12, p. 577—585; I. Lupaș, *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr* (Ac. Rom., Mem. Secț. ist., s. II, tom. XXXVII, p. 867—924); Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774—1845*, Cluj, 1939; D. Macrea, *O figură luminoasă a școlii și culturii naționale românești*, în *Scînteia*, nr. 2779/1953; G. Macovescu, *Gheorghe Lazăr*, București, 1954; Fl. Cîmpan, *Despre algebra tipărită și cea în manuscris a lui Gh. Lazăr*, în *Revista Universității Al. I. Cuza și a Institutului politehnic din Iași*, 1955, fasc. 1—2, p. 317—324. Tr. Chelaru, *Gheorghe Lazăr, 1779—1823. Din istoria pedagogiei românești, culegere de studii*, București, 1957; Fl. Cîmpan, *Manuscrisul de geometrie al lui Gheorghe Lazăr*, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*, s. I, tom. IV, 1958, fasc. 2.

Scanned with OKEN Scanner

EUFROSIN POTECA

La școala deschisă de Gheorghe Lazăr în 1818 trecu de la Academia grecească, din primul moment, ca profesor de geografie, Eufrosin Poteca. Acesta se chema pe numele de mirean Dimitrie, era fiu de plugari din satul Nucșoara, regiunea Prahova, și se născuse prin 1785. Colindase pe jos prin țară, ajungînd pînă la mănăstirea Neamțu, și se călugărise la mitropolia din București, ca să poată învăța carte. În 1820 fu trimis de Eforia Școalelor la Pisa pentru a se specializa în filozofie, de unde în 1823 trecu la Paris. Se întorcea la București în vara anului 1825 și la 1 octombrie ținea cuvîntul de inaugurare ca profesor de filozofie la Sf. Sava.

Poteca știa grecește, italienește și franțuzește și-și începuse cariera publicistică încă din 1818, traducînd din grecește cartea lui Dimitrie Darvari, *Mai înainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu prin privirea celor ce sînt* (lucrarea a apărut la Buda). În 1826 publică la București niște *Cuvinte panegirice și moralnice* ținute la deschiderea școlilor, în care, citînd pe Bacon, vorbește de originea lucrurilor (trup, suflet și minte), schițează o clasificare a științelor și definește filozofia ca „știința începuturilor în cîtățime și feliurime", avînd ca scop „fericirea omenirei pre pămînt". Era un iluminist progresist. În 1827 propune într-o cuvîntare boierilor o „lege a dreptății", adică „să se slobozească robii, să nu mai poată nimenea nici a ține rob, nici a vinde rob, nici a cumpăra rob", și „să se hotărască a să da dăjdiile pentru cheltuielile statului și de mare și de mic, fieșcare după analogia averii sale". Cerea îndeosebi clerului să se cultive, pentru că, susținea el, și pe europeni „lumina filozofiei i-au făcut să priceapă lumina evangheliei". Textul cuvîntării fu cenzurat de efori. Altă cuvîntare, din 1828, în care Poteca afirma, în spirit iluminist, că „cele moralnice se aseamănă cu cele naturalnice" și că „preoții trebuie să fie luminați și cu lumină teologică și cu lumina filozofiei, precum sînt preoții noroadelor celor luminate ale Europei", stîrni opoziția mitropolitului Grigore, „vrăjmașul ominirii" și „vrăjmașul naturii". Mitropolitul anulă textul

Eufrosin Poteca.

Scanned with OKEN Scanner

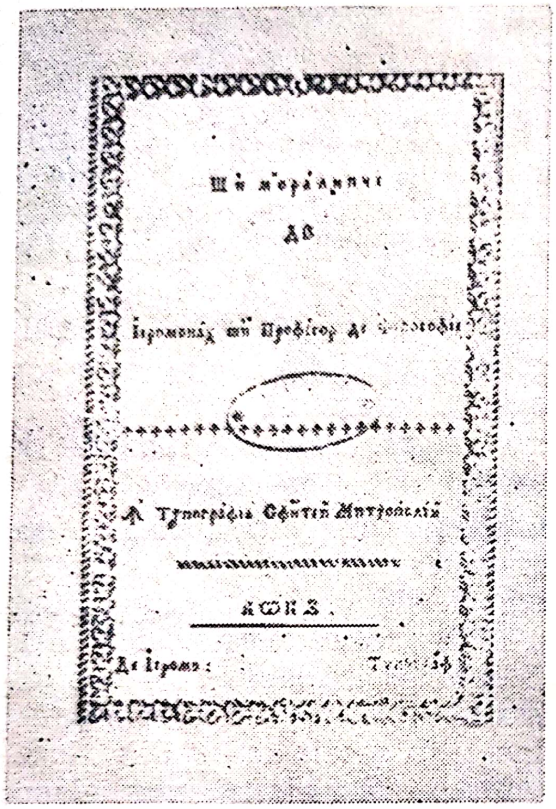

Cuvinte panegirice şi moralnice de Eufrosin Poteca, Bucureşti, 1826.

sub motiv că Poteca nu posteşte şi nu merge des la biserică, oratorul ţinu totuşi discursul şi fu cinstit de domnitorul Grigore Ghica cu cafea. „Plin de venin turbat" mitropolitul îl aşteptă zadarnic la ieşirea din palat, căci Poteca fugise pe o scară dosnică.

În mai 1828, la sosirea ruşilor în Bucureşti, Poteca apără localul şcolii pe care mitropolitul îl propunea ca spital, iar boierii îl cereau pentru divan. Deoarece episcopul Neofit acuzase pe Poteca a fi semănat acolo ateismul (Naum Rîmniceanu îl socotea şi el „eretic") şi mulţi dintre boieri au lătrat „ca nişte turbaţi", şcoala în cele din urmă se închise. Eforii îi hărăziră atunci leafa şi o sumă de bani spre a merge la Buda să-şi tipărească noua lucrare, *Filosofia cuvîntului şi a năravurilor, adecă Loghica şi Ithica elementare* de Io. Gottlieb Heineccius, profesor la Universitatea din Alla, tradusă întîi din latineşte în greceşte de Grigore Brîncoveanu şi publicată la Viena în 1808. Poteca avu prilejul să pună în practică ideile lui „Ainekie", care definea filozofia drept „cunoştinţă a adevărului şi a bunului, scoasă din cuvîntul cel drept şi privitoare spre cea adevărată fericire a omului". Înainte de a pleca la Buda, dăduse lecţii unei fete de 15 ani, pe care o cunoscuse de mică. Deşi călugăr şi trecut de 40 de ani, în vreme ce ea era „fecioară din rangul celor mari", Poteca simţi „într-adîncul inimii focul amorului celui vechiu", „o dragoste luminoasă". Se uita la ea, „ca la o floare din rai, ca la o lumină, ca la o dumnezeire". Cînd o vedea, el, care era cu totul dezinteresat, animat de cele mai pure intenţii, îşi pierdea aproape graiul. „Iată ce patimă este amorul nedobîndit" (fr. manqué).

Noul Abélard fu găzduit la Pesta în casa Jägerhorn, la pensionul unei doamne Sipoş, care învăţa pe fete cititul, cusutul, cîntul şi dansul, şi aici putu să experimenteze din nou, „amorul cel curat", „fără răotate", interesînd pe o tînără unguroaică foarte frumoasă şi voinică (Poteca era el

Scanned with OKEN Scanner

însuși „gros ca un butuc și de trup și de minte"). Într-o zi însă văzu într-o altă casă, pare-se mai puțin serioasă ca a doamnei Sipoș, o fată „cu adevărat extraordinarie", „nobilă" și „frumoasă ca o floare noo de trandafir, ca un înger, ca o dumnezeire", pe numele cel mic Cati, care, păstrînd cel mai desăvîrșit incognito, îl făcu să guste „o dulceață, o plăcere, care cît pentru mine mi se părea că aceea era o răsplătire de la Dumnezeu". „Ea pare că mă făcuse tot duh".

Ocupat cu tipărirea cărții lui Heineccius, la care-l ajută Damaschin Bojinca, Poteca traduse tot acum în limba franceză *La scienza della legislazione* de Gaetano Filangieri, jurist iluminist italian. Întors în țară pe la sfîrșitul anului 1829, Poteca dobîndește rangul de arhimandrit și e numit egumen al mănăstirii Motru, de unde vine la București cu caleașca, făcînd să „crape de necaz" frații de la mitropolie. A tradus și publicat în 1832 un *Enhirid, adecă mînelnic al pravoslavnicului hristian*, redactat în greceşte de Alexandru D. Sturza și apărut la Petrograd. În 1836 traduce din greceşte și publică la Buzău *Sfînta Scriptură pe scurt cuprinsă într-o sută și patru Istorii, culese din „Biblie" și din „Evanghelie", și urmată de un mare Catihism, pentru seminare* (al lui Platon Levșin). Tot din greceşte traducea și publica în 1845 la București *Obiceiurile israiltenilor a părintelui Flori (Moeurs des israëlites et des chrétiens par M. l'abbé Fleury)*. A tradus de asemenea din Bossuet *Vorbire despre istorii universale (Discours sur l'histoire universelle)* și Massillon *(Petit carême)*. Urmărea desigur să pună la îndemîna clericilor cărți instructive și etice în spirit laic.

Poteca depusese la economia mitropoliei un sipet cu 6 000 de galbeni, din care voia să sprijine așezămintele de educație a fetelor. Furîndu-i-se 5 000, făcu numai o donație ipotetică pensionului Saftei Știrbei. În 1846 oferea însă pensionatului de la colegiul Sf. Sava suma de 1 200 de galbeni pentru întreținerea a doi școlari pe tot cursul învățăturilor.

În 1850 candidă pentru un post de episcop, dar nu obține „nici măcar o bilă". Retras la mănăstire, se ocupă de traduceri, întreținînd un secretar, face milostenii pe la săraci și citește gazetele. A murit de „boala nădufului" (astm) la 10 decembrie 1858, în vîrstă de 73 de ani.

BIBLIOGRAFIE

§ *Mai inainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu prin privirea celor ce sînt*, tălmăcită din limba grecească de smeritul întru ieromonahi Eufrosin Dimitrie Poteca, Buda, 1818; *Cuvinte panegirice și moralnice* de

Scanned with OKEN Scanner

Eufrosin Poteca, ieromonah și profesor de filosofie, București, Tip. Sf. Mitropolii, 1826; *Filosofiea cuvîntului și a năravurilor, adecă Loghica și Ithica elementare, cărora să pune înainte Istoria filosoficească*, scrise întîi latinește de lăudatul profesor Io. Gottlieb Ainechie, fiind în cathedra filos. din Alla. Apoi traduse în limba elinească de dumnealui marele ban Grigorie Brîncoveanul, iar acum în limba românească de Eufrosin Dimitrie Poteca, Buda, 1829; *Enhirid, adecă mînelnic al pravoslavnicului hristian*. Scris grecește de Alexandru D. Sturzea, tipărit în Petrupoli și dat sfintei biserici a lui Hs. Iar acum Filipescului, Eforul Școalelor Valahiei. Pentru folosul sufletesc al românilor, București, 1832 (ediția a doua sub titlul: *Manual de catihis religios și moral, coprinzător de dogmele și tainele bisericii noastre*, București, 1845); *Sfînta Scriptură pe scurt cuprinsă într-o sută și patru Istorii, culese din „Biblie" și din „Evanghelie" și urmată de un mare Catihism, pentru seminare...* tălmăcite din grecește de Efrosin Poteca, arhimandrit motrean, Buzău, 1836; ed. II, Buc., 1847; *Obiceiurile israiltenilor a părintelui Flori*, tălmăcită din grecește de arhimand. motreanul Efrosin Poteca, București, 1845; *Vorbire despre istorii universale*, tălmăcite din franțuzește... de Efrosin Poteca, arhimandrit și egumen mănăstirii Motru, I—II, București, 1853; *Catihis*, tipărit pentru trebuința Seminariei din sfînta monastire Neamțul, în zilele prea înălțatului Domn Grigore Alexandru Ghica voevod, în sfînta monastire Neamțul, 1856 (traducere din grecește, după Dimitrie Darvari, a *Catehismului* lui Platon Levșin).

Discurs la înmormîntarea lui Eufrosin Poteca, de Radu Popescu (secretarul său), în mănăstirea Motru din Dolj, în *Românul*, supliment din 21 mai/2 iunie 1859; G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883; I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate. Scrisori de ale lui Eufrosin Poteca, 1822—1825*, în *Revista nouă*, I, 1888, nr. 11, p. 241 și urm.; Gh. Nicolaiasa, *Trei scrisori ale lui Efrosin Poteca*, în *Convorbiri literare*, LVII, 1925, nr. 12; Ion Vîrtosu, *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, București, 1937; Același, *Poteca egumen la mănăstirea Motru*, Craiova, 1943; C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, București, 1943; Aristarc (G. Călinescu), *Un călugăr progresist*, în *Națiunea*, nr. 472 din 20 oct. 1947; G. Călinescu, *Eufrosin Poteca*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX, 1960, nr. 4, p. 731—735.

GRIGORE PLEȘOIANU

Elev al lui Gheorghe Lazăr, Grigore Pleșoianu a fost nu mai puțin un luminător, traducător de abecedare și de istorii morale pentru tineri, autor el însuși al unor scurte compuneri satirice în proză, profesor.

S-a născut la 30 ianuarie 1798, sau mai curînd 1808, în tîrgul Cerneți din ținutul Mehedinți. Pierzînd amîndoi părinții (mama, Elisabeta, pieri de ciumă în 1821, iar tatăl, Paraschiv, muri în 1823), Grigore ajunse

Scanned with OKEN Scanner

Grigore Pleșoianu.

vechil al clucerului George Radu Pleșoianu, unchiul său, proprietar al moșiei Pleșoiu din județul Romanați. La 20 mai 1826 deveni învățător la Școala centrală (elementară) din Craiova, unde funcționă cu întreruperi pînă în 1832, cînd era profesor de geografie și aritmetică, retribuit cu 250 de lei pe lună. Punînd condiții „înfricoșătoare" eforilor (întrebase care sînt drepturile sale), Pleșoianu fu silit să demisioneze și în ianuarie 1833 veni în București. Profesă încă cinci ani în învățămînt, în 1838 părăsind definitiv școala și consacrîndu-se profesiei de inginer hotarnic, care-i aduse multe moșii și conacuri (Belgun, alături de Pleșoiu, Odaia Manciului în județul Ilfov, Baloteasa în județul Dîmbovița). Însurat la 8 septembrie 1832 cu una din elevele sale, Caterina Ceacîr, „dintr-acele ce-i da ale mai bune nădejdi în vremea leților", convieți cu ea pînă la 28 iunie 1854, cînd o pierdu „mergînd la băile de la Balta Albă". Pitar din 1839 și serdar din 1850, inginerul Pleșoianu muri lovit de apoplexie la 30 ianuarie 1857. Mormîntul său și al fiului său Virgil se află azi în cimitirul mănăstirii Cernica.

Întîia lucrare a lui Grigore Pleșoianu, publicată în 1829, este o traducere din *Contes moraux* de Marmontel, *Aneta și Luben (Anette et Lubin)*, povestea a doi tineri care jignesc autoritatea papală coabitînd după legile naturii, fără ca cerul să se răzbune (dimpotrivă, își amintește Anette, „il faisait le plus beau temps du monde"). Traducerea e prevăzută cu o amuzantă prefață, în care apare un îmbogățit din timpul lui Caragea, din cei obișnuiți a lega la gard pe țăranii birnici și a li se zice „cocoane" și „bei-mu". Acesta are o cocoană de neam grecesc, deprinsă și ea a-și schilodi robii și roabele țigance, a-i cere bani pentru mode, a-și alinta odraslele cu „psihi mu" și a pierde din ochi pe cea care destăinuiește că logofătul cel tînăr a trecut „muchelef" călare, cu cizmele „liochi", cu „taclitul la brîu", cu „fermeneaua numai fir" și cu turbanul „cam p-o ureche", fîșîindu-și „giubeaua captadisită cu croazea", „bată-l crucea, ce frumos îi sta, o să fac amur cu el".

Indiscutabil că Pleșoianu avea umor. În 1831, în *Deosebite istorii morale desfătătoare și pline de învățătură*, el traducea din Voltaire *Memnon (Memnon, ou la sagesse humaine)*, tălmăcită în 1823 și de Costache

Negruzzi, şi din *Nouveaux contes moraux,* de acelaşi Marmontel, *Palemon,* istoria păstorului Myrtis, ucis în ziua nunţii cu Lycoris de un şarpe. Tot în 1831 publica la Buda în patru tomuri traducerea vestitului roman educativ al lui Fénelon, *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulise.*

Foarte răspîndite au fost abecedarele şi manualele lui Grigore Pleşoianu, începînd cu *Abeţedar greco-romanesc* (1825), *Abeţedar înlesnitor pentru învăţătura copiilor* (1828) şi *Cele dintîi cunoştinţe pentru trebuinţa copiilor care încep a citi,* după P. Blanchard (1828). În 1833, un *Abeţedar franţezo-romanesc pentru tineri începători,* apărut la Sibiu în 1829, era la a treia ediţie şi tot la ediţia a treia ajunseseră şi nişte *Frumoase dialoguri franţezo-româneşti* (ed. I din 1830). Manualul tradus după P. Blanchard, *Cele dintîi cunoştinţe pentru învăţătura tinerilor şcolari care încep a citi,* apărea în 1833 în ediţia a doua şi numai *Abeţedar moral şi religios sau leţii scoase din sfînta scriptură şi Engolpion de aur, sau deslușirea înţelesului lui Chevit Tebanul* au ieşit o singură dată în 1833. Din *Limba franţuzească şi ortografia ei sau Gramatică franţuzească foarte înlesnitoare,* tradusă după Fournier (ed. I din 1830), în 1834 ieşea ediţia a treia şi din acelaşi an posedăm ediţia a treia a primului *Abecedar greco-romanesc, cu frumoase dialoguri, rugăciuni, legi moraliceşti, idei fiziceşti, geograficeşti şi istoriceşti, cules din mai multe cărţi* (împreună cu G. Librer). Sînt importante, ca fiind primele de acest fel la noi, manualele bilingve, francezo-române.

În afară de acestea, Pleşoianu a mai tradus opera parenetică a lui Ambrosius Marlianus, *Theatron politicon,* după versiunea grecească a lui Nicolae Mavrocordat şi Giovanni Abrami, romanul epistolar al doamnei Cottin. *Amélie Mansfield* (Doamna Woldemar împiedică pe fiul ei să se însoare cu tînăra Amélie, deoarece aceasta făcuse o mezalianţă cu literatul Mansfield, dobîndind şi un copil, după ce refuzase pe Ernest de Woldemar. Mansfield e ucis într-un duel, iar Amélie şi Ernest mor amîndoi în chip tragic), şi mai multe istorii „adevărate" sau istorii „morale şi religioase" datorite (lucru ignorat pînă în prezent) canonicului german Christoph von Schmid. Pentru acestea din urmă Pleşoianu a utilizat o versiune franceză, anterioară celei din 1843 a lui A. Cerfberr de Médelesheim, ilustrată de Gavarni. Istoriile sînt: *Mielul (Le petit mouton). Copilul pierdut (L'enfant perdu), Columbul (La colombe), Licuriciul (Le ver luisant), Corfa de trandafiri (La corbeille de fleurs), Canarul (Le serin), Enric d'Eişenfels, sau modul cum învaţă un copil răpit din leagăn de*

Scanned with OKEN Scanner

către tîlhari a cunoaşte pe D-nezeu (Comment Henri d'Eichenfels apprit à connaître dieu) şi, cea mai populară, *Istoria Genovevi de Brabant.*

Kogălniceanu osîndea traducerile de „maculatură", după părerea lui, ca, între altele, *Columbul*, apărut în 1839, dar exagera, pentru că la acea dată reputaţia canonicului Schmid era europeană, iar scopul traducătorului său român nu era decît pedagogic. Altfel, Grigore Pleşoianu, om cu idei înaintate, ataca în prefaţa la *Canarul* (1840), aspru, ca şi Dinicu Golescu, pe cei care nu se gîndeau la întemeierea unei industrii naţionale, oferind un sac de lînă pe un cot de postav, un teanc de piei pentru o pereche de cizme, un car de scînduri pentru o ladă, cultivînd „luxul cel izgonit", din care se pricinuesc toate zăutăţile", şi neţinînd seama de avantajele manufacturii şi ale negoţului cinstit.

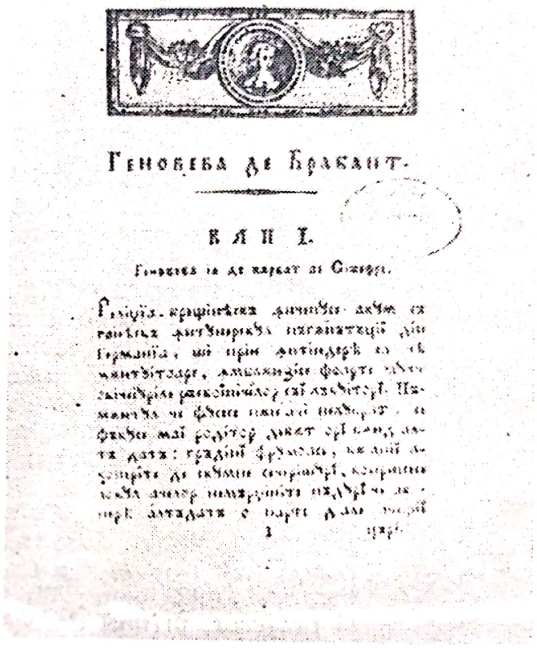

Genoveva de Brabant.

КАП I.

Genoveva de Brabant, trad. de Grigore Pleşoianu, Bucureşti, 1838.

BIBLIOGRAFIE

§ Gr. Pleşoianu şi Gh. Librier, *Abeţedar greco-romanesc*, 1825, ed. III, 1834; ed. IV, 1848; Gr. Pleşoianu, *Abeţedar înlesnitor pentru învăţătura copiilor*, Craiova, 1828; *Cele dintîi cunoştinţe pentru trebuinţa copiilor care încep a citi*, Craiova, 1828; *Izvoade de scrisoare frumoasă cu caligrafie rumânească, franţuzească, rusească, nemţască şi grecească*, Sibiu, 1829; *Abeţedar franţezo-romanesc pentru tineri începători*, Sibiu, 1829; ed. III, 1833; *Aneta şi Luben*, de Marmontel, traducere de Gr. Pleşoianu, Bucureşti, 1829; *Frumoase dialoguri franţezo-rumâneşti*, 1830, ed. III, 1833; *Deosebite istorii morale desfătătoare şi pline de învăţătură*, traduse din franţuzeşte şi greceşte de G. Pleşoianul, profesorul şcoalelor naţionale din Craiova. În privileghiata tipografie din Bucureşti, 1831; *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*, de M. Franţisc de Slainac de la Mot Fenelon arhiepiscop — dux al Cambrii şi prinţ sfintei împărăţii romaneşti. Acum întîi traduse din franţuzeşte de G. Pleşoianul, profesorul şcoalelor naţionale din Craiova, I—IV, Buda, 1831; *Cele dintîi cunoştinţe*

pentru învățătura tinerilor școlari care încep a citi, traduse din franțuzește și adăugate de G. Pleșoianul, a doa ediție, 1833; *Abețedar moral și religios, sau leții scoase din sfînta scriptură*. Acum întîi tradus din franțuzește și adăogat pentru învățătura copiilor, 1833, ediția a treia publicată de Ecaterina Pleșoianca, Buc., 1840; *Engolpion de aur, sau deslușirea înțelesului lui Chevit Tebanul, carea să și adaogă la sfîrșit însoțită de mai multe istorii frumoase și moralicești, tradusă din grecește și franțuzește*, 1833; *Limba franțuzească și ortografia ei, sau gramatecă franțuzească foarte înlesnitoare* de D. Fournier, iar în rumânește de G. Pleșoianul. A doa oară tipărită, cu îndreptări, 1834 (ed. I, din 1830); *Theatron politicon*, alcătuit mai întîi în limba latinească, apoi tălmăcit în cea grecească vorbitoare de răposatul întru fericire domnul Nicolae Mavrocordat... tălmăcindu-se în rumânește de G. Pleșoianu, I—III (două tomuri). În tipografia Sfintei Episcopii Buzeul, 1838; *Istoria Ghenovevi de Brabant*. Tradusă din franțuzește de G. Pleșoianu, enginer, cu șase icoane frumoase, tip. Iosif Romanov-Popovici de la Bărăție peste drum, 1838; *Copilul perdut și Licuriciul, istorii adevărate*. Traduse din franțuzește, București, tip. Iosif Romanov și companie, 1838; *Columbul, istorie morală și religioasă*. Tradusă din franțuzește, București, tip. pitarului Constantin Pencovici, 1839; *Canarul, istorie morală și religioasă* cu 3 icoane, tradusă din franțuzește, Craiova, în tipografia lui Constantin Leca, 1840.

G. Bogdan-Duică, *Grigore Pleșoianu (notițe despre un dascăl vechi)*, în *Omagiu lui C. Dimitrescu-Iași*, București, 1904; N. Bănescu, *Începuturile „Școlii centrale" a Craiovii*, în *Convorbiri literare*, XLIV, 1910, p. 885, urm. și p. 989 urm.; Virgilie V. Pleșoianu, *Grigorie P. Pleșoianu inginer și profesor, primul dascăl român 1798—1857*, în *Părerile unor spectatori*, director C. G. Costa-Foru, București, II, nr. 14 din 18 febr. 1913; N. Bănescu, *Îndreptări și observații privitoare la istoricul unei școli*, în *Convorbiri literare*, XLVIII, 1914, p. 1172 urm.; N. Bănescu, *Un dascăl uitat: Grigore Pleșoianu*, Buc., 1915 (Acad. Rom.); G. Călinescu, *Gr. Pleșoianu*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX, 1960, nr. 2, p. 331—335; Dinu A. Dumitrescu, *Un animator: Grigore Pleșoianu*, în *Ramuri*, 1967, nr. 2, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

Poezia clasică lirică în Moldova

Scanned with OKEN Scanner

MATEI MILU

Abia la sfîrşitul secolului trecut a fost publicată opera poetică a lui Matei Milu, bunicul artistului Matei Millo, născut după unii la 21 ianuarie 1725, după alţii abia pe la jumătatea secolului. Locul naşterii este moşia Spătăreşti din ţinutul Sucevei. Enache Milu, Milo sau Mile, tatăl poetului, se pretindea de origine franceză, un Mille, deşi alţii îl socoteau grec. Mama lui Matei Milu, Safta, era în tot cazul din familia Roseţilor. Poetul ştia franţuzeşte şi greceşte din familie şi a studiat la St. Petersburg, de unde s-a întors prin 1775. A fost pe rînd, poate numai nominal, căci o însemnare arată că n-a ocupat nici o funcţie, vătav de aprozi (1780), vel sulger (1783), vel stolnic (1784), ispravnic de Dorohoi (1787), vel ban (1788), ispravnic de Neamţ (1789). În 1798 semna biv spătar. Ultimul act care îl pomeneşte în viaţă e din 14 aprilie 1801. A murit în acelaşi an la 3 octombrie.

O parte din lirica lui Matei Milu este elegiac-erotică, asemănătoare cu aceea, contemporană, a lui Alecu Văcărescu şi prevestind confesiunile lui Conachi. Poetul se declară dedicat cu totul amorului pentru Elena:

Scanned with OKEN Scanner

Am rămas fără simțire,
Fără semn de viețuire,
Că persoanii ce m-am robit
Toate i-am afierosit.
Și fiindcă m-am isterit
Toate E... le-am jertfit.

Totuși, nu acesta e genul lui Matei Milu, înrîurit mai mult de poezia galantă franceză, în special de Voltaire, din care a și tradus următoarea cugetare:

Firea cu dulceață ne pleacă
La dragoste și simțiri;
Biserica zice să nu facă
Nimini ibovnicească iubire,

Dar firea este neputincioasă,
Sau sfînta pravilă pietroasă.
Doamne! sau pravila ne tocmește,
Sau prifă firia și-o înoiește.

Matei Milu este deci, cît de cît, un reprezentant al anticlericalismului voltairean, un adept al reformării, în spirit iluminist, al moralei religioase.

Specialitatea lui, ca și aceea a lui Ioan Cantacuzino, este poezia satirică, portretul caracterologic, prezentat sub forma populară a ghicitorii. Iată o caricatură a parvenitului slut ce se socotește monden:

Un om nalt și deșirat,
La față foarte scurmat,
Cu barbă dintr-însu,
Vrednic de tot rîsu,
Umblă crăcănat,
Din șolduri legănat,
La chip urît și slut,
Are un picior mai scurt,
Să socotește ariftè,
Ocara lumii și eglengè,
Să mîndrește, fudulește
Gîci cine este?

Înfumuratul care-și maschează indigența și datoriile prin haine scumpe și vorbe pretențioase este obiectul altei cimilituri:

Altul este înalt,
La gît sugrumat,

Cu capul pe spate,
Cu nările umflate,
Mari lucruri grăiește,
Pe nime nu socotește,
Foarte înfumurat,
Cu samur îmbrăcat,
Fără nici o stare,
Casă nicăiuri n-are,
Nimărui nu mai plătește.
Gîci ș-aceasta cine este?

Cel mai reușit portret-ghicitoare este acela al bătrînei cochete:

Pe aceasta îi gîci-o,
Lesne îi nimeri-o.
O babă cu fumuri de frumoasă,
Dar o foarte mare mincinoasă,
Zavistnică, clevetitoare,
Ocarnică, hulitoare,
Grăiește cu necontenire,
Răcnește, țipă de peire,
Se împodobește, zarifefsește,
Se pudruiește și sulimenește,
Gîci cine este?

Un prim pamflet românesc în versuri trebuie socotit cel la adresa paharnicului zgîrcit Iordache Lazu, debutînd printr-o maximă:

Vîrsta și vreme... toate preface,
Scumpete în galantomie
Și galantomie în iconomie
Vrut-au și pah. Lazu să se-nmbrace,
Deci gustul nu-i lipsește,
Punga nu-l embodisăște,
În Ieș să ivește,
Pe ulița mare să trezăște,
Cu 15 lei cheltuială
Să facă pombă și fală.
Intră în sultan mezat,
Cumpără un șlic albu lat,
Banița în cap își trîntește
Și sîngur să fudulește;
Iar ca să nu fie trănțuros,
Își întoarce bernevici pe dos,
Iar antereu și caftan
Are din zilele lui Cehan,
Dar conteș din zilele cui,
La letopiseți nu-i.

Scanned with OKEN Scanner

Asemenea figuri de tombatere, care vor popula comediile lui Alecsandri și scrisorile lui Ion Ghica, începeau să devină prin urmare ridicole încă de pe acum pentru reprezentanții curentului nou, de introducere a civilizației occidentale, ca Matei Milu.

Dar dacă în privința veștmintelor poetul e receptiv la moda nouă, în privința moravurilor el rămîne încă un prizonier al prejudecăților vechi. Într-o poezie *Asupra istericalelor*, după ce zugrăvește, nu fără umor, fasoanele, nazurile, capriciile, împrumutate de protipendada feminină a vremii de la elita fanariotă, propune un remediu local strașnic. Iată mai întîi tabloul caragialesc al istericalelor, acceptate numai la țigănci:

Această patimă grecească
La țigance este firească.
Iar grecele o au de gingășii,
Să se zbuciume ca d-epilepsii,
Apoi și din moldovence,
Ca să samene a grece,
Și ele se fac c-amețesc,
Se zbuciumă și se slutesc,
Socotind ca să arate delicate,
Fără pricină, de orice cad leșinate,
Se afumă cu pene,
Pe supt nas, ochi și gene.

Urmează leacul, valabil atît pentru grece, cît și pentru romînce:

În vremea cînd năbădaica vine
Să aibă bărbatul un bici bun la sine
Și la... să-i dee una sută bine,
Șaptezeci sau nouăzeci și unul la vine,
Cincizeci, șasezeci la spate,
Să o umple de sănătate.
Cu aceasta prea mult se folosesc
Grece, moldovence se tămăduesc;

Tot hazul stă în faptul că, după acest sfat teribil, ecou al sălbăticiei moravurilor feudale, autorul revine candid la punctul de plecare:

Iar la țigance să nu ispitească,
Fiind boala la ele firească.

Amestec de tendințe înnoitoare și de atitudini ce trag îndărăt, poezia lui Matei Milu are toate caracterele momentului 1800, fin de siècle.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ I. Tanoviceanu, *Un poet moldovean din veacul XVIII: Matei Milu*, în *Analele Academiei Române*, s. II, tom. XX, 1897—98, Mem. Secț. lit., 1899, p. 1—25.

COSTACHE CONACHI

Cel mai reprezentativ poet al epocii este în Moldova Costache Conachi.

Numele de Conachi l-ar fi purtat întîi marele comis Anghel, rînduit de Gheorghe Duca prin 1672 conacciu, să pregătească adică turcilor care părăseau Cameniţa conacuri. Însurat cu Paraschiva Venin, fata vistierului Iordache, acest Anghel Conachi a avut doi fii, pe Ion, tăiat de tătari în bătălia de la Stănileşti, şi pe Costachi, agă în vremea lui Mihai Racoviţă, cînd au năvălit cătanele cu Ferenţ Ernau. Domnitorul a răsplătit pe aga Costachi cu moşia Dămidenii. Din căsătoria agăi cu o Costăchească a rezultat un fiu, tot Costachi, ajuns vornic şi însurat cu Ileana, fiica lui Ştefan Catargiu şi nepoata lui Antioh Cantemir. Vornicul Costachi Conachi a avut doi fii, pe Manolache şi pe Gavriil, din care primul este tatăl poetului. Manolache Conachi poseda în ţinutul Tutova moşia Ţigăneşti şi în 1803, cînd murea, ocupa demnitatea de mare vornic de Ţara de Jos. Trăise cu saltanat şi ighemonicon, adunînd şaluri şi arme turceşti şi făcînd mari vînători cu cîte 40 de arnăuţi, cu ogari şi cu socoli, după moda medievală.

Poetul s-a născut la Ţigăneşti în ziua de 14 septembrie 1778, pricinuind, cum însuşi spune, moartea mamei, Ileana, fata vistierului Dinu Cantacuzino. Era al patrulea copil din prima căsătorie a lui Manolache (primele două fuseseră fete, Catrina şi Ileana, ultima devenită soţia vornicului Alexandru Beldiman, cu care deci poetul era cumnat). Întîiul nume al poetului, Alexandru, fu schimbat, în amintirea unui frate decedat timpuriu, în Costache, nume tradiţional în familie. Tatăl se recăsători apoi cu Safta Sturza, dobîndind o altă fiică, Marioara, măritată în 1801 cu Neculai Balş.

Costache învăţă în casă cu un arhimandrit grec, un hoge turc şi un francez, Fleury, poreclit regicidul, deoarece, ca membru al Convenţiei, votase

Scanned with OKEN Scanner

ghilotinarea lui Ludovic al XVI-lea. Într-adevăr, poetul știa limba elină, greacă, turcă, slavonă și franceză, poate și ceva germană. A urmat de asemenea la Academia Domnească din Iași cursuri de filozofie, drept și matematici, care-i vor servi în funcțiile de mai tîrziu, de legislator și hotarnic.

Manolache Conachi lăsase la moartea sa o datorie de 60 000 de lei. Ca s-o poată plăti, Costache vîndu casele din Iași și, retras la Țigănești, gospodări astfel moșia, încît izbuti să răscumpere de la surorile sale și Fundenii, un domeniu de-o parte și de alta a Siretului, sporit în decursul vieții lui pînă la 21 000 de fălci, în județele Tecuci, Covurlui și Putna. Pe moșia Negrișoara, cumpărată de la Iancu Rusu, tatăl lui Alecu Russo, a încercat să facă cuptoare și mașini pentru „sleire de fier".

Cînd lucrurile începură să meargă bine la moșie, Conachi primi, în 1806, isprăvnicia de Tecuci, pe care o ținu șase ani. În 1814 Scarlat Callimachi îl numi vornic de poliție, slujbă pe care o avu cinci ani, schimbată, sub Mihai Șuțu, cu vornicia de aprozi. În 1821 el stătu în Iași atît sub căimăcănia lui Ștefan Vogoride, cît și sub aceea a mitropolitului Veniamin Costachi, vărul său, ba chiar după plecarea acestuia, spre a-i raporta evenimentele zilnice și planurile „ciocoilor".

Reîntors în țară în 1823, sub Ioniță Sandu Sturza, făcu parte din comitetul de trei pentru reorganizarea finanțelor, din 1824 pînă în 1828. La această din urmă dată se căsători cu Smaranda Donici, văduvă din 1824 a prietenului său, spătarul Petrache Negri, pe care o cunoscuse cu mult înainte, prin 1812, la Iași, cum rezultă din *Jaloba mea*, suferise durerea despărțirii și-i jurase dragoste statornică la Slănic, în 1819, cînd se pare că-i dăduse dovezi palpabile de amor „strașnic". Poetul ar fi vrut să se însoare cu ea încă din 1824, dacă sora mai mare, Caterina, nu l-ar fi deconsiliat, cît a trăit, susținînd că Smaranda are puțină avere și cinci copii. De îndată ce „oboroșăniță" muri, Costache, deși în vîrstă de 50 de ani, se cunună grabnic cu aleasa lui.

În 1829, deoarece fusese de două ori prezident al afacerilor străine și purta încă din 1824 titlul de logofăt, Conachi fu ales de Obștească Adunare a Moldovei în comisia de patru convocată la București pentru alcătuirea Regulamentului organic. Lucrările au durat pînă în 1831.

La 12 octombrie 1831, după numai trei ani de conviețuire, Smaranda închise pentru totdeauna ochii, lăsînd pe poet nemîngîiat, cu o singură fiică, Caterina (Catinca, Cocuța).

Scanned with OKEN Scanner

Iașii în 1818.

La sfîrșitul anului 1831 i se încredințează logofeția cea mare, Ministerul Justiției, pe care, cu spiritul său intrepid, o puse în ordine, instalînd-o în propriile-i case de la Copou, cumpărate nu de mult și existente și astăzi. Ar fi lucrat la rezolvarea pricinilor singur, de la 4 dimineața pînă la 10, primind apoi în audiență pînă seara. A tradus împreună cu Mihail Sturza *Codicele de legi* al lui Scarlat Calimah, tipărit în 1833.

În aprilie 1834 candidă la tronul Moldovei, care fu oferit însă tocmai rivalului său, lui Mihail Sturza. Poetul se retrase din viața politică, nu și din cea publică, primind să fie efor al casei Sf. Spiridon și epitrop al averilor Sf. Mormînt. În 1836 Saint-Marc Girardin de la Academia Franceză, în trecere prin Iași, vorbi cu el și în amintirile sale de voiaj declară a-i fi lăsat o impresie de neuitat („Jamais je n'oublierai sa figure et son attitude pendant qu'il me parlait"). Poetul, al cărui portret urmează, critica depravarea societății și îndeosebi abuzul de divorțuri:

„Era una din acele figuri delicate și urîte, dar pline de expresie și în care e mai mult ceva izbitor decît demnitate, o fizionomie așa cum îmi reprezint pe cele ale secolului al optsprezecelea, de loc entuziasm, de loc falsă simțire, ceva batjocoritor și sardonic; dar sarcasmul lui era îndreptat împotriva viției; ... În timpul chiar cînd îmi vorbea pe acest ton caustic și sec, întorcea între degete niște mătănii din

boabe de ambră, după obiceiul moliciunii orientale, și păstrase și vestmîntul oriental, astfel că văzîndu-l jumătate culcat pe divan, înfășurat în cutele caftanului său de mătase și ale șubei de blană, calm și aproape nemișcat, în afara mîinilor care se jucau mașinalicește, în repaos, cu ochii numai mici și cenușii, care străluceau din timp în timp, și cu buzele care se strîngeau suprimînd un surîs, această figură batjocoritoare și cu totul europeană făcea cu atitudinea, costumul și mătăniile lui orientale un contrast ciudat".

La 60 de ani împliniți, poetul, slab de constituție, dar osos și înalt, supt la față, cu ochii înfundați, mustăcios și bărbos, era încă viguros, ager și activ. G. Sion, atunci de 18 ani, îl văzu în 1840 la Țigănești lucrînd sufletcat într-un atelier propriu de tîmplărie la strung, iar la Iași, în costum de călărie cu pantaloni căzăcești, cizme și șapcă originală cu cozoroc și fund lung de catifea neagră ca un fes prevăzut cu ciucure de fir. Echipajul lui, un rădvan lucrat, zice-se, după un plan propriu, era tras de cai fără dinți, în hamuri putrede, mînați de surugii octogenari.

Conachi avea reputația de om econom, zgîrcit, „negru" la inimă, și pe seama lui țăranii puseseră anecdota (cunoscută din cronica lui Moxa) cu bolnavul care nu voia să îndepărteze muștele de pe rană, ca să nu vie altele mai flămînde. El însă era împotriva fanarioților, care extorcau cu cruzime pe țărani, însușindu-și ca niște „crocodili" „fruptul de sînge" al muncii lor, cît și împotriva boierilor autohtoni din stirpea zimbrului, care preferă a fi curteni, calici cu fală, în loc să se facă plugari de țară, cultivatori cinstiți ai pămîntului, ca dînsul (*Răspunsul unei scrisori).*

Costache Conachi.

Preocupat în sens iluminist de îmbunătățirea moravurilor, a sănătății publice și chiar de probleme de eugenie, Conachi n-a fost străin de unele opere de binefacere. Prieten al doctorului Cihac, devine membru al Societății de medici și naturaliști. În scopul clădirii unui așezămînt spitalicesc, a donat o suprafață de teren în Dealul Copoului. A înființat o spițerie în Tecuci. A prefăcut și reînnoit biserici în Iași, deviza lui fiind „moralul, moralul și iar moralul". Pe un prieten care răpise pămîntul răzeșilor îl sfătuia să întoarcă dreptul oameni-

Scanned with OKEN Scanner

lor, ca să nu-şi piardă şi sufletul, ajutîndu-l cu 200 de galbeni. Împresurase totuşi, sub pretext de schimb, moşia răzeşilor din Gîrleşti, intrată pînă la urmă în posesia sa. Dădea pensii între 50 şi 300 de lei pe lună văduvelor şi orfanilor. Înzestra fete sărace ca să se mărite, în baza unui certificat de paupertate eliberat de un preot. În 1844, fiind bolnav, a împărţit prin secretarul său, Dimitrie Burduja, la săraci, suma de 7 000 de lei. Sîmbăta, sărăcimea era stolită în ograda caselor sale pentru a-şi primi pomana (un firfirig de cap). La masă avea totdeauna 7-8 fii de boiernaşi, pe lîngă rude şi prieteni. Dădea, în fine, consultaţii avocăţeşti gratis oricui i le cerea.

Costache Conachi îşi mărită unica fiică, pe Caterina, în 1846, cu Neculai Vogoride, fiul prinţului Ştefan Vogoride, caimacamul de la 1821. Ginerele, grec, trebui să fie împămîntenit, şi socrul îl convinsese să-şi alăture lîngă numele părintesc porecla Conachi. Nunta se făcu la Ţigăneşti, în prezenţa domnitorului Mihail Sturza, cumnatul lui Ştefan Vogoride, în acelaşi timp cu nunta a douăsprezece perechi de tineri şi tinere, înzestrate cu cîte doi boi, o vacă şi cîte o mie de lei. Se desfundară vase de vin, şi beizadea Dimitrie azvîrli bani din cerdacul conacului.

Poetul, vestit amorez în tinereţele lui, foarte credincios memoriei soţiei, mai făcu o pasiune tîrzie, la 68 de ani, pentru o tînără odaliscă cu numele de Istili, care se împotrivi un an rugăminţilor sale fierbinţi. Impetuosul bătrîn recurse la farmecele mai accesibile ale Marghioalei, pe braţele căreia îşi exprima dorinţa de a i se închide ochii cînd va ieşi din viaţă. Istili se milostivi şi ea în iunie 1847, şi în aprilie 1848 poetul îşi simţea inima întoarsă după ea (sau poate după alta) cum se întoarce heliotropul după soare. Umbla în aceşti ani pe la apele tămăduitoare ale Slănicului şi Borsecului, trăind numai în trecut şi preocupîndu-se de astronomie (cumpărase toate instrumentele necesare înfiinţării unui turn de observaţii la Iaşi). Moartea îl surprindea la Ţigăneşti în ziua de 4 februarie 1849, în urma unei crize de astm, după ce într-o ultimă elegie îşi luase adio de la amorul profan, dedicîndu-se amorului sacru:

Amor, la a ta putere de-acum nu mă mai închin:
Na-ţi şi arc, na-ţi şi săgeată, na-ţi şi ghimpul cu venin,
Căci la invalizi ca mine ele nu se mai cuvin.

Te-am slujit cît am fost tînăr cu credinţă, precum ştii,
La năvăli şi la retrete, în cetăţi şi pe cîmpii,
De cîte ori pentru tine chiar mort am fost între vii!

Ear acum o altă grijă şi simţire m-au coprins;
Tu-nţelegi că numai focul pentr-un dumnezeu aprins,
Au putut într-al meu suflet pe al tău să-l facă stins.

Scanned with OKEN Scanner

Ah, te-ai stins... dar pomenirea unui sufleţel iubit
Poate fi ştearsă vrodată, măcar cît de umilit
Ar fi omul cînd se roagă celuia ce l-au zidit?

Mergi şi du-te de la mine, frumuşelelor să spui
Că acela ce prin versuri le-au slăvit în viaţa lui
Acum este un scheletru răzemat de cîrja lui.

Conachi a început să scrie înainte de 1800 şi mai ales după această dată, cînd era trecut de 20 de ani, exercitîndu-se mai întîi prin lecturi şi traduceri din mica poezie a secolului al XVIII-lea din Franţa, din poeţii galanţi şi anacreontici, printre care grecul Atanasie Christopulos a stat o vreme şi pe la noi. După *Les trois lettres adressées à une dame anglaise* de abatele Lévizac este *Meşteşugul stihurilor româneşti* cu care încep două manuscrise ale lui Conachi, mic tratat de versificaţie, cu exemple originale, în care se dă şi o definiţie a metaforei („Metafora să numeşte la stihuri a potrivi lucrare străină, bunăoară zicînd *amoriul arde,* cuvîntul *arde* este metafora către *amori,* pentru că numai focului îi dat ca să arză"). Romanţa publicată *Cu prietena-mpreună* ... este traducerea unui *Souvenir* de Leonard, *În lipsa ei,* o interpretare liberă după J. B. Rousseau. Eroidele *Iulia către Ovidie* şi *Către Leandru că nu venia* sînt după Dorat. *Abeliard către Eloiza* şi *Eloiza către Abeliard* după Alexander Pope, prin Colardeau, *Cruzii elini cu jertfă* după *Polixène immolée au tombeau d'Achille* şi *Pleintes d'Hécube sur la mort de Polixène* de Saint-Ange, care prelucra *Metamorfozele* lui Ovidiu (în manuscris au rămas *Jărtfirea Polixenii* şi *Polixenia fiica Ecavei).* Din Ovidiu, Conachi mai traducea, prin acelaşi Saint-Ange, *Narchez amurezatul de sîniş, adică iubirea de sine piste măsură* (tălmăcită şi de Vasile Aaron,) iar după Dorat, *Seix către Alcinoi.* A rămas în manuscris un

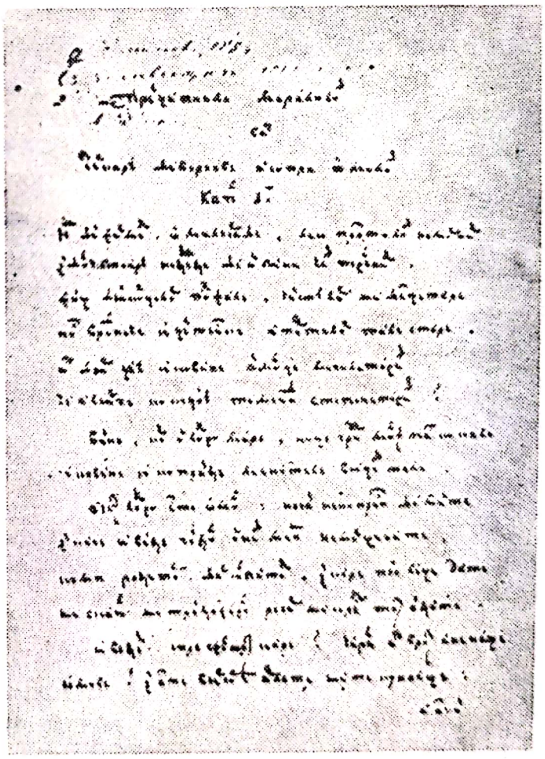

Costache Conachi, *Prenţipurile moralului sau cercare de voroavă asupra omului* (mss. IV, Biblioteca M. Eminescu, Iaşi).

alt fragment din romanul de dragoste al Eloizei cu Abelard, tradus din Pope, prin Colardeau, *Tînguirea Eloizei*, dar s-a tipărit *Cercare de voroavă asupra omului* de Pope, *Essay on Man*, tradus prin versiunea du Resnel (numai trei capitole din patru). Încă de mai înainte Conachi tradusese *Velisarii (Bélisaire)* și *Alchibiad (Alcibiade)* de Marmontel, *Oreste* și fragmente din *Arzili (Alzire)* și *Zoiri (Zaïre)*, tragedii de Voltaire, și *Matilda*, apărută la Iași în trei volume în 1844 (*Mathilde ou mémoires tirés de l'histoire des croisades*, 6 vol., Paris, 1805, de M-me Cottin). De asemenea a tradus din franțuzește o *Privire politicească asupra Evropii toate din anul 1825*, cu critici la adresa nobilimii („Sistima aristocraticească sînt vrăjmașii cinstii noroadelor").

Toate acestea furnizau lui Conachi modele de imitat sau numai idei de care spiritul său era curios a le afla și a le împărtăși și altora. Ideile cele mai interesante pot fi subsumate filozofiei veacului luminilor. Astfel, *Bélisaire* de Marmontel năzuia a fi codul prințului luminat al veacului, *Alcibiade*, de același, o demonstrație că adevărata înțelepciune nu e în dragoste, ci în exercitarea gîndirii, *Eloiza către Abelard*, de Pope, arăta că dragostea după legile firii nu trebuie îngrădită și că pasiunea spirituală condiționează pe cea fizică. *Matilda*, cu povestea dragostei dintre sora lui Richard Inimă de Leu și Malek Adhel, fratele lui Saladin, venea cu dovada posibilității dragostei între oameni de confesiuni diferite, iar *Cercare de voroavă asupra omului*, deși are drept principiu de bază teza leibniziană că toate își au sensul lor și lumea este construită armonic (Whatever is, is right — tot ce este, e bine), ceea ce duce la acceptarea necondiționată a orînduirii existente, conține nu mai puțin proteste împotriva tiraniei, a cotropirii de orice fel și a războiului (sînt pomeniți Neron, Cromwell, spaniolii conchistadori, Carol al XII-lea, Napoleon). Poemul începe cu o invitație adresată stăpînitorului de a părăsi viața searbădă de curte pentru a se adînci în studiul minții, rațiunii omenești:

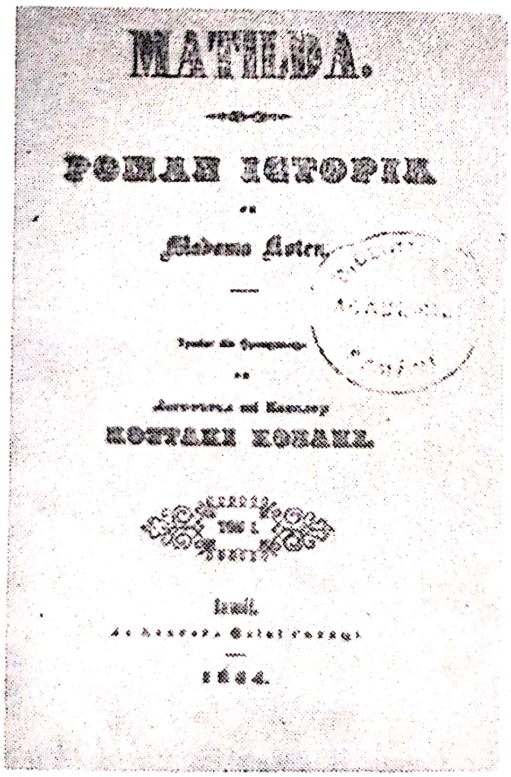
MATILDA.

POMAN ICTOPIE

Matilda de madama Coten, tr. de Costache Conachi, Iași, 1844.

Eşi din farmec, o miloarde, lasă prostului nemernic
Îndulcitoarea nădejde de un bine ce-i părelnic.
Fugi de-a curţilor pohfală; cinstea lor şi desfătare
Nu-s vrednice să ţintească a poftelor tale stare.
Au doar ţie se cuvine a-nmulţi măgulitorii
Ce aleargă cu căţuea tămîind stăpînitorii?
Vino, căci un lucru mare, nişte griji mult mai cu cale
Se cuvine să cuprindă minutele vieţii tale.
Acest lucru este omul, noian necuprins de minte,
În care se vede gîndul unei minţi nemărginite,
Cîmp roditor, dar sălbatic, în care pe-o lege dată
Şi scaiul şi trandafirul răsar şi cresc totodată.

Importante pentru mentalitatea lui Conachi sînt opusculele în proză, mai puţin simplele *Noţiuni de hotărnicie* (în care se explică diverşi termeni topografici din vechile acte de moşii) şi cele cîteva *Sfaturi către tinerii cununaţi pentru vieţuirea casnică* („săracul să găsească pururea ajutor, fie cît de mic, căci săracul este Dumnezeu în haine strenţuroase"), cît două scrisori, *Scrisoarea către Ioan Sturza voevod* (cca. 1822) şi *Scrisoare către mitropolitul Veniamin despre învăţăturile în Moldova* (13 ianuarie 1837). În cea dintîi se face un scurt bilanţ al epocii fanarioţilor şi se arată care erau aşteptările ţării la instalarea primului domnitor pămîntean Ioniţă Sandu Sturza:

„O, minune mare a lucrării dumnezeeşti! Moldova de un vac de vreme zăcătoare supt împilarea cea vitregă şi aspră ţipă şi strigă fără folos! Dumnezeu tulburat şi plin de mînie o lasă în gura balaurilor din Fanariu! fulgeră şi trăsneşte: oraşe ard, locuinţe să pustiesc, familii se răslăţăsc. Iată mila şi îndurarea lui, o mîntuie prin boale de boală, prin vaet de vaet, prin peire de peire, zic prin răutate grecească de răutatea grecilor: mare eşti Doamne! şi mari sînt minunile tale! un nou vac să deschide supt ochii noştri! şi întocma ca zorile cele luminoasă vesteşte fericirea cea viitoare, şi tocma într-acest capăt de început Dumnezeu nu ia pe puternicul mîndru nici pe bogatul neduios, nici pe trufaşul nepătimitoriu, ce ia pre cel gonit de oameni, pre cel lipsit şi sărac, pre cel părăsit şi uitat, şi îl sue, îl rădică în scaunul Domniei. Oare mai este îndoială că tot acelaşi şopteşte şi zice la urechea creştinului ce să teme de dînsul: te-am luat de jos şi te-am suit sus ca să cufund pre cei mîndri, ca să sprijinesc pre cei goniţi şi ca să usuc lacrimile săracului năpăstuit; ia sama că eşti ales, şi tot alesul are judecata sa".

În cea de-a doua scrisoare, către mitropolitul Veniamin Costache, întrebat asupra chipului luminării şi înaintării neamului său, Conachi dă cîteva răspunsuri de o mare clarviziune a realităţilor. În 1836 Crassa şi Repey, membri ai comitetului academic, propuseseră înlocuirea limbii române în învăţămînt cu franceza. Conachi este pentru cultura în limba naţională, căci nici grecii luînd ştiinţele de la egipteni, nici romanii luîndu-le de la elini nu şi-au schimbat limba. Însă cum muntenii au aceeaşi

Scanned with OKEN Scanner

limbă, „ar fi o mare greşală politicească de a se lua altă marşă spre luminare aice în Moldova şi alta în soţia ei Valahia, cînd tot cuvîntul cere a ne strînge şi a ne apropia în grai şi pravile . . .“ Limba bisericii şi a oamenilor învăţaţi nu trebuie să fie alta decît cea a norodului, pentru că aşa e la toate naţiile culte: „au doară în Franţa, în Austria şi în însăşi tot de o lege Rosia, limba ce voroveşte biserica şi norodul este aşa precum vorbesc şi scriu Ruso şi Şatobrian, Şiler şi Ghete, Karamzin şi alţii?“. „Literatura, susţinea însă Conachi, să se înveţe în limba germană, limba unui neam la care civilizaţia se vede în moral şi în fapte“, capabilă a înlesni „toate împărtăşirile neguţitoreşti şi moraliceşti“. Cuvintele noi să le primim o dată cu ideile noi, dîndu-le numai o formă moldovenească („să zicem *Dimosten* lui *Dimostenis, paradosesc* lui *paradidomen, ocupaţie* lui *occupation*“). Cuvintele vechi de origine latină sau slavonă să nu le schimbăm („cuvîntului *război* să nu-i zicem *bătălie,* nici *furtunei tampetă,* nici *cercului circulus*“). În fine, Conachi cere înfiinţarea unei comisii care „să socotească şi să hotărască despre îndreptarea limbii, atît întru primirea cît şi schimosirea cuvintelor“ în Moldova ca şi în Ţara Românească (iată proiectul viitoarei Academii!), critică pripirea în chestiuni de cultură şi recomandă învăţămîntul practic:

„De luat seama şi de minunat lucru este că ţările cele mai luminate, în veacul nostru, după atîtea şi atîtea opinteli şi zbuciumături ce şi-au făcut în calea luminărilor, abia acum, către începutul veacului al XIX-lea, au înţeles că o vie luminare de ştiinţă nu aduce pe cel adevărat folos dacă nu este întemeiată pe folosul noroadelor, care sînt două: unul al *agriculturii* şi altul al *neguţitoriei;* pentru aceasta vedem că acum toate minţile, toate gîndurile şi, după urmare, toate iscodirile la aceste îşi ţintesc pravăţul şi citirea, fugind şi depărtîndu-se cu totul de ideile nepipăite a metafizicei, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte“.

Din faza începuturilor datează nişte mici comedii satirice în versuri, relevate de mult şi redescoperite mereu de cercetători, în care tot hazul provine din faptul că ironiile sînt îndreptate împotriva autorului însuşi şi a rudelor sale care asistau la spectacol („nefiind teatru s-au jucat la păpuşării“). Prima, *Giudecata femeilor,* din 1806, pornea de la ideea că nu era de prisos a pune o oglindă în faţa oamenilor. Zefs, Ermis şi „dumnezoaia lumii“, Perierghia (curiozitatea) iau parte la judecarea Amorului, împotriva căruia s-au plîns femeile. Amorul învinovăţeşte pe bărbaţi, aceştia se disculpă, arătînd că nu urmează decît sfaturile lui:

Noi ne purtăm după dînsul şi facem orice ne-nvaţă,
El ne-arată sărutatul, el ne-arată a strînge-n braţă.

Scanned with OKEN Scanner

Comedie banului Constandin Canta ce-i zîc Căbujan şi Cavaler Cucoş, scrisă în colaborare cu Dumitrache Beldiman şi Nicolae Dimachi, vizează pe Constantin Cantacuzino vistierul, bunicul de pe mamă al lui Conachi, om cărpănos care-şi ţinea caii flămînzi şi vizitiul (Jompa) desculţ. Vorbeşte Căbujan:

Jompo, caii să să poarte
Pîn'la trei ceasuri de noapte.
Ascultă, cată la mine,
Îţi deschide ochii bine:
Caii mei îs gingaşi tare,
Nu le da multă mîncare.

Căbujan e poreclit şi Vreme Ră, fiindcă se teme că timpul poate să-i strice socotelile:

Cavaler Cucoş

Jompo, ce vreme-i afară?

Jompa

Ninge, cucoane, de-asară,
O să fie iarnă mare
Şi la fîn bună vînzare.

Cavaler Cucoş

Jompuşorule, sărace,
Pentru fîn spune-mi, că-mi place,
Vîndi-s-a şi pe la mine?

Jompa

Ca chiperiul şi mai bine.

Dialogul e foarte vioi. Jompa reclamă cu îndrăzneală ciubote:

Ştiu că cinste dumitale
Şăde numai în părale,
Vorbeşti pre adevărat,
Dar eu ştiu c-am degerat.

Cavaler Cucoş îi pune în vedere să mai aştepte:

Taci, nu te obrăznici,
Rabdă păr' s-or eftini.
Cînd păreche a fi un leu
Să ştii, negreşit, că-ţi ieu.

G. Călinescu mai atribuie lui Conachi o comedie „într-o perdea", nu alta decît *Serdarul din Orhei*, găsită împreună cu *Giudecata femeilor* printre hîrtiile lui C. Negruzzi, în care e ridiculizat ginerele lui Balș, nătărăul Aferta, în genere „cavaleriul la modă", al cărui stih îl spune un grămătic parvenit, Terbie, fiu de țăran:

Isteț dar numai eu am fost și sînt,
Că și amorezat a fi m-am învrednicit
A unie persoane de famelie bună,
Cu toate că era îndestul de bătrînă.
Merituri îndestul la mine văd,
Ba încă și titlu de logofăt,
Pe lîngă care mai nădăjduiesc
Și de ofițiri să mă predstavlisăsc.
Lipsă de nimic nu am,
Decît de spiță de neam.
Avere am bunișoară,
Că o port tot subsioară.

Versurile, într-un ritm deosebit de cel al lui Conachi, seamănă bine cu cimiliturile satirice ale lui Matei Milu. În fine, o altă comedie, *Amoriul și toate harurile*, satirizează cochetăria femeilor și arată consecințele desfrîului.

Din cele o sută de poezii originale ale lui Conachi publicate la Iași în 1856 prin îngrijirea fiicei sale, prințesa Caterina Vogoride-Conachi, și sub privegherea lui Neculai Ionescu (ediție republicată în 1887, în ordine cronologică, de Miron Pompiliu, cu niște *Schițe din viața familiei logofătului Conachi* de Emanuel Vogoride-Conachi, nepotul poetului) optzeci sînt scrise înainte de 1830 și au circulat încă înainte de această dată în copii manuscrise, uneori chiar oral, sub formă de cîntece de lume anonime. Așa le transcria Iancu Văcărescu în volumul său *Poezii alese* (1830), Anton Pann în *Noul Erotocrit*, V, 1837, și *Spitalul amorului*, ed. II, IV și VI, 1852, și Vasile Alecsandri în *Zimbrul* din 1 martie pînă la 16 aprilie 1851. Este drept că Iancu Văcărescu a prefăcut foarte puțin poezia lui Conachi *Mă sfîrșesc amar mă doare* în *Dorul deplin*, dar la această epocă, cînd noțiunea de proprietate literară nu exista, ar fi exagerat să vorbim de plagiat. De altfel, unele poezii de Conachi *(Tu numai sub ceriu ești una* și un fragment din 6 apr. 1848) au paralele identice în Alecu Văcărescu, explicabile fie printr-o sursă comună, fie prin împrumutarea lor de către Conachi însuși din circulația orală.

Dintre toți poeții anteriori, Conachi se apropie cel mai mult de Alecu Văcărescu. Ca și fiul lui Ienăchiță, mort în momentul cînd Conachi începea să stihuească, poetul moldovean e un anacreontic și un petrarchist,

Scanned with OKEN Scanner

indiferent dacă a cunoscut sau nu pe autorul rimelor *in vita ed in morte di madonna Laura*. Această comparaţie, datorită lui G. Călinescu, a putut să pară lui D. Popovici, care, ca discipol al lui G. Bogdan-Duică, nu neglija comparatismul, nici chiar sursierismul, făcută în intenţia de a strivi pe poetul român. Însă comparaţia nu viza valoarea poeziei lui Conachi, ci numai definiţia substanţei şi sensului ei liric. Alţi istorici literari, mai puritani decît e necesar, condamnă lirica lui Conachi sub pretextul frivolităţii, împinse, după cum se afirmă, pînă la limita obscenităţii. Neputînd împăca astfel de aspecte cu ideile foarte oneste din scrisori şi chiar din unele poezii, Iorga credea că în Conachi au fost două firi, precum în pieptul lui Faust sălăşluiau două suflete. Cine intră mai din aproape în inima interesantului poet nu descoperă însă decît o singură pornire, o mare dispoziţie erotică, parcurgînd toate etapele, de la faza juvenilă pînă la cea senilă. Trebuie observat de altfel că în afară de o odă la *Alexandru Moruz v.v.* (1802), în care laudă aducerea apei în Iaşi, o elegie funebră la *Moartea părintelui meu* (1803), alta la *Moartea lui Vasilică Balş* şi încă două intitulate *Copiii morţi,* Conachi nu a scris decît poezii erotice. Elegiile funebre, compuse la 24—25 de ani, suferă în mod firesc de naivitate, tristeţea fiind comunicată prea zgomotos, teatral, notarea gesturilor prea insistentă („Ah prietenilor, daţi-mi un cuţit să mă omor!": „Şi îmi daţi cuţit în mînă să mă înjunghi de necaz!"), iar reflecţiile nelalocul lor („Cum pot fiii să trăiască, cînd părinţii lor toţi pier?"; „Vasilică! Vasilică! tu te-ai dus... şi noi trăim!"; „Fetele pot să trăiască, cînd logodnicii lor pier?"; „Spuneţi-ne: de ce sînteţi aşa grabnic la murit?"), fără să putem nega poetului capacitatea de a figura tabloul plastic al înmormîntării şi a exprima pe ton de psaltire sentimentul deşertăciunii:

Aceasta îi pompa lumii, pînză în loc de caftan,
Năsălia drept caretă şi săcriul drept rădvan?
Preoţii cîntînd şi psalţii în loc de miterhanea,
Ştofa ce te învăleşte în locul de feregea?
Făcliile dinainte în loc de alai gătit
Şi tămîia vestitoare tuturora c-ai murit?
Mormîntul în locul curţei, ţărnă în loc de divan,
Năfrămile spînzurate şi veşmîntul drept erchian?

În poeziile erotice din prima fază, dinainte de 1802, probabil şi dinainte de 1800, s-a observat uşurinţa poetului, politeist în prima sa tinereţe, după expresia lui Ovid Densusianu, de unde abundenţa numelor feminine, destăinuite direct (Aglaea, Carpina, Catinca, Sevela), sau criptografiate în acrostihuri (Anica, Casandra, Casuca, Elenca, Lucsandra, Maria, Marioara, Ruxăndriţa).

Scanned with OKEN Scanner

Conachi mitologizează sau dizertează pe teme clasice *(Cine-i Amoriul? Ce este Nurul?)*, cîntînd frumusețea, grațiile femeii și comentînd *placul* și *hazul* provocate de contemplația materială. Amorul e un zeu dotat cu virtuți militare și cu lașități civile, mărturisește imperceptibil ironic poetul:

Ostașul viteaz al firii amoriul fiind anume,
Are pace și războaie pretutindenea în lume.
Poartă arme ca ostașii, ascultă și se supune,
Are curaj, dă năvală și fuge cu slăbăciune.
Priveghează ca și dînșii, pe măsuri călătorește,
Cetăți ia, dar nu le-nchină, rob se dă și robi primește.
La loviri este amarnic, dar rane tămăduește;
Ceartă, iartă și împacă, foc și dă, și potolește.

Uneori apare sub chip de copil prin rediuri și se roagă de tinerele fete să-l ia la sîn, spre a le aprinde apoi nemilos inima *(Într-un rădiu de dimineață)*. Într-un dialog, Icanoc (Konaki) este înfățișat de Afrodita ca un tînăr „cumplit", care și-ar datora succesele faptului că nu se lasă robit de nici o femeie, la care Amor îl trădează supus Aroiramii (Marioarii), explicînd „gustul" lui prin inefabilul „nu știu ce", pronunțat și de Alecu Văcărescu:

De multe ori nu-ndrăgește
Lucru înadins făcut,
Dar să pleacă și robește
La un *nu știu ce* plăcut...

Nurul ce stăpînește lumea prin plac și haz este tot o ființă mitologică, un duh dătător de viață și atrăgător ca magnetul, mai presus decît orice podoabă și care comunică cu simțirea printr-o singură ochire sau un zîmbet. Alegoria lui Conachi nu-i lipsită de subtilități, iar invenția metaforică izbește. Ca toți poeții petrarchizanți, el compară diversele părți ale obrazului femeii cu tot ce în regnul mineral sau vegetal e mai sclipitor sau mai viu colorat:

Doi ochișori verzi,
Ce privind nu-i perzi
Printre ceialalți,
Genele-i umbresc,
Și ei strălucesc
Ca niște brilanți.

Sprincenele corb,
Slobod, mă țin rob
Ca pre alți robi prinși;
Și obraz rătund,
Unde se ascund
Trandafiri aprinși.

Guriță rubin,
Zîmbindu-se lin
Tainei îi oltar,
Ivind niște dinți
Albi și potriviți
Chiar mărgăritar.

Dar niște păr smad,
Unde ca-n laț cad
Toți cei ce-l privesc,
Drept zulufi lăsat
Peste-un gît curat
Îngerii rîvnesc.

Scanned with OKEN Scanner

De remarcat că numele femeii înger cu ochi verzi, căreia poetul îi face acest portret, Carpina, are rezonanţă italienească. Altădată găsim ochişori „negri-căprii", care lovesc în inimă ca nişte „gelaţi", apoi asistăm la o „gîlceavă" între ochii verzi, albaştri, negri şi muri, puşi de Afrodita să candideze la alegerea lui Amor, care, împreună cu poetul, se decide pentru cei muri, căci aflăm îndată din poezia *Amoriul din prieteşug* că Smaranda Negri, Zulnia, cum i-a zis Conachi în poeziile lui, exceda prin statură ca Laura lui Petrarca şi avea ochii muri:

Zulnia cea mai frumoasă decît zorile la faţă,
Între flori-naltă ca crinul, cu ochii muri de negreaţă.

Romanul de dragoste al lui Conachi cu Zulnia are durată şi desfăşurare tipic petrarcheşti, bineînţeles în mediu local. Întocmai ca Petrarca, poetul simte o adevărată voluptate de a ne întreţine despre iubirea lui:

Am iubit şi cunosc gustul dragostei peste măsură,
Ascultaţi, că vă grăeşte amoriul prin a mea gură.

Dante, în *Vita nuova* mai ales, şi Petrarca se opresc neapărat la momentul primei întîlniri, considerată ca o fatalitate şi evocată de aceea sub semnul unui număr fatidic, care la Conachi e 9 *(Jaloba mea,* datată 1821, la Sîngera):

De nouă ori pînă astăzi pămîntul colindătoriu
Au călătorit pe crugul soarelui nemişcătoriu,
De nouă ori primăvara cu veşmîntul înflorit
Şi iarna cu căruntea pe pămînt s-au învîrtit,
De cînd am văzut cu ochii o muritoare a ta
Cu frumusăţa şi nurul vărsate în faţa sa.

În 1819, cum rezultă dintr-o rememorare tîrzie *(Slănicul, după 26 ani),* întîlnindu-se într-un peisaj rupestru şi profitînd de singurătate, îndrăgostiţii din prieteşug (motivul e voltairean) şi-au mărturisit unul altuia chinurile sfîşietoare, poetul căzînd la picioarele Zulniei leşinat, Zulnia alergînd după apă ca să-l stropească şi, picînd finalmente şi ea peste dînsul, desculţă, despletită şi scăldată în lacrimi şi sudori, pentru ca deşteptaţi amîndoi la viaţă să-şi cresteze jurămîntul de iubire eternă pe un arbore.

Amoriul din prieteşug e prima mare poezie a lui Conachi, un adevărat catechism al dragostei din epoca aşa-numitului sentimentalism, în care clasica dispută catulliană a lui *odi et amo* şi analiza discursivă a pasiunilor găsesc un interpret de incontestabilă vocaţie. Nu trebuie să neglijăm desi-

gur nici însușirile de peisagist ale lui Conachi, chiar dacă el nu dă aici și în alte locuri decît același tablou al stațiunii Slănicului:

Într-un loc pustiu și tainic, de curînd aflat la lume,
Unde spre tămăduire pătimașii merg anume,
Unde firea întristată și întru posomorîre
Au răvărsat toate celea ce pricinuiesc mîhnire,
Munți înalți pînă la nouri, pîraie prin stînci vărsate,
Codri cu copaci sălbatici printre petre răsturnate,
Prăpăstii peste prăpăstii, adîncimi întunecoasă,
Unde zmeura și fragii și mura cea mai frumoasă
Cresc în voie despre oameni, că numai cîte-o potică
Slujește la bieții bolnavi de trecut cu mare frică.

Scrisoarea către Zulnia are meritul de a încetățeni la noi specia literară a epistolei în versuri, după modelul eroidelor lui Ovidiu, cunoscute lui Conachi prin Dorat, dar din punct de vedere liric nu aduce nimic nou, reluînd cu amănunte inedite episodul de la Slănic și reînnoind declarația de dragoste statornică pentru „ibovnica slăvită". În *Jaloba mea* dăm însă peste mărturisiri (poetul era gelos) care după G. Călinescu aduc aminte de stilul Marivaux, prevestind și pe Eminescu din *Scrisoarea V (Dalila)*:

Arătatu-i-am iubire, ochii ei posomorâsc,
Arătatu-i-am răceală, pe loc să sălbătăcesc.
De m-am tulburat vrodată pentru ceva neplăcut,
Nu blîndețâ de la dînsa, ce grozăvii am văzut.
De-am rugat-o să-nceteze cu atîtea tiranii,
Nu s-asculte, ce sporește la o mie alte mii,
Pururea cu pază mare de a se descoperi,
Pururea cu priveghere de a să fățărnici.
Uneori parc-a să teamă, uneori parc-ar iubi,
Totdeauna să silește la temut a mă porni,
Totdeauna cu-ndoieli, totdeauna amăgit,
Niciodată lîngă dînsa n-am putut fi liniștit!

Dovadă că poetul nu era lipsit, cum de atîtea ori a fost acuzat, de gravitate și cerebralitate.

Trecem peste numeroasele cîntece de lume, care prin lăutari au adus poetului o tristă celebritate, spre a ne opri la *Visul amoriului*, o alegorie dantescă, în care G. Călinescu și după el (de data aceasta) și D. Popovici văd în plus un mic corespondent la faimoasa *Carte du Tendre* a D-rei de Scudery. Poemul a fost probabil scris după 1824, în perioada cînd poetul era împiedicat să se căsătorească de sora sa și era învinuit de trădare. el

Scanned with OKEN Scanner

însuși fiind muncit de demonul geloziei, în limbajul său „temutul". Ținut ca și închis, poetul are o viziune ce pare desprinsă din *Vita nuova*:

Iată, o femeie vine, cu veșmînt preastrălucit,
Chiar ca soarele cînd iese, vara, despre răsărit.
Trupul ei părea că este alcătuit chiar de duh,
Căci mă prevedeam printr-însul ca printr-un curat văzduh.

Spiritul întraripează pe poet și-l duce „pe căile amorezești" înspre grădina cu toate darurile firii cîte au femeile, îndemnîndu-l să-și aleagă și să se statornicească la o singură floare, afară de trandafir. Poetul vrea să-și facă un buchet din toate, apoi alege viorica. Mirosind-o, totul dispare ca prin farmec și din întuneric se ivește cu o luminiță în mînă *temutul*, fratele *prepusului* și al *clevetirii*, prieten al *necredinței* și tovarăș al *dorului*. Temutul îl poartă prin locuri urîte, rătăcindu-l fără țel, pînă ce altă fată „dumnezeoae", o zînă cu părul ca aurul gălbui, despletit pe spate și îmbrăcată tot în flori, îl conduce în palatul amorului „cel proslăvit", descris în cel mai autentic stil rococo:

Iată dar că se deschisă o poartă chiar de robin,
Pîn-în vîrf înfășurată cu ramuri de frunzi de spin.
Doi salcîmi de dinlăuntru cu candelele de flori
Înșira printr-a lor frunză zefirii măgulitori.
De o parte canapeaua unde-amoriul odihnea,
Învălit cu trandafirii ce zînele curăța.
Și într-alta Afrodita în brață cu Cupidon,
Cu pepturile lipite petrecea în dulce somn.
Un pîrîu de apă vie, ca un șerpe în cujbări,
Să-nvîrtea pe supt copacii ce răsuna de cîntări.
La umbră sta o mulțime de fete cu sînul gol,
Cu părul în lenevire pe grumazii lor răscol.

Deoarece n-a ascultat povața de a nu se uita la ființele vrăjite, îl răpește o „femeie grozavă", „cu fața înveninată și cu veșmîntul cernit", *Căiala*. Sensul alegoriei este că poetul regreta luxuria și, dedicat unei singure ființe, se pregătea pentru altfel de viață.

Neașteptata moarte a Zulniei în 1831, după numai trei ani de conviețuire, dar după aproape douăzeci de ani de cînd o văzuse întîia dată, a smuls lui Conachi accente de jale care nu numai prin profunzime, ci chiar prin expresii, anunță pe Eminescu:

Ah! te-ai dus, dulce lumină, din zarea ochilor mei,
Unde-i viața, unde-i mila ce izvora dintr-a tăi!
Toate s-au sfîrșit, și moarte, furul cel neadormit,
Fără milă, fără veste chiar din brață-mi te-au răpit.

Scanned with OKEN Scanner

Te-au răpit, o, vai de mine, cum să mai trăiesc de-acum,
Cînd simţîre de viaţă nu mi-au mai rămas nicicum,
Cînd văzduhul tot otravă, cînd lumina au apus,
Cînd şi inimă şi suflet cu tine, dragă, s-au dus.

Deşi, văduv la 53 de ani, Conachi a mai încercat plăcerile amorului, cum nu se sfieşte s-o spună, pînă în preajma vîrstei de 70 de ani, în spirit a rămas credincios Zulniei încă 18 ani, în total 37 de ani. Versurile scrise în iulie 1847 la Slănic:

Gîndeam c-am iubit un înger din ceri supt chip femeiesc,
Dar n-au fost decît femeie din iad supt chip îngeresc

nu se raportă la Zulnia, de care i se tăia încă glasul să povestească.

Petrarca a iubit pe Laura, Laurette de Noves, măritată cu Hugues de Sade şi împovărată de copii, 21 de ani în viaţă şi încă 26 de ani după moarte, ceea ce nu l-a împiedicat, deşi mai era pe deasupra şi cleric, să aibă el însuşi copii, fără să fi fost căsătorit. Petrarchismul, confidenţa lirică într-o singură femeie, nu exclude pluralitatea experienţelor erotice, fiind tocmai exercitarea lor pe toată durata existenţei. Poetul de tip petrarchist cultivă Erosul pînă în faza decrepitudinii, căutînd prototipul, care e nemuritor, mult după decesul fizic al fiinţei iubite. Cînd dar „oşteanul bătrîn" Conachi voia să dea „războiul cel de pe urmă" cu Istili, el se conforma acestui ideal.

În orice caz, epilogul romanului său de dragoste nu este, oricît de amuzant ar părea, ridicul, fiind dimpotrivă confesiunea unui veritabil Céladon:

Amoriu! la al tău jertfelnic earăşi vin să mă închin,
Dar nu cu cîntări de slavă, ci cu lacrimi şi suspin.
Să-mi ieu de-acum *ziua-bună* de la înalt schiptrul tău,
Ca o slugă cu credinţă ce ş-au plinit hacul său.
Armele ce îmi dedeseşi pentru proslăvirea ta,
Atuncea cînd Afrodita m-au luat în sama sa,
Ţăndărite de războaie ţi le-aduc, ca să mă crezi
Că în cursul vieţii mele am fost vestit amorez,
Şi că celor frumuşele n-am dat pace, nici răgaz,
Pîn' nu s-o-nchinat la tine ş-au gustat dintr-al tău haz.

Savoarea lui Conachi vine din specificul poeziei, din culoarea locală şi de epocă a versurilor lui cu metru şi curgere înceată, de psalmi. Acest personaj cu chip de faun înveşmîntat cu giubea şi işlic era un om care, departe de a fi prizonierul iatacului şi sofalei Orientului, gusta plăcerile muncii cîmpului şi sălbăticia muntelui, fiind în gîndirea şi sentimentele

Scanned with OKEN Scanner

sale, pentru cine se pune la cheia timpului, un modern epicureu rafinat, european.

La data cînd se publica prima ediție a poeziilor sale, Conachi nu a fost socotit tardiv. Bolintineanu în 1868 venera în el pe introducătorul clasicismului grec (se referea la Anacreon) în literatura română. Al. Papadopol-Calimah nu se sfia să recomande în 1886 lui Alecsandri *Scrisoarea către Zulnia* drept o capodoperă prin tandrețea pe care o exprimă, prin armonie și frumusețî poetice. Alecsandri avea el însuși motive speciale să laude pe Conachi, deoarece muza lui, Zulnia, era mama propriei lui muze, Elena Negri. Elogiul cel mai mare i-l aducea însă lui Conachi Eminescu însuși, parafrazîndu-l astfel în compunerea sa postumă *Minte și inimă:*

Prin pustii și munți sălbateci,
Prin prăpăstii, rîpi, ponoară,
Unde-n albia de stîncă
Sună blîndele izvoară;

Acolo unde natura
Cu puterea ei măreață
Răspîndit-au pretutindeni
Bucurie și viață;

Unde brazii cei de fală
Se înalță cu trufie,
Unde smeura și mura
Au a lor împărăție;

Unde toate împreună
Strigă: „Vino, te oprește!"
Acolo amorul chiamă,
Acolo vin' de iubește.

Acolo ochiul zavistnic
Nu mai are vo putere:
Nu-i jignire în iubire
Ci noroc și mîngîiere.

BIBLIOGRAFIE

§ *Matilda*, roman istoric de madama Coten, trad. de C. Conachi, I—III, Iași, 1844; C. Conachi, *Poesii. Alcătuiri și tălmăciri*, Iași, 1856 (ed. Caterina Conachi-Vogoride, Niculae Ionescu); ed. II de Miron Pompiliu, cu *Schițe din viața și familia logofătului Conachi*, de Em. Vogoride-Conachi, Iași, 1887; C. Botez, *Poezii inedite de Costache Conachi*, în *Viața românească*, I, 1906, nr. 1, p. 118—129; C. Conachi, *Scrieri alese*, ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, 1963.

M. Pastiescu, *Literatura românească*, în *Curierul românesc*, 1830, nr. 70; Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyage et d'études*, Paris, 1852; C. Negri, *Logofătul C. Conachi*, în *România literară*, I, 1855, nr. 6, p. 73—74; D. Bolintineanu, *Poezia română în trecut*, în *Albina Pindului*, I, 1868, p. 90; G. Sion, *Suvenire despre poetul Conachi*, în *Revista contimporană*, I, 1873, p. 14—29; 89—105; *Notițe statistice despre moșiile din Moldova*, în *Buciumul român*, I, 1875, p. 33 și urm.; A. Papadopol-Calimah, *Scrisoare despre Tecuci*, în *Convorbiri literare*, XIX, 1885—1886, p. 921—960; Gr. Andronescu, *Poeții noștri. Marele logofăt Costachi Conachi*, în *Revista literară*, VII, 1886, nr. 3, p. 222—231; Gr. H. Grandea, *Literatura*

Scanned with OKEN Scanner

străină. Poetul Christopol. Societatea româno-greacă la începutul acestui secol, în *Revista literară*, VII, p. 775—780; V. Alecsandri, *Scrisoare din 26 februar 1886 către Papadopol-Calimah*, în *Scrisori*, I, București, 1904; Ion N. Roman, *Poeziile lui Conachi*, în *Convorbiri literare*, XXII, 1888, nr. 4, p. 289—307; I. Bianu, *Costachi Conachi*, în *Revista nouă*, I, 1888, p. 129—132; Ovid Densusianu, *Costache Konaki*, în *Revista universitară*, an. II, 1901, p. 27; Gh. Ghibănescu, *Două scrisori ale lui Conachi*, în *Archiva*, XIII, 1902, nr. 1—2; G. Bogdan-Duică, *Logofătul Costachi Conachi*, în *Convorbiri literare*, XXXVII, 1903, p. 58—67; 162—175; 365—387; Același, *Costachi Conachi și Tragodia lui Lentor*, în *Viața românească*, I, 1906, p. 333—339; Gh. T. Kirileanu, *Testamentul și pomelnicul marelui logofăt C. Conachi*, în *Convorbiri literare*, XLII, 1908, p. 608—621; Același, *Ideea Unirii la marele logofăt C. Conachi*, în *Convorbiri literare*, XLIII, 1909, p. 55—59; C. Bobulescu, *Poetul Costache Conachi ca epitrop al bisericii Banu din Iași*, în *Spicuitor în ogor vecin*, București, I, 1920, nr. 1—2; N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre poetul Costachi Conachi*, în *Revista istorică*, VII, 1921, p. 85—106; P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în *Daco-romania*, III, 1924, p. 293—295; G. Brașoveanu, *Conferințele d-lui Gh. Bogdan-Duică. Despre poetul C. Conachi. Nurul în poezie și teorie*, în *Făt-Frumos*, V, 1930, p. 86—97; Ch. Drouhet, *Logofătul Conachi și poezia franceză a epocii*, în *Viața românească*, XXII, 1930, nr. 1—3, p. 25—32; B. Munteanu, *Un chantre roumain de l'âme sensible*, în *Revue de littérature comparée*, XI, 1931; Gh. Ungureanu, *Poetul Conachi organizator al arhivelor moldovenești, 1831—1833*, în *Revista arhivelor*, III, 2, nr. 8, București, 1939; G. T. Kirileanu, *Răzeșii din Gîrlești în luptă cu logofătul C. Conachi*, în *Analele Moldovei*, 1, 1941; D. Furtună, *Mărturii despre C. Conachi*, în *Analele Moldovei*, I, fasc. I—IV, 1941; C. Solomon, *Biserica și moșia Conacheștilor de la Lărgășeni*, în *Analele Moldovei*, II, fasc. 1—2, 1942; D. Popovici, *Pope și Conachi*, în *Studii literare*, Sibiu, 1942, p. 224—228; G. T. Kirileanu, *Cîteva știri despre C. Conachi*, în *Arhiva românească*, t.x, București, 1945—1946, p. 444—449; G. Călinescu, *Material documentar (C. Conachi)*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, III, 1954, p. 126—130; G. Călinescu, *Rectificare*, ibidem, IV, 1955, p. 615; N. A. Ursu, *Tragedia Oreste a lui Voltaire tradusă de C. Conachi*, în *Iașul literar*, nr. 9, 1960; G. Călinescu, *C. Conachi* (completări la *Istoria literaturii române*), în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1, X, 1961, p. 113—117; Paul Cornea, *Costachi Conachi, sau luminismul în anteriu și giubea*, în vol. *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, pp. 79—102; Al. Piru, *Conachi și Eminescu*, în *România literară*, nr. 7 din 13 februarie, 1969, p. 12; Al. Hanță, *Conachi și Lévizac*, în *Ramuri*, 1970, nr. 1, p. 13.

NICOLAE DIMACHI

Nicolae Dimachi, prieten și colaborator al lui Costache Conachi, se trăgea dintr-o familie de boieri de origine grecească. Un Chiriță Dimachi fusese capuchihaia lui Constantin Brîncoveanu la Constantinopole, iar

Scanned with OKEN Scanner

urmașul lui, postelnicul Toma Dimachi, dragoman al flotei turcești. Tatăl poetului, Manolache Dimachi, căsătorit cu Bălașa Roset, primise ca zestre întinse moșii în ținutul Dorohoiului: Căcăcenii, Corlățenii și Fărcenii, 7 pogoane de vie, 15 suflete de țigani, 20 de iepe cu armăsar, 10 boi de plug, 6 telegari, un trusou cu inventar. Deoarece izbutise să readucă acasă, după o expediție curajoasă, pe copiii comisului Lascarache Rosetti, răpiți de nomazi, la cererea unui creditor neachitat, Manolache se bucură de favorul domnitorului Alexandru Moruzi, pe a cărui soție, Zoe Rosetti, o crescuse. Se înființă pentru el anume, la 1 ianuarie 1803, vornicia de obște. Ajuns mare logofăt, Manolache decedă în 1823.

Nicolae Dimachi s-a născut prin 1777 și a murit la 16 octombrie 1836, în Iași. În 1803 domnitorul Alexandru Moruzi îl primi cu rangul de căminar în divanul țării. Înainte de invazia lui Napoleon în Rusia, ca ispravnic de Suceava, Nicolae Dimachi făcea unchiului său, vistierul Iordachi Rosetti-Roznovanu, rapoarte despre mișcarea trupelor austriece, după un sistem perfecționat de a culege informații. Va fi și mai tîrziu un devotat al „tarafului" filo-rus condus de acesta. În 1815 căsătorindu-se cu Profira Miclescu, poetul primi ca zestre moșia tîrgului Bîrlad, răscumpărată de obștea orășenilor cu enorma sumă de 180 000 de lei. Membru al opoziției sub Ioniță Sandu Sturza (unchiul său candida în 1834 împotriva lui Mihail Sturza), vel vornicul Nicolae Dimachi, fost mădular al tribunalului apelativ sub Regulamentul organic, era un om de afaceri caracteristic perioadei începuturilor capitalismului. Participase la arenda poștei cu cai (otcupul menzilului), exploatase în arendă moșii și comandase puțin înainte de a muri velnițe de aramă, „cu șurupuri de scos braha dintr-însele", pentru a fabrica rachiu.

De pe urma poetului rămîneau trei fete, Catinca, măritată cu Iordache fiul lui Dumitrache Beldiman, apoi cu caimacamul antiunionist Teodor Balș, poreclită în familie Lucreția Borgia; Elena, măritată cu viitorul ministru al lucrărilor publice Ion Docan; Henrieta, măritată cu leitenantul Lascar L. Bogdan, mort la Paris în 1856.

Opera lui N. Dimachi, scrisă în tinerețe, a rămas în cea mai mare parte în manuscris în timpul vieții poetului, ceea ce nu înseamnă că n-a fost reputată în epocă. „Poate și Moldavia" spune Vasile Popp în prefața la *Psaltirea în versuri* a lui Prale din 1827, „a să făli cu un Dositei mitropolitul, cu un Alexandru Beldiman, cu un Costache Conache, cu un Nicolae Dimache și cu un Gheorghe Asache . . ."

Scanned with OKEN Scanner

Ms. Miscelaneu B.A. R.S.R. nr. 2189 conține, alături de poezii de Conachi, 19 poezii de N. Dimachi singur și una în colaborare *(Comedie banului Costandin Canta ce-i zîc Căbujan și Cavaler Cucoș)*. Majoritatea poeziilor lui Dimachi (exact: 16) sînt erotice, iar trei satirice. Șirul începe cu *Poronca amoriului* și se continuă cu *Carpina* (nume întîlnit și la Conachi), *Pentru una ce avè prepus că l-au depărtat*, acrostihuri, stihuri „din poroncă", „din poronca unia asupra ei", *Pentru ce strălucești lună?*, *Vorbe a sufletului cu inima* (dialog), acrostihuri cu ah-uri pentru Luxandra, *De paraponisire* (Lună, lună, te văz, lună), *Altă tragudie prè nestimă*, *O adunare a trii cucoane*, *Cine are piept să poarte*, *Riftè de lemn de fag*, *Alte stihuri asupra banului Costandin Canta ce-i zîc și Căbujan și Cavaler Cucoș, făcute de sîngur Neculai Dimachi.*

O poezie, *Piima lui Neculai Dimachi asupra vistieresei Anica Roset*, dedicată soției lui Iordachi Rosetti-Roznovanu, a adus notorietate poetului, circulînd sub un titlu sugerat de motivul ei liric, extras din Biblie, *Corabia pe valuri*. Imaginile au oarecare relief:

Nainte tunerec mari, înapoi vîntul vîrtej,
Cu totul înspre perzare furtunile cat prilej...
Și-așa cu cîrma lăsată stihiilor mă jărtfăsc,
În stînca acè înaltă agiung și mă prăpădesc.

În poezia *Pentru una ce avè prepus că l-au depărtat*, Dimachi e specializat și el, ca anacreonticii și petrarchiștii, în contraste violente (de reținut imaginea fluturelui de lampă, a pervanelei lui Alecu Văcărescu):

Ai hotărît să mă arz, acest foc îmi pare dulce;
Tu mi-ai zis ca să trăiesc, iar tu la mormînt mi-i duce,
Și-oi muri prè mulțămit, fluturașului urmînd,
Căci văd bine că mă ard, dar voesc să mor arzînd.

Dimachi se deosebește de cîntăreții lui Eros, predecesori și contemporani, prin sentimentul preromantic al tristeței solitare, exacerbate de strălucirea astrului nopții, în contrast cu pustiul din suflet:

Pentru ce strălucești, lună?
N-auzi frunzele cum sună
Și cu-a vîntului suflare
Răspund la a mè-ntristare?
Ce slobozi a ta mirază
Peste unul ce oftează...

Pentru ce a ta lumină,
Ce se vede pe cer lină,
Cu o dulce revărsare,
Face o asemănare
La a razelor clipire
Cu a mării-nvăluire

Scanned with OKEN Scanner

Și străbate printre frunză
Peste unul ce s-ascunză
Vrè așa nenorocire
Într-acest tropos pieire?
Obosit de-a lumii valuri
Am ales aceste maluri
Ce se văd posomorîte
Și de lumini despărțite.
Eu sînt singur muritoriul
Care ș-au pierdut amoriul
Și o am de fericire
A muri în chinuire.

Și în altă ocazie de mîhnire sentimentală, poetul „paraponisit" își ia drept confident luna indiferentă:

Lună, lună, te văz, lună,
Și-nfocată cu lumină,
Revarsă a tale rază
O dulceață de viiață.
Pe sămne nu poți sîmțîre
La a mè nenorocire,
De privești făr-de-ndurare
A lacrămilor vărsare
Și privești cu o răpire
Jalnica mè tînguire.

Descoperim într-o elegie de Dimachi faimoasa temă a absenței iubitei care preface totul în pustietate din *L'Isolement* de Lamartine (versurile s-au păstrat într-o copie foarte fidelă graiului moldovenesc al poetului):

Cît îmi pari mari zîoa cari petrec fără tine!
Nici o frumșaț-a firii nu mă mîngîie pe mine.
Și verdiața ce mai vii samănă sălbăticită,
Cînd într-însa nu-nflorești fața ta ce strălucită
Și cînd zîoa petrec toată, ah, lipsit di-a ta priviri,
Cercetez urmele tale într-o diznădăjduiri,
Cari dacă nu le află, vărsînd lacrămi nencetate,
Plîng al meu ticălos suflet ce atunci își ceri moarte.

Și mai multă înzestrare dovedește poetul în poezia satirică. *O adunare de trii cucoane* este o mică scenă de comedie, cu fine ironii la adresa cochetelor și a obiceiului de a bîrfi. O cucoană își laudă proaspăta achiziție vestimentară, ispitind și pe prietena ei s-o imite:

— Ia vezi, zău, ce minunat
Fustanlîc mi-am cumpărat
Și-n credința că nu-i scump
Patru lei cotul și-un tult.
Mai ales pe versè
Făr-a mai puni vedè.
Di poftești și dumneata
Singură eu ți-oi lua.

Scanned with OKEN Scanner

Prietena se arată foarte dispusă:

— Ehei, soro, de voiești
Să mă mai îndatorești
Cu-așa facere de bine
Cumpără-mi și pentru mine!

În momentul cînd gazda promite, soțul o cheamă la fereastră ca să vadă ce butcă s-aude hodorogind. Urmează „comentariile" asupra probabililor musafiri, printre care unul e chiar fratele poetului:

— Ei, dichis, mare minune.
Cu căzuta plecăciune
Nu vezi, fa, că se închină
Și tot una dă din mînă?
— Arză-l focul cotcodeț
Că-i un bou de n-are preț!
Iacă și-altul di pi lazul
Și-ntocmai Grigori Razul.
— Zău, îți zic că nu te cred.
Oi să merg și eu să văd.
— Drept să-ți spun, acest bărbat
Vrednicu-i de lăudat.
Ți vezi, bade, că la toate
Îi mai mult decît să poate.
— Lasă-l la bată-l pustia,
Că-mi umplură mișăliia.
Că nu știi ce-o mai făcut
Ghețului Lapte-Bătut?
— Oh, dar, soro, cum de crezi
Așa lucru păr' nu vezi?
Îs minciuni aceste toate,
Niciodată nu să poate.
— Ia lăsați, nu vă sfădiți
Și vă-ntoarceți de priviți
Să vedeți doi într-o butcă,
Ca cînd dracul îi apucă,
Așa strigă și vorbesc,
Ori pe semni să sfădesc.
— Ei, îl știu, îi Costandin
Nătărăul cel deplin,
Împreună cu Iordachi
Gugumanul lui Dimachi.
— Adivăr că-i gogoman,
Nu plătește nici un ban,
Căci cu totul chiulhaniu
Nu-i ca Razu paraliu.
Dar măcar și Costandin
Nu-i mai gios, că-i bolîndin,
Prè bine s-o potrivit
Ca cînd dracul i-o unit.

Pe baza acestui simț de observație moralistă și a talentului evident dramatic, Șerban Cioculescu a atribuit în chip judicios lui Nicolae Dimachi comedia în cinci „sări", în versuri, *Sfatul familii*, din ms. Muzeului literaturii române nr. 1099/1958.

Acțiunea se petrece la Bîrlad, prin 1823, într-o familie boierească de moravuri nu tocmai solide. Marghioala, văduvă sau divorțată, cu fete mărișoare din prima căsătorie, trăiește fără cununie cu boiernașul Iancu, părintele altor copii, nelegitimi, rîvnind însă să se mărite cu polcovnicul Bogdan, spre a pătrunde în protipendadă. Sora Marghioalei, Smărăndița, măritată la Fălticeni, vine la Bîrlad spre a-și aranja o întîlnire cu ibovnicul extraconjugal, Andronache Donici. Frații celor două surori, Vasilică, vestit amorez local, și Ștefănache, curtezan imberb, își dau concursul la escapadă, singură sora mai mică, Prohirița, nemăritată, dezaprobă aventu-

Scanned with OKEN Scanner

rile, ia partea cumnatului înşelat şi vrea să oprească pe Marghioala de a se duce la întîlnire noaptea cu Bogdan. Smărăndiţa, ajutată de Ştefănache, îşi satisface pornirea fugitiv, întorcîndu-se acasă dezamăgită. Marghioala se bucură mai intens cu colonelul ei, dar la întoarcere are ghinionul să fie prinsă de Iancu, care, după o zdravănă corecţie, o dă în vileag. Ea convinge pe Vasilică s-o răzbune, dar Prohira e de părere că orice acţiune împotriva lui Iancu s-ar întoarce, date find relaţiile acestuia, în contra lor:

Intriga aceasta va chicà asupra capului vostru,
Că eu bine cunosc tîrgușorul nostru.

Deşi cu subiect de farsă, piesa atrage atenţia prin siluetele eroilor, zugrăvite mai mult în conversaţie.

Marghioalei i s-a urît cu Iancu pentru că stă toată ziua cuc, „culcat ca un moronu şi be ciubucu". Ea vorbeşte cam în felul Ziţei Ţircădău: „Bădiţă, să mă îngrochi". Vasilică e un cinic fanfaron. El sfătuieşte pe Ştefanache să forţeze mîna viitorilor săi socri abuzînd de inocenţa odraslei lor, spre a o obţine în acelaşi timp „bine înzestrată". Smărăndiţei, care caută o trăsură, îi propune vehiculul său:

Am eu o iapă sură,
La căruţă pîrţară, îi lipseşte numai coada
Dar aceasta nu-i nimica, la rochiea cea de modă.

Marghioala are ambiţia de a intra cît mai curînd în rîndul femeilor de elită, nu importă prin ce mijloace, şi nu ia în seamă prevenirile de bun simţ ale Prohirei. Replicile pun în evidenţă nu numai două temperamente, dar şi două mentalităţi:

Marghioala

Acum, Prohiriţă, trebui să lăsăm
Tabieturile ce le-avem, să ni le schimbăm
În nobile obiceie, ca acè dintăi stare,
Că polcovnicu este deprins cu damele cele mari!

Prohira

Prè bine! Noi vom fi totdeauna bine îmbrăcate,
Dar slugile noastre sînt goale şi rău învăţate!

Marghioala

Am să tocmesc pe Gheorghe cofetaru
Să ni fie vătav, stolnic şi bucătar!

Scanned with OKEN Scanner

Prohira

Ce spui, ţăţacă? Pre multe slujbe vroieşti a-i da.
Trebui lăsat numai pentru zaharica.
Că el bine ştie la masă a sluji,
Mai ales cînd colonelu la noi va fi!

Marghioala

Aşa, Prohiriţă, vom fi bine slujite,
Şi de unii lăudate, iar de alţii pizmuite!
De-acum vom arde lumînări de spermanţetă,
Fiindcă cele de său nu sînt de etichetă!

Prohira

Bine a fi, dar trebui multe cheltuiele
Şi slugile, ţăţacă, şi copiii sînt în chele!

Marghioala

Ce-mi pasă! Am 600 galbeni venit,
Cari dacă n-ar fi de agiuns şi s-au sfîrşit,
Apoi vom vinde pădure din Sălceni
Şi neagiungînd aceasta şi acè din Stîncăşeni!

De două ori mai mare decît *Franţuzitele* lui Faca (din 1833), *Sfatul familii are* faţă de aceasta avantajul originalităţii şi al unei observaţii tot atît de ascuţite a epocii dinainte de Regulamentul organic în mediul moldovenesc.

Caracterul poate prea intim al compunerilor, ca şi unele cruditâţi de limbaj au împiedicat pe Dimachi să-şi publice scrierile sale. În *Albina românească* nr. 12 din 1830, el făcea să apară o traducere din Derjavin: *Oda către Dumnezeu*. În nr. 55 din acelaşi an al publicaţiei, redacţia susţine că adevăratul traducător e Costache Stamati. Traducerea era însă din nou atribuită lui Nicolae Dimachi în culegerea rusească a lui Iacob Hînculov pentru învăţarea limbii moldoveneşti *(Sobranie socinenij i perevod, v proze i stihah,* Sankt Petersburg, 1840). Tot lui N. Dimachi o atribuie în *Suvenire contimpurane* (1888) şi G. Sion, care ne asigură că fiica poetului, Catinca, o ştia pe dinafară şi i-a dictat-o. Chestiunea a rămas pînă azi încurcată.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ N. Dimachi, *Odă către Dumnezeu*, în *Albina românească*, 1830, nr. 12; reprodusă în culegerea lui Iacob Hînculov, *Sobranie socinenij i perevod, v proze i stihah ...*, Sankt Petersburg, 1840, și G. Sion, *Suvenire contimporane*, București, 1888 (tot aici *Corabia pe valuri*); G. Bogdan-Duică, *Un poet moldovean pierdut* (N. Dimachi), în *Viața românească*, I, nr. 3, mai 1906; Șerban Cioculescu, *Prima piesă românească, Sfatul familiei, comedie în 5 acte („seri") și în versuri de vornicul N. Dimachi, înainte de 1834* (cu textul primului act), în *Gazeta literară* din 11 decembrie 1958; *Texte și documente. Sfatul familii, comedie în 5 acte*, ed. Șerban Cioculescu, în *Viața românească*, XIV, 1961, nr. 2, p. 91—110.

Șerban Cioculescu, *Întîia noastră comedie originală: Sfatul familii*, în *Viața românească*, XIII, 1960, nr. 12, p. 146—164 (atribuie comedia lui N. Dimachi, a cărui biografie amănunțită o dă pentru prima dată; pentru antologia lui Hînculov, trimite la analiza Margaretei Ștefănescu din *Arhiva*, 1933, nr. 1—2, și articolul lui Valentin Gr. Chelaru, *ibid.*, 1934); I. Gheție, *Prima piesă românească*, în *Studii și cercetări științifice*, Academia R.P.R., filiala Iași, seria filologie, XI, 1960, fasc. 3, p. 252—258; G. Călinescu, *N. Dimachi*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, X, 1961, nr. 1, p. 120 (completare la *Istoria literaturii române*, p. 95).

VASILE POGOR

Om dintr-o altă generație, deși cu peste 30 de ani mai tînăr ca Beldiman, Vasile Pogor continuă totuși opera acestuia.

S-a născut prin 1792, după o însemnare a fiului său, Vasile Pogor junimistul („1792: naissance de mon père"), dintr-o modestă familie de răzeși din Pogorăștii Iașilor, în ținutul Botoșanilor („de departe se cunoaște că-i mojic!" — scrie despre el veninosul paharnic C. Sion în *Arhondologia Moldovei*).

Cariera și-a început-o ca grămătic la episcopia Hușilor, unde prin 1805—1806 copiază o parte din cronica lui Miron Costin. La 15 ianuarie 1819 Scarlat Calimah îl făcea, ca urmare a unei jalbe, serdar, comandant de oaste, primindu-l în rîndurile micii boierimi. Însurat la 9 iulie 1822 cu Zoița Cerchez (1804—1876), dobîndi o parte din moșia Buhăești în ținutul Vasluiului. La 20 mai 1826, Ioniță Sandu Sturza, din cancelaria căruia făcea parte, îl ridică la rangul de mare comis, iar Mihail Sturza îl numea la 7 septembrie 1834 director la departamentul dreptății, de unde, după

Scanned with OKEN Scanner

trei ani, cerea să fie eliberat, din pricina slăbiciunii vederii. Devenit vel spătar la 6 august 1838, în urma unei jalbe în stihuri („Eu Vasile S. Pogor Nici mă sui nici mă pogor"), și din nou numit în postul de director, la 5 septembrie 1838, fu însărcinat să țină locul logofătului Dreptății. Primea la 7 martie 1839 mulțumiri din partea Obștești Obicinuite Adunări pentru serviciile aduse timp de șase luni. Pogor a fost un scrupulos dregător, priceput în treburile vistieriei, în care „din fragedă vîrstă s-au aflat slujind". Vel agă în 1840 și postelnic în 1844, era numit cilen al Divanului Domnesc, în 1852 vornic, iar la 19 martie 1854 era invitat a face parte din comisia însărcinată cu examinarea bugetelor Moldovei, ca „director al casei vămilor". Primea la 10 august 1854 încă o dată laude pentru corecta îndeplinire a sarcinii. Ajuns la 19 iulie 1856 prezident al Divanului de Apel, trimitea în mai 1857 o scrisoare protocolară baronului Talleyrand-Périgord, comisarul Franței în comisia europeană însărcinată să se ocupe cu chestiunea Principatelor: „Monsieur le Baron, la France, ce centre de lumière d'où se répandent sur le monde entier les bienfaits de la civilisation et du progrès, a, de longue date, des droits irrévocables à notre sympathie".

Vasile Pogor a murit la 10 decembrie 1857, în vîrstă de 65 de ani. Prin vînzări și schimburi, ajunsese stăpîn de mari moșii în ținutul Vasluiului (Stîngacii) și Fălciului (Raseștii), ceea ce nu l-a împiedicat să aibă unele idei înaintate pentru vremea lui.

Ideile înaintate ale lui Vasile Pogor se datoresc influenței filozofiei luminilor, prin reprezentantul ei cel mai autorizat, Voltaire, din care a tradus tragodii *(Zaira,* în 1837, *Traghedia lui Don Pedro, Abdaral, cercare pentru tragodia Almanzii, tînără morescă și a lui Don Pedro tînăr espagniul, Închipuirea Nadiriei sau slobozirea Persiei),* epopeea *Henriada,* publicată de Eliade în 1838, și din *Poème sur le désastre de Lisabonne. Henriada* a fost tradusă din îndemnul lui Conachi, care cumpără un număr de exemplare și le împărți gratis doritorilor de literatură națională prin librarul Alexie Emanoil, cum citim în *România* nr. 271, p. 1082, din 1838. Eliade susținu că „versurile sînt din cele mai fericite ce poate face oricine, vrednice îndrăznesc a zice și de Boalo", dar Grigore Alexandrescu, maliții, pretindea într-o epigramă din 1842 că Voltaire se socotea, în iad, absolvit de orice vină prin tălmăcirea celor doi vrăjmași ai săi din București (Eliade și Pogor). Desigur, Eliade exagerează în bine, iar Alexandrescu în rău, traducerea lui Pogor fiind, oricum, meritorie. Mai curioasă ar părea versiunea „din facerile lui Crébillon", *Tragodiia lui Idomeneu,* de n-am ține seama de gustul clasic al lui Pogor. Îl vedem însă ținîndu-se în curent și cu scriitorii moderni. Chateaubriand, căruia îi ceruse îngăduința de a

Scanned with OKEN Scanner

tălmăci din opera sa, îi răspunse la 10 august 1843 că era „parfaitement libre" să trateze cu editorii săi. O compunere în limba franceză la moartea lui Ioan Sandu Sturza, *Oubli* (1830), denotă lectura lui Hugo.

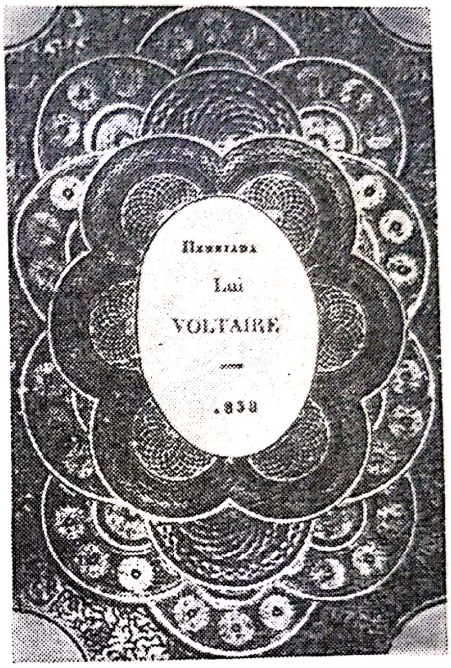

Henriada lui Voltaire, tr. de V. Pogor, București, 1838.

Dintre scrierile originale ale lui Vasile Pogor cea mai importantă este poema păstrată într-o copie de mîna lui Eminescu (cca. 1874—1875) *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova, la anii de la zidirea lumei 7329, iar de la întruparea mîntuitorului nostru Iisus Hristos, 1821*. Această poemă de 1238 de versuri, rămasă neterminată în copia manuscrisă (nr. 2307) ce posedăm, descoperită și publicată abia în 1957, poate fi socotită un „pendant" la *Tragodia* lui Beldiman. Autorul prezintă, ca și Beldiman, evenimentele Eteriei de la 1821 din Moldova drept o acțiune cauzatoare de jafuri și prădăciuni, menită a dărăpăna țara și pentru care era necesară o sancțiune. Subiectul poemei alegorice a lui Pogor este tocmai această judecată a istoriei. Varlaam, un schimnic de la Secul, întristat de nenorocirile țării, asistă, în cer, la judecata Dreptății și primește porunca să însemne tot ceea ce a văzut, ca să dea satisfacție celor de jos.

Pe dinaintea ochilor noștri defilează principalii vinovați de dezastru, ultimul domnitor fanariot Mihail Șuțu, caimacamul Veniamin Costachi, logofătul Grigore Sturza și soția sa Marioara Calimah, părinții viitorului domn Mihail Sturza, vistiernicul Iordache Roset-Roznovanu și fiul său Nicolae. Pentru că urmăriseră numai binele propriu, toți sînt pedepsiți cu mijlocul obișnuit de tortură al timpului, falanga, bătuți, ca delicvenții de rînd, cu toiegele la tălpi, autorul zugrăvind cu sarcasm contorsiunile lor. Mihail Șuțu, desculțat de meși și colțuni, e spînzurat în falangă cu blănile de samur pe el și bătut la tălpi pînă la țîșnirea sîngelui. Spumegînd de turbare ca un mistreț rănit de lance, fostul domnitor dă un spectacol tragicomic:

Așadar, cu toiegitul tot în sporire mergînd,
Și vodă de la o vreme a răbda ne mai putînd,
Începură a se sbate, a scăpa văitături,

A se sgîrci, a se-ntinde, a se vîrcoli-n samuri
A se ridica în coate, a se sbuciuma cumplit,
A se sălta spre falangă ş-a se ruga umilit.

Şi mai spectaculoasă este bătaia lui Iordache Roset-Roznovanu, portretizat ca un tiran „morocîine", lipsit de demnitate, linguşitor, viclean, „foale îngîmfat", dobitoc cu barbă lungă şi „minte scurtă":

De-a loviturilor silă fumul din talpe ieşia,
Toiegile de dîrmogza ţanduri-ţanduri se făcea,
Şi, cum se vede, la talpe cînd bat, doare prè urît,
Că răcnia foarte sălbatec şi, gonaşul pîngărît,
Uitase chiar că-i vistiernic, din pendada cea de soiu:
Să vîrcolia ca un şerpe, în samuri şi prin gunoiu,
Mîinele-şi muşca cu dinţii, barba cea lungă-şi smulgea,
Să bătea în piept cu pumnul şi ca bivolii mugea.
Ca un peşte ce se frige viu fiind încă, pe foc,
Se-ncordează şi s-aruncă nencetat, din loc în loc;
Aşa vistiernicul nostru supt falangă se sbătea,
Se resfrîngè de durere, să încujba cît putea,
Se svîrlia cătră falangă, pe tălpi mînile-şi punea
Şi răbda şi preste ele cu vergile de-l plesnia.
Din mîni, din tălpi, de sub unghii, sînge mohorît curgea,
Iar slujbaşii fără milă cu toiegile trăgea.

Vistiernicul este osîndit pentru că a trădat ţara, a muncit ca pe un vrăjmaş pe sărac, vînzîndu-i sudoarea tiranilor, şi prădîndu-l „fără milă şi cuget".

Un portret în spirit anticlerical, voltairian, i se face mitropolitului Veniamin Costache:

Galbăn şi uscat la faţă, om cuvios şi smerit,
Care de post şi de rugă se părea cum că-i topit.

Dar, explică îndată poetul, înaltul prelat nu era uscat de post, ci de pizmă şi mînie, era galben de venin şi nicidecum smerit, ci prefăcut, ipocrit, om ce nu suportă adevărul, iar gîndirea dreaptă îl turbă, halucinat, stăpînit de mania persecuţiei, preocupat de diavolul dinafara lui, nu de cel dintr-însul, în scurt:

...un turbat diiidemon, un veninos fanatic,
Ce crede păgînătate tot ce n-ar fi în tipic!

Dezbrăcat de camilavcă şi aşezat cu tălpile goale în sus, „popa" încearcă să dea vina pe alţii:

Ca din zmîrcuri, ca din proaşcă, cu totul se arunca
Şi cu mînile — amîndouă de falangă s-apuca
Preosfinţitul părinte, care răcnia ca un leu,
Se vînzolea sub falangă şi se sbătea ca un smeu.

Scanned with OKEN Scanner

Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut puind
Şi cu vergile, slujbaşii şi peste dînsa croind.
L-am văzut scrîşnind cu dinţii şi cu mînile grăpînd,
Limbă, buze, deşi sfinte, de usturime muşcînd,
Şi cu glas, strigînd, năprasnic: „—Stăpînă, nu-s vinovat!
Aliolio! Tălpile mele! Aliolio! M-au înşelat!
M-au înşelat, vai de mine, Catrina şi cu Şerban,
Conachi şi Nicolachi, blăstămatul meu divan!
Aceştia, stînd cu toţii, din socoteală m-au scos,
M-au unit cu eteriştii şi m-au făcut ticălos,
Fără cinste, fără scaun şi turmei lup pîngărît,
Supus bătăii de cuget, hulit în veci şi urît..."

Ura împotriva eteriştilor împiedică pe Vasile Pogor, ca şi pe Beldiman, să înţeleagă just politica oamenilor de la 1821, între alţii, a mitropolitului Veniamin Costachi şi a poetului Costache Conachi. În descrierea chinurilor îndurate de domniţa Maria Calimah-Sturza la falangă se vede întreaga aversiune a micului boiernaş împotriva neamului evghenist:

Se sgîrcea de usturime, se trîntea şi se bușea
Într-a ei samuro-blane, ce atunci o-nnăduşea,
De cari cu a sa gură adeseori apuca
Şi capul său fără milă îl isbea şi-l scărmăna;
Şuviţele de păr negru, trăgîndu-le, le smulgea
Şi, tocmai ca lipitoarea, se boţia şi se lungea.
Uitase cum că-i domniţă, nu mai poftea, se ruga
Şi încă, cu fierbinţi lacrimi, milostivire striga.
Şarpii ce-i numesc săgeată, din pricină că străbat
Ca şi aceea pe oameni, cu iuţime, din sburat,
N-ar fi-ntrecut pe domniţa nicidecum în svîrlituri,
În vînzoliri şi în sbateri, în săltări, în smunciturі.
Că cu toate-acele blane de samur, ce o încurca,
Cu nespusă agerime spre falangă s-arunca,
Ş-apucîndu-să de dînsa, ca gaiţa se ţinea
Şi ca-ntr-un leagăn de aur, spre dînsa se hîţinea.

Pogor a vrut să trateze întîmplările Zaverei în Moldova şi într-o epopee intitulată *Eterida, facire epic-comică împotriva întrunirii grecilor asupra Porţii Otomanicești*, din care n-a realizat însă decît invocaţia (ms. B.A. R.S.R., nr. 5288).

Mai dezvoltat este un *Dialog între Fire şi Moldova* (ms. 5907), satiră a principalelor instituţii ale ţării de la anul 1821, a Divanului, a vistieriei şi a bisericii. Moldova, personificată, le defineşte pe rînd:

Divanul îi o dugheană, unde cumpără dreptate
Cine dă la bani mai bine, măcar fie strîmbătate!

Nici ruşinea, nici strigarea, nici pravila să ascultă,
Giudecătorii nu cată decît unde-i sumă multă!

Vistăriia iarăşi iaste o peşteră tâlhăriască,
Ci privighiază, în lume, omul drept să nu trăiască!
O sistimă încumplită, care stă şi să hrăneşti
Vederat din dizbrăcaria unii ţări ce pătimeşti!

Încă mai hrănesc pe mine şi tagmă bisăriciască,
Adunari de diiavoli, stare, eosforiciască!
Trufaş, disfrînaţ şi mîndri, tot plini de înşălăciune,
Te viclenesc, te defaimă, prin chipul de plecăciune.

Năduful poetului nu se îndreaptă numai împotriva dregătorilor fanarioţi, ale căror palme roase de vîslă devin subit delicate în Moldova, ci şi împotriva boierilor de baştină, deprinşi din faşă a bea sîngele săracilor, mult mai cruzi decît aşa-zişii tîlhari de codru:

Bostan, Coman, Baba-Rada, Bujor, Căzacul şi Talpă.

În comparaţie cu împlinitorii legii şi strîngătorii de biruri, haiducii au mai mult drept la simpatia noastră:

Asămănîndu-i cu hoţii ce să ţin în visterie,
Poţi a zice faptă bună a lor feliu de tîlhărie.

Domnitorul însuşi a scos slujbele la licitaţie:

În stăpînirea de astăz vezi un telalîc, ţi-i griaţă,
Sîngile ţi să întărtă, să aprinde şi îngheaţă!
Ţi-i şi ruşine, şi ciudă, şi necaz, şi întristare,
Cînd priveşti acia duiuasă a moldovenilor stare!
Domnul lor, fără ruşine, toate în mezat le vinde,
Care are bani să dei, la tot dreptul să întinde.

Un factor de echilibru între domnitor, boieri şi ţărani ar putea să fie mitropolitul ţării, dacă acesta (este vorba iarăşi de Veniamin Costachi) n-ar fi

Crocodilul cel sălbatic, tigru şi neomenitul,

„un om de ceară", preocupat numai de binele său şi al rudelor sale, al fratelui Şerban Negel, al soţiei acestuia, Catrina Văcărescu, al vărului Neculai Canta şi al spiţerului Angheli.

Scanned with OKEN Scanner

Mitropolia a devenit, scrie Pogor, ceea ce Eminescu va numi în *Scrisoarea III* „capiștea spoielii“:

Cîț desfrînaț și cît tineri, cît au gărgăuni în minte,
Toț aliargă de dau sfaturi, sfîntului nostru părinte!
Acolo îi parlamentul, unde nebunia coace
Rodurile mișălii, ce pe toț de rîs îi face.

La sfîrșit sînt caracterizați cei șapte stîlpi ai țării, Costache Ghica cel „ofelit din fire, în boale și în ohtare“, Iordache Cantacuzino-Pașcanu, ce „strînge banii cu sîlință și la altă nu gîndește“, Costache Balș, omul care aleargă „unde interesul chiamă“, Sandu Sturza „mehteriul“ (muzicantul), Grigore Sturza, pe care numai domnița îl scade din slavă, Iordache Roznovanu, „acest Proteu și Machiavel, sau panthir și „salamandră“, în fine, Dumitrache Sturza, autorul proiectului de oblăduire republicană sau aristodemocraticească înspre care par a merge simpatiile poetului:

Dumitrache Sturza iarăș, patriot cu înhierbințeală,
Di-ar avea și bogăție, ar fi fără îndoeală
Un boieriu ce rară țară ar putea să să sfiiască
Că au avut vreodată pe-acesta să-l cumpănească!
Haractir are ca Caton, ca Brutus statornicie
Și ca Kauniță, sfetnic, negreșit poate să fie.
De are ceva pornire, nu-i greșală însămnată,
Este stricătoare-n parte, dar patriei niciodată.

Într-un *Cîntic pe care odă nu bine l-au poreclit,* Pogor satirizează fumurile genealogice, pretențiile nobilitare, demonstrînd că oamenii celebri nu descind totdeauna din neamuri strălucite și că vrednicia nu se moștenește:

Pitt, Richelieu și Orlov, nu tot din nobili ieșiți,
Au fost, însă-n a lor veacuri, mari politici, iscusiți,
Huniat, Condé, Suvarof n-au fost fii de generali,
Dar au stătut ei în lume din cei vestiți mareșali,
Omer, Virgil, Tasso, Milton n-au fost născuți din poeți,
Iar ei sînt părinți de stihuri, oameni vestiți și isteți ...
Rea Silvia, vestală, pe Romulus l-au născut
Nu din vreun irou mare; nici din viteaz cunoscut;
Rod de libov fără lege, sau cu vreun pălămariu,
Sau cu vreun popă leniș, îngrășat lîngă oltariu.

Concluzia prevestește iarăși unele versuri eminesciene:

Iată dar patricii Romei fără osebire toți
Sînt ieșiți după urmare din răpitori și din hoți.

Scanned with OKEN Scanner

Cu acestea însă toate Roma au născut bărbaţi
Ca acei ce nu scot astăzi evgheniştii noştri fraţi,
Căci boierii împreună toţi de-ar fierbe în cazan
Mă-ndoiesc să crez c-ar scoate un Schipion African.

Şi versurile unui dialog între *Ţara Ungurească şi Moldavia*, de factură populară, cu aceeaşi atitudine antiboierească, relevate de G. Călinescu, sună preeminescian:

Ţara Ungurească

O, Moldavie fericită,
Cari-ai fost ţară vestită,
Unde-i înflorirea ta,
Ce pe toţi învoioşa?
Unde-i slava ce avei
Cu apărătorii tei?
Tu erai în lumea toată
Slăvită şi lăudată
Şi oricine alerga
În sînul tău şi scăpa...

Moldavia răspundi

Mi-i ruşini şi mi-i jăli
Să-ţi discoper ali meli
Tot răul ce astăzi vezi,
Şi cît încă nici îl crezi,
Este de la fiii mei,
Patrioţii cei mai răi,
Boierii aceştii ţări,
Cei mari cu multi averi,
Învăţaţi de lăcomie,
Toţi ar pofti domni să fie,
Nu ca să facă vreun bini,
Ci ca să predi pre mine.

Sub titlul *Poezie*, Pogor a publicat în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* nr. 25 din 18 iunie 1839 o meditaţie pe tema *fortuna labilis* numită în manuscris *Niam vine şi niam se trece*. Punctul de plecare este, evident, în *Ecleziast:*

Neam vine şi neam se trece şi pământul în veci stă,
Din visul zădărniciei aceasta mă deşteptă.
Muritor că este omul, toţi o ştiu şi o simţesc,
Dar puţini la adevărul vremelniciei gîndesc.

Scanned with OKEN Scanner

Dar îndată poetul trece la reflecţii asupra posterităţii sale, într-un chip pe care-l va relua Eminescu în *Scrisoarea I*. Cea mai lipsită de sens i se pare autorului vanitatea evgheniei, a „neamului“:

Ce mi-a folosi c-a zice, după vreme, un nepot,
Dobitoc fără simţire, fără carne, fără bot:
„Dovedesc prin documenturi că de-a dreptul mă cobor
Tot pren speţă bărbătească chiar din Vasile Pogor“;
Cînd desbrăcat de simţire şi în stihii desfăcut
Nu voi auzi den aer, nici nu voi simţi den lut.
Cînd focul ce zădăreşte patimile sufleteşti
Şi-apa ce dă vînjoşie mişcării celei trupeşti,
Întoarse la al lor veşnic şi îmbielşugat izvor,
Nu vor mai lucra în trupul pomeniitului Pogor?

Ca şi oamenii, locaşurile cele somptuoase (aluzia e la casele lui Mihail Sturza) se prăbuşesc în ruine. Vasile Pogor este în această poezie, pe urmele lui Volney, unul din primii cîntăreţi ai ruinelor la noi, cîntăreţ dotat nu numai cu observaţie morală, dar şi cu o surprinzătoare viziune plastică:

A nedreptului palaturi, pustiirei trist lăcaş,
Ajung în curînd să fie cucuviarcilor sălaş.
Şi pristolul, întru care lacomul se proslăvea
Cu averea, ce din lacrămi adunată o avea;
Acel poliit cu aur, acel lucit cu pocost,
Mîrşavilor tîrîtoare îl vezi pustiiu adăpost!
Sala, înfrumuseţată cu orchestruri de cîntat,
Liliacului de noapte rămîne spre încuibat.
Din zgomotul acel vesăl, ce într-însa răsuna,
Cînd măgulitorii vremii acolo să aduna,
Abia aud în zăstîmpuri duioasăle glăsuiri
A cucuviarcii, ce plînge grozavele răsipiri.
Galeriile surpate, stîlpii sfărmaţi şi căzuţi,
Piste aur, piste lucru îi văd cu muşchiu învăscuţi.
Scările, ce să văd roasă de ominescul picior,
Agiung să fie străpunsă de troscot şi urzişor.
Şi feriastra, întru care ceranile înflorea,
Sfredelită de un şarpe, ce să soreşte pe ea.

În *Albina rumânească* nr. 70 din 3 septembrie 1839 autorul, pe atunci spătar, publică o scrisoare în care precizează că versurile lui „nici au avut nici are spre pravăţ vre o persoană în osebi . . .“ Poezia era reprodusă în *Bucovina* nr. 20 din 8 iulie 1849 şi în *Lepturariu rumânesc*, IV (Viena, 1864) de Aron Pumnul, de unde va fi citit-o Eminescu.

BIBLIOGRAFIE

§ *Henriada* lui Voltaire tradusă de d. comisul V. Pogor, Bucureşti tip. I. Eliad, 1839; *Poezie*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, II, nr. 25 din 18 iunie 1839 (sub titlul: *Deşertăciunea lumii, răutăţile ei şi tristele urmări ale faptelor rele*, în A. Lambrior, *Carte de citire*, Iaşi, ed. III, 1893); *Enigmă*, în *Albina românească*, X, nr. 7 din 22 ianuarie 1839 (În nr. 10 din 2 februarie 1839, p. 40, nota: „Enigma d. spat. Pogor s-au dizlegat de d. Antoni Holbani din Eşi şi d. Homozav de la Botoşani şi însămnează: pană"); *Un cîntic, pe care odă nu bine l-au poreclit*, în *Convorbiri literare*, V, 1871, nr. 18, p. 291—292; *Viitorime*, în N. Jorga, *Studii şi documente*, XXII, p. 75—78; Emil Vîrtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 465—540 (în Anexe: *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam...*, *Eterida*, *Dialog între Fire şi Moldova*, *Oubli*).

Th. Codrescu, *Ştiri despre Vasile Pogor*, în A. Lambrior, *Carte de citire*, Iaşi, 1893, p. 351; Gh. Bulgăr, *O operă literară inedită* (*Vedenia* lui V. Pogor, ed. Emil Vîrtosu), în *Limba română*, 1958, nr. 3, p. 109—110; G. Călinescu, *Comisul Vasile Pogor*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, VIII, 1959, nr. 1—2, p. 388—390 (completări la *Istoria literaturii române*).

ENACACHI GANE

Alături de Vasile Pogor trebuie pus Enacachi Gane, poet ignorat de istoricii literari, cu excepţia lui G. Călinescu, care-l aminteşte fugitiv reproducînd şi foaia de titlu a volumului său, *Călătoria lui Cupidon la pustiu*.

Enacachi Gane a trăit aproximativ între 1790 şi 1850. Era fiul banului Ioniţă Gane, proprietarul moşiei Ciumuleşti din ţinutul Fălticeni, şi se înrudea prin mamă cu Iancu Buznea, traducătorul romanului lui Bernardin de Saint-Pierre *Paul şi Virginia*, publicat la Iaşi în 1831, şi al *Indienescului filozof* al contelui de Chesterfield, publicat în 1834. Căsătorit în 1822 cu Zoiţa Ciurea, fata căminarului Tudorache Ciurea din Tîmpeştii Fălticeniului, Enacachi va deveni în 1826 cumnat cu poetul Costache Stamati. Se va înrudi prin alianţă şi cu Costache Negruzzi, fratele său, spătarul Dumitrache Gane, măritîndu-şi o fată, pe Maria, cu autorul lui *Alexandru Lăpuşneanul*. Alt frate, postelnicul Matei Gane, este tatăl nuvelistului Nicu Gane; în fine, altul, Costache Gane, a tradus principiile filozofice, politice şi morale ale maiorului Weiss (*Principes philosophiques, politiques et moraux*, Génève, 1785), din Al. Dumas şi din Balzac. În 1833,

Scanned with OKEN Scanner

Enacachi Gane, judecător la tribunalul din Fălticeni, face o călătorie pe valea Suhăi, peste Stînișoara, pe valea Sabasei și pe valea Bistriței în sus, pînă la Broșteni și Holda, descrisă într-un mic memorial, în versuri pedestre, *Călătoria mè la munte* (ms. B.A. R.S.R., nr. 1478). Între 1836 și 1838 a fost președinte de tribunal la Botoșani.

Călătoria lui Cupidon la pustiu, poemă în versuri compuse de răposatul Enacachi Gane spăt(ar) în prilejul catastrofului întîmplat în acest Prințipat la anul 1821—22, tipărită la Iași în 1850, în tipografia lui Dimitrie Gane, se află în două manuscrise, din care unul (nr. 877) de 104 versuri, *Călătoria Amoriului la pustietate,* a fost atribuit greșit lui Costache Conachi, iar altul (nr. 20), *Pribegirea lui Cupidon la pustietăți,* a fost atribuit lui Costache Negruzzi, care l-a copiat la 30 aprilie 1825 (deci scrierea e anterioară acestei date), în Ciumulești.

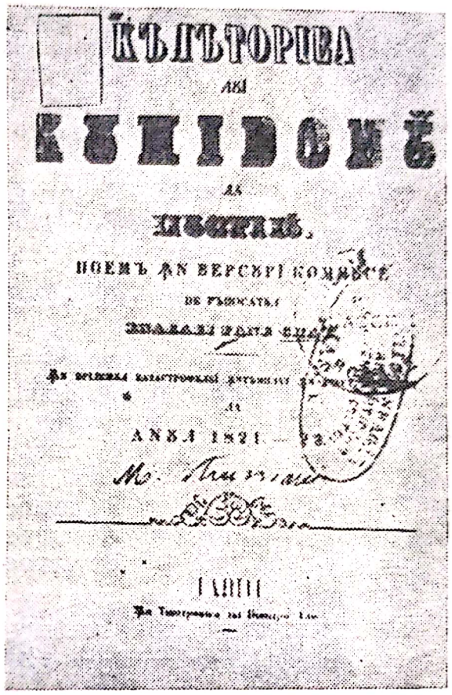

Enacachi Gane, *Călătoria lui Cupidon la pustiu,* Iași, 1850.

Poemul, probabil o localizare din grecește, e în genul *Vedeniei* lui Vasile Pogor, al apocrifelor cu călătorii celeste și infernale *(Călătoria Maicii Domnului la iad, Viața sfîntului Vasile sau vămile văzduhului, Vedenia lui Cozma monahul înfricoșată și de folos, Vedenia părintelui Theodosie de la mănăstirea Neamțului)* și al diverselor hagiografii ascetice *(Varlaam și Ioasaf, Scrisoare de învățătură pre cuvioșilor și de D-zău purtătorilor părinți ce-au viețuit la pustie).* Substratul poemului lui Enacachi Gane, ca în toată această epocă de clasicism întîrziat, e mitologic. Sfatul zeilor voind să tempereze înclinarea oamenilor spre plăceri, Cupidon se exilează de bună voie în locuri pustii. În codru, după o noapte de spaimă, dă peste o ceată de hamadriade, din care una îl conduce, după sfatul unui pustnic, la templul Atenei, unde vede pe magul Zoroastru. Cupidon revine în codru și intră temporar ca cioban la o stînă, unde i se dau straie obișnuite prin partea locului:

O cămeșă în zer fiartă, cu un lustru înnegrit,
Niște ițerași de păr, pentru încins o cură,

Și de ploaie ca să aibă o mântăluță cam ră,
Iară în loc de căciulă, ce atuncea nu era,
L-au îndatorit să poarte, pînă se va cumpăra,
O piele ce se afla jupită de pe un țap.
Scăpat din gură de lup, rămasă numai pe cap.

După ce, în tovărășia unui demon, Cupidon coboară și în infern, Venus, mama sa, cere lui Zeus să-l ierte, dar acesta trimite pe Hermes să-i aducă pe zeul iubirii și pe Noroc în fața sa și, după ce-i orbește pe amîndoi, îi lasă să plece în lume. De aceea, încheie poetul:

În pizmă amoriul însă, după mult ce au aflat,
Pe omul ce nimerește îl face și fermecat.
Iar norocul, ca să cheme omul de la el dreptate,
Nu mai face niciodată osebire între soarte.
Cupidon vrînd să păzească ființa sa nevăzută,
De atuncea în politii numai noaptea se arată;
Asemenea și norocul, pentru a sa rușinare,
De atuncea ca furtuna trecere prin sfaturi are.

De reținut motivul turturelei, ceea ce denotă familiaritatea lui Enacachi Gane cu cărțile populare *(Albinușa, Fiziologul)*, ca și cu poezia neoclasică, greacă:

În a copaciului vîrf, prin desele crengi zărea,
Stînd, ca să se odihnească, statornica turturea,
Care soția de pierde, tot pe crenguță uscată
În toată vremea se pune, iar pe verde niciodată,
Și însătînd apă bè tot la părăi tulburate,
Spre semnul statorniciei cei în veci nevătămate.

Poemul e dedicat „politicescului mentor" al autorului, spătarului Iordache Bucșănescu. Aluziile la „elineasca deșteptare" din 1821 nu sînt dușmănoase ca la Beldiman și Pogor, Enacachi Gane fiind de partea eteriștilor.

BIBLIOGRAFIE

§ *Călătoria lui Cupidon la pustiu.* Poemă în versuri compuse de răposatul Enacachi Gane spat. În prilejul catastrofului întîmplat în acest Prințipat la anul 1821—22, Iași. În tipografia lui Dimitrie Gane, 1850; *Călătoria la munte*, ed. Gh. T. Kirileanu, 1909.

C. Gane, *Pe aripa vremii*, București, 1923; N. A. Ursu, *Poetul moldovean Ienache Gane*, în *Iașul literar*, XII, 1961, nr. 3, p. 81—84.

Scanned with OKEN Scanner

VASILE BOB-FABIAN

Antieterist în spiritul lui Beldiman și Pogor a fost Vasile Bob, nepotul episcopului Ioan Bob din Blaj, cu numele latinizat în Fabian, adus de Asachi în 1820 ca profesor la Seminarul de la Socola din Iași. S-a născut la 31 decembrie 1795 în Rușii Bîrgăului de lîngă Bistrița, ca fiu al caporalului Petru Rău, din regimentul grăniceresc, și al Anisiei Bob din Mînăștirul-Căpîlnicului. Adoptat de bunicul dinspre mamă, Toader Bob, Vasile învață în Maieru, la Năsăud, la gimnaziul din Blaj (din 1810) și la liceul din Cluj, unde făcu studii juridice și de filozofie, pînă în 1816, cînd, condamnat la o pedeapsă corporală, părăsi școala, intenționînd s-o continue la Oradea. Deoarece refuzase să se facă preot, unchiul de la Blaj nu-i dădu nici un sprijin, ceea ce-l determină să primească peste patru ani invitația de a veni în Moldova, unde rămase statornic. O vreme a fost preceptor prin diverse familii, din 1828 profesor de matematică, geografie și latină la gimnaziul public din Iași, iar din 1835 profesor la Academia Mihăileană. La moartea sa, întîmplată la 7 aprilie 1836, un elev, Vasile Popescu (Scriban), rosti un „cuvînt funeral". I se compuse și un epitaf pe mormînt:

Sub aciasta peatră zace paharnicul Fabian
Ce-au văzut lumina zilei în cătunul transilvan.

Vasile Fabian și-a început activitatea literară cu versuri omagiale în limba latină, un *Carmen onomasticon*, scris în 1820, în onoarea lui Mihail Sturza, atunci efor al școalelor, și o odă, cu ocazia înscăunării domnitorului Ioniță Sandu Sturza.

Din poemul românesc *Moldova în anul 1821* se reține versurile preluate de Eminescu în *Epigonii:*

S-au întors mașina lumii, s-au întors cu capu-n gios
Și merg toate dimpotrivă, anapoda și pe dos:
Soarele de-acum răsare dimineața la apus
Și apune dinspre sară către răsărit în sus.

Parafrazînd începutul elegiei a opta din *Tristele* lui Ovidiu (cartea I), poetul înfățișează răzmerița eteriștilor ca pe o răsturnare totală, hilară, a lucrurilor:

Toate pîn-acuma cîte se părea cu neputință,
Eșind astăzi la iveală vor putea avea credință;
Timp mult nu o să mai treacă și-a ara plugul pe mare,
La uscat corăbierii nu s-or teme de-necare;

Ce-a să zică-atunci pescariul, cînd în ape curgătoare
Îi va prinde mreaja vulturi, și dihănii sburătoare.
Ce-a să zică vînătoriul, cînd în loc de turturele,
Nevăzînd nici cîmpi nici codri, va pușca zodii și stele?

Reașezarea vremurilor e văzută ca o reîntoarcere la veacul de aur:

Astăzi păstoriul se culcă fără frică lîngă oi
Și cu fluerul la gură uită grija de nevoi.

Ca profesor, Bob-Fabian a întocmit o gramatică româno-latină, o aritmetică și o geografie (numai aceasta din urmă s-a tipărit în timpul vieții autorului, în 1834).

Sub titlul *Geografia ținutului* sau *Suplement la Geografie* ... Vasile Fabian voia să compună și el o elegie sepulcrală, în spiritul Gray-Legouvé-Foscolo-Jucovski, pe care-i va imita și Asachi. Elegia, numai începută, e străbătută de umor și fină ironie:

Este-n zona subsolară o pașnică mică țară,
Aproape de țărmul lumii plecătoare către sară,
Unde-apoi se hotărăște cu o mare-mpărăție
Pîn-acum necunoscută la părți de geografie.

Un mic pasaj despre viața locuitorilor paradisului:

Nu zidesc ca noi politii în o strîmtă vizurie,
Fiecare locuiește fără dare de chirie,
De vecini, de frați, de mumă și de toate doru-i trece,
Prin prejurul casei sale, iarna-i cald și vara-i rece.

Poezia e compusă „în memoria repozatului școlar Ștefan Șendrea, din Gimnazia Basiliană din Iași, la anul 1834, oct. 25".

BIBLIOGRAFIE

§ Vasile Fabian, *Elementele gheografiei*, partea I, Iași, 1834; *Gheografia elementară*, ed. II, Iași, 1840; *Geografia nouă* (cu D. Gusti), ed. III, Iași, 1843; *Moldova la anul 1821, Moldova la anul 1829*, în *Foaie pentru minte* ... 1839, nr. 97, p. 105, 113; *Geografia ținutului*, în *Lepturariu rumânesc*, vol. III, Viena, 1864, p. 507.

Scanned with OKEN Scanner

I. Verbină, *V. Fabian Bob: Supliment la Geografie*, în *Studii literare*, IV, 1948; G. Călinescu, *Vasile Fabian Bob*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, X, 1961, nr. 1, p. 131 (completare la *Istoria literaturii române*).

DANIIL SCAVINSCHI

Un clasicizant cu gusturi turistice ca Enacache Gane a fost și Daniil Scavinschi, portretizat într-una din savuroasele sale scrisori (IV, *Un poet necunoscut)* de Constantin Negruzzi.

Scavinschi, ne spune Negruzzi în sus-zisa scrisoare, se numea în realitate Scavin și se născuse în Bucovina prin 1805. Rămînînd de mic orfan, se aciuă la Lwow pe lîngă o rudă, spițer, care-l iniție în tainele drogurilor și în limba germană. În 1814 însă, cînd Asachi deschise cursul său de ingineri hotarnici la Iași, fu din rîndul celor care „cel întîi" l-au frecventat, aici învățînd probabil limba franceză. Școala lui Asachi închizîndu-se în 1818, Scavinschi se va fi întors la Lwow, de unde „un boier moldav", întorcîndu-se în 1823 de la Viena, poate tot Gh. Asachi, atunci agent diplomatic în capitala Austriei, îl readuse în Iași, fără să-i găsească o întrebuințare precisă. Scavinschi dă lecții de limba germană prin casele boierilor, silindu-se să-și atragă atenția oamenilor zilei prin ode. Publică o *Odă din partea opștii întru slava nunții ... prințesei Elenco Sturza ce să prăznuește astăzi, octombrie 18, anul 1825,* sau descrie în versuri *Călătoria dumisale hat(manu)lui Constantin Paladi în feredeile Borsăcului, 1828, aogust 30.*

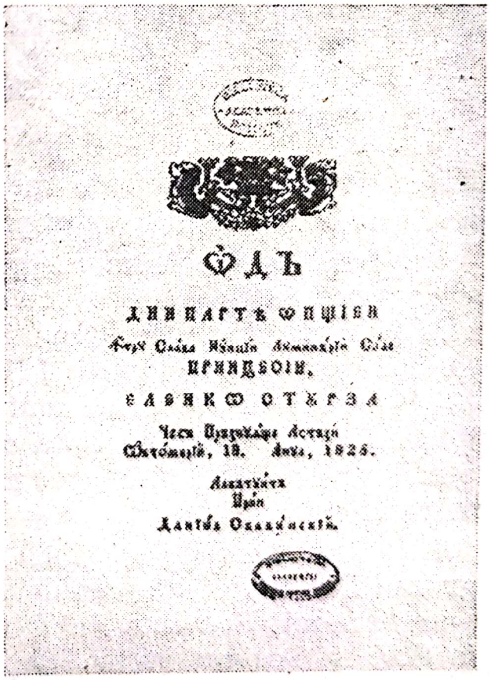

Daniil Scavinschi, *Odă din partea opștei,* Iași 1825.

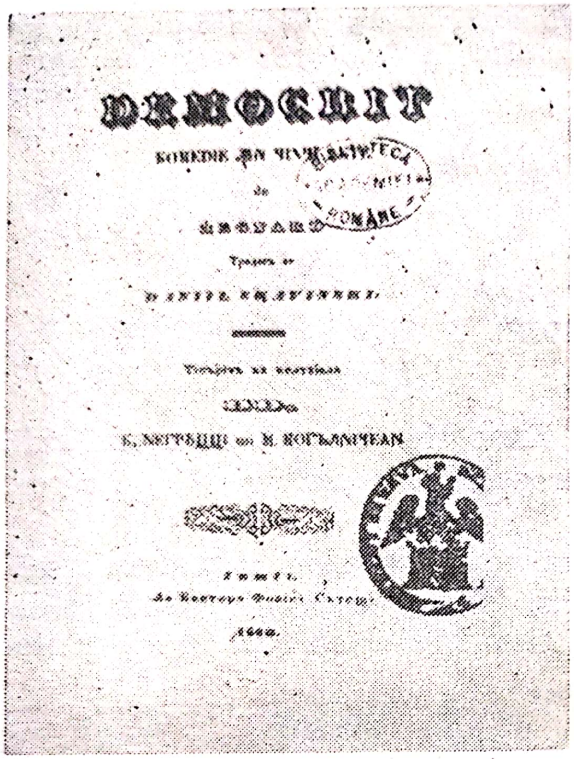
DEMOCRIT

Democrit de Regnard, tr. de D. Scavinschi, Iaşi, 1840.

Poetul se mai exercita traducînd din *Brutus* de Voltaire şi comedia lui Regnard, *Democrit*, pe care o preceda cu o epigramă:

A lui Democrit cel vesel,
întîmplare comicească,
De Regnard alcătuită
în limba cea galicească,
Iar astăzi este tradusă
întru aceasta română,
Pentru obştească plăcere
de a unui tînăr mînă,
De un Daniil Scavinschi
cel mititel la statură,
Pe care plăcu naturei
a-l lucra-n miniatură.

Miniaturalul Daniil era ipohondru, crede Negruzzi, sau chiar bolnav, în tot cazul trăia în mare mizerie şi încerca să-şi prelungească zilele tratîndu-se empiric cu decocturi, hapuri şi picături, sau documentîndu-se cu *Macrobiotica, sau metodul de a lungi viaţa omenească* de medicul german Chr. W. Hufeland, din care a şi tradus un fragment din prefaţă (ms. B.A. R.S.R., nr. 409, f. 96—101).

Tot luînd la medicamente şi încercînd pe el însuşi reţetele, Scavinschi se intoxică într-o bună zi cu mercur. Deoarece îi căzură frumoasele lui mustăţi, poetul şi le adună într-o cutioară şi, predînd-o împreună cu scrierile sale lui Negruzzi, luă o puternică doză de opiu şi adormi, prin 1837, pentru ca să nu se mai trezească, în vîrstă de 32 de ani. Gîndise totdeauna că, însoţit cu lipsa din cea mai fragedă vîrstă, va muri, ca Gilbert, într-un spital (Gilbert însă n-a murit de penurie, ci într-un accident de călărie).

Este greu de spus ce şi cît e adevărat din portretul lui Costache Negruzzi. Din faptul că poetul îşi polonizase numele şi, după moda vremii, s-ar fi numit Scavinov în Rusia, Scavinemberg în Germania, Scavinevil la Paris şi Scavinescu în Bucureşti nu rezultă că era, ca Petre Schlemhil, un damnat, ci mai degrabă un snob doritor de a intra în rîndurile micii nobilimi, dacă nu chiar ale protipendadei. Nevoit să trăiască din expe-

Scanned with OKEN Scanner

diente pe lîngă oamenii mari (l-ar fi ajutat îndeosebi aga A. Sturza-Miclăușeanul), ca umil spițer, și-a pus capăt zilelor.

Traducerea piesei lui Regnard, *Democrit,* foarte izbutită pentru data la care a fost făcută, va fi fost aleasă de Scavinschi tocmai fiindcă figura eroului, a vestitului filozof materialist din Abdera, descoperitorul atomilor, se apropia prin curiozitate de firea sa.

Din poeziile originale, caracteristică pentru stilul epocii este *Călătoria dumisali hatmanului Constantin Paladi la feredeile Borsăcului,* narațiune aparent prozaică și didactică, nu lipsită de umor, întretăiată de remarcabile tablouri bucolice:

Pe coasta acestui mare și bogat în veacuri munte
O stînă de oi se află cu turme în număr multe.
Acolo nevinovata a oițelor sbierare
Și prostatica în bucium a păstorilor cîntare
Fac a veacului de aur plăcuta închipuire,
Unde gustă călătoriul mîngîioasa liniștire.

Poetul cîntă oțiul virgilian „sub tegmine fagi":

M-am depărtat subt un arbur cu ramurile tufoase,
La a căruia tulpină, flori revarsă a lor miroase,
Și m-am lăsat pe o coastă, ca să gust în liniștire,
Nectarul ce-au lăsat firea în trudă de întărire.

Cîte o imagine iese în evidență pe neașteptate, ca aceea a Ceahlăului salutînd pe turiști în faptul zilei:

După o noapte ticnită, Ceahlău-mbrăcat cu ceață
Spre schit aruncîndu-și fruntea ne-a dat bună dimineață.

Deși relatează întîmplări banale, ca într-un reportaj, Scavinschi știe să scoată efecte prin parodierea gesturilor sublime, mitologice. Aga Costache, de pildă, după ce-și concediază nedemnii vizitii, mînă singur caii, ca Achile tîrînd pe Hector:

Aicea aga Costache din norocire zărește
Că surugiul, ce mînă pe cal, se cam cumpănește,
Și aflînd după cum alții bine îl chizășuiră,
Că cu bachica aghiasmă gîtleju-și aghesmuiră,
Îi coboară jos și-ncepe singur toți caii să mîie,
Cu astfel de iscusință cu astfel de vitejie
Chiar ca Achil, care colbul îl amestecă cu norii,
Prin goana cea fioroasă ce-ngrozise privitorii,
Cînd alunga-n fuga mare caii spumați de-nfocare
În tîrîrea lui Ector la a Troii dărămare.

Scanned with OKEN Scanner

Peripețiile călătoriei în trăsură printr-un teren foarte accidentat sînt povestite cu o excelentă bună dispoziție:

Roatele pe de o parte pe mii de stînci se rădică.
Poclitul în cap lovește cît puțin de nu-l despică:
Acum coborai o vale cu cîrniri prăvălitoare,
De-ți părea că mergi în tartar, în veci să nu mai vezi soare:

Acum mergeai tot pe-o coastă pe-a bolovanilor vîrfuri,
Unde prăvălind odată îți făceai tot capul hîrburi.
Ce țipete în cucoane! Ce frîngeri de mîni! oftare!
Cerîndu-și una la alta cea mai de apoi ertare.

Fără îndoială că minusculul Daniil, „Daniil cel trist și mic", cum i-a zis Eminescu în *Epigonii*, poetul care se pricepea să noteze așa de spiritual etapele unei excursii, spițerul posesor al unor colosale mustăți, nu era disprețuit în cercurile în care era admis.

BIBLIOGRAFIE

§ *Odă din partea opștii întru slava nunții... prințesei Elenco Sturza ce să prăznuește astăzi, octombrie 18, anul 1825.* Alcătuită prin Daniil Scavinschi, Iași, 1825; *Democrit, comedie în cinci acte de Regnard*, tradusă de Daniil Scavinschi, tipărită cu cheltuiala dd. C. Negruzzi și M. Kogălniceanu, Iași, La Cantora Foaiei Sătești, 1840; reprodusă în *Lepturariu*, III, Viena, 1862, p. 402—473.

C. Negruzzi, *Daniil Scavinschi*, în *Alăuta românească*, supliment literar a *Albinei românești*, Iași, 15 august 1838, p. 32—38 (reprodus în *Curier de ambe sexe*, II, p. 39—50, și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1840, nr. 13—15); Iacob Negruzzi, *Un vechi manuscris (Daniil Scavinschi)*, în *Convorbiri literare*, IV, 1870/71, p. 44—46; G. Călinescu, *Daniil Scavinschi*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1959, nr. 3—4, p. 705 (completări la *Istoria literaturii române*).

IOAN PRALE

Personaj încă mai ciudat decît Daniil Scavinschi și pitoresc a fost Ioan Prale, născut în Vulcinetul Răzeși din Ținutul Sorocei, unde se refugiase, în vremea Eteriei, Alexandru Beldiman, prin 1769. Numele Prale exista din vechime în ținutul Putnei, unde, în Poiana Pralii, se afla un schit. Prale cunoștea limba greacă și psaltichia, fiind „musicos", ca mai tîrziu Anton Pann. În 1820 tipări la Iași în grecește și românește niște

cîntări la Sîmbăta Mare intitulate bizar *Urmări pe mormintiri, giamnian limbi,* adică în text bilingv, geamăn. Textul românesc e inteligibil numai aproximativ și dacă ne uităm permanent în textul grecesc. Versurile sună astfel:

Astă ce vi-i față
Moldovineață
Vă rog s-o voiți,
Cînd urînd priimiți.
Grădină florue
A ne obicinue...
Zăstre ție Patriu
Ea ți-i de la faptiu
Ilectră de finear,
Neamul desdormi-ne-ar.
Teorie poartă
Gloatii nededată...
Nectar adunat,
În file turnat —
Xenofon — albina,
Isocrat — Sirina,
Omir ar cinsti-o
El de ar privi-o.

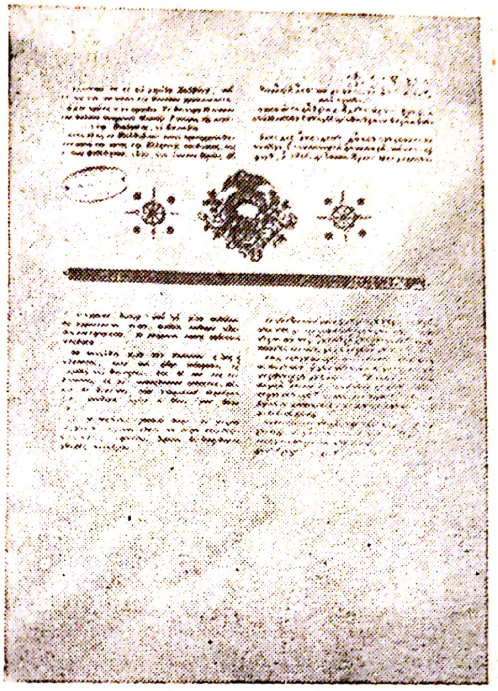

Ioan Prale, *Urmări pe mormintiri,* Iași, 1820.

Firește că nu și noi. Prale, om inventiv, născoci un sistem economic de scriere cu numai șapte semne, din care, asigura el, „vor izvorî buchile, prosodiile și toată darea îndămînă cum și numărul; încît afară de aceste șapte cifre, altele nu vor mai trebui tipografului, nici condeiului, fără numai nula (o) și linie". Alfabetul, tipărit și oferit în 1824 mitropolitului Veniamin Costachi, s-a păstrat. El are aspect de scriere cuneiformă. Vocala *a* e însemnată prin două cuie culcate unul peste altul. Vocala *o* are cuiul de dedesubt întors la capătul drept în chip de cîrlig de igliță. Vocala *u* e notată prin două cuie cu cîrlig de igliță. Numărul 1 apare ca un cui vertical, numărul 2 ca un triunghiu cu un cîrlig înclinat spre stînga, numărul 8 ca o potcoavă întoarsă cu deschizătura în sus, numărul 9 tot ca o potcoavă, întoarsă cu deschizătura în jos etc. Drept marcă, Prale își ia un porumbel închis într-un cerc între literele chirilice IO și PR.

În 1827, cînd avea 58 de ani, Prale convinse pe doctorul în medicină și filozofie Vasile Popp să-i publice la Brașov, cu o prefață entuziastă, opera capitală a vieții sale *Psaltirea proorocului și împărat David în versuri alcătuită de micul între musicoșii sistimii vechi Ioan Prale din Iașul Moldovii,* „visul rău al unui nebun", după expresia lui N. Iorga, și

Ioan Prale, *Psaltirea proorocului și împărat David în versuri*, Brașov, 1827.

în care rimele sînt „o bătaie de joc: *noapte* rimează cu *lapte*, *face* cu *întoarce*", iar „forma e neinteligibilă pînă într-atît, încît ni se vorbește de «pomul lîngă al său lapte»". De versuri a rîs și Maiorescu, dîndu-ne două probe din *Lepturariul* lui Pumnul (citățm numai una):

Eșii spre întîmpinare
La filisteanul cel mare
Și pentru a lui lungime
Sudui-mă cu asprime.

Iar smulgîndu-i lung-lat-taiul
Pre Criș ceva mai scurtaiu-l
Și am ridicat ocara,
Și așa am scăpat țara.

Cu mare greutate, G. Călinescu, a găsit cîteva stihuri „mai luminate", precum:

Mic eram între frățime
Și cel mai în frăgezime,
Într-a tatălui meu casă
De păscut oi mă aleasă,
Mîna mea făcu organul,
Degetele mele psalmul.

Vasile Alecsandri, care cunoscuse cîndva pe Prale, a povestit într-o seară la Junimea, după cum arată Titu Maiorescu în articolul său din 1869, *Observări polemice*, următoarea anecdotă:

„Pralea locuia în Iași pe șesul Bahluiului lîngă mănăstirea Frumoasa. În odaia lui își alcătuise un pat mișcător, scînduri atîrnate în perete, ce le tot schimba după direcția soarelui și pentru care își bătuse cîțiva pari în zid după punctele geografice. Pe lîngă acești pari se mai afla în perete un șir de cuie de lemn, bătute în linie dreaptă de la ușe și pînă la locul unde se întîmpla să-i fie patul în acea zi. Cînd intra Pralea în odae seara pentru ca să se culce, începea să se dezbrace la ușe, și de cuiul dintîi își acăța căciula și așa mai încolo de fiecare cui cîte o parte a îmbrăcămintei, pînă cînd ajungea la pat în starea lui Adam. Dimineața începea apoi procedura inversă și, descuindu-și vesmînt după vesmînt, ajungea gata la ușe".

Om nu lipsit de umor, Prale a murit la Iași în 1847, în vîrstă de 78 de ani, după ce-și compusese singur epitaful:

Toată grija mi-am luat
Și de lume am scăpat,
Eu de dînsa, ea de mine
Și să ne fie de bine!

Scanned with OKEN Scanner

Prale își datorește renumele deopotrivă îngrozitoarei sale versificații, cît și firii sucite. Alexandrescu, la 1842, în *Satiră. Duhului meu,* îl dădea ironic ca exemplu de virtuos al stihului. Douăzeci de ani mai tîrziu însă, în al său *Lepturariu rumânesc,* tomul al patrulea, partea I, Aron Pumnul scria despre Prale că a fost „un spiret plin de artele frumoase; poet arhitect, croitor, ciobotar și aflător de lucruri nouă", într-un cuvînt „un bărbat genial și ciudat în felul său", ce „țintea la universalitate". Aceste cuvinte vădit exagerate n-au descurajat pe Eminescu, care în *Epigonii* reține, alături de Daniil Scavinschi, pe „Prale, fire cea întoarsă".

BIBLIOGRAFIE

§ *Urmări pe mormintiri, giamnian limbi,* Iași, 1820 (fragmente, în *Buciumul român,* I, 1875, p. 324—325); *Psaltirea ... proorocului și împărat David în versuri, alcătuită de micul între musicoșii sistimii vechi Ioan Prale din Iașul Moldovii.* Brașov. S-au tipărit în tipografia d. Franțisc de Șobeln, prin Fridrih Herfurt, 1827 (fragmente în *Lepturariu românesc,* IV, partea I, Viena, 1864, p. 104 și urm.).

Titu Maiorescu, *Observări polemice,* în *Convorbiri literare,* 1869 (III), p. 193 și urm. (reprodus în *Critice,* I, București, Minerva, 1908, p. 127—129); V. Alecsandri, *Din albumul unui bibliofil,* în *Convorbiri literare,* IX, nr. 9 din 1 decembrie 1875; *Despre Schitu din poiana Pralii,* în *Arhiva românească,* X, București, 1945—46; G. Călinescu, *Fișe de istorie literară; Prale,* în *Contemporanul,* nr. 18 (604) din 9 mai 1958, p. 3 (completări la *Istoria literaturii române*).

Scanned with OKEN Scanner

Poezia clasică lirică în Țara Românească

Scanned with OKEN Scanner

IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU

După o genealogie a familiei, pierdută în 1848, Văcărești sau Făgărești ar descinde din Dan, voievod al Făgărașului, nepot de soră al lui Radu-vodă Negru, întemeietorul Țării Românești. În 1215 (data întemeierii Țării Românești după Mihail Cantacuzino), Neagoe Văcărescu, fiul lui Dan, cobora spre Cîmpulung și lua în stăpînire 12 sate pe Dîmbovița în jos, ctitorind tot atîtea biserici. Om foarte bogat, Neagoe ar fi avut opt urmași, șase fete și doi fii, pe Radu, comis, zis Bilșug, și pe Șerban. Domnitorul Pătrașcu cel Bun ar fi dat numele său unui fiu al comisului Radu, născut în 1554, care prin 1584 rezida la moșia din apropierea Tîrgoviștei. Pătrașcu Văcărescu a fost ban al Craiovei și a luat parte la luptele lui Mihai Viteazul împotriva turcilor. Fiul lui Pătrașcu, spătarul Neagoe Văcărescu, a reprezentat pe Șerban Cantacuzino la Poartă, în calitate de capuchehaie, murind la Țarigrad, în 1685. Din cei doi fii ai lui Neagoe, Ianache și Ivan, s-a ilustrat Ianache, vel agă în 1695, capuchehaia lui Constantin Brîncoveanu în 1703 și cumnatul său, soț adică al unei fete a lui Neagoe vodă din Popești. Vistiernic al aceluiași domnitor pînă în

Scanned with OKEN Scanner

1714, Ianache a fost decapitat, împreună cu stăpînul său, de turci, la Constantinopole, în împrejurările cunoscute. Din căsătoria lui Ianache cu Stanca, fiica marelui logofăt Bîrcă, au rezultat două fiice, Ilinca și Maria, și patru fii (Constantin, Radu, Barbu și Ștefan). Ultimii doi, Barbu, mare ban, și Ștefan, mare vistier, erau în 1753 partizanii lui Matei Ghica, dar trecură „de frică" de partea mitropolitului. Doi ani mai tîrziu, Constantin Cehan Racoviță oferea, la cererea lui Barbu, spătăria lui Brîncoveanu, care reveni însă lui Ștefan. Jignit, Brîncoveanu se înțelese cu capuchehaia Manolachi Gealepul și cei doi frați fură exilați la Nicosia, în Cipru. *Genealogia Cantacuzinilor* arată că, duși în lanțuri, ei fură puși „la o rea, întunecoasă închisoare, unde acolo s-a prăpădit bietul Barbu, iar pe Ștefan l-a scos Constantin Mavrocordat voevod, la anul 1757, într-a cincea domnie a sa în Valahia". Numit mare vistier, Ștefan Văcărescu iscălea împreună cu alți trei boieri, la 16 ianuarie 1758, un zapis de 8 500 lei pentru nevoile țării, datorie care n-a mai fost plătită niciodată. Tot în 1758 spătarul Ștefan Văcărescu ar fi păzit la Focșani hotarele țării contra tătarilor revoltați, de unde urma lui se pierde.

Legenda spune că atît Barbu cît și Ștefan erau otrăviți în 1763 din ordinul domnitorului fanariot Constantin Cehan Racoviță, pe cînd se aflau în via lor de la Valea Orlii, în ținutul Săcuieni. Ștefan Văcărescu, vornic de Tîrgoviște și spătar, fusese însurat cu Catinca Done, nepoată de soră a cronicarului Ion Neculce, încît Ienăchiță Văcărescu, fiul lui Ștefan, este prin mamă moldovean. Dar cronicarul Neculce însuși, fiu al Catrinei Cantacuzino, era prin mamă muntean.

Data nașterii lui Ienăchiță Văcărescu a fost fixată de A. I. Odobescu, autorul celui mai cuprinzător studiu despre Văcărești, cu aproximație, în 1740, poetul însuși susținînd că s-a născut în zilele sultanului Mahmud (1730—1754), „în zilele acestui fericit împărat, la... am văzut și eu lumina lumii acestii pline de amar, și la fericirile ei, și de nestatornicie, și la cele ce se pot socoti mai statornice".

A învățat în casă, după cum spune același Odobescu, limbile greacă, latină, italiană, franceză, germană și turcă. Dascăl de grecește l-a avut pe Neofit cel bătrîn Kavsocalivitul, de latină pe un german, Weber, și de turcă niște hogi, la Constantinopole, unde, împrietenindu-se, în 1764, cu Halil Hamid, kiatib (scriitor) la kalemul (secretariatul divanului împărătesc), putu să se perfecționeze în gramatica limbii turcești ce se zice sarfu.

La 12 octombrie 1760 Radu Văcărescu îi împrumuta 500 de taleri cu dobîndă de zece taleri pe lună, numindu-l „dumisale Ianache vel căminar", iar la 2 februarie 1762 Veneția Văcărescu, soția lui Radu, se adresa în

Ienăchiță Văcărescu. Pictură murală, Muzeul de artă al R.S.R.

greceşte căminăresei Elenița Văcărescu, nevasta lui Ianache, fiica lui Iacovache Rizu, sora lui Grigore Alexandru Ghica, cu care deci poetul era cumnat. Ajuns domnitor în 1769, acesta numi pe Ianachi mare vistier, în locul lui Mihai Cantacuzino, în septembrie 1769, funcție în care nu se putu menține decît cîteva săptămîni, deoarece administrația trecu, în noiembrie, pe seama rușilor, angajați în război cu turcii.

Amîndoi domnitorii din Moldova și Țara Românească, reprezentanți ai puterii otomane, Constantin Mavrocordat și Grigore Ghica, erau făcuți prizonieri. Constantin Mavrocordat murea către sfîrșitul anului la Iași, iar Grigore Ghica era dus la Petersburg. De afacerile Țării Românești se ocupa acum spătarul Pirvu Cantacuzino, organizatorul răscoalei „volintirilor" care alungase pe turci din București. Alături de vistiernicul restituit Mihail Cantacuzino, Ienăchiță Văcărescu primi sarcina de a merge în deputațiune la feldmareșalul Rumeanțov, aflat la Laticiof, pentru a cere oaste de pază țării. Om cu „știința politicești lor ocîrmuiri", el nu era pentru epanastasis (răscoală) împotriva stăpînilor otomani și, de teama urmărilor, își pusese familia (avea și un copil) la adăpost în satul Ceraș din Săcuieni.

Se pare că nutrea gînduri de domnie, căci observînd că șansele ei erau de partea fraților Cantacuzino, după o întîlnire la Buzău cu emisarul Nazarie Karamzin, se întoarse din drum cu chip să adune în București boierii refugiați și fugi cu familia la Brașov. Faptul că n-a fugit peste Dunăre este o dovadă că politica lui nu era turcofilă, ci, ca și aceea de altădată a lui Brîncoveanu, prudent neutră.

Cît timp a ținut războiul între ruși și turci, Ienăchiță Văcărescu a lipsit din țară. În 1770 vizirul Muhzun-Oglu încerca la Craiova să instaleze ca domnitor al Țării Românești pe Emanuel Giani-Ruset. Ienăchiță Văcărescu, convocat la instalare împreună cu unchiul său Radu spătarul și cu alți douăzeci de boieri, s-a prefăcut că vine să ia parte, dar, aprecîind primejdiile, s-a întors din drum. Avea totuși legături cu Poarta prin

Scanned with OKEN Scanner

socrul său, dragomanul Iacovache Rizu, care în momentul cînd Austria s-a oferit să medieze pacea între ruși și turci l-a recomandat ca plenipotențiar. Încuviințat de Osman-Efendi, primi de la Thugut un pasport austriac, care nu-l împiedică să fie reținut timp de optsprezece zile de soldații ruși în cîmp, pînă ce, în fine, fu recunoscut ca emisar diplomatic.

Tratativele de la Focșani, cît și cele de la București, n-au dus la rezultatul dorit, încît Ienăchiță Văcărescu, obținînd la Șumla aprobarea vizirului, a rămas mai departe la Brașov. Aici, în mai 1773, avu prilejul să cunoască în casa generalului Auholtz pe împăratul Iosif al II-lea, „monarhul luminat" al iluminiștilor, „autocrat amic al ideilor liberale și singurul dintre austriaci protector al națiunii române", după cum se exprimă Odobescu. Împăratul i s-a adresat prietenește cu „senior Văcărescule" și l-a rugat să-i servească de interpret față de oaspeți, împărtășind emigrației române, constituite bineînțeles numai din boieri, multe „vorbe de mîngîiere".

Cînd se vesti încheierea păcii la Kuciuk-Kainargi, în 1774, Ianache merse grabnic la Silistra și cu un atestat de bună purtare de la serascherul Seid-Hassan se îndreptă spre Constantinopole și, primit acolo în audiență de vizir, i se dădu misiunea de a însoți în țară pe noul domnitor, Alexandru Ipsilante. Acesta îi conferi pentru a patra oară, prin 1775—1776, dregătoria de vistier și-l însărcină să redacteze o schiță pentru condica civilă a Țării Românești, tipărită în grecește și românește în 1780 (Συνταγμάτιον Νομικόν sau *Pravilniceasca condică a domnului Alexandru Ioan Ipsilant-voievod*)[1].

În 1779 este ridicat la rangul de mare spătar. Ienăchiță Văcărescu își pierdu, în 1780, prima soție, pe Elenița Rizu și nu peste mult și mama. În toamna anului 1781, fiii lui Ipsilante, care învățaseră cu un profesor francez Linchou, plictisiți de mediul oriental și curioși de viața din Europa, fugiră peste graniță. Întîmplarea avu ecou nu numai în țară, unde cineva o puse în versuri (ni s-a păstrat un fragment), dar și peste hotare, de vreme ce o amintește un călător contemporan, Domenico Sestini, în *Viaggio curioso scientifico — anticuario per la Valachia, Transilvania e Ungheria, fino a Vienna* (Firenze, 1815). Încercînd zadarnic să-i întoarcă acasă prin rugăminți și blesteme, domnitorul, compromis în ochii turcilor, trimise în cele din urmă după ei pe Ienăchiță Văcărescu, însurat tocmai a doua oară cu Elena Caragea, fiica terzimanului Iordache Caragea. La 27 decembrie 1781 Ienăchiță pleca din București, însoțit de mitropolitul Grigore, de episcopul Filaret, de banul Dumitrache Ghica, de Raice-

[1] Vezi ediția critică publicată de Andrei Rădulescu în 1957.

vich și un grămătic grec. Ajungea la Brașov la 5 ianuarie 1782, trecea prin Sibiu și la 16 ianuarie, după opt zile de drum prin zăpadă, descindea în Viena, numai cu Raicevich și paharnicul Hurmuzache. Misiunea lui Văcărescu era o chestiune de stat, căci turcii interpretau fuga fiilor lui Ipsilante la Viena ca o acțiune politică îndreptată împotriva lor. Întîmpinat la Viena de cancelarul Kaunitz și prezentat tuturor ambasadorilor de la curte, ministrului Spaniei, ministrului Franței, Bréteuil, și marelui duce al Rusiei, Pavel, Ienăchiță Văcărescu s-a comportat ca un fin diplomat, ieșind abil din toate încurcăturile, și totdeodată ca un desăvîrșit om de lume, de loc speriat de fastul saloanelor capitalei. Iată propria relatare a prezenței sale la o „assemblée", desprinsă din *Istoria preaputernicilor împărați otomani:*

„Într-această seară dar prințul Kaunitz, ce vrea să-mi arate o blană de samur și o tabacheră cu berleanturi ce-i dăruise gran-duca al Rusiei, găsi pricină cu a-mi lăuda blanele de samur cu care eram îmbrăcat (căci obicinuiesc europeii să arate la aceste o semplicită și la oamenii ce-i văd întîi; și pe mine la această assemblé mă descinsese damele și de brîu pentru ca să-mi vază șalul), dupe lauda ce-mi făcu prințul blanelor mele, întrebă de ce preț sînt samurii? Îi răspunsei. Îmi zise: — Să-ți arăt o blană de samur ce mi-a dăruit moștenitorul Rusiei și mă rog să mi-o prețuiești. Aduse blana și o puse pe un biliard; eu înțelesei pentru ce mi-o arată și că nu era scoposul prețuirea; îi răspunsei cum că blanele de samur nici cînd iaste soare, nici cînd iaste noapte, nu se pot prețui bine; această blană însă, socotindu-se locul de la care s-au dat și locul la care s-au dat, nu are preț și eu, de o aș fi văzut și ziua, nu sînt destoinic ca s-o prețuiesc. Cu acest fel de întrebări și răspunsuri am trecut acea noapte pînă la un ceas după 12 și așa m-am întors la gazda mea".

Subtilitatea întrebării cancelarului, care voia să cunoască în fond ce sentimente nutrește Văcărescu față de Rusia, n-a scăpat interlocutorului care a dat un răspuns tot atît de meșteșugit: blana de samur este greu de prețuit și pe lumină și pe întuneric, dar, ținînd seama cine a dăruit-o și cui a dăruit-o, valoarea ei e inestimabilă.

Descrierea audienței la împăratul Iosif al II-lea are farmecul memorialului lui Nicolae Milescu în audiență la bogdihanul Chinei:

„A doua zi la 10 ceasuri am mers la curte și intrînd în curtea dintîi cu carîta, căci în curtea de-a doua numai familia împărătească intra, m-am dat jos la scară și m-am suit într-un foișor cu stîlpii de marmură ce-i țin în spinare lei; într-acea curte dintr-ai curții nu se vede nici o pasăre, decît numai acei ce sînt orînduiți de a priimi audiență, de vreme ce guardie de ostași iaste afară din curte. Am trecut într-o sală unde am găsit unu din gvardia corpului cea nemțească, care m-au și întrebat de sînt eu boierul din Valahia, și au căzut dinaintea mea, rămîindu-mi slugile aci; am mai mers două sale pînă la ușa divanului *împărătesc ce are tahtul* (tronul); de acolea, găsind trei gvardii din *somatofilaci* (gardes du corps), un neamț, un ungur și un leah, cu *cîiafeturile* (armurele) lor fieștecare, s-au întors gvardia cea d-intîi la locul ei ce ținea pușcă și dintr-acești trei ce păzea aci cu săbiile scoase au

Scanned with OKEN Scanner

căzut neamțul înaintea mea și am trecut prin divanul ce se numește sala de audiență. Aceasta are un *taht* cu baldachin tot de aur lucrat, perdeaua ce se spînzură de la baldachin și cloșurile sînt tot de sîrmă și cu mărgăritar frumos; această sală, de o parte are ferestre și de o parte are ferestre de oglinzi; dintr-această sală am trecut într-alta, iar cu *taht* mai mic de frînghie; dintr-aceea am intrat într-o cameră mare unde păzea la ușa gabinetului chezarului un *de jour* șambelan cu cheie, care acesta era și gheneral; ne-au primit cu cinste și ne-au poftit cu țeremonie să așteptăm puțintel pînă va da de veste împăratului și mergînd, se întoarse în grab, căci împăratul era în alt gabinet și mai înainte; ne spuse: — Acum ese! N-apucă să sfîrșească vorba și se sună un clopoțel și îndată se răpezi șambelanul și trase de la perdea un cloș de fir și să ridică perdeaua și-mi făcu semn să intru în casă. Intrînd la ușă, văzui pe chezarul în mijlocul casei fără capelă, în picere și, pe loc, călcînd doi pași, am îngenunchiat turcește și puindu-mi capul în pămînt, vrînd să-l aridic, m-am pomenit cu mîna chezarului la cap, zicîndu-mi că nu face trebuință de această țeremonie și să mă aridic, și vrînd să-i sărut mîna, a tras-o și m-au cunoscut de cînd mă văzuse la 73, la Brașov . . .“

Este o diferență sensibilă între comportarea împăratului austriac și aceea descrisă de Gheorgache în *Condica* sa privitoare la sărutarea piciorului pașilor turci.

Odobescu n-a rîs de genuflexiunile lui Ienăchiță și pe drept cuvînt, căci departe de a fi turcești, acestea intrau în uzajul protocolar european. Celebrul poet de curte Metastasio, prezentîndu-se împăratului Carol al VI-lea, n-a procedat altfel: „făcui, zice el, cele trei reverențe prescrise, una intrînd pe ușă, a doua în mijlocul camerii și ultima în fața majestății sale și pusei un genunchi în pămînt“.

Văcărescu convinse pe împărat că beizadelele n-au nevoie de azil străin și, lăsînd la Viena pe Raicevich, se întoarse în țară prin Sibiu, „ca să nu se facă zvon pe la cafenele“ că ar veni cu catane, după o ședere de patru zile în capitala Austriei, în ianuarie 1782, pe cînd Alexandru Ipsilante, mazilit, se afla la Giurgiu, în drum spre Constantinopole. Noul domnitor, Nicolae Caragea, numit la 15 ianuarie 1782, nu veni în București decît prin aprilie, Văcărescu fiind în tot acest timp caimacam. Nicolae Caragea, sosit în sfîrșit, îl confirmă spătar și fiindcă-i murise și a doua soție, în toamna anului 1782, îl însură a treia oară, „la veleatul 1783“, cu cea de-a

Ienăchiță Văcărescu. Portret de A. Chladek.

cincea fiică a sa, Ecaterina. Foarte devotat turcilor, Nicolae Caragea punea pe ginerile său să gătească pod pe Dunăre la Brăila și să adune zaherea la Silistra, dar la 17 iulie 1783 Poarta îi trimitea firman de mazilie, înlocuindu-l cu Mihai Șuțu. Numit vistier pentru a cincea oară, Văcărescu, reclamat de un anume Vasili Vladul pentru „debiti antichi" în repetate rînduri în 1785, își zidea cu meșteri străini o casă la Băneasa și continua să strîngă provizii pentru oștile otomane care se pregăteau de război cu Austria. Dar și Șuțu fu schimbat, în 1786, cu Nicolae Mavrogheni, simplu pescar din Paros, fost tîlmaci la Constantinopole, „om prost și la fire, și la gîndire, și la simțire", după opinia lui Văcărescu:

„Mavrogheni, scrie el în *Istoria* sa, sosind în țară dete pricină tuturor a rămînea încremeniți după ce l-au văzut *ektrom* sau poznă a țării asemenea. Ce să povestesc cu faptele și lucrările acestuia? fiindu-mi și rușine să le iau în condei; de aceea și le las la cei ce scriu analele domnilor ca să facă această osteneală dupe datoria la care s-au supus".

Deși voise să-l atragă de partea sa, numindu-l de la început vistier dvornic, Mavrogheni n-a izbutit să se facă simpatizat de Văcărescu, care nu înceta a-i critica faptele și a deplînge relele ce adusese în țară. Avu mărinimia să intervină pentru încetarea popririi și urmăririi vistiernicului înlocuit de Brîncoveanu, silit să se răscumpere prin bani.

În raportul din 26 februarie 1787, al agenției din București, înștiința pe Kaunitz că la 22 ale lunii, unii dintre boierii mai bătrîni, mitropolitul și doi episcopi, adunați la Ienache Văcărescu, deciseră „a veni a doua zi în corpore la agent pentru a-l ruga să comunice curții imperiale rugămintea lor care stă în aceea că, dacă se va ajunge la un război între Rusia și Poartă, măria sa imperială să se milostivească de această țară, s-o pună sub ocrotirea sa, . . . să ia orice măsură va crede potrivită, numai să nu intre în țară nici un rus și nici un turc". Văcărescu veni să prezinte singur cererea agenției și, nefiind primit, reveni peste cîteva zile la secretarul von Petrossi, căruia îi spuse în viu grai că „a cerut cu cinci ani în urmă de la Kaunitz voia să i se adreseze în împrejurări însemnate și că acest moment a sosit acum. Dacă rușii vin iarăși ca dușmani ai turcilor în aceste țări, boierii vor trebui iarăși să fugă cu toții în Transilvania, țara va fi cu totul ruinată și nu va mai putea plăti nici un tribut pe care Poarta îl va cere totuși îndată după încheierea păcii.

Scanned with OKEN Scanner

În acest an, 1787, poetul găsea vreme să-și tipărească, la Rîmnic și la Viena totdeodată, ale sale *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii românești*, scrise, după cum ne informează istoricul Dionisie Fotino, încă din 1780, o dată cu gramatica lui Micu și Șincai. S-a dovedit că pentru gramatica propriu-zisă Văcărescu s-a servit de un model italian, *Lezioni di lingua toscana*, a lui Girolamo Gigli, iar pentru poetică de *Gramatica greacă completă* (Γραμματικὴ ἑλλμνικὴ ἀκριβεστατη) a lui Antonio Catiforo (Veneția, 1734). Într-o notă la prefață el mai citează *Gramatica geografică* (Γραμματικὴ γεωγραφικὴ), apărută la Veneția în 1760, manual de geografie englezesc tradus întîi în franțuzește, apoi în italienește și în neogreacă de Gheorghe Fațea din Cerigo, aflat și în două versiuni românești, din 1780 și 1786, sub titlul *Gheografie noauă care cearcă de obște toată fața a sferii idroghiu, adecă a glonțului pămîntului, împreună și a apei* (ms. nr. 121, Arhivele Statului, Iași, și ms. nr. 2349, Biblioteca Academiei R. S. România).

Ienăchiță Văcărescu nu era numai un poliglot, ci și un erudit. În prefața gramaticii citează pe L'Advocat, autorul unui dicționar francez geografic și istoric, filozofi și scriitori antici greci și latini (Thales, Sallustius, Seneca). De la Thales ținea minte sfatul de a muri pentru patrie: „Un filozof grec din cei vechi, care m-au învățat să moriu pentru patrie". Din Sallustius scoate învățătura că gloria biruitorilor se datorește oștirilor: „Și atunci le voi da pe un filozof latin să le răspundă că arhistratigul să împărtășește de slava ce dobîndescu ostașii lui biruindu". De la Seneca a învățat să persiste în lucrul început: „Un filozofu latinu mi-au dat în totu momentul inemă și curagiu, zicîndu-mi: nici un lucru nu este greu a să birui dă către lucrarea îndeșită și cu tărie și dă către silința cea cu scumpătate" (pasiune). Pe Voltaire l-a utilizat în chestiunea introducerii religiei creștine ca religie de stat, cu cartea *Viața lui Petru cel Mare (Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand*, 1—11, 1760—1762), lăudîndu-i nu mai puțin *Henriada:* „Nu să poate uita lesne dă către cei ce au cititu nici dulceața Enriadii, ce au alcătuit în limba galicească filozoful Volter".

Din Catiforo se informa asupra istoricului poeticei pe care o descoperea foarte veche „precum se vede, de la greci, arapi, perși, încă și evrei și haldei". Cultul lui Văcărescu se îndreaptă către literaturile elenă și latină. El știe că elenii au întrebuințat întîi versul cînd lăudau pe zei și apoi l-au întrebuințat și pentru a cînta pe oameni în „istorii, comodii,

Fig. 69. Ienăchiță Văcărescu acvaforte de Th. Aman.

opere". Citează în acest sens pe Aristofan, Esiod, Euripide și Omer, distingînd între poeți și prozatori: „vrîndu a să numi poetici și nu logografi". Din literatura latină relevă pe Ovidiu și pe Virgiliu.

Văcărescu regreta că limba românească n-avea încă nici gramatică, nici dicționar, după 1601 de ani (socotiți de la colonizarea romană), pentru a putea tălmăci cu înlesnire „cărțile de știință în limba românească". Își arăta considerația pentru limbile greacă și latină, prin faptul că se ocupă și de versificația lor, cînd s-ar fi putut mulțumi cu studiul versificației moderne: „cu aceasta ca să arătăm și evlavia cea după datorie ce are limba noastră la acelea". Găsea „multă dulceață" și „mari gîndiri" mai ales la poeții italieni (Tasso, Ariosto, Petrarca, Metastasio).

După un *Abregé chronologique* de la Paris (1783), Richer („dă Dația") și Büsching, Văcărescu vorbește de Flacu, „arhistratigul romaniceștilor puteri", de la care ar deriva numele de Valahia (părere combătută de Miron Costin), de cetatea Cermiceghetura „capitala a craiului nostru Decebal sau Decheval" și de coloniștii veniți în Dacia, oameni simpli, „proști", fără „știință dă știență". Limba latină vorbită de coloniștii din Italia, acea „mumă de limbi", transportată pe teritoriul dac, a început a să „dăjghina", amestecîndu-se cu limba vecinilor: „fiindu dachii împreună lăcuitori cu dînșii, sîrbii și bulgarii vecini, atîtea limbi dăosebite".

Văcărescu era conștient de importanța gramaticii pentru realizarea unității limbii și a progresului ei și deplînge îndelunga lipsă a unui astfel de manual, faptul că printre coloniștii romani nu s-a aflat nici un gramatic care să statornicească regulile de vorbire în Dacia: „Căci dă ar fi fost măcar un dascăl dă gramatică, astăzi am grăi toți limba latinească

Scanned with OKEN Scanner

sau talienească, cu carele au venit acei stăpînitori dă atuncea aicea". El laudă traducerea *Bibliei* din 1688, dată importantă în evoluția limbii noastre: „Poci să zic că limba rumânească dă la anul 1688 s-au început, măcar și dă era începută dă la anul 105 dă la Hristos, adică cu 1583 dă ani mai înainte". Însă tocmai datorită acestei stări de lucruri, adică lipsei unui cod care să fixeze normele limbii vorbite și scrise, Văcărescu se îndoia de rezultatul pe care putea să-l aibă tardiva sa gramatică și, în definiția pe care o dă disciplinei sale, el ezită a insista asupra caracterului obligator al normelor, lăsînd deplină libertate în folosirea lor:

Gramatica e meșteșug ce-arat-alcătuire,
Și toți printr-însa pot afla verice povățuire,
Și-a scrie încă într-ales cu reguli arătate,
Pe toți învață d-a le ști fără greșală toate.
Și versuri înmeșteșugite arată d-a se face:
Siliți-vă a o-nvăța sau faceți cum vă place.

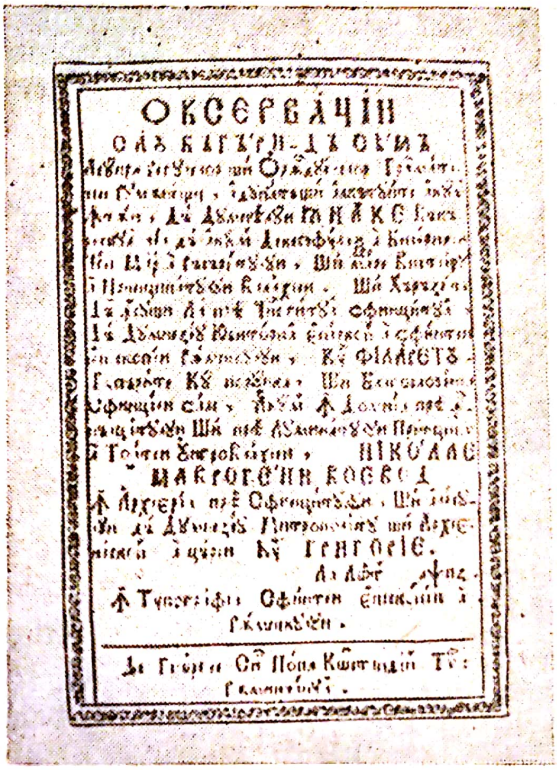

Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, ediția I. Foaia de titlu.

Spre deosebire de latinizanți, Ienăchiță Văcărescu nu propune eliminarea cuvintelor slave din limbă și recomandă pentru îmbogățirea vocabularului introducerea neologismelor din limba greacă. Au rămas în manuscris patru dicționare întocmite de el: *Dicționar român-german* și *Dicționar german-român* (ms. 1392, B.A. R.S.R.) și *Dicționar româno-turc, Dicționar turc-român* (ms. 1393 B.A. R.S.R.).

Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu n-a rămas fără ecou printre contemporani. O societate românească de filozofie din Transilvania, apreciindu-i modelele de versificație, îl numea, în 1795, Anacreon al românilor, iar douăzeci de ani mai tîrziu Zaharia Carcalechi arată că „în toate bibliotecile împărătești și crăiești să află această gramatică, ca semn de laudă a neamului românesc". Eliade Rădulescu, în *Curierul românesc* din 15 iunie 1839, consideră pe Ienăchiță Văcărescu „tatăl gramaticii noastre".

În ianuarie 1788 austriecii pornesc război împotriva Porții. Mavrogheni, care nutrea ambiția de a deveni seraschier al oștirii otomane, voia să

intre imediat în luptă. Văcărescu, credincios Porții, dar binevoitor și față de austrieci, credea că Țara Românească trebuie să rămînă neutră și să joace cel mult rolul de arbitru (aceasta a fost dealtminteri politica sa statornică). Deoarece domnitorul împingea cursul evenimentelor pe altă albie, poetul se văzu silit a cere voie de a merge la Țarigrad, mai ales că soția sa era țarigrădeancă. Mavrogheni acceptă ca Văcărescu să se stabilească fără familie la Nicopole, unde se mai aflau și alți boieri, bănuiți a fi avut mai înainte „corespondență cu nemții și cu muscalii" și a fi ieșit cu arz împotriva domnitorului înaintea vizirului Iusuf-Pașa, ca: paharnicul Guliano, banul Nicolae Brîncoveanu și fratele său, vornicul Manolache, Dumitrașcu Racoviță, Manolache Crețulescu, logofătul Costache Ghica, clucerul Dumitrașcu Fălcoianu și stolnicul Alexandru Farfara.

La Nicopole începu să redacteze Văcărescu *Istoria a preaputernicilor împărați otomani*, la care va lucra, desigur cu întreruperi, șase ani, între 1788 și 1794, o înșirare de treizeci și una de biografii ale sultanilor dintre anii 1300 și 1791. Pentru partea de la 1300 la 1757, succintă și cu extrem de rare referințe la țările românești, autorul a consultat izvoare turcești, bizantine și moderne, pe Naima, Rașid și Subhî „cari au scris cu atîtea frumoase tejnișuri și istileahuri, sau metafore și idiotisme", pe Eiveri-Efendi, pe Nichefor Gregoras, Zonaras, Laonic Calcocondyl, Leunclavius și Meletie de Arta, pe Dimitrie Cantemir, Beringer, Büsching cu *Erdbeschreibung*, L' Avocat și Voltaire cu *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* sau „istoria de obște". Partea de la 1757 pînă la 1791 e mult

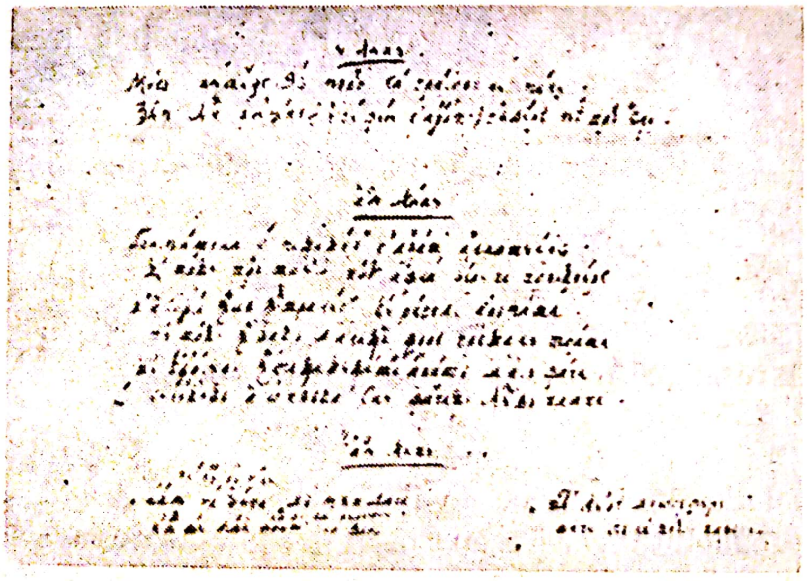

O pagină din manuscrisul *Gramaticii* lui Ienăchiță Văcărescu (B.A.R.S.R., mss. 305).

Scanned with OKEN Scanner

mai dezvoltată și are caracter de memorii, interesante atît pentru epocă cît și pentru biografia autorului. Însă caracterizările în versuri ale sultanilor sînt stereotipe: Mahomet I a fost „om foarte însemnat" ca legiuitor, Ortuguli I era „vestit" pentru dreptate, Murat I „peri în pace", Baiazit n-a ținut seamă că „și fulgerul se trece", Mahmet I întrunea „dreptatea-nțelepciunea și de cuvînt ținerea", Murat II era dojenit de Minerva pentru că slăvea pe Marte, Arabia, Persia, Asia, Egiptul și Africa tremurau de vitejia lui Selim I, Eufratul, Tigrul, Dunărea și Nilul se întreceau în a preamări pe Suliman I, Osman II pierdu stăpînirea pentru că n-a avut cine să-l sfătuiască bine, Mustafa I credea că o picătură de noroc prețuiește mai mult decît „un borcan de minte", Suliman II n-a izbutit să se facă nemuritor cu toată silința, Mustafa II a crezut că poate dăinui cedînd fără lupte teritorii și a căzut din cauza „melancholiei". Mahmud I a împărățit tot cu pace, Osman III nu s-a putut ilustra, trăind prea puțin:

Puțina viețuire nu dete păsuire
Acestui împărat.

N. Iorga prețuia informațiile orale ale poetului obținute de la Eiveri-Efendi, vizirul Selim Varcalî-Zadè, pașa de Nicopol și de Turnu, Atanasie Comnen Ipsilanti, hachim pașa Habid etc. Unele știri sînt extrase din „arhiviile casei mele" sau din „scrisorile casii mele", din documente oficiale și particulare.

Intervențiile lui Mavrogheni pricinuiră, după opt luni de ședere la Nicopole, mutarea lui Văcărescu la Rodos, tot fără soție. Aceasta, stînd la Arvanitohori, lîngă Tîrnova, pierduse trei copii din patru, rămînînd numai cu Nicolae, viitorul poet (Alecu se afla cu tatăl său). Abia în februarie 1790 exilații primiră dreptul de a merge la Adrianopole, mai apoi la Rusciuc și aici făcură tot ce le-a stat în putință pentru a decide mazilirea și condamnarea la moarte a lui Mavrogheni (întîiul socru al lui Ienăchiță Văcărescu, Iacovache Rizu, a scris și el o poemă eroi-comică în limba greacă, *Mavrogheniada*). Obținînd după înlăturarea domnitorului voia de a veni iar la Adrianopole, Văcărescu petrecu aici un timp cu familia, fiind primit de caimacamul Izet Mehemet. În februarie 1791 era din nou internat în lagărul de la Șumla cu ordinul de a pregăti în secret cinci poduri peste Dunăre și a se îngriji de provizii. Veni și în București cu îngăduința turcilor și conferi cu mitropolitul Cozma și mitropolitul Dosoftei, favorabili partidei otomane, și provocă suspiciunea nemților care prin Mitrovski îl expediază în grabă peste Dunăre (trimisese înainte pe logodnica fiului său Alecu, căreia îi murise părinții, la Tîrnova). Com-

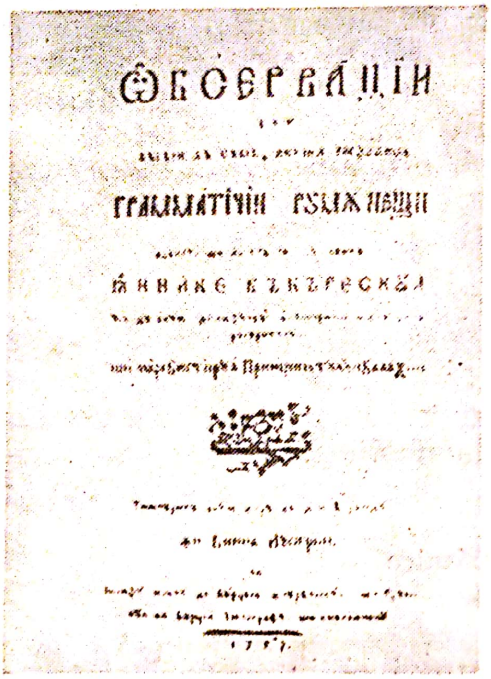

Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, ediția a II-a, Foaia de titlu.

portarea poetului în aceste împrejurări, ce-i drept grele pentru el, a fost totuși servilă față de turci și miră faptul că în *Istorie* o arată fără înconjur:

„În toată această curgere de vreme, judecățile și pricinile se căuta de mine și de cîte ori venea la cortul meu cu plocoane, îi luam eu însumi (pe români) cu plocoane și-i duceam pe la regeali cu plocoane, pe unii la chehaia bey, pe alții la tefterdar, pe alții la ceauș-pașa și arătam că într-adins au adus plocoane pentru dînșii și le priimea cu liubov stăpînii, și le dăruia galbeni din destui; într-acest chip am otcîrmuit trebile țării cu multă plăcere a stăpînilor, pînă cînd s-au făcut armistiția cu nemții".

În urma păcii de la Șiștov (4 august 1791), timpurile liniștindu-se, Văcărescu putu să-și reia, după zile de zbucium, traiul de mare boier feudal. Locuia pe Podul Mogoșoaiei într-o casă somptuoasă, situată cam pe locul unde este astăzi C.E.C.-ul, păzită strașnic de seimeni, arnăuți și panduri înarmați cu sulițe, buzdugane, puști și pistoale. În curte se aflau mulțime de cai, povodnici și iedecuri cu harșale strălucitoare de aur și argint. Trîmbițele, surlele și tobele sunau, în sala cea mare ardeau două facle de tombac poleit și un zumzet plăcut de viori, naie și tambure, amestecat cu glasuri femeiești, mîngîia auzul. Cu talentul său de a învia lucrurile moarte, Odobescu a dat o pitorească descriere a seraiului cvasiturcesc al lui Ienăchiță Văcărescu:

„O mulțime de fete, tinere și gingașe nimfe și baiadere, îmbrăcate cu cele mai luxoase veșminte, cu rochii de șaluri și de sevai, cu ii de borangic și de zăbranic bogat cusute, îl slujeau, unind pe lîngă serviciul casnic și talentele desfătătoare al dantului, al cîntării și al muzicii instrumentale. Nou Agamemnon, el se înconjurase de o mulțime de Brizeide. Nici Tersitul nu lipsi petrecerilor sale și Pitulicea țiganca, bufon femeiesc ce alerga pe atunci prin casele boierești, propunînd tutulor serviciile sale înlesnitoare, deștepta adese rîsurile oaspeților prin titlul familiar de *vere spătarel* prin declarațiunile amoroase și prin cînticile de dor ce ea adresa veselului boier".

Odobescu romanța mărturii ale episcopului Grigore al Argeșului, tradiții de familie transmise de Iancu Văcărescu și relațiuni ale doctorului

Scanned with OKEN Scanner

Mihail Perdicari din poemul grecesc Ἕρμηλος ἢ δημοκριτηραικλεὶτος (1817), *Ermil sau democriteraclitul*, adică Ermil partizanul filozofului optimist Democrit din Abdera și al filozofului pesimist Heraclit din Efes.

„Boierul Văcărescu, *zice doctorul Perdicari, în susnumitul poem*, mă avea pe mine sfătuitor, și prieten, și de al casei. Mie îmi spunea pe față bucuriile, mie durerile, mie amorurile lui, dacă îl socotea vreo doamnă nebună că e urît, că e cuminte sau înțelept și care dintre roabe nu era de lepădat sau care-i rezistase și se purtase urît. Ce boier, Ienăchiță! Fie blagoslovit!"

Tot Odobescu ne dă un portret al lui Ienăchiță Văcărescu după o pictură aflată cîndva în biserica Sf. Spiridon cel Nou de pe ulița Șerban Vodă, copiată din porunca lui Iancu Văcărescu și cunoscută mai mult în reproducerea lui Anton Chladek:

„O față prelungă și cam palidă, cu fruntea lată, un nas drept și regulat, cu nările foarte largi, o gură zîmbitoare pe ale cărei buze voluptoase abia le ascundea o mustață subțire, ochi căprui cu o căutătură plină de dulceață și de fineță, în sfîrșit o barbă castanie, rară și transparentă, ce-i filfîie ușor pe piept, iată trăsăturile acelei figuri ce-nsuflă îndată un simpatic respect și pe care o susține cu oarecșce mîndrie portul drept al trupului și gugiumanul de samur, așezat cu semeție pe cap. Costumul lui, imitat de pe hainele sale favorite, e compus într-acel portret de un anteriu de sevai roz-gălbui sau chamois și încins la brîu cu un giar, din care iese hangerul cu mîner de smalt albastru și de pietre scumpe; pe deasupra poartă un contoș de coloarea verde deschisă a iezmului (iasp alb), îmblănit cu samuri. În mînă el ține un sul de hîrtii desfășurate, pe care se citesc acele cuvinte memorabile ale sale, acel testament în versuri, cel mai nobil legat ce putea lăsa un om de geniu posterității sale".

Sub Mihai Suțu (1791—1793) era vel-vistiernic, sub Alexandru Moruzi (1793—1796) vel-spătar. În 1793 primea pe ambasadorul rus la Focșani; îndeletnicirea principală era însă sporirea averii. Cumpără moșiile Prajba și, cu 2 000 de taleri, Socolul. I se reclamau datorii făcute de tatăl său, dar poseda mijloace să ridice o biserică în Băneasa și făcuse în 1797 o danie de 500 de taleri mînăstirii Dușco din eparhia Larissi „unde se află, ca o comoară de mult preț, sfințitul cap al acelui dintre sfinți părintelui nostru Visarion episcop" (era dicheofilax al bisericii celei Mari constantinopolitane). Trecut de cincizeci de ani, Ienăchiță își păstra încă faima galanteriei. Îi ieșise și un cîntec, reprodus întîi de Cezar Boliac în *Buciumul* (1863, nr. 49), asupra amorului cu soția domnitorului, Zoița Moruzoaia:

Ienăchiță Văcărescu
Șade-n poartă la Dudescu
Cu ciubuc de diamant,
Capot roșu îmbrăcat,
Cu anteriu de atlaz,
Moare doamna de necaz.
Cu hanger de Korassan.
Doamna trece în rădvan,

În rădvanul aurit,
Cu tot coşul poleit,
Poleit de ciohodari,
Tras de patru armăsari.
Trece des şi-l mai priveşte,
Căci cu foc îl mai iubeşte
Ienăchiţă stih îi face
Că domniţa mult îi place,
Stih cu libov înfocat
Şi-o desmiardă-n lăudat.
Boier astfel ca un brad
Nu se află-n Ţarigrad.
El cu doamna s-ar lovi,
Dacă vodă ar muri.

Alexandru Moruzi, ridicat prin ambiţie şi perseverenţă domnitor din simplu dragoman, deşi om cult şi iubitor de petreceri de spirit, era arţăgos şi iute la fire şi, dornic de a se înălţa pe sine prin coborîrea altora, introdusese un ceremonial foarte complicat la curte, neadmiţînd în jurul său decît persoane cu educaţie franceză (el însuşi avusese un preceptor francez). Nu acesta va fi fost motivul pentru care Ienăchiţă Văcărescu, aşa de bun cunoscător al protocolului de la curţile europene, nu-l putea suferi. Se prea poate ca domnitorul, bănuind legătura dintre poet şi soţia sa, şi întărit în asta de zvonurile care circulau, să fi interzis el însuşi accesul lui la curte. Fapt este că Ienăchiţă Văcărescu încetă de a mai călca pragul palatului.

După o vară secetoasă, în 1795, se iviră cazuri de ciumă. Ienăchiţă, vel-vistier şi mare ban, stătea izolat „în casele Corbeancăi", după cum ne spune un logofăt de vistierie, temîndu-se să nu se molipsească. La 14 septembrie 1795 i se născu un fiu, Iordache. Sosit la faţa locului cu doctorul Constantin Caracaş, poetul luă straşnice măsuri de dezinfectare, spălă camerele cu tulumba, afumă cu praf de puşcă, arse gunoaiele din curte şi expedie personalul de serviciu la conacul din Băneasa, înlocuindu-l cu altul. Cu această ocazie ar fi scris două molifte în versuri implorînd Fecioara să-i cruţe casa şi o moliftă de mulţumită după trecerea primejdiei.

Moruzi, auzind de isprăvile lui Ienăchiţă, îl chemă la curte pentru consultaţii. Poetul însă pretinse că suferă de friguri şi nu primeşte pe nimeni, vorbind cu oricine venea la el din dosul ferestrelor. Ceru azlu de la vistierie pentru odihnă şi, tot amînînd întrevederea cu vodă, veni în cele din urmă la curte, sub pretext că pătimea de măsele, cu işlicul pe cap. Moruzi fu nevoit să accepte înfruntarea şi cu o politeţă prefăcută îl rugă să spună cum crede că ar putea rezolva problema foametei care bîntuia în ţară.

„Ipsilotate, ar fi răspuns, după Odobescu, banul, puţine voi şti a spune eu, un biet bătrîn retras din lumea strălucită ce-mpresoară pe măria-ta; dar pe cît poci să mă întinz cu mintea, socotesc că ar fi oarecare mijloc de uşurare. Nu mă îndoiesc că bine cunoaşteţi că, deşi vechile hattihumaiumuri ale ţării nu pomenesc nimic despre aceasta, însă s-a făcut obicei din zilele strălucitilor domni ce au domnit înaintea măriei-tale a se da, pe fieşce an, zaherea îmbelşugată din ţară la serhaturile turceşti

Scanned with OKEN Scanner

de pe malul Dunării. Oare, făcînd acum țara plecată cerere la înalta împărăție și mai ales făgăduind cu dinadinsul, că în ani mai roditori se vor împlini cu prisos cele date acum, nu s-ar milostivi oare preaputernicul împărat și ar porunci să se sloboadă țării zahareaua grămădită în jicnițele serhatarilor? Ce cugetați despre aceasta, ipsilotate și domniile voastre, arhondes?"

Domnitorul și boierii au ascultat firește sfatul lui Văcărescu, împrumutul s-a obținut și țara s-a mîntuit, dar dizgrația marelui vistiernic a rămas. Nici după ce fu destituit la 28 august 1796, Alexandru Moruzi nu contenea a se gîndi la răzbunare: „Dacă nu voi avea șireang, cînd îmi va cădea Ienăchiță în mînă, zicea el, voi lua pletele doamnei mele spre a-l sugruma!"

Ienăchiță Văcărescu a murit la 12 iulie 1797. Împrejurările n-au fost încă deplin lămurite. După I. Voinescu II, tradițiile familiei erau că poetul căzuse jertfă „uneltirii domnilor fanarioți" prin intermediul unui doctor, Hristodor, care i-ar fi administrat în locul unui medicament otravă. Însă domnitor era în 1797 Alexandru Ipsilante, cu care Ienăchiță Văcărescu se găsea în bune raporturi, încă din prima domnie. Nu este exclus ca la mijloc să fi fost tot mîna lui Moruzi, care va reveni la tron în 1799. În acest caz, poetul trebuie să fi fost victima legăturii sale cu Zoița Moruzi, pentru care a compus un fel de epitaf cu acrostihul *Zoico, mor* (ms. 332, fila 42):

Zilele ce oi fi viu
Vrednic aș vrea ca să fiu
Oftînd ca să te slăvesc
Dar cum poci să îndrăznesc?

Oi putea oare vrodată
Pîn' nu merg pe lume-ailaltă
Măcar pe scurt să-ți vorbesc
Să vezi cum mă chinuiesc?

Iscusit aș trebui
Să fiu să poci zugrăvi
Chipul tău care dă rază
Soarelui și-l luminează;

Oftările-mi sărcinează
Peptul viața-mi scurtează
Răpaus poate-oi avea
Numai Stixul cînd o vrea!

Această delicată poezie de Ienăchiță Văcărescu, poate printre cele din urmă ale lui, a dormit printre manuscrise aproape un secol și jumătate, fără a atrage atenția cuiva.

Cea de-a treia soție a lui Ienăchiță Văcărescu, Ecaterina, i-a supraviețuit, și la 17 martie 1810 primea cu martori un sipet cu sculele soțului defunct, lăsate celor trei copii ai ei, Nicolae, Iordache și Elena, aceasta din urmă răposată puțin după moartea tatălui. Valoarea totală a sculelor se ridica la 11 500 de taleri (diamante, cercei cu smaralde și briliante, șiraguri de mărgăritare, inele). Casa din București a poetului trecu în proprietatea logofătului Ștefan Belu și în ea a fost ucis în 1821 bimbașa Sava.

Scanned with OKEN Scanner

Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu începe cu studiul sunetelor care se împart în *glasnice* (vocale) și *neglasnice* (consoane). Sunetele, exprimate prin 33 de litere, se pronunță: glasnicele așa cum se scriu (*a* nu *az*), iar neglasnicele cum se scriu plus sunetul *e*(*be* nu *buche*). Glasnicele sînt lungi *(i, î, o)*, scurte *(a, o, ă)* și „de obște", comune *(a, u)*. Din glasnice se fac *diftonghi*. Neglasnicele sînt *îndoite (-b, șt, cs, ps), schimbătoare (v, g, d, j, z, m, s, t, ț)* și *neschimbătoare (l, n, p, r, f, h, ș)*. Silaba se zice *slomnire*. Din silabe se fac *ziceri*, iar din ziceri *cuvinte*, adică propozițiuni. „Cuvîntul are noao părți, carele sîntu acestea: *articolul* adică încheerea, *nome* adică nume, *pronome* adică pronume, *verbu* adică grăire, *partițipie* adică părtășire, *propozițione* adică propunere, *adverbiu* adică spre graiu, *congiunțione* adică legare și *interietione*." Numele se înduplecă prin *căderi*, adică se declină, trecînd prin șase cazuri (*nominativă* sau numitoare, *genitivă* adică nenumitoare, *dativă* adică dătătoare, *acuzativă* sau pricinuitoare, *vocativă* sau chemătoare, *ablativă* adică aducătoare), iar *înduplecările* sînt două (declinarea I conține masculine ca *timpul, șarpele;* feminine ca *masa, șeaua, vremea, Maria,* și obștești ca *sluga;* declinarea II e exemplificată cu nume ca *Ion, Gheorghe, Elisabeta)*. Genul e *bărbătesc, femeesc, neutru sau dă nici unul* (obicei, bine), *obștescu* (de amîndouă neamurile, precum *slugă, gazdă*) și *confuzu* (precum *vultur, broască*). Numărul e *singuritu* și *înmulțitu*.

Numele este de două feluri „*sostantivu* adică *ființatu*" și „*adiectivu* adică spre-pusu". Adjectivul are trei grade de comparație: *pozitivu, comparativu* sau legătoriu, *superlativul* sau covîrșitoriu. Numeralul poate fi *numărătoriu* (cardinal), *orînduitoriu* (ordinal) și *împărțitoriu* (distributiv).

Pronumele țin de nume și pot fi legate sau *relative, interogative, personalu, dobînditoriu* (pozitiv), *adeveritoriu* (de întărire), *arătătoriu* (demonstrativ), dă *felurime, de gheneralită*, de *cîtățime* sau cvantită de *dăosebire* sau diversită.

La nume mai intră și diminutivul, *mîngîitoriu* sau *răsfățătoriu*.

Verbul sau *graiul* este *perzonal* și *neperzonalu* (cu trei categorii: rigorozi, jumătate de fără persoană și fără persoană), *tranzitiv* sau strămutător și *intranzitiv* sau nestrămutător, *ativ* sau lucrător, *asolut* sau dă sineș, *neutru* sau dă nici unul *(mor), neutru pătimitor (mă bolnăvesc), impersonal, regulat* și *anomal*.

Verbul are cinci „mode" (*indicativă* adică arătătoare sau hotărîtoare, *imperativă* adică poruncitoare, *otativă* adică rîvnitoare, *congiuntivă* sau adăugătoare și *infinitivă* adică nesăvîrșitoare sau nehotărîtoare).

Scanned with OKEN Scanner

Avem șase timpuri la indicativ, două la imperativ, cinci la optativ, patru la conjuctiv, trei la infinitiv și patru *înjugări* (conjugări), în care conjugarea a doua este a patra, iar a treia a doua.

Părtășirea (participiul) și *gherundii* (gerunziul) nu sînt trecute la moduri.

Prozodia se ocupă cu accentul *(oxia)* și punctuația (apostroful, *linea, stigma* mică, virgula, *stigma* mare, *punctul,* și *ufenul,* semn diacritic pentru diftong). Cuvintele compuse alcătuiesc un *frasis, idiotisma* e o particularitate. *Sintaxisul* este o construcțione sau alcătuire și are în vedere topica, ordinea părților *propunerii* (propoziției), care poate fi *simplice* și *înfigurată* sau *regulată* și *inversă.* După enumărarea regulilor urmează explicarea figurilor gramaticești, nu retorice, precum *elipsis, pleonasmul, silipsis* (antiteza), *enallaghi* (analogia) și *iperbata* (inversiunea). Iperbata are cinci forme: *anastrofi* (inversiunea între subiect și predicat), *tmisis* (parantesul între părțile unui cuvînt compus), *sinihrisis* (așezarea unui caz în locul altuia), *anacoluton* (prescurtarea). Se pomenesc tot aici metafora și alegoria, cu explicarea că acestea sînt figuri retorice. Metafora este „a arăta pricina ce vei să zici, și să scrii, închipuită întocmai asupra, sau a vreunei vite, sau vreunii ape, sau a vreunui element, sau a vreunii păsări, sau vreunii flori, sau pom, sau copaciu, sau verice alt lucru lumesc, văzut și știut, a cărora sau firea sau mișcarea, sau fapta, să să asemene cu cugetul arătării ce vei să faci".

La capitolul despre poetică se face deosebirea între versificația clasică, bazată pe cantitatea silabelor (lungi și scurte), și cea modernă, bazată pe calitatea lor (accentuate și neaccentuate); apoi se definește piciorul și felurile sale după numărul silabelor (cu două silabe: *spondeu, pirihiu, troheu* și *iamb*; cu trei: *dactilul*). Dactilul este de șase picioare *(exametru)* sau cinci *(pentametru)* și este *„stih iroicescu"*, spre deosebire de stihul „eleghi" sau cel iambic. În fine, Văcărescu are idee de cezură, căreia îi zice *frîngere,* și de rimă.

Dependența capitolului de poetică de gramatica lui Catiforo poate fi constatată din textul referitor la picior. Scrie Catiforo:

„Se numește picior în arta poetică sistemul metric, adică o parte din vers compusă din două, trei sau patru silabe. S-a zis picior în mod figurat de la animale, care merg cu picioarele, căci tot așa și armonia frazei merge cu picioarele metrice și prin ele se alcătuiește versul. Dintre picioare patru sînt de cîte două silabe, opt de cîte trei silabe și șasesprezece de cîte patru silabe".

Scanned with OKEN Scanner

Şi Văcărescu:

„Picioru la meşteşugu poeticii să zice numărătoare sistemă, adică o parte a stihului ce să face din doao, trei sau patru slomniri, să numeşte picioru metaforiceşte, după vite, care prin mijlocirea picioarelor umblă, aşa prin mijlocirea piciorului să alcătuieşte cuvîntul, din care să face stihul, după cum arată prea învăţatul Antonie Catifor în cartea sa. Deci din picioarele acestea patru sîntu cu două slomniri, optu cu trei slomniri şi şasesprezece cu patru slomniri".

Iată şi un exemplu cam trudnic de dactili oferiţi de Văcărescu însuşi:

Şi ce voiesc cum poci s-arăt? Am glas? Muză, grăieşte!
Zi ce să cuvine sau fă-mă a-nţelege.
Cum să arăt mai pă-nţeles în grai curgere bună
Cugete frumoase, cu poetice faceri.

Mai toţi cercetătorii operei lui Ienăchiţă Văcărescu minimalizînd valoarea ştiinţifică a gramaticii sale (prima gramatică românească în limba română tipărită) şi pe aceea a istoriei (care este în mare parte un excelent memorial) au simţit nevoia să apese pe latura poetică şi, fiindcă aceasta e redusă, au căutat s-o sporească. I s-a atribuit în mod cu totul greşit manifestul *Trîmbiţă românească,* adaptat după Adamantios Corais la 1821, versuri de Naum Rîmniceanu şi de Iancu Văcărescu, poezii ocazionale privitoare la cişmelele lui Alexandru Moruzi pe care poetul nu avea motive să-l laude. Aceste versuri nu adaugă nimic la creaţia lui Ienăchiţă Văcărescu din punct de vedere calitativ şi fac notă discordantă cu producţia lui sigură.

Bibliografia românească veche susţine că în cartea grecească *Slujba sfîntului Alexandru,* tipărită la Veneţia în 1771, „cu osîrdia şi îngrijirea" lui Ienăchiţă Văcărescu, sînt şi poezii religioase de el. Trecem deocamdată peste ele, ca şi peste moliftele româneşti (improbabil de el) şi caracterizările în versuri din *Istoria împăraţilor otomani* ce trebuie apreciate numai în context. Exemplele de poezii din gramatică interesează însă şi separat, autorul însuşi oferindu-le ca modele de virtuţi prozodice ale limbii române.

După o invocaţie în care Ienăchiţă cere muzei puterea de a cînta:

Muză, putere dă, mă rog, la graiurile mele
Zi-mi, cum să-ncep? -n ce fel s-arăt gîndirea mea prin ele?

Scanned with OKEN Scanner

urmează scurte compuneri epigramatice, de înțelesuri didactice, sentențioase, ușor memorabile. Poetul osîndește vanitatea:

Ce-ai să-mi zici de mîndrie?
Eu n-aș mai fi vrut să fie.
Căci se-mpotrivește firii,
Și legii, și omenirii.

încrederea nemăsurată în propriile forțe:

A socoti că poate,
Un om să facă toate
Oricîte va gîndi,
Nu-i duh dă isteciune

și recomandă comprehensiunea:

De-a avea milostivire,
Nu-i lucru piste fire

și suferința cu discreție:

La o-ntristare
Amară foarte
-Ncît cel ce-o are
Să-și roage moarte,
N-ai ce să faci.

Nu-i mîngîire,
Nici e putință
Acel ce piere
Să-ți dea credință,
Trebuie să taci.

O caracteristică a celor opt poezii din gramatică este relativa lor dificultate.

Odobescu citează în acest sens un exemplu tipic:

Ce are? cine? și în ce fel să ne-arate?
Silința cîte nu săvîrșaște-n vreme?
Războaie face cu-npotriviri ciudate.
Aduce, duce, osteneala ș-o are.
Drept hrană dulce, încă și bucurie.
Apleacă firea, și voința ș-o cere.
Neștine unde, ți-o ca o bazis,
La verce treabă va avea de-a începe.

Scanned with OKEN Scanner

Comentariul lui Odobescu face mari eforturi de limpezire:

„Înțelesul acestor două strofe se restabilește astfel: *Și în ce fel să ne-arate cine ce are în sine?* Adică: Cum să-și dovedească omul talentele, puterile? Poetul răspunde: Prin silință, căci *silința cîte nu săvîrșaște cu vremea? Ea face războaie, aduce, duce, se ostenește;* dar răsplata ei, *dulcea ei hrană e bucuria. Ea apleacă și firea și cere ca voința sa* să se împlinească cu orice preț. De aceea *neștine oriunde va avea să înceapă vreo treabă,* să o ia, *să o ție ca o bază* a lucrării sale".

Alte poezii, erotice, au fost socotite, pe nedrept, triviale, din cauza imaginilor învechite. Departe de a fi vulgare în vremea cînd au apărut, ele conțin metafore culte ale poeziei galante din secolul al XVIII-lea (canar, șoim):

Tu ești puișor canar!
Nu te hrănești cu zahar,
Nici măcar cu cînepioară,
Ci hrăpești o inimioară
Ce-ai făcut-o jertfă ție...
Ce-ai cu ea de gînd nu știe!

Sau:

Într-un copaciu zarifior,
Un șoim prins în lățișor
Strigă amar, ciripind,
Norocul său blestemînd:
— Multe păsări am vînat,
Și-mi ziceau șoim minunat;
Iar aici laț fiind întins,
Cum am dat, pe loc m-am prins.
De inimă... nu de cap.
N-am nădejde să mai scap.

Tema din *Amărîtă turturea* a fost pusă în circulație de *Bestiariile* medievale, de unde a trecut și în literatura noastră, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* și în cazanii *(Cartea românească de învățătură dumenecile preste an* a mitropolitului Varlaam, Iași, 1643, *Evanghelia învățătoare de la Dealul,* 1644). Hasdeu în *Cuvente den bătrîni,* II, a arătat că motivul e răspîndit și la alte popoare, mai ales în Italia. Petrarca, înlocuind turturica prin privighetoare, evocă moartea Laurei:

Quel rosignuol, che si soave piagne
forse suoi figli o sua cara consorte,
di dolcezza empie il cielo e le campagne
con tante note si pietose e scorte;
e tutta notte par che m'acompagne
e mi rammente la mia dura sorte.

Modelul lui Ienăchiță Văcărescu a fost indiscutabil o poezie din culegerea lui Athanase Psalidas, *Efectele amorului*, apărută la Viena, în 1792. Iată această poezie:

Cum suferă turturica
Se vede din glasul ei
Și mișcările sale
Îi arată inima.
Și cu toate că la nimic nu-i folosește,
Ea rămîne mereu mîhnită
Cînd își pierde soțul
De lîngă ea.
Pe unde trece,
Invoacă tot moartea.
Iarba verde nu-i place
Ci ramura uscată.
Unde vede vînătorul
Singură se duce spre el,
Ca s-o omoare,
Să scape de lume.
Plînge mereu
După soțul ei:
Dimineața, seara, la prînz
Și niciodată nu-i veselă.
Dacă trece printr-o grădină,
Nici nu se întoarce să privească;
Nici o verdeață
N-o ispitește.
[Unde vede apă stă]
Dar mai înainte o turbură
Și pe urmă o bea.
Își udă aripile,
Ca să le răcorească,
Căci inima ei scoate foc
Și le arde.
Ea nu-i decît o pasăre
Și totuși se întristează atît,
Că nu mai vrea să trăiască,
Nici a se veseli.
Dar eu om în toată firea
Cu o astfel de soartă
Pot să mai rîd
Dacă-mi pierd iubita?

Cum se vede, figurează aici și versurile pe care Odobescu și Hasdeu credeau că, rămînînd văduv, Ienăchiță le adăugase cîntecului poporan, în memoria soției sale dintîi. Anton Pann însă reproducînd poezia în *Spitalul amorului* n-a eliminat strofele finale de caracter personal. Ele dispar abia în variantele publicate de V. Alecsandri (*Poezii populare ale românilor*, 1866), G. Dem. Teodorescu (*Poezii populare române*, 1885) și S. Fl. Marian (*Ornitologia poporană română*, 1883).

Și tema din *Spune inimioară, spune* se află de asemenea într-o „mișmaia" din culegerea aceluiași Psalidas, *Întrebarea sufletului către inimă*, modelul comun îndepărtat putînd fi Anacreon sau Ovidiu din *Remedia amoris:*

Inimă ce ai de suferi
Și plîngi nemîngîiată?
Mă faci și pe mine
Cu tine să plîng.
Spune-mi, inimă, durerea ta,
Că poate să-ți găsesc doctorie.

Poezia lui Ienăchiță Văcărescu a fost reprodusă de asemeni de Anton Pann în *Spitalul amorului*, dovadă că devenise populară.

Scanned with OKEN Scanner

Comparatismul excesiv a dedus că poezia *Într-o grădină* ar fi o traducere după *Gefunden* de Goethe, scrisă 16 ani după moartea poetului român. Motivul există în poezia populară aromână, unde a venit probabil din Grecia. Tratarea pe care i-o dă Ienăchiță Văcărescu este desigur originală. Spre deosebire de Goethe, poetul român exprimă cu simplitate și grație indeciziunea îndrăgostitului, slujindu-se de metafora florii:

Într-o grădină
Lîng-o tulpină
Zării o floare ca o lumină.

S-o tai, se strică!
S-o las, mi-e frică
Că vine altul și mi-o ridică!

Din compunerile grecești ale lui Ienăchiță Văcărescu un *Cîntec* (Μὲ δυστυχίαις πολεμῶ) a avut o reputație europeană prin cartea lui P. A. Guys, *Voyage littéraire de la Grèce ou Lettres sur les grecs anciens et modernes*, Paris, 1771. J. L. S. Bartholdy a dat o traducere franceză a altui cîntec asemănător în 1805 și una germană în 1807. Un manuscris al unei variante ajunsese în posesia orientalistului J. A. Buchon. Acesta l-a împrumutat lui L. J. N. Lemercier, care a tradus-o în limba franceză și a publicat-o în volumul al doilea al culegerii sale *Chants héroiques des montagnards et matelots grecs*, Paris, 1825. Toate variantele figurează în *Efectele amorului* de A. P. Psalidas. Iată o traducere liberă din grecește a acestui faimos cîntec (prima variantă), reluat, pare-se, de Iancu Văcărescu în *Închinăciune de nelegiuiți:*

Pe marea nenorocirilor,
Pe vreme primejdioasă,
Lupt cu ursite rele,
Scufundat pînă-n gît.
Stau în cumpănă
Și mă apropii de pierzanie
Prin vînturi afurisite
Puternice și potrivnice,
În valurile multor chinuri,
În furtuna gemetelor.
Nepotolita mare
Mînioasă
Spumează și muge,
Iar vînturile ridică
Nouri negri
Și răzvrătiți.
Zadarnic mă străduiesc
Să văd cerul senin,
Să ajung cu ochii țărmul,
Să găsesc vadul,
Nu pot să arunc ancora
Fiindcă nu zăresc liman.
Cu desnădejde alerg
La pînzele mele:
Ori mă voi înneca,
Ori voi afla mîntuire.
Dacă vor ține,
Pot să mă scape.

Nu numai acest cîntec în limba greacă a lui Ienăchiță Văcărescu („Le morceau suivant, sur un air de Hassan, c'est de Janakitza, boyard de

Valachie" — susține J. L. S. Bartholdy) a trecut granițele țării. Gramatica sa era luată ca punct de plecare de Andreas Clemens în lucrarea *Walachische Sprachlehre für Deutsche nebst einem kleinen Wörterbuche*, apărută la Buda în 1821. Poezia *Amărîtă turturea*, notată de germanul Vater, a fost introdusă de B. Whyte în *Histoire des langues romanes*, tom. I, 1841, ca model de limbă română, într-un moment cînd literatura noastră, încă la începuturile dezvoltării, era puțin cunoscută dincolo de granițele ei.

Ienăchiță Văcărescu era conștient de a fi un pioner al poeziei românești și acest lucru îl exprimă nu mai puțin vestitul său testament:

Urmașilor mei Văcărești!
Las vouă moștenire
Creșterea limbii românești
Ș-a patriei cinstire!

ALECU VĂCĂRESCU

Darul poetic al lui Ienăchiță Văcărescu s-a transmis fiilor săi, întîi lui Alecu, al cărui bunic după mamă, Iacovache Rizu, era nu mai puțin poet.

Despre Alecu Văcărescu știm puține lucruri și acestea ipotetice. S-a născut, după presupunerile cele mai plauzibile, prin 1769 și desigur fusese luat în refugiu la Brașov, unde familia a stat pînă în 1774. Mama lui Alecu, Elenița, muri în 1780, ceea ce înseamnă că poetul rămase orfan de copil. Opt ani mai tîrziu, însoți pe tatăl său în exil la Nicopole și îl găsim tot cu el în 1790 la Rodos. Îndată după întoarcerea în țară, la 29 aprilie 1791, se însura cu Elenco Dudescu, de 15 ani, luînd ca zestre moșia Boldu în districtul Slam-Rîmnic, cu helești, sat și vii, și primind de la tatăl său, în onoarea soției, moșia Rădulești și o cantitate însemnată de bijuterii în valoare de 4 000 de taleri:

„O suia de aur cu sori de diamant, i unu inelu zefir i altu inelu de zmaragd i o floare de diamanturi i unu celenchiu mic i o pereche de cercei cu rubinuri, împrejuru cu diamanturi i cordeaua lor, deasupra iar diamanturi, i unu inelu de diamant pentru logodnă".

Pentru că era orfană, Elenco Dudescu mai căpătă de la socrul ei galantom o suia de diamant, un inel rozgalben și opt șiraguri de mărgăritare.

Alecu Văcărescu moştenea în plus, de la bunicul său Ştefan, moşia Cojeşti şi moşia Pasărea, pe care, după moartea tatălui, le-a vîndut. În general, Alecu nu era bun gospodar, trăind în petreceri costisitoare şi risipă, ceea ce-l va duce la ruină. Avea cultură grecească şi franceză, dobîndită în casă, dar dregătoriile nu l-au ispitit. În 1791 făcea parte dintre boierii epitropi pentru „nartul (preţul) îmbrăcămintelor celor proaste", fiind un fel de agent fiscal; în 1792, la 18 iunie, fusese numit ispravnic de Dîmboviţa. În acest an i se născu primul fiu, Iancu, viitorul poet. Deşi a mai avut două fete, pe Maria, măritată Bălăceanu, şi pe Sofia (Eliza), măritată cu un baron Miller, nu s-a împăcat cu soţia, cu care n-a trăit decît cinci ani, despărţindu-se definitiv de ea la 17 martie 1797. Dintr-o poezie anterioară despărţirii aflăm că „Elenco şi Aleco au amor amîndoi", dar încă de prin aprilie 1795 Aleco începu să ardă de o altă pasiune. În două acrostihuri citim numele Lucsandra, care nu era al soţiei sale. Alt acrostih, purtător al „strălucitului nume" Rucsandra, a fost făcut, precum ne arată Nicolache Văcărescu, fratele poetului, „aflîndu-se ascuns de frica vrăjmaşilor într-o căsuţă, în timp de o jumătate de ceas şi plin de frică, de bătaie de inimă şi de desnădăjduită hotărîre".

Într-o zi de mai din anul 1796, Alecu se afla cu noua sa iubită şi pare-se cu fratele mai mic într-un loc ferit, poate undeva la cîmp (căci Nicolache zice „pustietate") şi „întîmplîndu-se oareşcare dispută, plină de nenumărate plăceri asupra vorbii", luă poruncă să-şi arate zisele sale în stihuri în timp de un ceas. Atunci a compus poezia *Foarte multă văz plăcere*.

Alecu Văcărescu,
Portret de A. Chladek.

În 1797 iscălea „fost mare clucer", aceasta fiind ultima treaptă boierească la care a ajuns, iar în anul următor suferea în „campania Craiovei" din cauza „despărţirii" de fiinţa iubită, stihuindu-şi întristarea în greceşte. S-a păstrat jalba din acelaşi an, 1798, către domnitorul Constantin Hangerli, privitoare la moartea mătuşii sale Veneţiana, văduva lui Radu Văcărescu, de a cărei fiică era îndrăgostit Alecu, asasinată în chip misterios la moşia Jilavele din Ialomiţa. Vistierul Scarlat Cîmpineanu acuzase pe Alecu Văcărescu de crimă în scopuri „necuvioase".

Scanned with OKEN Scanner

Vestejind calomnia acelei „stîrpituri împuțite a naturii", poetul cerea reparații morale, dezvinovățindu-se în chip patetic:

„Fără dar să înșir o serie de alte cuvinte probabile pentru apărarea mea, mă mulțumesc deajuns ca să se puie mai întîi la tortură acei trei indivizi (bănuiți de omor) și dacă printr-aceasta nu se va putea lămuri și desființa cu totul acest zvon ce s-a răspîndit, atunci, drepte judecător, mă voi tîrî însumi la picioarele tronului înălțimii voastre, cu mîinile mînjite de sînge, cu sufletul pătat și plin de vicleșug și mă voi declara culpabil de moartea acelei femei și gata a răscumpăra această crimă cu viața mea; voi cuteza încă a numi pe înălțimea voastră nedrept, dacă pornit de milă, nu-mi veți ridica această viață dureroasă și de o mie de ori mai urîtă decît moartea".

Văcărescu arată că mătușa sa îi ținuse „loc de mumă", dar că acum „chiar trăind, era moartă pentru mine" și că în sărăcia lui „cea vestită și văzută de toată lumea" n-ar fi avut mijloace să plătească un ucigaș; cît despre „neîmpărtășirea" lui cu tîlharii, speră că este cunoscută.

Nu știm urmarea acestui proces, probabil însă că Alecu Văcărescu a fost scos din cauză, pentru că în domnia următoare a lui Alexandru Moruzi, instalată la 11 februarie 1799, își permitea atacuri alegorice la adresa stăpînirii într-un *Tatăl nostru parodiat*, în grecește:

Tată, tu te duci răpind avutul-*nostru*
Deci ai lucrat împotriva celor ce-ți poruncește — *cel din ceruri,*
Ai luat cu totul în deșert cuvîntul — *sfințească-se,*
Și sîntem siliți să blestemăm *numele tău,*
Căci tu, abuzînd de puterea ta, ai zis: —*vie,*
Însă din nelegiuitele tale jafuri s-a umplut *împărăția ta.*

Judecînd după o altă satiră grecească, iscălită Vacarescoglu, Alecu căzuse la mizantropie, și-l vedem dezgustat de moravurile timpului, cu toate că declară a se amuza:

Fără sfială
Și socoteală,
Lumea-ntreagă te minte și-nșeală.

Șireată
Și stricată
S-a făcut societatea deodată.

Orice prietenie
A ajuns vicleniе
Într-un cuvînt doar vrăjmășie.

Unde te-nvîrtești
Dușmani găsești;
Nu-i unul în care să nădăjduiești.

Asupra morții lui Alecu Văcărescu tradiția răspîndită de familie este că a fost ridicat de oamenii lui Moruzi cam la vîrsta de treizeci de ani, exilat la Tulcea, ucis pe drum și aruncat în Dunăre. Nimeni în orice caz

Scanned with OKEN Scanner

n-a mai ştiut ce s-a întîmplat cu el după arestare. Lucrurile s-au petrecut înainte de 22 noiembrie 1799, cînd I. Florescu, mare vornic al Obştirilor, C. Filipescu şi Isac Ralet cereau domnitorului Alexandru Moruzi o carte de blestem împotriva celor care luase obiecte şi juvaeruri din casa „răposatului" Alecu Văcărescu. O anafora din martie 1800 constată că răposatul lăsase datorii în valoare de 73 593 de taleri şi instituie o comisie pentru regularea „acestei clironomii încurcate", propunînd „să se plătească cu încetul din arendarea moşiilor" şi orînduind „suma necesară pentru creşterea copiilor, cum şi îndestularea la lipsurile de zestre a soţiei răposatului Elena". La 5 martie 1800, popa Iordache Macariu cumpără arenda moşiilor casei răposatului Alecu Văcărescu cu 20 500 de taleri pe 5 ani, din care reţine 7 815 taleri datorie; în sfîrşit, la 20 martie 1800, Ecaterina Văcărescu, soţia lui Ienăchiţă Văcărescu, obţine de la Alexandru Moruzi o rezoluţie privitoare la împărţirea locului de case între ea şi defunctul Alecu Văcărescu.

Poeziile lui Alecu Văcărescu ne-au rămas într-o culegere întocmită de Nicolae (ms. 287), care laudă într-o prefaţă „duhul cel cu noian" al fratelui său, cînd scînteile îi aprindeau „cu văpăi iuţi, inima". Într-o prefaţă proprie, din 4 decembrie 1796, Alecu arată că şi-a trecut într-o „condicuţă" numai versurile alcătuite de la luna aprilie a veleatului 1795 şi că el n-a fost „stihurgos pentru gustul lumii", ci numai pentru trebuinţele lui, deci cititorul care „va întîmpina vreo noimă neplăcută sau nepotrivită, atît la ideea sa cît şi la a obştii" nu se cade să-l «criticarisească»".

Spre deosebire de Ienăchiţă, care e un moralist, Alecu Văcărescu este poet, în versurile româneşti, ca şi în majoritatea celor greceşti (au rămas nouă compuneri în această limbă şi două greco-româneşti), excluziv erotic, ca Petrarca, al cărui stil se prelungeşte prin Renaştere pînă în secolul al XVIII-lea. Pentru Alecu Văcărescu dragostea este o lege a firii, la care el e bucuros să se supună în orice moment:

La ochii ce au din fire
osebit nur şi simţire
Este către toţi o lege
bucuroşi robi să se lege.

Ochilor ce dau şi fură viaţă, ai Rucsandrei, poetul le făgăduieşte robie pe veci, făcînd şi un jurămînt de statornicie:

Am hotărît cu jurămînt, supt prea slăvita-ţi mînă,
Pîn-oi muri să fiu supus şi tu să-mi fii stăpînă.

Scanned with OKEN Scanner

Iubita n-are „potrivnică sub soare", e unică precum Beatrice și Laura, și poetul îi închină adevărate laude (copiate apoi de Conachi):

Singură ești numai una
Care ai luat cununa
Darurilor de la fire
Mai pă sus de omenire!

El se simte dator să-i arate deplina frumusețe pe care oglinda i-o reflectă „cu scăzămînt":

Oglinda cînd ți-ar arăta
Întreagă frumusețea ta,
Atunci și tu ca mine
Te-ai închina la tine.

N-ar fi mijloc să te privești
Asemenea după cum ești;
Și idololatrie
Să nu-ți aduci tu ție.

În concepția lui Alecu Văcărescu și mai tîrziu în aceea a lui Eminescu, femeia nu e conștientă de rostul ei pentru artist, care e în stare s-o nemurească, și atunci poetul trebuie să-i lămurească semnificația gesturilor sale, s-o educe asupra seriozității lor:

Ci cîtă ești să știi, de vei,
Dă crezămînt ochilor mei,
Fiindcă nu te-nșală
Nici fac vreo greșală.

În ei te cată să te vezi
Întocma pă cît luminezi:
Și d-într-a lor vedere,
Vezi cîtă ai putere.

Exprimîndu-și dragostea, Alecu Văcărescu se compară cu fluturele de noapte fascinat de flacăra lămpii, combătut de întuneric și de lumină, de frig și de căldură:

Ca pervaneaua am ajuns,
Nu e vrun lucru de ascuns,
Singur alerg de voie,
În foc fără nevoie!

Cînd nu te văz, înghet de frig,
Voi să te văz și să mă frig!
A ochilor tăi rază,
Îmi place să mă arză!!

Imaginea cu fluturele poate să vină din *Erotocritul* lui Vincenţiu Cornaros, dar o regăsim şi la Petrarca, a cărui poezie e specializată în contraste violente:

Come tal ora al caldo tempo sole
semplicetta farfalla al lume avezza
volar ne gli occhi altrui per sua vaghezza,

onde aven ch'ella more, altre si dole;
cosi sempr'io corro al fatal mio sole...

*

Pace non trovo e non ho da far guerra;
e tremo e spero, ed ardo e sono un ghiaccio;
e vola sopra 'l cielo, e giaccio in terra;
e nulla stringo, e tutto 'l mondo abraccio.

Desigur, limbajul lui Alecu Văcărescu e mai elementar şi lasă impresia afectării prin stîngăcie, a trivialităţii prin asprimea expresiei inculte. Dar tonul principal al poeziei sale erotice este totdeauna platonic, spiritual, chiar cînd improvizează, ca în cunoscutul cîntec „de ocazie" al trandafirului, despre care Nicolache Văcărescu ne-a lăsat o turburătoare mărturie, desprinsă parcă din *Vita nuova* de Dante:

„...La mai a veleatului 1795 întîmplîndu-se ticălosul poetic numai cu scumpa pricină a flăcărilor sale şi şezînd amîndouă părţile peste două ceasuri cufundaţi într-o tăcere foarte adîncă şi sorbindu-să unul cu altul cu căutăturile, mai la urmă au ieşit acest trandafiraş dintr-acel sîn ceresc şi adică cam cu nebăgare de seamă s-au pus pă pernă, ca cum ar fi fost lepădat, la care întinzîndu-să ticălosul şi luîndu-l, tremurîndu-i şi sufletul şi mîna, întîi au fost dujănit de ce să-l ia, apoi iertîndu-i-să greşala au fost întrebat că să pot face stihuri asupra trandafirului? Şi el cu multă smerenie răspunzînd că focul acelui trandafir ar putea însufleţi şi pietrile a face stihuri, cu multă blîndeţe, însă plină de mărime şi de putere, au fost poruncit să facă. Deci el, nepierzînd vreme nici un minut, ţiind trandafiraşul în mînă, cu ochii plini de lacrimi, au început a le zice din gură..."

Poezia *Foarte multă văz plăcere* este un dialog pe tema că trei lucruri sînt plăcute vederii omeneşti: un rîu, o pajişte şi un chip frumos. O minte „subţire" nu va acorda însă tuturor o valoare egală. Apa şi verdeaţa, exemple de frumos natural, nu scad nici cresc plăcerea contemplatorului, pe cînd frumuseţea chipului uman o coboară în adîncime prin semnificaţiile-i multiple şi prin marea-i varietate:

Vedem chipuri milioane,
Dar sînt cadre şi icoane —
Care-mpodobesc păreţii —
Cu năpastea frumuseţii.

Scanned with OKEN Scanner

Frumusețea rezidă, conchide poetul, în virtuțile morale, dar se afirmă printr-un inefabil *nescio quid, je ne sais quoi:*

Cînd voi zice frumusețe
Voi și suflet cu blîndețe,
Cu simțiri, cu isteciune
Depărtat de-nșelăciune.

Și un nu știu ce prea dulce
Ce simpatie aduce!

În catalogul bibliotecii lui Constantin Mavrocordat, care a domnit ultima oară în Muntenia între 1761 și 1763, se afla printre alte cărți și *Je ne sais quoi* de M.C.D.S.P., apărută la Haye în 1723, dar tema era comună poeților francezi ai secolului al XVIII-lea, cunoscuți măcar în parte lui Alecu Văcărescu, de vreme ce el traduce epigraful lui Voltaire la statuia amorului din grădina de la Maisons:

Qui que tu sois, voici ton maître;
Il l'est, le fut, ou le doit être.

Oricine ești, stăpînul tău vezi-l și rob te scrie;
Că ori ți-a fost, ori ți-este azi, sau mîine o să-ți fie.

Precum Voltaire făcea versuri pentru amicul său Thériot în cinstea domnișoarei Salle, Alecu Văcărescu improvizează pentru un „scump prieten", osîndit de soartă la mare „striște", opt strofe, condamnînd cochetăria unei femei:

Nu știu eu ce să mai zic
Că, oricîte-oi face, stric.
Cum voi gîndi, am greșală,
Dragostea căci mă înșală.

Nici într-un fel nu te-apuc,
Că ești chiar ca un năluc,
Și aidoma ca luna
Ce se schimbă totdeauna.

De altfel, poetul ceartă și pe iubita sa, pe un ton care prevestește în chip ciudat pe Eminescu:

Dă gîndești că n-or să-ți vie
Cîte mi le faci tu mie,
Vei vedea vrodinioară
Cît de mult o să te doară!

Ale mele toate zise
Dă le numeri tot drept vise
Şi drept basne, aşa numa,
Ai greşală, lasă gluma.

Anacreon voia să se facă oglindă ca să-l privească iubita, mantie ca să-i cuprindă trupul, apă ca s-o scalde, ulei ca să-i aromeze părul, legătură ca să-i ţină sînul, coturn ca să-i înalţe călcîiul. Petrarca cînta din motive asemănătoare mănuşa:

Candido, leggiadretto, e caro guanto
Che copria netto avorio, e fresche rose;
Chi vide al mondo mai si dolce spoglie?

Într-un distih grecesc cusut pe un colan, Alecu Văcărescu anacreontizează cu siguranţă, făcînd concetti în stilul barocului italian:

Dacă norocul pe lume există-n grad diferit
Chiar la lucruri fără viaţă aş fi foarte fericit
Ca cerc să-ncing nu pămîntul ci al amorului loc
Şi sfera nurilor care e frumosul ei mijloc.

Iată însă proporţiile pe care le iau chinurile sentimentale ale lui Alecu Văcărescu în stilul eroticei româneşti din secolul al XVIII-lea:

Dă lacrimi vărs pîraie
Cu groaznică văpaie,
Şi sufletul îmi iese
Dă ohtături adese.

Mă arz peste măsură!
Slăbesc fără căldură!
Sînt bolnav în picere,
Şi mor făcînd tăcere!

Un ceas nu văd odihnă
Nu dorm vrodată-n ticnă,
Durerile-mi sînt hrană,
Şi mîngîieri la rană.

Cînd nu te văz am chinuri
Şi cînd te văz leşinuri;
Ş-un ceas nu-mi prisoseşte
Să-ţi spui ce mă trudeşte!

Această poezie, intrată în circulaţia orală a „cîntecelor de lume", este reprodusă, cu mici modificări, de C. Conachi în ale sale *Alcătuiri*. Alt cîntec al lui Alecu Văcărescu, *Ochilor ajung-atît . . .*, a pătruns, de asemenea cu mici modificări, în *Spitalul amorului* (broşura I, 1850) de Anton Pann.

Din poeziile greceşti ale lui Alecu Văcărescu, una *(Cerule cînd va ajunge la auzul tău vreodat'?)* figurează în *Noul Erotocrit* de Dionisie Fotino, I, p. 37. Alta *(Inimă nenorocită, eşti nebună de mai crezi)* se află de asemenea în *Noul Erotocrit* de Dionisie Fotino, I, p. 92—93.

Scanned with OKEN Scanner

Satira cu nr. 8 a avut o vogă extraordinară. Zisi Dauti ne-o dă în *Antologia* sa de *Poezii morale și glumețe*, Viena, 1818. Un manuscris se află la Muntele Athos (cf. Eustratiadis Sophronios And Arcadios, *Catalogue of the Greek manuscripts in the library of the monastery of Vatopedi on Mt Athos*, Cambridge, 1924, p. 141, ms. 722, f. 17r—19r). În lucrarea lui L. Vranousis, *Precursorii* (Οἱ πρόδρομος), Atena, 1955, p. 73, avem o bibliografie a poeziei lui Alecu Văcărescu. Vedem de aici că ea figurează în suplimentul grec nr. 729 al Bibliotecii Naționale din Paris, p. 76—77, cu numele autorului. În manuscrisul care se află la mănăstirea Arghyrocastron, poezia are titlul *Foarte frumoase versuri asupra zădărniciei lumii* (cf. N. Bees, *Catalogul manuscriselor sfintei mitropolii Arghyrocastron*, ms. nr. 17, p. 145). Versurile au apărut după un ms. din Tesalia în revista *Prometeus* la Valos (I, 1898, nr. 125, p. 288—290), sub titlul *Lumea*, poezie de Dimitrie Gilacoglu. O altă copie figurează în ms. bibliotecii din Almiros și a apărut prezentată ca fiind de asemenea opera lui D. Gilacoglu sub titlul *Satira lumii* (cf. At. I. Spiridachis, *Poezia în Tesalia în secolul XVIII*, Atena, IV, 1911, p. 3 005). În biblioteca Cozani se află un ms. de Mihail Perdicaris, scris în 1805, la sfîrșitul căruia transcrie poezia lui Alecu Văcărescu sub titlul *Poezia unui autor anonim*. Alături, pe aceeași pagină, Perdicaris a scris o parodie sub titlul *Contra acestei poezii*.

Am tradus în versuri cele 9 poezii grecești ale lui Alecu Văcărescu în ediția de versuri alese din 1961. Poeziile greco-românești sînt acrostihuri, unul pentru Elenco, altul pentru Zinca. În primul acrostih avem șase distihuri cu primul vers în grecește și al doilea în românește. În traducere ar suna cam așa:

*E*u sau cine te-ndrăgește și ți se va închina
urmează dintr-al tău libov și el a se adăpa.
*L*a chinuri dar nu mă pune și arată-ți mila ta
sau c-așa de la o vreme te-ai deprinde-a supăra.
*E*u că te iubesc prea tare nu vrei a crede barem
însă de vei vroi răul, dobîndești mare blestem.
*N*urii și cu tinerețea se iau la întrecere
să rănească fără milă, mă mir și eu pentru ce.
*C*ît m-aș tîngui ș-aș plînge nimeni nu mă va-ntreba
și cine altul să-mi creadă decît iarăși dumneata.
*O*h, grăbește-te, ai milă, că mi-i viața tot mai grea,
din pricina ta mă arzu tocmai ca o pervanea.

Așadar, din nou imaginea fluturelui de noapte. Al doilea acrostih are o alternanță de versuri grecești și românești mai complicată. În prima strofă sînt românești numai versul al treilea și al șaselea, în strofa a doua sînt românești, invers, versurile: întîiul, al doilea, al patrulea și al cincelea.

Strofa a treia repetă procedeul din strofa întîi, iar strofa a patra procedeul din strofa a doua. În fine, strofa a cincea reia dispoziţia versurilor din prima strofă. Traducerea, respectînd, ca şi mai sus, versurile româneşti ale poetului, ar fi următoarea:

Zefir dulce ce adii
Zeiţei pe care ştii
Că din suflet o slăvesc,
Spune-i că ard pentru ea
fără să cer altceva
decît ca să o slăvesc.

Inima mea pătimeşte
numai drept că o slăveşte
sincer, cu mare virtute
Pentru a ei isteciune
duh, blîndeţe-nţelepciune
peste tot recunoscute.

Nevoit, eu de atîte
fără să mai repet cîte
daruri ale ei sufleteşti,
n-aş putea să mă dezic
şi trebuie să-i explic
eu prin tine, să-i vesteşti.

Cum că-i sînt rob în vecie
sincer cu statornicie
şi în toate simţitor,
Dîndu-mi viaţa chiar spre moarte
ca supus fiind eu foarte
semnelor răspunzător.

Aşadar de-oi îndrăzni
inima ei a cerşi
poate a se supăra?
sau poate va consimţi
şi-n acrostih va voi
cu mil-a mă apăra.

Alecu Văcărescu e acelaşi poet nedezminţit galant. Acest ultim acrostih, copiat în 1815 de Gh. A. Peşacov, era încă în circulaţie în 1847. O variantă se află în antologia lui Zisi Dauti din 1818 şi o va reinterpreta Iancu Văcărescu într-o canţonetă.

Versurile româneşti ale lui Alecu Văcărescu le-a popularizat Anton Pann în *Poezii deosebite sau cîntece de lume* (1837), unde figurează acrostihurile dedicate Luxandrei, *Oglinda, Cît e ziua de frumoasă, Ochilor! ajung-atît, Afrodita întristată, Firea de te-a-mpodobit, Cu laţurile ce-ntinzi.*

NICOLAE VĂCĂRESCU

Nicolae sau Nicolache Văcărescu s-a născut prin 1784, dacă admitem că a fost primul copil din a treia căsătorie a lui Ienăchiţă Văcărescu cu Ecaterina Caragea, din 1783.

Scanned with OKEN Scanner

A primit de bună seamă educație grecească și franțuzească în casă de la mama sa, poate și de la dascălul Chirchireu, cu care era prieten. În adolescență însoțea pe fratele său vitreg mai mare, Alecu, în escapadele lui amoroase, ca un paj, deși natura nu-l făcuse normal (era ca Alexander Pope, cocoșat). Avea o mare admirație pentru duhul poetic al fratelui și tatălui său și, trimițînd prefața gramaticii din 1787 a lui Ienăchiță lui Iancu, îi scria:

„... Trimit ca să te invitez și să te ațîț, îl trimiț că să te aprinz, să te fac să fii mai viu, mai mult decît ești și apoi, tot ce am pățit și eu, ca să te fac să-ți aduci aminte cu toată puterea și virtutea duhului și a inimii și a cugetului ce porți, ce au fost părinții noștri, tată-tău și moșu-tău și să plîngi cu inimă înfrîntă și cu duh slobod ... Ah, ramură a trunchiului celui obișnuit în slavă și laudă".

În 1814 se căsătorește cu Luxandra Băleanu, cu care în anul următor are o fiică, pe Marița, măritată întîi cu marele spătar Constantin Dimitrie Ghica, apoi cu domnitorul Gheorghe Bibescu.

Dintr-o scrisoare datată octombrie 1815 rezultă că Nicolae Văcărescu a fost întîi mare căminar. Moștenise de la tatăl său moșiile Văcărești, Băneasa și Țipliceștii, precum și casele din București, unde ducea o viață liniștită, disprețuind luxul vestimentar, în special moda feminină adusă de la Lipsca, Londra și Paris, și bucătăria franțuzească și nemțească. Lui îi plăcea să citească pe Virgil, Ovidiu, Safo și Metastasio și să mănînce „nebunește" bucate naționale. Detesta (ca Alecsandri mai tîrziu) iarna, dar iubea vînătoarea și pescuitul:

„Eu țin, zice el, amîndouă măestriile: și vînătoarea de cele tîrîtoare pre pămînt, cît și dă cele zburătoare prin văzduh și dă peștii apelor".

La 15 ianuarie 1821, cînd domnitorul Alexandru Șuțu era bolnav (sau mort), s-a format un comitet de șase boieri „din principalii actori și promotori tainici" ai răscoalei lui Tudor Vladimirescu, printre care Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu semnau înțelegerea ca Tudor „să ridice poporul în arme". Două săptămîni mai tîrziu, răscoala lui Tudor luînd un caracter social neprevăzut de boieri, comitetul de oblăduire însărcină pe vornicul Nicolae Văcărescu să organizeze un corp special de oaste spre a stăvili „turburătoarea mișcare". Trimis în Oltenia să amintească locuitorilor „cu binișorul, sfînta datorie a supunerii", Nicolae Văcărescu n-a întreprins, pare-se, nici o acțiune împotriva lui Tudor, căruia i-a remis oameni și bani, întorcîndu-se după șase zile la București. Îl găsim în București și după intrarea lui Tudor cu pandurii lui în capitală, fiindcă la 18 martie 1821 semnează împreună cu alți boieri mari o scrisoare către țarul Rusiei prin care se cerea ajutor împotriva iminentei

Scanned with OKEN Scanner

Nicolae Văcărescu.

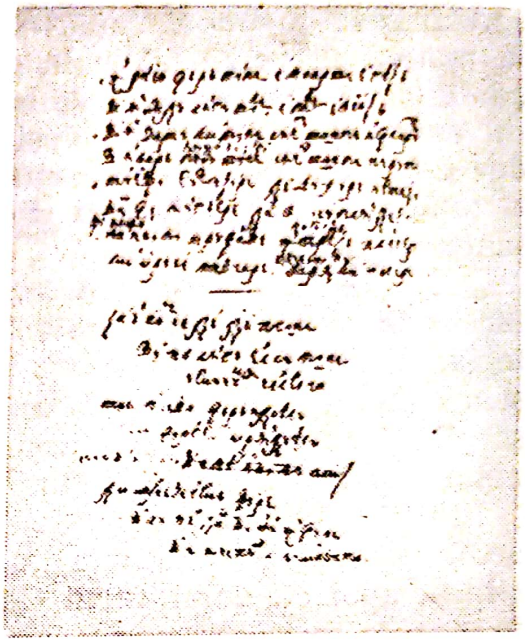

Nicolae Văcărescu, versuri (mss. rom. 287).

invazii turceşti. Aflînd că ţarul dezavuase mişcarea lui Tudor, Nicolae Văcărescu trecu munţii refugiindu-se la Braşov. Barbu Văcărescu era acolo de la 9 martie, iar Iancu Văcărescu va pleca o dată cu unchiul său.

Ultimii ani ai poetului nu ne sînt bine cunoscuţi. După Eliade ar fi înfiinţat în timpul emigraţiei la Braşov o societate cu caracter politic şi cultural după modelul Eteriei, din care au făcut parte socrul său, Grigore Băleanu, Dinicu Golescu, Constantin Cîmpineanu, Iancu Văcărescu şi alţii. Secretarul societăţii era francezul Colson. Din refugiu Nicolae Văcărescu n-a revenit decît după ce un prieten, Şerban Grădişteanu, îl încredinţase că Grigore al IV-lea Ghica, noul domnitor, numit la 12 iulie 1822, pornise din Ţarigrad să ocupe tronul. Odobescu pretinde că în 1823 Nicolae Văcărescu ar fi fost delegat să meargă la Pisa într-o misiune politică. V. Popp în prefaţa la *Psaltirea în versuri* a lui Prale, datată 1 octombrie 1827, vorbeşte despre poeziile lăsate de Nicolae Văcărescu „la moartea sa". Murise, într-adevăr, cu doi ani mai înainte, la 12 octombrie 1825. Nu ştim unde a fost înmormîntat.

În prefaţa la poeziile fratelui său Alecu, Nicolae Văcărescu declară că n-are „duh născocitor" şi închină acrostihurile aceluia pentru Luxandra, Luxandrei Băleanu, viitoarea sa soţie. N. Iorga socotea acest lucru dovadă

Scanned with OKEN Scanner

de superficialitate și impietate. Adevărul este că Nicolae prețuia versurile fratelui său, că mărturisea, fără putință de dubiu, celei căreia i le închina, cui aparțin, și că modestia poeților în genere nu trebuie luată *ad-litteram*. Căci, deși a scris puțin, Nicolae nu e lipsit de vocație lirică, poezia nefiind cu nimic mai prejos decît aceea a părintelui și fratelui său. Modelul lui în erotică este același Anacreon, îmblînzit prin Petrarca sau poate prin mai noul Metastasio, arcadicul. Și cîntecul său oscilează ca și al lui Alecu Văcărescu între rai și iad, vară și iarnă, viață și moarte:

În rai fără tine e moarte, e gheață.
Ș-în iad lîngă tine e bine, e viață.
Ș-în iarnă cu tine sînt toate-nflorite,
Ș-în vară cînd nu ești, sînt toate pierite.

Amorul fertilizează inima poetului precum ploaia un pom uscat, e unul din sensurile vieții, dar numai dacă se întemeiază pe simțire, dorință și îndeosebi pe jertfă:

A dori făr-a jertfi,
Mă mir ce dor o mai fi.

Cuvîntul „a jertfi" trebuie luat în înțelesul de a aduce ofrande la altarul zeului Amor, în spiritul dulcelui nou stil. Într-adevăr, explicațiile lui Nicolae Văcărescu la unele poezii ale lui Alecu (de pildă la poezia trandafirașului) sună foarte asemănător cu comentariile lui Dante la sonetele și baladele sale din *Vita nuova*.

Cea mai izbutită poezie a lui Nicolae Văcărescu este cea pe tema labilității soartei, în care revin, prin *Eclesiast*, imagini din *Viața lumii* de Miron Costin:

Un pic dă nădejde d-aș ști c-o să-mi vie,
Și traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea și viața mi-ar fi doar mai scumpă,
Și ața ce-o trage n-aș vrea să se rumpă.

Dar cînd de nădejde dă leac nu să simte,
Și nici cum să-mi vie nu-mi trece prin minte,
D-amor... nu e vorbă, dar nici dă viață,
S-au săvîrșit toate... ah, rumpe-te ață!

Poezia *Durda*, compusă în stil popular, nu seamănă cu nici una din „variantele" de circulație orală care s-au invocat de J. A. Vaillant și alții și nici cu celelalte poezii ale lui Nicolae Văcărescu. În ultimele două

Scanned with OKEN Scanner

de superficialitate și impietate. Adevărul este că Nicolae prețuia versurile fratelui său, că mărturisea, fără putință de dubiu, celei căreia i le închina, cui aparțin, și că modestia poeților în genere nu trebuie luată *ad-litteram*. Căci, deși a scris puțin, Nicolae nu e lipsit de vocație lirică, poezia nefiind cu nimic mai prejos decît aceea a părintelui și fratelui său. Modelul lui în erotică este același Anacreon, îmblînzit prin Petrarca sau poate prin mai noul Metastasio, arcadicul. Și cîntecul său oscilează ca și al lui Alecu Văcărescu între rai și iad, vară și iarnă, viață și moarte:

În rai fără tine e moarte, e gheață.
Ș-în iad lîngă tine e bine, e viață.
Ș-în iarnă cu tine sînt toate-nflorite,
Ș-în vară cînd nu ești, sînt toate pierite.

Amorul fertilizează inima poetului precum ploaia un pom uscat, e unul din sensurile vieții, dar numai dacă se întemeiază pe simțire, dorință și îndeosebi pe jertfă:

A dori fără-a jertfi,
Mă mir ce dor o mai fi.

Cuvîntul „a jertfi" trebuie luat în înțelesul de a aduce ofrande la altarul zeului Amor, în spiritul dulcelui nou stil. Într-adevăr, explicațiile lui Nicolae Văcărescu la unele poezii ale lui Alecu (de pildă la poezia trandafirașului) sună foarte asemănător cu comentariile lui Dante la sonetele și baladele sale din *Vita nuova*.

Cea mai izbutită poezie a lui Nicolae Văcărescu este cea pe tema labilității soartei, în care revin, prin *Eclesiast*, imagini din *Viața lumii* de Miron Costin:

Un pic dă nădejde d-aș ști c-o să-mi vie,
Și traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea și viața mi-ar fi doar mai scumpă,
Și ața ce-o trage n-aș vrea să se rumpă.

Dar cînd de nădejde dă leac nu să simte,
Și nici cum să-mi vie nu-mi trece prin minte,
D-amor... nu e vorbă, dar nici dă viață,
S-au săvîrșit toate... ah, rumpe-te ață!

Poezia *Durda*, compusă în stil popular, nu seamănă cu nici una din „variantele" de circulație orală care s-au invocat de J. A. Vaillant și alții și nici cu celelalte poezii ale lui Nicolae Văcărescu. În ultimele două

Scanned with OKEN Scanner

strofe, mai ales, apare acel sentiment de voinicie caracteristic doinelor haiduceşti de mai tîrziu ale lui V. Alecsandri:

Daleo, daleo, dragă durdă,
Fă-te-ncoace, nu fii surdă,
Vin' să te-ngrijesc mai bine
C-a-npuiat greierii-n tine,
Daleo, durdă, vai de mine!

Oleo, leo! vremea-nvitează
P-ăl cu inima vitează,
Să nu stea să se clocească,
Ci-n sînge să bălăcească,
Pomina să-şi înflorească.

Compunerea cultă este trădată de neologisme ca *invitează* (invită); mai curios ar părea la un boier ca Nicolae Văcărescu îndemnul din final, de n-am ţine seama că, în epoca premergătoare răscoalei lui Tudor Vladimirescu, unii boieri patrioţi nu numai că se ridică cu armele împotriva fanarioţilor, dar, ca Iancu Jianu, se fac chiar haiduci.

Paternitatea poeziei *Durda*, trecută printre compunerile lui Nicolae Văcărescu de Eliade, e discutabilă. Poezia *Dacă nu e cu putinţă* ... atribuită de unii editori lui Nicolae Văcărescu este mai mult ca sigur de Iancu Văcărescu.

Poezia satirică a lui Nicolae Văcărescu (din corespondenţa cu Iancu) vizează jocul de cărţi:

Fără voi, oh, ce osîndă.
Roşu, verde, tobă, ghindă.
Fără voi nu poci un ceas,
Fante, damă, rigă, as.

şi preocupările cochetelor timpului:

Decît o roche sau o cămaşă,
Întinse, scurte pîn'la gogoaşă
Aşa s-îmbrac.
Şi fără saţiu, numai mănîncă
Decît fişecuri sau şi butincă
Cu aromaturi, iar nu cu mac.
Macul îl lasă de alte ceasuri,
La ale patului foarte dulci pasuri
Cînd inimioara le face tac.

Ironia e prea rudimentar exprimată pentru a da naştere veritabilei satire.

În corespondenţă mai figurează un stih „scris în Divanu, supt un vultur, care însemnează Ţara Românească", adică versuri omagiale la stema ţării, pe care le va relua mai tîrziu Iancu Văcărescu:

Cu aste aripi răsfir dreptatea
Şi prin mărime-m' neam vă numesc.

Scanned with OKEN Scanner

Cu aste fulgere arz strîmbătatea,
Prin astă cruce vă înfrățesc!
Însă:
Luxul, neunirea,
Vrajba, pismuirea,
Unde se încuibează,
S-așteaptă pieirea,
Piere fericirea,
Mare, mic oftează!

Nicolae Văcărescu era neîndoios un patriot.

IANCU VĂCĂRESCU

Fiu al lui Alecu Văcărescu și al Elencăi Dudescu, Iancu Văcărescu s-a născut în București în 1792. Tatăl muri în 1799. Mama, divorțată din 1797, descendentă dintr-o familie boierească bogată, cu un domeniu de cinci mii pogoane și case în București, cu o curte de un kilometru, străjuită de o poartă monumentală, unde-i plăcea să șadă lui Ienăchiță Văcărescu, avea fumuri nobilitare, și Ion Ghica, a cărui bunică era soră cu ea, povestește în *Dascăli greci și dascăli români* (1882) că-l lua adesea acasă să-i citească ceasuri întregi „anaforale de-ale divanurilor de cinci, divanurilor de șapte și de-ale veliților boieri; noroc că se mulțumea a le cunoaște numai de la *deci* în jos". Apoi zicea: „Vino să te sărut evghenisul mamei, că eu, cînd mă gîndesc la evghenia familiei noastre, uite, îmi vine ameteală. Noi cu toți boierii cei mari sîntem rudă și cu Cîndeștii, și cu Bărcăneștii, și cu Cîmpinenii, și cu Floreștii, și cu Cantemireștii și chiar cu Maria Terezia".

În iulie 1804, la doisprezece ani, Iancu e trimis, prin grija mamei sale, la Viena, pentru studii, însoțit de un dascăl, Zaharia. Învățase pînă la această vîrstă în casă, grecește și franțuzește, cu emigrantul francez Colson. La Viena se va perfecționa în limba franceză, va învăța nemțește și italienește. Se pretinde că ar fi stat puțin timp și la Pisa, unde ar fi asistat la deșteptarea spiritului de libertate al poporului italian, dar siguranță n-avem. Poetul se pregătea pentru cariera diplomatică pe care o ilustrase bunicul său, eruditul Ienăchiță Văcărescu.

Din vremea studiilor au rămas extrase din *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman,*

Scanned with OKEN Scanner

Iancu Văcărescu.

pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801 de F.C.H.L. Pouqueville (Paris, 1805), copii de poezii de Voltaire *(L'origine des métiers, Thélème et Macare)* şi Delille *(Vers de Mme de Devonshire, Réponse de Delille)*, o arie din opera *Ferdinando Cortez* de Spontini, diverse alte poezii (*Canzone* din *Sopra l'asedio di Vienna* de Filicaja şi „vers détachés"). Dintr-o notă în sumă de 551 de piaştri rezultă că Iancu Văcărescu cumpărase următoarele cărţi: *Dictionnaire des grands hommes* (20 de volume); *Dictionnaire géographique; Tableau de l'amour conjugal; Le docteur de Cythère; Grammaire des fleurs; Chansonnier français; Almanach de famille; Maison rustique; Fables de Lafontaine; Discours sur l'art de négocier* (Paris, 1737) de Pocquet; *La guerre des Dieux* a lui Parny, ed. III din anul 8; *Oeuvres* de Condillac (Paris, 1798); *Récueil précieux de Maçonnerie adonhiramite* (Philadelphie, 1787), *L'art de correspondence* (Paris, 1804); *L'art épistolaire ou dialogue sur la manière de bien écrire les lettres* de Jauffret (Paris, 1802); *Manuel épistolaire à l'usage de la jeunesse,* de Philipon de la Madelaine (Paris, 1807); *Le nouveau secrétaire du Cabinet, contenant des lettres familières sur toutes sortes de sujets* (Paris, 1793); Aulugelle, *Les Attiques* (Paris, 1789); *Ammien Marcellin ou les 18 livres de son histoire* (Lyon, 1778); Aristophane, *Théâtre avec les fragments de Ménandre et Philémon,* trad. en français par Poinsenet de Sivry (Paris, 1790); Aristote, *Politique,* tr. de Charles Millon (Paris, 1803); Cicéron, *Lettres à Brutus et de Brutus à Cicéron* (Paris, 1802); Cicéron, *Les deux livres de la divination; Corpus Vizandinae* (sic) *historiae; Bibliothèque de l'homme public ou analyse raisonnée des principaux ouvrages français et étrangers sur la politique en général* de M. Condorcet (Paris, 1792); *Mémoires* de Maurepas (Paris, 1792); *Précis de l'histoire universelle ou tableau historique présentant les vicissitudes des nations* de M. Anquetil (Paris, 1811); *Le petit La Bruyère ou Caractères et mœurs des enfants de ce siècle* de Madame de Genlis (Hamburg, 1799); *Abécédaire moral ou leçons tirées de l'Écriture sainte* (Paris, 1807). Traducea corect din italieneşte.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel din: „Forse un di conoscerete la mia fede, il mio candore. Scorgerete il vostro erore; ma quel pianto io non vedrò, fra l'ombre allor sarò" scoate: „Vei cunoaşte dineoară Că credinţa mă omoară. Şi c-o inimă curată Nu se lupt-aşa deodată... Ş-ei vedea cît ai greşit Dar acea dulce căire Ş-ale lacrămi cu mîhnire Să le văz n-oi să apuc Fiincă degrab mă duc Intre umbre să m-aşăz."

Îl interesau „unele obiceiuri a românilor, care au fost şi la strămoşii lor vestiţi romani, sau cu oarecare prilej s-au luat de la dînşii, după venirea romanilor în Dacia"; meteorologia („Frate, dă az-dimineaţă mă căznesc şi mi-aş pierde în zadar vremea şi nu pociu găsi rînduiala vînturilor"); gastronomia, amuzîndu-se să-şi noteze reţete în franţuzeşte: „uscăţele prăjite în untdelemn, trebuie să-ţi faci testamentul dacă le mănînci seara; corăbioare, soi de prăjituri cu miere şi în grăsime de care sînt avizi copiii. Să nu le fie lăudate de bone cînd le cîntă pentru a-i adormi; Cataif: nu pot face mai bine decît să-ţi dau reţeta acestei prăjituri orientale".

Întors în ţară, în 1810, Iancu Văcărescu este exilat de contele Kutuzov, glavnoie comandir, pentru „oareşicare pricini ale tinereţelor" în judeţul Buzău. La 4 iunie 1812, divanul ţării, compus din mitropolitul Ignatie, Constantin, viţ-prezident, Barbu Văcărescu şi C. Samurcaş, vel vistiernic, intervine la excelenţa sa amiralul Ciciagov, comandir al armatei Dunării şi al flotei de pe Marea Neagră, ca să ierte pe surghiunit şi să scrie ispravnicilor de Buzău a-l pune în libertate, deoarece „de atunci este trecută cîtăva vreme şi mama numitului, neavînd alt fecior, pătimeşte în destulă întristare".

Din corespondenţa cu unchiul său Nicolae rezultă că în iunie 1814 era vel-comis. La 12 mai 1815 Nicolae informează pe nepotul său, ispravnic în judeţul Dîmboviţa, că oamenii din două sate s-au plîns că sînt asupriţi: „Satu Bungetu Văcăreştii au venit la isprăvnicat şi ziseră mulţime dă lucruri împotriva dumitale, numai să scape de cererile dumitale cele grele, adică dă luare de oameni, dă cereri dă clacă — ce în anul acesta nu e dator dumitale satul Bungetu — i altele, pentru care să arătară foarte mîhniţi şi amărîţi". Unchiul îi atrage atenţia că „acest lucru este împotriva şi interesului şi cinstii" şi-l sfătuieşte să nu repete greşeli mai vechi, să nu facă „împrospătare celor trecute".

La 2 iulie 1815, Iancu primea rangul de căminar pe care-l va purta pînă la 22 noiembrie 1816, cînd se intitulează biv-vel (fost mare) căminar. La 6 iulie 1816 unchiul îi scria din nou că a aflat lucruri rele despre el, ca om al stăpînirii: că se scoală tîrziu, că nu rezolvă la timp jalbele: „Nu sînt mulţumiţi dă dumneata p-acii, pentru că dormi mult, pentru că, pînă

Scanned with OKEN Scanner

a te găti, faci multe ceasuri, că nu vei a scoate pricinile înaintea dumitale şi, mai la urmă, că ţii pricinile cîte douo şi trei zile, fără a le cerceta".

Între 19 decembrie 1816 şi 8 iunie 1817 Iancu Văcărescu semnează căminar. Ca ispravnic de Dîmboviţa stătuse la Tîrgovişte şi la moşia Văcăreşti din apropiere şi se pare că a mai rămas un timp acolo şi după ce a fost scos din dregătorie.Mărturia depusă la 20 februarie 1819 către logofeţia cea mare în pricina vînzării moşiilor Bezdead şi Ţîţa din judeţul Dîmboviţa ni-l prezintă pe Iancu Văcărescu în altă lumină decît relatările unchiului său.

Iancu Văcărescu observase ca ispravnic că moşnenii din Bezdead şi Ţîţa vindeau peticele lor de pămînt, prin silnicii şi năpăstuiri, logofătului Belu printr-un sameş Iamandi şi interpuşi (Arsenie, Bălescu şi Marin), dar fiindcă nimeni nu venea să se jeluiască, a adeverit zapisele de vînzare.

„Apoi încredinţîndu-să lăcuitorii de cugetul mieu, că nu păzeam hatîrurile ce păzea alţii, ci numai datoriile cele sfinte ale unui dregător, au început a veni noaptea cîte unul doi din moşneni, şi arătîndu-mi silniciile şi patimile ce cearcă pentru aceste moşii, le-am zis că să fie toţi de faţă cînd să vor jălui şi nevrînd să vie zioa, m-am pomenit iarăşi într-o seară cu vreo doăzeci oameni, femei, văduve şi copii sărmani de la Bezdead şi Ţîţa, zicînd că ei scăpînd furiş au venit din partea tuturora şi mi-au arătat felurimi de patimi şi siluiri ce zicea că cearcă de la sluger Iamandi, sameşul, i de la polcovnicul Panait, vătaful plaiurilor, i de la Marin şi Arsenie, pă unii bătîndu-i, pe alţi închizîndu-i şi afumîndu-i, pe alţi deosebindu-i cu dajdia sau aruncîndu-i la alte sate depărtate cu încărcătură de cîte un lude şi cîte un lude şi jumătate de om, şi pentru plata dăjdiilor siliţi au fost prin cazne de ş-au vîndut dobitoacele şi avutul lor, rămîindu-le numai moşiile, şi că părţile de moşie ale multora, i ale fămeilor celor văduve şi ale copiilor celor sărmani, s-au vîndut de alţi megieşi ai lor, iarăş siliţi prin caznele, bătăile, afumăturile şi înfricoşările cu şişul scos, ce le făcea sluger Iamandi, sameşul; şi plata moşiilor ce le lua, nu era bani, ci îi disfăcea de rămăşituri de bani de dajdiile ce arunca asupra lor şi altora, în loc de bani, le da cărţi domneşti de postelnicei, neamuri şi milaşi."

Văcărescu s-a oferit să le facă jalbă la domn, ţăranii însă „nici într-un chip n-au vrut, zicînd că le este frică să nu pătimească mai mult şi să nu-şi răpuie şi chiar viaţa lor", unii fiind mituiţi cu bani, alţii cu cărţi domneşti. Atunci, venind în Bucureşti, ispravnicul a înfăţişat pricina logo-

Scanned with OKEN Scanner

fătului Belu și marelui vistiernic și, aceștia nedîndu-i curs, lui vodă Caragea însuși, care ar fi ordonat cercetări, executate abia în domnia următoare a lui Alexandru Șuțu. Ceea ce pare sigur este faptul că înlăturarea din isprăvnicie a lui Iancu Văcărescu în 1817 trebuie pusă pe seama atitudinii sale în conflictul dintre logofătul Belu și moșnenii deposedați de pămînt.

Alexandru Șuțu, instalat în domnie la 16 noiembrie 1818, îl numește logofăt de străini, funcționar superior însărcinat cu formalitățile de intrarea și ieșirea străinilor din țară. Văcărescu ar fi obținut de la cumnatul său Bălăceanu, unul din eforii de pe atunci ai școalelor, sprijin pentru Gh. Lazăr la deschiderea vestitei sale școli.

Cînd la 19 aprilie 1818 s-a instalat tipografia de la cișmeaua lui Mavrogheni, a compus un prolog de inaugurare, arătînd folosul întreprinderii pentru dezvoltarea culturii:

Voi, iar, spre lauda cea mai mare
Dați ajutoare patriotești,
Prin datoria ce Școala are
Podoabe-n grabă s-am românești.

A jucat un rol însemnat și la organizarea primelor reprezentații teatrale în București, căci o corespondență trimisă revistei grecești din Viena *Calliope* (15 aprilie, 1819) îl pomenește: „Nu mă îndoiesc că ați auzit despre teatrul înființat de curînd aici și prin stăruința și sub supravegherea și conducerea nobilului și iubitorului de frumos boier marele hatman, Ion Văcărescu". Nu știm exact cînd s-a citit faimosul său prolog *La deschiderea teatrului întîiași dată în București, în anul 1819,* în care Saturn, zeul timpului, cu ceasornicul de nisip și secerea apărea pe scenă „în poziție de sosire vestitoare", întîmpinat de Astrea, ce revărsa din cornul îmbelșugării „toate fericirile asupra binevoitorilor buni patrioți". Se pare că prima piesă jucată a fost tragedia lui Voltaire *Moartea lui Cezar,* în traducerea grecească a lui „Iohannes Kakarescos", după cum ne informează *Revue Encyclopédique* (Avril 1819, p. 171) și o corespondență hamburgheză cu data de 12 august 1819 *(Hamburger Correspondent von 1819, Schreiben aus Walchei von 12 august).* Această traducere a avut o largă circulație printre eteriști, de vreme ce se reprezenta și în anul următor, iar în 1821 ajunsese la Veneția (C. Iken ne spune în *Leukothea,* Leipzig, Hartman, 1825, II, p. 195, că se afla în catalogul cărților tipografiei lui N. Gliki; cf. și Rudolf Nicolai, *Geschichte der neugrichischen Literatur,* Leipzig, Brockhaus, 1876, p. 199). În *Prologul* său, după ce

Scanned with OKEN Scanner

arată rostul social, politic şi educativ al teatrului, Iancu Văcărescu îşi exprima dezideratul cultivării limbii în acest for:

V-am dat teatru, vi-l păziţi
Ca un lăcaş de muze;
Cu el curînd veţi fi vestiţi,
Prin veşti departe duse.

În el năravuri îndreptaţi,
Daţi ascuţiri la minte;
Podoabe limbii noastre daţi
Cu romaneşti cuvinte.

S-ar putea ca prologul să fi fost rostit cu ocazia primului spectacol în limbă română, dat tot în 1819 cu *Hecuba* lui Euripide, în traducerea lui A. Nănescu. Vorbind despre aceste spectacole în *Ciocoii vechi şi noi*, cap. XX, N. Filimon scrie:

„Revoluţia lui Tudor Vladimirescu, care dete naţiunii române drepturile ei cele strămoşeşti, o datorăm în mare parte ideilor de libertate şi eroism culese de junii români din piesele: *Moartea lui Cezar, Achil, Timoleon* şi *Ecuba.*"

Care a fost atitudinea lui Iancu Văcărescu la 1821 se vede din cele patru „Sfătuiri patriotice" compuse atunci: *Sfătuire şi rugăciune, Bunavestire, Cîntec românesc* şi *Glasul poporului sub despotism.* (Primele două erau introduse de Iancu Nicolae Moldoveanul în a sa *Culegere de înţelepciune*, tradusă din N. Dim. Darvari şi publicată la Bucureşti în 1827.) În *Sfătuire şi rugăciune,* constatînd că, neînarmaţi şi înşelaţi, românii, descendenţi din romani, „fiii leilor", au ajuns „oi" de tuns, poetul îi cheamă la luptă împotriva tiranilor străini (turci), pentru dezrobire.

În *Bunavestire* se înfăţişează ca în nişte „table de aur" principiile de urmat. Întîiul comandament este legea, al doilea cinstirea patriei. Adevărata noblеţe nu stă în ranguri, ci în devotamentul faţă de ţară şi în eroism. Românii trebuie să se ferească de greşelile săvîrşite de alte neamuri, de nedreptate, lene sau mîndrie (aluziile sînt la turci), să-şi făurească legi şi să le respecte („Pravili temeinice clădiţi, / fiţi Bruţi spre a le ţine"). Veacul de aur, adică propăşirea, nu poate veni decît prin solidaritatea celor trei stări (ostaşi, plugaşi şi învăţaţi):

Voi duh aveţi curînd să fiţi orice, puind silinţă,
D-ostaşi, plugaşi şi învăţaţi acum e trebuinţă.
Trei căpetenii d-aste stări ţinînd oblăduirea,
Pre toţi ca mădulari d-un trup să-i poarte-n veci unirea.

De remarcat că Iancu Văcărescu nu recomandă, prin chemarea la unire a celor trei stări, împăcarea claselor, ci el cere ca ostaşul să nu precupeţească a-şi vărsa sîngele, plugaşul să nu muncească pentru cîştig personal, ci pentru toţi „fraţii", iar învăţatul să aibă grijă ca între cele trei

Scanned with OKEN Scanner

stări să nu se nască disensiuni. În spiritul filozofiei luminilor, învățatului îi revine principala răspundere, el trebuie să vegheze ca ideea de lux, jaf sau tiranie să nu prindă teren. Soluția morală precumpănește asupra celei sociale, ca în orice sistem utopic, totuși ideea de eliberare națională dă patriotismului lui Iancu Văcărescu un conținut real, ce merită sublinierea. Cît despre ideea de unire, să nu uităm că ea a rămas un pivot în ideologia revoluționarilor burghezo-democrați de la 1848, una din coordonatele concepției lui Nicolae Bălcescu. Asupra luptei „cu unire și cu minte" insistă Iancu Văcărescu și în *Cîntec românesc,* iar în *Glasul poporului subt despotism*, în mod surprinzător pentru apartenența sa la clasa stăpînitoare, nu numai că proclamă dreptul poporului la răzvrătire, dar recunoaște necesitatea obiectivă a înlăturării regimului de opresiune prin acțiunea hotărîtă a maselor:

Drept îndreptînd oricare drept poporu n-are pată;
Minte-nțeleaptă mintea lui prin fapte se arată.
Ai libertății fii sînt toți sub steagu-i cîți se-adună,
Toți robii își rup fiarăle. Toți bunii s-împreună.
Poporu-ncrede cîrmele-i la fiii ce-și alege.
Cînd dă pedeapsă groaznică la fiii făr-de lege.
Să tremure, să tremure cumplita tiranie!
Zdrobit va fi cine-o-ndrăzni gînd de tiran să-i vie.

Totuși, de teama turcilor probabil, ca și unchiul său Nicolae, Iancu Văcărescu s-a refugiat în timpul răscoalei lui Tudor la Brașov, unde se afla încă în februarie 1822, cînd semna o adresă de mulțumire către Gh. D. Florescu, împreună cu alți doisprezece boieri, pentru serviciile aduse de acesta emigrației. Secretarul emigrației române era, după cum s-a mai spus, fostul preceptor al lui Iancu Văcărescu, francezul Colson. Așa-numita „Societate literară", întemeiată la Brașov după modelul „Eteriei", de Nicolae Văcărescu, socrul său Grigore Băleanu și Constantin Cîmpineanu, număra desigur în rîndurile ei și pe Iancu Văcărescu, alături de Ilarion al Argeșului, Dinicu Golescu, Em. Florescu, R. Voiculescu și alții.

Iancu Văcărescu a fost în orice caz un patriot în aceste timpuri. Se zice că păstrase multă vreme ca pe o relicvă de preț sabia lui Tudor Vladimirescu, trecută de la el în mîinile lui Eliade.

Sub Grigore al IV-lea Ghica, pe care emigranții îl găsesc domn la întoarcere, Iancu Văcărescu, logofăt al treburilor din afară din 1824, se află în partida rusofilă. În 1827, curtea domnească și divanul primiră vizita

ambasadorului Rusiei, Ribeaupierre, în drum spre Constantinopole. După cum raportează consulul austriac Kreuchely, Iancu Văcărescu a tradus în limba franceză discursul ocazional rostit de mitropolitul țării. Tot acum ar fi tălmăcit poetul și *Britannicus* de Racine, încercînd chiar o reprezentație în casele Smarandei Ghica, mătușă a lui Ion Ghica, cu C. Aristia, preceptorul copiilor amfitrioanei, în rolul titular.

Nici vorbă că Iancu Văcărescu a fost membru al Societății literare înființate în 1827, continuatoare a Societății literare din Brașov. Inițiatori erau Dinicu Golescu și Ion Eliade și statutele prevedeau: ridicarea școlii de la Sf. Sava la rangul de colegiu; întemeierea unei școli similare la Craiova; înființarea de școli primare în fiecare sat; publicarea de ziare în limba română; desființarea monopolului tipografic; traduceri din scriitori străini; întemeierea unui teatru național: modernizarea instituțiilor vremii. Ședințele aveau loc în casele lui Dinicu Golescu, iar membri erau Grigore Ghica vodă, banul Brîncoveanu, banul Gr. Băleanu, banul Alexandru Filipescu, vornicul Șt. Bălăceanu, Iordache Golescu și alții. Secretariatul îl dețineau A. Villara și I. Cătuneanu. Mai tîrziu Societatea s-a lărgit, primind pe Grigore Alexandrescu și Cezar Boliac, care în 1827 aveau 17, respectiv 14 ani.

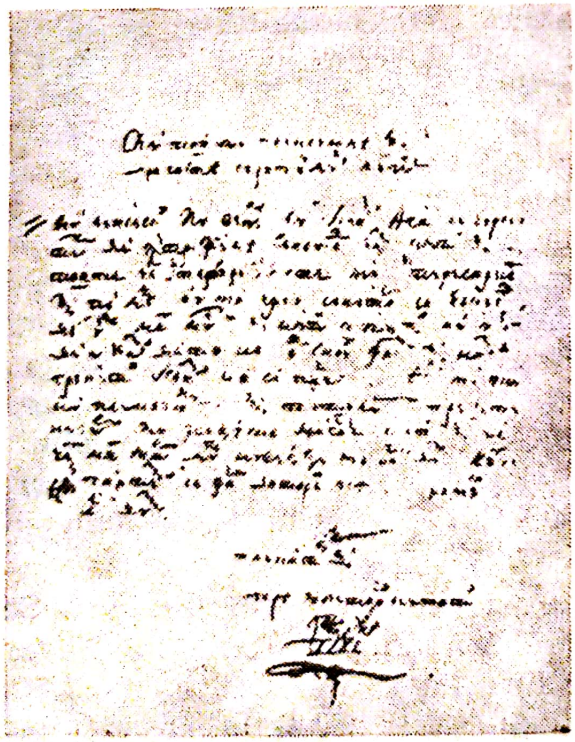

Scrisoare autografă a lui Iancu Văcărescu (B.A.R.S.R., mss. 1651, f. 23).

Iancu Văcărescu apare în publicistică în 1829, fără voia lui. În prefața Gramaticii sale din 1828, Eliade îl prevenise că, dacă nu-și va publica poeziile, i le va fura și le va da la iveală el. *Curierul românesc* din 1829 publică într-adevăr sonetul lui Iancu Văcărescu *Pacea,* însoțindu-l de o explicație nesemnată a redactorului (Eliade):

„Această chemare a păcii, ce face prin acest sonet dumnealui marele logofăt Iancu Văcărescul, este o chemare și un glas de obște a rumânilor... mai vîrtos să arăt cîtă supunere și ascultare are limba rumânească în mîinile acestui Anacreon rumân. Acest sonet este făcut după toate regulile lui. O vorbă de două ori nu să aude în

aceste 14 versuri. Rima (potrivirea sfîrșitului) este păzită întru toată desăvîrșirea. Vorbele foarte alese și potrivite la locul lor și toate împreună fac o limbă care știe să cunoască pe stăpînul ei".

Eliade spune că tipărește poezia cu de la sine putere și numește pe autor „tînărul nostru poet". Iancu Văcărescu răspunde lui Eliade în numărul următor al ziarului (din 14/26 iunie) în acest chip:

„Iar un lucru întru adevăr mi-a plăcut că dumneata numești tînăr poet pe unul ce te-a crescut, afară numai de (nu) va fi și aceasta o poetică licență care ți-ai dăruit-o, vrînd printr-însa să arăți că vremea în care am scris orice era în vîrsta tinereți-mi".

Poetul recunoaște că cele mai multe poezii le-a alcătuit după întoarcerea din Viena, între 1810 și 1819, așadar cu zece ani în urmă, căci „de atunci încoace, mii de nenorociri ale obștii și ale mele întîmplări nu mi-au dat prilej să mă apropiez cît de puțin de muze sau să arunc un ochi pămîntesc asupra celor din întîmplare născături ale mele..." Nu s-ar putea preciza deci la ce împrejurări face aluzie sonetul *Pacea*. El venea cu toate acestea în întîmpinarea păcii de la Adrianopole, încheiată la 2/14 septembrie 1829:

Scump însărcinată de flori, spicuri, poame,
Dăruiește nouă faceri mii de bine!
Izgonește rele, boale, ciumă, foame!

Vorbind în acest an în numele delegației de deputați ce se prezentau generalului Diebici, poetul arată că numai de la „norocita... apropiere" de Rusia poate veni „toată mîngîierea" țării și izbăvirea de „lungile nenorociri care din întîmplările vremurilor ne-au adus la desăvîrșita dărăpănare".

Așteptările lui Iancu Văcărescu aveau să fie însă contrariate. În noiembrie 1829 a sosit la București Pavel Kisseleff. Îndată ce Regulamentul organic a fost gata, fu convocată o adunare extraordinară de boieri, avînd drept președinte, în locul mitropolitului, pe consulul rus Minciaky. Văcărescu, cel mai tînăr dintre boieri, protestînd împotriva unei astfel de adunări naționale, fu arestat și surghiunit la moșia sa Moțăeni, după cum ne spune Ion Ghica în a XIX-a scrisoare către V. Alecsandri *(Legile)* și n-a putut reveni la București decît după întoarcerea lui Villara de la Petersburg cu Regulamentul confirmat. La procesul lui Iancu Văcărescu s-au asociat banul Bălăceanu, logofătul Cîmpineanu, banul Barbu Văcă-

rescu și vornicul Hrisoscoleu Buzoianu, care au pierit „din întîmplare" înainte de închiderea Obștești adunări.

Iancu Văcărescu a convenit să colaboreze, după incidentul cu *Pacea,* la *Curierul românesc* și la 21 iunie 1829 publică acolo *Ceasornicul îndreptat,* „elegie originală", iar la 16 august 1829 cantoneta *Plecarea,* fără indicația modelului după care e tradusă. În anul următor mai publică, la 26 ianuarie 1830, *La stema țării,* devenită ulterior *La pravila țării,* scrisă în 1815, cu prilejul redactării Pravilei lui Caragea, în scopul tălmăcirii pecetii și a stării românilor „cum ar fi după dreptate". Dorința poetului ca stema țării să fie simbolul unei guvernări drepte, în care cumpăna să nu încline „spre cap nici spre picioare", era actuală și la 1830. Încă din 1829 se reînființase miliția pămînteană și *Curierul* din 15 iunie 1830 relata entuziasmul stîrnit de apariția pe străzi a uniformelor purtate de ofițeri: „Ulițele, casele și locurile erau încîntate de bucurie, unde în această zi vestitoare de multe fericiri suna tînăra sabie românească. Pasurile trufașe acestor tineri pretutindenea era și sînt urmate de căutături pline de lacrămi și binecuvîntare în această zi vrednică de ținere de minte". *Curierul* din 24 aprilie 1830 informează că se organizează în Oltenia șase batalioane, fiecare cu cîte un „polevoi-comandir" și în total cu un colonel, șase căpitani, un porucic și un praporcic; *Curierul* din 19 iunie dă o listă de șase ofițeri care plecau din București la Craiova. Tot în Curierul din 6 și 10 iulie 1830 apare lista tuturor ofițerilor și subofițerilor miliției, în total 77, printre iuncări figurînd și Cezar Boliac.

Publicînd poezia *Slava strămoșilor vestiți* de Iancu Văcărescu, în *Curierul românesc* din 19 iunie 1830, ulterior devenită *Marșul românesc,* Eliade o însoțește de o notă explicativă: „... D. marele logofăt I. Văcărescu și cu acest prilej își arată simtimenturile ce hrănește pentru draga sa patrie; cu covîrșire este strămutarea sa în care toată lumea îl vede înflăcărat și mistuit de un foc sfînt, ce numai torța patriotismului îl aprinde în inimile cele nobile. Și verva sa cea poetică, deodată cu ivirea uniformei românești, într-o clipă, fără cugetare, dintr-o inimă arzîndă, dintr-un condei tremurînd a produs următorul marș, în care deodată se vede și patriotismul său. Acest fel de beții cerești scot și cele mai ascunse din inimile oamenilor și într-un minut îi arată în adevăr cine sînt. Talentul său poetic se vede în felul poeziei: numere cineva în aceste versuri să vază cîți *r* sînt (56 n.n.) și va cunoaște cîtă asemănare au cu sunetul tobei cei înverșunătoare".

Scanned with OKEN Scanner

În *Cununa lui Cîrlova*, publicată în *Curierul românesc* la 3 iulie 1830, Văcărescu, măgulit, numea pe Eliade fiul lui Elios şi-l ruga să-i ofere lui Cîrlova, din partea sa şi a obştii, o cunună de lauri, pentru marile lui merite în cîmpul poeziei, prin care orice neam începe să-şi priceapă fiinţa.

Reputaţia de poet a lui Iancu Văcărescu a crescut o dată cu apariţia volumului său de *Poezii alese* din septembrie 1830, care conţinea *Primăvara amorului sau O zi şi o noapte la Văcăreşti*, scrisă, zice Eliade, în 1818. La această dată poetul ar fi locuit „în monăstirea Sfinţii Apostoli" cu mama sa, clucereasa Elenco Dudescu. Figura lui Văcărescu „cu o barbă clasică" avea ceva din aerul lui „Phoebus-Apollon. Şedea răsturnat pe o sofa, cu un manuscris în mînă, bel, radios, în delirul celui mai înfocat amor, cîntînd în recitativă *Primăvara amorului*".

Relaţiunea lui Eliade, scrisă 45 de ani mai tîrziu, cînd Eliade devenise Heliade, este prea exaltată ca să poată fi crezută. Nu ştim cît preţ trebuie pus şi pe amintirile lui Ion Ghica, scrise cu mai mult de jumătate de secol după scurgerea evenimentelor. În scrisoarea XXIII *(Amintiri despre Grigore Alexandrescu)*, Ghica afirmă că autorul *Anului 1840* i-ar fi recitat lui Iancu Văcărescu, venit de la moşia Moţăeni şi tras în gazdă la Tache Ghica, „toate poeziile ce publicase într-o mică broşurică în 12°: *Ceasornicul îndreptat, Odă la Stema ţării, Primăvara amorului* etc." În realitate, broşura e în 16° şi numai *Primăvara amorului* a apărut în culegerea *Poezii alese* din 1830 (Celelalte poezii din volum sînt: *Simpatia, Minutul îndumnezeit, Adevărata iubire, Caleidoscopul, O întîmplare, Elegii, Sinucizul, Tipografia, Închinăciune de nelegiuiţi* şi *Alegorie)*. Apoi Ghica ne spune că Anacreon era poetul favorit al Văcărescului şi că acesta lua din gura lui Alexandrescu poeziile lui Anacreon şi recita „pînă ajungea la cîte o strofă

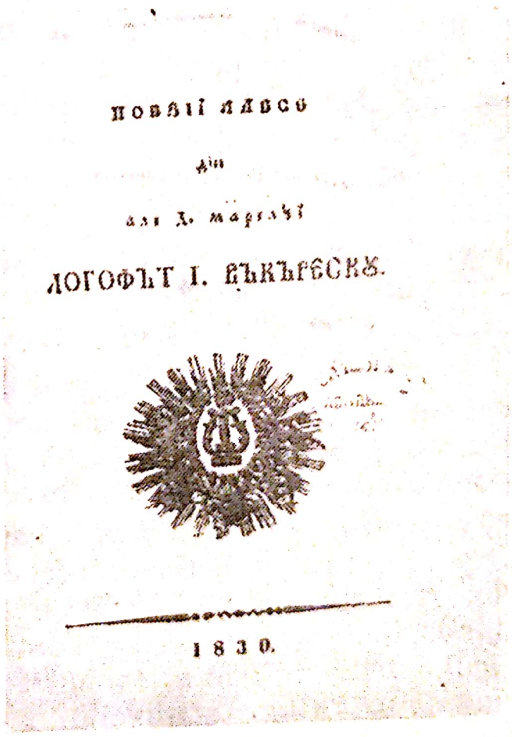
ПОВЫЙ ЛАВСО

ДЛЯ

ЛЮБ. МАРГЪЛ

ЛОГОФЪТ І. ВЪКЪРЕСКЪ.

1830.

Iancu Văcărescu, *Poezii alese*, Bucureşti, 1830.

care-i scăpa din memorie". Să zicem. Dar cînd s-au petrecut aceste lucruri? Desigur nu mult după apariţia poeziilor lui Iancu Văcărescu în *Curierul românesc* şi în culegerea din 1830, prin 1832. „În ajunul Sfîntului Ion, continuă Ghica, fără a da şi anul, a venit (Alexandrescu) de mi-a adus un plic mare pecetluit, rugîndu-mă să-l pun, fără să ştie nimeni, în aşternutul Văcărescului, sub căpătîi. Acel plic conţinea oda:

Tu care-ai fost din pruncie al muzelor favorit
Şi ca strămoşească avere geniul l-ai moştenit
Cîntăreţ al primăverii..."

La această epistolă, Văcărescu a răspuns cu şase versuri, datate 24 august 1839. Întrucît epistola lui Alexandrescu n-a fost publicată decît în 1838, este de presupus că Văcărescu o primise personal înainte, pe cale particulară, neîndoios, în august 1837. Din păcate, la această dată, Ion Ghica era la Paris, student la Şcoala centrală de arte şi manufacturi. Pare totuşi adevărat faptul că auzindu-şi unele poezii recitate de Alexandrescu, poate chiar acasă la Ion Ghica, Văcărescu a luat în braţe pe tînărul său emul şi sărutîndu-l i-a zis: „Băiete, tu o să fii un poet mare". În *Legile,* Ghica mai pretinde că poeziile lui Iancu Văcărescu „ca şi ale tată-său şi bunu-său, se copiau şi se treceau din gură în gură", că „tinerii şi tinerele le ştiau pe de rost şi se întreceau care mai de care să le declame mai frumos", că mamele îşi învăţau copiii versuri din *Primăvara amorului* şi că junii făceau declaraţii de dragoste tinerelor fete în cadenţele aceleeaşi poezii („La Carpaţi mi-am adus jalea..."). Şi aici însă Ghica greşeşte, atribuind lui Văcărescu poezia *Păstorul întristat* de Vasile Cîrlova. După el ar fi circulat mult epigrama lui Iancu Văcărescu

Prea mult te umfli în pene
Cocon Balsamigene

contra lui Eliad pe care-l poreclise şi El Iad.

Afacerile poetului nu mergeau prea bine, de vreme ce prin 1830 Rudolf Jipa din Braşov îi punea sechestru pentru datorii neplătite, iar în 1833, un oarecare Matei Borănescu, avînd a lua de la el 1000 de lei, plus dobînda, bani cu care-l împrumutase cu zapis, sechestra şi el impozitele scutelnicilor (*Curierul românesc*, din 17 septembrie 1833). În 1834 a fost numit preşedinte al divanului judecătoresc din Bucureşti, dar după doi ani demisiona. Timotei Cipariu, care-l văzuse în 1836, scria unui prieten din Zlatna: „Ieri la 13/25 (august) am dat văzută d-lui I. Văcărescului,

Scanned with OKEN Scanner

carele, între altele, ne-au arătat un metod de ortografie cu litere latine, în care cheia schimbărilor să fie *h* întreg sau jumătate și ne-au citit o scenă din *Britanic* de sine întors și așa scris — precum și cum odată, întru o adunare de boieri, seara la Kiselev, întrebat de ce scrie cu litere latinești și, dacă scrie așa, nu lipsește altă decît să aducă și pre papa în București, sculîndu-se au trîntit scaunul și era să iasă". Rezultă că Iancu Văcărescu era sensibil la chestiunea latinității limbii române, pe atunci contestată încă, și că nu se sfia s-o susțină în fața guvernatorului rus. Se explică arestarea poetului cu cinci ani în urmă, fiindcă nu voise să divulge partizanii, cu toate că anchetatorii l-ar fi confruntat cu cel care dezvăluise acțiunea împotriva Regulamentului organic.

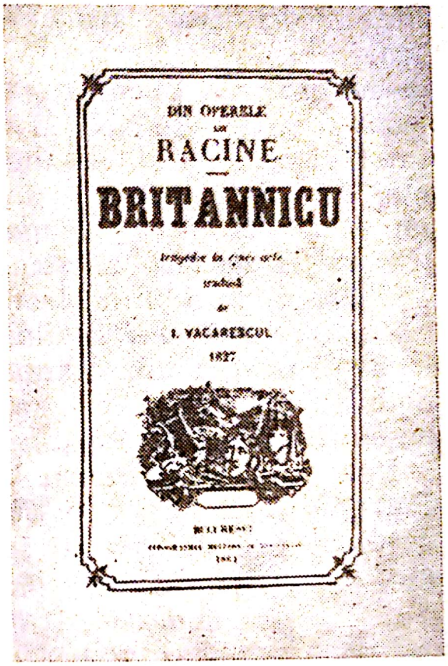
DIN OPERELE
RACINE
BRITANNICU
I. VĂCĂRESCUL
1827

Britannicu de Racine, tr. de Iancu Văcărescu, București, 1861.

În 1833, Societatea literară și-a limitat obiectivele la înființarea unui teatru național, devenind Societatea filarmonică. Iancu Văcărescu a susținut această Societate material, cu 12 galbeni pe an, străduindu-se să ofere și un repertoriu, deocamdată, firește, de piese traduse. Astfel a tălmăcit un număr de opere dramatice, din care unele s-au și reprezentat, aparținînd autorilor la modă pe atunci în Austria, în Franța și în Rusia. Predilecția lui Văcărescu mergea în direcția dramelor clasice cu eroi din antichitate, modele de virtuți, sau cu eroi contemporani, luptători pentru libertate națională. A tradus *Regulu*, tragedie patriotică, corneliană, în cinci acte, de vienezul Heinrich von Collin, tipărită în 1834; *Ermiona sau mireasa lumii celalte*, tragedie (în stilul Racine) patetică, în cinci acte, din nemțește de la „Siegler, consultul a chesaro — crăescului teatru al Curții" (*Hermione, die Braut der Unterwelt*, pathetisches Trauerspiel, Brünn, 1823 de Fr. W. Ziegler), tipărită asemenea în 1834; *Greodinaru orb sau aloiul înflorit*, comedie cu cîntece în două acte, în tipografia lui Eliad, 1836, după *Der blinde Gärtner oder die blühende Aloe*, ein Lieder-Spiel in einem Aufzuge, de August von Kotzebue (din același Kotzebue a mai tradus *Ceasul de seară*, *Abendstunde*, dramă într-un act, fluierată la reprezentație în 1830, dar reluată în 1850); *Bertrand și Raton*, comedie în cinci acte de E. Scribe, și *Dragostea din copilărie*, cu autorul

Scanned with OKEN Scanner

încă neidentificat, apărute în tipografia lui C. A. Rosetti şi E. Winterhalter în 1846; în sfîrşit, *Napoleon la Şoen Brun şi Santa Elena,* două drame istorice, Bucureşti, 1847, după *Napoleon ou Schoenbrunn et Sainte Hélène* de M. Régnier şi Ch. Dupeuty. Se adaugă *Britannicus,* tragedie în cinci acte, de J. Racine, tipărită abia în 1861, deşi fusese tradusă cu mai bine de trei decenii înainte; fragmente din *Nanina,* comedie de Voltaire *(Nanine ou le préjugé vaincu),* un crîmpei liric din *Faust* de Goethe *(Dracul, Erdgeist),* sfîrşitul unei cantonete din *Siroe* de Metastasio, o arie din *Cendrillon* de Isouard şi Etienne, şi *Barcarola (Amis, la matinée est belle; Copii, o lină dimineaţă)* din *Muta di Portici* de Scribe şi G. Delavigne. Despre importanţa, astăzi istorică, a traducerii celei mai însemnate a lui Iancu Văcărescu, *Britannicus* de Racine, a vorbit A. I. Odobescu în articolul său din 1861.

I se atribuie lui Iancu Văcărescu şi localizarea unei farse, *Voiaje din Podul Mogoşoaii pîn-în Ţigănia Vlădicăi, călătorie pe uscat şi pe mare, comedie într-un act şi jumătate, compusă de însuşi actorii acestei comedii, Bucureşti, ianuarie, în ziua plecării, 1839, în anul cînd au fost trei erni ş-o vară,* cu aluzii la mişcarea colonelului Cîmpineanu (Cîmp-n-am) şi la sprijinitorii săi, printre care, reprezentantul Franţei, Colson (Spîrcsonvil). Alte aluzii sînt la Grigore Alexandrescu şi Cezar Bolliac (Zi c-am-scris bine-că-te-tai), personajele fiind în genere burleşti: Poetul Gugorici, Glagore, Ijă, Bălbuţă, „patrioţi îndestui".

Iancu Văcărescu. Portret de Th. Aman (Muzeul Teatrului Naţional „I. L. Caragiale").

Piesa prezintă uneltirile, dar şi dificultăţile lui Spîrcsonvil în mediul valah:

Spîrcsonvil: Bonjour mon frer, non e venit asta prezedent? Diablă dă valac! fer lopozison an Valaşi. Opozision asta tot eu făcut; ma fua, este com am Frans, ma morbleu aci este sensiur, ma eu am trecut, nu-i corespondanse, fighiure, cu asta Nasional a Paris. Vuzave viu, mon frer, chel minuni a fost în asta gazeta, am formato lopozision isi, am redijat articole pur la Nasional. Am învăţat asta diablă dă colonel cum trebue să fer prens an Valaşi . . . "

Poetul Gugorici vrea să fie tradus de Spîrcsonvil în franţuzeşte „să vadă franţezii ce La Fonten au rumânii".

Scanned with OKEN Scanner

Ijă se bîlbîie: „tu o! tu o! tu o! tu o! tontule!"; un fals patriot se arată îngrijorat de ideea egalității:

„Bine zici, am ajuns mascaralîc frate dragă, ba și dacă să dau să se puie barim la orînduială cu aceste caftane sau ofițerimea să nu mai dea nobilitate, ci să fie ca niște titluri, nobilitatea să fie după familii și să se cunoască mojicul de boier".

Colonelul Cîmp-n-am, zis și Caco, conspiră în vederea ocupării tronului, dar partizanii se codesc să iscălească jalba către Poartă, unul motivînd gestul caragialește:

„... Mi-am pus pieptul pentru patrie. Dar iscălitura nu poci să mi-o pui pentru că îmi am și eu interesurile mele și condeiul unde îl pui rămîne scris".

Dacă e de Văcărescu, piesa ar denota că poetul se răcise la această dată de unii partizani, cel puțin în taină.

În 1831 Iancu Văcărescu se căsătorise cu Ecaterina Mihail Cantacuzino-Pașcani, care-i va dărui opt copii, printre care pe Mihai (n. 1833), vestitul cronicar monden Claymoor, și pe Ioan, fost ministru plenipotențiar la Paris, tatăl poetei Elena Văcărescu (1866—1947). În 1834 făcuse o călătorie la Iași, unde cunoscuse pe mitropolitul Veniamin Costachi și la 25 noiembrie 1835 dedicase soției sale un catren cu „un buchet de berlianturi":

Ție, la steaoa ce-ai să porți tot cursul vieții mele,
Făclie, arc, săgeți d-amor, închin și floricele...

Sub domnia lui Alexandru Ghica, Iancu Văcărescu candidează în alegerile de deputați ai Adunării obștești din decembrie 1841, în opoziție, după cum raportează lui Guizot consulul francez Billecoq.

În ziua de 30 august 1842, Grigore Alexandrescu, întorcîndu-se din excursia pe la mînăstiri, zări pe Văcărescu „amestecat în mulțimea ce privea cu gurile căscate o păcătoasă luminație", „părînd a alerga după vreun vers pierdut sau după vreo copiliță de 16 anișori". Era în preajma alegerilor noi pentru Adunarea obștească. Domnitorul fu detronat la 7 octombrie 1842 și, conform Regulamentului organic, Adunarea avea dreptul să desemneze pe noul domn. Candidații la domnie trebuiau să fie locuitori ai Munteniei ori din părinți naturalizați, să fie nepoți de boieri și să aibă 40 de ani. În vederea acestor condiții se întocmise o listă, raportată de asemenea la Paris de Billecoq. Lista se compune din patru mari bani, șase mari vornici și 27 de mari logofeți ai justiției. În fruntea acestora din urmă era Iancu Văcărescu; domnitor a fost ales însă, la 1 ianuarie 1843, Gheorghe Bibescu, însurat cu Mariția, fiica lui Nicolae Văcărescu.

Scanned with OKEN Scanner

Ca membru al Obşteştii Adunări, Iancu Văcărescu a fost şi el printre aceia care au protestat la 29 februarie 1844 contra acordării de prea mari drepturi concesionarului Trandafiroff pentru exploatarea minelor din Ţara Românească. Venind în conflict cu preşedintele, poetul a fost exilat la Cîmpulung (Muscel), de unde „prin gaura cheii" a trimis prietenilor săi poezia *Floarea la închisoare,* care conţinea, între altele, aceste versuri:

La faptă bună
Puţini s-adună;
Mult pot puţinii
Buni împreună!

„Mai tot în acelaşi timp, povesteşte Ion Ghica, în scrisoarea XXIV despre *Nicu Bălcescu,* s-a format la Bucureşti Societatea literară, al cărei scop nu avea nimic ascuns, ci era pur şi simplu dezvoltarea şi încurajarea literaturii naţionale. Preşedintele ei a fost în tot timpul poetul Iancu Văcărescu, avînd de secretari pe maiorul Voinescu al II-lea şi pe Nicu Bălcescu. Mai mulţi români din Moldova, Vasile Alecsandri, Kogălniceanu, Negruzzi şi alţii făceau parte, şi cînd unul dintr-aceşti bărbaţi veneau la Bucureşti, era pentru noi toţi o adevărată sărbătoare. Ne adunam odată pe săptămînă, lunea seara îmi pare, de cele mai multe ori la Văcărescu, în strada Poetului, sub Mitropolie (strada Ienăchiţă Văcărescu n.n.), sau la avocatul Ştefan Ferechidi, în strada Dionisie. Nicu Bălcescu prin activitatea sa a făcut multe servicii Societăţii literare. Din contribuţiile membrilor ei s-au publicat multe opere literare, precum scrierile lui Iancu Văcărescu, Călătoria lui Guliver ilustrată de Granville, tradusă de I. Negulici; multe cărţi".

Ion Ghica vorbeşte de fapt despre Asociaţia literară, care a luat fiinţă prin 1843. Prin Bălcescu, Asociaţia literară nu era absolut despărţită de organizaţia politică secretă Frăţia, care a jucat un rol însemnat în pregătirea şi desfăşurarea revoluţiei burghezo-democrate din 1848. Unele idei din poemul lui Iancu Văcărescu *Adevărul,* publicat anonim, în 1843, deşi de nuanţă mai mult iluministă, merg în sensul concepţiilor democrat-revoluţionare ale Frăţiei. Totuşi, cîţiva ani înainte de revoluţie, personalitatea lui Iancu, mult mai activă înainte, începe să se umbrească, rămînînd prezentă numai pe plan literar. Şi-a manifestat pentru ultima dată entuziasmul cu ocazia concertelor date în iarna anului 1846 la Bucureşti de Franz Liszt. Repertoriul consta din fantazia din *Lucia de Lamermoor* de Donizetti şi *Puritanii* de Bellini, *Tarantella* de Rossini, o mazurcă de Chopin, *Invitaţia la vals* de Weber şi melodii ungureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Două concerte au avut loc în sala Momolo, al treilea, în ziua de 1 ianuarie 1847, la palat, la vodă Bibescu. Interesant este că Văcărescu vedea în Liszt nu numai un artist desăvîrşit al clavirului, dar şi un sol al libertăţii şi dreptăţii popoarelor:

Tu cînţi ca melodia
De glas, susur, murmură;
Tu cînţi ca armonia
De stele, de natură,

Tu cînţi şi ca lumina,
Ca fulgeru ca tunet;
Cînţi d-aure, zefiri lină
Suflare şi răsunet.

Tu cînţi ca libertatea
În inimi împilate;
C-amoru, ca dreptatea
Cînţi, răni sînt alinate.

Activitatea literară a lui Iancu Văcărescu se încheie cu volumul de poezii din 1848, publicat cu o prefaţă a lui I. Voinescu II, sub un moto din Casimir Delavigne:

Anacreon n'a laissé qu'une page
Qui flotte encor sur l'abîme des tems.

La această dată poetul avea 56 de ani şi prefaţatorul susţinea că „plin de zile... nu şi-a cîntat încă pînă acum cîntecul lebedei". N-a mai publicat însă nimic. Documentele revoluţiei nu-l menţionează; probabil fiind rudă cu Bibescu s-a ţinut departe de mişcare. Dar n-a fost nici împotriva revoluţiei, pe care, date fiind convingerile sale democratice şi patriotice, manifestate în atîtea prilejuri, trebuie s-o fi înţeles măcar în parte. A murit la 3 martie 1863, în vîrstă de 71 de ani. Pe mormîntul său de la cimitirul Belu se poate citi şi astăzi inscripţia: „Ioan Alexandru Văcărescu, 1792—1863, părintele poeziei rumâne".

Poezia lui Iancu Văcărescu este abundentă (culegerea din 1848 conţine peste 200 de poeme) şi nu poate fi subsumată unei singure direcţii. Totuşi formula sa e clasică, în sensul acelui clasicism al secolului al XVIII-lea, derivat din Horaţiu, Ovidiu, Catul, Anacreon, Sapho, Teocrit şi cultivat de o cohortă întreagă de poeţi francezi în frunte cu Voltaire, germani în frunte cu Lessing, italieni în frunte cu Metastasio şi greci în

frunte cu Psalidas. Mai ales Anacreon a fost idolul poeților acestui secol, al francezilor Grécourt, Panard, Bernis, Massou de Marvilliers și Cubières de Palmézeaux, al italienilor Angelo Mazza, Ludovico Savioli, Angelio Bertola și Iacopo Vittorelli, al grecilor Rigas de Velestinlis, Zisi Dauti, Dionisie Fotino și Athanasie Hristopulos. Tocmai fiindcă temele sînt foarte răspîndite, traducerile lui Iancu Văcărescu sînt greu de identificat. A tălmăcit cantoneta *La Partenza* de Metastasio sub titlul *Plecarea*, cu așa de cunoscutul refren:

E tu, chi sa se mai
Ti sovverrai di me!

și șapte strofe din *La retraite, réponse à M. Victor Hugo*, de Lamartine din *Harmonies poétiques et religieuses*, sub titlul *Casa de țară a lui de La Martin* (trecută la ode):

Je sais sur la colline,
Une blanche maison;
Un rocher la domine,
Un buisson d'aubépine
Est tout son horizon.

Pe muntișor albește
Casa ce prețuiesc,
Stînca pe ea domnește,
Juru-i împrejmuiește
Un crîng de lemn cîinesc.

Dar de cine sînt *Uitarea-n veci, Amorul, Plina de daruri, De-atîtea chinuri, Dorul, Ce-mi zici rămîi sănătos?* Poemul *Bacchic*, zis „d-al lui Gentil", nu e decît în maniera lui Gentil-Bernard, imitator mai mult al lui Ovidiu în *(L'art d'aimer)*, cum rezultă din definiția pe care o dă amorului:

J'apelle amour cette atteinte profonde,
Entier oubli de soi-même et du monde;
Ce sentiment soumis, tendre, ingénu,
Prompt, mais durable; ardent, mais soutenu;
Qu'émeut la crainte, et que l'espoir enflamme;
Ce trait de feu, qui des yuex passe à l'âme,
De l'âme aux sens; qui, fécond en desirs,
Dure et s'augmente au comble des plaisirs;
Qui, plus heureux, n'en est que plus avide;
Voilà le Dieu de Tibulle et d'Ovide.

Poate că poemul pierdut *Vîrstele amorului în comparație cu vîrstele omului*, despre care D. Pastiescul susținea că era „capul d-operă al bucăților lui Iancu Văcărescu", să fi fost o traducere a capitolului „Des quatres âges" din *L'art d'aimer* de Gentil-Bernard.

Scanned with OKEN Scanner

Plăcerile bahice le-a cîntat în odele sale Anacreon, tradus la noi în 1889 de Mihail Gregoriady de Bonacchi:

Dați-mi, dați-mi vin, fetițe,
Vin să-l beau dintr-o sorbire.
(Oda IV)
Adă-mi cupa, mă băiete,
Mult mai bine-i beat aice,
Decît mort a zace-n groapă.

Primul *Bacchic* al lui Iancu Văcărescu este o dezvoltare a unei anacreontice de Parny *(A mes amis)* pe tema *carpe diem:*

Rions, chantons, ô mes amis,
Occupons-nous à ne rien faire,
Laissons murmurer le vulgaire.
Le plaisir est toujours permis.
Que notre existence légère
S'evanouisse dans les jeux.
Vivons pour nous, soyons heureux,
N'importe de quelle manière.
Un jour il faudra nous courber
Sous la main de temps qui nous presse;
Mais jouissons dans la jeunesse,
Et dérobons à la vieillesse
Tout ce qu'on peut lui dérober.

Al doilea *Bacchic,* în maniera Gentil-Bernard, adoptă euforia enumerativă ca Redi în *Ditirambul* său:

Beau vin! beau de Drăgășani!
De Sărata, de Sătești,
D-Odobești! beau de Cotnar!
Beau! beau vinuri românești!
Beau vin strein! Porter beau!
Madera; Bordo! Tocai!
Mii butilci Porto! Șampaniu!

Anacreon dedică imnuri rozei:

Roza-i floarea primăverii,
Roza zei înveselește,
Roza-n pletele-i de aur
Pune firul Cythereei.
(Oda XXXIV)

Scanned with OKEN Scanner

Găsim un astfel de cîntec, *La Rose*, şi la Gentil-Bernard:

Tendre fruit d'Aurore
Objet des baisers du Zéphire;
Reine de l'empire de Flore,
Hâte-toi de t'épanouir.

Pentru Iancu Văcărescu, trandafirul, oricît de mîndru, e încă departe de chipul şi parfumul Mimei *(Semeţu trandafir)*.

Erotica anacreontică e foarte figurată şi mai mult galantă decît senzuală. Amorul e reprezentat prin zeul copil Cupidon cu arc şi săgeţi veninoase. *Amor muiat de ploaie* e o poezie de largă circulaţie în secolul al XVIII-lea, de vreme ce-o trata şi Grécourt, autorul lui *Philotanus* în *L'amour mouillée*, şi Athanasie Hristopulos în *Amorul udat de ploaie*. Iată poezia lui Anacreon (intrată în *Primăvara amorului* de Iancu Văcărescu şi imitată şi de Gh. Asachi în *Amorul nemernic*, în volumul său de *Poezii* din 1836) în traducerea lui Dimitrie Bolintineanu:

Pe la miez de noapte-odată
Cînd ursa pe cer mergea
Alăturea cu Beotes
Şi toţi oamenii dormea

Obosiţi de munca zilei;
La uşă, bătu Amor;
„Cine", zis-am eu, „îmi curmă
Somnul meu încîntător?"

Iar Amor zise: „Deschide!
N-ai nimica de temut.
Un copil udat de ploaie
Şi noaptea pe cîmp pierdut!"

Atunci mila mă cuprinde
Şi-a mea lampă aprinzînd
Deschid: Un copil cu aripi
Ace, tolbă, văd intrînd.

Lîngă foc îl aşez iute
Şi mîinile i le apuc,
Ca să le-ncălzesc, udeala
De pe capul său usuc.

El cînd se încălzi, deodată:
„Hai puterea arcului
S-o încerc: oare-umezeala
Nu i-a slăbit coarda lui?"

Zice şi-arcu-ntinzîndu-şi
Cu săgeata m-a lovit
Drept în inimă şi-un hohot
Din pieptu-i a izbucnit.

„Bucură-te, o străine",
Zise-n urmă, „arcul meu
N-a pierdut a sa putere:
Greu rănit e pieptul tău!"

Cantoneta *Suspinul meu* de Iancu Văcărescu rezumă un cîntec de Zisi Dauti din *Diferite versuri morale şi elegante* (Viena, 1818), variantă la o poezie de Alecu Văcărescu, cu imagini anacreontice şi petrarcheşti:

Zefirule, dacă vei vedea vreodată pieptul soţiei mele
Să nu sufli rece, ci arzător ca focul
Şi de-ţi va spune că nu răcoreşti, ci aprinzi,
Spune-i că eşti suspinul unei inimi credincioase,
dar nu destăinui care-i nefericita inimă
ce aruncă atîtea flăcări ca dintr-un suflet în văpaie.

Scanned with OKEN Scanner

Ah! pe sînul ei lasă în fiecare dimineață
roua suavă și de-ți va spune c-ar fi bine ca ea să cază pe pămînt,
Spune-i că sînt pîraie de lacrimi care veșnic
curg șiroaie, ca din nori, pentru sînii ei.
Și plînsul privighetorilor să-l mărești
ducînd spre ea jelirea lor firească,
iar pe a mea cu blîndețe s-o tălmăcești,
poate astfel i s-o înduplecа inima,
și de vei vedea pe zeița mea mîhnindu-se,
vino și spune-i inimii mele ca s-o mîngîi.

Epigrama sau mai bine-zis madrigalul *Nimfa și Amorul* este nu mai puțin în spirit anacreontic, căci tema e dezvoltată și de Bernis în oda anacreontică *L'amour et les Nymphes*. Epigrama *O frumoasă și poetă* traduce o înțepătură *Sur une dame poète* de Ecouchard-Lebrun:

Chloé belle et poète, a deux petits travers:
Elle fait son visage, et ne fait pas ses vers.

Printre „idile", Iancu Văcărescu înserează și patru „baciuri" („bezele" cum le zicea Eliade), adică sărutări. Punctul de plecare e în erotica lui Catul *(Ad Lesbiam)*:

Da mi basia mille, deinde centum;
Dein mille altera, dein secunda centum;

Tema s-a răspîndit prin poeții Pleiadei (Jan Second, Ronsard), apoi prin *Amorurile (Les Amours)* lui Bertin și *Sărutările (Les baisers)* lui Dorat în Franța, prin cavalerul Marino *(Canzone de' baci)* în Italia și prin Lessing în Germania.

Bertin schimbă sărutări sub numele anacreontic Bathile:

Dieux! que ta bouche est parfumée:
Donne-moi donc vite un baiser,
Encor un, ô ma Bien-aimée.
De quel feu dévorant je me sens embraser!

Prends! sois heureux: en voilà vingt, Bathile,
En voilà trente, en voilà cent en sus.
Est-ce assez? — Non. — Je t'en donne encore mille.
Es-tu content? — Las! Je brûle encore plus!

Dorat traduce pe Catul în felul următor:

Viens... au désir laissons-nous emporter.
Baissons-nous mille fois et mille fois encor,
Puis encore mille fois... pour ne plus nous quitter.

Scanned with OKEN Scanner

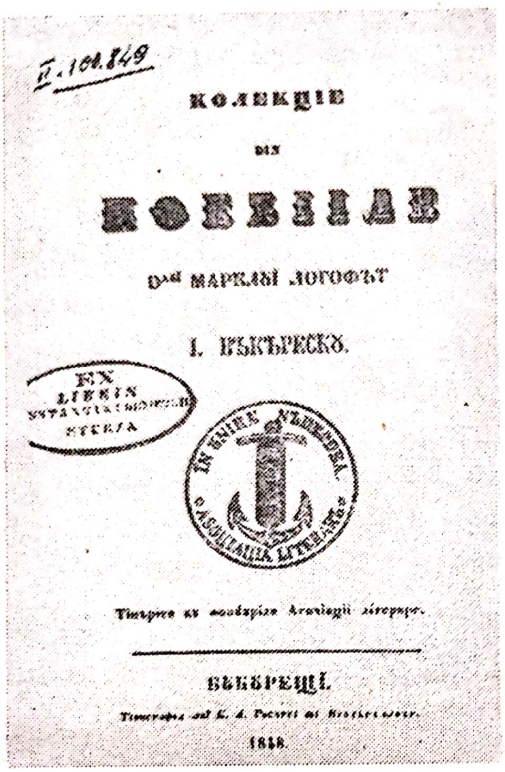

Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt I. Văcărescu, București, 1848.

La fel Lessing în *An eine kleine Schöne:*

Küsse mich noch hundertmal.
Küss' und merk' der Küsse Zahl.

Ms. Bibliotecii Academiei R. S. România 460—461 conține, într-o traducere defectuoasă, liedul *Küsse, Sărutările,* copiat de Nicolae Pauletti între 1834 și 1836 în mica sa antologie, care are și versuri de aie Văcărești lor:

Ein Küss, den Lesbia mir reichet,
Den kein Verräther sehen muss,
Und der dem Küss der Tauben gleichet,
Ja, so ein Küss, das ist ein Kuss.

Lesbia de mă sărută
Dar străin să nu ne vadă,
Sărutarea cea plăcută
Peste buza ei să cadă.

Pentru cavalerul Marino, gura este trandafir încărcat de rouă și frecventat de albine, iar „baciul" miere iblee. Tot așa și pentru Iancu Văcărescu:

Ici floare gura-i guri-mi lipește
Miere, ce-albina-n flori nu găsește.

Marino narează într-un sonet o întîlnire nocturnă cu Lilla în lătratul cîinilor și gălăgia familiei deșteptate. Și Văcărescu are întîlniri furișe privegheate de o Barbara și denunțate de lătratul unui cățel, Mopsi.

Un *Răspuns la plîngerea unui înșelat de o femeie* a fost apropiat de poezia lui Evariste Parny *À un amis trahi par sa maîtresse*. Însă Văcărescu recomandă circumspecția față de femei, pe cînd Parny consideră că dragostea e un joc în care chiar înșelații sînt fericiți:

Va, l'on se console aisément
De ses disgraces amoureuses.
Les amours sont un jeux d'enfant;
Et, crois-moi, dans ce jeux charmant,
Les dupes même sont heureuses.

Scanned with OKEN Scanner

Ar fi o greşeală ca mergînd pe vagi similitudini de teme să pierdem din vedere originalitatea poetului nostru. *O zi şi o noapte de primăvară la Văcăreşti* nu e tot una cu *La journée champêtre* de Parny, dar se poate spune că şi Văcărescu cultivă genul pastoral, cu divinităţi şi eroi de convenţie arcadică. Astfel, Endimion, Nina, Tirsis, Cato din Utica ne conduc la Metastasio, Nanina şi titlurile abstracte *(Prieteşugul, Imaginaţia),* la Voltaire şi Delille. Opera în versuri a lui Voltaire colcăie de improvizaţii, de impromptuuri, ceea ce la Văcărescu se cheamă „nepregîndite". Mai toţi poeţii secolului al XVIII-lea fac epigrame, în frunte cu seriosul Voltaire şi rivalul său Alexis Piron. Dezvoltările de proverbe, de care ne izbim şi la Văcărescu, sînt de asemenea la modă prin piesele lui Carmontelle. Văcărescu mai compune, în acelaşi spirit, epistole, proloage, epigrafe, epitafe, şarade, versuri pe albume, rareori interesante, doar atunci cînd cuprind cîte un „concetto", o „dilicatura gentile" ca *Măsura gurei:*

C-un cerc de sărutătură
A guriţi-ţi iau măsură,

sau *La espresia fizionomiei unei fetiţe:*

Căutătura-ţi va război,
Zîmbirea-ţi cere pace;
Şi să m-împac cu tine voi
Dar să mă bat — îmi place!

În corespondenţa sa cu Nicolae, Iancu Văcărescu se arată entuziasmat de Safo şi în volumul din 1848 îi dedică două „epigrame"; însă maeştrii săi mărturisiţi în poezia *La Amor* sînt alţii, către care poate năzuia:

...Rafael! Bairon!
Petrarca! Mozart! Goethe!

De altfel, în poezia lui Văcărescu se presimt şi unele fioruri preromantice, ecouri indirecte din poezia ruinelor (în *Childe Harold* de Byron se cîntă ruinele Coliseului), din poezia nopţilor (lui Young) sau aceea a cimitirelor (lui Gray). Caracteristică pentru această din urmă temă este elegia *Către mormînturi:*

La voi viu, semeţi mormînturi,
Care toate biruiţi...

Scanned with OKEN Scanner

În *Roma cum este* se contemplă vestigiile trecutului:

Circu, Sfînt Petru şi Capitoliu.

În *Roma cum era* se enumeră bărbaţii iluştri:

Nu fac pe Roma marmure, nici fer, argint, nici aur,
Nici toate măestriile vulcanului zeu faur.
Ivirea însuşirilor lui Romu, Remu, Numa,
Camil, Brut, Cocles, Scevola o-nfiinţează numa.

Şi tema şi prezenţa unor sdruccioli a făcut să se presupună un model italian. În prologul la poemul *La conversation (À Rome et à Athènes),* Delille înşiră, nu mai puţin, nume faimoase:

À Tuscule, à Tibur, aussi bien que dans Rome,
De grands hommes toujours écoutaient un grand homme:
C'étaient les Cicéron, les Caton, les Brutus
Les grands talents et les grands vertus.

Evocarea Romei antice nu este convenţională la Iancu Văcărescu, ci, ca toată poezia ruinelor, are semnificaţii patriotic-educative, intenţia poetului fiind de a trezi în sufletul contemporanilor atît mîndria pentru originea românilor, cît şi interesul pentru virtuţile marilor străbuni:

Coriolan, fiu bunule! zmerite Cincinate!
Fabii! Scipioni! Grahilor! Regule minunate!
Ciceron! Caton! Cesare! O, Tite! O, Traiane!
O, nume, părţi de numele a Slavei Suverane!

O zi şi o noapte de primăvară la Văcăreşti sau *Primăvara amorului* adună ca într-un compendiu toate noutăţile pe care Iancu Văcărescu le aducea în poezia românească de pe la 1830, sintetizînd experienţa înaintaşilor şi anticipînd lirica lui Cîrlova, Eliade şi Alexandrescu. Poemul, de 436 de versuri, e un jurnal al vieţii sentimentale şi cîmpeneşti pe care poetul o ducea în vremea cît era ispravnic la moşia sa. Compoziţia e cam greoaie, reclamînd oarecare sforţări pentru traducerea aparatului metaforic încărcat şi în parte veştejit, dar cîteva pasaje alunecă zglobiu şi dezvăluie o autentică înfiorare în faţa fenomenelor, o emoţie delicată şi sinceră.

Scanned with OKEN Scanner

Prins în păienjenișul dragostei care i-a țesut cu pînze și lira („Al Arachni acum război"), poetul s-a retras la poalele Carpaților, unde nu găsește mîngîiere, pentru că amorul, omniprezent, l-a însoțit. A încercat să se elibereze prin cîntec, dar întreprinderea de a cînta pe Eros nu-i ușoară. Nici Apollo „cel mai înalt din cîntători" nu se prinde. Venus, Diana, Marte, Baccus, Ceres, Pan, fauni, silvani, Minerva, Neptun, Pluton, Joe, toți se închină acestui „monarc silnic". Cauza aprinderii poetului e „o tînără copilă din români". Numai în fața armelor ei, arcul lui Amor se frînge. Erotica lui Iancu Văcărescu e mitologică și alegorică. Cînd însă trece la zugrăvirea naturii, după o scurtă consemnare a ruinelor Tîrgoviștei, poetul ne transportă într-o Arcadie bucolică, de cel mai autentic secol XVIII:

Se întinde o cîmpie
De subt poale de Carpați,
Cîmp deschis de vitejie
La românii lăudați.

Surpături sînt de o parte
D-un oraș ce a domnit;
O gîrliță-ncoaci desparte
Un crîng foarte înveselit.

Acolo am eu căscioară,
Pe un vîrf de delișor;
Curge-n vale-i o apșoară
Murmurînd încetișor.

Împotrivă zmălțuite
Dealuri altele se văd,
Și-n vîlcelile-nflorite
Miei pasc, alerg, se joc, șăd.

În continuare, poetul face elogiul virgilian al tihnei:

Lăsînd ale lumii mare
Cinsti, nădejdi și fumuri seci,
Amăgiri cu-ncredințare,
Vrăjmași calzi, prieteni reci;

Acolo cu sănătatea
Cu odihna însoțit
Toată-a vieții bunătatea
Dobîndeam eu îmulțit.

Ca un Cincinat, Văcărescu dădea pildă muncitorilor plugari, se îndeletnicea cu prinderea păsărilor (un „oiseleur", păsărar, întîlnim și în Parny), cu vînatul fiarelor sau iepurilor, cu pescuitul, plimbarea pe jos și călare. Muzele „aveau ceasul hotărît" seara și poetul ațintea ochii la viitor:

Deslușeam un veac mai bun
Cu a cărui așteptare
Răul, oamenii supun.

Amor, cu aripile muiate de ploaie (căci aici se intercalează episodul anacreontic), conduce pe îndrăgostit în crîng, unde o fîntînă face helește, prilej de descriere a unui peisaj nocturn (iată așadar și poezia nopților):

Pe acelui undă lină
A nopții făclie stînd
Îndoită da lumină
Din oglindă-i s-întorcînd.

Pe cer, mii de mii de stele
Semănate străluceau,
La cîmp focuri de surcele
De departe văpăiau.

Briliant vărsa cu fală
Al fîntînii viu susur;
O tăcere, o luceală
Preste tot domnea-mprejur.

Nu lipsește, bineînțeles, privighetoarea. Amor îi arată că este îmblînzitor de tigri și lei, că lui i s-au supus și Joe și Ercule, și că nu l-au învins decît grațiile unei fete de șaisprezece ani. Dragostea e un „magnet" care apropie ființele și sub impresia ei tot universul se pune în mișcare. Păsărelele concertează, astrele strălucesc mai viu, „prerăsună" fluierul păstorului. Dimineața e prevestită de Aurora, care, descinsă din brațele lui Titon, deschide porțile soarelui. După această imagine mitologică, urmează un tablou al faptului zilei, de asemenea bucolic, cu metafore surprinzătoare (Montesquieu are între alții „une grande prairie toute parée de l'émail des fleurs"):

Băsicuțele de rouă,
Ce pe iarbă strălucesc,
Cîmpului dau smalțuri nouă
Florile-l înveselesc...

Arătorul ce silește
Boii săi cei grei la pas,
Cîntînd spune ce dorește
Tare răsun-al lui glas.

Plăcute zbierări de turme,
Aerul îl umple tot;
Tauri grei p-ale lui urme
Apăsate mugiri scot.

Eliade va relua acest virgilianism în *Balada Zburătorul*. Mai departe dăm de o descriere panoramică a orașului Tîrgoviște și de tonuri idilice pe care le vom reîntîlni în pastelurile lui Alecsandri:

Ochiului s-arăt grămadă
Turnuri, case, vii, grădini,
Munți verzi, munți de o zăpadă
Lucitoare fiind plini.

Ducînd apă cînt fetițe
Mai încolo, lîngă oi,
Spun ca ele ciobănițe,
Că sînt bine cîți sînt doi...

Rîndurele zbor s-întrece,
C-o aripă răzuesc
Unda, ce-și torn pe trup rece
Răcorite s-întăresc.

Scanned with OKEN Scanner

Eminescu în *Pajul Cupidon* pare a fi dezvoltat erotica anacreontică a lui Iancu Văcărescu din *O zi și o noapte la Văcărești*. De altfel, și pentru Iancu Văcărescu amorul e „un puternic nu știu ce", un „foc ce nu piere" *(Simpatia)* sau un fulger „care-ți ia toate și-încă-ți mai cere". Este interesant cum sub condeiul poetului vin temele celebre ale Renașterii, clasicismului și preromantismului. În poezia *Iubirea-n veci* dăm peste un *carpe diem* sunînd ca o parafrază bérangeriană la Ronsard:

Dar cînd o zi, nu piste multă vreme,
Iar vei vedea într-un salon măreț
Cu veșted chip un cunoscut că geme,
Și ți-or numi un nume ce-avea preț...
El! nezîmbind vei zice-fiorată,
Bătrîn! murind! cu ochi de viață seci!
Te vei căi atunci c-ai zis odată:
Uitare-n veci! uitare-n veci! uitare-n veci!

Aimons donc, aimons donc! era și pentru Lamartine un imperativ în *Le lac*. Versurile lui Iancu Văcărescu din *Călătoria:*

Fără ea nu e noroc
Pustiu este orice loc

sînt un echivalent al cunoscutului vers din *L'isolement:*

Un seul être vous manque, et tout est dépeuplé.

Poezia e reprodusă sub titlul *Călătoria lui Bunaparte la Sent Elena, dus în robie,* în niște *Cîntêce din Banat* (ms. nr. 5522, B.A. R.S.R.).

Minutul îndumnezeit conține imagini tipice de Renaștere în stilul anacreontic al lui Gabriello Chiabrera, popularizatorul lui Ronsard în Italia. Iancu Văcărescu are o mare capacitate de a exprima bucuria dragostei, senzațiile trezite de întîiul „te iubesc", lipirea obrajilor și privirea în ochi. Atins de buclele blonde ale femeii, bărbatul se simte mai mare decît cei mai bogați împărați:

Aur neprețuit
Fruntea-mi a-mpodobit
Cu cîrlionț de fir;
Eu sînt încoronat
Mai mare împărat
Decît un Creș, un Cir.

În *Hartomandia* se foloseşte, pentru aflarea sentimentelor iubitei, trucul dării în cărţi, poetul interpretînd propriu-zis metaforic detalii de fizionomie:

Văz ochi-ţi, tainici vulcane,
Că topesc inimi sărmane.
Buzişoarele-ţi rubine
De zahar, de flori sînt pline
Ce nu-l dau numai îl strînge
Simţirea d-asta se plînge.
Iar a pipăiri-ţi rază
Ca soarele magnitează.

Cîntăreţ al ruinelor, al nopţii, al mormintelor, al iubirii şi al naturii, Iancu Văcărescu este şi primul nostru poet de idei. Lirica sa conceptuală stă sub semnul filozofiei luminilor şi al socialismului utopic, fără să putem da preciziuni. Ideea din *Ceasornicul îndreptat* ar putea fi luată din *Ceasornicul domnilor* de Antonio Guevara, roman pe care-l prelucrase în româneşte cronicarul Nicolae Costin. Poetul roagă ceasornicul să treacă în goană peste clipele rele şi să prelungească pe cele bune, cînd dreptatea biruie, românii au cinste mare şi toată obştea e fericită. În mai toate poeziile cu caracter meditativ, Iancu Văcărescu introduce şi un gînd patriotic. În *La Milcof* (1830) pomenise de Unirea Principatelor, în *Prieteşugul* (1834) revine asupra ideii de Unire, insistînd acum, deşi nu tocmai clar, asupra ideii de simpatie socială (acesta fiind sensul „prieteşugului"). Văcărescu recomandă de fapt domnitorului Alexandru Ghica, instalat în 1834, conduita lui Cato din Utica, apărătorul libertăţii împotriva lui Cezar (acest Cato a devenit popular în secolul al XVIII-lea prin tragedia lui Addison şi melodrama lui Metastasio, *Catone in Utica):*

Patria are
Vre un suspin?
Jertfă oricare.
Lui e puţin.
El zidu. Leu
Scutură jug,
Caton e zeu
Prieteşug.

Poemul *Adevărul,* scris în 781 de versuri slobode, sciolti („compunere aritmică, o proză pe alocuri, fără nici o semnificaţie metrică, dispusă tipograficeşte neobişnuit, în felul versurilor" — după Vladimir Streinu), cuprinde un sistem închegat de gîndire şi probabil că era lansat în 1843 ca o doctrină etică şi social-politică proprie. Principiul de bază al doc-

Scanned with OKEN Scanner

trinei este fraternitatea, în numele căreia orice apăsare e respinsă. Societatea e un lanț, iar individul un inel de aur, argint, aramă, lut, lemn sau pai, mai tare ori mai slab. Idealul ar fi ca toate inelele să capete prin unire „prețul strălucirii", lanțul întreg devenind un inel de inele, cum a fost în Roma antică, unde, după Văcărescu, nu existau robi și tirani, pentru că bogații făceau necunoscut numele lipsei săracilor (falsă concepție idilică, trecînd cu vederea antagonismul de clasă). Lucrurile sînt predicate pe ton liturgic într-o capelă săpată în stînca unui munte cu boltă albastră și coloane de porfiră de un preot luminat:

Voi sînteți oameni!
Și omul are
În plămada lui
Plămada a luminii.
Lumina voastră
Se va aprinde
Din lumina mea;
Veniți să ardem vecinic
Ca lumina
Ș-în veci să luminăm.

Sînt totuși unele părți în care, aruncînd o privire asupra stării prezente, poetul își depășește concepția prin spirit critic. El denunță asuprirea exercitată prin intermediul religiei și al legilor civile sau prin forța armelor, a finanțelor, a politicianismului perfid și a diplomației viclene:

Omul de cum se naște,
E-n lanțul de robie.
Lumea se mîglisește
Cu feluri de religii,
Cu pravili nou cîrpite,
Cu vrednice oștiri,
Pe mare cu corăbii,
Cetăți prea întărite;

Rachete, bombe, tunuri,
Comori îngrămădite,
Politici, diplomatici,
Mari iconomi, miniștri,
Cu duhul izvodirii,
Ș-a minții iscusință,
E-n vis desăvîrșită.

Iancu Văcărescu, *Adevărul*, 1843.

Scrutată în amănunt, „confuzia bătrînă“ se destramă. Statele sînt clădite pe minciună şi nedreptate, rangurile şi diplomele sînt o „păpuşătie“. Omenirea a căzut la „cinstirea de metaluri“ şi la lene. Pentru ca Democrit să nu mai rîdă şi Heraclit să nu mai plîngă, societatea trebuie zidită din nou. Nici o formă de guvernare nu e bună dacă nu e întemeiată pe adevăr, adică pe sfărîmarea tiraniei, a minciunii demagogice şi pe solidaritatea naturală a indivizilor în lanţul social:

Guvernurile, toată
Încrederea pierdură;
Căci lege, pravili, şcoale
Şi toate vicleniră.
Albinele, castorii
Statornic ne dau pilde,
Ce-ar face omenirea
L-ai ei s-ajungă ţintă.
. . . . . .

Cu drepţii şi-nţelepţii
Cu drag m-oi înţelege,
Sărac să nu se afle
Şi rob a nu fi nimeni.
Tu, Doamne, mă fereşte
De orice tiranie.

Excepţională pe tot parcursul poemului, arid sub raportul ideilor, e viziunea plastică. Clopotul cheamă pe credincioşi prin şapte bătăi către miezul nopţii:

Lin revărsa luceala
Argintului Selena,
Pe creştetul al stînce:,
Ce spîncenos înalţă
Spre nori şi îi răsfrînge;
Asemeni cu mîndrie
Abisului în băieri
Adînc înfige pasul.
Tot tonul uriaşa
De şapte ori ascultă;
De şapte ori răspunsul
Oraculos trimite
A tuciului mugire...

Procesiunea învierii e figurată cu mijloace rafaeleşti:

Făclii ca mii de stele
Lucesc împrăştiete;
Trec focuri eteree,
Trec şărpuind ca fulgeri,
E cît se poate dulce
Al aerului suflet;
Preastrecurat seninu.

Scanned with OKEN Scanner

În cuvîntul bătrînului prezviter apar frumoase imagini de vechi omilii:

Zdrobind minciuna,
Voi sta în adevăr
Ca-n soarele luminei.

*

Zadarnică cercare
Nu este la acela
Ce vremea prețuind
Voiește s-o cîștige.

*

Vedeți și auziți,
Taină nu e!!!

*

Luați aminte!
E ceasul să stați gata,
Domnul va fi cu voi!

Filozofia practică a lui Iancu Văcărescu are desigur limite serioase, cele mai importante fiind lipsa unei viziuni a procesului dezvoltării istorice și propagarea unirii claselor antagoniste; dar ura tiraniei monarhice, dragostea de țară, cultul adevărului în spiritul gîndirii iluministe a secolului lui Voltaire sînt, în ansamblul creației sale, note pozitive ce merită a fi subliniate. Încă din anul 1821, de altfel, Văcărescu anunța printr-o *Bunăvestire* apropierea veacului luminilor, în care rolul principal îl joacă învățatul desăvîrșit, singurul conducător capabil de a aduce fericirea poporului. Poetul își făcuse și un epigraf, un memento cu patru virtuți pe care orice om, cultivîndu-le, poate deveni util patriei și lumii:

Înfrînarea, calea vieții, strălucit împodobește
Pe credință-nțelepciunea, ca o pavăză păzește.
Singură dreptatea țese adevărul fericirei.
Vitejia-n grab produce dulce rodul izbîndirei.

Așadar, omul de stat trebuie să fie stăpînit, înțelept, drept și viteaz, cu aceste însușiri numai putînd face binele ce se așteaptă de la el. Lirica filozofică a lui Iancu Văcărescu are un pronunțat caracter educativ și e exprimată sentențios, gnomic.

Baladele, multă vreme ignorate, tratează cu procedeele lui Goethe și Bürger teme folclorice, în spiritul burlesc din nuvelele fantastice de mai tîrziu ale lui Caragiale. Conținutul epic e precar, dar capacitatea de figurare plastică mare. Povestirea e de obicei la persoana întîi. În *Peaza rea* eroul merge, chemat la cină, în trăsură cu patru cai, la moșie. Deodată mînașul crede a fi întîlnit vrăjitoarea locului și oprește. Boierul rîde de superstiții și poruncește vizitiului să pornească. Abia intrați într-o pădure, aceasta ia foc și boierul, hotărît să ajungă totuși la timp, deshamă

un cal și merge mai departe, călare, prin ploaie. Vrăjitoarea, prefăcută în cerșetoare, îi taie calea și-l încunoștințează că pădurea aprinsă e a lui, dar că să nu ia în seamă necazul, pentru că a doua zi, în capitală, la bal, se va îndrăgosti. Farmecele „Sibilei" sînt zugrăvite de Marin într-un limbaj suculent, specific țărănesc:

... Fără zăstîmpuri toacă din gură
Descîntec, hrană și băutură.
Gît de lup, unuia arătase,
Cocoșel negru-n sînu-i băgase,
Se despuiese, se despletise,
De trei ori casa îi ocolise
De treizeci poștii în depărtare
Pornindu-l fuga pe băț călare,
În trei minute s-ajungă-l face
Cu neplăcuta-i să se împace.
Ucigă-o toaca. Bată-o pustia.
D-ale ei fermeci mi-e rea soția:
D-ale ei vraje noaptea mă lasă
Și ziua toată nu dă p-acasă,
Cînd va o culcă, cînd va o scoală
Mintea-i prăjaște în oală goală.

Descrierea incendiului e făcută cu mijloace picturale excepționale:

Adie vîntul, suflă, mugește,
Vîjîie, șuieră, tună, răcnește,
Văz o schinteie, o flăcăruie
Cît se lățește, ea mi se suie,
În clip-o mare de-aur s-arată,
Toată pădurea e-nvăpăiată.
Undele jarului umplă locul
Alb, verde, galben, roșu e focul.

În *Peaza bună,* ducîndu-se la o întîlnire, eroul întîlnește în cale numai semne bune: buți pline, un mocan vesel. Deodată apare un curier și un slujitor care, în posesia ierbii fiarelor, adusă de o aricioaică, ce și-a eliberat cu ea puii închiși, poftește pe boier să caute împreună o comoară. Boierul n-are timp de pierdut și-și continuă drumul, spre nedumerirea omului, „cu iarba fiarelor". Pasajul interesant este cel de la sfîrșit, unde eroul, ca în *La hanul lui Mînjoală,* are viziunea a două luni, una reprezentînd prin miraj chipul iubitei:

În sfîrșit din Peze bune
Stau de față două lune.
C-an oglindă-și vede luna
Depotrivă-i încă una...
Pe cît sînt vecinici amîndouă
Peaza vecinic mi-ar sta nouă;
Dacă n-ar fi despărțirea
Mai moartă de cît murirea.

Scanned with OKEN Scanner

Baladă propriu-zisă, în sensul italienesc al cuvîntului, este, în prima parte mai ales, *Ielele*, înfăţişînd un fel de noapte valpurgică, un sabbat satanic, în stilul de mai tîrziu al lui Dimitrie Bolintineanu:

Umbre se plimbă
Vînturi se schimbă
Neguri s-adună
Maluri răsună.
Chiote!
Ţipete!
Chiote!
Urlete!
Hurur brumb! Brumb! (bis)

Trec zgomotoase
Scrîşniri dintoase,
Fluieră
Relele,
Danţeră
Ielele!
Hurur brumb! Brumb! (bis)

Evocarea sunetelor prin onomatopee este desigur rudimentară, dar trebuie să avem în vedere că se făcea pentru întîia oară în poezia noastră. Notaţia plastică e grotescă. Ielele dansează goale, înghiţînd găluşti şi bînd filtruri amare. Una are un ochi de cioară, alta e spetită, alta e guşată şi certăreaţă, alta bîrfitoare, alta gîngavă şi pusă pe gîlceavă, alta şchioapă, alta cocoşată, alta guralivă şi ofticoasă. Dracii le poartă într-un tumult oribil peste case pentru a-şi completa lipsurile cu mădulare de la oameni pe care le încheagă cu sînge. Aceasta e superstiţia. Însă baba Neacşa şi moş Crăciun pretind că ielele nu mai bîntuie acum pe la sate decît în lăcaşul popesc şi la zapciu, iar la oraş vizitează numai pe preoţi, dregători, prezidenţi, judecători, coconi de neam şi matroane, cărora le usucă creierii. Însuşindu-şi ironia populară, poetul găseşte, la rîndul său, explicaţia multor viţii:

Cunosc acuma a cui e vina,
De ce zănatică-mi e vecina,
Ce rochi tot cumpără şi rochi n-are;
Via, moşia-şi dă spre vînzare.
De ce neomul ia nărăvire
Recunoştinţa a-i fi pieire.
De ce la doctori nu găsim vină
Cînd ne omoară cu iod sau chină.
De ce moş popa citind pe carte
Altele spune băsniri deşarte.

Scanned with OKEN Scanner

Muzele, mutîndu-se din Elicon în Bucegi, s-au prefăcut în iele şi, măritîndu-se, au îmbătrînit şi au căpătat toane, de aceea literaţii noştri, în loc să fie inspiraţi, sînt înţepaţi de streche şi scriu versuri şchioape.

În *Pot purri*, detestînd ipocrizia moravurilor, autorul ia o pildă de la Gentil-Bernard (cel cu arta iubirii). Amorul fiind în natură muzica prin care spiritele vibrează la unison, urmează că bărbatul trebuie să experimenteze cele şapte tonuri primitive:

Ut, o scoţeză cer; *re*, turcă; *mi*, spanioală;
De Franţa mă cam tem c-ascund pe dracu-n poală.
Fa, fie greacă, de, dar au năravde plînge;
Rumânca, *sol* o voi, căci este d-al meu sînge.
La, rusă, negreşti; *şi*, o italiană;
Octava-m d-ori ce ton, cînd polcă, cînd germană.

O satiră izbutită la adresa relelelor deprinderi feminine şi masculine, în spiritul Mumuleanu, găsim în *Ochianul*, mic tratat de caracterologie, confecţionat, pare-se, după *Le Miroir du Pécheur* de Le Nobletz *(Oglinda omului dinlăuntru, întru care fieştecarele pre sine se vede*, tălmăcită din ruseşte şi tipărită la mînăstirea Neamţului în 1833, consultată şi de Alecu Russo în surghiun la Soveja). Tipurile sînt denumite şi înfăţişate prin cîte o singură metaforă. Femeia cu chipul îngeresc, veselă şi nestabilă, are în inimă un copilaş cu arc şi săgeţi, ca o albiniţă, care cu pişcăturile sale dese, ce-i înmulţesc nurii, a prefăcut lăcaşul într-o horbotă. Adina cea cu mult haz, care meditează numai la mode, e roasă în inimă de o veveriţă. Tiţa, dornică de averi, e mîncată de un gîndac de aur. Femeia pizmaşă are în inimă o omidă, cea mîndră un păun, cea bîrfitoare un tăun bîzîitor.

Dar uitîndu-vă-n bărbaţi
Alte jigănii aflaţi.

Cel crezut Ahile e mişcat de un crocodil, nesătulul Ulise îşi ia îndemnul de la mistreţ, ambiţiosul Coradin e muşcat la ficaţi de un vultur, în inima ipocritului Calhas lucrează cameleonul, Radamant coteşte din drumul drept ca ursul, dascălul său de contradanţ, diplomatul Ieronim e prefăcut ca un vier cu două rîturi. Fauna ministerelor şi a saloanelor, boema artiştilor şi filozofilor este din neamul felidelor şi al maimuţelor:

Văzui tigru şi panter
În oameni de minister,
Şi-al marmotei neam mişel.

Scanned with OKEN Scanner

Iar cel mai deobște fel
Maimuți, pisoi viermuiesc
În bietul neam bărbătesc.
Ling inimi în mosafirl
Ce trăiesc din lingușiri,
În galanți cu ochelari
Ce se cred eleganți rari.
Se sugrum a fi supții,
Stau, șăd, vorbesc, sînt sălcii.
Și în mulți cu rupți pantofi
Ce trec d-artiști filosofi.

Între toți aceștia, un singur piept ascunde o inimă nobilă, acela al lui Caton din Utica. Din ea se hrănesc, precum puii pelicanului (imagine din *Fiziolog*), toți fiii patriei:

Dar văzui ce este drept
Și-o inimă-n nobil piept;
Vierme suge pelican
În Catonul Utican.
Din sînge-i iau hrana toți
Ai săi fii dragi patrioți.

Volumul masiv de versuri din 1848 n-a contribuit la creșterea reputației lui Văcărescu. Publicul de atunci nu era format să citească o producție așa de variată. Cel care a venit după aceea n-a mai deschis cartea tipărită cu litere vechi, legată de evenimente depășite și de atîtea nume care nu mai spuneau nimic. Alexandrescu, Bolintineanu și Alecsandri, oameni ai vremurilor noi, captară atenția contemporanilor și Iancu Văcărescu rămase cu venerabilul titlu de „părinte al poeziei rumânești". Odobescu, găsind merite deosebite traducerii din Racine, nu i-a luat în considerare și poeziile, mulțumidu-se numai a da o ediție de selecțiuni în 1878. Versurile publicate în al treilea volum din *Lepturariul* lui Aron Pumnul au provocat entuziasmul lui Eminescu, care i-a elogiat, în *Epigonii, Primăvara amorului:*

Văcărescu cîntînd dulce a iubirii primăvară.

Atît a reținut (și nu toată poezia) și Maiorescu pentru antologia Junimii, după care Iancu Văcărescu nu mai e consultat și comentat decît de filologi și istorici literari.

S-a vorbit mult de înrîurirea poeziei populare asupra lui Iancu Văcărescu, greu de constatat totuși, pentru că colecțiile de poezii populare apar mai tîrziu. Motive folclorice sînt în unele balade și proverbe *(Ce este-n mînă, nu e minciună; Corb la corb nu scoate ochii),* dar tratarea

este în amîndouă cazurile cultă (de altfel, denumirea însăşi de baladă e cultă, împrumutată probabil de Văcărescu din literatura germană; cît despre proverbe, să nu uităm că şi Goethe a scris cîteva *Sprüche*). De factură curat populară pot fi considerate aşa-numitele de Văcărescu „Cîntece româneşti", începînd cu cel din anul 1821:

Aidi! române! căci e vreme
De cînd ţara ta tot geme,
Suferind ruşini şi groaze
Supt cumplirea multor loaze.

Intervenţia personală e totuşi vizibilă în *Suferinţa:*

Inima mea, pînă cînd
Tot să suferi ai de gînd?
Cum mai poţi să te mai ţii
Într-atîtea dureri vii...

Ce vînt tare a bătut?
Ce cutremur s-a făcut?
Care mare s-a umflat?
Ce munte foc a vărsat?

ceva mai puţin în *Despărţirea:*

De mai despărţi, noroace,
De aceea ce iubesc,
Lumea nu-mi mai trebuieşte
Viaţa n-o mai priimesc.

Faptul că la alte poezii de factură asemănătoare, precum *Neîncercarea, Soarta în viaţă, Nemulţumire cu nădejde, Sufletul înfocat, Steaua rea* etc., poetul nu mai pune menţiunea „cîntec românesc" înseamnă că le considera creaţii proprii, stilizări de motive populare. Trebuie să concedem că aceste poezii, romanţe sau cîntece de lume nu constituie latura majoră a liricii lui Iancu Văcărescu, nici ceea ce a adus el nou în poezia românească în epoca *Curierului* lui Eliade.

Autorul *Primăverii amorului* nu intră decît prea puţin în zona aşa-numitelor cîntece de lume. Numai cîteva poezii, *Frumuseţea ta, Bachic,* sînt reproduse în *Spitalul amorului* de Anton Pann. El e un poet deschis tuturor aspiraţiilor epocii sale, de un sentimentalism educat, care începe să fie atins de visul şi ironia romantică, credincios mai departe filozofiei luminilor şi tendinţelor de înnoire prin cultură. Abstract în mare parte şi dificil sub raport stilistic, cu inversiuni silite şi elemente învechite, poetul Iancu Văcărescu nu a înrîurit sensibil pe urmaşi, dar sforţarea sa

Scanned with OKEN Scanner

de a mlădia limba română celor mai diverse forme de versificație merită a fi reținută. În perioada dibuirilor dinainte de revoluție, în momentul cînd, după expresia sa, orice neam începe să-și priceapă ființa prin poezie, efortul creator al lui Iancu Văcărescu, executorul faimosului legat al bunicului său Ienăchiță, din celălalt veac, este demn de stimă și de aducere aminte.

BIBLIOGRAFIE

§ *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii rumânești,* adunate și alcătuite acum întîi dă dumnealui Ianache Văcărescul cel dă acum dikeofilax a bisericii cei mari a Răsăritului, și mare vistieru a Prințipatului Valahiei. Și hărăzite de însuși la preacinstitul, sfințitul, dă Dumnezeu iubitoriul episcop a sfintei episcopii Rîmnicului Kir Filaretu. Tipărit cu porunca și blagoslovenia sfinției sale, acum în domnia prea înțeleptului și prea luminatului prințipu a toatei Ungrovlahiei, Nicolae Mavrogheni voevod în arhieria preasfințitului și alesului dă Dumnezeu mitropolitu și arhiepiscop a țării Kir Grigorie la leat 1787, în tipografia Sfintei episcopii a Rîmnicului de Gheorghie sîn Popa Costandin tipograf Rîmniceanul; *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor gramaticii rumânești,* adunate și alcătuite dă dumnealui Ianache Văcărescul cel de acum dikeofilax a bisericii cei mari a răsăritului și mare vistieru a Prințipatului Valahiei. Timpărită (sic) acum întru al doilea rîndu în Vienna Austriei dă Iosifu noblu de Kurțbek împărătescul și crăescul al curții tipografu și vivilopolu, 1787; *Istorie a preaputernicilor împărați otomani,* adunată și alcătuită pe scurtu de dumnealui Ianache Văcărescului dikeofilax a bisericii cei mari a Răsăritului și spătar al Valahiei. Începîndu-se în vremea preaputernicului împărat sultanu Abdul Hamid I, la veleatu hijeretu 1202 și Mîntuitoriu 1788 în Nicopoli a Bulgariei, și s-a sevîrșitu în zilele preaputernicului împăratu sultanu Selimu III, la veleatu 1794 și 1208 în luna lui Sievalu, I—II, ms. nr. 2905—2906, B.A. R.S.R. (publicată de Al. Papiu Ilarian în *Tezaur de monumente istorice pentru români,* II, 1863); *Dicționar român-german; Dicționar german-român; Dicționar român-turc; Dicționar turco-român* ms. nr. 1392—1393, B.A. R.S.R.; *O mică adunare din cîte s-au putut găsi din poeziile banului Ianache al II-lea Văcărescu, clucerului Alecu Văcărescu și vornicului Nicolae Văcărescu,* ms. nr. 421, B.A. R.S.R.; *Poezii românești și grecești de Alecu Văcărescu,* ms. nr. 3238, Biblioteca Academiei; *Corespondență, poezii, compuneri și însemnări diverse de Alecu, Nicolae și Iancu Văcărescu,* ms. nr. 1651, 287, 332, B.A. R.S.R.

§ *Poezii alese* din ale d. marelui logofăt Iancu Văcărescu, București, 1830; *Ermiona, mireasa lumii celeilalte,* tragedie patetică în cinci acturi, tradusă din nemțește de d. I. Văcărescu, București, 1834; *Regulu,* tragedie în cinci acte, din limba germană tradusă de d. I. Vhekhereskul, București, 1834; *Grădinaru orb sau aloiul înflorit,* comedie cu cîntece în două acte, tradusă de d. marele logofăt I. Văcărescul, București, 1836;

Scanned with OKEN Scanner

Ceasul de seară, traducere, București, 1839 (citată); *Adevărul*, București, 1843; *Poezii* ale d. Gr. Alexandrescul, Văcărescu și Eliad, întîia oară în București, iar acuma a doua oară cu cheltuiala a lui Petru Lupulov, în țes. — crăiesc clerical institut din Zara de treia clasă profesor, tipărite, Buda, 1845; *Bertrand și Raton*, trad. (citată); *Dragostea din copilărie*, București, tip. C. A. Rosetti și E. Winterhalder, 1846; *Napoleon la Șoen-Brun și Sînta Elena*, două (sic) drame istorice, București, 1847; *Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt Iancu Văcărescu*, București, tip. C. A. Rosetti și E. Winterhalder, 1848; *Britannicu*, tragedie în cinci acte de J. Racine, traducere, București, 1861; *Colecție de poezii vechi*, ed. A. I. Odobescu, București, 1878; *Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu*, ed. Ion Vîrtosu, București, 1938; *Poeții Văcărești. Viața și opera lor poetică*, ed. Paul I. Papadopol, București, 1940; Poeții Văcărești, *Versuri alese*, ed. Elena Piru, cu un studiu introductiv de Al. Piru, București, 1961; ms. nr. 3452, 3592, 4833; 5623, B.A. R.S.R.

M. Pastiescu, *Iancu Văcărescu*, notiță, în *Curierul românesc*, nr. 81; Charles Colville Falkland, *Narrative of a visit to the courts of Russia and Sweden*, London, 1832; I. Xenofon, *Filarmonica de la 1833*, București, 1834; Raoul Perrin, *Coup d'oeil sur la Valachie*, Paris, 1839; I. Eliade, *Nicolae Văcărescu*, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 99, și *Curierul de ambe sexe*, II, p. 160—161; Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839; Pons, *Ungarn und Walachei*, 1840; J. A. Vaillant, *La Romanie*, III, Paris, 1844; I. Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris, 1854; Același, *Echilibru între anthitesi*, București, 1859—1869; V. A. Urechiă, *I. Văcărescu și Goethe*, în *Adunarea națională*, din 8 iunie 1869; A. I. Odobescu, *Poeții Văcărești*, în *Revista română*, 1861; I. Heliade Rădulescu, *La înmormîntarea răposatului Ioanne Văcărescul*, oratie funebră, București, 1863; I. Pereţianu-Buzău, *Iancu Văcărescu*, în *Traian*, 1869, p. 151; I. Popfiu, *La moartea poetului Iancu Văcărescu*, în vol. *Poezia și proza*, Oradea Mare, 1870; I. Manliu, *Curs elementar de literatură*, București, 1881; Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1884; Gh. I. Ionescu-Gion, *Manual de poetică română*, București, 1888; L. Șăineanu, *Doi gramatici munteni*, în *Revista nouă*, 1891, nr. 2; M. Gaster, *Chrestomatie română*, II, 1891; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, 1891; II, IV, IX, București, 1900; G. I. Ionescu-Gion, *Portrete istorice, București*, 1894; C. Erbiceanu, *Două poezii ale lui Alexandru Văcărescu*, în *Biserica ortodoxă română*, XXI, 1897, nr. 8; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, 1898; Nicolae Predescu, *Poeți și artiști*, București, 1909; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, București, 1901; Același, *Istoria literaturii românești*, III, București, 1933; Același, *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, I—II, 1907—1908; S. Sever Secula, *Ienăchiță Văcărescu*, în *Tribuna poporului* (Arad), nr. 2115, martie 1902; Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, Paris, 1905; N. I. Apostolescu, *L'ancienne versification roumaine*, Paris, 1909; I. Lupaș, *Documente istorice, Trei scrisori de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Transilvania*, 1909, p. 98—99; N. Iorga, *Versuri nouă ale lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Analele Acad. Rom.*, s. II, tom. XXXV, Mem. Secț. ist., București, 1913; Ramiro Ortiz, *Primi contatti fra Italia e Ru-*

Scanned with OKEN Scanner

mania. Appunti sulla lingua e letteratura italiana in Romania nel secolo XVIII. Pietro Metastasio e i poeti Vacaresti, Torino, Ermano Loescher, 1914; *Trîmbița românească, manifest public, patriot și revoluționar*, compus în versuri și tipărit la 1769 de Ienăchiță Văcărescu (sic) pentru strîngerea volintirilor români sub steagurile polcovnicului Nazarie Carazin (sic), cu un studiu introductiv de Al. T. Dumitrescu, București, 1914; Sextil Pușcariu, *Goethe și Ienăchiță Văcărescu*, în *Cele trei Crișuri*, 1920, nr. 13, p. 9—12; Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, I—II, București, 1920—1921; G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Primii poeți munteni*, Cluj, 1923; G. Pascu, *Gramatica lui Văcărescu*, în *Convorbiri literare*, iunie 1924; Același, *Istoria literaturii române* în secolul XVIII, București, 1926; N. Iorga, *Două poezii necunoscute ale lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927; Același, *Originea moldovenească a lui Ienăchiță Văcărescu*, București, 1929; I. E. Torouțiu, *Ienăchiță Văcărescu și Goethe*, București, 1931; Ioan C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932; Elena Văcărescu, *Casa Văcăreștilor*, în *Boabe de grîu*, IV, 1933, p. 604; Ariadna Camariano, *Influența poeziei lirice neogrecești asupra celei românești: Ienăchiță, Alecu, Iancu Văcărescu, Anton Pann și modelele lor grecești*, București, 1935; I. C. Filitti, *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române*, București, 1935; Nestor Camariano, *Modelele gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu*, București, 1936; I. C. Filitti, *Jalba lui Alecu Văcărescu către vodă Hangerli*, în *Preocupări literare*, ian., 1936; N. H. Gheorghiu, *Ienăchiță Văcărescu popularizat în Apus*, în *Viața românească*, 1939, nr. 12, p. 48—57; M. Nanu, *Ienăchiță Văcărescu și variantele aromâne*, în *Viața românească*, 1938, nr. 10; N. Șerban, *Racine en Roumanie*, București, 1940; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941; N. Tcaciuc-Albu, *Ienăchiță Văcărescu. Viața, opera, influențele străine*, 1943; D. Popovici, *Ienăchiță Văcărescu și cronica mondenă a timpului*, în *Studii literare*, I, 1942, p. 229—231; Același, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945; Ariadna Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946; Al. Piru, *August von Kotzebue*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1955; G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din Poezii alese*, București, 1830, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, II, București, 1958; G. Călinescu, *Material documentar* (completări la Iancu Văcărescu), în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*. 1—2, 1959, p. 392—395; I. Pervain, *Ienache Văcărescu lexicograf*, în *Tribuna*, 10 martie 1960, p. 10; Petre Haneș, *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Limbă și literatură*, IV, 1960, p. 75—91; G. Călinescu, *Văcărești* (Ienache, Alecu, Nicolae), în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1960, nr. 4, p. 723—725 (completări la *Istoria lit. rom.*); Al. Rosetti—B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961; Al. Piru, *Literatura română veche*, București, 1961; ed. II, București, 1962; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964; Vladimir Streinu, *Versificația modernă*, București, E.P.L., 1966; George D. Florescu și Dan Pleșia, *Condica Văcăreștilor*, în *Studii*, tom. 19, 1966, nr. 5, p. 967—986 (copii de documente, regeste și mențiuni publicate privitoare la moșiile Văcărești, Corbii, Tabăra de Jos, Tabăra de Sus, Le-

leştii, Pogorîşul, Raciul, Ţigăneştii, doi munţi ot sud Dîmboviţă, Românescul şi Frumuşălul etc. şi neamul Văcăreştilor între 1535—1712, îndeosebi despre spătarul Negoiţă Văcărescu „un om nebun dă tot şi beţiv şi ieşit dintru toată firea omenească" în vremea lui Antonie vodă din Popeşti şi fiii săi, vel clucerul Ianache Văcărescu şi Ivan vătaful de copii); Al. Piru, *O contraversă Eliade—Iancu Văcărescu,* în *România literară,* nr. 44 din 30 oct. 1969, p. 12.

IOAN CANTACUZINO

Între 1791 şi 1796 (după indicaţiile ce ni se dau) a apărut la Iaşi sau Dubăsari volumul descoperit abia în vremea din urmă *Poezii noo,* de cineva care semnează numai cu iniţiala I... C..., foarte probabil Ioan Cantacuzino, acelaşi autor care a tălmăcit în 1794 (ms. B.A. R.S.R., nr. 3099), iscălind la fel, trei opere din literatura secolului al XVIII-lea francez, şi anume *Istoria lui Machen, povestire englezească scrisă de pe franţuzească de abati Arno (Histoire de Makin* de abatele Baculard d'Arnaud); *Arsachie şi Ismenia, istorie din partea răsăritului, scrisă di pe franţuzăşte de Monteskiu (Arsace et Isménie* de Montesquieu) şi *Narchis sau îndrăgitul dă însuşi de sine, comedie de Jan Jac Ruso (Narcisse au l'Amant de lui-même* de Jean Jacques Rousseau), iar în 1796 romanul *Numa Pompilius* de Florian (ms. B.A. R.S.R., nr. 1550), acesta din urmă sub semnătura Ioan Cantacuzino.

Viaţa lui Ioan Cantacuzino este cunoscută din biografia pe care i-o consacră în *Magazin istoric pentru Dacia* (1845, I, p. 187—205) N. Bălcescu. S-a născut în Constantinopole la 20 ianuarie 1757 şi era fiul lui Răducanu Cantacuzino şi al Ecaterinei Mavrocordat. Familia se stabileşte în 1759 în Bucureşti. La 15 ani Ioan se înrolează cu gradul de praporgic într-un regiment de grenadiri rus. Răducanu Cantacuzino, comandant al unui corp de voluntari români în războiul ruso-turc, muri în 1774 şi fiul rămase sub epitropia unchiului său, banul Mihai Cantacuzino. Acesta îl ia în Rusia, unde stă pînă în 1784, cînd Poarta acordă Cantacuzinilor învoirea de a se întoarce în ţară. La începutul războiului austro-ruso-turc, în 1788, Ioan Cantacuzino trece în Austria şi este întrebuinţat în misiuni diplomatice pînă la pacea de la Şiştov, din 4 august 1791, care, „sfărîmă cea din urmă a sa speranţă", cum spune Bălcescu, în privinţa obţinerii independenţei Ţării Româneşti. Totuşi, Ioan Cantacuzino înţelege să ducă lupta mai departe, din Rusia, unde, invitat de contele Bezborotko, pleacă acum. Sosit în toamna anului 1791 la Petersburg, i se conferă gradul de

Scanned with OKEN Scanner

polcovnic de husari. După 5 ani, în 1796, se retrage însă din armată și împărăteasa Ecaterina a II-a îi dăruiește o moșie pe malul drept al Bugului și titlul nobiliar de cneaz. A întemeiat acolo, împreună cu fratele său Nicolae, tîrgul Cantacuzinca. Îl găsim mai tîrziu din nou la Petersburg, pentru patru ani, apoi, între 1813 și 1818 vine la Odesa. Putem presupune, date fiind ideile sale liberale, că a participat la mișcarea eteristă. Retras, în sfîrșit, la Cantacuzinca, moare la 3 iulie 1828.

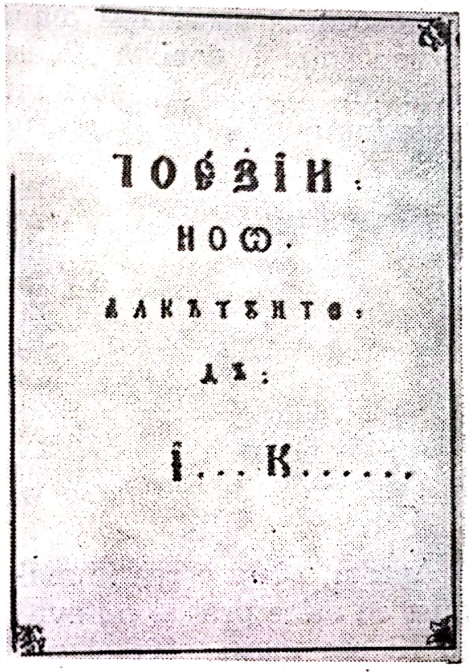

Poezii noo de Ioan Cantacuzino

Volumul lui Ioan Cantacuzino conține 13 alcătuiri proprii și 8 traduceri, unele cu autorul indicat, altele nu. Sînt arătați autorii: cardinalul de Bernis *(Le matin poétique),* Metastasio (*Eleghie,* este celebra cantonetă pe care o va traduce și Iancu Văcărescu, *Partenza,* altă poezie. e o arie din piesa *Nitteti*). Nu sînt indicați Gray pentru *Lăcașul morții* și Marmontel pentru *Dafne* (din *Romances*). *Veacul de aur sau cel scumpu* face, în spiritul lui Jean Jacques Rousseau și al poeziei arcadice, elogiul vieții primitive nestricate de civilizație, de „cinste", adică de noblețe. Poetul cere ca viața naturală, voioasă, a păstorului, să rămînă departe de „cinstea" crailor:

O! Tirana vieții, stăpîna multor crai,
Ajungă-ți atît că lor pravilă dai!
Turburînd odihna stăpînilor lumii,
Nu merge la păstor, în lăcașul glumii,
Supt colibioara lui, unde stă în ticnă,
Dă schimbi pacea sa în rea neodihnă...

Poezia cu care se deschide volumul, *Satiră: Omul,* rezumă idei din *Essay on Man* de poetul iluminist englez Alexander Pope, tradus înainte de C. Conachi și de I.C. (ms. rom. 6002) în 1807 la Odesa, sub titlul *Ochire asupra omului.* Ca și poetul englez, Ioan Cantacuzino critică ambițiile ariviste, cu tot cortegiul lor de vicii (înfumurarea, insațietatea, lăcomia de arginți, zavistia, clevetirea, minciuna) și recomandă cumpătarea, mulțumirea cu ceea ce providența a hotărît pentru fiecare. Deși aici viața

este socotită deşartă şi omul „nimic, nimic curat", în *Rîs multu* dăm de o concepţie hedonistă. Poetul se declară partizan al plăcerilor senzuale (vin supt cu „plac", masă îndestulată, dragoste) şi rîde de cei care cultivă suferinţa:

Ha, ha, ha, Ha, ha, ha!
Alţii prea mult se bocescu,
Rău singuri ei îl crescu.
Deşărtăciuni că-i tot,
Ei a crede nici c-o pot.
Ha, ha, ha, Ha, ha, ha!
Cum ar fi a fi mai bine?
Eu sînt, pacea e în mine.
Nu merg s-o cer la vecin,
Nici cuvînt pe ea nu-nchin.
Ha, ha, ha, Ha, ha, ha!

Aşadar, viaţa e rea numai dacă nu ştii să ţi-o faci bună, dacă eşti pesimist cu orice preţ şi nu eviţi supărările. După Ioan Cantacuzino, nu-i bine să fii om mare, căci ai prea multe griji şi te trudeşti, nu-i bine să fii bogat, fiindcă pierzi vremea cu număratul banilor care „pîn-la urmă tot să duc", apucaţi de alţii, nu-i bine să alergi de colo colo („zvîc încoace, zvîc încolea"), cînd te poţi odihni, rîzînd lumii în nas şi ocupîndu-te să fii pe plac Tichii. El e nefericit numai cînd nu-i cu iubita *(Păs, dăpărtat fiind dă Tica).*

Ioan Cantacuzino cîntă, în afară de dragoste, natura *(Cîntec păstoresc, Cîntec grădinăresc),* vinul *(Cîntec beţivesc),* e un poet erotic, pastoral şi bahic, dar mai ales satiric *(Sfat unui şătrar amorezat ce avea în tot ceasu psihi-mu în gură; Măgulire soţiii cei pocite; Pofidă şi împutare unii dîn trei surori ce lăsase pă cel ce zice).*

Aşa-zisul *Cîntec beţivesc* era reprodus sub titlul *Nimic nu-i ca vinul* în *Spitalul amorului,* broşura 4, de Anton Pann:

Suge măi fîrtate
Cît ai sănătate,
Că nu ştim prea bine
De-om fi vii şi mîne
Cli, cli, cli, cli, cli...

Interesantă pentru ideile ei este poezia *Răsuflare,* adică destăinuire, un fel de artă poetică. Darul poeziei îl au, după Ioan Cantacuzino, toate po-

Scanned with OKEN Scanner

poarele, poezia este chibzuire, cuget exprimat în imagini. La noi limba e încă imperfectă, dar datoria scriitorului este s-o lucreze necontenit, spre a lăsa un model urmașilor:

Ver ce neam ce-n lume vie
Are-ndemn la stihurghie.
Și sălbatic încă cîntă,
Firea însă lui cuvîntă.
Iar noroade pricepute
Au fățat cu multe cute
Chibzuirea lor cea-nnaltă,
Dînd poezii drum dă saltă,
Piste munți, pîntre flori,
Piste ape, pîntre nori.
Au întrupat ne-ntrupiri,
Au iconit nevediri...
Limba noastră prea puțină
Nu-i a nimui proastă vină,
Căci însoață rău cuvîntul
În pîrlejul ce dă gîndul.
Mai cu vreme, și cine știe,
Prisosire poate să vie.
Că scriitorii împodobesc
Limba, patria-și slăvesc.

Ioan Cantacuzino este şi întîiul nostru fabulist, desigur neoriginal, *Poveste* nefiind decît o localizare după La Fontaine *(La cigale et la fourmi)*.

Cea mai valoroasă creaţie pare a fi traducerea de pe „ovreie" — susţine poetul — dar probabil printr-un intermediar francez, a unor fragmente din epitalamul *Cîntarea Cîntărilor*. Greoaia tălmăcire din *Biblia* de la Bucureşti capătă deodată o mlădiere ritmică neaşteptată:

Sînt neagră, iar frumoasă,
Și mult drăgăstoasă.
Fetele locului
Ierusalimului
Poți să le privești
Ca sălașe crăiești.
Eu la chip neagră sînt
Dă soare și dă vînt.
Fraţii să-nvrăjbiră,
Pă maica siliră,
Să plec să păzescu,
Via lor să străjescu.
A lor am păstrat-o,
A mea jaf am dat-o.
Spune-mi unde cîmpesc,
Unde la miaz umbresc,
Unde oițele tale,
Iubite, în ce vale,
Pascu și să odihnescu,
Să vin să te găsescu.
Schimbată, neștiută,
Ca o vită pierdută.

Cuvîntul „cîmpesc", cu sensul de poposesc, trădează modelul francez (camper = a campa, a se stabili pentru un timp). Tot din franţuzeşte vine termenul de metaforuri (metafore), ca şi acela de poezie (neologism întrebuinţat de Ioan Cantacuzino pentru prima dată, alături de stihurghie, grecism = versificaţie).

Celelalte traduceri ale lui Ioan Cantacuzino apar ca nişte curiozităţi. *Istoria lui Makin* de abatele d'Arnaud denotă încă interes pentru literatura cu caracter moral, *Arsace et Isménie*, „histoire orientale", cu acţiunea în Bactriana, nu ajunge încă la satira pitorească din *Lettres persanes*, se-

Scanned with OKEN Scanner

mănînd mai degrabă cu un basm din *O mie şi una de nopţi* (e una din scrierile mediocre, de tinereţe, ale lui Montesquieu). Cît despre *Narcisse ou l'Amant de lui-même, Narchis sau îndrăgitul dă însuşi de sine* de J. J. Rousseau, unicul merit e acela de a fi prima traducere în limba română, direct din limba franceză, a unei comedii. Nici una din ideile pedagogului şi filozofului care a scris *Contractul social* şi *Eseul despre inegalitate printre oameni* nu se întîlneşte în acest marivaudage pueril. Valer şi Lusinda, fraţi, iubesc pe Angelica şi Leandru, de asemenea fraţi. Valer e pe punctul de a se însura cu Angelica, cînd Lusinda, ademenită de un necunoscut, Cleont, pune la cale o farsă menită a îndepărta pe Angelica de fratele ei, deci şi pe ea de Leandru. Aduce anume în camera lui Valer un manechin semănîndu-i aidoma la chip, dar îmbrăcat femeieşte, de care Valer, ca eroul mitologic Narcis, se îndrăgosteşte. Valer, îndrăgit de el însuşi, uită pe Angelica, dar, în momentul cînd o vede îmbrăţişată de Leandru, se trezeşte şi-şi revendică drepturile. Întrucît Leandru e fratele Angelicăi şi totodată misteriosul Cleont, comedia se sfîrşeşte ca în cea mai bună lume din lumile posibile prin două căsătorii.

BIBLIOGRAFIE

§ Gheorghe Ivănescu, *Un poet român necunoscut, din a doua jumătate a secolului XVIII,* în *Iaşul nou,* almanah literar al Uniunii Scriitorilor din R.P.R. filiala Iaşi, V, 3—4, decembrie 1953, p. 219—232; Gh. Ivănescu şi N. A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: Ioan Cantacuzino,* în *Studii şi cercetări ştiinţifice,* Academia R.P.R., Filiala Iaşi, X, 1959, 1—2; Al. Alexianu, *Cîteva date privitoare la viaţa şi opera fostului mare spătar — Ioan Cantacuzino,* în *Glasul bisericii,* XXVI, nr. 5—6, mai—iunie 1967, p. 609—639.

BARBU PARIS MUMULEANU

Barbu Paris Mumuleanu, probabil la origine un Momulo, e tipul literatului burghez de provenienţă obscură care încearcă să atragă prin autoeducaţie, ca şi Scavinshi, într-o epocă puţin favorabilă artelor, atenţia mecenaţilor boieri asupra sa.

S-a născut, după cum ne spune Eliade, în Slatina, prin 1794 şi a fost logofăt în casa vistierului, apoi în aceea a caimacamului Constantin Fili-

Scanned with OKEN Scanner

pescu în București. Fiind silit, prin extracția sa, la o viață de „ticăloșie", Mumuleanu începu să citească asiduu tot ce-i pica în mîini, cărți bisericești, *Gramatica* lui Ienăchiță Văcărescu, *Achilefs la Skiro* de Metastasio, în traducerea lui Iordache Slătineanu, *Alexandria, Patimile Mîntuitorului* tălmăcite de Aaron, *Istoria lui Arghir* de Ion Barac, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* de Petru Maior, *Troada* vestitului Omir, tragediile lui Euripid, comediile lui Aristofan, versurile lui Esiod, Virgilie și Ovid, mergînd pînă la Molière și Boileau. Știa desigur grecește și ceva franțuzește, căci cultiva pe Athanasie Christopulos și putea să scoată un citat din „Clod Merme" (desigur epigramistul francez din secolul al XVI-lea Claude Mermet). Mai tîrziu va lua cunoștință de *Nopțile* lui Young, de *Anotimpurile* lui Thomson, de *Mormintele* lui Gray, de *Meditațiile poetice* și *Armoniile poetice și religioase* ale lui Lamartine. Totuși, cultura lui Mumuleanul făcută pe apucate și nu la sursă; e numai a unui autodidact. A fost căsătorit și a avut familie „numeroasă" (i se cunosc trei copii). Era vesel din fire și glumeț, și la trecerea alaiului lui Grigore Ghica pe podul Mogoșoaiei ar fi încercat să convingă pe un neamț că nemții „n-au decît împărat, nu vodă". La 21 mai 1836 cînd murea, în vîrstă de numai 42 de ani, locuia în mahalaua Batiște.

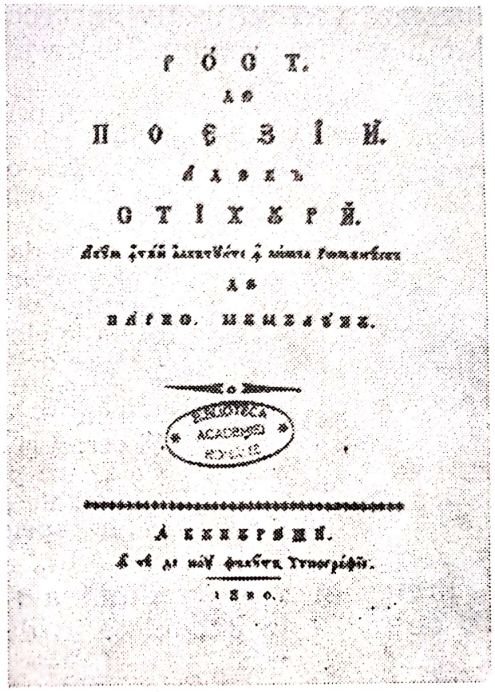

Paris Mumuleanu, *Rost de poezii, adecă stihuri,* București, 1820.

Majoritatea versurilor din primul volum al lui Barbu Paris Mumuleanu, apărut în 1820 și intitulat *Rost de poezii*, cu excepția unei ode la deschiderea școlii lui Gheorghe Lazăr și a unui imn *Pentru mărirea omului,* amintind vag de discursurile lui Voltaire *Sur l'homme,* sînt erotice și bahice în stil anacreontic, prin influența poeților greci contemporani din Țara Românească, a lui Athanasie Christopulos și Dionisie Fotino. Prin intermediarul *Noului Erotocrit* al acestuia din urmă, Mumuleanu pre-

lucrează vechiul motiv anacreontic al metamorfozelor, pe care-l vor relua Eminescu în postuma *De-ar fi mijloace* și Macedonski în *Ură:*

De-ar fi prin putință
Să-mi schimb a mea ființă,
M-aș face-o lipscănie,
Să vînz galanterie
Și mărfuri delicate, —
Ca orice dame toate,
Viind să tîrguiască,
La mine să privească,
Și eu la ele toate,
La cele delicate;
Și orișice ți-ar place,
Îndată m-aș preface,
Și cercei și inele,
Ca să mă poarte ele,
Și horbote și poale,
Și, în capete, voale.

Profesiunea de credință a tînărului Mumuleanu (avea la această dată 26 de ani) este hedonistă în dragoste:

Nu voi să mor jindios,
De amor să n-am folos.
Voi să trăiesc răsfățat
Și să moriu amurezat.

ca și în genere în orice petrecere. El îndeamnă la chef:

Vă chem, frați, veniți,
Jucați și săriți:
Cu toți alergați,
Cepuri la buți dați.
Săraci și cu stări
Stați pe buți călări:
Barim cît trăim
Să ne veselim!

Versurile au avut oarecare ecou în epocă, de vreme ce în 1822 se publica o nouă ediție a volumului, iar unele poezii erau apoi reproduse de Anton Pann, din circulația orală, în *Spitalul amorului.*

Al doilea volum, tipărit în 1825 și intitulat *Caracteruri,* se deschide printr-o *Precuvîntare* de 80 de pagini, cu multe idei juste, reformatoare, în spiritul filozofiei luminilor, și cu o aspră critică a tarelor societății contemporane. Observînd de la început că oamenii sînt porniți din fire spre

Scanned with OKEN Scanner

„desfătări", Mumuleanu se ridică împotriva rătăcirii „prin noaptea poftelor", a ambiției nemăsurate și a luxului corintic, care s-a întins în dauna virtuților romane. „Ne întrecem fiecare în podoabe, ne îmbrăcăm cu haine mai mult decît starea noastră, ne îngîmfăm în blane scumpe, peste dreptul menit, și sîntem goli de toată buna învățătură . . . Prețuim blana rîsului mai mult decît buna iconomie și smerenie" — scrie poetul ca și Dinicu Golescu. „De am îmbrăca o statuie în flori scumpe și am scoate-o la plimbare într-un echipaj scump, poleit cu aur, negreșit că toți speriat o am privi." Căsătoriile se fac pe bani, învățătura e fără moral, părinții încredințează copiii pentru educație slugilor, iar ei se ocupă numai de „plimbări și conversații", „defăimări și bîrfeli" sau jocuri de cărți. Limbile străine se studiază numai pentru „*bonjur* și *je vu saliu*, iar nu ca să înțeleagă pe autorii și poeții cei mari". „Meșteșugurile și lucrarea pămîntului din care iese îndestularea și fericirea neamului omenesc" sînt nesocotite, și gîndul tuturor aleargă la boierie, de unde o mulțime de tineri cresc „nefolositori în societate". Poetul e depreciat, „mai mult să cunoaște un pîrcălab bogat în patria noastră decît un bărbat ce ar scrie", iar cărțile vechi zac „aicea și colo prin mîinile și casele prostatice care nu se pot folosi de lumina lor". Boierul român dă mai curînd „100 de lei p-un mod nou, să fie modist, decît zece lei p-o carte, să fie înțelept". Nu se vede nicăiri „o casă pentru săraci ce se tăvălesc pe la uliță, o zidire pentru copii ce se arunc pe la răspîntii, sau ceva cărți de științe în limba patriei, pentru luminarea neamului". Din cauza pierderii „mîndriei naționale și rîvnei de patriotism" am ajuns „să ne fie rușine a ne mai numi români". Remediul nu-i decît să cultivăm „neprețuitele științe ale filozofiei" și mai ales poezia, pentru că prin ea și alte neamuri „au luat începere pentru învățăturile lor", poeții fiind „cei mai vestiți și lăudați de veacuri pentru jenia și talentul lor".

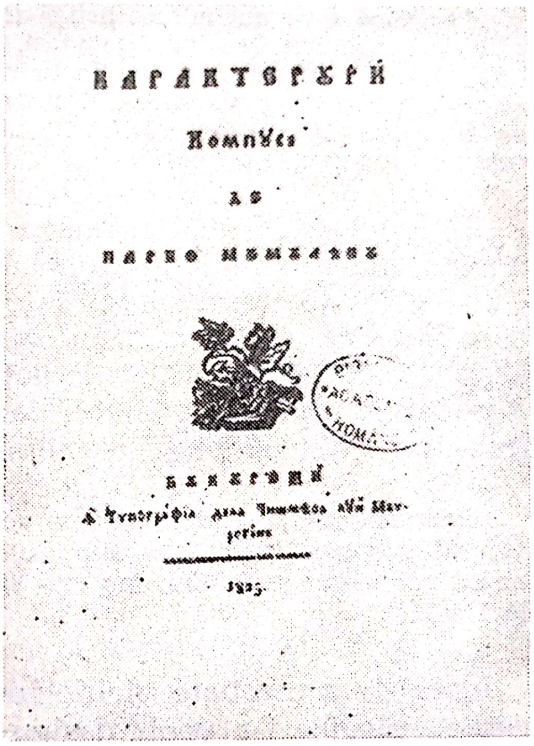

Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, București, 1825.

„Legătură a nemuririi!... arată-ne noao Eliconul și Olimbul, ca împreună cu muzele să înstrunăm lira lui Apolon și, cîntînd c-o armonioasă și dulce melodie cîntarea cunoștințelor, să ne arate ele în urmă și celorlalte nații, în scurt să ne facă frați lor și prieteni Omirilor, Ovidilor, Metestazilor și Rasinilor. Destul am dormit, vremea este să ne deșteptăm, să ne grăbim a intra în templul lor ca să nu mai rămînem afară, umblînd întru întunerec".

Mumuleanu își dădea seama de sărăcia limbii pe vremea sa și recomanda îmbogățirea vocabularului cu neologisme din „maica ei latină", chiar dacă acestea n-ar fi înțelese la început, căci „vremea le va face cunoscute de obște în neam, precum s-au făcut multe grecești și slavonești". Împrumutarea termenilor noi nu înseamnă însă pentru Mumuleanu o prefacere radicală a limbii ca pentru latiniști. Părerea lui era că limba trebuie numai adaptată cerințelor noi, iar nu schimbată:

„Să luăm numai acelea care ne vor fi lipsă de la greci și de la latini, iar cele slovenești vorbe și ziceri cîte sînt dulci la auzul nostru și cîte sînt prea de obște în norod să le întrebuințăm, iar cîte sînt aspre de fărîmă limba și dinții noștri să le lăsăm".

Ideea de a combate viciile lumii contemporane într-o suită de portrete caracterologice i-a venit desigur lui Mumuleanu din lectura *Caracterelor* lui Teophrast și la Bruyère, pe care putea să-l cunoască direct ori prin vreun intermediar (pe La Bruyère îl amintesc, cum a arătat G. Călinescu, cel mai pertinent interpret al *Caracterurilor* lui Mumuleanu, cel puțin două titluri: *Cei mari* și *Muerile,* care nu-s decît *Les Grands* și *Les Femmes*). Deși se menține totdeauna în abstracțiune și generalitate, temîndu-se, explică el, ca „unii zaluzi de vreo capriție și alții rușinați de vreo patimă" să nu „rîdice și rebelie" contra lui, Mumuleanu izbutește să creioneze, oricît de simplist față de modelul său francez, cîteva tipuri mai mult morale, într-o înscenare bufonă, cu aspecte de vicleim. Astfel, *Cei mari* sînt vădit măguliți cînd li se închină cu mîinile la piept supușii, pentru că

Ei gîndesc că nu-s născuți,
Ci din cer de sus căzuți.

Lingușitorii se informează primii din gazete și vin cu noutățile din zori la ușile celor mari, insistînd să fie primiți:

Umblă-ncet d-abia pășesc,
Pe camarieri sfătuiesc.

Scanned with OKEN Scanner

Nobilul făcut și neînvățat are alura pițigoiului, e afectat în vorbire, ignoră pe cei mici și face lux în mobile, echipaj și veșminte, stropindu-se cu mirosuri, ca toți cei care

Blane scumpe pe ei pun
S-arate că-s de neam bun.

Nobilul vechi și sărac depune pe toată ziua jalbe la palat, justificînd cu hrisoave ticăloase, roase de molii, că strămoșii lui au luptat în războaie pentru țară, nici prin cap nu-i trece c-ar avea și el nevoie de vreun atestat de jurist, literator, teolog, matematic, himic sau fizic. *Bogatul mojic* e un dobitoc neînvățat ca boul și fălos ca taurul gros în gît, ahtiat de titlul de prinț, graf, marchiz sau baron, pretins retor ca Cicero și înțelept ca Socrat, încît

Umblă pe nas pufuind,
P-alții nimic socotind.

Scumpul face toată ziua socoteli de datorii și împrumuturi, se vaită și se jură că e cel mai sărac, umblă în zdrențe și

Pentru lucru mic d-un ban
Bate târgul cîte-un an.

Ipocritul ține capul în jos, nu te privește în față, cată la femei numai pe sub gene, și e din categoria celor care

Orișicine la ei vin,
Spun slugile că se-nchin.

Muerile (Mumuleanu e cam misoghin) vor să pară toate Junone și Penelope. Cînd se cunună, pășesc ca păunii, în noaptea nunții plîng, dar a doua zi, purtînd încă beteală în cap, nu încap în calești. Toată ziua se privesc în oglindă ca maimuțele, aleargă prin ploaie și noroi după galanterii, vrînd să cheltuiască pe mode mii, au capriții, și numai cine nu se uită cu atenție nu vede că

Oricum s-ar arăta,
Vericare e Dalida.

Mîndrul merge tîrșiindu-și picioarele, strînge ochii ca baba prefăcîndu-se că nu vede și, atîrnîndu-și din această pricină ochelari, se exami-

nează de n-are vreun cusur şi, socotindu-se oracol, vorbeşte în şoaptă, abia mişcînd buzele.

Defăimătorul găseşte oricui defecte fizice şi morale, numai cei deopotrivă cu el au calităţi:

Toţi s-aseamăn cu Adon
Şi la duh cu Solomon.

Lăudătorul e în corespondenţă cu Petersburgul, Parisul şi Constantinopolul, de unde primeşte pachet. Are casă făcută de un arhitect după stilul nou, cu seră de portocali (orangerie) în pod, pe care o va dota cu mobile englezeşti, covoare persane, statui pe acoperiş şi paratrăznet. Şi-a cumpărat echipaj cu armăsari ca nişte pardoşi şi e invitat la „cont marşal" la bal, unde stă la gînduri dacă să se ducă, pentru că

Toate tinerile-l vor
Să facă cu el amor.

Flecarul debitează pe nerăsuflate tot ce vrei şi ce nu vrei, că tatăl şi moşul său au fost secretari mari, nu proşti, că aseară s-a plimbat prin grădini şi diseară merge mascat la club, că astă-vară a fost la Ades (Odesa), iar toamna la cules de vii, că ieri s-a sculat în zori, că azi a dormit după amiază, visînd că citeşte, că altădată a visat că mînca pendeşpan şi că

Mai anţărt eram mai gras,
Acum am slăbit, m-am tras.

În fine, *Scolasticii* sînt dascălii pedanţi, care dacă au avut ecou într-o casă pustie, se cred îndreptăţiţi a da conţerturi:

Cîntă, se schimonosesc,
Să strîmbă, să-ngîtuesc,
Pa, pa, pa, vu, che, ga, di
Che, ga, di, vu, che, zo, ni.

Aceste observaţii asupra umanităţii sub aspect caracterologic, de esenţă clasică, sînt continuate în volumul de *Poezii* publicat postum de Eliade în 1837, cu moralităţi, în trei fabule *(Greierele şi furnica, Leul şi epurile, Lupul şi cîinele)*, şi cîteva meditaţii filozofice pe teme voltairiene *(Începuturile omului şi starea orăşenească, Omul, Prieteşugul, Adevărul, Pocăinţa)*.

Scanned with OKEN Scanner

În *Începuturile omului și starea orășenească,* poetul slăvește veacul de aur, cînd omul era fericit, și critică în sens rousseauist civilizația modernă care a pervertit sufletul, mai ales în mediul citadin, dominat de inegalitate socială, injustiție și mercantilism. De o parte avem goane după cîștig, distracțiile și marile ceremonii:

Tîrgoveții pînă-n ziuă
Ulițele le străbat,
Alerg după spiculații,
Ca cîinii după vînat.
Ziua, noaptea, huet, zgomot,
Oamenii gloată-mbulziți,
Ulițele toate pline,
Umblu parcă-s rătăciți.

Cară și calesci, carîte,
Cai, armăsari, nechezînd,
Tropăituri, strigări, larmă,
Desfrînați drosci alergînd.
Clopote pă la biserici,
Parade pe la palat,
Luminații toată noaptea
Ard cu foc înflăcărat.

de cealaltă parte, temnițele în care gem cei „nevinovați", „asupriți fără dreptate".

Filozofia lui Mumuleanu e însă fatalistă. Omul e dator să asculte de stăpîn și să-și joace rolul ce i s-a destinat de sus, știut fiind că tot ce lucrează el e „în zadar". Totuși, în *Adevărul* vedem că și tiranii sînt „vremelnici", că oricîte obstacole ar așeza miniștrii în calea adevărului, acesta străbate în palate și strălucește mai tare decît împărații. Mai izbutită din poeziile conceptuale e poezia *Vremea,* în care pot fi recunoscute unele sentințe ale *Glossei* lui Eminescu:

Vremea-nalță și rădică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea sue și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și preface
Și războaiele și pace.

Vremea toate răzvrătește,
Schimbă și schimonosește
Vremea pe vericine-nvață,
Vremea-i dascăl și povață,
Vremea din liniște bună
Face vînturi și furtună.

Alte poezii de Barbu Paris Mumuleanu, păstrînd decorul bucolic, pastoral și mitologic, clasic, vădesc o orientare nouă, preromantică, fiind, cum a arătat G. Călinescu, ecouri din Gray prin Legouvé *(Memoria celor trecute* și *Mormîntul* sînt după *Les Souvenirs* și *La Sépulture),* din *Nopțile* lui Young, traduse la noi încă din 1819 de Lazăr Asakievici, tatăl lui Asachi *(Noaptea, Luna, Miezul nopții),* și din *Anotimpurile* lui Thomson, imitate în franțuzește de Saint-Lambert *(Primăvara, Toamna).* O influență asupra lui Mumuleanu par a fi avut versurile lui Iancu Văcărescu publicate în 1830 (printre care *Primăvara amorului*), la rîndul său poetul anun-

Scanned with OKEN Scanner

ţînd pe Grigore Alexandrescu (dar izvorul comun ar putea fi Lamartine). În *Primăvara* este exprimată frust bucuria trezirii la viaţă a naturii:

Luncele toate-nfrunzite,
Rîurile limpezite,
Apa limpede, curată:
Ca prin cristal strecurată,
Murmureşte, prin vîlcele,
Pă frunze, pă pietricele...
Soarele cum se iveşte,
Pan cu turmele porneşte...

În *Toamna,* dimpotrivă, tristeţea vestejirii şi căderii frunzelor:

Păduri, frunze-ngălbenite,
Crînguri, lunci, munţi desvăliţi
Ţarini, vii fără verdeaţă,
Cînd iar să v-acoperiţi?
Subt a voastră rămăşiţă
Privesc trist şi plin de jînd,
Cînd d-a vîntului suflare,
Frunza voastră văd căzînd.

Poetul îşi ia un adio de la vegetaţie, în stilul lui Grigore Alexandrescu:

Aici în melancolie,
Aici frunze-n tine, crîng,
Sărutare, ziua bună
De la voi să-mi iau, să plîng.

Obţinînd toate sufragiile lui Eliade, Mumuleanu nu era în aceeaşi măsură preţuit de Grigore Alexandrescu, care în *Epistola către Voinescu II* din 1840, socotindu-l „bărbat de cinste" şi „om plin de bunătate", spune că făcea versuri „ca din topor lucrate". Alexandrescu însă, cum singur mărturiseşte, îşi stîrnea protestul contemporanilor, probabil mai ales pe cel al lui Eliade, care-l apostrofa vehement:

Auzi, nelegiuitul, că morţii nu scriu bine!
Auzi ale cui versuri le socoteşte glume,
Şi cu ce chip vorbeşte de duşii de pe lume!
Aceasta este vină grozavă, criminală,
Şi merită osîndă, pedeapsa capitală.

De la Eliade admiraţia pentru Mumuleanu a trecut la Aron Pumnul, iar de la Pumnul la Eminescu, care i-a reţinut poemul, mai probabil de Naum

Scanned with OKEN Scanner

Rîmniceanu, *Plîngerea și tînguirea Valahiei,* și l-a învestit cu calificativul „glas cu durere". Însă Mumuleanu se prezintă în opera sa fundamentală mai curînd ca un moralist, dotat cu spirit incisiv, satiric.

BIBLIOGRAFIE

§ *Rost de poezii adecă stihuri.* Acum întîi alcătuite în limba românească de Paris Mumuleanu. În București. În cea de nou făcută tipografie, 1820; ediția a II-a fără numele autorului, 1822; *Caracteruri compuse de Paris Mumuleanu,* București, în tipografia de la Cișmeaoa lui Mavrogheni, 1825; *Poezii,* București, în tipografia lui Eliad, 1837; *Colecțiune de poezii vechi — Cîntece vechi a poporului român: din psalmul lui Dosithei mitropolitul, culegere din poeziile Văcărești lor, I. Barac, C. Conachi, Paris Mumuleanu și Beldiman,* Biblioteca Poporului Român, 1878.

G. Călinescu, *Barbu Paris Mumuleanu,* în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor,* II, 1953, p. 203—205; Gr. Brîncuș, *Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu,* în vol. *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* București, 1956, p. 7—22; G. Călinescu, *Barbu Paris Mumuleanu,* în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor,* X, 1961, nr. 1, p. 124—128 (completări la *Istoria literaturii române*).

Scanned with OKEN Scanner

SINTEZĂ

Perioada numită în istorie a destrămării feudalismului şi a formării relaţiilor capitaliste determină în literatura română o epocă de tranziţie de la literatura veche a perioadei feudale la literatura nouă, modernă. Această perioadă, mai uşor de sesizat în Transilvania după reglementarea urbarială din 1767, iar în Ţara Românească şi Moldova după pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774, se caracterizează pe plan politic printr-un număr de măsuri menite să adapteze statul la dezvoltarea noii economii ridicate din sînul economiei vechi, măsuri în genere corespunzătoare aşa-numitului absolutism luminat. Absolutismul luminat era duşmanul hotărît al răsturnărilor pe cale revoluţionară, fiind adeptul reformismului, considerat singurul raţional, capabil să înlesnească progresul. Cu unele nuanţe teoretice, absolutismul luminat urmărea pretutindeni consolidarea puterii centrale şi prelungirea regimului feudal ameninţat de noua clasă, în formare, burghezia, şi de nemulţumirile ajunse la apogeu ale maselor exploatate.

Scanned with OKEN Scanner

În ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și primele trei decenii ale secolului al XIX-lea relațiile de producție feudale în destrămare se împletesc cu cele capitaliste incipiente. Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, relațiile feudale încep să cedeze celor capitaliste. Raportul diferă între Transilvania și țările române. În Transilvania, supusă Imperiului habsburgic, procesul de înfiripare a relațiilor capitaliste ca și nașterea clasei burgheze sînt întrucîtva favorizate, pe cînd în Țara Românească și Moldova stăpînirea otomană le împiedică, stăpînirea otomană, ca orice stăpînire orientală, fiind, după cum arată Marx și Engels, incompatibilă cu orînduirea capitalistă. Acesta este motivul pentru care, în epoca de tranziție, literatura Transilvaniei face un salt care o situează înaintea celorlalte provincii românești. Mișcarea literară din Transilvania din această epocă are un caracter unitar și trebuie studiată ca un curent, numit îndeobște Școala ardeleană. Curentul Școlii ardelene, precizat sub raport politic în așa-numita suplică a românilor din Transilvania *(Suplex libellus Valachorum Transsilvaniae)* din 1791, dar afirmat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea de Inochentie Micu și dezvoltat prin activitatea ulterioară a istoricilor, filologilor și literaților reprezentativi, era o mișcare de eliberare socială și națională, care, deși nu are corespondențe de aceeași amploare în Moldova și Țara Românească, nu rămîne totuși un fenomen izolat. Școala ardeleană este o mișcare ideologică și literară iluministă, iluminismul fiind ideologia de stat a Imperiului habsburgic din 1765. Ideile iluministe încep însă să fie difuzate, în variantă franceză, prin filieră rusă, și direct, în timpul și după războiul ruso-turc din 1769—1774, și în Moldova și Țara Românească, încît literatura din epoca de tranziție are, putem spune, cam aceeași orientare. Deoarece doctrina estetică a iluminismului a fost clasică, nu este greșit să se vorbească de literatură română a epocii de tranziție ca de o epocă de clasicism.

Corifeii Școlii ardelene sînt în primul rînd istorici, cu o reprezentare mai exactă a scopului pentru care scriu, politic, cu aceeași căldură a argumentării cauzei naționale, dar sub raportul compoziției literare nu ating decît în rare cazuri nivelul cronicarilor. *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor,* de la cucerirea romană a Daciei pînă la finele secolului al XVIII-lea, de Samuil Micu (1745—1806), în patru mari tomuri, rămase pînă azi inedite, e, cu excepția tomului al IV-lea, o lucrare de compilație. Autorul a tradus manualele de filozofie iluministă ale lui Baumeister (un discipol al lui Chr. Wolff), Biblia (1795) și un morman de scrieri teologice și morale, cu cîte o foarte mică oază de poezie, ca versiunea celebrului *Stabat* din *Acatistul* de la 1801.

Scanned with OKEN Scanner

Hronica românilor şi a mai multor neamuri, de la cucerirea Daciei şi pînă în 1739, în trei tomuri, de George Şincai (1754—1816), compilează nu mai puţin, sub formă de anale, cronici româneşti şi străine, vechi şi mai noi, fără preocupare de stil, nimerind numai cu totul întîmplător tonul patetic. Traducător al manualelor de fizică şi istorie naturală ale iluministului Hellmuth şi al altor diverse manuale şcolare şi de culturalizarea maselor, Şincai scrie o elegie autobiografică în latineşte fără umbră de poezie şi versuri onomastice româneşti şi latineşti, oficiale. Abia Petru Maior (1760— 1821), în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), în *Istoria besericei românilor* (1814) şi în disputa latină cu Bartolomeu Kopitar, înviorează ici şi colo expunerea istorică, posedat de demonul polemicii, într-o frază, cu toate acestea, greoaie, colţuroasă, neîndemînatică.

Aceşti istorici patrioţi care reclamau drepturile uzurpate ale românilor din Transilvania, demonstrînd cu erudiţie romanitatea, continuitatea elementului roman şi originea comună, prin urmare unitatea de neam a poporului român, filologi crescuţi nu numai în respectul cărţilor bisericeşti chirilice, cu limba lor înţeleaptă, dar şi la lumina textelor laice, cu litere latine, erau nişte străluciţi învăţaţi, demni de toată lauda, nu şi scriitori ca Miron Costin, Dimitrie Cantemir sau Neculce. Istoria literară care, mai mult decît din reliefarea marilor figuri, trăieşte din evocarea spiritului şi atmosferei epocilor, le conferă meritul de animatori ai faptelor de cultură, singura în stare să creeze un climat favorabil literaturii.

Efervescenţa ideilor Şcolii ardelene a găsit calea literară în cel mai strălucit reprezentant al ei, un istoric şi filolog nu mai puţin învăţat, sfetnicul chesaro-crăiesc de la Liov Ion Budai-Deleanu (1760—1820). *Ţiganiada sau Tabăra ţiganilor,* poemation eroi-comico-satiric în 12 cînturi, este după *Istoria ieroglifică* de Dimitrie Cantemir, cu care are multe contingenţe, cea mai însemnată operă literară românească, unica epopee românească realizată, o capodoperă, neaşteptată în momentul cînd a fost scrisă (varianta a doua terminată în 1812), nici chiar mai tîrziu.

Întrucît pe vremea lui Budai-Deleanu nu existau, în afară de versuri sporadice, decît cîntece „de frunză verde“ şi „de dorul lelii“, autorul şi-a izvodit „jucăreaua“ lui „vrînd a forma şi-a introduce un gust nou de poezie românească . . . să se înveţe tinerii cei de limbă iubitori, a cerca şi cele mai rădicate şi mai ascunse desişuri ale Parnasului, unde lăcuiesc muzele lui Omer şi a lui Virghil“. Modelele clasice, *Batrahomiomahia, Eneida, Vadra răpită* de Tassoni, *Jivinele vorbitoare* de Casti, *Orlando furioso* de Ariosto şi multe altele sînt indicate sau sugerate, dar Budai-

Scanned with OKEN Scanner

Deleanu nu s-a mărginit, deşi o spune, să facă o simplă experienţă, un exerciţiu literar, ci, beneficiind de o concepţie iluministă avansată, de sursă franceză (Voltaire, Montesquieu), a ţintit să zugrăvească sub pretextul unei alegorii şi să satirizeze societatea feudală a vremii sale, cu toate instituţiile şi tarele ei (monarhia, biserica, justiţia, nemeşugul, venalitatea clerului şi a magistraţilor, tîlhăria negustorilor, falsa vitejie a „cavalerilor rătăcitori"). Acestor rele întocmiri, autorul le opune virtuţile poporului proiectate în vremea luptei împotriva asupririi otomane din secolul al XV-lea, sub Vlad Ţepeş. Întocmai ca şi Dimitrie Cantemir, Budai-Deleanu nu este un poet epic, n-are imaginaţie şi darul naraţiunii, dar ca şi Dimitrie Cantemir are în schimb o extraordinară viziune caricaturală a oamenilor şi faptelor şi o tot atît de surprinzătoare vervă satirică, pricepîndu-se, ca marii scriitori ardeleni de mai tîrziu, să mişte masele într-o formidabilă larmă, cu un simţ al comicului de situaţii şi de limbaj hohotitor şi uimitor:

Iha! prihuhu!... cu toţii deodată
Ei a striga ş-a juca începură,
Ş-a căra din tabără bucată,
Tot feliu de armă şi mundură.
Cai, boi, berbeci, cămile fărine,
Urez, peşte, zahăr, orz cu pîne.
De aci la ţigănie acasă
Degrabă întoarsără, ducînd prada,
Voioşi de bătaia norocoasă,
Dar chiotul pe cale şi spada
Un mil de loc să auzia împregiur,
Căruţele răsunînd dur! dur!

Numele eroilor lui Budai-Deleanu de proveniență ţigănească sau populară dau mari senzaţii fonice, precum Baroreu, Boroşmîndru, Ciuciu, Ciurilă, Cîrlig, Dondul, Mozoc, Păpuc, Pepirig, Tandaler, Aordel, Avel, Căcîcea, Corcodel, Cucavel, Gîrdea, Jundadel, Parnavel, Parpangel, Purdea, Şugurel, Şuvel, Bălăban, Călăban, Ciormoi, Dîrloi, Drăgan, Găvan, Ghiolban, Gogoman, Goleman, Gormoi, Hîrgău, Janalău, Răzvan, Slobozan, Zăgan.

Lexicul e relativ sărac în elemente regionale *(aiepta, aulma, bujdi, cărigă, cioaie, ciopor, clisă, dăcula, dezvolbi, dîrdală, fleacă, găvălie, gligan, hudă, involbi, lolot, născociri, piscoaie, smîntă, şozie, ţipiş, zbeg)*, dar autorul îşi permite unele libertăţi gramaticale şi mînuieşte desăvîrşit sensurile determinative. Ţiganii alcătuiesc la un loc o gloată *murgie*, care merge în şiraguri groase, cu o larmă inedită din cimpoi *foite*, trîmbiţe *răgitoare* şi cornuri *mugătoare*. Ei sînt *groşi* în ciolane, au părul *îmburzit*,

barbe *sperlite,* haine *învrîstate,* pîntece *flămînd,* gură *mîncace* şi iubesc *dragile* bucate, dragostea *zburătoare,* cîntările *unsuroase,* urăsc moartea *ticăită* şi, ca să scape de ea, iau fuga *oarbă.* La sfatul lor cel *fierbinte,* le place să asculte *coapta la cap* bătrînime, voroavele *supţiri* şi-*nvăţate,* pentru ca săborul să fie *precinstit,* nu *gurguiat* sau *cornurat.*

Din nefericire opera, care, tipărită în epocă, ar fi dat poate întregii literaturi române un alt curs, nu s-a publicat decît în 1875—1877 (varianta I) şi 1925 (varianta II).

Neterminată a rămas o altă epopee, *Trei viteji,* satiră a nobilimii din toate ţările române, cu personaje burleşti ca: Beşcherec Iştoc din Uram Haza (Transilvania), Kir Calos din Cucureaza (Ţara Românească) şi Născocor din Cîrlibaba (Moldova). Cei trei viteji ar fi pornit cu scutierii lor în căutarea unor dulcinee şi le-ar fi disputat între ei sau cu adversari închipuiţi, cum vedem în cele trei cînturi şi jumătate cîte au fost scrise.

Gustul epopeii îl are şi Vasile Aaron (1770—1822), traducătorul *Messiadei* lui Klopstock, al *Eneidei* lui Virgil şi al unor *Metamorfoze* de Ovidiu, pe care le presăra cu moralităţi din *Triste,* precum:

Cît timp vei fi fericit
De prieteni nu-i fi lipsit
Iar cît se înourează
Toţi se duc, se depărtează

care nu sînt decît *Donec eris felix* . . . Un poem original în felul *Georgicelor* lui Virgil, *Anul cel mănos* (1820) urmărea însă numai să aţîţe străduania „în rîndul economiei" (muncilor agricole).

Şi colegul lui Aaron, Ioan Barac (1776—1848), autorul cunoscutei cărţi populare *Istoria despre Arghir cel frumos şi Elena cea frumoasă şi pustiită crăiasă* (1801), a fost mai mult un traducător din Homer şi Ovid, indirect, prin intermediar maghiar. Era producător de versuri ca o uzină, în stare să stihuească tălmăcind orice. Îi datorăm între altele versiunea legendei lui Fazekas Mihaly, *Ludas Matyi,* sub titlul *Pepelea Gîscariul,* o *Halima* în 8 volume, un *Piticot,* un *Tilubuhoglindă* (Euelnspiegel) şi chiar un *Hamlet,* desfigurat. Barac trata teme iluministe, *Adevărul, Moaşa Eva, Ce sînt dragostele,* izbutind mai mult cînd transcria motive populare, de exemplu:

Lună strălucită
Însă cu oftare
Te rog foarte tare
Să-mi iei o durere
Dacă ai putere
Ce mă bîntuieşte

Scanned with OKEN Scanner

Inima-mi căznește
Și trage să moară
De-un ochi de fecioară
De care deodată
Fuge deochiată
Însă ea nu știe
Că ce-mi este mie.

Poezia lirică e mult cultivată în epocă. Ienăchiță Văcărescu (1740—1797) își presară cu versuri și gramatica din 1787 și *Istoria preaputernicilor împărați otomani,* interesant memorial diplomatic al unui om învățat și umblat. În versurile pe care nu și le-a publicat își compară iubita cu un canar și se închipuie șoim prins în lanțurile dragostei, dar în cele tipărite e un poet moralist, autor de sentințe asupra mîndriei, îngîmfării și temperanței în suferință. Cunoștea pe Petrarca și a tradus din anacreonticul Psalidas poezia *Amărîtă turturea,* motiv popular universal. Cît despre poezia *Într-o grădină,* aceasta nu e după *Gefunden* de Goethe, dar nici nu-i inferioară presupusului model. Printr-o fericită metaforă, îndrăgostitul își arată indeciziunea lui:

Într-o grădină
Sub o tulpină
Zării o floare
Ca o lumină.
S-o tai se strică!
S-o las mi-e frică
Că vine altul și mi-o ridică.

Testamentul liric al lui Ienăchiță Văcărescu, îndemnînd la „creșterea limbii românești și-a patriei cinstire", a fost valorificat de fiul său, Alecu Văcărescu (1769—1799), în cîntece de laudă ale iubitei cu punctul de plecare în Anacreon și anacreontici:

Singură ești numai una
Care ai luat cununa
Darurile de la fire
Mai presus de omenire.

Sînt versuri în Alecu Văcărescu care par un ecou nemijlocit din Petrarca, atunci cînd se imaginează pervanea (fluture de noapte) fascinat de ochii iubitei sau cînd exprimă alternanțe senzoriale violente:

Cînd nu te văz înghet de frig
Voi să te văz și să mă frig

Scanned with OKEN Scanner

A ochilor tăi rază
Îmi place să mă arză.

A tradus și o inscripție a lui Voltaire pe statuea lui Amor din grădina de la Maisons, nu era deci lipsit de cultură.

Anacreon, alături de Rousseau, Pope, Marmontel și Metastasio sînt modelele contemporanului lui Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino (1757—1828), autorul unui volum de *Poesii noo,* nu demult descoperit, în care cîntă vinul:

Suge măi fîrtate
Cît ai sănătate
Că nu știm prea bine
D-om fi vii și mîine
Cli cli cli cli cli

sau practică jocurile de cuvinte și antitezele:

Nu știi psihimu psihimu șătrar
Că dulcele amor e și amar

ori:

De n-ai fi urîtă, ai fi prea frumoasă
D-aș fi un netot, ai fi prea mintoasă.

Voltaire galantul și deistul anticlerical interesează pe moldoveanul Matei Milu (1725—1801), doritor al îmblînzirii pravilei bisericești în privința iubirii, dar inamic al istericalelor, împotriva cărora recomanda un remediu fără greș:

În vremea cînd năbădaica vine
Să aibă bărbatul un bici bun la sine
Și la c... să-i dea una sută bine
Șaptezeci sau nouăzeci și unul la vine,
Cincizeci, șasezeci la spate
Să o umple de sănătate.

Logofătul Costache Conachi (1778—1849), traducător și el din Voltaire și din mica poezie a secolului XVIII francez, ca și din iluministul englez Alexander Pope *(An essay on man),* propune amorul din prietenșug, vizînd pe Zulnia Donici care exceda prin statură cu Laura lui Petrarca:

Zulnia cea mai frumoasă decît zorile la față
Între flori-naltă ca crinul, cu ochii muri de negreață

Scanned with OKEN Scanner

alcătuind lungi jalbe amoroase de preamărire a „nurului", „placului" și „hazului" „ibovnicei slăvite", care-i produc leșinuri, transporturi, vedenii, aprinderi, înălțări și căderi (într-o poezie imitată după J. B. Rousseau):

Sîmtu-te că vii, tremur peste fire,
De te văz, mă perd și-mi ies din simțire.
Guriţa deșchizi, ceriul să deschide,
De mînă mă iai, foc sîmt că m-aprinde.
În braţă-mi mă ţii, fulgeră văzduhul,
La sînu-ţi mă strîngi, caz și îmi dau duhul.

Dragostea poetului, oficiată într-un cadru solemn, natural, cu lacrimi, reclamaţii de dovezi și jurăminte ratificate prin fulgere, se prelungește peste limita de vîrstă și chiar de viaţă, transformată din amor profan în amor sacru:

Amor, la a ta putere de-acum nu mă mai închin,
Na-ţi și arc, na-ţi și săgeată, na-ţi și ghimpul cu venin,
Căci la invalizi ca mine ele nu să mai cuvin.
Te-am slujit, cît am fost tînăr, cu credinţă, precum știi,
La năvăli și la rătreţe, în cetăţi și pe cîmpii.
De cîte ori pentru tine chiar mort am fost printre vii,
Iar acum o altă grijă și simţire m-au cuprins.
Tu-nţelegi că numai focul pentr-un dumnezeu aprins
Au putut într-al meu suflet pe al tău să-l facă stins.

Ca și acelea ale lui Petrarca, rimele lui Conachi iau ton de psaltire, de o uimitoare asemănare cu versurile lui Alecu Văcărescu, în lauda iubitei:

Tu numai supt cer ești una
Care ai luat cununa...

În loc să fie cîntate la strană, aceste imnuri intră în repertoriul lăutarilor, trivializîndu-se și degradîndu-se prin circulaţie orală. Dar în original ele își mai conservă nota de autenticitate pe care cîntăreţul „sufletului sensibil" de la începutul secolului al XIX-lea le-a imprimat-o.

Nicolae Dimachi (1777—1836), colaborator al lui Conachi, împreună cu Dimitrache Beldiman, la *Comedia banului Constantin Canta ce-i zîc Căbujan și cavaler Cucoș*, autor el însuși al unui mic dialog satiric, *O adunare de trii cucoane*, și al comediei *Sfatul familiei*, satiră a veleităţilor de parvenire a societăţii feminine provinciale, era un liric elegiac, neconsolat, lamartinizant:

Cît îmi pari mari zîoa cari pitrec fără tine!
Nici o frumuseţ-a firii nu mă mîngîie pe mine.

Enachi Gane (1790—1850), Daniil Scavinski (1805—1837), Vasile Bob-Fabian (1795—1836) și Ioan Prale (1769—1847) clasicizează la modul glumeț, minimalizînd mitologia, conștient sau inconștient (ca Ioan Prale). Gane și Scavinski scriu versuri turistice, cu aspect de reportaj, mai ales Scavinski în *Călătoria dumisale hatmanului Constantin Paladi în feredeile Borsăcului,* Vasile Bob-Fabian ia paradisul *à rebours,* pentru că acolo

Nu zidesc cu noi politii în o strîmtă vizuire,
Fiecare locuiește fără dare de chirie,
De vecini, de frați, de mumă și de toate doru-i trece.
Prin prejurul casei sale, iarna-i cald și vara-i rece.

După ce cîntase ininteligibil prohodul Mîntuitorului în grecește și românește *(Urmări pe mormintiri giamnian limbi,* 1820) și tradusese lamentabil *Psaltirea* în versuri (1827), Prale „Fire cea întoarsă" își luă adio de la a ai săi în singurele lui stihuri acceptabile:

Toată grija mi-am luat
Și de lume am scăpat,
Eu de dînsa, ea de mine
Și să ne fie de bine!

Barbu Paris Mumuleanu (1794—1836), dascăl ca și Prale, face în primul său *Rost de poezii* (1820) o profesiune de credință erotică hedonistă:

Nu voi să mor jindios,
De amar să n-am folos.
Voi să trăiesc răsfățat
Și să moriu amurezat

pentru ca în *Caracteruri* (1825), confruntînd societatea contemporană, să devină un neiertător moralist față de cei mari, linguşitori, nobili, scumpi, ipocriți, muieri, mîndri, defăimători, lăudăroși, flecari, scolastici. În portretul acestora din urmă se vede omul de profesie, psaltul:

Cîntă se schimonosesc
Se strîmbă, să-ngîtuesc,
Pa, pa, pa, vu, che, ga, di,
Che, ga, di, vu, che, zo, ni.

Că Mumuleanu auzise de La Bruyère pare sigur. Volumul de *Poezii* (1837) publicat de Eliade vădește o nouă orientare, preromantică, dar

Scanned with OKEN Scanner

rămîne în sfera clasicismului prin versurile conceptuale, sentențioase, prevestind *Glossa* lui Eminescu:

Vremea-nalță și ridică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea sue și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și preface
Și războaiele și pace.

Ultimii Văcărești, Nicolae (1784—1825), fiul lui Ienăchiță, și Iancu (1792—1863), fiul lui Alecu, se integrează epocii, unul fiind implicat în răscoala lui Tudor Vladimirescu, ca emisar al marii boierimi, al doilea ca autor al unor *Sfătuiri patriotice,* compuse în anul 1821 *(Sfătuire și rugăciune, Bunavestire, Cîntec românesc, Glasul poporului sub despotism).*

În puținele lui poezii, Nicolae Văcărescu cîntă dragostea ca pe un scop în sine și unică rațiune a existenței:

A trăi făr-a iubi
Mă mir ce trai o mai fi

și condiționează viața de dincolo ca și cea telurică de prezența iubitei care poate preface paradisul în infern, iadul în rai, vara în iarnă și iarna în vară.

Iancu Văcărescu experimentează toate modurile lirice, elegia, oda, cantoneta, imnul, idila, epigrama, proverbul, epigraful, epitaful, impromptu-ul, scrie de asemenea balade, epistole, sonete, utilizînd diverse metre și ritmuri și supunînd limba română la toate subtilitățile exprimării poetice. Modele lui sînt Anacreon, Gentil-Bernard, toată mica poezie a secolului al XVIII-lea dezvoltată din Voltaire și Delille, preromantici și chiar romantici (Byron, Lamartine). Dar în esență opera sa păstrează formula clasică, stilul anacreontic și voltairean. *Primăvara amorului,* pastorală încărcată de mitologie, dezvoltă motivul anacreontic *Amor udat de ploaie* tratat și de Grécourt, atingînd toate temele preromantismului (ruinele și noaptea) și făcînd elogiul virgilian al tihnei, în peisajul specific muntenesc al împrejurimilor Tîrgoviștei:

Ochiului s-arăt grămadă
Turnuri, case, vii, grădini,
Munți verzi, munți de o zăpadă
Lucitoare fiind plini.

Scanned with OKEN Scanner

Adevărul, poezie tipic iluministă, formulează în versuri slobode, *sciolti,* un crez ale cărui principii au neîndoios o bază democratică, progresistă:

Veniți să ardem vecinic
Ca lumina
S-în veci să luminăm!
Cu drepții și-nțelepții
Cu drag m-oi înțelege,
Sărac să nu se afle
Și rob a nu fi nimeni!

De altfel *Glasul poporului subt despotism* era un adevărat manifest revoluționar:

Drept îndreptînd oricare drept poporu n-are pată,
Mintea-nțeleaptă mintea lui prin fapte se arată.
Ai libertății fii sînt toți sub steagu-i cîți se-adună,
Toți robii își rup fiarele. Toți bunii s-mpreună.
Poporu-ncrede cîrmele-i la fiii ce-și alege.
Cînd dă pedeapsă groaznică la fiii făr de lege.
Să tremure, să tremure cumplită tiranie!
Zdrobit va fi cine-o-ndrăzni gînd de tiran să-i vie.

S-ar putea înțelege că Iancu Văcărescu e mai serios decît ceilalți poeți lirici, unii dedicați în exclusivitate Erosului. Adevărul e că și el închină zeului iubirii multe versuri și că pe unele, cum e cazul cu *Dorul deplin,* le împrumută din circulația orală sau manuscrisă de la Conachi. Lirica erotică din epoca de tranziție a literaturii române nu trebuie suspectată de frivolitate. Oricît de rudimentar ar suna după un secol și jumătate Văcărești și Conachi, ei sînt poeții noștri de Renaștere, care, asemenea lui Petrarca, fac trecerea de la lirica religioasă mirosind a tămîie și lumînare a Evului Mediu, la poezia laică, slăvind în locul celestei Fecioare, femeia nu mai puțin demnă de elogii, de pe pămînt.

În comparație cu evoluția poeziei, dezvoltarea prozei e cu mult mai înceată în epoca de tranziție. Speciile literare întîrzie să apară și prozatori sînt deocamdată tot cronicarii, memorialiștii, autorii de epopei (fiindcă epopeea e o specie prin definiție prozastică, precursoare a romanului), oratorii.

Firește însă că se pot înregistra și aici schimbări. Cronicarii anteriori scriau după izvoare documentare sau ca martori ori chiar ca actori ai evenimentelor. Dionisie Eclesiarhul, autorul *Cronografului Țării Românești* (1815) scrie din auzite, consemnînd mai ales tradiția și versurile orale. Deși fără concepție și idei, Dionisie Eclesiarhul e un scriitor adevărat, savuros prin naivitate. Istoria răzvrătirii lui Pasvantoglu și a in-

Scanned with OKEN Scanner

cursiunilor lui, tăierea nemților prințului Coburg de către turci la București, tăierea turcilor de către ruși tot acolo și în alte părți sînt povestite ca într-un roman de aventuri. După Dionisie revoluția din 1789 a adus „slobozenie rumâniei Franței", iar Napoleon a ajuns împărat intrînd „pe sub pielea miniștrilor și a tuturor boierilor mari".

Naum Rîmniceanu (1764—1839), tovarăș o vreme al lui Dionisie Eclesiarhul, a scris o *Hronologie a domnilor Țării Românești* de la Radu Negru pînă la 1834 din care original și interesant este *Cuvîntul înainte* cu dovezi despre continuitatea elementului roman în Dacia, împotriva „bîrfirii" „defăimătorilor". De Naum trebuie să fie și anonima *Plîngere și tînguire a Valahiei* (1825), în care sînt blestemați eteriștii care au dărăpănat țara la 1821:

Nu-și găsească un'să șază
Cîtuși de puțintel loc.
Fă ca cerul să nu-l vadă,
Și să ploaie pe ei foc.

Cronica rimată este specialitatea pitarului Hristache, autorul unei povești mavrogheneșți, scrisă mai de grabă cu simpatie, la 1817, în stihuri foarte cursive, înveselitoare:

Bravo, Mavrogheni, brava
Altu ca tine mai sta-va
Așa tot grantu să-și ție
Cu atîta strășnicie?

Alții, ca Zilot Românul (1780—1850), combină versurile cu proza într-o istorie a Țării Românești de la 1796 pînă la 1821, într-o fabulă *Dăslușire* și într-un poem despre *Leatul 1848*, retrograd. De reținut doar definiția istoricului obiectiv:

Istoric sînt, n-am frate,
N-am rudă, n-am vecin,
Stăpîn am p-adevărul
Lui cată să mă-nchin!

cu toate că, practic, Zilot o dezminte, mai ales în *Leatul 1848*.

Alexandru Beldiman (1760—1826), meritos traducător din Homer, Voltaire, Metastasio, abatele Prévost, Regnard, Gessner, Mme Cottin, Coxe etc. e în *Tragodie sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor, 1821*, o tombateră, incapabil să înțeleagă răs-

Scanned with OKEN Scanner

coala pandurilor, dar care zugrăveşte cu mînie răzmeriţa eteristă, jafurile fără seamăn ale ienicerilor şi teroarea instituită de aceştia în Iaşi:

Din pistoale, zi şi noapte, slobozè neîncetat,
De fugei, dai peste dracul, unde nu l-ai căutat;
Mulţi răniţi din întîmplare, alţii căzuţi morţi pe loc,
De făcei vro arătare, răspuns era: „zarar ioc".

Tragodia lui Beldiman, care chema în ajutor pe filozoful pesimist Heraclit şi pe poetul melancolic Young, e proză rimată. Nu altceva e compunerea urmaşului său, Vasile Pogor (1792—1857), *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova la 1821*. Traducător al *Henriadei* lui Voltaire, Vasile Pogor are totuşi mai mult fior liric, e un remarcabil poet pe tema *fortuna labilis* şi un bun ironist cînd satirizează fumurile genealogice, evgheniste, restituind drepturile raţiunii şi ale talentului.

Mai toate compunerile lui Pogor pot fi subsemnate pamfletului, specie pe care o ilustrează la 1821 oamenii politici cei mai înaintaţi, Tudor Vladimirescu în Ţara Românească şi Ionică Tăutu în Moldova, cel dintîi numit de Bolintineanu „un mare poet", cel de-al doilea comparat de Alecu Russo cu Paul Louis Courier. Dar intenţiile lor nu erau desigur literare.

O suită de pamflete sînt comediile lui Iordache Golescu (1768—1848) din *Istoria Ţării Româneşti*, îndeosebi *Comedia ce să numeşte Barbul Văcărescul, vînzătorul ţării* (1828), una din primele piese de teatru româneşti, mai mult un dialog împotriva „patrihoţilor" prevaricatori, slujiţi de perceptori zoralii, peşingii, belelii şi frigelii, pe vremea domnitorului pămîntean Grigore IV Ghica.

Însemnare a călătoriei mele făcute la anul 1824, 1825, 1826, de Dinicu Golescu (1777—1830) este primul jurnal de voiaj al unui român în Occident. Semnificaţia lui e multiplă. Pornit la drum din plăcerea de a vedea şi alte ţări, Dinicu Golescu e nu numai un spirit curios, însetat de a cunoaşte, dar şi un cuget luminat, care sub influenţa Aufklärungului, tinde la deşteptarea şi îndreptarea naţiei sale, la emanciparea ei socială şi politică, un poet nu de puţine ori cu retină sensibilă la frumos, chiar dacă elementele de apercepţie îi lipsesc, un moralist în fine de esenţă clasică, tentat la tot pasul să-şi analizeze conştiinţa şi să îndemne şi pe alţii la acest lucru. Patriot activ totdeodată, Dinicu Golescu e un călător care trage din tot ce vede o învăţătură pentru ţara lui, deplîngînd starea de înapoiere şi umilinţele poporului. Schimbarea lui la faţă, conversiunea sufletească pe care o produce Europa asupra lui, este şi urmarea înnoirilor

Scanned with OKEN Scanner

deschise în Țara Românească de frămîntările ce au dus la răscoala lui Tudor Vladimirescu. Ca La Bruyère în Caracterele lui *(De l'homme,* 1828), Dinicu Golescu nu se sfiește să dea în vileag faptul că „frații" săi au fost ținuți cu ochii în soare așternuți la pămînt cu o bîrnă mare și grea pusă pe pîntece, spînzurați cu capul în jos, închiși și afumați în coșare de vite și că dajdiile i-au adus în starea de a locui în bordeie subterestre, „unde intrînd cinevaș, nu are a vedea alt decît o gaură numai în pămînt, încît poate încăpea cu nevasta și copiii împrejurul vetrii", fără măcar căldarea de mămăligă.

În rîndul luminătorilor, alături de fabulistul D. Țichindeal (1775—1818), traducătorul lui Dositei Obradovici, de V. Gergely de Csokotis, interpretul lui Adolf Knigge, de Damaschin Bojinca și alții din Transilvania, trebuie amintiți, măcar în fugă, întemeietorii școlii românești: Veniamin Costachi în Moldova, Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca și Gr. Pleșoianu în Țara Românească. Gheorghe Lazăr (1779—1823) e autorul, după Sigmund von Storchenau, al unei interesante teorii de filozofia istoriei, Eufrosin Poteca (1785—1858), filozof evdemonist după Heineccius, traducător din Bossuet, Massillon, Fleury, Platon din Tver, e autor el însuși de pagini autobiografice rousseau-iste, iar Grigore Pleșoianu (1798—1857), autor de manuale bilingve, răspîndește povestiri morale desfătătoare tălmăcite din Voltaire, Marmontel, Marlianus, Fénelon, Mme Cottin și Cristoph von Schmid.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

§ Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, 1716—1808, București, 1910; Ion Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, 1809—1830, București, 1912—1536; Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, Adăugiri și îndreptări*, București, 1944.

§ Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași 1885, ed. II, Iași, 1894; Ioan Nădejde, *Istoria limbii și literaturii române cu probe de limbă, de ortografie și grafie din toate veacurile, precum și cu bucăți literare alese, începînd din cele mai vechi timpuri pînă azi*, Iași 1886; Al. Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888; M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *Grober's Grundriss der romänischen Philologie*, II, Straßburg, 1898; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, II, Epoca lui Petru Maior*, București, 1901; ed. II, *Istoria literaturii românești, III, Partea întîi. Generalități, Școala ardeleană*, București, 1933; Dr. I. Alexici, *Geschichte der rumänischen Literatur in deutscher Umarbeitung von Dr. K. Dietrich*, Leipzig, 1906; N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea — de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului, I, Epoca lui Asachi și Eliade (1821—1840)*, București, Minerva, 1907; Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, I, București, 1920; ed. IV (reunind trei volume), București, 1943; G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni. Lecțiuni*, Cluj, 1923; G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea, I, Cronicarii moldoveni și munteni*, București, 1926; G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea, III, Epoca lui Șincai și Maior*, Iași, 1927; N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie, des origines à la fin du XVIII-e siècle*, București, 1938; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945; acad. P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954; Al. Rosetti—B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1961; Al. Piru, *Literatura română veche*, București, 1961; ed. II, 1962.

§ Timotei Cipariu, *Crestomatia sau analecte literarie dein cărțile mai vechi și noue rumanesci, tipărite și manuscrise, începîndu dela secolul al XVI-lea pana la alul XIX-lea, cu notitia literarie*, Blaj, 1858; Arune Pumnul, *Leptuariu rumânesc cules de'n scriptori rumâni*, I, II, 1—2, III, IV, 1—2, Viena, 1862—1865; A. Lambrior, *Carte de citire (bucăți alese scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri*, ed. II, Iași, 1890; ed. III. Iași, 1894; M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX) — dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez:* I — *Introducere, gramatică, texte* (1550—1710); II — *Texte* (1710—1830), *dialectologie, literatură populară, glosar*, Leipzig, F. A. Brockhaus, București, Socec, 1891; *Școala ardeleană*, I—III, ed. critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv și note de Romul Munteanu București, Ed. Albatros, 1970; *Poezia română clasică*, I—III, ed. îngrijită de Al. Piru și I. Șerb. București, Ed. Minerva, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Introducere 3

Școala ardeleană

Samuil Micu 44
Gheorghe Șincai 56
Petru Maior 68
Ion Budai-Deleanu 87
Vasile Aaron 126
Ioan Barac 134
Alți luminători afiliați Școlii ardelene 142
Clerici iluminiști în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova și Țara Românească 156

Ultimii cronicari munteni

Dionisie Eclesiarhul 166
Naum Rîmniceanu 176

Cronici rimate muntene și moldovene

Istoria anonimă despre Mavrogheni 187
Pitarul Hristache 189
Cîntecul lui Constantin Hangerli 196
Zilot Românul 198
Un manifest în versuri de la 1821 205
Gheorghe Pețacov 206
Alexandru Beldiman 208

Un pamfletar

Ionică Tăutu 217

Scanned with OKEN Scanner

Goleştii

Iordache Golescu 224
Dinicu Golescu 233

Trei dascăli iluminişti

Gheorghe Lazăr 244
Eufrosin Poteca 249
Grigore Pleşoianu 252

Poezia clasică lirică în Moldova

Matei Milu 258
Costache Conachi 262
Nicolae Dimachi 280
Vasile Pogor 287
Enacachi Gane 296
Vasile Bob-Fabian 299
Daniil Scavinschi 301
Ioan Prale 304

Poezia clasică lirică în Ţara Românească

Ienăchiţă Văcărescu 310
Alecu Văcărescu 333
Nicolae Văcărescu 342
Iancu Văcărescu 347
Ioan Cantacuzino 386
Barbu Paris Mumuleanu 390
Sinteză 400
Bibliografie generală 414

Nr. colilor de tipar: 26.

Intreprinderea poligrafică „Crişana"
Str. Moscovei nr. 5 — Oradea
Republica Socialistă România
Comanda nr. 379/2705

Scanned with OKEN Scanner